
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH
REPUBLIC

Sayı/Issue: 11
Yıl/Year: 2022
Yaz/Summer
Ağustos/ August

E-ISSN: 2587-2117

2022
İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

---

www.dergipark.org.tr/tarihvegunce

Sayı Editörü/Issue Editor
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

E-Posta/E-Mail
tarihvegunce@gmail.com

Yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu; çeviri makalelerin her türlü telif mesuliyeti yazarına/çeviren kişiye aittir. Makalelerde yer alan fikirlerden ve çeviri telif sorunlarından kesinlikle editör sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Tarih ve Günce Dergisi'nin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Tarih ve Günce Dergisi'ne aittir.

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

- Prof. Dr. Mehmet Ak-Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal Arı-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz Çolak-Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Kaya-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir Kodal-Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Metin-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Efdal Özkul-Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Selman Yaşar-Batman Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan Alpaslan-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Melih Akdeniz- Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Şahin Doğan-Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan Kara-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sezen Karabulut-Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri Karakaş-Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Taner Kerimoğlu-Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Cemal Sezer- Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz Şavkılı-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Resul Yavuz-Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Derya Genç Acar-Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Funda Adıtatar-İzmir Demokrasi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Salih Başkutlu-Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat Belen-Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayten Can-Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Karataş-Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arzu Taşcan-Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya Türkmen-İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Tarih ve Günce Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanlarında hazırlanan çalışmalarını yayımlayan uluslararası hakemli bir dergidir.

•

2017 yılından beri yayın hayatını sürdürmektedir.

•

Derginin amacı, tarihçilerin bulgularını açık erişimli olarak paylaşabilecekleri bir zemin hazırlamaktır.

•

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

•

Yazarlardan makale başvurusu sırasında hiçbir ücret talep edilmez.

•

Dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hakem listesi her sayının jeneriğinde belirtilmektedir.

•

Açık erişimli bir yayın politikası izlenmektedir.

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

asos
akademi sosyal bilimler indeksi

paperity
open science aggregated

arastirmax
Scientific Publication Index

Tarih ve Günce Dergisi; Index Copernicus, ASOS Index, Paperity ve Arastirmax tarafından taranmaktadır.

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU

Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI
48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül ERGÜL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ

2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.
(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN

19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact: +447754549145
trny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTIKA

Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi DAĞ

halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEINRICH

Uğur Berk KALELİOĞLU

Essen Üniversitesi

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI

Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN

42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh DAEI

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALIHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nürşat JUMADILOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZI

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMIDIS

Komotini University

Dr. Georgios LIMANTZAKIS

Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIEŁOWSKA

Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI - Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA - Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Aytül ERGÜL - Kean University

Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMIDIS - Komotini University

Dr. Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi

Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Prof. Dr. Necdet AYSAL

Doç. Dr. Üyesi Resul YAVUZ

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Neval KONUK

Dr. Hasan DİNÇER

Sekretarya/Sekretariat

Cihan ÇATAL

Murat KAYA

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV - Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY - University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA - National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV - Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA - Varşova Üniversitesi
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI - Sapienza University
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA - Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA - Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY - Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN - Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS - Yunanistan - Kanada
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV - Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül ERGÜL - Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL - Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA - Rusya Bilimler Akademisi
Redzep SKRİJELJ - Makedonya
Prof. Dr. Salih TUNÇ - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UZUN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ - İran
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA - Ukrayna
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Resul YAVUZ - Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS - Gümölcine
Dr. Öğr. Üyesi Metin AKSOY - Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER – Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ – Afganistan
Dr. Johannes HEINRICH - Almanya
Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Yakup Özkaya – Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ

Muhabir Üyeler/Correspondent Members

Doç. Dr. Fahriye EMGİLİ - Mersin
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Metin AKSOY - Gümüşhane
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir
Dr. Erdal İNCE – İzmir
Murat KAYA – Antalya
Yıldız ŞEN - İzmir
Ercan YALÇIN – Samsun
Şavgu AYDIN - İzmir

Çalışma Kurulu/Working Board

Dr. Erdal İNCE
Nimet ALTUNTAŞ
Şavgu AYDIN
Murat BALON
Aytaç BOZKUYU
Cihan ÇATAL
Halil Fehmi DAĞ
Suat DURAK
Ali EVGİ
Gurbet GÖKGÖZ
Murat KAYA
Özlem KOÇ
Zehra KORKMAZ
Fehmi KURTULUŞ
Furkan ÖZDOĞAN
Ali ÖZKARDAŞ
Nejla PÜREN
Şenay SAVUR
Yıldız ŞEN
İbrahim ŞİMŞEK
Ercan YALÇIN
Yeşim Ertem YANKIN
Özgür YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

Mehmet Karayaman

EDİTÖRDEN 1

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Muhammet Güçlü

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE SERMUHARRİR OLDUĞU
GAZETELERE GÖRE HASAN TAHSİN RECEB VE İTTİHATÇILARA
BAKIŞI (6 Kasım 1918-15 Mayıs 1919) 3

Özgür Yıldırım

BİRİNCİ CİHAN HARBİNE GİDEN SÜREÇTE İNGİLTERE’NİN
MEZOPOTAMYA POLİTİKALARI 89

Ahmet Ercivan

ŞEHİR TARİHÇİLİĞİ VE TÜRKİYE’DEKİ YANSIMALARI 115

Cengizhan Halaçlı

AMERİKAN BASINININ GÖZÜNDEN İŞGAL YILLARINDA İZMİR’DE
KURULMUŞ ÖZERK BİR YUNAN İDARESİ: İYONYA DEVLETİ 133

Erol Evcin

BOLU’DA GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI KUTLAMALARI (1936-
1950) 155

Abdullah Doğtekin-İlker Mümin Çağlar

CİHAN HARBİ’NDEN İZMİR’İN İŞGALİNE URLA VE YAKIN
ÇEVRESİNDE RUM FAALİYETLERİ 197

Şaban Demir

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA KADIN MAHREMİYETİNİN
KAMUSALLAŞ(TIRIL)MASI: HANENİN VE TUVALET ODALARININ
TANZİMİ (1870 -1930) 247

Yavuz Yıldırım

TÜRK SEKÜLERİZMİNDE FENOMONOLOJİK BİR YAPIT: MABET’TEN
MEKÂNA AYASOFYA 273

Birgül Bozkurt-İbrahim Bozkurt

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE İÇEL (MERSİN)’DE
SEÇİMLER 301

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Yenal Ünal

“Halil İnalçık, Atatürk ve Demokratik Türkiye” 333

Murat Celep

Mehdi Fereci, “Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Döneminde Türkiye ve İran Siyasi İlişkileri” 339

Erdal İnce

Asım Karaömerlioğlu, “Orada Bir Köy Var Uzakta, Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem” 349

Murat Kaya

“Mustafa Kırışman, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu” 355

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Sayı: 11 (2022/Yaz)

Issue: 11 (2022/Summer)

EDİTÖRDEN

Tarih ve GÜNCE dergisi 11. sayısıyla birlikte altıncı yaşına girerek akademik yayıncılıkta sürekliliği sağlamanın gururunu yaşamaktadır. Dergimizin bu sayısında dokuz makale ve dört kitap tanıtımı bulunmaktadır. Yazarlarımız, hakemlerimiz ve dergi ekibimizle birlikte titiz bir çalışma sürecinin sonucu olarak bu sayı ortaya çıktı.

Muhammet Güçlü “Mondros Mütarekesi Döneminde Sermuharrir Olduğu Gazetelere Göre Hasan Tahsin Receb ve İttihatçılara Bakışı (6 Kasım 1918-15 Mayıs 1919)”, Özgür Yıldırım “Birinci Cihan Harbine Giden Süreçte İngiltere’nin Mezopotamya Politikaları”, Ahmet Ercivan “Şehir Tarihçiliği ve Türkiye’deki Yansımaları”, Cengizhan Halaçlı “Amerikan Basınının Gözünden İşgal Yıllarında İzmir’de Kurulmuş Özerk Bir Yunan İdaresi: İyonya Devleti”, Erol Evcin “Bolu’da Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları (1936-1950)”, Abdullah Doğtekin ve İlker Mümin Çağlar “Cihan Harbi’nden İzmir’in İşgaline Urla ve Yakın Çevresinde Rum Faaliyetleri”, Şaban Demir “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Mahremiyetinin Kamusallaş(tırıl)ması: Hanenin ve Tuvalet Odalarının Tanzimi (1870-1930)”, Yavuz Yıldırım “Türk Sekülerizminde Fenomolojik Bir Yapıt: Mabet’ten Mekâna Ayasofya”, Birgül Bozkurt ve İbrahim Bozkurt “Demokrat Parti İktidarı

Döneminde İçel (Mersin)'de Seçimler'' başlıklı makaleleri kaleme aldılar. Yenal nal, Murat Celep, Erdal İnce ve Murat Kaya kitap tanıtımlarıyla sayımıza katkı sağladılar.

Dergimizde makalesi yayımlanan yazarlarımıza ve bu makaleleri titiz bir şekilde inceleyerek öneri ve eleştirileriyle büyük katkı sağlayan hakemlerimize teşekkür ediyoruz.

Bir sonraki sayımızda görüşmek dileğiyle...

Prof. Dr. Mehmet Karayaman

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 3-87.

Geliş Tarihi: 10 Ağustos 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE SERMUHARRİR OLDUĞU GAZETELERE GÖRE HASAN TAHSİN RECEB VE İTTİHATÇILARA BAKIŞI (6 Kasım 1918-15 Mayıs 1919)

Muhammet GÜÇLÜ**

Öz

Bu çalışmada gerçek Tahsin Efendi/Hasan Tahsin'in ve onun kimliğini kullanan Nevres Bey/Osman Nevres'in hayatı yeni bilgiler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Hasan Tahsin Receb'in ticaret yapmak amacıyla İzmir'e gelmesinde Talat Paşa ile Mahmut Celal Bey'in (Bayar) rolü üzerinde durulmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrası Hasan Tahsin Receb'in Hukuk-u Beşer, Öz Hukuk-u Beşer, Sulh ve Selamet ve yeniden Hukuk-u Beşer adlı gazeteler çıkarması ele alınmıştır. Söz konusu gazetelerin hepsinin mesul müdürlüğünü yapan Dr. Avni Muhiddin Bey'in hayatından ilk defa kesitler verilmiştir. Ayrıca Hasan Tahsin Receb'in Sulh ve Selamet Cemiyeti/Fırkası ile ilişkisi, fırkanın yönetiminde görev alması, önce Öz Hukuk-u Beşer adlı gazetesini fırkanın naşir-i efkarı ilan etmesi sonra fırkanın adıyla bir gazete çıkarması üzerinde durulmuştur.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yeniden faaliyet geçmesiyle bizzat Damat Ferit Paşa hükümetlerinin kurulması İttihatçılara karşı uygulamaları hızlandırmıştır. Bu kapsamda Hasan Tahsin Receb'in de gazetelerinde İttihat ve Terakki ile fırkanın İzmir mensupları (Anadolu ve Duygu gazeteleri sahip ve sermuharriri Haydar Rüştü, Vali Rahmi, Sanayi Mektebi Müdürü Sezai Bey, Alaiyeli Mahmut vb.) hakkında çeşitli yazılar yazdığı görülmektedir. Ayrıca çalışmada Mondros Mütarekesi sonrası Hasan Tahsin Receb'in Sulh ve Selamet ile Hürriyet ve İtilaf

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampus/ Antalya, (mguclu@akdeniz.edu.tr), Orcid: 0000-0001-5590-8743.

Fırkası çizgisine nasıl geldiği ve kendisini ilk mektepten itibaren yetiştiren İttihatçılara hangi sözlerle saldırdığının kanıtları kendi kaleminden görülmektedir. İlaveten vatan, millet ve Damat Ferit Paşa'ya bakışı yine başyazılarından örneklerle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hasan Tahsin Receb, Osman Nevres, İzmir, İttihat ve Terakki Fırkası, Mondros Mütarekesi.

HASAN TAHSİN RECEB AND HIS VIEWS ON THE UNIONISTS DURING THE PERIOD OF THE ARMISTICE OF MUDROS ACCORDING TO THE NEWSPAPERS IN WHICH HE WAS THE LEAD WRITER (November 6, 1918-May 15, 1919)

Abstract

In this study, the life of the real Tahsin Efendi/Hasan Tahsin and Nevres Bey/Osman Nevres, who used his identity, are evaluated within the framework of new information. In addition, the role played by Talat Pasha and Mahmut Celal Bey (Bayar) in the arrival of Hasan Tahsin Receb, a member of the Committee of Union and Progress and Teşkilat-ı Mahsusa, to Izmir to do business, is emphasized.

Hasan Tahsin Receb's publishing of newspapers named Hukuk-u Beşer, Öz Hukuk-u Beşer, Sulh ve Selamet and again Hukuk-u Beşer after the Armistice of Mudros are discussed. For the first time, sections from the life of Dr. Avni Muhittin, who was the responsible director of all the mentioned newspapers, are presented. On the other hand, Hasan Tahsin Receb's relation with Sulh ve Selamet Community/Party, the office he took there, his declaration of Öz Hukuk-u Beşer newspaper as the public speaker of the party and then publishing a newspaper which carry the name of the party are emphasized.

With the re-activation of the Freedom and Accord Party, the practices against the Unionists accelerated as a result of the establishment of the governments of Damat Ferit Pasha. In this context, it is seen that Hasan Tahsin Receb wrote various articles in his newspapers about the Committee of Union and Progress and the Izmir members of the party (Haydar Rüştü; owner and lead writer of Anadolu and Duygu newspapers, Governor Rahmi, Sezai Bey; Director of Industry School, Alaiyeli Mahmut, etc.). In addition, in this study, the proofs of how Hasan Tahsin Receb came to agree with the ideas of Sulh ve Selamet and Freedom and Accord Party after the Armistice of Mudros and with what words he attacked the Unionists who trained him from primary school are cited from his own writings. In addition, his view of homeland,

nation, and Damat Ferit Pasha with examples from his editorials are revealed.

Keywords: Hasan Tahsin Receb, Osman Nevres, İzmir, Committee of Union and Progress, Armistice of Mudros.

Giriş

Bu çalışmada öncelikle Hasan Tahsin Recep ile ilgili yaşanan isim karışıklığını ortadan kaldırmak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla konuyla ilgili Silahçı Tahsin, Hasan Tahsin ile Nevres Bey, Nevres Receb, Osman Nevres üzerinde durulmuştur. Sonra müstear adıyla Hasan Tahsin Receb'in ticaret amacıyla İzmir'e gelmesi, Hatıra adlı şirketiyle tüccar ve komisyonculuk yapması, Hukuk-u Beşer gazetesini çıkarması, Sulh ve Selamet Cemiyeti/Fırkası ile ilişkisi ele alınmıştır. Ayrıca Hür Hukuk-u Beşer adlı gazetesini Sulh ve Selamet gazetesine dönüştürmesine değineceğiz. Bütün bu ticari, siyasi ve basın işlerini Frenk Mahallesi Bakırcıyan Ferhanesi 47-49 Nolu adreste yapmasına vurgu yapılmıştır. Aynı adreste faaliyet gösteren Hasan Tahsin Receb'in gazetelerinin mesul müdürü olan Dr. Avni Muhiddin Bey ve Yeni Köylü adlı ticarethanesi hakkında da bilgi verilmiştir. Bu arada Mütareke'nin ilk ayının sonunda 24 Kasım 1918 tarihinde Yunanlıların Leon torpidosunun İzmir limanında görülmesiyle Rum nümayişçilerin taşkınlığı yüzünden Haydar Rüştü Bey matbaasını Frenk Mahallesi Isponti Ferhanesi'nden Köylü gazetesinin Beyler Sokağı'ndaki yerine (Mehmet Refet Bey gazetesini Birinci Kordon'a taşıdı) taşımak zorunda kalırken,¹ Hasan Tahsin Recep ve ortağı Dr. Avni Muhittin basın ve ticari faaliyetlerini Frenk Mahallesi Bakırcıyan Ferhanesi'nde rahatlıkla sürdürebilmekteydiler. En azından Haydar Rüştü Bey gibi matbaa ve gazetelerini Türk mahallesine taşımak zorunda kalmamıştır.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampus/Antalya, (mguculu@akdeniz.edu.tr); Orcid No. 0000-0001-5590-8743.

¹ Celal Bayar, *Ben De Yazdım-Millî Mücadeleye Giriş*, İstanbul, 1997, C. 5, Sabah Kitapları 52, s. 130, 133; Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz. Zeki Arkan, Ankara, 1991, s. 46, 50.

Bu arada eski bir ittihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Hasan Tahsin Receb'in kendisini okutan, yetiştiren, yurt dışına gönderen, İttihatçılara nasıl sırt çevirdiğini ve onlara karşı sarf ettiği sözlerini Hukuk-u Beşer, Öz Hukuk-u Beşer, Sulh ve Selamet ve daha sonraki adıyla yine Hukuk-u Beşer gazetesindeki yazılarından örneklerle ortaya koyacağız. Yukarıda sözü edilen gazetelerde yayınlanan baş makalelerin altında isim olmayanları Hasan Tahsin'in olarak kabul ettik. Çünkü bu isimsiz başyazıları onun yazdığına dair birçok ipucu bulunmaktadır. İttihat ve Terakki taraftarı Köylü gazetesi sahibi Mehmet Refet'e göre Hasan Tahsin Receb, İzmir'de ittihatçılar tarafından devlet memuru bile yapılmıştır. Onun bu duruma gelmesinde üyesi bulunduğu, yönetiminde çalıştığı ve hatta İzmir'de kuruculuğunu üstlendiği Sulh ve Selamet Cemiyeti ve sonradan fırkasının önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Ama belki de İzmir'de varlığının en önemli mihenk taşı olması hasebiyle İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir Katib-i Mesulü olan kendi ifadesiyle Celal Bey'e tam adıyla Mahmut Celal Bey'e (Bayar) her zaman saygı duyduğu burada ifade edilmelidir. Buna karşılık Celal Bey yıllar sonra yayınladığı dönemi ve İzmir'i anlattığı sekiz ciltlik *Ben De Yazdım* adlı eserinin altıncı cildinde ve kendisiyle 1985 yılında yapılan röportajda Hasan Tahsin Receb ve ilk kurşun olayı hakkında şunları söylemektedir. Mahmut Celal Bey, ilerde üzerinde duracağı gibi Hasan Tahsin'i tanıdığını, arkadaşı olduğunu, bir fedai olarak İzmir'e geldiğini ve Hukuk-u Beşer gazetesini çıkardığını² belirttikten sonra kışla önünde ilk kurşunu atanın saatçi Aziz Efendi olduğunu belirtmektedir. Bu bilgisini de İttihat ve Terakki Mektebi Müdür Yardımcısı ve Ahenk gazetesi başyazarı Şevki Bey'in anlattıklarına dayandırmaktadır.³ Kendisiyle yapılan röportajda ise "Aziz'dir atan! Ama bence, o atmuş, bu atmış, bir fark yoktur!" demiştir. Hasan Tahsin için de "Rıhtımda bir gazino var, Hasan Tahsin halk arasında oturuyordu. İskele vardır orada, orası merkezidir bunun.. Yunanlılar oraya çıkıyorlar ve Aydın şimendifer hattına doğru ayrılıyor bir kısmı; bir kısmı da Hükümet konağına doğru geliyor. Vaka Hükümet konağına doğru olan yerde oluyor. Orda Aziz'dir; orda yoktur Hasan Tahsin! Hasan Tahsin şimendifere doğru giden bir gazinoda oturuyormuş. . Yunanlılar, Rumlar tanıyorlar kendisini; fedai bir adamdır diye.. Ondan sonra bunu, orada öldürüyorlar. O da gaye için şehit edilmiştir; ama silahu berikisi atmıştır!"

² Utkan Kocatürk, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. II, S. 5, Mart 1986, s. 331.

³ Celal Bayar, *Ben De Yazdım-Milli Mücadeleye Giriş*, İstanbul, 1997, C. 6, Sabah Kitapları 52, s. 50-51.

demektedir.⁴ Ayrıca Mukaddimesi'nin sonundaki tarihten (22 Haziran 1919) anlaşıldığına göre İzmir'in işgalinden 38 gün sonra basılan İzmir Fecayii adlı eserde işgale ve yaşanan facialara ilişkin asker, polis, jandarma, sivil ve mülki erkan tarafından hazırlanan raporlarda ilk kurşuna ilişkin bazı bilgiler verilmekle beraber Hasan Tahsin Receb adı sadece bir raporda geçmektedir. Burada İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti tarafından 13 Haziran 1919 tarihinde Osmanlı sulh murahhaslarından Tevfik Paşa'ya takdim edilen uzunca muhtıra metninde İzmir'in işgali detaylı olarak anlatılırken Hasan Tahsin Receb ile basına ilişkin "*Hukuk-u Beşer gazetesi sahib ve sermuharriri Tahsin Receb Bey ikametgâhında şehit edilmiştir. Köylü gazetesi müretteplerinden iki masum yavrucuk parçalanmıştır*" denilmektedir.⁵ Bu bilgiye göre de Hasan Tahsin Receb Bey'in evinde şehit edildiği anlaşılmaktadır. Çalışmada Hasan Tahsin Receb'in şehit edilişi ile şehit edildiği yer üzerinde durmayacağız. Hasan Tahsin Receb'in şehit edildiği yer ve ilk kurşun üzerine birçok kitap, makale ve bildiri kaleme alındığı için ilgilenenler bu yayınlara bakabilirler.

Bu arada Hasan Tahsin Receb'in İzmir'de mezarı olduğuna dair bilgi bulunmazken, yıllar sonra (15 Mayıs 1961) Konak Meydanı'na onun da adını içeren bir anıt (İzmir Şehitler Anıtı/Hasan Tahsin Anıtı) dikildiği herkesin malumudur. Yaşar Aksoy'a göre üç gün sonra diğer şehitlerle beraber günümüzde Bahribaba Parkı olarak bilinen Maşatlık Tepesi'ne gömülmüştür.⁶ Ama İstanbul Üsküdar'da Selaniklilerin defnedildiği mezarlık olarak bilinen Bülbülderesi Mezarlığı'nda⁷ resmini havi adına bir mezar taşı dikildiği görülmektedir. Bu taşta "*İzmir'de işgalci düşmana ilk kurşunu atan hürriyet kahramanı mukaddes şehit Gazeteci Osman Nevores (Hasan Tahsin Receb) Ruhuna Fatıha, 1888-1919*" ifadesinin yazılı olduğunu ilave edelim.⁸ Taş Latin alfabeli olduğuna göre 1928 yılından sonra dikildiği düşünebilir. Burada konuyu dağıtmadan şunları da vurgulamak isteriz. Hasan Tahsin Receb, çalışmada da görüldüğü gibi birçok yazısında sosyalist olduğunu kendisi belirtmektedir. O dönemde Vedat Nedim Bey (Tör) gibi başka sosyalistler de

---

⁴ Kocatürk, *Agm.*, s. 331-332.

⁵ *İzmir Fecayii*, Yay. Haz. Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir, 2020, İzmir Büyükşehir Belediyesi İzelman A.Ş.Yayımları, No: 47904, s. 100-101.

⁶ Yaşar Aksoy, *Hasan Tahsin Yüreklere Selanik ve İşgal İzmir'inden Hatıralar*, 2. bs., İstanbul, 2019, Kırmızı Kedi Yayınevi, s. 240.

⁷ Hristos K. Hristodolu, *Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı*, Çev. Burcu Yamansavaşçılar, İstanbul, 2008, s. 39.

⁸ Bu taşı bizim için fotoğraflayan Ordinaryüs Profesör Mehmet Şerafettin Yaltkaya'nın kendi adını taşıyan torunu Dr. Şerafettin Yaltkaya'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

bulunmaktadır.⁹ Demokrat Partili Rauf Onursal'ın İzmir Belediye Başkanlığı sırasında Şubat 1951 tarihinde Nevres Receb'in anısını yaşatmak için Cumhuriyet Meydanı ile Montrö Meydanı'nı birleştiren Tevfik Rüştü Aras Bulvarı'nın adı *Şehit Nevres Bulvarı* olarak değiştirilmiştir.¹⁰ Şehrin bu kısmına Nevres Receb'in adı şehit edildiği yere çıktığı için mi verildi, yoksa bu tasarruf Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun yıllar Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü Bey'in adını şehirden silmek için siyasi bir kaygı ile mi yapıldı orası tam olarak belli değildir.

1. Tahsin Efendi/Hasan Tahsin'in Hayatı

Burada öncelikle çalışmanın ana karakteri olan Hasan Tahsin Receb üzerinde durmak icap ediyor. Konumuzu ilgilendiren iki tane Hasan Tahsin bulunmaktadır. Bunlardan ilki daha çok Tahsin Efendi, Silahçı Tahsin olarak bilinen Hasan Tahsin olup, 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası İstihkâm Binbaşı Seyit Bey gibi askerlik mesleğini seçmiştir.¹¹ Ama Hasan Tahsin üzerine kaleme alınan bir Yüksek Lisans tezinde babasının Miralay (Albay) Seyit Bey olduğu ve aslen Bolulu olduğu vurgulanır.¹² Hasan Tahsin'in isminde geçen Tahsin'in nereden geldiği tam olarak belli değildir. O günün geleneğine göre adı Hasan Seyit olması icap ederken Hasan Tahsin olarak kullanıldığı görülmektedir. Muhtemelen Tahsin ismi bir hocası, bir büyüğü ile ilişkili olmalı (Mustafa Kemal, Ali Kemal'de olduğu gibi) veya bilinmeyen bir açıklaması bulunmalıdır. Tahsin Efendi, Harbiye Mektebi'nden Mustafa Kemal Paşa'nın sınıf arkadaşıdır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, İkinci Meşrutiyet'in ilanını müteakip hatıralarını anlatırken konuyla ilgili "*Tahsin Efendi benim sınıf arkadaşım. Yüzbaşı iken istifa etmiş veya tekaüt edilmiş ve Selanik'te Silah gazetesini çıkarıyordu*" demektedir.¹³ Harbiye Mektebi'nden sonra ilk görev yeri Van olan Hasan Tahsin, daha sonra Kuleli

⁹ *Berlin'den Türkler Geçti 1871-1945*, Yayımlayanlar: Ingeborg Böer, Ruth Haerkötter, Petra Kappert, Giriş: Sabine Adatepe, Çev. Can Uralcan, İstanbul, 2012, s. 225-229.

¹⁰ Erdoğan Sorguç, *19 Aralık 1918-19 Aralık 2018 "İlk Kurşun"un 100. Yılına Armağan*, İzmir, 2018, s. 70; Erdoğan Sorguç, *İzmir'in İşgali ve Söзде İlk Kurşun*, Cinius yayımları, İstanbul, 2019, s. 123. Bundan sonra çalışmamızda Erdoğan Sorguç'un İzmir, 2018 baskısı olan eserine atıf yapılmıştır.

¹¹ Ahmet Mehmetefendioğlu, "Teşkilatın İki Elemanı Silahçı Hasan Tahsin'den Osman Nevres'e İki Hasan Tahsin", *Toplumsal Tarih*, S. 185, Mayıs 2009, s. 34.

¹² Hakan Ayaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014, s. 69.

¹³ Ayşe Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Ankara, 1991, 2. bs., s. 47.

Askeri Lisesi¹⁴ ile Askeri Tıbbiye'ye öğretmen olarak atandı. II. Meşrutiyet'in ilanı arifesinde Tıbbiye'de talebe olan Selanikli Dr. Mazlum (Boysan), Yaşar Aksoy'a verdiği röportajında Tıbbiye'deki sınıf zabiti (Silahçı) Tahsin Efendi'den "*cahil, lisan bilmeyen, şerefsiz*" bir kişi olarak söz etmiştir. Ayrıca frengili olduğu için sonunda ordudan atıldığını ilave etmiştir.¹⁵ Dr. Mazlum Bey'in Mekteb-i Tıbbiye'den hocası olan Hasan Tahsin'e ilişkin yapmış olduğu bu acımasız değerlendirme, arkadaşı Nazım Şakir ile beraber Tıbbiye'de hürriyetçi bir cemiyet kurmaları, mektep koridorlarının duvarına 22 Birincikanun 1323/4 Ocak 1908 tarihinde "*Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat! Kahrolsun istibdat, kahrolsun zulüm!*" yazmaları üzerine tutuklanmaları, sorgulanmaları ve Tophane Zindanı'na atılmaları sırasında etkisiyle açıklanabilir.¹⁶ Bundan sonra Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) Hasan Tahsin'in Selanik'te III. Ordu emrinde görevli olduğu görülmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Dahiliye kısmında bulunan 29. 1. 1327/20 Şubat 1909 tarihli belgeye göre III. Ordu 17. Nişancı Taburu Zabiti Mülazım-ı Evvel Hasan Tahsin Efendi'nin Silah adıyla bir askeri risale tabı için izin talebi üzerine imtiyaz alacakların 30 yaşından küçük olmaması gerektiği Dahiliye Nezareti tarafından Selanik'e bildirilmiştir. Yine Osmanlı Arşivi Dahiliye kısmında bulunan 14. 6. 1327/3 Temmuz 1909 tarihli belgeye göre Selanik Vilayet-i Celilesi'ne hitaben yazılan yazıda "*Efrad-ı askeriyeye mahsus olarak neşr edilecek Silah gazetesi ruhsatnamesi 25 Mart 325/7 Nisan 1909 tarihinde ba'tahrirat atufilerine irsal kılınmıştır*" denilmektedir.¹⁷ Yukarıdaki belgelerden Mülazım-ı Evvel Hasan Tahsin Efendi'nin Selanik'te III. Orduda görevli iken 20 Şubat 1909 tarihinde askeri amaçlı Silah adlı gazete çıkarmak için başvurduğu, 30 yaşından küçük olmasına (1883-1909) rağmen 7 Nisan 1909 tarihinde ruhsatnameyi aldığı anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi 31 Mart Olayı'ndan önce Silah gazetesi ruhsatnamesi düzenlenmekle beraber ancak 3 Temmuz 1909 tarihinde Selanik Vilayeti'ne bildirilmiştir. Selanik'te III. Ordu bünyesinde bulunan 17. Nişancı Taburu'nda komutan olarak görev yapan (1 Eylül 1907-24 Ocak 1909) Erkan-ı Harp Binbaşı Behiç Bey (Erkin) döneme ait hatıralarında Mülazım-ı Evvel Hasan Tahsin'den söz etmemiştir. Ancak kendi deyimi ile Mülazımların laubali tavırlarından rahatsız olmuştur.¹⁸

¹⁴ Mehmetefendioğlu, *Agm.*, s. 34.

¹⁵ Aksoy, *Age.*, s. 120.

¹⁶ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945, Tan Matbaası, s.229-230.

¹⁷ Ayaz, *Age.*, s. 104-105.

¹⁸ Behiç Erkin, *Hatırat (1876-1958)*, Haz. Ali Birinci, 2. bs., Ankara, 2019, s. 71-85.

Aynı günlerde Tahsin Efendi'nin 31 Mart olayını bastıran Hareket Ordusu'nda da görev aldığı görülmektedir. Çünkü Hareket Ordusu Mürettep Birinci Tümen Komutanlığı Kurmay Başkanı olan Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, Karargâh Kayıt Defteri'nde misafir olarak görevlendirilenler arasında “*Ordu açığında 29 ncu Alay 2 nci Taburda Misafir Yüzbaşı Tahsin Efendi*” adını kaydettiği görülmektedir.¹⁹ Bundan sonra Hasan Tahsin Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda ifade ettiği gibi Yüzbaşı iken istifa etmiş veya tekaüt edilmiş idi. Hasan Tahsin'in hangi tarihte askerlikten ayrıldığına ilişkin sarih bir bilgi olmamakla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığı bir olay fikir vermektedir. Mustafa Kemal Paşa, Selanik'te III. Ordu'da görevli iken askeri kulübün idare heyeti azasından olduğunu, hürriyetin ilanını müteakip bir gece askeri kulüpte fevkalade bir toplantı yapılacağını akşamüzeri işittiğini, akşam toplantı salonuna gittiğinde toplantının meşhur muharrir Hüseyin Cahit Bey'e (Yalçın) verilecek altın kalemin ücretinin zabitlerden toplamak olduğunu öğrendiğini, Tahsin Efendi'nin gayet hararetli ve muntazam bir nutkunun alkışlandığını ifade ediyordu. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa uzunca (Hasan) Tahsin Efendi hakkında bilgi verdikten sonra Selanik'te Silah gazetesini çıkardığı için “*Tahsin Efendi, Silahçı Tahsin lakabını almıştı*” diye ilave ediyordu. Ayrıca “*köylerde kasabalarda hatta büyük şehirlerde avam için Tahsin, milliyet ve vatanperverliğin bir sembolü idi. Bence de zavallı garip bir tip idi*” diyordu.²⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadelerinden Hasan Tahsin'in 1909 yılının ikinci yarısında askerlikten ayrıldığını söyleyebiliriz. Falih Rıfkı Atay ise Mustafa Kemal Bey'in durumu ile Hüseyin Cahit Bey'e altın kalem verilmesine ilişkin şunları söylemektedir. Mustafa Kemal Bey, 31 Mart hadisesindeki görevinden sonra Selanik'te kendisini askerliğe verdiği için askeri kulüpte konferanslar vermiştir. Bu sırada İttihat ve Terakki Fırkası'nın Selanik'te yapılan (1909) toplantısında Hüseyin Cahit'e altın kalem hediye edilmesi teklifi ortaya atılmıştır.²¹ Yukarıda Mustafa Kemal Paşa'nın söz ettiği askeri kulüpteki toplantı bundan sonra yapılmış olmalıdır. Tahsin Uzer'in *Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi* (Ankara, 1979) adlı eserine göre 31 Mart İsyanı'nın bütün ağırlığının Selanik'e yüklendiğinden burada bir “*Tahkik Heyeti'nin*” kurulması istenildiği, söz konusu heyette

¹⁹ Atatürk'ün Not Defterleri I, Ankara, 2004, s. 98, 366-367.

²⁰ Afetinan, Age. , s. 46-47.

²¹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, bty. , s. 66, 443. Bazı araştırmalara göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci kongresi Eylül 1909 tarihinde Selanik'te yapılmıştır. Nurettin Şimşek, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey (Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri)*, İstanbul, 2008, s. 45.

Tahsin (Uzer) Bey, Savcı Şakir, Yarbay Hüsnü, Silah gazetesi sahibi ve başyazarı Hasan Tahsin'in bulunduğu belirtilmektedir.²² Tahsin Uzer'in verdiği bu bilgiden ve Silah gazetesi sahibi ve başyazar vurgusundan Hasan Tahsin'in 31 Mart Olayı'ndan sonra askerlikten ayrıldığı düşünülmektedir.

Hasan Tahsin üzerine önemli bir mesai harcayan Diş Hekimi Erdoğan Sorgu'ca göre Hasan Tahsin, Silah gazetesini Temmuz 1909 tarihinde çıkarmıştır.²³ Ama gazetenin ilk nüshasındaki bilgilerden kesin olarak Hasan Tahsin'in 10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909 tarihinde Selanik'te Silah adlı bir gazeteyi Mülazım Tahsin imzasıyla çıkardığı görülmektedir. Gazetenin kimliğinde mesleği ittihad, hedefi terakki, Sahibi ve Müdürü Mülazım Tahsin, şimdilik onbeş günde bir neşr olunur ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca onaltı sayfalık Silah gazetesinin sonunda Latin alfabesi ile "*TAHSİN: Silah-Salonique*" yazıyordu. Gazetenin idarehanesi olarak ise Selanik'de Örtülü Çarşı'da Asır Matbaası kaydı bulunuyordu.²⁴ Silah gazetesi ikinci sayısında (Silah, 25 Temmuz 1327/7 Ağustos 1909) amacını "*Silah'ın Beyanati*" başlığıyla vermiş ve "*..... Silah Selanik askeri kulübünün merci-i efkârıdır. Ve bütün askeri kulüplerine hizmet eder*" diyerek açıklamıştır.²⁵ Ama Silah gazetesinin beşinci sayıdan itibaren Sahibi ve Müdürü Mahmud İzzeddin, Sermuharriri Nakam olduğu görülüyor.²⁶ Burada gazetenin diğer bilgileri aynı olmakla beraber Tahsin, Mülazım Tahsin veya Hasan Tahsin adının geçmediği görülmektedir. Silah gazetesi dokuzuncu sayıdan itibaren ise "*haftada bir neşr olunur*" konuma gelmiştir.²⁷ 23. sayıdan itibaren Silah gazetesinde yeniden Sahibi ve Sermuharriri Tahsin (bu sefer sadece Tahsin), Müdür-ü Mes'ul Mahmud İzzeddin, mesleği ittihad, hedefi terakki, haftada bir neşr olunur bilgisinin olduğu görülmektedir.²⁸ 4 Mart 1910 tarihli ve 23. sayı olan Silah gazetesinde Sahibi ve Sermuharriri olarak Mülazım Tahsin yerine sadece Tahsin adını kullanması artık onun askerlik ile ilişkisi kalmadığı manasına gelebilir. Bundan sonra Silah gazetesinin sahibi, müdürü ve sermuharriri hep Tahsin olarak geçmekte ve şimdilik haftada üç defa çıkar siyasi gazete kaydı bulunmaktadır. İdarehanesinin ise sürekli değiştiği görülmektedir. Örneğin

²² Ayaz, Age. , s. 73.

²³ Erdoğan Sorgu, 19 Aralık 1918-19 Aralık 2018 "İlk Kurşun"un 100. Yılına Armağan, İzmir, 2018, s. 272-273.

²⁴ Silah, Numru: 1, 10 Temmuz 325.

²⁵ Ayaz, Age. , s. 84.

²⁶ Silah, Numru: 5, 10 Eylül 325.

²⁷ Silah, Numru: 9, 1 Teşrin-i sani 325.

²⁸ Silah, Numru: 23, 19 Şubat 325.

48. sayıda Selanik'te Örtülü Çarşı'da Mısır Matbaası verilmektedir.²⁹ Silah gazetesi 186. sayıda Selanik'te Kolomiye'de Silah idarehanesinde çıkarırken³⁰, 352. sayıda üçüncü senesinde yeniden Örtülü Çarşı'da daire-i mahsusasında çıktığı ve Eski Mısır Matbaası'nda basıldığı görülmektedir.³¹ Kataloglara göre Selanik, Asır Matbaası'nda basılan Silah gazetesi 1325-1328/1909-1912 yılları arasında toplam 593 sayı çıktığı, Silah gazetesinin Salah, Türk ve yeniden Silah adlarını aldığı görülmektedir. Silah gazetesinin kimlik bilgilerinden İttihat ve Terakki Fırkası'nın yayın organı olduğu sonucuna varılabilir.³²

Görüldüğü gibi Hasan Tahsin'in Selanik'te çıkardığı Silah gazetesi hürriyetin ilanının birinci sene-i devriyesi onuruna çıkarılmıştır. Bundan sonra gazeteci kimliğiyle karşımıza çıkan Hasan Tahsin, öğrenciliği sırasında tanıştığı İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası ile ilk zamanlarda yakın mesai içinde çalışmış olmalıdır. Çünkü Silah gazetesinin nüshaları incelendiği zaman İttihat ve Terakki Fırkası'nın yayın organı olduğunu düşündürecek emareler taşıdığı görülmektedir. Silahçı Tahsin'in İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkisi ve gazetesinin yayın politikası hakkında Harbiye Mektebi son sınıf talebesi olan Trabzonlu Ahmet Bedevi (Kuran) Bey, 31 Mart Hadisesi üzerinde dururken Manastır'da çıkan Neyyir-i Hakikat ile Selanik'te yayınlanan Silahçı Tahsin'in Süngü, Bomba gibi manasız yayınları ile cemiyet adına herkese saldırdığını ve her tarafa saikalar/yıldırımlar yağdırdığını belirtiyordu. Ayrıca Silahçı Tahsin Bey'in Fransız İhtilali sırasında birçok kafanın uçmasına sebep olan ve sonunda Charlotte adında vatansever bir genç kızın elinde can veren Marat'ın mukallitliğini yaptığını ilave ediyordu.³³ Ahmet Bedevi Bey'in verdiği bu bilgilerden Silahçı Tahsin'in Silah gazetesi dışında Süngü, Bomba gibi yayınlar yaptığı bilinmektedir. Onun Silah gazetesinin İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkisi konusunda yaptığı yorumların benzerini sonra üzerinde duracağımız Dr. Rıza Nur'un da yapacağını burada ilave edelim. Ayrıca Servet-i Fünun sahibi Ahmet İhsan Bey (Tokgöz), Trabzonlu Ahmet Bedevi gibi Silahçı Tahsin'in başka gazeteler çıkardığını açıkça belirtmese de İstanbul'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası gazetelerine (Şura-yı Ümmet) yardımcı olmak üzere Selanik ve Manastır'da

²⁹ *Silah*, Numru: 48, 27 Temmuz 326; *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Katalogu*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, C. I, Ankara, 1987, s. 230.

³⁰ *Silah*, Numru: 186, 6 Nisan 327.

³¹ *Silah*, Numru: 352, 24 Teşrin-i Evvel 327.

³² Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, Ankara, 2000, C. 2, s. 752.

³³ Kuran, *Age.*, s. 277.

çıkmaaya başlayan Top ve Süngü adlı gazetelerin siyasi meselelerde atıp tutmaları, yabancıları fena halde kuşkulandırdığını ifade etmektedir.³⁴ Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 1908-1918 yılları arasında Ankara Mebusu olarak görev yapan Mahir Said (Pekmen) Bey, 31 Mart Vakasını anlatırken Hasan Tahsin adını anmadan Ahmet Bedevi Bey'in ifadelerini daha da zenginleştirerek Rumeli'de Top, Tüfenk, Silah, Süngü gibi gazeteler çıkarıldığını belirtmekte ve "Top, Tüfenk, Silah, Süngü isimleriyle milleti velveleye veren, herkesi beht ü hayret içinde bırakan bu renkli varak-pareler gazeten başka hey şeye benziyordu" demektedir.³⁵ Ama Mahir Said Bey'in yukarıda açıkça belirtildiği üzere Silah gazetesinin 31 Mart Vakası'ndan yaklaşık dört ay sonra yayınladığı konusunu göz ardı ettiğini vurgulamak gerekir. Bu arada Hasan Tahsin'in kendisi gibi başka gençlerin de Selanik'te İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Rumeli gazetesinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bunlar arasında Yunus Nadi³⁶, Mehmet Zekeriya (Sertel), Ziya Gökalp³⁷, Haydar Rüştü (Öktem) gibi isimler hemen sayılabilir. Bunların hepsinin ayrı bir hikâyesi olduğu malumdur. Örneğin Haydar Rüştü Bey'in hayatının ayrıntıları için Murat Kaya'nın çalışmasına bakılabilir.³⁸

Yaşar Aksoy'un vurguladığı gibi Hasan Tahsin, (Mülazım Tahsin) ve Tahsin imzasıyla uzun süre Selanik'te Örtülü Çarşı'da (farklı adreslerde) gazetesini Silah, Salah ve yeniden Silah adıyla çıkarmıştır.³⁹ Bu arada Silahçı Tahsin'in Girid meselesine dikkat çekmek için Meşrutiyet'in ikinci sene-i devriyesinin arifesinde Selanik'te 1 Temmuz 1326/14 Temmuz 1910 tarihinde Girid adlı beş perdelik milli bir tiyatro kaleme aldığı, tiyatrodan geçen karakterlerden birisinin Türkçe bir gazetenin muharriri olan Tahsin olduğu, eserini önce Silah gazetesinde tefrika ettiği sonra Selanik'te Asır Matbaası'nda 1326/1910 yılında bastırıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁰ Tahsin'in bu eseri kataloglarda "Girid, Tahsin, Selanik, Asır Matbaası, 1326, 105 s. , Res. 8"

³⁴ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*, Haz. Necati Tonga, Ankara, 2020, s. 233.

³⁵ Mahir Said Pekmen, *31 Mart Hatıraları-İşyan Günlerinde Bir Muhallif*, Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, 2. bs. , Ankara, 2018, s. 57

³⁶ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003, s. 103.

³⁷ Hristodulu, *Age. , s. 182.*

³⁸ Murat Kaya, *Gazeteci ve Siyasetçi Olarak Haydar Rüştü Öktem (1885-1951)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2018.

³⁹ Aksoy, *Age. , s. 119.*

⁴⁰ Tahsin, *Girid*, Milli Tiyatro, Beş Perde, Üç Tablo, Selanik, Asır Matbaası, 1326-Temmuz, 105 s; Berna Akyüz Sızgen, "Silahçı Tahsin'in Girid Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 59, Erzurum, 2017, s. 201-227.

olarak geçmektedir.⁴¹ 1327/1911 yılının ikinci yarısında Manastır'da bulunan mektep arkadaşı Celal Preveze'nin daveti üzerine Paris'ten Üsküp ve Selanik yoluyla Manastır'a giden Trabzonlu Ahmet Bedevi Bey, 1327/1911 yılı Nisan ayında Kristohor Manastır'nda verilen ziyafeti müteakip alınan karar üzerine bazı zabitlerin hükümeti ikaz etmek için çadırılı ordugâha çıktıklarını gördü. Bu zabitler arasında Mülazım Tahsin'in de ismi geçmektedir.⁴² Burada adı geçen Mülazım Tahsin ile Silahçı Tahsin'in aynı kişi olduğu düşünülmektedir. Çünkü Silahçı Tahsin'de artık İttihat ve Terakki karşıtlığı yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. Aynı günlerde Rumeli gazetesinin 4 Mayıs 1327/17 Mayıs 1911 tarihli nüshasında yer alan haberde Selanik'te İttihat Bahçesi'nde Kolağası Mustafa Kemal ve Silahçı Tahsin Bey'lerin mensup olduğu Harbiye Mektebi'nden 1317/10 Şubat 1902 mezunlarının Yüzbaşılığa terfileri münasebetiyle verilen ziyafet konu edilmekte ve "Bu ziyafette Erken-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal, Ömer Naci Beyler ile Topçu Kolağası Rasim, Binbaşı Cemil, yine bu sınıftan olan Silah sahibi Tahsin Beyler tarafından okunan askerce nutuklar, bu gecenin ulviyet ve samimiyetini yükseltmiştir" denilmektedir. "Delifışek" olarak tanınan Silahçı Tahsin ziyafet sırasında çekilen anı resmini dört ay sonra gazetesinin 22 Eylül 1911 tarihli nüshasında (Silah, 9 Eylül 1327, Sayı: 319) "317 sınıfının Yüzbaşılığa terfi tarihinde Selanik'teki 317 sınıfının Erkan-ı Harbi Mustafa Kemal ve Halil Beyler ve İnkılapçı Ömer Naci, Silahçı Tahsin Beyler ile sınıf refikleri, silah arkadaşlarını musavver hatıradır" altyazısı ile yayınlıyordu.⁴³ Görüldüğü gibi Erkan-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal Bey ile Silahçı Tahsin Selanik'te birçok ortamda Harbiye Mektebi'nden sınıf arkadaşı olmaları hasebiyle beraber bulunuyorlardı.

Trabzonlu Ahmet Bedevi, Dr. Rıza Nur ile Ankara Mebusu Mahir Said Bey'in vurguladığı gibi Mülazımların basın yoluyla saldırıları artık kontrol edilemeyince, hükümet sonunda 3 Mart 1912 tarihinde Osmanlı Basın Kanunu'na eklediği geçici madde ile askerlerin yazı yazmaları yasaklanmıştır.⁴⁴ Böylece Hasan Tahsin'in gazeteciliğinin ve saldırgan yazılarının önüne geçilmiş oldu. Hasan Tahsin, Selanik'in Yunanlılar

⁴¹ Seyfettin Özege, *Bağış Kitapları Kataloğu, Kitap Adına Göre*, C. 1-2, A-K, Haz. Ali Bayram-M. Şadi Çöğenli, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, No. 4, Erzurum, 1978, s. 221.

⁴² Kuran, *Age.*, s. 299, 302.

⁴³ Mehmet Emin Elmacı, *Kurtuluşun Lideri ve Gazetecisi Mustafa Kemal Atatürk ve Yunus Nadi*, İstanbul, 2021, Cumhuriyet Kitapları, s. 42, 44, 61.

⁴⁴ Topuz, *Age.*, s. 86.

tarafından 9 Kasım 1912 tarihinde işgali üzerine İstanbul'a gelmiş olmalıdır.⁴⁵ Kuşçubaşı Eşref Bey'in 1914 yılında Talat Bey'e (sonra Paşa) söylediği sözlerden Silahçı diye bilinen muhalif karakterli Hasan Tahsin'in İstanbul hayatında artık gazete çıkarmadığı, kendisine susması için her ay 25 altın ödendiği anlaşılmaktadır.⁴⁶ Bu arada temeli 1903 yılında Hicaz çöllerinde Kuşçubaşı Eşref Bey tarafından atılan, isim babası Baytar Miralay Rasim Bey olan⁴⁷ ve genel kaniya göre 1911 yılında Trablusgarp savaşı sırasında kurulan, 1913 yılında resmileşen Teşkilat-ı Mahsusa⁴⁸ ile tanışmış olmalıdır. Artık onun İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasette fedaisi rolü üstlendiği görülmektedir. Enver Bey, Bab-ı Ali baskınından üç gün sonra 26 Ocak 1913 tarihinde Almanya'da Maria Sarre'ye gönderdiği Fransızca mektubunda gerçekleştirdiği baskını ".... Yanımda atıyla H. [Halil Paşa] ve bana sadık on kişiyle birlikte yürürken, titremiyordum. Nereye yürüdüğümü biliyordum ve Bab-ı Ali muhafızlarının ateş etmek için tüfeklerini doldurduklarını gördüğümde de ellerim titremiyordu. ..." şeklinde anlatıyordu.⁴⁹ Bu mektupta geçen ve ona sadık olan on kişiden birisi Hasan Tahsin olmalıdır. Çünkü Yahya Kemal, 1913 yılının başında meydana gelen Bab-ı Ali baskını anlatırken;

"Bu sırada birdenbire, Meclis-i Hass kapıları açıldı, içeriden siyah bir bulut gibi bir insan kalabalığı koştu, sahanlığı doldurdu. Ortalarında elinde bir kağıt tutan Enver Bey göründü; etrafındakiler kanatlarını açmış kuşlar gibi Enver'i muhafaza ediyorlar ve aynı zamanda kalabalığa ve askere karşı: "Edirne! Edirne!" sayhalarıyla bağırıyorlardı. Sahanlık üzerinde en ziyade Silahçı Tahsin ve fedai Gümülcineli Eyüp göze çarpıyordu; bunlar boyunlarındaki şallarını sallıyorlardı" demektedir. Ayıca Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın yaveri olan ve nazır ile aynı kaderi paylaşan Paris'ten tanıdığı Kıbrıslı zade Tevfik Bey'in naaşının nerede olduğunu öğrenmek için Ömer Naci'yi aradığını, Köprü üzerinde Ömer Naci ile karşılaştığında "sağında Silahçı Tahsin, solunda Fedai Eyüb'le bir ihtilal devriyesi" gibi gezindiklerini gördü. Yahya Kemal ile Ömer Naci ikisi Tevfik Bey'in ölümü ve naşının bulunması konusunu konuşarak Köprü'den Bahçekapı'ya geldiler, bu sırada arkalarında iki maruf fedai de onları takip etti. Sebül önünde naaşı alma vadini tekrarlayan Ömer Naci'yi duyan Silahçı Tahsin, onlara yaklaştı ve "Nafile yoruluyorsunuz beyefendi! Bu sabah Süleymaniye

⁴⁵ M. Abdülhalik Renda, *Hatırat*, Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, İstanbul, 2018, s. 113; İpek Çalışlar, *Latife Hanım*, 11. bs. , İstanbul, 2006, s. 91.

⁴⁶ Aksoy, *Age.* , s. 117.

⁴⁷ Aksoy, *Age.* , s. 76.

⁴⁸ Şimşek, *Age.* , s. 117-121.

⁴⁹ Murat Bardakçı, *Enver*, 6. bs. , İstanbul, 2021, s. 116-117.

mezarlığına gömdüler!" dedi. Sonradan Silahçı Tahsin'in yalan söylediği ortaya çıktı.⁵⁰

Bab-1 Ali baskının ardından 1913 yılının ortalarında Harbiye Nazırı ve Sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki Fırkası dizginleri tam olarak eline aldı, muhalifleri bu olayı bahane ederek yargıladı, sürdürdü ve bunların bir kısmı da yurt dışına kaçtı.⁵¹ Bu arada Fırka, Teşkilatı Mahsusa aracılığıyla Balkanlar üzerine eğildi. Silahçı Tahsin Efendi'yi Trakya ve Makedonya'daki Türk çetelerini örgütlemek ve kontrol etmek üzere görevlendirdi. Ama Hasan Tahsin görev yeri olan Nevrekop bölgesine gitmek yerine Sofya'ya gitmeyi tercih etti.⁵² Biraz sonra göreceği gibi zaten Makedonya'ya gönderilenler önce Sofya'ya geliyordu. Ama onun için farklı bir durum vardı. Çünkü orada Harbiye Mektebi'nden sınıf arkadaşı Binbaşı Mustafa Kemal Bey (1 Mart 1914'te Kaymakam/Yarbay) askeri ateşe olarak bulunuyordu. Mustafa Kemal Bey'in Corinne Lütfü'ye yazdığı mektuplardan anlaşıldığına göre 21 Kasım 1913 tarihinden itibaren Sofya'da görevinin başında bulunduğunu belirtmekte fayda vardır.⁵³ Bundan sonra sözü Sofya'da askeri ateşe olan Mustafa Kemal Bey'e bırakalım: "1913'de Sofya'da ateşemiliter bulunduğum sırada, bir gün Silahçı Tahsin'in sırtında alelacele bir sivil elbise, ayaklarında ihtimal zabıtlık zamanından kalmış bir çizme olduğu halde sefarethanenin önünde gördüm." Mustafa Kemal Bey, hayrola Tahsin Efendi ne vakit geldiniz deyince muhatabı dün geldiğini, onu aradığını ve görüşmek istediğini belirtti. Bunun üzerine sefarethaneye girmek üzere iken geri dönen Mustafa Kemal Bey, beraber kaldığı haneye gittiklerini, Teşkilatı Mahsusa'nın kuruluşu, amaçları, faaliyet alanları hakkında biraz bilgi verdikten sonra Makedonya şubesinin faal olduğunu, oraya gitmek isteyen komitacıların Sofya'ya gönderildiğini belirtiyordu. Silahçı Tahsin de bu kapsamda Sofya'ya gelmişti. Ama Tahsin Efendi görev yerine gitmeyip İstanbul'a dönmek istiyordu. Beraber komitenin nizamnamesini okudular ve kaçınıcı maddesinde "komiteye dahil olanlar, sözlerinden hulf ederlerse hakkında tatbik olunacak cezaya" ait olduğunu gördüler. Mustafa Kemal Bey cezanın idam olduğuna dikkat çekti. Ama Tahsin Efendi İstanbul'a dönmeyi, oradaki zevatla anlaşmayı ümit ediyordu. Bir gün sonra Sofya'ya gelen Talat Bey

⁵⁰ Yahya Kemal, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul, 2018, 6. bs. , s. 96-98.

⁵¹ Ali Kemal, *Ömrüm*, Yay. Haz. Zeki Kunalp, İstanbul, 1985, s. 180; Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C. I, Yay. Haz. Abdurrahman Dilipak, İstanbul, 1992, İşaret Yayınları, s. 394-395.

⁵² Mehmetefendioğlu, *Agm.* , s. 34.

⁵³ Melda Özverim, *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü*, 2. bs. İstanbul, 1998, , s. 35, 103.

(sonra Paşa) ile sefarethanede görüşen Tahsin Efendi, onun ilgililerle görüşeyim bekle tavsiyesine uymadığını ve birkaç gün sonra İstanbul'a gittiğini belirtir. Mustafa Kemal Bey, beş on gün sonra İstanbul gazetelerinde "Silahçı Tahsin Bey'in biruh olarak cesedi bir çuval içinde mezarlıkta bulunmuştur. Merhumun Allah taksiratını affetsin" ibareli müessif bir vaka okuduğunu ilave eder.⁵⁴ Ahmet Bedevi Kuran'ın Ahmet Hulusi takma adıyla 1926 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayınladığı hatıratına göre Teşkilatı Mahsusa, Süleyman Askeri Bey'in başkanlığında Hasan Tahsin'in durumunu görüşmek üzere toplanmış, uzun tartışmalardan sonra esrar veya başka bir uyuşturucu madde içeren kahve içirilen Hasan Tahsin'i Çerkez Eşref boğmak suretiyle öldürmüştür. Burada adı geçen Çerkez Eşref'in Kuşçubaşı Eşref olduğunu ilave edelim. Cesedi bir çuvala konup Edirnekapı dışındaki bir mezarlığa bıraktılar. İki hafta sonra Silahçı Tahsin'in cesedi orada bulunmuştur.⁵⁵

Dr. Rıza Nur hatıratında İttihatçıların mülazımlar eliyle Selanik ve Manastır'da Silah, Top, Bomba gibi bir sürü gazete çıkardığını, bunların ağızlarının pek pis olduğunu, kendilerine olmadık küfürler savurduklarını, bir süre sonra İttihatçı reislerin bile bunlara söz geçiremediğini, bu mülazımlardan birisinin de Silahçı Tahsin olduğunu belirttikten sonra "Onu Talat, bir gece Makriköyü civarında kestirip bir çuvala koydurmuştur" demektedir. Ayrıca İttihatçılar için bunlar muhalifleri kestikleri gibi bazen de kendi adamlarını keserler diye ilave etmektedir.⁵⁶ Hasan Tahsin'in öldürülmesine ilişkin bir başka görüş ise Osman Nevres'in 1919 yılı başında İzmir'de Kudret Sandalcı'ya anlattığına göre şöyledir. 1914 yılında Talat Bey'in huzurunda bulunan Kuşçubaşı Eşref, yanındaki Osman Nevres'e verilecek sahte pasaportta kullanılan ismin asıl sahibi olan Silahçı Tahsin diye bilinen Hasan Tahsin'in kendisine "yeni paye verme numarası ile İstanbul'a çağrıldığını", Acı Hamam'daki Teşkilat-ı Mahsusa merkezinin dehlizinde Yakup Cemil tarafından idam edildiğini, cesedinin bugün sabaha karşı Talimhané'de halk tarafından bulunduğunu ifade ediyordu.⁵⁷ Şayet Kuşçubaşı Eşref kendini aklamak için bu sözleri söylemediyse anlatımı akla daha yakın gelmektedir. Hasan Tahsin'in Sofya'dan izinsiz ayrılması kendi karakterinden kaynaklandığı gibi Kuşçubaşı Eşref Bey'in ifadesinden anlaşıldığına göre yeni paye verme numarası ile İstanbul'a çağrılmasından kaynaklandığı da

---

⁵⁴ Afetinan, *Age.*, s. 47-49.

⁵⁵ Sorguç, *Age.*, s. 275; Hıfzı Topuz, *Age.*, s. 91.

⁵⁶ Dr. Rıza Nur, *Age.*, s. 293-294.

⁵⁷ Aksoy, *Age.*, s. 115-118.

görülmektedir. Ama burada nizamnamedeki ölüm cezasına rağmen Hasan Tahsin'in aksine Mısırlı Aziz Bey'in (Albay) Teşkilat-ı Mahsusa tarafından verilen idam cezasının İttihatçılar ve Mekteb-i Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Enver Paşa'nın etkisiyle af edildiğini ifade edelim.⁵⁸

Bu müessif olay A. Mehmetefendioğlu'na göre en erken 1913 yılının sonu, en geç 1914 yılının başında vuku bulmuştur.⁵⁹ E. Sorguç'a göre ise Silahçı Tahsin 27 Temmuz 1914 günü hala sağdır.⁶⁰ Bu durumda Hasan Tahsin'in ölüm haberini veren bir gazete nüshası bulunmalıdır ya da Talat Bey'in Sofya'ya geliş tarihi belirlenmelidir. Bu iş de savaş öncesi yoğun trafikte oldukça zor bir iştir. Örneğin Gazeteci Falih Rıfkı (Atay) Bey'in ifadesine göre Dahiliye Nazırı Talat Bey ile beraber 1913 yılında Bükreş'e gitmiştir.⁶¹ Bu seyahat sırasında Sofya'ya uğramış olabilirler. Ama Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'in (Menteşe) hatıratından öğrendiğimiz kadarıyla Talat Bey, Halil Bey ile beraber Yunanlılarla Adalar meselesini müzakere etmek üzere 15 Ağustos'ta Romanya'ya hareket etti. Yolda Bulgaristan'a uğramaya karar verildi. Bu kapsamda Talat Bey, Sofya'ya gitmiş oldu. Halil Bey, 31 Ağustos 1914 tarihinde Talat Bey'i Bükreş'ten İstanbul'a uğurladı ama kendisi bir süre daha orada kaldı.⁶² Bu durumda Silahçı Tahsin'in hala sağ olması gayet doğaldır diye düşünülebilir. Tahsin Bey'in Temmuz 1914 tarihi itibarıyla yaşadığına dair bir başka kanıt ise 22 Ağustos 1914 tarihli yazısıdır. Çünkü İttihat ve Terakki genel merkezinden Tahsin Bey, "bomba" imzasıyla Rize'den Teşkilat-ı Mahsusa Mekez-i Umumi Heyeti muhteremesine gönderdiği yazıda faaliyetlerini ve taleplerini sıralamaktadır. Buna göre durumu incelemek için sınıra hareket eden Tahsin Bey, merkez heyetinin yardım etmesini ve Enver Paşa'dan izin alınmasını istemektedir. İyi silah kullanan yerel kayıkçı reisleri ile tayfalarının Bayburt ve Erzurum'a sevklerinin 3. Ordu'ya yarar sağlamayacağını, bunların "sahil muhafızı" ve "akıncı" olarak askerliklerini yapmalarının hayati önemde olduğunu belirtir. Son olarak da "Teşkilat yapılmıştır. Emrin gelmesini bekliyorum" demektedir.⁶³ Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkas Cephesi'ndeki

⁵⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları, *Bellekten*, S. 174, Nisan 1980, s. 313.

⁵⁹ Mehmetefendioğlu, *Agm.*, s. 34-35.

⁶⁰ Sorguç, *Age.*, s. 273.

⁶¹ Atay, *Age.*, s. 499.

⁶² *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, Giriş: İsmail Yazar, İstanbul, 1986, Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 209-210.

⁶³ Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarıyye Dairesi) Tarihi*, C. I, 1914-1916, 6. bs., İstanbul, 2021, s. 269-270.

faaliyetlerinde bundan sonra Tahsin Bey'in adı geçmemektedir. Burada geçen Tahsin adının Hasan Tahsin olduğunu düşündüren iki konu vardır. Birincisi adını sadece Tahsin olarak kullanması, ikincisi imzasını "bomba" olarak atmasıdır. Bu durumda Tahsin Bey, Balkanlarda Nevrekop bölgesindeki görevine gönderilmeden önce Kafkas Cephesi'nde Rize'ye gönderildiği anlaşılmaktadır. Kafkas Cephesi'nde diğer şehirlere gönderilen Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının (Dr. Bahattin Şakir, Tevfik Bey, Rıza Bey gibi) adı sürekli belgelerde geçerken, Tahsin adına Ağustos 1914 tarihinde bir kez geçtikten sonra rastlanılmamıştır. Bu durumda Tahsin Bey, Kafkas Cephesi'nden geri çağrılarak Balkanlara gönderilmiş olmalıdır. Bu belgenin tarihi Talat Paşa'nın Sofya'ya uğraması ile E. Sorguç'un görüşü ile örtüşmektedir.

2. Nevres Receb'in Hayatı

Konuyu ilgilendiren ikinci Hasan Tahsin ise 1888 yılında Selanik'te doğan ve adı kullanılan şekliyle Osman Nevres Receb idi.⁶⁴ Resimde görüldüğü gibi İstanbul Üsküdar'da bulunan Bülbülderesi Mezarlığı'na adına mezar taşı dikenler de adını Gazeteci Osman Nevres olarak yazdırmışlardır. Ama gerçekte onun adı Nevres Bey veya Nevres Receb idi. Çalışmada yakın çevresinin böyle kullandığı örnekleriyle görülecektir. Osman Nevres Receb genel olarak Selanik'te dönme olarak bilinen Yahudi topluluğuna mensup olduğu kabul edilmektedir.⁶⁵ Onu yakından tanıyan Mihail Rodas ise hatıralarında işgal öncesi İzmir'i anlatırken "*Hukuk-u Beşer gazetesinin genç Çerkes (?) muharriri Hasan Tahsin'e tesadüf ettim*" diyerek onun Çerkes kökenine işaret etmektedir.⁶⁶ Ama bu düşüncenin başka kanıtı bulunmamaktadır. Babası Selanik Yedikule Hapishanesi'nde başgardıyan olarak çalışan Recep Ağa idi. Üvey ağabeyi Mehmet ile beraber dört kardeş (iki kız Binnaz, Melek) idiler.⁶⁷ İlk ve orta eğitimini Selanik'te Fevzi Sübyan/Fevziye Mektebi'nde yapan Nevres Receb'in sınıf ve mektep arkadaşları arasında Ahmet Emin Yalman ile Lütfü Arif Kamber bulunmaktadır. Osman Nevres, ilk ve orta tahsili Selanik'te tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiştir.⁶⁸ Dr. Fahri Can'a göre İstanbul'da Şamlı Mehmet

⁶⁴ Mehmetefendioğlu, *Agm.* , s. 34.

⁶⁵ Sorguç, *Age.* , s. 255-256; Hristodulu, *Age.* , s. 39.

⁶⁶ Zeki Arıkan, "Mihail Rodas'ın Anıları", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 6, Mart 2003, s. 151.

⁶⁷ Sorguç, *Age.* , s. 256-257.

⁶⁸ Sorguç, *Age.* , s. 261-262.

Efendi'nin mağazasında çalışmıştır.⁶⁹ Bu arada II. Meşrutiyet'in ilan öncesi teşkilata girmesi için gelecekte Dahiliye Nazırı olacak olan Hacı Adil Bey'in "Vatanı için gözlerini kırpmadan ölüme atılabilir" sözü ile Selanik'te İzmir Taburu komutanı olan Kuşçubaşı Eşref Bey ile tanıştırdı. Osman Nevres, Yunanca, Sırpça ve Arnavutça gibi Balkan dillerini konuştuğu gibi iyi silah da kullanıyordu.⁷⁰ Meşrutiyet'in ilanını müteakip yapılan Mebus seçimleri sırasında İstanbul'a gelen Osman Nevres Bey, İttihat ve Terakki adayı Hüseyin Cahit Bey'in seçilmesi için Ömer Naci ve Aka Gündüz ile beraber çalışmıştır. İstanbul seçimlerine şahit olan Selanikli Dr. Mazlum Bey, Osman Nevres Bey için "Selanik'ten tanıdığımız Osman Nevres'in fedakârane çalışması, heyecanlı söyleveleri ve hele baldırı çıplak takımıyla nümayişler düzenlemesi dikkatimizi çekti" demektedir.⁷¹ Bu arada İstanbul'da Darülfünun'a kayıt yaptırdığı ve Kuşçubaşı Eşref Bey ile yakın mesaide bulunduğu, ondan gerillacılık öğrendiği de bilinmektedir.⁷² Ama Darülfünun'da ne tahsil ettiği malum değildir. Bükreş polisininin 17 Ekim 1914 tarihli tutanağında geçen Osman Nevres'in ifadeleri bir nebze olsun gerçeği yansıtıyorsa İstanbul'da Ticaret Okulu'nda okuduğu anlaşılmaktadır. Bu okul da Servet-i Fünun sahibi Ahmet İhsan Bey'in (Tokgöz) II. Meşrutiyet devrinde 1909-1915 yılları arasında İktisadi Coğrafya hocalığı yaptığı Âli Ticaret Mektebi olmalıdır.⁷³

Fevziye Mektebi'nde hocası ve müdürü olan Cavit Bey aracılığıyla İttihat ve Terakki Fırkası'na katılan Nevres Receb, bu durumunu Kuşçubaşı Eşref ile sürdürmüştür. Emrullah Bey'in Maarif Nazırlığı zamanında Fransa'ya gönderilen (1909-1910) öğrenciler arasında yer alan Nevres Receb⁷⁴, Paris'te Sorbonne'de Siyaset ve Sosyal Bilimler bölümüne kaydolmuştur.⁷⁵ Ama Paris'ten arkadaşı olan Yusuf Hikmet (Bayur) Bey, Lous de Grand Lisesi'nde 1909-1910 eğitim yılında birlikte bulunduk, o zaman adı Nevres Receb idi diyerek onun gerçek adına, yurtdışına hangi yılda çıktığına ve daha da önemlisi Sorbonne öncesi lisede okuduğuna işaret etmektedir.⁷⁶ Sorbonne Üniversitesi'nde yakın arkadaşları arasında kendisi gibi üniversite öğrencisi olan ve Osmanlı istihbaratı adına çalışan Dr. Mazlum Boysan ile Ertuğrul

⁶⁹ Aksoy, *Age.*, s. 296.

⁷⁰ Aksoy, *Age.*, s. 84-85.

⁷¹ Aksoy, *Age.*, s. 71-72.

⁷² Sorguç, *Age.*, s. 263.

⁷³ Tokgöz, *Age.*, s. 251-253.

⁷⁴ Tokgöz, *Age.*, s. 265-266.

⁷⁵ Mehmetefendioğlu, *Agm.*, s. 34.

⁷⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eserleri I-Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara, 1997, Tıpkı Basım, s. 337

Baykal bulunuyordu.⁷⁷ Ama 31 Mart hadisesinden sonra Harbiye Mektebi hürriyetperverlerinin tutuklanması üzerine Mısır ve Fas üzerinden Paris'e kaçak olarak gelen (1909 yılı ikinci yarısı) Trabzonlu Ahmet Bedevi Bey, hükümet tarafından tahsil için oraya gönderilenleri sayarken Dr. Mazlum ile Nevres Bey'in adını verirken Ertuğrul Baykal'ın adını vermemektedir.⁷⁸ Dr. Mazlum Boysan ise Paris'te Val d'Grasse Askeri Tıp Akademisi'ndeki eğitimini, Nevres ile Le Jardin de Luxembourg/Lülsemburg Bahçesi'nde karşılaşmalarını, St. Germain semtinde Monge Sokağı'nda 51 numaralı apartmanın 3. katındaki bir oda bir mutfaktan oluşan dairede beraber kalmalarını, Nevres'in Teşkilat-ı Mahsusa elemanı olduğunu, onun için devlete karşı olan başka sorumluluklarını yerine getirdiğini ifade eder. Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü'nde okuyan Osman Nevres, ev arkadaşlarından Dr. Mazlum Bey'e imrendiğini açıkça ifade eder ve *"Ne mutlu sizlere; vatan, millet ve inkılap için hayatınız pahasına büyük mücadeleler verdiniz. Benim ise 1908 inkılabına sizler kadar büyük bir dahlim olmadı"* derdi.⁷⁹ Bu ifadelerden Nevres'in 1908 inkılabına fazla katkısı olmadığını, Sorbonne'de Sosyoloji okuduğunu, sadece onun Teşkilatı Mahsusa elemanı olduğunu açık olarak öğrenilmektedir. Bu arada Nevres Bey'in farklı konulara ilgi duyduğu, zaman zaman İsviçre'nin Neuchatel şehrinde ticaret tahsil eden (Yüksek Ticaret Okulu) Selanikli arkadaşı Azmi Galip'i (Saldacı) ziyaret ettiği oluyordu. Hatta 1911 yılı ziyaretinde arkadaşı ile beraber tayyareci kıyafetiyle uçağın pilot mahallinde poz vermişlerdir.⁸⁰ Bu arada Le Matin gazetesinin ünlü yazarı Stephen Lausanne ile diyalog geliştirdiği, Kuşçubaşı Eşref Bey'den gelen Trablusgarp ile ilgili bilgileri ona aktardığı, bu diyalogdan sonra Stephen Lausanne'nin de *Au Chevet de la Turguie* adlı eserini 1913 yılında yayınladığı bilinmektedir.⁸¹ Paris'te öğrenimine devam eden Osman Nevres Bey, Bab-ı Ali Baskını üzerine Nevres Receb imzasıyla 23 Ocak 1913 tarihinde ağabeyi Mehmet'e yazdığı mektupta,

"Vicdan-ı millimizin isyan ve uyanışı, en büyük gündür. Ben bu günü heyecanla alkışladım. Şimdiye kadar vatanımızın havasını soluyan Balkan halklarının ihanetine karşı muzafferiyatımızın ebediyen dimağımızdan silinmeyeceğini ümit ederim. .... Sosyalistler, "Bravo Genç Türkler. Şahsi haysiyetiniz ve milli sevginizle, milli vicdanınızla sizi küçümseyenlere bir ders verdiniz. Hayat hakkınızı ve

⁷⁷ Mehmetefendioğlu, *Agm.* , s. 34.

⁷⁸ Kuran, *Age.* , s. 288.

⁷⁹ Aksoy, *Age.* , s. 89-91.

⁸⁰ Aksoy, *Age.* , s. 93.

⁸¹ Aksoy, *Age.* , s. 97-98.

şahsiyetinizi de parlak bir surette ispat ettiniz" diyorlar. .... Evvela memlekette böyle kadi (önemli) dakikalar yaşandığı zaman Bizans siyaseti, yani fırka siyaseti takip edilmemeli. Milli bir politika etrafında muhalif, muvafık herkesi toplamaya gayret edilmeli. İşte memleketin çıkmaz sokaktan kurtulması için Talat ve Lütüfi Beylerin el ele vermesi şarttır. ... Bana ihtilalin nasıl cereyan ettiğini etraflıca bildiriniz" demektedir.⁸²

Burada ismi geçen Lütüfi Bey, Prens Sabahattin'in sekreteri, Hürriyet ve İtilafçıların önemli ismi Satvet Lütüfi (Tozan) olduğunu ilave edelim. Yine Selanik Fevziye Mektebi'nden arkadaşı olan o zaman Yüksek Ticaret Okulu'nda okuyan Osman Suavi (Kökmen) Bey'i görmek için İsviçre'nin Neuchatel şehrine gittiği de bilinmektedir. Osman Bey'in anlattığına göre gittikleri sinemada ekranda "Yaşasın İtalya, Kahrolsun Türkler" yazısı görününce, Nevres'in perdeye üç el ateş ettiğini ve ardından oradakilere Fransızca bir konuşma yaptığını belirtir. Bu olayla ilgili polisin elinden Bölge Kantonu Başkanı'nın kefilliği sayesinde kurtulduklarını, ama müzikli kahvelerin birinde yine İtalya yüzünden karıştıkları kavgadan dolayı mahkeme tarafından sınır dışı edildiklerini, Nevres'in Fransa'ya geçmesine polisin göz yumduğunu, kendisinin de İstanbul'a döndüğünü belirtir. Ama sonra Fransa basınının özellikle Katolik basınının "Bu anarşist Türk'ün" sınır dışı edilmesi konusunu diline dolması üzerine Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarından Hamza Osman (Erkan) Bey'in girişimleri ile Polis takibinden kurtarılan Nevres Bey, 1914 yılının başında İstanbul'a gönderildi.⁸³

Fransa'da okuduğu okullar göz önüne alındığında iki yıl üniversiteye hazırlık için Lous le Grand Lisesi'ne,⁸⁴ üç yıl da Sorbonne Üniversitesi'ne devam eden Nevres Recep Bey'in 1914 yılının başlarında İstanbul'a dönmüş olduğu söylenebilir. Ülkede Trablusgarp ve Balkan savaşları yaşanırken Nevres Receb, Paris'te devlet adına eğitim görmüş ve kendisini oraya yukarıda belirttiğimiz gibi İttihatçılar göndermiştir. Ama Paris'te dünyaya bakış açısı değişen Nevres Receb, hem sosyalist olmuş hem de Prens Sabahattin Bey'in etkisinde kalmıştır.⁸⁵ Biraz sonra üzerinde ayrıca

⁸² Aksoy, Age. , s. 110-111.

⁸³ Aksoy, Age. , s. 106-109. Bu arada olay bir kaynağa göre Paris'te Olimpia sinemasında Türkleri kötülediği (Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1981, s. 103), İtalyanları mazlum gösterdiği için perdeye sandalye fırlattığı, bir başka tanık ise olayı İsviçre, Neuchatel sinemasında perdeye kurşun sıktığı şeklinde anlatılır. Sorguç, Age. , s. 264.

⁸⁴ Sorguç, Age. , s. 264.

⁸⁵ Sorguç, Age. , s. 265.

duracağımız gibi 1913 yılı Mart ayından itibaren Prens Sabahattin Bey'in Paris'te yaşadığı bilinmektedir.⁸⁶

Dr. Mazlum Boysan'a göre Nevres Receb, 1913 yılının sonuna kadar Paris'te kaldı. 1914 yılının başlarında İstanbul'a döndü. İttihat ve Terakki ileri gelenleri ile yakın temas kurdu. Dr. Nazım ve Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Kuşçubaşı Eşref Bey yakın arkadaşı olduğu için ona Teşkilat-ı Mahsusa'da çeşitli görevler verildi.⁸⁷ Nevres Recep Bey İstanbul'da geldiği zaman Şişli'de kalmış olmalıdır. Çünkü hem Romanya polisinin düzenlediği tutanakta kardeşlerinin adresi olarak Osman Bey'i (Şişli)⁸⁸ hem de hapishaneden ailesine gönderdiği mektupta Gedikpaşa'ya taşınmalarına üzülmüş olmalı ki İstanbul'a dönünce Şişli veya Büyükkada'ya hep birlikte naklederiz demektedir.⁸⁹

Osman Nevres Recep, 1919 yılı başında İzmir'de Selanik'ten yakın arkadaşı Kudret Sandalcı'ya Hasan Tahsin adını almasını ve Balkan Komitesi görevini uzun uzadıya anlatmıştır. Buna göre 1914 yılında Talat Bey'in odasında Kuşçubaşı Eşref ile Osman Nevres beraber Balkan Komitesi ve onların yarattıkları sorunun halledilmesi konusunu konuşurlar. Önce Talat Bey, yolculuğun epey tehlikeli olacağını vurguladıktan sonra yanında kimler gelecek diye sordu. Bir adım öne çıkan Kuşçubaşı Eşref Bey,

"Kalabalık istemiyor Paşam. Tek kişi yeter diyor. Biz de uygun bulduk. Ona sahte bir pasaport hazırladık. Pasaportun meslek hanesine "Gazeteci", isim hanesine de "Hasan Tahsin" yazdık. Selanik'te Silah isimli anarşist gazeteyi yayınlayan ve bize daima muhalefet etmiş bulunan "Silahçı" namıyla maruf Hasan Tahsin Bey'i hatırlarsınız. Hani susması için her ay 25 altın ödediğimiz ve bizim Bahriye'den frengi olduğu için atılan karanlık ruhlu eski yüzbaşıyı. Silah gazetesi kapatıldığı zaman Salah'ı çıkararak, o da kapatılınca yine Silah'ı çıkararak, bizlere içinden daima düşman olan kaogacı adamı iyi bilirsiniz paşam. Onun Hasan Tahsin ismini, bizim Nevres'e verdik. Gazeteci kimliği ve biz İttihatçılara düşman bilinen tavrı ile Buxton'lara daha kolay ulaşabilir. Bundan sonra Osman Nevres'in ismi, hep Hasan Tahsin olarak kalacak" dedi. Talat Bey'in "peki, Silahçı Hasan Tahsin ne olacak? Ya işimizi bozar ise?" demesi üzerine Kuşçubaşı Eşref Bey, "İmkansız Paşam. Cesedini bugün sabaha karşı Talimhane'de halk bulmuş. Onu yeni paye verme numarası ile

⁸⁶ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul, 1990, Dergah Yayınları, s. 205.

⁸⁷ Sorguç, *Age.*, s. 265-266.

⁸⁸ Mehmetefendioğlu, *Agm.*, s. 36.

⁸⁹ Sorguç, *Age.*, s. 258.

İstanbul'a çağırıldık. Acı Hamam'daki Teşkilat-ı Mahsusa merkezinin dehlizinde idam edildi. İnfazı Yakup Cemil yaptı. Korkacak bir şey yok. Silahçı artık konuşamaz!" dedi.⁹⁰

Böylece kendisine Balkanlarda Türkler aleyhine çalışan ve Balkan Komitesi'nin iki etkin üyesi olan Buxton kardeşleri takip etme görevi verilir. Bunlar Güney Avustralya Valisi Sir Thomas Powel Buxton'un çocukları olup, biri Noel Buxton sonradan İngiliz kabinesinde Tarım ve Balıkçılık Bakanı oldu. Diğeri ise Charles Roden Buxton idi.⁹¹ Selanikli Kudret Sandalcı'ya göre Osman Nevres'in görevi kabul tarihi ve o zaman İttihat ve Terakki içindeki durumu şöyledir: "1914'ün galiba ilk aylarında idik. Osman Nevres ile her gece Bakırköy'e gider ve dostlarımıza misafir olurduk. Nevres o sıralar İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi emrinde önemli bir kişiydi. Ama nedense gizli çalışırdı, galiba Mekez-i Umumi'nin de üyesiydi. Hatta o günlerde yakın akrabamız Vedia kızımız ile de nişan olmuşlardı. Sonra bir gün aniden ortadan kayboldu. Sanki yer yarılıp içine girmişti. Bir iki hafta onu hep merak edip durduk."⁹² Osman Nevres Receb, Hasan Tahsin Recep adıyla çıkardığı Hukuk-u Beşer gazetesinin 24 Kasım 1918 tarihli 13. sayısında isimsiz olarak yayınladığı "Fethi Beğ ve Fırkası" adlı başmakalede "Efkar-ı siyasiyyesinde 324'cilik (1908) hakimdir" dediği Ali Fethi Bey'in hayatı, Sofya Sefirliği ve Avam-ı Hürriyetperver Fırkası hakkında bilgi verdikten sonra Sofya'ya gidiş zamanı ile gazeteciliği hakkında harb-i umumi buhranını işaret etmekte ve "Fakat harb-i umumi buhranı ile Fethi'nin acz-ü za'fi tezahür etmiş; İngiliz, Rus siyaseti karşısında şaşırılmışdı. Bir hatıra olarak kar'ilerime şunu da arz edeyim ki: tesadüf bu an-ı tarihide beni Sofya'da bulunduruyor ve Fethi Beğle mülakatım tekrar ediyordu" demektedir.⁹³ Ahmet Mehmetefendioğlu'da araştırmasında müstear adıyla Hasan Tahsin'in yeni görevini perdelemek içinde Talha ve Velid EbuZZiya beylerin Tasvir-i Efkar gazetesinin muhabiri olarak Sofya'ya gönderildiğini belirtir. Hasan Tahsin, Talha ve Velid beylerin yakın arkadaşı Nevrekoplu Celal Bey'in yardımıyla önce Makedonya oteline sonra Buxton kardeşlerin kaldığı Bulgaria oteline yerleştirilir. Sofya'da suikastı gerçekleştiremeyen veya idam cezasından dolayı gerçekleştirmeyen Hasan Tahsin, Buxton

⁹⁰ Aksoy, Age. , s. 115-118. Bir başka görüşe göre Nevres Recep, Hacı Adil Bey'in daveti üzerine Şişli'de bir apartman dairesinde Eşref Bey ile görüşür ve böylece Teşkilat-ı Mahsusa'ya girer. Bundan sonra adı da Hasan Tahsin olur. Sorguç, Age. , s. 266.

⁹¹ Sorguç, Age. , s. 268.

⁹² Aksoy, Age. , s. 132.

⁹³ Efdal Sevinçli, "Hukuk-u Beşer'in 106 Yıldır Kayıp Sayısı", 9 Eylül İzmir Gazetesi, 18 Haziran 2022, s. 13.

kardeşlerin de bindiği tren ile Romanya-Bükreş'e gitti. Bükreş'te Athena Palace otelinde onların yanındaki odaya yerleşir. Buxton kardeşleri burada adım adım takip eden Hasan Tahsin, uygun bir fırsat kolladı. Bu arada Buxton kardeşler ile görüştüktan sonra Romanya Kralı Carol aniden öldü. Buxton kardeşler, Kral Carol'un cenaze törenine katılmak üzere fayton arabası ile 15 Ekim 1914 tarihinde otelden ayrıldılar ve Corabia sokağından Episkopia sokağına geçmek üzereyken Hasan Tahsin yedi milimetrelik tabancasıyla altı el ateş etti. Charles Buxton göğsünden, Noel Buxton çene kemiğinden yaralanır. Bir mermi de yanlarında olan Bulgaristan eski Başbakanı Geşof'un oğlunun şapkasına isabet eder. Elisabetha Hastanesine kaldırılan yaralıların tedavisini Profesör Toma Ionescu üstlenir. Buxton kardeşlerin hastanede ziyaretçileri arasında Bükreş'teki Osmanlı Büyükelçisi Sefa Bey de bulunuyordu.⁹⁴

Eski Köy Postası sahip ve başyazarı Kadri Oğuz, 1914 yılında Plevne Rüştiye Okulu'nda öğrenci olduğunu, okul müdürü Mustafa Saffet Bey'in eski bir arkadaşı olan daha sonra Hasan Tahsin olarak tanınan Osman Nevres Bey'i kapıya seğirterek karşıladığını, uzun boylu, genç ve vakurlu olan büyük fedaiyi coşkuyla alkışladıklarını, ilk uçak şehitlerimiz Fethi ve Sadık Bey için Aka Gündüz tarafından yazılan bir şiiri müdürün isteğiyle okuduğunu, uygulanan Osman Nevres'in kendisini yanına çağırarak "*İstanbul'a dönmek nasip olursa seni oraya aldırıp ben okutacağım*" dediğini, duyduğuna göre bir Bulgar nazırın bizim kanunlarımız böyle bir suça ölüm cezası verir dediğini, Romanya'da ise en ağır cezanın müebbet olduğunu belirtmesi üzerine Osman Nevres'in suikasttan vazgeçtiğini, Sofya'dan İstanbul'a geri dönerken Plevne'ye uğradığını, birkaç gün sonra akşam yemeğinde babasının şehrimize gelen o yiğit, genç ve kahraman Türk'ün Sofya, Plevne'den sonra Romanya'ya geçip Bükreş'te Buxton Kardeşleri yaraladığını üzümlere haber verdiğini belirtir.⁹⁵ Hukuk-u Beşer gazetesinde 29 Mart 1919 tarihinde kaleme aldığı bir baş makalede Hasan Tahsin Receb, İttihat ve Terakki'yi konu edinmiş ve suikasta ilişkin "*... Bükreş'te saray kralı karşısında titremeden, tereddüt etmeden bir alay askerinin arasında vatanın siyanet-i hukuku, gençliğin tercüman-ı heyecan ve isyanı olan Tahsin'in vücudu, kabiliyeti ve mahiyeti hakkında şüphesi olanlar tashih-i keyfiyet ve zehap ederler*" ifadesi ile kendi ağzından bilgi vermektedir.⁹⁶ Noel Buxton hatıratında Birinci Dünya savaşını kastederek

⁹⁴ Mehmetefendioğlu, *Ağm.*, s. 35.

⁹⁵ Aksoy, *Age.*, s. 123-127.

⁹⁶ Oktay Gökdemir (Yay. Haz.), *Hukuk-u Beşer*, İzmir, 2011, s. 127-128.

“Savaşın ilk günlerinde, İstanbul’dan bir Türk, bana suikast düzenleme göreviyle gönderilmiş, Sofya’da bir süre suikast imkânı bulana kadar beklemişti. Bulgaristan’ın başkentinde kaldığım otelde yan yana odalarda kalıyorduk” diyordu.⁹⁷ Osman Suavi Kökmen ise bu seyahatte Hasan Tahsin’e Sofya’ya kadar yoldaşlık etmiştir. Hasan Tahsin bir Bulgar çetecisinin ikazı üzerine suikastı Sofya’da yapmamış, Bükreş’e geçmiştir.⁹⁸ Hasan İzzet Dinamo’ya göre ise Bulgaristan’a gönderilen Nevres’i (Hasan Tahsin) Sofya’da Ateşemiliter olan Mustafa Kemal Bey suikast için orasının uygun olmadığına ikna etmiş ve ona yol da göstermiştir. Bunun üzerine o da Romanya’ya geçmiş ve bombasını Bükreş’te hazırlamıştır.⁹⁹

Buxton kardeşlere düzenlenen suikast Romanya, Avrupa, Amerika ve Osmanlı basınında kendine yer bulmuştur.¹⁰⁰ Osmanlı basınından Tasvir-i Efkar gazetesi suikast haberini “*Bir İslam Düşmanının Akıbeti*” başlığıyla verdi. Olaydan hemen sonra Dimutru Drachici adında bir polis memuru tarafından Hasan Tahsin tutuklandı. 17 Ekim 1914 tarihli resmi tutanağa göre Adı Soyadı, Recep Mehmet, bilinen başka adı Hasan Tahsin Efendi, doğum tarihi 10 Temmuz 1887, asıl mesleği komisyoncu, diğer mesleği eski gazeteci, baba adı Mehmet İsmail, ana adı Ayşe, Romanya’ya geliş tarihi 29 Eylül 1914, girdiği gümrük kapısı Giurgiu Limanı, Pasaport olarak 12 Eylül 1914 tarihli ve gazeteci Hasan Receb Tahsin ismine düzenlenen pasaportu kaybettiğini, okuduğu okul olarak Galata’da lise, İstanbul’da Ticaret okulu, Paris’te Sosyal Bilimler Bölümü (1910), oturduğu yer olarak Paris’te Reu Manche, İstanbul’da Osman Bey Şişli’de oturduğunu beyan etmiştir. Görünüşüne ilişkin bilgiler evraka yazıldıktan sonra kendisi Receb, Polis amiri Vintila adıyla imza etmiştir.¹⁰¹ Görüldüğü gibi buradaki bilgiler oldukça karışıktır. Bunu Hasan Tahsin bilinçli yapmış olmalıdır. Ama göreve giderken bir başka adının Hasan Tahsin Efendi olduğu artık açıktır. A. Mehmetefendioğlu, Hasan Tahsin’in “*Sorgulamada suikastı kendi inisiyatifiyle ve hiçbir kuruma bağlı olmadan gerçekleştirdiğini söylediğini*” ve yanıltıcı bilgiler verdiğini belirtir. Ona yardım ettiği söylenen Rosenberg takma adlı Osmanlı istihbarat elemanı da tespit edilememiştir. Mahkeme heyeti suikast girişimini kişisel bir eylem olarak değerlendirerek Hasan Tahsin’i 1915 yılında beş sene hapis cezasına

⁹⁷ Noel Buxton, *Travels and Reflections*, London, 1924, s. 123.

⁹⁸ Sorguç, *Age.*, s. 267.

⁹⁹ Hasan İzzet Dinamo, *Kutsal İsyan*, C. I, İstanbul, 1966, May Yayınları, s. 386-387.

¹⁰⁰ Sorguç, *Age.*, s. 269.

¹⁰¹ Mehmetefendioğlu, *Ağm.*, s. 35-36.

çarpıtmıştır.¹⁰² Bazı kaynaklar onun on beş sene hapse mahkûm olduğunu yazarken kendisi Bükreş hapishanesinden kız kardeşlerine 13 Şubat 1915 tarihinden itibaren mektuplar yazdığını, bu mektuplarda kendisine ve devam eden davasına ilişkin bilgiler verdiğini, 13 Teşrinisani 1916 tarihli mektupta ise “beş sene kalebentliğe mahkûmiyetimden fazla müteessir olduğunuzu Nihat’tan öğrendim. Bu mahkûmiyetime teşekkür etmelisiniz. Romanya kanunu, benim suikastıma benzeyen vakalara yirmi sene kürek cezası veriyor” demektedir. Ayrıca hapishane ortamında Recep Tahsin adına kartvizit bastırabiliyor ve bunu kız kardeşlerine gönderiyordu.¹⁰³ Aile çevresinin söylemiyle Nevres’in (Hasan Tahsin) nişanlısı Vedia Hanımın görünüşü olan ve olay olduğunda Karaman’da ikamet eden Ferdane Atak’a göre bu mektupta adı geçen Nihat, akrabalarından Nihat Demir Bey olup Bükreş’e gidip hapishanede Nevres ile görüşmüştür.¹⁰⁴

Bazı kaynaklar 1916 yılında Türk ordusunun Bükreş’e girmesiyle serbest bırakılan Hasan Tahsin’in buradan İsviçre’ye geçtiğini belirtir.¹⁰⁵ Ama eldeki bir fotoğraf Hasan Tahsin’in serbest bırakılmadığı kaçtığını, en azından o zaman İsviçre’ye gitmediğini İstanbul’a geldiğini göstermektedir. Bu durum Romanya’nın işgali gündeme gelince mahkûmların güvenli yerlere nakli sırasında meydana gelmiş olmalıdır. Çünkü E. Sorguç’un söylemi ile hapishane kılığı ile İstanbul’da çektiği resmin altına el yazısıyla “2 Teşrinievvel 1914-8 Kanunuevvel 1916 Bükreş Boxtonlara suikast tarihi-Romanya’dan firarım” ibaresini yazdığı görülmektedir.¹⁰⁶ E. Sorguç’un belirttiği gibi Hasan Tahsin, mahkûmlar nakledilirken tren istasyonundan kaçmayı başarmış, hatta bir kurşun ile baldırından yaralanmış, önce Alman askerler tarafından yakalamış sonra onun ısrarlı isteği üzerine Türk askerlerine teslim edilmiştir. Bükreş’te askeri doktorlar Hasan Tahsin’in bacağındaki kurşunu çıkarmak isteseler de o bunu kabul etmeyip İstanbul’a girmek üzere olan bir trene bindirilmeyi tercih etmiştir. Hasan Tahsin’in bacağındaki kurşun İstanbul’da Besim Ömer Paşa tarafından kendi evinde cerrahi müdahale ile çıkarılmıştır.¹⁰⁷ Hıfzı Topuz’a göre Hasan Tahsin, bir yıl hapis yattıktan sonra Hilmi Paşa’nın girişimleriyle özgür kaldı. Sonra önce

¹⁰² Mehmetefendioğlu, *Agm.*, s. 35-36.

¹⁰³ Aksoy, *Age.*, s. 139-147; Sorguç, *Age.*, s. 258, 270.

¹⁰⁴ Aksoy, *Age.*, s. 303-304.

¹⁰⁵ Mehmetefendioğlu, *Agm.*, s. 36.

¹⁰⁶ Sorguç, *Age.*, s. 270.

¹⁰⁷ Aksoy, *Age.*, s. 147-148.

İstanbul'a geldi, Mütareke'nin başında ise İzmir'e yerleşti.¹⁰⁸ Burada Hıfzı Topuz'un İzmir'e gelmesi konusunda verdiği tarihin doğru olmadığını bir sonraki başlıkta vurgulayacağımızı ifade etmek isteriz. Hasan Tahsin'in özgür kalması konusunda Romanya Cephesinde görevlendirilen VI. Kolordu Komutanı Mirliya Mustafa Hilmi Paşa'nın (dini bütün) etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü 15, 25, 26. Tümenleri olan VI. Kolordu Ağustos 1916-Haziran 1918 tarihleri arasında Romanya'da görev yapmıştır.¹⁰⁹ Bu durumda Hıfzı Topuz'un dediği gibi bir yıl değil ancak iki yıl sonra serbest kalmış olmalıdır. Zaten yukarda vurgulanan ile kendisinin resminin altına yazdığı tarihte düşünüleni teyit etmektedir.

Cemal Kutay'ın Hamza Osman Erkan'ın notlarına dayandırdığı söylemine göre ise başta Enver Paşa olmak üzere yetkililerin isteği üzerine verem tedavisi görmek üzere İsviçre'ye gönderilir. Hamza Osman Erkan onu Davos'da bir sanatoryuma yatırmıştır.¹¹⁰ Hamza Osman Erkan ise Hasan Tahsin'e ilişkin 1949 yılında Resimli Tarih Mecmuası'nda yayınladığı "Unutulan Kahramanlar: İzmir'e Çıkan Düşmana İlk Kurşunu Atan Hasan Tahsin" başlıklı yazısında Hasan Tahsin'e ilişkin önemli detaylar vermektedir. Onun aslen Selanikli olduğunu, asıl adının Nevres Recep, orta ve lise tahsilini Selanik'te Fevziye Mektebi'nde, yüksek tahsili Paris'te yaptığını, Türk-İtalyan savaşı sırasında İsviçre'de Olimpia sinemasının perdesini delik deşik ettiğini, Buxton kardeşlere saldırıdan dolayı on seneden fazla hapis cezasıyla zindana atıldığını, ordumuz tarafından kurtarıldıktan sonra İstanbul'da kısa süre ikamet ettiğini, Hasan Tahsin müstear adıyla çıkarttığı bir pasaportla tedavi için İsviçre'ye geldiğini belirtmekte ve kendi ifadesiyle "İstanbul'dan getirdiği bir tavsiye mektubu ile Cenevre'de doğruca bize gelmişti" demektedir.¹¹¹ Dr. Fethi Can'da İsviçre'ye giderken onun pasaportuna babasının adı olan Recep'i koyduğunu, gerçek ismini saklamak için vefat eden bir gazeteci olan Hasan Tahsin ismini eklediğini ve böylece isminin Hasan Tahsin Recep şeklinde müstear olduğunu belirtir.¹¹² Burada Osman Nevres'in Hasan Tahsin adını Hamza Osman Erkan ve Dr. Fethi Can'ın belirttiği gibi İsviçre'ye tedavi için gitmeden önce değil Buxton kardeşler görevine giderken aldığını yukarda vurgulanmıştı. Bu durumda 1917 yılının başında İsviçre'ye gelen Hasan

¹⁰⁸ Topuz, *Age.*, s. 118.

¹⁰⁹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara, 2014, s. 251-252.

¹¹⁰ Sorguç, *Age.*, s. 276-277.

¹¹¹ Aksoy, *Age.*, s. 290-291, 153.

¹¹² Aksoy, *Age.*, s. 298.

Tahsin, Cenevre ve Lozan'da okuyan Türk öğrenciler ile ilişki kuruyordu. O günlerde Mahmut Esat (Bozkurt) ve Cemal Hüsnü (Taray) Lozan'da öğrenci olarak bulunuyordu. 25 Temmuz 1917 tarihinde Türk Yurdu'nda birlikte fotoğraf çektirmişler ve altına da "Fedakar kahramanımız Hasan Tahsin Bey'e Lozan Yurdu'nun hürmetli hatırası" ibaresini yazmışlardı.¹¹³ Bu arada Hasan Tahsin İsviçre'de bulunduğu sırada memleketi Selanik'te bir yangın çıktığını öğreniyor. 12 Eylül 1917 tarihinde kız kardeşleri Melek ve Binnaz hanımlara Hasan Tahsin Receb imzasıyla yazdığı mektubunda,

"Burada tabedilen mevkutelerden ve Selanik'ten buraya gelebilen memleket matbuatından, yahut Selanikli hemşehri kardeşlerimizden kadim şehrimizin başına gelenleri duyduk ve öğrendik; bunlar hepimizi ve beni ziyadesiyle üzdü ve göz pınarlarıma hakim olamadım. Gözlerim günlerce ıslaktı. Merhamet, saadet ve inayet ocağı mahallelerimizin ve evlerimizin yanışı tarihin sayfalarına kızıl bir alev olarak işlenirken, mahzun kalplerimizde dağıldı, acıyla sarsıldı. ... Bir mübarek hizmet için buralardayım. Yakında İstanbul'umuza vasil olacağım" demektedir.¹¹⁴

Hasan Tahsin Receb'in bu mektubundan Selanik yangını ile ilgili düşüncesi öğrenildiği gibi İstanbul'a dönme hazırlığı içinde olduğu da anlaşılmaktadır. Hasan Tahsin'in İsviçre'ye gelmesi, oradaki ilişkileri ve ülkeye dönmesi ile ilgili Prens Sabahaddin Bey'in yakın adamı olan Ahmet Bedevi Kuran'ın farklı bilgiler verdiği görülmektedir. A. B. Kuran, hatıratında bir müddet sonra Sabahaddin Bey de İsviçre'ye gelmişti dedikten sonra Nevres Bey dediği Hasan Tahsin'in Romanya'da bulunduğu hapishaneden orayı işgal eden Almanlar tarafından serbest bırakılması üzerine Leh asilzadelerinden Grikofsky takma adıyla Cenevre'ye geldiğini belirtir. Bir süre sonra harbin sonuçta nereye varacağını anlayan Hasan Tahsin, milli varlığımız konusunda endişe duymaya başlamıştır. A. B. Kuran, Nevres Bey'in "Hatta sulhün bir an evvel akdine çalışmak maksadile gizli bir teşkilat vücuda getirilmesini ve bu fikrin organı olarak bir gazete tesisini düşünmüştü. Nevres Bey, Prens Sabahaddin Bey'le temasa gelmeden İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır" demektedir.¹¹⁵ Teşkilat-ı Mahsusa'nın 1917 yılında Rusya ve İran şubelerinde yapılan yazışmalarda İsviçre'nin Stockholm şehrinde yapılacak olan Sosyalist Kongresi, kongreye katılanlar ve kongrenin mevzuları üzerine birçok yazışma yapılırken, aynı çevrede (İsviçre) bulunan ve Teşkilat-ı Mahsusa elemanı olan, kendisini daha sonra Sosyalist olarak takdim edecek olan Hasan Tahsin

¹¹³ Taçalan, *Age.*, s. 111-112; Aksoy, *Age.*, s. 156.

¹¹⁴ Aksoy, *Age.*, s. 169-170.

¹¹⁵ Kuran, *Age.*, s. 357; Taçalan, *Age.*, s. 112; Sorguç, *Age.*, s. 278.

(Recep) hakkında tek bir kelime bile geçmemektedir.¹¹⁶ Bir yıl kadar İsviçre’de kalan Hasan Tahsin, A. B. Kuran’ın ifade ettiği gibi kendisi ile görüşemese de Prens Sabahattin’in yakın çevresiyle ilişki kurduğu anlaşılmaktadır. Onun bu durumu da İttihat ve Terakki’yi rahatsız ettiği için belki de zamansız olarak İstanbul’a çağrılmıştır. Hasan Tahsin, elimizde bir kanıt olmamakla beraber 1918 yılının başlarında İstanbul’a dönmüş olmalıdır.¹¹⁷ Görüldüğü gibi Hasan Tahsin’in İttihatçılarla arasındaki mesafe belki de İsviçre’de açılmaya başlamıştır. Bunda da yine ittihatchı karşıtı Prens Sabahattin ve çevresi etkili olmuş olmalıdır. Ama Sabahattin Bey ile Talat Paşa’nın bir şekilde ilişkisi olduğu da açıkça görülmektedir. Çünkü Taklib-i Hükümet teşebbüsünden sorumlu tutulan Sabahattin Bey ile Dr. Nihat Reşat Bey’in (Belger) Mart 1913 tarihinde Talat Bey tarafından Avrupa’ya kaçmalarına zemin hazırlanmıştır. Sabahattin Bey Avrupa’da bulunduğu sırada bir yandan İttihat ve Terakki hükümetinin Fransa’dan borç bulma gayretlerine yardım ederken öbür yandan I. Dünya savaşına girilmemesi konusunda Padişah’a ve Talat Bey’e telgraf çektiği görülmektedir. 1915 yılında birkaç ay Talat Paşa’nın olumlu görüşüyle Atina’da bulunan Sabahattin Bey, 1916 yılında Bern’e gitmiştir. Burada Rusların İstanbul Elçiliği Baştercümanı Mandelstam ile görüştüğü anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Bundan sonra İsviçre’de bulunan Sabahattin Bey’in Hasan Tahsin ile aynı çevrelerde bulunduğu müşahede edilmektedir.

3. İzmir’e Gelmesi ve Hukuk-u Beşer Gazetesini Çıkarması

1918 yılının ilk aylarında Hasan Tahsin’in İstanbul’da yaşadığı bilinmektedir. Ama hayatının bu dönemine ilişkin ne yazık ki elimizde bilgi bulunmamaktadır. Hasan Tahsin’in İzmir’e hangi tarihte geldiği ve geliş sebepleri üzerine de birçok senaryo yazılmıştır. Öncelikle Erdoğan Sorguç’un elinde bulunan Hamza Bey (Hamza Osman Erkan olmalı) ve kardeşi Cici Melek’e imzaladığı fotoğraflardan 4 Mayıs 1918 tarihinde İzmir’de olduğu öğrenilmektedir.¹¹⁹ Neden ve ne zaman İzmir’e geldi. Bu tam olarak belli değildir. Yaşar Aksoy’un Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Hüsamettin Ertürk’ten aktardığına göre Mondros Mütarekesi öncesi Enver Paşa’nın Kuruçeşme Yalısı’nda kendisine Kuşçubaşı’nın Manisa Salihli’deki çiftliğine silah ve

¹¹⁶ Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şakıyye Dairesi) Tarihi*, C. II, 1917, 2. bs. , İstanbul, 2020, s. 68 vd.

¹¹⁷ Sorguç, *Age.* , s. 279.

¹¹⁸ Birinci, *Age.* , s. 205, 218-220.

¹¹⁹ Bu belgeleri kullanmamıza izin veren Diş Hekimi Sn. Erdoğan Sorguç’a çok teşekkür ederim.

cephane yığınağı yapıldığını belirttikten sonra “Bu iş için İzmir’e en cefakâr bendelerimizi gönderdik. Gerektiğinde her şey yeniden başlayacaktır” dediğini aktarır.¹²⁰ Ama eserin bizim elimizdeki 1964 yılı baskısında böyle bir ifade olmadığını belirtmek isteriz.¹²¹ Dolayısıyla *İki Devrin Perde Arkası*’nda geçen konuyla ilgili ifadeler net değildir.

Bunların içinde akla en yatan o zamanın İttihat ve Terakki Fırkası’nın Aydın Vilayeti (İzmir) Katib-i Mesulü olan Mahmut Celal Bey’in (Bayar) söyledikleridir. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, 25 Ekim 1985 tarihinde Çiftelhavuzlar’daki evinde Celal Bayar ile yaptığı bir röportajda “*Hasan Tahsin’i tanıyor musunuz?*” diye sorduğunda; “*Hasan Tahsin. O da arkadaşım. Ve onu bana Talat Paşa tavsiye etmiştir. İstanbul’a gelmiş. Onu Vali (Rahmi Arslan) ile bana tavsiye etti: “Bu genç, fedaidir; bunu gözetin!”* diye. Vali de “*Bu gençle sen meşgul ol!”* demişti. *Hukuk-u Beşer* diye de bir gazete çıkarıyordu Hasan Tahsin” demiştir.¹²² Koyu bir ittilhatçı olan Mehmet Refet’in Köylü gazetesinde (17 Aralık 1918) çıkan bir yazıdaki ifadeler de Mahmut Celal Bey’i destekler niteliktedir. Çünkü orada “..... *daha dün Tokatlıyan’da Enver için söz söyleyeni öldürürüm diye bağırın ve İzmir’e Talat Paşa’nın tavsiyesiyle gelerek bir yurt edinmeye çalışan bu kahraman ...*” ifadesi yer almaktaydı.¹²³ Böylece Hasan Tahsin, Talat Paşa’nın tavsiyesi ile İzmir’e geldiği kesindir. Hatta bazı kaynaklar Talat Paşa kendisini İzmir’e gönderirken 3 bin altın lira verdiğini ve yurdun içlerine silah saklanmasıyla görevli olduğunu belirtir.¹²⁴ Burada düşünülmesi gereken döneme ilişkin ciltlerle eser yazan Celal Bayar, neden Hasan Tahsin konusuna uzunca değinmedi. Mahmut Celal Bey, Hasan Tahsin’i tanımakla beraber onun evinde¹²⁵ veya rıhtımda¹²⁶ şehadeti sırasında İzmir’de bulunamamış olmasından olabilir. Ama Mahmut Celal Bey, Hasan

¹²⁰ Aksoy, *Age.*, s. 172-175. Y. Aksoy burada Samih Nafiz Aksoy, *İki Devrin Perde Arkası*, Süvari Albayı Hüsametdin Ertürk, Nugök Matbaası, 1957 ve *Nokta* Kitap, 2016 baskılarını kullanmıştır.

¹²¹ Samih Nafiz Aksoy, *İki Devrin Perde Arkası*, Emekli Süvari Albayı Hüsametdin Ertürk anlatıyor, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 173-179.

¹²² Kocatürk, *Agm.*, s. 331; Sorguç, *Age.*, s. 279-280.

¹²³ Taçalan, *Age.*, s. 113.

¹²⁴ Aksoy, *Age.*, s. 188.

¹²⁵ Buğra İnal, “Bir İngiliz Subayın Gözünden İzmir’in İşgali ve Yaşananlar”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele Sempozyumu*, Uşak, 2-4 Ekim 2012, C. II, Yay. Haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara, 2014, s. 1218.

¹²⁶ Mıntıka Müfettişi Yüzbaşı Ziya Bey’in Yunan işgali sırasında İzmir’de meydana gelen olaylarla ilgili Umum Jandarma Kumandanlığı’na gönderdiği 5 Haziran 1919 tarihli raporunda “Hukuk-u Beşer gazetesi sahibi olup Kordon üzerinde parça parça edilmek suretiyle şehit edilen Tahsin Recep Bey, şehitler zümresinde başta bulunmakta olup” demektedir. Bayar, *Ben De Yazdım-Milli Mücadeleye Giriş*, C. 6, s. 196-198.

Tahsin gibilerin niçin İzmir'e gönderildiğini şöyle anlatır. İzmir Limanı savaş yüzünden kapandığından Ege'nin ürünleri demiryolu ile nakledilmesi gerekiyordu. Ordunun ihtiyacı dışında kalan vagonların idare ve bölümünü de yapan vali ve askeri otoriteler arasında anlaşmazlıklar vardı. *"Hasılı, iktisadi deyimle, talep çoktu, karşılığı arz ise noksandı. Esas dert buradan doğuyordu. ... Bu yüzden gizli bir vagon piyasası kurulmuştu, alıcıları, satıcıları vardı. Bu maksatla şuradan buradan İzmir'e gelen göze çarpıyordu"* demektedir.¹²⁷ Mahmut Celal Bey'in bu sözlerinden Talat Paşa'nın da Hasan Tahsin'i bu amaçla İzmir'e gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu durumu Hasan Tahsin Receb de saklamamakta ve sermuharrir olarak 29 Mart 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde *"Arama bulmayasın!"* başlıklı yazıda tüccarlığı konusunun kabak tadı verdiğini, mallarını yeterli vagon ve koli ile nakletmenin cinayet ve iltimas olmadığını belirttiikten sonra *"Ben kolileri İmalat Şirketi Müdürü Belediye azasından Duygu'nun namzedi Refik ve hempaları, asilzadeler gibi satmadım, bilakis onların kolilerini aldım ve defterlerimi müthiş bir zararla kapadım"* demektedir.¹²⁸ Bir gün sonra 30 Mart 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde *"Namuslu Haydar Rüştü Bey'e"* adlı yazısında yine vagon koli konusuna değinmekte ve *"İzmir'e ticaret için geldim ve bir ticarethane açtım; bu herkesin malumu.. Fakat nakliyatta zannınız gibi muvaffak olamayarak bana verilmeyen vagon ve kolileri satın almak suretiyle emvalimi nakle başlamıştım. Vagon ve koli ahz ve itasındaki usulden, daha doğrusu usulsüzlükten icap ettikçe şikayette bulunmuş ve bulunmaktan geri kalmamıştım"* demektedir.¹²⁹ İzmir'in tanınmış tüccar ailelerinden Moralılara mensup Nail Morali hatıratında vagon-koli olayına değinmekte, harp yüzünden karaborsada bir vagonun iki, üç bin liraya, bir koli permesinin beşyüz ile bin lira arasında satıldığını, İzmir tüccarlarının dışında ittihathacı korunurlarının da şehre üşüşüğünü, Sadrazam Talat Paşa'nın hışmına uğrayan Müftüzade Şükrü Bey'in (Kaya) Vali Rahmi Bey'in yakın ilgilisi ile Kordon'da kiraladığı eve yerleştiğini, Cemal Paşa Suriye'den İstanbul'a döndüğü sırada Hususi Kalem Müdürü Falih Rıfkı'nın (Atay) İzmir'e sık geldiğini, karikatürist Cemil ve Çallı İbrahim'in de koli işinden nasip aldığını belirtir.¹³⁰

Görüldüğü gibi Hasan Tahsin Receb dışında hatırlı başka kişilerin de İzmir'e geldiği anlaşılmaktadır. Hasan Tahsin Receb'in Hatıra Ticaret ve

¹²⁷ Bayar, *Ben De Yazdım-Milli Mücadeleye Giriş*, C. 5, s. 94.

¹²⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 127-128.

¹²⁹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 133.

¹³⁰ Nail Morali, *Mütareke'de İzmir Önceleri ve Sonraları*, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir, 2002, s. 79-80.

Nakliyat Şirketi'nin 4 Ocak 1919 tarihli Sulh ve Selamet gazetesindeki ilanına göre,

“Bakırcıyan Ferhanesi'nde 47-49 numarolu yazıhanemiz merkez, Servili Han'ında 13 numarolu ve Saman İskelesi'nde 19 numeroda şubelerimiz bulunan ve (Hatıra) unvanıyla şirket teşkil ettiğimizi ve şirketin müdüriyetinde bervech-i zir imzasını nazargah-ı alilerine vaz' ettiğimiz Hasan Tahsin Receb Bey'in bulunduğu arz ile kesb-i şeref eyleriz. Şirket her dürlü nakliyat ve komisyonculukla ve muamelat-ı ticariye ile iştilig edeceğinden hakkında itimad ve tevcihat-ı alilerinin bidirig buyurulması istirham olunur. Hasan Tahsin Receb Bey bu suretle vaz-ı imza edecektir” denilmektedir.¹³¹

12 Şubat 1919 tarihinde Hür Hukuk-u Beşer'e verilen ilanda ise Hatıra Ticaret ve Nakliyat Şirketi'nin Frenk Mahallesi Bakırcıyan Ferhanesi'nin 63 nolu bölümünde olduğu ve telgraf adresinin İzmir'de Hatıra olduğu belirtiliyordu.¹³² Burada görülen numara değişikliği neden oldu bunu anlayamadık. Sulh ve Selamet gazetesinin iki ve müteakip sayılarında görülen başka bir ilan da ise Tüccar ve Komisyoncu Hasan Tahsin Receb Bey'in Servili Han, Numero 13-55'de bulunan şubesini öne çıkardığını görüyoruz. Çünkü telgraf adresi Hatıra olarak gösterilen şubenin yaptığı işleri şöyle sıralanmakta ve *“Her dürlü ithalat ve ihracat ve komisyonculukla iştilig eder. Avrupa ve Amerika'ya da nakliyat ve ihracat muamelatı deruhte eder. Şeraiti rekabet kabul etmez derecede müsaidir”* denilmektedir.¹³³ Hasan Tahsin Receb Bey bastırıldığı kartvizitine ise *“Tahsin “Bokston” Tüccar ve Komisyoncu”* yazdırdığı görülmektedir.¹³⁴ Kartvizitine Hasan Tahsin Receb yerine neden Tahsin Bokston yazdırdı anlaşılammıştır. Ama gazeteci ve matbaacı olduğu için kartvizit bastırma konusunda mesleki kolaylık denebilir.

21 Aralık 1918 tarihli Köylü gazetesinde yayınlanan *“Hukuk-u Beşer'e”* adlı yazıdan öğrenildiğine göre Mütareke öncesinde Hasan Tahsin Receb'in Batı Anadolu'nun il ve ilçelerinde dolaştığı, Aydın'da mahut konferansta Bolşeviklik propagandası yaptığı belirtiliyordu. Hukuk-u Beşer bu ithamlara karşı çıkmış olmalı ki Köylü gazetesi 24 Aralık 1918 tarihli nüshasında ise *“Çapulculuk mu? Namusunuz Varsa Buyurunuz-Hukuk-u Beşer'cilere Son Söz”* adlı yazısında *“... Rüşvet, alçaklık; hükümetin aylıklı memuru oldukları halde ve*

¹³¹ *Sulh ve Selamet*, 4 Kanunusani 1335/1919, No. 1; Taçalan, *Age.*, s. 116-117; Sorguç, *Age.*, s. 282.

¹³² Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 29, 40.

¹³³ *Sulh ve Selamet*, 5 Kanunusani 1335/1919, No. 2; *Sulh ve Selamet*, 12 Kanunusani 1335/1919, No. 9.

¹³⁴ Mehmetefendioğlu, *Agm.*, s. 35.

mesela Kula, Demirci ve Simav kazalarında dolaştıkları anlarda, köyleri, köylüleri soyup soğana çevirdikten sonra, ceplerine indirdikleri mühim ve bol paralarla, en lazımlı olduğu günlerde vatani ve insani vazifelerini de unutarak işlerini ve mesleklerini değiştiren ve yine bir maksad-ı meçhul-bizce meçhul değil ya- ile tüccarlığa, gazeteciliğe sokulanların kârıdır. Anladınız mı beyler?" demektedir. Eski bir İttihatçı olarak Mehmet Refet Bey'in Köylü gazetesinde Hukuk-u Beşer'cilere "hükümetin aylıklı memuru oldukları halde" derken neyi kastettiğini (Teşkilat-ı Mahsusa üyesi) anlaşılmamaktadır. Bunun üzerine Aydın'da 21. Kolordu Komutanı olarak bulunan (6 Şubat 1916-14 Ekim 1918) Nurettin Paşa, şifreli bir telgrafla İzmir Valisi Rahmi Bey'e Hasan Tahsin Receb'in Aydın'da verdiği konferansta "Bolşeviklik" propagandası yaptığını bildirdi.¹³⁵ Bu yazı üzerine Rahmi Bey, Hasan Tahsin Receb ve konferanslarıyla yakından ilgilenmiş olacak ki 12 Mart 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde çıkan "İnsan Kıymeti Bilelim" adlı yazısında Hasan Tahsin Receb, "Rahmi'nin İzmir'de dört beş senelik hakimiyet-i mutlakısına, benimle mücadelesini müteakip nihayet verildiği zaman" diyordu.¹³⁶ Çünkü Vali Rahmi Bey'in Mütareke sonrası onunla böyle bir mücadele yapması pek mümkün değildir.

Hasan Tahsin Receb, sermuharrir olarak 6 Kasım 1918 tarihinde Hatırat adlı ticarethanesinin bulunduğu pasajda Frenk Mahallesi Bakırcıyan Ferhanesi No. 47-49'da Hukuk-u Beşer¹³⁷ adlı her gün çıkan bir gazete

¹³⁵ Taçalan, Age. s. 114, 99.

¹³⁶ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 96.

¹³⁷ Dr. İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet'in yardımıyla çoğunluğu hukuk talebeleri tarafından 1906-1907 yılında kurulan Selamet-i Umumiye Kulübü'nü fiilen II. Meşrutiyet'in ilanı ile resmen 6 Şubat 1909 tarihinde Osmanlı Demokrat Fırkası'na dönüştürdü. 1910 yılına kadar fırkanın yayın organları arasında Selamet-i Umumiye, Hakimiyet-i Milliye, Hukuk-u Beşer gibi gazete isimleri dikkat çekmektedir. Osmanlı Demokrat Fırkası, 5 Aralık 1911 tarihli kararı ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldığını tamim etmiştir. Bu karara sadece Umumi Katip Bezmi Nusret Bey (Kaygusuz) karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Bezmi Nusret ve arkadaşları ise Osmanlı Sosyalist Fırkası'na katılmışlardır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2. bs. , İstanbul, 1988, Hürriyet Vakfı Yayını, s. 171-178, 247-255. Görüldüğü gibi Hukuk-u Beşer adlı bir gazete II. Meşrutiyet devrinin ilk yıllarında bir süre yayınlanmıştır. Hasan Duman'ın kayıtlarından öğrendiğimize göre bu dönemde Hukuk-u Beşer 9 Kanunusani 1326/22 Ocak 1911 tarihinde ilk kez çıkmıştır. Kaç sayı çıktığı belli değildir. Mütareke döneminde 2 Aralık 1918 tarihinde bir başka Hukuk-u Beşer gazetesi yayınlandığı görülmektedir. Çünkü Mütareke döneminde İstanbul'da Divanyolu, Müdafaa-i Milliye karşısında Sakin Sermet gazetesi sahibi Matbuat Cemiyeti faal azasından Mevlanzade Rifat Bey'in reisliğinde ve 22 Teşrinievvel 1334/22 Ekim 1918 tarihinde Radikal Avam Fırkası adında bir parti kurulmuştur. Kurucusu olan Mevlanzade Rifat Bey'in koyu bir İttihat ve Terakki muhalifi idi. Kayda değer bir varlık gösteremeyen fırka 1919 yılında yapılan 4. dönem genel seçimlerine katılmamış, aynı yıl Demokrat Fırka ile birleştiğini ilan etmiştir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, Mütareke Dönemi (1918-1922), 2. bs. , İstanbul, 1986, Hürriyet Vakfı Yayını, s. 85-88. Ama bu dönemde Radikal Avam Fırkası'nın Hukuk-u Beşer adıyla bir

yayınlanmıştır. Mesul Müdürlüğü'nü Dr. Avni Muhiddin Bey'in yaptığı gazetenin alt başlığı “*siyasi, fenni, ilmi, edebi, ictimai, zirai, iktisadi*” unvanını taşır. Gazetenin telgraf adresi ise İzmir Beşer idi.¹³⁸ Zeki Arıkan'a göre Hukuk-u Beşer'in Fransızca'daki ifadesi *Les Droits de l'Homme* idi.¹³⁹ Toplam 155 sayı çıkan Hukuk-u Beşer gazetesinin 34 sayısı mevcuttur. Eldeki ilk sayı beş nolu ve 10 Teşrisani 1334/10 Kasım 1918, son sayı 155 nolu ve 6 Mayıs 1335/1919 tarihlidir. Yani Hasan Tahsin Receb'in şehit edilışinden on gün öncesine aittir. Gazetenin çıktığı adreste Hasan Tahsin Receb gibi Mesul Müdürü Dr. Avni Muhiddin Bey de “*Yeni Köylü Avni Muhiddin*” adıyla komisyonculuk ve ticari muamele yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁰ Hasan Tahsin Receb ve Dr. Avni Muhiddin'in ticari faaliyetini ve ilanlarını hem Hukuk-u Beşer, Hür Hukuk-u Beşer hem de Sulh ve Selamet gazetelerinin değişik sayılarında görebiliyoruz. Burada biraz da Dr. Avni Muhiddin hakkında bilgi vermek faydalı olabilir.

Dr. Avni Muhiddin: Hukuk-u Beşer'in Mesul Müdürü olan Dr. Avni Muhiddin Bey, 1318/1902 yılında Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olmuş, bir süre askeri doktorluk yaptıktan sonra muhtemelen malulen emekli olmuştur. Çünkü Mekteb-i Tıbbiye'den mezuniyet yılı göz önüne alınırsa normal şartlarda 11 yıl hizmetten sonra emekli olunamaz. Ama 1913 yılında emekli olarak İstanbul'da yaşadığı öğrenilmektedir. Tıbbiye'den 1318/1902 yılında mezun olanlara bir göz gezdirildiğinde onunla ilgili yazılan “*Avni Muhiddin Efendi, mütekait, Dersaadet'dedir*”¹⁴¹ ibaresi bizi bu hükme vardiıyor. Bazı kaynaklar da Dr. Avni Muhittin Bey'in Kula, Demirci, Simav çevresi eski Hükümet Tabibi olduğunu belirtir.¹⁴² Görüldüğü gibi Dr. Avni Muhiddin de Hasan Tahsin Receb gibi İstanbul'dan İzmir'e gelmiştir. Nurdoğan Taçalan'a

---

gazete yayınladığı görülmektedir. Gazete verileri biraz karışık olmakla beraber 2 Kanunuevvel 1334-6 Mayıs 1335, 7 Mayıs-17 Kanunusani 1335, 17 Kanunusani-20 Şubat 1335 tarihleri arasında devamlı olmayan farklı numaralarla çıktığı görülmektedir. Ama ilk sayı 22. sayıdan başladığına göre sanki II. Meşrutiyet döneminde çıkan Hukuk-u Beşer gazetesinin 22 sayı çıktığı düşünülebilir. Radikal Avam Fırkası'nın mürevvic-i efkârı olan Hukuk-u Beşer gazetesinin İstanbul'da günlük çıktığı ve imtiyaz sahibi Mevlanzade Rıf'at ve Ali Sâid, imtiyaz sahibi ve Mesul Müdürü'nün Muhlis Sabahattin (Ezgi) olduğu görülmektedir. Bu ifadelerden gazetenin üç ortaklı olduğu anlaşılmaktadır. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Katalogu (1828-1928)*, Ankara, 2000, C. I, s. 388-389.

¹³⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 13.

¹³⁹ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989, s. 7.

¹⁴⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 20; *Sulh ve Selamet*, 4 Kanunusani 1335/1919, N0. 1.

¹⁴¹ Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, Eklerle Yay. Aykut Kazancıgil, C. II, İstanbul, 1991, s. 90.

¹⁴² Aksoy, *Age.*, s. 330.

göre Dr. Avni Muhiddin, Hasan Tahsin Receb'in ticari ortağı olup "o da vagon koli yağmasından payını almak için İzmir'e gelenlerdendir."¹⁴³ 9 Şubat 1919 tarihli Hür Huku-u Beşer adlı gazetede H.[ekim] Avni Muhittin, "Vilayet Havadisı" adlı başlıkta verdiği bir ilanda Kostantin Vapuru ve sahibi hakkında mahkemeye başvurduğunu belirtmekte ve "Gümüşiyan Vapur Kumpanyası'nın İzmir'de bulunan Kostantin Vapuru için acentesi ile yaptığımız musaddak mukaveleyi vapur sahibi güya tanımayarak bir başka zatı acente gösterip mal tahmiline başladığını istihbar ettim. Hakk-ı kanunimi istirdat için mahkeme-i aidine müracaatla şimdiden haciz ihtiyatı vazettireceğim. Tüccaran ve alakadaranın zarardan vikaye için ona göre hareket etmelerini tavsiyeyi bir vecibe addederim" demektedir.¹⁴⁴ Sonra 8 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesi Dr. Avni Muhiddin'in Damat Ferit hükümetlerinin aczine işaret olarak "Müdür-ü mesulümüzün yeni kabineye girmem demesine" "Ne Diyelim" köşesinde dikkat çekmektedir.¹⁴⁵

Ama yayınlanmasından kısa bir süre sonra Hukuk-u Beşer gazetesinin Yirmi Birinci Kolordu Kumandanı Nurettin Paşa tarafından kapatıldığını görüyoruz. Çünkü 12 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesi "İnsan Kıymeti Bilelim" başlıklı baş makalesinde Rahmi Bey'den sonra İzmir'de görev yapan valileri konu edinmekte ve bu meyanda mevcut Vali Nurettin Paşa ile ilgili bazı değerlendirmeler yaptıktan sonra "Bu makalenin muharririyle (Hasan Tahsin Receb) Paşa hazretlerinin mesail-i içtimaiye ihtilafından dolayı mücadelesi de olmuşken, gazetemiz Yirmi Birinci Kolordu Kumandanlığı'nın emriyle tatil edilmişken herkesin hakkını teslim etmek mesleğinde olduğumuzdan, Paşa'nın biz icraat-ı vilayet-penahilerinin takdir-hanımız" demektedir.¹⁴⁶ Hukuk-u Beşer gazetesi kapatıldığında İzmir Valisi, Washington Sefareti katiplerinden Beyrut eski valisi Edhem Bey idi.¹⁴⁷ Hukuk-u Beşer gazetesi 2 Aralık 1918 tarihli nüshasının Vilayet Havadisı başlığında Tahsin Bey'in Vükela Meclisi kararıyla azli üzerine yerine sabık Beyrut Valisi Edhem Bey'in tayin edildiğini, onun da bu gün şehrimize teşrif ettiğini belirttikten sonra yeni Vali'nin tercüme-i hali hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Hukuk-u Beşer gazetesi olarak müşkül bir zamanda Valilik görevini deruhte edecek olan Edhem Bey'e muvaffakiyet temenni edilmekte ve hoş geldiniz

¹⁴³ Taçalan, Age. s. 114.

¹⁴⁴ Gökdemir, Hukuk-u Beşer, s. 39.

¹⁴⁵ Gökdemir, Hukuk-u Beşer, s. 85.

¹⁴⁶ Gökdemir, Hukuk-u Beşer, s. 96-97.

¹⁴⁷ Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, 2. bs. , İzmir, 2002, s. 138, 141.

denilmektedir.¹⁴⁸ 10 Aralık 1918 tarihli Anadolu gazetesindeki habere göre “*Hukuk-u Beşer gazetesi 10 Kanunuevvel 1334 tarih ve 29 numaralı nüshasında hissiyat-ı İslamiyeyi rencide edecek ve binaenaleyh tahdiş-i ezhanı mucip neşriyatta bulunduğundan dolayı, İdare-i Örfiye Kararnamesi’nin 6. maddesine tevfikana bila müddet tatil edilmiştir*” denilmektedir. Hukuk-u Beşer gazetesinin 29. sayısı elde olmadığı için inceleme fırsatımız olmadı. Ama Köylü gazetesinin 11 (Taçalan, 17 verir) Aralık 1918 tarihli nüshasında “*İttihatçıların Kahramanı Kimdir?*” adlı yazıda Hasan Tahsin Receb’in “*kadınlarımızın yüzlerini açarak tiyatrolara, eğlencelere gidelim teranesiyle hürriyet-i kelim ve vicdana malikiyetini iddia ederken başkalarının namusuna olsun hürmet etmiş olsaydı, milletinin kalbinde kazanmış olduğu yüksek makamı tarih sayfalarında lekelememiş, kirletmemiş olurdu*” diyerek kapanma sebebine açıklık getirilmektedir.¹⁴⁹ Bir süre sonra Hukuk-u Beşer gazetesi Hür Hukuk-u Beşer adıyla yeniden çıkmış olmalıdır. Çünkü elde ki mevcut sayılara göre 45 nolu ve 30 Aralık 1918 tarihli nüshada gazetenin adı Hür Hukuk-u Beşer olmuştur. Her gün çıkar ifadesi de kaldırılmıştır. Ayrıca “*Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti’nin Naşir-i Efkarı*” olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁰ Yine elde olan 82 nolu ve 7 Şubat 1335/1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinin alt başlığı çıkarılmış, ama “*Pazartesi’nden maada her gün çıkar*” ibaresi eklenmiştir. Bir de gazetede artık “*Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti’nin Naşir-i Efkarı*” ifadesinin yer almadığı belirtilebilir.¹⁵¹ Bu durumda kısa bir süre Hür Hukuk-u Beşer gazetesi Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyet’inin sözcülüğünü yaptığı anlaşılmaktadır. Şimdi biraz Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti ve fırkasının üzerinde durmanın faydalı olacağını düşünüyüz.

4. Sulh ve Selamet Cemiyeti/Fırkası ile ilişkisi

Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti/Sulh-ü Selamet Cemiyeti, gayri resmi olarak İttihat ve Terakki muhaliflerinin sürgün yeri olan Ankara’da Brest-Litowsk Anlaşmasını müteakip Keçiören Yolu üzerindeki gizli toplantılardan sonra Satvet Lütfi Bey’in (Tozan) önderliğinde kurulmuştur. Aslında Satvet Lütfi Bey, Prens Sabahattin’in katibi ve en yakın dostudur. Satvet Lütfi Bey, İngiltere ve Fransa ile ayrı ayrı yapılacak barış koşullarını

¹⁴⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 19.

¹⁴⁹ Taçalan, *Age*. s. 117-118; Arıkan, *Age*. , s. 8.

¹⁵⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 25.

¹⁵¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 33.

öğrenmek üzere Prens Sabahattin ile ilişki kurmaya memur edilmiştir. Ama birkaç ay sonra gizli örgüt Samsun'da haber alınmış ve yurt dışına çıkmak üzere olan Satvet Lütfi Bey yakalanıp İstanbul'a getirilmiştir. Böylece gizli örgüt başını ve liderini kaybetmiştir. Ama Mütareke döneminde İstanbul'da Yeni Postane karşısında Vlora Han'da 20 Kasım 1918 tarihinde resmen kurulan Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin kurucularının başında Büyüka'da oturan Sabah gazetesi sermuharriri Ali Kemal Bey bulunmaktadır. İzmir'den ise Türk matbaası sahibi Faik Şemsettin Bey olup, Fener'de oturmaktadır. Siyasi hayatta etkin olamayan cemiyet, önce Selamet-i Amme Heyeti¹⁵² ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birleşmek istemiştir. Bu teşebbüs başarılı olmayınca Selamet-i Osmaniye Fırkası ile birleşmiş ve Sulh ve Selamet Fırkası'nın kurucusu olmuştur.¹⁵³ Selamet-i Osmaniye Fırkası ise eski Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa başkanlığında kurulmuş, üyelerinden Söz ve Tarik gazetelerinin desteğini almakla beraber bir ay kadar yaşayabilmiştir.¹⁵⁴ Görüldüğü gibi hem Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti hem de Selamet-i Osmaniye Fırkası pek bir varlık gösterememiş olan cemiyet ve fırkalar arasındadır. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası 14 Ocak 1919 tarihinde İstanbul, Meydancık, Ananyadi Han 9 numaralı dairede kurulmuş ve yöneticileri arasında Ferit Paşa, İsmail Hakkı Paşa, Söz gazetesi müdürü Soysallıoğlu İsmail Suphi, eski Dahiliye Müsteşarı ve Fizan Mebusu Cami Bey ve Osman Nevres Bey'in ismi geçmektedir. Burada Osman Nevres Bey'in adı bu şekliyle ilk defa geçmektedir. Bunlar arasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez-i Umumi azası¹⁵⁵ ve sonra Maarif ve Dahiliye Nazırı olan Ali Kemal Bey'in adı geçmemekle beraber Osmanlı Sulh ve Selamet

¹⁵² Selamet-i Amme Heyeti, 9 Kasım 1918 tarihinde İstanbul Kınacıyan Han No. 12 kurulmuş olup, kurucu ve yöneticilerinin başında Beyrut eski Valisi Ethem Bey, Konya eski Mebusu Zeynelabidin Efendi ve Darülfünun müderrislerinden Fatin Bey bulunmaktadır. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 89-91. Burada ismi geçen Beyrut eski valisi Ethem Bey'in yakın gelecekte Aydın Valisi (İzmir) olacağını ilave edelim. Bu arada Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin naşir-i efkari olan Sulh ve Selamet gazetesinde 18 Ocak 1919 tarihinde yayınlanan "Nevres Beyefendi" adlı telgraf haberinde "Sulh ve Selamet ve Selamet-i Amme müttehit fırkaları reisi Nevres Beyefendi kabinenin bi'l-umum muhalif fırkalardan mürekkep bir temerküz kabinesi olarak teşkili fikrinde buldukları hakkında beyanatta bulunmuşlardır" denilmektedir. Sulh ve Selamet, 18 Kanunusani 1335, No. 15. Burada ismi geçen Nevres Bey ile Osmanlı Sulh ve Selamet Fırkası yöneticileri arasında ismi geçen Osman Nevres Bey'in ne ilişkisi var. Bunu tespit edemedik.

¹⁵³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 138-143; İstanbul'dan muhabir-i mahsus tarafından 14 Ocak 1919 tarihinde bildirilen telgrafta "Sulh ve Selamet Cemiyeti memleketde amele ve ecir olanların terakki ve inkişafıyla pek ciddi bir surette meşgul oluyor" denilmektedir. *Sulh ve Selamet*, 15 Kanunusani 1335/1919, No. 12.

¹⁵⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 183-185.

¹⁵⁵ *Sulh ve Selamet*, 14 Kanunusani 1335/1919, No. 11.

Cemiyeti/Fırkası'nın ortak özelliği ittihatçı düşmanlığı, onlardan bir şekilde zarar görenlerin toplandığı yer olmuştur. Bu konuda özel çaba harcadıkları görülmektedir. Yine bu kapsamda Osman Nevres Bey'i de (Hasan Tahsin Receb) Yönetim Kurulu üyeliğine almış olmalıdırlar. Tarik gazetesinin (13 Eylül 1919 ?) haberine göre fırkanın İzmir şubesi Hasan Tahsin (Osman Nevres) tarafından kurulmuştur. Ama bir süre sonra fırkadan Nevres Bey istifa etmiştir.¹⁵⁶ Sulh ve Selamet gazetesinde çıkan 13 Ocak 1919 tarihli telgraf haberinde "*Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin İzmir Heyet-i Merkeziyesinin mümtaz simaların iştirakiyle teşekkülü, cemiyet merkezi umumisince fevkalade ehemmiyetle telakki edildiği*" bildirilmektedir.¹⁵⁷ Ama gazete açık olarak Sulh ve Selamet Cemiyeti İzmir heyet-i Merkeziye üyelerini sayıp dökmemektedir. Ayrıca Hasan Tahsin Receb yukarıda ifade edildiği gibi Hür Hukuk-u Beşer (30 Aralık 1918) gazetesini Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin Naşir-i Efkarı olduğunu ilan etmiştir. Bezmi Nusret Kaygusuz, Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin Ankara ve İstanbul'da kuruluşu hakkında bilgi verdikten sonra İzmir'de cemiyetin naşir-i efkârı olmak üzere Hukuk-u Beşer adlı bir gazete yayımlandığını, gazetenin Mesul Müdürü Dr. Avni Muhiddin, sermuharriri Hasan Tahsin Receb olduğunu, Tahsin Receb'in Türk düşmanı Bokston'u Romanya'da yaralayan ve İzmir'in işgalinde ilk şehit düşen zat olduğunu, gazetenin cemiyeti tamamen Prens Sabahattin'e bağladığını ve onun adına partiye aza kaydettiğini belirtir. Ayrıca Sulh ve Selamet Cemiyeti'ne Prens Sabahattin'in adının karıştırılmasının kendisini ilgilendirdiğini, bu yüzden Dr. Avni Muhiddin ve Hasan Tahsin Receb ile görüştüğünü, cemiyetlerine girmemekle beraber gazetelerine arada sırada yazacağını söylediğini, ilk yazısını da 3 Ocak 1919 tarihinde yazdığını ilave eder.¹⁵⁸ Bu sırada Bezmi Nusret Bey, Vali Ethem Bey zamanında (9 Ocak 1919) vilayetin Maarif Ser Müfettişliği'ne tayin olundu.¹⁵⁹ Sulh ve Selamet gazetesi ise Bezmi Nusret Bey'in İlköğretim Müfettişliği'ne atanmasını "*Darülmuallimin Edebiyat muallimi Bezmi Nusret Bey Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişliği'ne tayin edilmiştir. En münevver ve mütefekkir gençlerimizden bulunan mumaileyhi iş bu tevaccühden dolayı tebrik eder ve muvaffakiyetlerini temenni ederiz*" şeklinde sayfasına taşıyordu.¹⁶⁰ Hür Hukuk-u Beşer gazetesini incelendiğinde ise Bezmi Nusret Bey'in eşi Ragıp Paşa hafidesi Baise Bezmi hanımın "*Say Bir Hazinedir*" adlı

¹⁵⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 237-238.

¹⁵⁷ *Sulh ve Selamet*, 14 Kanunisanı 1335/1919, No. 11.

¹⁵⁸ Kaygusuz, *Age.*, s. 138-139.

¹⁵⁹ Kaygusuz, *Age.*, s. 140.

¹⁶⁰ *Sulh ve Selamet*, 13 Kanunisanı 1335/1919, No. 10.

yazısını 22 Mart 1919 ve Bezmi Nusret Bey'in ise İzmir'de eğitimi konu edinen "Saatin Zembereği Bozuk" adlı başmakaleyi 25 Mart 1919 tarihinde yayınladığı görülmektedir.¹⁶¹ Burada geçen Bezmi Nusret Bey'in Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin naşir-i efkârı olmak üzere Hukuk-u Beşer adlı bir gazete yayınlandı ifadesini adı geçen gazete kapandıktan sonra yeniden Hür Hukuk-u Beşer olarak yayınladığı sırada cemiyetle ilişkilendi şeklinde anlamak daha doğru olabilir. Çünkü Hasan Tahsin Receb'in adı geçen cemiyet ve daha sonra fırka ile bağlantılı olduğu yukarıda belirtildiği gibi açıktır. Ama Hasan Tahsin Receb, belki de yakın gelecekte kabinede Nazır olacak olan Vali Ethem Bey'den (25 Şubat 1919) yeniden yayınlanma iznini alabilmek için gazetesini resmen cemiyetle ilişkilendirmiştir. Ama bu durumun da uzun sürmediğini yukarıda belirtmiştik. Ancak bu sefer de Hasan Tahsin Receb'in 4 Ocak 1919 tarihinde cemiyetin adıyla yani Sulh ve Selamet unvanıyla iki sayfadan oluşan bir gazete yayınladığı görülmektedir. Gazetenin alt başlığında ise "Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin naşir-i efkârı" olduğu belirtilmektedir. Gazetenin sermuharriri Hasan Tahsin Receb, Mesul Müdürü Dr. Avni Muhiddin, Telgraf adresi İzmir'de Selamet, idarehanesi Frenk Mahallesi Bakırcıyan Ferhanesi No. 47-49 olduğu görülmektedir.¹⁶² 10 Ocak 1919 tarihli Köylü gazetesi Sulh ve Selamet gazetesinin çıkışını okuyucularına "İstirahat köşesine çekilen Hukuk-u Beşer yerine Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin mürevvic-i efkârı olan Sulh ve Selamet gazetesi çıkmaya başladı" şeklinde duyuruyordu.¹⁶³ Sulh ve Selamet gazetesi ikinci sayıdan itibaren gazetede sermuharrir olarak Hasan Tahsin Receb'in adı yer almazken önce başlıkta üçüncü sayıdan itibaren ikinci sayfanın sonunda mesul müdür olarak Dr. Avni Muhiddin'in adının yazıldığı müşahede edilmiştir. Sulh ve Selamet gazetesinin ikinci sayısında Vilayet Havadisî başlığı altında yer alan Hukuk-u Beşer abonelerine yönelik açıklamada Hür Hukuk-u Beşer gazetesinin Sulh ve Selamet gazetesine nasıl dönüştüğüne ve abonelerin haklarına açıklık getirilmektedir. Buna göre "Hukuk-u Beşer bir müddetden beri Prens Sabahattin Bey'e mensup Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti naşir-i efkârı olmuşdu. Doğrudan doğruya Cemiyetin ismini alması tekarrür ettiğinden dünden beri (Sulh ve Selamet) namıyla neşr edilmeğe başlanmıştır. Hukuk-u Beşer abonelerine şerait-i sabika üzere Sulh ve Selamet gönderilecektir. Umur-u tahririyeye genç, münevver, ciddi, hürriyetperver zevat iştirak etmişdir" denilmektedir.¹⁶⁴ Ocak ayı boyunca 21 sayı çıkan Sulh ve

¹⁶¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 116, 119-120.

¹⁶² *Sulh ve Selamet*, 4 Kanunusani 1335-1919, No 1.

¹⁶³ Arıkan, *Age.*, s. 8.

¹⁶⁴ *Sulh ve Selamet*, 5 Kanunusani 1335-1919, No 2.

Selamet gazetesinin elimizdeki son sayısının tarihi 24 Ocak 1919 idi.¹⁶⁵ 7 Şubat 1919 tarihli Müsavat gazetesine göre Hür Hukuk-u Beşer gazetesi Sulh ve Selamet gazetesinden sonra 6 Şubat 1919 tarihinde yeniden yayına girdi.¹⁶⁶ Eldeki sayı ise 7 Şubat 1335/1919 No. 82'dir.

Ayrıca 30 Aralık 1918 tarihli Hür Hukuk-u Beşer¹⁶⁷ (ki bu sayı elimizde olan gazetenin kendisini Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin naşir-i efkârı ilan ettiği sayıdır) ile Sulh ve Selamet gazetesinde hemen her gün çıkan ilanda Hür Hukuk-u Beşer ile Sulh ve Selamet gazetesi idarehanesinde üye kaydettikleri ilan edilmekte ve "*Prens Sabahattin Beyefendi'nin, Sulh ve Selamet Cemiyeti İzmir Heyet-i Merkeziyesi teşekkül ederek Hükümetten ruhsat-ı lazimesi istihsal edilmiştir. Kulüp derdest-i küşaddır. Kayıt muamelesi başlamıştır. Muhterem Prensimizin meftun-u kemalat ve efkârı olan zevat, kaydolmak üzere Frenk Mahallesi'nde Ayafotini Kilisesi karşısında Bakırcıyan Ferhanesi'nde 47-49 numaralarda Sulh ve Selamet gazetesi idarehanesine kablezzeval 9'dan12'ye ve badezzeval 2'den 4'e kadar müracaat edebilirler*" denilmektedir.¹⁶⁸ İki gazetedeği ilanın da aynı olduğunu sadece "*Hür Hukuk-u Beşer gazetesi, Sulh ve Selamet gazetesi*" ibaresi farklıdır. Burada Sulh ve Selamet gazetesindeki ilanlardan ilki tercih edildi. Bu ilanlardan hem Bezmi Nusret'in Sulh ve Selamet Cemiyeti'ne Prens Sabahattin adının karıştırılması ifadesinin kanıtı hem de birçok iş yerinin mekânının aynı olduğu öğrenilmektedir.

Prens Sabahattin Bey ve Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti: Hatta Sulh ve Selamet gazetesinin İstanbul özel muhabiri Mithat Bey'in 8 Ocak 1919 tarihli telgrafından öğrenildiğine göre Prens Sabahattin Bey'i ülkeye getirme teşebbüsü olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili özel muhabir telgrafında "*Prens Sabahattin Bey'i getirmek üzere Satvet Lütfi Bey İsviçre'ye hareket üzeredir. Padişahımızın name-i mahsusunu hamildir. Satvet Lütfi Bey Veliht Abdülmecit Efendi'nin huzuruna kabul edilmiştir*" demektedir.¹⁶⁹ Mithat Bey birkaç gün sonra (13 Ocak 1919) İstanbul'dan gönderdiği telgrafında ise "*Prens Sabahattin Beyefendi'nin, sulhî ve Dersaadet'e (İstanbul) avdetini müteakib Hürriyet ve İtilaf Fırkası erkanından bazı zevatın iştirakiyle bir kabine teşekkül edeceğini musirran (ısrarla) rivayet edilmektedir*" demektedir.¹⁷⁰ Sulh ve Selamet gazetesinin Ocak

¹⁶⁵ *Sulh ve Selamet*, 24 Kanunusani 1335, No. 21.

¹⁶⁶ Arıkan, *Age.*, s. 8.

¹⁶⁷ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 28.

¹⁶⁸ *Sulh ve Selamet*, 9 Kanunusani 1335-1919, No.6; Taçalan, *Age.*, s. 116.

¹⁶⁹ *Sulh ve Selamet*, 9 Kanunusani 1335-1919, No.6.

¹⁷⁰ *Sulh ve Selamet*, 14 Kanunusani 1335/1919, No. 11.

ayı nüshaları incelendiğinde özellikle İstanbul menşeli telgraf haberlerinde Prens Sabahattin Bey'in İstanbul'a döneceği, ondan sonra siyasi vaziyetin yeniden şekilleneceği konularının sürekli işlendiği görülmektedir.¹⁷¹ Ayrıca Sultan zade Sabahattin Bey'in Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin reisi ve kurucusu olduğu, onsekiz seneden beri savunduğu Meşrutiyet, teşebbüs-ü şahsi, adem-i merkeziyet, esasat-ı ictimaiye ve siyasini içeren bir programla fırka hayatına girmek üzere olduğu bildirilmektedir.¹⁷² Bu arada Sabahattin Bey'in Avrupa'da ikametini uzatması ile sulh meselesi arasında alaka ve münasebet olduğu şeklinde bir haber gazetede kendine yer buldu.¹⁷³ Sonunda Sabahattin Bey ile Şerif Paşa'nın İstanbul'a dönememesinin gerçek sebebinin İtilaf devletleri olduğu anlaşıldı. Hatta bu konuda İsviçre'de bulunan Türk öğrencilerin Wilson prensipleri çerçevesinde İtilaf devletlerinin siyasi temsilcilerine başvurdukları görülmektedir. İstanbul'da Serkl Doryan ve Tokatlıyan çevrelerinde de Sabahattin Bey, Şerif Paşa ve Reşit Bey'in ülkeye dönmesi durumunda olacak değişiklikler konusunun konuşulduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Bu arada İtilaf devletlerinin Prens Sabahattin Bey'in ülkeye gelmesini engellediği gibi onun Katib-i Umumisi olan Satvet Lütfi Bey'in İstanbul'dan ayrılmasına da izin vermedikleri görülmektedir. Bütün bu gelişmelerden sonra Osmanlı Sulh ve Selamet Fırkası, İsviçre'deki Türk Hürriyetperver Fırkası'na bir telgraf çekerek "*Fırkamızın bütün kuvvetiyle teşebbüsat-ı vatanperveranenize iştirak ve müzahirat edeceğini murahhas Şerif Paşa hazretlerine tebliği mütemennadır*" demiştir.¹⁷⁵ Ocak 1919 tarihi itibarıyla İtilaf devletlerinin engellemesi sonucunda Prens Sabahattin Bey İstanbul'a gelemediği gibi Satvet Lütfi Bey de İsviçre'ye gidemediği görülmektedir. Sonraki gelişmeler göstermiştir ki Sulh ve Selamet Cemiyeti ve sonradaki şekli fırkasıyla resmen ne Prens Sabahattin'in ne de onun katibi olan Saffet Lütfi Bey'in (1917 yılındaki durumu hariç) ilişkisi olmadığını ifade etmek isteriz. Ahmet Bedevi Kuran'a göre Prens Sabahattin Bey'in İstanbul'a gelmesi yılsonunu bulmuştur. Hatta İstanbul'a geldiği 8 Kanunuevvel/Aralık 1919 tarihinde vapurda basına bir mülakat vermiştir.¹⁷⁶

Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde yayınlanan İstanbul çıkışlı 17 Şubat 1919 tarihli telgraftan Sulh ve Selamet Fırkası'nın kabine meselesi hakkında

¹⁷¹ *Sulh ve Selamet*, 18 Kanunusani 1335/1919, No. 15.

¹⁷² *Sulh ve Selamet*, 19 Kanunusani 1335/1919, No. 16.

¹⁷³ *Sulh ve Selamet*, 19 Kanunusani 1335/1919, No. 16.

¹⁷⁴ *Sulh ve Selamet*, 23 Kanunusani 1335/1919, No. 20.

¹⁷⁵ *Sulh ve Selamet*, 24 Kanunusani 1335/1919, No. 21.

¹⁷⁶ Kuran, *Age.*, s. 372.

verdikleri listeyi yalanladıkları, Cenevre’de toplanan Türk mütefekkiri ve ileri gelenlerin hakimiyet ve mukadderatımız hakkında mühim kararlar aldığı ve Şerif Paşa’yı temsilci seçtikleri anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ Ayrıca 20 Şubat tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinden Bern Sosyalist Kongresi’nin bakış açısını anlatmak üzere Sulh Konferansı’na bir heyet göndermeyi kararlaştırdığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ İstanbul’dan alınan 20 Şubat 1919 tarihli telgraftan Tevfik Paşa tarafından kurulan üçüncü kabinede yurtdışında bulunan Şerif Paşa’nın Hariciye Nezareti’ne getirildiği o gelene kadar bakanlık görevini Posta ve Telgraf Nazırı Ali Kemal Bey’in tedviren yürütüleceği bildirilmektedir. Ayrıca Cenevre’de Türk Kongresi başlıklı yazıdan Cenevre’de Metropol Oteli’nde Prens Sabahattin Bey, Şerif Paşa, Reşit Bey, Cemil Paşa (Topuzlu) ve bir çok Türk zabitanı, gazeteci, memur ve talebenin katıldığı Türk Kongresi toplandığı, kongrede teşebbüste bulunmak üzere Şerif Paşa’ya yetki verildiği, alınan karar ve maddeleri Mösyö Wilson, Fransa, İngiltere ve İtalya Başvekaletleri’ne telgrafla bildirilmesi kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Kongrede alınan yedi maddelik kararın yedinci maddesinde ise *“Türkiye ilan-ı harb etmezden evvel memalik-i ecnebiyede bulunan Türklerin bu kadar senelik vatan-ı mehcur hayatlarından sonra aileleriyle münasebata girmelerini ve Türkiye’ye avdet edebilmelerine muvafakat”* edilmesi istenmektedir.¹⁷⁹ Görüldüğü gibi bu madde tamamen Prens Sabahattin Bey’in ülkeye dönebilmesine matuf olduğu anlaşılmaktadır. Bu toplantılara katılan Cemil Paşa hatıratında *“Cenevre’de bulunduğum sıralarda vatanımızın hukukunu müdafaa için teşekkül eden cemiyetlerde çalışmış ve ezcümle orada neşredilen gazetelerin, İstanbul nüfusuna”* ilişkin verdikleri taraflı ve doğru olmayan rakamları İstanbul Şehreminliği yapmış birisi olarak düzelten yazılar gönderdiğini belirtmektedir.¹⁸⁰

6 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer adlı gazetede ise İzmir’in siyasi hayatı hakkında hürriyetçi bir gazetenin herkesten fazla iltifatıyla İttihada (İttihatçılara) yaklaşmasına, Sulh ve Selamet Fırkası’nın İzmir’de doğmadan ölmesine ne diyelim demektedir.¹⁸¹ Buradan Hasan Tahsin Receb’in kuruculuğunu yaptığı Sulh ve Selamet Fırkası İzmir’de tutunamadığı anlaşılmaktadır. Ancak Le Play Okulu’nun temsilcisi olan Prens Sabahattin’in

¹⁷⁷ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 58.

¹⁷⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 67.

¹⁷⁹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 70-71. (*Hür Hukuk-u Beşer*, 21 Şubat 1919)

¹⁸⁰ Cemil (Topuzlu) Paşa, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Yay. Haz. Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, 3. bs. , İstanbul, 1984, s. 187.

¹⁸¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 78.

kalkınabilmemiz için Anglo-Sakson girişimciliğinin ülkemizde uygulanmasını istediği, yazılarında Prens Sabahattin'in dilinden düşürmediği teşebbüsü şahsi sözcüğünü Hasan Tahsin Receb'in de kullandığı bilinmektedir.¹⁸² Hatta Hasan Tahsin Receb, Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde 22 Mart 1919 tarihinde "Alt Tabaka" adlı yazısında "Medeni memleketlerde, teşebbüsât-ı şahsiyenin yanında (bizdeki) hükümetin teşebbüsleri hiç hükmündedir. Hükümet, teşebbüsât-ı iktisadiyeye karışamaz. Amerika darülfünunlarını, mekteplerini hep ahali idare eder. İsviçre'nin bazı kantonlarında zabıta ahalinin intihabıyla oluyor" demektedir.¹⁸³ 1919 yılı Mart ayı sonu itibarıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası arasındaki Sabahattin Bey anlaşmazlığının bitmediği görülmektedir. Çünkü İstanbul'dan gelen 28 Mart 1919 tarihli telgrafta "Hürriyet ve İtilaf Fırkası heyet-i idaresi ve Sulh ve Selamet arasında Sabahattin Bey meselesi hakkında su-i tefehhümleri izale için devam eden müzakerat daha bir neticeye iktiran etmedi. Sabah gazetesinin (Ali Kemal'in yönetiminde) Sabahattin Bey hakkında taalluk eden makalesi İstanbul efkar-ı umumisinde pek fena bir tesir uyandırmıştır. Sabahattin Bey'in taraftarı efkar-ı münevvere ashabi Sabah'ın ikinci bir makale ile tashih-i kefyiyet etmesinde ısrar ediyor" demektedir.¹⁸⁴

6 Mayıs 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde Vilayet Havadis köşesinde hususi istihbaratımıza göre Avrupa'dan dönen muhtelif kişiler "Türk Hürriyetperver Fırkası'na kalb olan (dönüşen) Sulh ve Selamet'e teveccühkâr bulunuyorlar, pek karilerimize tebşir ederiz. Yakında Türk Hürriyetperver Grubu vasi programı teşkilatıyla meydan-ı mücadelede atılacaktır. Fırka Sabahattin Bey'in ictimai ve siyasi programıyla hedefini tayin etmiş bulunuyor. Vilayetimiz de hürriyet ve meşrutiyete teşne, efkar-ı cedide ve ciddiye-i ashabının hep bu manzume-i siyasiye etrafında teşrik-i mesai edecekleri bi-iştibahtır" denilmektedir.¹⁸⁵

20 Şubat 1919 tarihli ve 93 numaralı Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde Sulh ve Selamet-i Osmaniye İzmir Heyet-i Merkeziyesi namına H.[ekim] Avni Muhiddin adına yayınlanan bildirgede,

"Dün idarehanemize gönderilmiş Selamet-i Osmaniye Fırkası İzmir murahhasları Zeki, Halil imzalı bir ilan aldık. Bu ilanda Sulh ve Selamet Cemiyeti azaları içtimaa davet ediliyor. Sulh ve Selamet Cemiyeti merkezi umumisinden on gün kadar akdem alınan bir tahriratta Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin Selamet-i

¹⁸² Taçalan, Age. , s. 119.

¹⁸³ Gökdemir, Hukuk-u Beşer, s. 115.

¹⁸⁴ Gökdemir, Hukuk-u Beşer, s. 128-129.

¹⁸⁵ Gökdemir, Hukuk-u Beşer, s. 149.

*Osmaniye Fırkası'yla bi'l-ittihat ... Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'na kalb edildiği (dönüştürüldüğü) ve bu yeni kitlenin birleştiği ve yeni mühür ve talimatın gönderileceği işar edilmiş idi. Sulh ve Selamet-i Osmaniye İzmir Heyet-i Merkeziyesi'ne edilen maruz tebligat üzerine ayrıca Selamet-i Osmaniye Fırkası namıyla bir fırka mevcut olmadığı beyan olunur” denilmektedir.*¹⁸⁶

Bu ifadelerden öncelikle Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın İzmir teşkilatıyla Hür Hukuk-u Beşer gazetesinin Mesul Müdürü olan H. Avni Muhiddin'in ilgilendiğini anlıyoruz. Bu durum Hasan Tahsin'in görevde olduğu dönemde mi yoksa görevinden istifasından sonra mı oldu tam olarak belli değildir. Bir de Selamet-i Osmaniye Fırkası İzmir temsilcileri ile kısmen yetki sorunu yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu arada İstanbul'dan alınan 10 Mart 1919 tarihli telgrafta Sulh ve Selamet Fırkası azalarından birçok kimsenin kayıtsız şartsız Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılacağı söyleniyor denilmektedir.¹⁸⁷ 12 Mart 1919 tarihli telgraftan da Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidara gelmesi münasebetiyle vatani perişan hale sürükleyen İttihat ve Terakki hükümetinin muhaliflerinden her hangi birisi iktidara gelirse o fırkaya diğer muhaliflerle beraber desteklemeyi ilan ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile de tam bir uyum sağlayamayan Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Katib-i Umumisi Ferit Paşa, Damat Ferit Paşa'nın Harbiye Nazırlığı teklifini kabul etmesinden dolayı İkdam gazetesindeki (30 Haziran 1919) habere göre fırkası ile ilişkisi kesilmiştir. Aynı Ferit Paşa'nın Sulh ve Selamet Fırkası'nın temsilcisi olarak 26 Mayıs 1919 tarihinde Birinci Şura-yı Saltanat'ta konuşma yaptığını görüyoruz. Ferit Paşa buradaki konuşmasında “*Fırkaların programlarından bir şey çıkmaz. Bunlara aldırmayalım. Hükümet, milletin iradesinde doğmuş bir hükümet olsun, seçilsin ...*” demiştir. İzmir'de çıkan Sulh ve Selamet/Sulh-ü Selamet ve Hür Hukuk-u Beşer gazeteleri fırkanın yayın organı olmuştur. Gazeteci üyelerin istifası ile sesini duyurmada sıkıntı yaşamıştır. Son Mebus seçimine ittihatçıların (Müdafaa-i Hukuk) baskısı yüzünden katılamayacağını açıklamıştır.¹⁸⁹ Çünkü (Kara) Vasıf Bey, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın şifresiyle 6 Kasım 1919 tarihinde Sivas'ta 3. Kolordu Komutanlığı aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta önce İstanbul'un siyasi durumundan bahsettikten sonra “*Japon Rıza*

¹⁸⁶ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 64.

¹⁸⁷ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 94.

¹⁸⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 102.

¹⁸⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 238-241.

*Bey ile pek yakında iyi haberler ile size mülaki olacağım. Rauf Bey isterse Haşim Bey'i de alayım. Sulh ve Selameti tamamen kazandık demektir. Milli Türk keza bizim. Milli Ahrar'ı yıkıyoruz. Milli Kongre yola gelecek" demektedir.*¹⁹⁰ 1919 seçimlerinden sonra fırkanın siyasi tabanı çökmüştür. İstanbul'un işgali üzerine bazı şubeleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır. Bunun üzerine yayınlanan fırka reisinin bildirisi etkisiz kalmıştır.¹⁹¹

22 Mart 1919 tarih ve 118 sayılı Hür Hukuk-u Beşer adlı nüshada bulunan Vilayet Havadisı başlıklı haberde İzmir Mevkii Kumandanlığı'ndan yapılan duyuruda "*Mukaddema bila-müddet tatil edilmiş olan Hukuk-u Beşer gazetesinin evvelki namıyla neşrine müsaade edilmiştir*" denilmektedir. Söz konusu gazete mevcut 120. sayıdan (25 Mart 1919) itibaren ilk çıktığı gibi Hukuk-u Beşer adıyla çıkmaya başlamıştır.¹⁹² İstanbul'dan gelen 14 Mart 1919 tarihli telgraf haberine göre "*İzmir Valiliği'nden infisal (ayrılma, yerini bırakma) eden İzmir ve Havalisi Kumandanı Nureddin Paşa kumandanlıktan dahi afoolunmuşdur*" denildiğine göre bu işlemi Nurettin Paşa yapmamıştır. Nurettin Paşa'dan sonra İzmir Valiliği'ne İzzet Bey tayin olduğu gibi İzmir ve Havalisi Kumandanlığı'na Miralay Şükrü Ali Bey'in tayini irade-i seniyyeye iktiran (ulaşmak, erişmek) eylemiştir.¹⁹³ Telgraf haberine mugayir olarak İzmir'de 17. Kolordu Komutanlığına Ali Nadir Paşa'nın atandığı bilinmektedir.¹⁹⁴ Hukuk-u Beşer gazetesine bu izni de Ali Nadir Paşa vermiş olmalıdır.

Yunus Nadi Bey'in Anadolu'da Yenigün adlı gazetesi işgalin üçüncü yılında 15 Mayıs 1922 tarihli nüshasında İzmir'in işgalini işlemiş ve Tahsin Receb Bey'in gazetenin deyimiyle "*kendini nezd-i mevlaya*" attığında Yeni Şark adlı gazetenin sahibi olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁵ Hasan Tahsin Receb'in Yeni Şark gazetesi sahipliği onun basın hayatı için yeni bir bilgidir. Ama bu dönemde İzmir'de Halil Zeki Bey'in sahip ve sermuharrirliğinde Şark adlı bir gazete yayımlandığı bilinmektedir.¹⁹⁶ Hasan Tahsin Receb Bey gazetesi kapatılınca Şark gazetesinden ayrı olarak Yeni Şark adında bir gazete yayınlamış mıdır o şimdilik bilinmemektedir. Ama İstanbul'da akşamları

¹⁹⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, Ankara, 1991, Vesika: 183, s. 832-833.

¹⁹¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 241.

¹⁹² Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 118-119.

¹⁹³ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 109.

¹⁹⁴ Bayar, *Ben De Yazdım*, C. 5, s. 154.

¹⁹⁵ Mehmet Kadri Vural, "Belgelerin Gözünden Hasan Tahsin ve "İlk Kurşun" Meselesine Yeniden Bakmak", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 100, Güz 2019, s. 400-401.

¹⁹⁶ *Şark*, 28 Mart 1338, No. 1052-Şark, 7 Şubat 1339, No. 1348.

neşrolunan mesul müdürü ve sermuharriri Rauf Ahmet (Hotinli) olan Yeni Şark adlı bir gazetenin 3 Teşrinievvel 1337/3 Ekim 1921-6 Şubat 1339/1923 tarihleri arasında yayınlandığı bilinmektedir.¹⁹⁷ Hasan Tahsin Receb, Rauf Ahmet Bey'in akşam gazetesi olan Yeni Şark adlı gazeteyi aynı adla sabahları yayınlandı mı bu da belli değildir. Çünkü arşivlerde Hasan Tahsin Receb Bey'in çıkardığı Yeni Şark adlı bir gazeteye rastlanılmamıştır.

5. İttihatçılara Bakışı

5.a. İttihatçılara Genel Olarak Bakışı

Hasan Tahsin Receb'in İttihat ve Terakki Fırkası'na bakış açısını anlamak için öncelikle Mütareke döneminin siyasi havasına bir göz atmakta yarar vardır. Hasan Tahsin Receb, yukarda söz edildiği gibi İsviçre hayatından itibaren kendisini şahsen tanımasa da Prens Sabahattin'in düşünceleriyle tanıştığı bilinmektedir. Mahmut Celal Bey'in söylemlerine rağmen İzmir'e gelmesinden sonra yaşadıkları ve vagon -koli ticaretinden umduğunu bulamadığı veya istediği desteği alamadığı da bir gerçektir. Bu arada üyesi olduğu ve ilk eğitiminden itibaren hayatında önemli bir yer teşkil eden İttihat ve Terakki Fırkası iktidardan çekilmek zorunda kaldı. Onların yerine gelen Ahmet İzzet Paşa hükümeti Harb-i Umumi'yi bitiren Mondros Mütarekesi'ni imzalarken Hasan Tahsin Receb Bey, Hukuk-u Beşer adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Önde gelenleri yurt dışına kaçarken İttihat ve Terakki Fırkası, 1-5 Kasım 1918 tarihinde son kongresini Musul Mebusu Şair (Hacı) Mehmet Emin Bey'in divan reisliğinde yaparak Teceddüt Fırkası'na dönüşmüştür.¹⁹⁸ Resmi kayıtlara göre ise Teceddüt Fırkası Ayandan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın başkanlığında ve eski ittihatçıların etkin olduğu liste ile 9 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur.¹⁹⁹ Teceddüt Fırkası'nın da İzmir Katib-i Mesullüğü görevini Mahmut Celal Bey'in yaptığını, idari mekan olarak da İttihat ve Terakki Kulübü binasını kullandığını görülmektedir.²⁰⁰ O şehri terk etmek zorunda kalınca da Anadolu gazetesi sahibi ve sermuharriri Haydar Rüştü Bey, Katib-i Mesul vekili olarak görev yapmıştır.²⁰¹ Ahmet İzzet Paşa hükümeti sırasında Aydın'da bulunan Nurettin Paşa İzmir'de

¹⁹⁷ Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, C. 2, Ankara, 2000, s. 947.

¹⁹⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 51-52.

¹⁹⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* C. II, s. 92-93.

²⁰⁰ Bayar, *Ben De Yazdım*, C. 5, s. 83.

²⁰¹ Haydar Rüştü Öktem, *Age.*, s. 63.

Kolordu Komutanı ve Vali Vekili olarak, eski Şam Valisi Tahsin Bey yirmi gün kadar asil Vali olarak görev yaptı. Tefik Paşa kabinesi sırasında ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adamı olarak eski Beyrut Valisi Ehem Bey Aydın Valiliğine atandı. 14 Ocak 1919 tarihinde ise bu sefer Nurettin Paşa asil Vali, [On] Yedinci Kolordu ve İzmir Havalisi Kumandanı olarak İzmir'e atandığı görüldü.²⁰²

Bu arada İttihat ve Terakki Fırkası'ndan muzdarip olarak kaçak veya sürgün olan insanlar yavaş yavaş İstanbul'a gelmeye başladılar. Bu da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yeniden kurulmasını sağladı. 1910 yılında Paris'te öğrenci iken aynı evde kaldığı arkadaşı Dr. Mazlum Boysan'a göre o zamanki adıyla Nevres Recep (Hasan Tahsin) orada bulunan Ali Kemal ile konuşmak bir yana ona dostluk gösteren Türklerle bile arkadaşlığını kesmekteydi.²⁰³ Ama Mondros Mütarekesi'nden sonra ise Ali Kemal'in kuruculuğunu yaptığı Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin İzmir'de kuruculuğunu yapıyor, gazetesini cemiyetin naşir-i efkarı yapabiliyordu. Bu değişimi Hasan Tahsin Receb hangi düşünceyle yaşamıştır bunun üzerinde durulabilir. Ayrıca cemiyet fırkaya dönüştüğü zaman Osmanlı Sulh ve Selamet Fırkası'nın yöneticileri arasında ismi görülmektedir. Yukarda belirtildiği üzere 4 Kanunusani 1335/4 Ocak 1919 tarihinde bir de cemiyetin adıyla yani Sulh ve Selamet gazetesini çıkarmıştır. Gazeteyi yayınlayan Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti, Mesul Müdürü Dr. Avni Muhiddin, sermuharriri Hasan Tahsin Receb idi. Günlük çıkan gazetenin 21 sayı çıktığı görülmektedir. Eldeki son sayı 24 Ocak 1919 tarihlidir.²⁰⁴ Sulh ve Selamet gazetesinin adresi ve kadrosu Hukuk-u Beşer gazetesi ile aynıdır.

Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti/Fırkası kuruluşu ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın faaliyete geçirilişinde aktif olarak çalışan Refik Halit Bey'den (Karay) ayrıntısı öğrenileceği gibi söz konusu fırkalar muhaliflerin toplanma noktası olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki Refik Halit ve Ali Kemal gibi isimler Sulh ve Selamet Fırkası'nı bırakıp Hürriyet ve İtilaf Fırkası oluşumunun içinde yer

²⁰² Bayar, *Ben De Yazdım*, C. 5, s. 79-82. 15 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'dan alınan bir telgrafta "Tevfik Paşa, Sulh ve Selamet ve Selamet-i Osmaniye cemiyetlerinin de iştiraki takdirinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na istinad edeceği şayiadır" denilmektedir. *Sulh ve Selamet*, 17 Kanunusani 1335/1919, No. 14.

²⁰³ Sorguç, *Age*, s. 284.

²⁰⁴ Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Katalogu (1828-1928)*, C. II, s. 764. Sayın Hasan Duman Sulh ve Selamet gazetesinin 3 Kanunusani 1335/3 Ocak 1919 tarihinde yayımlandığını kaydetmiştir.

almışlardır.²⁰⁵ Çünkü Bab-ı Ali baskınından kısa bir süre önce Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın reisi Fuat Paşa başta olmak üzere İdare Heyeti'nin istifasıyla²⁰⁶ fırka dağılma sürecine girmişti. Şimdi fırka uzun yıllardan sonra yeniden kurulma sürecine girmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Müşir Nuri Paşa'nın başkanlığında Osmanlı Sulh ve Selamet Fırkası ile aynı gün 14 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da Şehzadebaşı Fevziye Caddesi No. 9'da kurulmuştur.²⁰⁷ Sanki iki fırka mensuplarının içten içe bir süre rekabet ettikleri seziliyor. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kadroları arasında Müşir Zeki Paşa (Ali Kemal'in kayınpederi), müverrih Ahmet Refik, Filozof Rıza Tevfik gibi ünlüler bulunuyordu. Ortak özellikleri İttihat ve Terakki Fırkası mağduru olmalarından dolayı ittihatçı düşmanlığı yapmaktan başka bir şey yapamamalarıdır.²⁰⁸ Bundan sonra Tevfik Paşa kabineleri kısmen Damat Ferit Paşa hükümetleri ise tamamen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın etkisinde kurulduğu rahatlıkla söylenebilir. Mütareke'nin ilk aylarında Hasan Tahsin Receb Bey'in ılımlı bir politika izlediği, Sulh ve Selamet çevrelerine girmesiyle beraber ittihatçılara karşı tavır almaya başladığı görülmektedir. Bu arada Sulh ve Selamet Cemiyeti/Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası sürekli olarak birleşmeye çalışmakta, ama bir türlü olumlu sonuç alınamadığı da görülmektedir. Ama siyasi arenada Sulh ve Selamet taraftarlarının Hürriyet ve İtilaf adaylarını desteklediği de kesindir. Çünkü Hasan Tahsin Receb'in sermuharrirliğini yaptığı Sulh ve Selamet gazetesi 1919 yılı Ocak ayında yapılan Belediye seçimleri sırasında İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tadil edilmiş Belediye azası adaylarının isimlerini Osman-zade Hacı Hacı Hasan, Halim Ağa-zade Halil Bey, Kapani-zade Tahir Bey, Keresteci İbrahim Bey, Yemişci-zade Mehmet Bey, Seli Mirzahi Efendi olarak sütunlarında yayınlamakta ve Selamet olarak adı geçenlerin namzetliklerini "*biz de muvafik gördüğümüzden halkımızın bilhassa nazar-ı dikkatlerine vaz' etmeği bir vecibe-i vataniyeden ad eyleriz*" demekteydi.²⁰⁹ 13 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesi ise "*Vilayet Havadisı*" başlığı altında İzmir Belediye azası seçimi neticesinde Hacı Hasan Paşa, Kapani-zade Tahir, Uşaki-zade Muammer, sabık Mektupçu Kamil, Emirler Hancısı Refik Bey'ler ile Şükrü Tevfik

²⁰⁵ Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab-1918 Mütarekesi Devrinde Olan Biten İşlere ve Gelip Geçen İnsanlara Dair Bildiklerim*, İstanbul, 1964, s. 57-60.

²⁰⁶ Birinci, *Age.*, 217.

²⁰⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 264-265.

²⁰⁸ Kaygusuz, *Age.*, s. 141. Bezmi Nusret Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yeniden ortaya çıkış tarihi olarak 10 Kanunusani 1335/10 Ocak 1919 tarihini verir.

²⁰⁹ *Sulh ve Selamet*, 19 Kanunusani 1335/1919, No. 16; *Sulh ve Selamet*, 24 Kanunusani 1335/1919, No. 21.

Paşa'nın çoğunluğu aldığını belirtmektedir.²¹⁰ Hür Hukuk-u Beşer gazetesini bir gün sonra ait 14 Şubat 1919 tarihli nüshasında ise Musavat gazetesinin Belediye seçimi sonrası Hacı Hasan ve Tefik Paşa'lar ile Uşaki-zade Muammer, Kapani-zade Tahir, sabık Mektupçu Kamil, Emirler Hancısı Refik Bey'lerin çoğunluğu aldığını yazdığını bildirmiş ve şu yorumu yapmıştır. Belediye seçiminde mutlaka varlık göstermek isteyen İttihat ve Terakki'nin halefleri (Teceddüd Fırkası) sabık Mektupçu Kamil ve Emirler Hancısı-zade Refik Bey'lerin aday gösterilmesi şartıyla Hürriyet ve İtilaf'ın göstereceği adayları desteleyeceklerini belirtmişlerdi. Mektupçu Kamil Bey'in adaylığı münevver, vatanperver ve tarafsız olduğu için kabul edilmekle beraber tam bir İttihat ve Terakki bağımlısı olan ve Büyük Bulvar Şirketi'nin müdürü olduğundan adı geçen şirket kontrol etmek hakkına haiz olan Belediye Heyeti'nde bulunması caiz olmayan Refik Bey'in adaylığı kabul edilmemiştir. Ama İttihat ve Terakki halefleri varlıklarını kanıtlamak için Hacı Hasan Paşa ile Kapani-zade Tahir Bey gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İzmir'de kurucuları olanları kendilerine mal edip bir seçim manevrası ile Refik Bey'i de aralarına sıkıştırmıştır. Bizce Refik Bey'in ehil ve ehliyesiz olduğu burada mevzubahis değildir. İngiltere ve müttefikleri İttihat ve Terakki'nin nüfuz ettiği bir memleketi Türkiye hâkimiyetine bırakmamaya azmetmişlerdir. Haberde Teceddüd gibi yeni bir isimle eski faaliyetlerine devam etmelerini, İttihatçıların Belediye Seçimini bahane ederek varlıklarını kanıtlamaya girişmelerini ayrıca kaleme alacaklarını belirtmektedir.²¹¹ Hür Hukuk-u Beşer gazetesinin yukarıda sözünü ettiğini seçimi mevzu ettiği bir yazıyı kaleme alıp almadığını mevcut sayılardan tespit edilememiştir. Ama belediye seçimini eski ittilatçı yeni Teceddüt Fırkası adayları kazanmış olmalı ki İzmir ve Bursa'daki Belediye seçimlerindeki başarının fırkaca kutlandığı görülmektedir.²¹²

Hür Hukuk-u Beşer gazetesinin 18 Şubat 1919 tarihli nüshasında Fırka Katibi Vasıf Alp'in verdiği ilanda "*Hürriyet ve İtilaf Fırkası İzmir Şube-i Merkeziyesi Heyet-i İdare azalarının bugün zevali saat birde Cevya-Cûya ? Hanı'ndaki daire-i mahsusaya behemehal teşrifleri rica olunur*" denilmektedir.²¹³ Bu ilandan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın katibinin adı, İzmir'de merkezinin nerede olduğu öğrenilmektedir. Toplantını mevzu açık olarak

²¹⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 46.

²¹¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 50.

²¹² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 97.

²¹³ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 59.

belirtilmemekle beraber Belediye azası seçiminin sonuçları değerlendirilmiştir diye düşünülebilir. Ayrıca Sulh ve Selamet gazetesi Üsküb'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın eski naşir-i efkarı olan Mücadele-i Milliye gazetesi müdürü Salih Zeki Bey'e sayfalarını açıyordu.²¹⁴ 9 Şubat 1919 tarihli ve 83 nolu Hür Hukuk-u Beşer gazetesinden anlaşıldığına göre Salih Zeki Bey, Hasan Tahsin Receb'in gazetesinde sonra da yazmaya devam etmiştir.²¹⁵

Osmanlı Sulh ve Selamet Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulma sürecine girince muhalifler seslerini yükseltmeye başlamıştır. Örneğin 10 Kasım 1918 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde yayımlanan İstanbul kaynaklı telgraflardan öğrenildiğine göre Ali Kemal'in başmuharrir olduğu Sabah gazetesi, İzzet Paşa kabinesinin İttihatçılara taraftar olduğunu ve değişimin tam manasıyla hayırlı olduğunu yazıyordu. Ayrıca Sabah gazetesi Türkiye'yi bu hale sokanın İttihat ve Terakki olduğunu, yapılan fenalıkların hesabının mutlaka sorulması gerektiğini ilave ediyordu. Ama Hukukçu Celal Nuri Bey'in (İleri) Ati gazetesi ise Kanun-i Esasi'yi tefsir ederek yazdığı makalede kabine değişikliğinin kanuna aykırı bir hareket olduğunu belirtiyordu. Bir başka telgraf haberinde ise Meclis-i Mebusan'da Cavid, Nesimi ve Şükrü Beylerin sorgulamalarının icra edildiği bildiriliyordu.²¹⁶ 24 Kasım 1918 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde Hasan Tahsin Recep isimsiz olarak yayınladığı "Fethi Beğ ve Fırkası" adlı başmakalede Ali Fethi Bey'in Sofya Sefaretinden sonra İstanbul Mebusluğu ile Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nde Dahiliye Nazırı olması hakkında bilgi verdikten sonra onun siyasi duruşu ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelenlerinin ülkeden kaçışındaki rolüne ilişkin "Herkes kendisinden mühim ve pek mühim ba'zı işler bekliyordu. O da fi'l-hakika vazifesini ifada müsamaha etmedi. Eski silah arkadaşlarını buldukları vahim ve buhranlı mevki'den, milletin kin ve intikamından, müdhiş savletinden kurtardı. Onların firarlarını ihzar ve teshil etti. Fethi, Tal'at-Enver-Cemal'in firarını bi'z-zat tertip eden zatdır. O İttihad'ın ric'atını te'min etti. Eğer Tal'at-Enver-Cemal el-yeom nezdimizde bulunsalardı memlekete ne büyük bir hizmet eyleyecekti. Tarihin bize atf ettiği, etmekte olduğu cinayetlerin faili bu dört kişi ve avanesi olduğuna göre onların cezalanmaları herhalde harice karşı pek iyi bir te'sir yapacak, memleketde de silah ve namus devrinin küşadına hayırlı bir vesile teşkil edecektir"²¹⁷ 2 Aralık

²¹⁴ Sulh ve Selamet, 19 Kanunusani 1335/1919, No. 16; Salih Zeki Bey'in "Hepmi Ateş, Kan?" başlıklı başmakalesi için bakınız: Sulh ve Selamet, 24 Kanunusani 1335/1919, No. 21.

²¹⁵ Gökdemir, Hukuk-u Beşer, s. 37.

²¹⁶ Gökdemir, Hukuk-u Beşer, s. 15-16.

²¹⁷ Sevinçli, Aqm. , s. 13.

1918 tarihinde Hukuk-u Beşer gazetesinde Paris'te yayınlanan Jurnal Zevdeba-Zödeba? gazetesinde çıkan Genç Türkler ile İhtiyar Türkler'i mukayese eden bir yazıyı "Genç Türkler İhtiyar Türkler" başlığıyla yayınlanmıştır. Bu yazıda on seneden beri o kadar herc-ü mercler geçiren Türkiye'nin ne olacağını bilmek büyük bir mesele olduğu, Genç Türklerin ortadan kalkıp yerine ihtiyar Türklerin kaim olacağını, Genç Türkler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birbirine karıştırılmaması gerektiğini belirttiikten sonra "..... İttihat ve Terakki Fırkası bir Pantürkizm yapmak istiyor idi. Abdülhamid'in usullerini ve efkarını kendisine mal etti. Almanlar, Talat, Enver, Doktor Nazım kendilerini büyük adam olmuş zannedenlerin diğer rüesanın kulübünü celbe muvaffak oldular" denilmektedir.²¹⁸ Hukuk-u Beşer'in İstanbul hususi muhabiri Mithat'ın 10 Aralık 1918 tarihinde bildirdiği telgrafından Adliye zabıta memurlarının İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi binasında arama yaptıkları ve kıtaller ile tehcire ilişkin dosyaların aşırıldığı görüldüğü, önde gelen zevatından Mithat Şükrü Bey'in sorgulandığını, fırkanın hesabının tetkik edildiğini ve Enver Paşa'nın dört senede 320 senedi hakani aldığı tespit edildiği öğrenilmektedir.²¹⁹ Hasan Tahsin Receb, 30 Aralık 1918 tarihinde Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde kaleme aldığı "Hükümetin Nazar-ı Dikkatine" adlı yazısında İttihat ve Terakki'nin emval ve emlakının yeni Teceddüt Fırkası'na devredildiğini, İttihat ve Terakki eski Katib-i Mesulü Celal Bey'in Manisa ve havalisinde devirler yaptığını ve gazetelerin kendisinden İttihat ve Terakki Katib-i Mesulü diye bahsettiklerini belirtiyor. Ayrıca son İttihat kongresinde Talat Paşa, İttihat ve Terakki Fırkası'nın paydos borusunu çalmamış mıydı diye soruyordu. Başmuharrir "Yağma Değil Hak Yerini Buluyor" adlı yazısında ise

*"Bazı gazeteler hükümetin İttihad ve Terakki emval ve emlakini mahlulattan addedip vaz-ı yed edeceğini bir yağmagirlik gibi gösteriyor. Bizce hükümet bu icraatıyla ilk defa hak ve mantika müstenit mühim bir iş görüyor. Hükümet esasen mefsuh bir cemiyetin emlak ve emvalinin diğer yeni bir cemiyet tarafından tevarüsüne müsaade ederse ahmaklıkla ruh-u kanuna adem-i vukufunu ispattan başka bir şey yapmayacaktı ki .... Yalnız İttihat ve Terakki değil daha o cemiyetin yetiştirmelerinin tesis ettikleri diğer cemiyetler de sıkı bir teftiş-i maliye ihtiyaç-derkardır" demektedir.*²²⁰

²¹⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 18.

²¹⁹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 23.

²²⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 26.

Hasan Tahsin Receb'in gazetesinde hususi muhabir Mithat Bey'in telgraf haberi olarak Boğazlıyan Kaymakamı mevkuf Kemal'in isticvabına (sorgulanmasına) başlandığı bildiriliyordu.²²¹ Bir süre sonra ise İttihat ve Terakki kadrolarından suçlanan kişiler hakkında oluşturulan Divan-ı Harb'in faaliyete devam ettiği, söz konusu mahkemenin en önemli faaliyetinin Reşit ve Muammer Beylere ait tahkikatın teşkil ettiği duyuruluyordu.²²² İstanbul'dan gelen 13 Ocak 1919 tarihli telgrafta ise firarilerden Cemal, Dr. Bahaeddin Şakir, Bedri, Azmi, Dr. Nazım Beylerin Almanya'da tutuklandığını, Enver'in nerede olduğunun meçhul olduğunu bildirmektedir.²²³ Bir gün sonraki telgraf haberinde ise eski vali Rahmi Bey'in Tedkik-i Ziyaat Komisyonu karşısında sorulan sorulara cevap vermekte acizlik gösterdiğinin şaya olduğu bildirilmektedir.²²⁴ Sulh ve Selamet gazetesinin Vilayet Havadisi başlıklı kısmından anladığımıza göre iki üç gün evvel şehirdeki gazetelerin birisinde Alaiyeli Mahmut Bey'den üç bin, Ali Fikri Bey'den beş yüz lira talep edildiği yazılmıştı. Yazan gazetenin adı açık olarak yazılmamakla beraber Sulh ve Selamet gazetesinin ima edildiği belirtilmektedir.²²⁵ Burada ismi geçen Alaiyeli Mahmut Bey'in İttihat ve Terakki Fırkası'nın önemli bir adamı olduğunu daha sonra da göreceğiz. Bir gün sonra bu haberin Köylü gazetesi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Sulh ve Selamet gazetesi Köylü'ye hitaben yayınladığı yazıda "Mahmut Bey'den bir maksadımız için 3000 lirayı kim istemiş?" diye soruyordu. Ayrıca yazıda "Ali Fikri Bey hakkında yazılan makalat ve vesaike müstendiddir. Ali Fikri Bey'den beş yüz lirayı (Sulh ve Selamet) heyet-i tahririyesinden kim talep etmiş? Mübhem ve muğlak cümlelerle erbab-ı namus mücahedeye hakikatperver bir gazeteye lisan-ı tariz ve iftirayı uzatanlara biraz hıceb, biraz haddini bilmeyi tavsiye ederiz" denmektedir. Yazının devamında ise beş yüz lira meselesinin Ali Fikri Bey ile çalışanı olan Kemal Bey arasında bir mesele olduğu, konunun mahkemeye yansıdığı ve miktarında beş yüz lira değil bin beş yüz lira olduğunu ilave edilmektedir.²²⁶ Bu arada İstanbul'dan alınan 15 Ocak 1919 tarihli telgrafa göre tehcir ve katl-i nüfus meselelerinde alakadar olan şahıslar ve teşkilata mensup efradın sosyal statüsüne bakılmaksızın cezalandırılmaları hükümetçe kararlaştırılmıştır. Bu konuda süratle hareket edileceği

²²¹ Sulh ve Selamet, 9 Kanunusani 1335/1919, No. 6.

²²² Sulh ve Selamet, 12 Kanunusani 1335/1919, No. 9.

²²³ Sulh ve Selamet, 14 Kanunusani 1335/1919, No. 11.

²²⁴ Sulh ve Selamet, 15 Kanunusani 1335/1919, No. 12.

²²⁵ Sulh ve Selamet, 15 Kanunusani 1335/1919, No. 12.

²²⁶ Sulh ve Selamet, 16 Kanunusani 1335/1919, No. 13.

bildirilmektedir.²²⁷ Bir süre sonra İstanbul'dan gelen 7 Şubat 1919 tarihli bir telgrafta harp senelerinde türlü dolaplarla halkın sırtından zengin olan muhtekirlerin hesaplarını incelemek için fevkalade bir komisyon kurulduğunu öğrenilmektedir.²²⁸

İstanbul kaynaklı 15 Ocak 1919 tarihli bir telgraf haberinde İttihat ve Terakki gazetelerinin hükümeti tenkit ettiği bildirilirken bir başka telgrafta ise Milli şirketlerin muhakemesi konu edilmekte ve şöyle denilmektedir: “*Bu gün Milli şirketlerin muhakemesi icra edilecektir. Hin-i teşekküllerinde menafi-i milliyenin bilhassa nazar-ı dikkate alınacağı ehemmiyetle mevzu ettikleri ve ayn-ı vecihle de hareket ettikleri cihetle, hükümetce kendileri hakkında şayan-ı itham bir şey elde edilemeyeceği fikrindedirler.*”²²⁹ Yine 18 Ocak 1919 tarihli telgraf haberinde Hasan Tahsin Receb Bey'in İzmir'de kuruculuğunu yaptığı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin yakında kabinede yapılacak bir tadilat ile en nafiz azalarından bir kaçıyla dahil olacağı bildirilmektedir. Ayrıca bir başka telgraf haberinde ise “*Enver'in Almanya'da tebdil-i nam ederek şehirden şehre serseri dolaştığı haber alınmıştır*” denilmektedir.²³⁰ 21 Ocak 1919 tarihli telgraf haberinde İstanbul'un her tarafında ittihatçılar aleyhine hararetli ve gürültülü nümayişler icra edildiği, Aydın eski valisi Rahmi Bey'in yakında tevkif edileceğine İstanbul'da kesin gözüyle bakıldığını belirtmektedir. Ayrıca İzmir Valiliği'ne Hüdavendigâr (Bursa) Valisi ve rical-i devletten Hazım Beyefendi'nin tayin buyrulduğunu²³¹ bildirilmişse de bu haber doğru değildir. Çünkü bir gün sonra gelen telgrafta (22 Ocak 1919) “*Vilayetimiz valiliğine Nurettin Paşa'nın tayini rivayet edildiyse de bunun bir şayiadan ibaret olduğu tahmin edilmektedir*”²³² denilse de bu haberin doğru çıkacağı sonradan anlaşılmıştır. Çünkü 22 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'dan çekilen telgrafta “*Aydın Valiliği'ne Nurettin Paşa tayin edilmiştir*” denilmektedir.²³³ Ayrıca Celal Bayar İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kast ederek Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu Ethem Bey'den sonra Nurettin Paşa'nın ikinci defa valiliği'nde cemiyet meydana çıktı demesi yukarıda ki atama haberini perçinlemektedir.²³⁴ Bu arada 22 Ocak 1919 tarihli bir başka telgrafta Ermeni tehcirine müdahildar bulunan Sacid ve Azmi

²²⁷ *Sulh ve Selamet*, 16 Kanunusani 1335/1919, No. 13.

²²⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 35.

²²⁹ *Sulh ve Selamet*, 17 Kanunusani 1335/1919, No. 14.

²³⁰ *Sulh ve Selamet*, 19 Kanunusani 1335/1919, No. 16.

²³¹ *Sulh ve Selamet*, 22 Kanunusani 1335/1919, No. 19.

²³² *Sulh ve Selamet*, 23 Kanunusani 1335/1919, No. 20.

²³³ *Sulh ve Selamet*, 24 Kanunusani 1335/1919, No. 21.

²³⁴ Bayar, *Ben De Yazdım*, C. 5, s. 140.

Beyler isticvab (sorgulama) edilerek Azmi Bey'in tevkifine karar verildiği belirtilmektedir.²³⁵ Bu arada 22 Ocak 1919 tarihli İstanbul kaynaklı telgraftan eski Sadrazam Talat Paşa'nın konağının tahliye edilerek Şehremaneti tahlilhanesi (Belediye Laboratuvarı) ittihaz edildiği anlaşılmaktadır.²³⁶ Ayrıca 14 Mart 1919 tarihinde İstanbul'dan gelen telgrafta Talat Paşa'nın rütbe ve nişanlarının Padişah emri ile kaldırıldığı belirtiyordu.²³⁷

Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde yer alan 8 Şubat 1919 tarihli telgraflardan firari Dr. Reşit Bey'in cenazesinin akraba ve taallukatının katılımıyla defnedildiğini, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumi binasının mütekait Fuat Paşa'nın başkanlığında kurulan Divan-ı Harbe tahsis edildiğini, eski Aydın Valisi Rahmi Bey'in icraatlarını tetkik ve ikmal etmek üzere Müfettiş Hüsnü Bey'in İzmir'e hareket ettiğini öğrenilmektedir.²³⁸ Ayrıca aynı tarihli gazetenin Dereden Tepeden köşesinden ise Ben rumuzlu birisi tarafından "*Enver Paşa Bolşevik olmuş! Gerçi bu havadis biraz manidar ama hiç de hayret etmedim*" dendiğini öğreniyoruz.²³⁹ 14 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde ise İttihat ve Terakki mensuplarının bankalardaki paralarının hükümetçe taht-ı tenhire alındığı öğrenilmektedir.²⁴⁰ 15 Şubat 1919 tarihli telgraflardan, Lö Jurnal Doryan gazetesinin hükümetin tutuklu olan İttihat ve Terakki mensuplarının bankalardaki hesaplarını müsadere edeceğini yazdığı öğrenilmektedir. Ayrıca Polis Müdüriyeti binasının üst katında bulunan tutukluların Bekir Ağa Bölüğü'ne nakillerinin henüz kararlaştırılmadığını ve tutuklu olan İttihat ve Terakki mensuplarının Cumartesi günü muhakemelerinin başlayacağı bildirilmektedir.²⁴¹ 18 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer adlı gazetenin Vilayet Havadisi başlıklı kısmından Divan-ı Harb-i Örfi Tahkik Heyeti tarafından Ermeni tehcirinde işkencede medhaldar=yardımcı olmak cürmüyle sanık Polis Komiseri Ekrem ve eski Taharri Komiseri Salih Zeki Efendilerin tutuklandığını, Dr. Saim Bey'in vilayet makamında Dahiliye Nezareti'nin emri üzerine tutuklandığı, tutuklanma gerekçesinin Samsun'da Ermeni tehciriyle alakalı olduğu anlaşılmıştır. 17 Şubat 1919 tarihli telgraflardan da harpte gayr-i meşru servet kazananların nakit ve mallarının müsaderesi hakkında Meclis-i Vükela

²³⁵ *Sulh ve Selamet*, 23 Kanunusani 1335/1919, No. 20.

²³⁶ *Sulh ve Selamet*, 24 Kanunusani 1335/1919, No. 21.

²³⁷ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 109.

²³⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 38-39.

²³⁹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 37.

²⁴⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 51.

²⁴¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 54.

kararının yakında çıkacağı ve Muhafızlık'ta mevkuf bulunan Enver Paşa'nın biraderi Nuri Paşa'nın tahliye edildiği anlaşılmaktadır.²⁴² Hür Hukuk-u Beşer adlı gazetede yer alan 18 Şubat 1919 tarihli telgraflarda Enver Paşa'nın biraderi Nuri Paşa ile tutuklu Diyarbakir eski Mebusu Zülfü Bey'in İtilafçılara teslim edildiği bildirilmektedir. Bir başka telgrafta da hükümeti müşkülata sokmak amacıyla Balıkesir ve havalisinde İttihatçı çeteler teşekkül ettiği ve bunların yakında hükümet kuvvetleri tarafından tepeleneceği bildirilmektedir.²⁴³ Hasan Tahsin Receb, Ne Diyelim köşesinde "*Hürriyetçi bir gazetenin herkesten fazla itilafıyla İttihada takarrübüne (yaklaşma)*" biraz hayretle değinmektedir.²⁴⁴

7 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde A. Vecihi tarafından kaleme alınan "*Yeni Kabine Hürriyet ve İtilaf Fırkası*" adlı başmakalede İttihatçılar için, "*On senelik bir mazi-i meş'umun safahat-ı idari ve siyasi şöylece düşünülürse güya Meşrutî şekilde tasvir-i umur edilmiş bir hükümet diye kabul etmekte insani bir parça teenni eder. ... Bu dakayı an-kasd anlamak istemeyen mefsuh İttihat ve Terakki Fırkası, vezai-i kanunîyesini şöylece bir tarafa bırakarak yine aza-yı milletten müterekkib Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na reva görmedik hakaret, tatbik etmedik eza ve ceza bırakmamış idi*" demektedir.²⁴⁵ Hasan Tahsin Receb, 9 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer adlı gazetesinde "*İzmir'de Türk Ocağı*" adıyla yayınladığı başmakalesinde adından anlaşılacağı gibi Türk Ocağı'nın İzmir'de faaliyete geçmesini konu edinmekte ve

"... *Türk Ocağı her ne kadar hayata, Kütahya Mebus-u sabıkı Ferit Bey gibi namuslu ve muhalif simaların himmetiyle temeli atılmış ise de öteden beri bu Ocağın İttihat ve Terakki amaline alet olduğu hakkında rivayetler deveran ediyordu. Hele Merkez-i Umumi azalarından birçoğunun Ocak'ta en nafiz bir rol oynamaları halkta umumiyetle bu şüpheyi takviye etmiştir. Yeniden mevki-i mücadelede çıkan Türk Ocağı'ndan biz mensup bir azası gibi değil fakat milletin, milliyetin tekamül ve terakkisini ruh ve kalpten temenni eder bir ihtilalci "tekamül-ü seri taraftarı" bir gazeteci, bir sosyalist sıfatıyla temenni ediyorum. ... Fakat dediğim gibi Ocağın kapısından girmekle şoven, mutaassıp tereddidi taraftarı İttihatçı olmak icap edecekse o Ocağın batmasını, yaşamasına bir kere tercih ederim*" demektedir.²⁴⁶

²⁴² Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 58.

²⁴³ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 62.

²⁴⁴ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 78.

²⁴⁵ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 80.

²⁴⁶ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 88.

Hasan Tahsin Receb'in yazısında kendisini sosyalist olarak nitelemesinin başka örneklerinin de olduğunu görüyoruz. Çünkü 7 Mart 1919 tarihli Hür hukuk-u Beşer adlı gazetesinde "Ne Diyelim" köşesinde "Sermuharririmizin Sosyalist olduğu halde bazı taraflarca kendisine Bolşeviklik isnatlarına" ne diyelim denilmektedir.²⁴⁷ Bu arada 12 Mart 1919 tarihinde İstanbul'dan gelen telgraftan eski Sadrazam Sait Hali Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, İttihat ve Terakki'ye mensup eski nazırlardan bazıları, Ayan Başkanlığı Atı, Vakıf, İstiklal gazeteleri muharrirlerinin tutuklandığı anlaşılmaktadır.²⁴⁸ Yine Hür Hukuk-u Beşer adlı gazetenin 14 Mart 1919 tarihli nüshasında

"Tevkifat Etrafında" adlı yazıda hükümetin İttihat ricalini tevkif ettiği belirtiliyor ve "Mesele pek kanuni bir surette cereyan ediyor. Tevkif müzekkereleri isdar edilerek hapse atılanların ve bütün milletin, kanun-şinas hükümetin, Divan-ı Harplerin adilane icraat ve mukarreratına intizar etmeleri ve beyhude telaş etmemeleri en muvafıktır. ... Herkes hissesine isabet edecek mesuliyete ve onun neticesi tabiyesi olan cezaya razı olmalı. Biz kanunu şiar ahlaki bilen Ferit Paşa Hazretlerinin riyeset-i celilesinde bulunan kabineden adaletten başka bir şey beklemediğimizi bu vesile ile tekrarı bir vazife biliriz" demektedir.²⁴⁹

14 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde son tutuklananlar arasında Cezir Yahya ile Celal Nuri'nin adları bulunduğu haber veriliyordu.²⁵⁰ 15 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer adlı gazete isim yazmadan kaleme aldığı "Tasfiye Siyaseti" adlı başmakalede Hasan Tahsin Receb, Tevfik Paşa hükümetinin tutuklamaları ikmal etmekte olduğu, meşhur ve eski ittihatçıların hapse atıldığını, bir kısmının tutuklanmasına devam edildiğini belirttikten sonra

"Mahkemeler, Divan- Harpler bu eşhasın memleketin sükut ve felaketinden derece-i mesuliyet ve hisselerini ispat edecek. Ve kendilerini cezalandıracaktır. Bu bir adalet meselesidir. Adaletin kestiği parmak acımaz. .... Hükümet bu noktadan hareket ederek bir sürat-i fevkalade ile İttihatçıların bakiye-i süyufunu pençe-i adalete teslim etti. .... Evet; bu memlekette Türk ve gayri Müslim pek çok sefiller, milletin gözyaşlarıyla, kanlarıyla, sefalet ve hastalıklarıyla evet, ekseriyetle mezarı, adem-i ihsan ederek zengin, milyoner oldular. Her biri bir prens, kral tavrı takınarak açlıktan dilenen binlerce halkı, nefsi taaffün etmiş, zavallı dilenci sürüsünü lastikli araba ile

²⁴⁷ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 81.

²⁴⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 102.

²⁴⁹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 105.

²⁵⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 106.

*yakıp geçtiler. .... kazandıkları milyonlardan kendilerine hisse-i menfaat vermek cihetine yanaşmadıkları İhtiyat Zabıtları o zavallı Darülfünun Mekatib-i Aliye ve Sultaniye nevzatları, ilim ve irfan güneşleri biner biner süngü ve bombalarla kırıldığı zaman kulüplerde hususi mahfelerde garden partilerde şampanyalar içilir, türediler, hırsız, ahlaksız, meş'um zenginler, sefil altınlarıyla fukaranın namusuna varıncaya kadar satın almak sevdasıyla iffet ve ismet-i umumiye ile istihzar eden hudud-u ahlakiyeyi tecavüzden yüzleri kızarmayan tehlikeli ejderler bunlar da bugün hesap verecekler" demektedir.*²⁵¹

14 Mart 1919 tarihinde İstanbul'dan gelen telgrafta Tanin gazetesi ve idarehanesinin Maliyeye devredildiği bildiriliyordu.²⁵² İttihatçıların yayın organı Şura-yı Ümmet gazetesi olmakla beraber 2 Ağustos 1908 tarihinde yayınlanan Tanin gazetesinin adı çıkaranlardan Hüseyin Cahit Bey'in (Yalçın) adı ile özdeşleşmiştir.²⁵³ Tanin gazetesi de İttihatçı gazete olarak bilindiğinden fırkanın kaderini o da paylaşmıştır. 25 Mart 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde Vilayet Havadisı başlığı altında İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi azası Talat Bey'in biraderi olup İzmir Kolordusu Sertababeti'nde bulunan koyu İttihatçılardan Dr. Vasfi Bey'in görevini kötüye kullandığı gerekçesi ile vazifesinden çıkarıldığı işitilmiş, fakat zimmet edip etmediği anlaşılmamıştır. Adı geçenden adil hükümetimizin hesap sormasını okuyucularımızdan aldığımız bir yazıya binaen temenni ederiz denilmektedir.²⁵⁴ Aynı gazetede yayınlanan İstanbul kaynaklı 24 Mart 1919 tarihli telgrafa göre de memleketi felakete sürükleyenler arasında bulunan Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti Valisi Hazım Bey'in azledildiği bildirilmektedir.²⁵⁵ 26 Mart 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde Çelikzade adlı birisi "Aydın Valisi İzzet Beyefendi Hazretlerine Arıza-i Merfun" adlı bir başmakale kaleme almış ve

"... Hiçbir devr-i tarihimizde ... rahmet okutan son altı senelik mezalim, sevgili Osman ilinin han-ı giryanı üzerinde yaşamamıştır. Yaşamamıştır diyorum; çünkü hukuk-u ferdiye, haysiyet-i beşeriye son altı senelik devr-i fazahatte olduğu kadar hiçbir an-ı tarihide çiğnenmemiş, ezilmemiştir! ... birkaç yadigarın, beş on türedinin elinde kalmıştı! .... birçok gençleri menfalara, darağaçlarına gönderiyorlardı. .... Zamanın tarihini yazacak her müverrih bu feciaları kaydederken titreyecek,

²⁵¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 107.

²⁵² Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 109.

²⁵³ Topuz, *Age.*, s. 83.

²⁵⁴ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 120.

²⁵⁵ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 122.

ağlayacaktır! Bu sefil vatan hainlerine ahlaf daima lanethan olacak ve bunları kal'ı def edenleri de daima hayır ile yad edecektir. .... Beyefendi hazretleri, İzmir'de şu saf ve bakir muhitte bu ruh-u habisin hala yaşadığını, yaşamak için bocaladığını zat-ı devletlerine arz eylersem mucib-i istiğrab olmaz zanederim!" demiştir.²⁵⁶

Ayrıca aynı nüshada "Valimiz Beyefendi Hazretlerine İttihatçılar Savaşmanın Yolunu Buluyorlar" başlıklı yazısında "Harb-i Umumi felaketine sokulmazdan pek az evvel bu vilayette tehcir münasebetiyle yağma, garat, gasb vesaire fecialarını hep ittihat ve Terakki çetesi vücuda getirdi. İşte o çetenin azaları burada bütün faaliyetiyle çalışıyor" dedikten sonra bunu örnek olarak Sanayi Mektebi Müdürü Sezai Bey'i gösteriyordu. Konuyu Sanayi Mektebi'nin arabasına getiriyor ve konuyla ilgili birkaç gün önce Mülkiye Müfettişi Fahrettin Bey'in dikkatini çektiğini ilave ediyordu. Söz konusu arabanın Foti adında birisine dört yüz liraya satıldığını ilave ediyordu. Ayrıca Sanayi Mektebi Sezai Bey'in bir ay izin ile Bursa'ya gitmesi ile İstanbul'daki Topal İsmail Hakkı Paşa'nın raporla şehirden çıkması konusundaki benzerliğe dikkat çekmektedir. 24 Mart 1919 tarihli telgraf haberlerinde ise Hüdavendigâr Valisi Hazım Bey'in Divan-ı Harbe verildiği, Aydın Valisi İzzet Bey'in İzmir'e hareket ettiği bildirilmektedir. Ayrıca İttihat Terakki'nin önde gelenlerinden Cemal Paşa'nın yaveri Nesim Roso ve arkadaşları tutuklanmıştır.²⁵⁷ İstanbul'dan hususi muhabir Avni'nin 28 Mart 1919 tarihli telgrafından anlaşıldığına göre tutuklanan İttihatçılardan başka muhtekirlerinde hapse atılmaları bekleniyor. İhracat vesikası satanlarla, İsmail Hakkı Paşa'nın yetiştirmeleri bu gün yarın tutuklanacaktır. Ayrıca İttihatçıların bazı harp zenginleri aracılığıyla Bolşevik propagandasına yardım etmeleri şiddetle takip edilecektir. Yine aynı tarihli telgrafa göre dün Tiflis Üsera Komisyonu Reisi Abdülbaki, Kars Projektör Sermemuru Rıza, tüccardan Fazıl, Altıncı Ordu Sıhhiye Reisi (Dr.) Abdülkadir, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azasından Talat, İhracat Gümrüğü Muayene memuru Ahmet, Paket Gümrüğü Muayene Müfettişi Remzi, tüccardan Ahmet Halim Efendilerle Göz Tabibi Esat Paşa tevkif edilmiştir. Vilayet Havadisî başlıklı haberde ise tüccardan Müştak Lütfi Bey ile eski Muhacirin Müdürü Şükrü Bey'in tehcir meselesinden dolayı tutuklandığı belirtilmektedir. Ayrıca 26 Mart 1919 tarihli kararname mucibince tehcir, ihtikar vesaire gibi cürümleri işleyenler müstesna diğer cürümlerden dolayı mevkuf ve mahkûmen mahpus olanların tahliyesine

²⁵⁶ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 123-124.

²⁵⁷ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 124-126.

başlanmıştır.²⁵⁸ 28 Mart 1919 tarihli telgrafa göre ise İzmir çevrelerinde ittihatçı ve muhtekirlerin tevkif edilmesi siyasi yerlerde fena tesir uyandırmıştır. Yeni Vali İzzet Bey'in mühim icraatları bekleniyor. Ayrıca Divan-ı Harbe sevk edilen Bursa eski Valisi Hazım Bey'in tutukluğu kaldırılmıştır.²⁵⁹ 3 Mayıs 1919 tarihinde Hukuk-u Beşer gazetesinde yayınlanan Manisa'dan Said Ali'nin "*Manisa Bağcılar Bankası*" adlı yazısına göre Kontrol Heyeti'nden olan eski Katib-i Mesul Avni Bey, tutuklu olarak Dersaadet'e sevk olunacağı sırada mührünü burada bırakmış ve eski Mebus Haydar Bey'e de mahpus olduğu ve yakalanıp gönderileceği sırada raporlar mühürlenmiştir.²⁶⁰ 4 Mayıs 1919 tarihinde Hukuk-u Beşer'de Istrumcalı Salih Zeki Bey "*Kabahat Kimde? Yine Bizdedir*" başlıklı yazdığı makalede

"İttihat ve Terakki hükümetinin seyyiat-ı sabikasını tadat ederken en mütefekkir geçinenlerimiz bile bütün tehacümlerini, bütün tenkitlerini bir veya birkaç şahsa inhisar ettiriyorlar ki ben buna karşı bütün mevcudiyetimle ibraz-ı muhalefet etmek isterim. .... Şimdi rica ederim Talat'ı, Enver'i, bilmem daha kimi bu vatanda ika' ettikleri cinayat-ı azimenin faali-i hakikisi olarak kabul ettiğimiz dakikalarda hiç hatırmıza getirmiyoruz. ... İşte bu gün biz Türkler on senelik bir idareyi ikbalperestliğin kurbanı olmuş icra-yı mütemmeme-i vatandan madud olan pek çok kıymetli memleketler kaybetmişiz. Milyonlarca milyarlarca (?) dolarlarımızı rezil bir siyasetin uğruna feda etmiş, tab ve takatten mahrum bir hale gelmişizdir" demektedir.²⁶¹

5.b. Vatan-Millet ve Damat Ferit Paşa'ya Bakışı

Hasan Tahsin Receb Bey Mütareke'nin başında ılımlı bir politika izlediği vatan, millet ve cemiyet konularına yazılarında yer verdiği görülmektedir. Sonra giderek İttihatçılar karşıtı, Sulh ve Selamet ile Hürriyet ve itilaf Fırkası taraftarı olduğu görülmektedir. Örneğin Hasan Tahsin Receb Bey, 2 Aralık 1918 tarihinde Hukuk-u Beşer gazetesinde yazdığı "*Vatan Cemiyetleri*" adlı yazıda adil Wilson'un müzaheretıyla hakkın yerini bulacağını, bizim emelimiz, hayat hakkı ve mevcudiyetimiz teminat altına alınacaktır dedikten sonra İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin de bu maksatla teşekkül ettiğini matbuattan öğrendiklerini

²⁵⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 129-130.

²⁵⁹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 129-132.

²⁶⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 129-137.

²⁶¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 142-143.

kaydeder. İlaveten “İşte dün programını neşrettiğimiz Sulh ve Selamet Cemiyeti, iki gün evvel de teşekkülünü telgraf havadisi olarak bildirdiğimiz Vatan Cemiyeti bunlar hep Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye fikri etrafında az çok farklarla vatanın temin-i selamet ve istiklali endişesiyle teşekkül etmiş müessisat-ı milliyemizden” olduğunu belirtir. Hukuk-u Beşer gazetesi muhterem ve mukaddes gaye etrafında oluşan cemiyetleri takdirle alkışlamakla beraber böyle buhranlı zamanlarla milletin mesaisinin dağılmasını büyük bir tehlike olarak telakki ettiklerini belirttikten sonra “bütün bu cemiyetler erkânının aynı kutb-u emel etrafında, aynı programla amel olarak, daha mütecanis ve müstesna bir sima ve hüviyetle ve daha metin, daha vasi bir teşkilat ve kudretle meydan-ı mücadeleye atılmalarını temenni ediyor” demektedir.²⁶² Hasan Tahsin Receb, Mütareke döneminin başında bu yazısında birlikten ve millicilikten bahsetmesine karşın daha çok müstakil davrandığı anlaşılmaktadır. Çünkü Nail Morali konuya ilişkin iki hatıratından 1976 yılında yayınladığı *Mütareke’de İzmir Önceleri ve Sonraları* adlı hatıratında Mondros Mütarekesi’nin akdinin yedinci günü gayri resmi iki kardeş ve bazı İzmirli (Hasan Tahsin Receb’in adı yok) ile İzmir Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’ni kurduklarını, Hasan Tahsin’in (Selanikli Nevres, Bokston Tahsin) İzmir’e harp için geldiğini, onların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarına pek katılmadığını, Kordon’da matbuat aleminde onu sık gördüğünü, ateşli, ele avuca sığmaz bir genç olduğunu, gazetesinde milli davayı savunduğunu, ama kendi aleminde bir yazar olduğunu, Tahsin’in büyük bir tabanca koleksiyonu olduğunu ve mukavemetin şehir dışında yapılması gerektiğini kendisinden rica ettiklerini belirtmektedir.²⁶³

12 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde yayınlanan “Dikkat Edelim Tehlike Yaklaşıyor” adlı baş makalesinde

“Görülüyor ki on bir sene bu memleketi felaketten felakete sürükleyenler bu bedbaht milleti sefaletin o bütün nur-u teselli ve şifadan mahrum-u levs-i alud derinliklerine yuvarlayanlar hayatı, hissiyatı, mefkureleri tevana (güçlü, kuvvetli)

²⁶² Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 17-18.

²⁶³ Morali, *Age.*, 104, 150; Nail Morali, 1973 yılında Türk Tarik Kurumu tarafından basılan *Mütareke’de İzmir Olayları* adlı diğer hatırasında ise benzer ifadeler kullandığı görülmektedir. Morali, Hasan Tahsin (Nevres)’in “Bokston” lakabı ile tanındığını, Büyük Harp içinde gazeteci olan bu çocuğun siyasi durumunun belli olmadığını, kendisini sevdiklerini, Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti çalışmalarına pek katılmadığını belirttikten sonra “Selanikli Hasan Tahsin bize yakın olmakla beraber gazetesinde milli hisleri ile diğer bozguncu ve yozgun meslektaşlarından uzak, tehlikeyi gören, savunan yazılılarıyla yalnız başına, serazat çalışmayı tercih ediyordu, kanaatindeyim” demektedir. Morali, *Age.*, s. 170; Arıkan, *Age.*, s. 8.

vücut-u evlatlarımızı kanlı, çamurlu, seylablarda, Ummanlarda boğanlar, yetim, öksüz kalan bi-vayelerin ah ve matemini musiki-i safa edinenler, uzun seneler emilen kanlarımızla sermest ve bi-huşt yaşayan caniler sanki onlar değilmiş gibi hala gözlerimiz önünde o katillğin en iğrenç, en feci vaziyetiyle duruyor. ... aklıktan Kafkas'ın karlı ve fırtınalı şaikalarına namus ve şeref-i millisini korumak için bi-muhaba koşan babayiğit dilaverlerinizi o katillerin şerefrazı, haydutların en vicdansız olan Enver'in haris ve kudurmuş acemi emirleriyle Moskof çizmeleri altında Ermeni bombaları, düşman süngüleri arasında hak-ı helake süren o caniler ki ona İttihat ve Terakki diyorlar. .... bu bedbaht memleketimizin, bu şirin vatanımızın inkıraz ve izmihlalini kendi yavrularımızla, kendi silahımızla, kendi süngülerimizle ihzar ettiren ve bizi bu feci olduğu kadar da maksatsız ateşler arasında boğduran, öldüren, mahveden bunlar, bu menhus İttihat ve Terakki o caniler ocağı ki hala bacasından savurduğu zehr-âgın dumanlarla sema-yı ismetimizi karartıyor. ... bu beliyeye-i uzmayı başımıza getirenler haşa ne Enver, ne Talat, ne Cemal hayır, hayır!" demektedir.²⁶⁴

18 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde kaleme aldığı "Anasır-ı Gayr-i Müslime El El Yürüse!" adlı baş makalesinde ise "... Müslüman ve Türk istibdadı diye ortaya atılan koca hezeyanda biz Müslüman ve Türk kuvve-i hayatiyesi, anasır-ı iktisadiyesini boğmayı, ezmeyi, onu demirbaş bir eşya menzelesine indirmeyi görüyoruz" demektedir.²⁶⁵ 19 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer adlı gazetede kaleme aldığı "Namus Uğrunda!" adlı baş makalesinde Türk tarihi, Yunan işgali ve payitahtın merkezi İstanbul'a dikkat çekmekte ve

"Evet, ey nasiye-i gurur ve haşmetinde altı yüz senelik bir tarihin hatıra-ı celadet ve hamasetini taşıyan Türkler! Osmanoğulları! Fatihleri, Yavuzları, Süleymanları yetiştirmekle tarihlerin olgun sahifelerini canlandıran, asar ve edvar-ı maziyenin afak-ı devr-i edvarına ikil-i şan ve şeref konduran asil Kayı hanlıların temiz kanlı, pak alınlı evladları! ... Yunanlılar ki uhuvvet-i beşeriyeden ziyade kendi hasis ve aç gözlü menfaatleri uğruna karıştıkları harpte ... Halife'yi İstanbul'dan o bütün cibilliyet-i ahlakiyesiyle .... Konya'nın ıssız, izbe sahralarına koymak istiyorlar. Hüsrân ve vedd-i bahtına ağlayan bizleri sürmek, ademin bi-payan derinliklerine, çirk-abelerine yuvarlamak arzu ediyorlar. Uyan ey Türk oğlu uyan! Uyan ey vahdaniyet-i ilahiyeye mu'tekid, İslamlığın ateşin kalbi, ruhu pür-heyacan olan Müslüman Türk uyan!" demektedir.²⁶⁶

²⁶⁴ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 40.

²⁶⁵ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 56.

²⁶⁶ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 60.

Hasan Tahsin Receb, 20 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer adlı nüshada kaleme aldığı “Ajans İstefani’nin Tebliği ve Mantık-ı Hadisat” adlı baş makalesinde Roma’dan telsiz telgrafla alınan malumatı paylaşmakta ve “İtalya’nın Dalmaçya, İper (Epir) ve Asya-yı Suğra hakkındaki nikat-ı nazarını değiştirmedigini ve değiştirdiğine dair deveren eden şayianın asılsız olduğunu ilan eder” demektedir. Ayrıca Ajans İstefani’nin baladaki tebliğde bulunduğunu, bizde de çoktan beri böyle mühim bir tebliği bekliyorduk diyordu. Ayrıca “İtalya’nın Adriyatik meselesinde Epir’i Yunanistan’a feda ederek ilan-ı iflas etmesi adalarla alaka-i ameliyesini kat’ ederek Bahr-i Sefid’e kendi zararlarına tehlikeli bir surette muvazeneyi ihlale müsaade etmesi hele Garbi Anadolu bahsinde elleri ayakları bağlı Yunan amaline hizmet etmesi bizi hayretlere düşürüyordu” demektedir.²⁶⁷ 21 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer adlı gazetesinde Kozmos, Ameltiya, Estiya, Patris vasıtasıyla Umum Rum Matbuatı’na hitaben “Hakimiyet-i Hükümet Şerait Tahtındadır” başlıklı bir başyazı kaleme almış ve

“Buna bütün varlığımızla inanalım ki her hangi bir milletin hakkı verilmez, inkar olunursa o millet gördüğü zulüm, maruz kaldığı tazyik nispetinde infilak eder. Kendisini devirmek isteyen her hangi bir kuvvetin ihtirasına parçalamak hissine ayrı-ı hayır(la) daha büyük bir saldırıyla mukabele eder, karşılık verir ve yaşar. ... Hak el-insaf düşünelim sizin, Yunanistan’ın İzmir hakkındaki mutalebatı da bu yolda bir iddia-yı batıl değil midir? Şu memleketin birkaç kilometre sahillerinden başka sizinle yakın Yunanlığın mevcudiyetiyle alakadar ne gösterebilirsiniz? Sırf hayal-i şaibe-i ihtiras, fikr-i tarafgiri ve milliyetle iddia ettiğiniz nüfus kesafeti mi? Alman diplomatı Bismark’ın 1870 nazariyesi mucibince hakk-ı fethiniz mi var? ... Gerçi komşumuzsunuz şefaate ihtiyacımız var. Fakat şu hasta dediğiniz Türk milleti terk-i hayat eder. Sizin gibilerin ihtirasatı yüzünden memleket kan ve kemik olarak kalır. O zaman şefaate edersiniz, bu günkü adaleti tahkim ve takrir etmek isteyen büyük muhakemelerden bila-ıştibah ruy-ı kabul görüp iktisab-ı hukuk ediniz” demektedir.²⁶⁸

2 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde “İzmir’de Hilal-i Ahmer?!” başlıklı başmakalesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Osmanlı’da kuruluşu, Dr. Besim Ömer Paşa ile Celal Muhtar gibi kişilerin Hilal-i Ahmer çalışmalarındaki etkisine değindikten sonra sözü cemiyetin İzmir şubesine getirmiş ve kuruluşunda siyasetin aksi istikamette seyretmesiyle şimdi hapse giren Vali Rahmi Bey’in büyük hissesi olduğunu belirtmiştir. Sonra da

²⁶⁷ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 64.

²⁶⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 68-69.

sözlerine “*Rahmi, Şarl Krabobr (Caharles Krabbe?) Bey gibi Janti (...) faal ve cidden gayretli ve insaniyet-i perver bir gencin muzaheret-i ve diğer birçok hayırlı zevatın muavenetiyle ekseriya hudud-u salahiyet ve kavanini tecavüz ederek Hilal-i Ahmer’i pek kuvvetli bir surette besliyor. Muvaffakiyetini temin ediyordu. ... Bir şeyler oldu. Hilal-i Ahmer merkezinde istifalar oldu fakat öyle zannediyorum ki Hilal-i Ahmer hastalandı ve tedaviye muhtaçtır*” şeklinde devam ediyordu. Hasan Tahsin Receb burada daha önce Vali Rahmi hakkında birçok yazı yazmakla beraber Hila-i Ahmer konusunda hakkını teslim ettiği görülmektedir. Zaten makalesinin girişinde “*Mesleğimiz Sezar’inkini Sezar’a vermek, herkesin hakkını teslim etmek olduğundan*” bahisle tarafsız ve hakkaniyetli davranacağını ifade etmekteydi.²⁶⁹ Başmuharriri yazın hayatında İttihatçılara karşı bu çizgiye gelmesinde Hilal-i Ahmer’in içine düştüğü acıklı durum ile yaklaşan işgal tehlikesi getirmiş olmalıdır. Hasan Tahsin Receb, 6 Mart 1919 tarihinde Hür Hukuk-u Beşer adlı gazetesinde yayınladığı ve gazetenin iki sayfasını aşan bir hacim kaplamakta olan “*Vahdet-i Milliye*” adlı uzun başmakalesinde şöyle dediği görülmektedir. Sermuharrir burada Milli Kongre, Milli Bölük heyetleri ile Mütareke dönemi kabinelerini değerlendirmekte ve

“İstanbul’dan gelen rüfekamızda vahdet-i milliyeyi tarsin için zevat-ı malumeden müteşekkil Milli Bölük Heyeti’nin esas ve tarz-ı teşekkülü hakkında nizamnamesinin tanzim edilerek Heyet-i Umumiye, Meclis-i Ayan içtima ile ifa-yı vazifeye mübaderet edeceklerini gördük. Bundan evvel de bir de Milli Kongre teşekkül etmiş ve bazı mukarrerat ittihaz eylemişti. Bu Milli Kongre heyetini teşkil eden zevatın bir kısmına Milli Bölük’te de tesadüf ediyoruz. Mütarekenin akdinden sonra güzeran eden bu uzun müddette acz-i bi-payan içinde çırpınıp durduk. Bu müddet zarfında idare-i hükümeti ele alan iki İzzet Paşa ve üç Tevfik Paşa kabinelerinin icraat namıyla meydana getirdikleri asarın hiçten başka bir şey olmadığını bizimle beraber Dünya gördü ve anladı. İki istihale devri geçirdikten sonra teşekkül eden bu üçüncü Tevfik Paşa kabinesinin de heyet-i umumiyesi itibariyle payidar olamayacağı bedihi. ... Vahdet-i Milliye için payitahta toplanan birkaç zatın vücuda getireceği bir bölük de milleti temsil edemez ve edemeyecektir. Ahali ve ezcümle taşra ahalişi şu on senelik Meşrutî devirde hep merkezde toplanan eşhas ve zevatın keyif ve arzularıyla mutlakiyet-i idarede düçar olmadıkları zararların pek müthişlerine maruz kaldıklarından böyle üç beş şahıs ve zatın hususuyla aralarında eski İttihat kuvvasına mensup olanlar da bulunduğu görünce alelumum milleti temsil etmelerini nazarı itimatla bakmamakta pek haklıdırlar. .... Tevfik Paşa’nın teşkil ettiği bu üçüncü

²⁶⁹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 72.

*kabinenin de bitaraf zevattan mürekkep bulunduğunu İstanbul rüfekamızın muhabirlerinin neşrettikleri mülakatlardan anlaşıldı” demektedir.*²⁷⁰

Hasan Tahsin Receb, 6 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde “*Hürriyet ve İtilaf Kabinesi*” adlı yazısında dünkü “*Korkuluk*” adlı makalesinde Tevfik Paşa’nın acizlik ve zaafını, kabinesinin renksizliğini, adaletini şiddetle tenkit ettiğini belirttikten sonra bugün Damat Ferit Paşa’nın başkanlığında bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası kabinesi oluşturulduğunu bildiren telgrafi sevinçle okuduklarını ifade etmektedir. Ayrıca Damat Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında şu övücü sözleri savurduğu görülmektedir:

*“Damat Ferit Paşa Meclis-i Ayan’da mümtaz bir sima, yüksek bir şahsiyettir. Bazı ufak tefek gaflarından sarf-ı nazar cidden mesail-i aliye-i siyasiyeye vukufu vardır. Devrin icabat ve ihtiyacatını takdir edecek bir hüviyettir. Tevfik Paşa’nın üç aydan fazla memlekette teşevvüş ve tereddüt içinde, kıymetli vakitlerimizi ısraf edişi, cidden büyük bir ziya’dır. .... Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nun böyle buhranlı zamanlarda cesaret-i medeniye gösterip bar-ı mesuliyeti omuzlarına almasını biz şayan-ı tebrik ve takdir görüyoruz. ... On sene evvel teşekkül eden ve ilk intihap mücadelelerine oldukça mücehhez dahil olan ve fakat Meclis-i Mebusan’nda olsun, alem-i matbuatta olsun, hep bu yanlış zann-ü zehaplarla Hürriyet ve itilaf’ın şaşaladığını, icraat namına pek az bir eseri meydana çıkardığını görmüş ve teessüf etmiştik.”*²⁷¹

Hasan Tahsin Receb, Damat Ferit Paşa hakkında bu övücü sözleri sarf ederken, devrin Sadrazamlarından Ahmet İzzet Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu, Şura-yı Devlet Reisi Filozof Rıza Tevfik Bey’in farklı düşündüğü görülmektedir. Çünkü Padişah VI. Mehmet Vahidettin ile Sadrazam Ahmet İzzet Paşa arasında Mondros Mütarekesi’ni imzalamaya gidecek olan delegeler konusu görüşülürken, Padişah’ın “*Ben Ferit Paşa’nın gönderilmesini düşünüyorum*” buyurmaları üzerine Sadrazam; “*Bu zat, uzun zamandan beri devlet memuriyetinde bulunmamış ve adeta deli gibidir. Böylesi önemli görev ve devletin hayati meseleleri kendisine havale edilemez*” diyordu.²⁷² Öte yandan Mayıs 1919 tarihinde Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik Bey ile Keçecizade ailesine mensup Şişman Reşat Bey arasında Sadrazam Damat Ferit Paşa hakkında şu konuşma geçiyordu. Filozof, Damat Ferit Paşa

²⁷⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 76-77.

²⁷¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 78.

²⁷² Ahmet İzzet Paşa, *İstiklal Harbi’nin Gerçekleri-Feryadım*, C. 2, 2. bs., Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, İstanbul, 2017, s. 27-28.

hakkında “Paşa her şeyden ziyade teşrifata ehemmiyet veriyor” demesi üzerine Reşat Bey, “.... Onun öyle asaleti, kibarlığı falan yoktur. Vakıa sefil bir aileden de değildir. .... Ferit Paşa, Sultan Efendi'nin ilk zevcinin katibi olarak Balta Limanı Sarayı'na gelmişti” demiştir. Rıza Tevfik Bey, sözlerine devamla Paşa kim “redingotunun göğsünü ilikleyip huzuruna çıkar ve adap ile lakırdı söylerse, onu mutlaka herkese tercih eder. ... bizim gibi nadir redingot giyenler ve dik yakalı gömlek kullananlar, laubali kısa bir ceketle kendisi ile konuşursa .... Paşa'nın teveccühünü celb edemezlerdi. Daima dalkavukları etrafında toplamış oldu”²⁷³ diyerek onun adam tanımadığını, dış görünüşe göre hareket ettiğini ve dalkavuklara aldandığını belirtmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 20 Şubat 1920 tarihinde Berlin'de bulunan Talat Paşa'ya yazdığı cevabi mektubunda Kuva-yı Milliye, Heyet-i Temsiliye'nin durumunu, iç ve dış siyaset konusundaki görüşleri ile son Meclis-i Mebusan'da yaşananları uzunca değerlendirdikten sonra konuyu İstanbul'a ve Ferit Paşa'ya getirmekte ve “....İstanbul'da 30-40 bin İngiliz ve aynı miktarda Fransız kuvveti vardır. Polis ve Jandarmamız dahi ecanibin aletidir. Ali Kemal, Refi Cevat ve hempaları gibi alçaklar, Ferit Paşa ve tevabii gibi ahmaklar kendilerini düşman mevcudiyetinden istifade ederek emin görüyorlar ve teşebbüsat-ı mel'anelerinde serbest bulunuyorlar” demektedir.²⁷⁴

5.c. İzmir'de Önde Gelen İttihatçılar: Rahmi Bey-Alaiyeli zade Mahmut Bey

Hasan Tahsin Receb kendisi de bir ittihatchı ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olmasına rağmen İttihatçılarla Mütareke döneminde nedense pek anlaşamamıştır. Bunlar arasında Köylü gazetesi sahibi Mehmet Refet ile Anadolu ve Duygu gazeteleri sahibi Haydar Rüştü Bey hemen öne çıkmaktadır. Gerçi Köylü gazetesi İttihat ve Terakki'nin yayın organı değildi ama cemiyetin fikirlerini savunmaktan geri kalmıyordu. İttihat ve Terakki'nin İzmir'de açtığı klüpler ve orada düzenlenen sosyal ve kültürel etkinlikler Köylü gazetesi tarafından sürekli destekleniyordu.²⁷⁵ Hasan Tahsin'in Köylü gazetesi ve sahibi Mehmet Refet ile yaşadığı sürtüşmeleri yukarıda özellikle İzmir'e gelmesi ve Sulh ve Selamet Cemiyeti başlığında birçok kez değinildi. Köylü gazetesi sahibi Mehmet Refet Bey ile nasıl sürtüşmeler ki öncelikle

²⁷³ Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, Yay. Haz. Abdullah Uçman, 3. bs. , İstanbul, 2013, s. 107-108.

²⁷⁴ Tekeli-İlkin, *Agm.*, s. 325.

²⁷⁵ Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, İzmir, 2006, s. 84.

Hasan Tahsin Receb'in ticari ortağı ve gazetelerinin mesul müdürü Dr. Avni Muhiddin Bey, Yeni Köylü adıyla bir ticarethane işlettiği görülmektedir. İki gazete sahibinin arasındaki sürtüşmelerin temelini Köylü adını taklit ederek Yeni Köylü isminde bir yer işletmelerinden başladığını tahmin etmek hiç de zor değildir. Bunun dışında ikisi de başta İttihatçı taraftarı idi. Hasan Tahsin Receb ilaveten Teşkilat-ı Mahsusa üyesi idi. Köylücü Mehmet Refet ise sonradan gazetesini Beyler Sokağı'ndan Birinci Kordon'a taşıyarak Yunan taraftarı oldu.²⁷⁶ Zeki Arıkan'a göre Köylü gazetesi on bir yıllık yayın politikasını Nisan 1919 tarihinden itibaren değiştirmeye başlamıştır. Bu yüzden işgal boyunca Yunan çıkarlarının savunucusu oldu.²⁷⁷ Çünkü Mehmet Refet Bey (Menekşelioğlu), Köylü'ye arkadaş olarak çıkardığı Alsancak gazetesinin (1327/1911) alt başlığında "*Alsancağın şan ve şerefini müdafaa eder, mavi beyaz emellerini ezer, Yunan fikirli kafaları kırar öz Osmanlı gazetesidir*"²⁷⁸ derken işgal sonrası büyük bir değişim yaşadığı görülüyor. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı ağır saldırılarda bulunan Mehmet Refet, "*pash tüfeklerle, kırık süngülerle*" başarıya ulaşamayacağını savunuyordu.²⁷⁹ Ama Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki Türk milleti ve ordusu Ali Kemal gibi Köylü gazetesi sahibi Mehmet Refet'i de hüsrana uğrattı. Bu yüzden Mehmet Refet de Yüzellilik Liste'nin 109. sırasında yerini aldı. Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Arşiv Belgelerinde Yüzelliliklerin Listesi üç liste şeklinde düzenlendiği görülmekte olup, 3527 Sayılı Af Kanunu Neşri Üzerine Yurda Dönen 150'lik Eşhasa Ait Liste'de Köylü Refet'in (İzmir) adı görülmektedir.²⁸⁰ O da bu durumu tahmin ettiği için İzmir'in kurtuluşundan birkaç gün önce Midilli Adası'na kaçtı. 30 Ağustos 1927 tarihli Anadolu gazetesinden öğrenildiğine göre M. Refet'in eşi, üvey evlatlığı ve üvey kızının Türkiye'ye dönmesi için Dahiliye Vekaleti tarafından özel izin vermiştir. Onlarda İzmir Karşıyaka'ya yerleşmişlerdir.²⁸¹ Ayrıca Hasan Tahsin Receb'in sürtüştüğü isimlere Vali Rahmi (Arslan) Bey, tüccardan Alaiyeli Mahmut Bey ile Ali Fikri Bey de rahatça eklenebilir.

²⁷⁶ Öktem, *Age.*, s. 46, 50.

²⁷⁷ Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s. 7.

²⁷⁸ Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, s. 82.

²⁷⁹ Arıkan, *Agm.*, s. 146; Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu*, S. 2, 1988, s. 187-200.

²⁸⁰ Osman Öndeş, *Vahideddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor-Millî Mücadele ve Sürgün Yılları*, İstanbul, 2012, s. 368-374.

²⁸¹ Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s. 7.

Vali Rahmi Bey: 1913 yılının sonundan itibaren İzmir’de beş yılı aşkın valilik yapan Rahmi Bey, Mondros Mütarekesi öncesi barış girişimleri sonuçsuz kalınca Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından “*muhalif-i kanun*” davranışlarından dolayı 24 Ekim 1918 tarihinde görevine son verilmiştir.²⁸² Hasan Tahsin Receb’in 11 Aralık 1918 tarihinde Hukuk-u Beşer gazetesinde “*Esbak Aydın Valisi Rahmi Bey*” adlı uzun bir yazı yayınlandığı görülmektedir. Burada Hasan Tahsin Receb Bey “*Güya İslamlar arasında fikr-i iktisadi uyandırarak Müslüman tüccar yetiştireceğini ötede beride tefahürle söyleyen Rahmi Bey’in sa’y, kendi mensubini ve mültezimi beş altı kişiye münhasır kalıp bunların arkalarında asıl sermayedarlar Hıristiyan’dır*” demekte ve buradaki (İzmir kast ediliyor) hususi şeriklerden başka İstanbul’da da ticari münasebette bulunduğu adamlar olduğunu ilave etmektedir. Bunlardan birisi olan Dava Vekili Emanuel Karasu Efendi (Selanik ve İstanbul Mebusu) ile Rahmi Bey’in ilişkisi üzerinde durmuştur. Hatta bu kişinin Ordu Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı Paşa ile Rahmi Bey’i barıştırdığını ve aralarında husumeti bitirdiğini belirtir. Ayrıca İzmir’deki hususi şirketler ile Bulvar Şirketi’nde mühim hissedarlar arasında olduğu halk arasında söylendiği gibi adı geçen şirketlerin hissedarlarının bazıları tarafından da yakınlarda bu durum açıklandığını belirtmektedir. Ama her yerde mağlubiyet ortaya çıkınca ve müttefiklerimiz de sulh dilenmeğe başlayınca Rahmi Bey’in tavır değiştirdiğini, halkın hükümete karşı bağırmasına az zaman kala da “*İngiliz ve Fransızlara karşı olan muamelat ve etvar-ı nazikanesini bir kat daha arttırdı. Ve hatta Bornova İngiliz Kulübü’nden düvel-i mutelifi tebaasına pek müşfikane bulunarak her zaman himaye ve tesahüb ettiğine dair bir arz-ı mazhar imzalatmaya teşebbüs ettiğini*” belirtir. Ayrıca Rahmi Bey’in bir iki kez İstanbul’a gittiğini, eski Umur-u Hukukiye Müdürü Karabiber Efendi ile bir İngiliz’i sulh ve mütareke içim Bahr-i Sefid’e gönderdiğini ve sonra da merkezi hükümeti haberdar ettiğini belirtir. İzmir’de kurulmaya başlayan dağlarda ve vilayet dahilinde gerekli tedbirleri almak için memurlar gönderen bir komite kendisine ihbar edildiğinde azaların hepsini bildiği halde sadece bir şahsı çağırarak iltifat eder tarza davrandığını ilave eder.²⁸³

Hasan Tahsin Receb yönetimindeki Sulh ve Selamet gazetesi, 21 Ocak 1919 tarihli telgraf haberinde İstanbul’un her tarafında ittihatçılar aleyhine hararetli ve gürültülü nümayişler yapıldığını, Aydın eski valisi Rahmi Bey’in

²⁸² Ahmet Mehmetefendioğlu, “Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey’in Oğlunun Kaçırılması”, *Tarih ve Toplum*, C. 15, S. 88, Nisan 1991, s. 32.

²⁸³ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 22.

yakında tevkif edileceğine İstanbul'da kesin gözüyle bakıldığını belirtmektedir.²⁸⁴ Bir süre sonra da 12 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde "*Vilayet Havadisı*" köşesinde Nurettin Paşa'nın Valiliği zamanında Aydın Eski Valisi Rahmi Bey'in tutuklu olarak İzmir'e gönderilmesi için hazır etme müzekkeresi yazılarak İstanbul'a telgrafla bildirildiği haber alınmıştır denilmektedir.²⁸⁵ Bu haberler üzerine Rahmi Bey'in tutuklanarak Bekirğa Bölüğü'nde habs edildiği anlaşılmaktadır. Rahmi Bey'in tutukluğunun ilk dönemlerinde oğlunun başına elim bir hadise gelmiştir. Çünkü 13 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde başlarında laz serpuşu olan iki kişinin Bornova İngiliz Kulübü önünde oynayan eski Vali Rahmi Bey'in oğlu Alparslan Bey'i kucaklayarak kaçırdığını, kaçırılanların Rahmi Bey'in gadir ve zulmüne uğrayanlar olduğu belirtilmekte ve "*Rahmi Bey gerçi seyiyat ve cinayatiyle muhitimizi karartmış, parçalamış şahsiyetlerden olmakla beraber memleketin asayiş ve inzibatı namına bu cüretkarane teşebbüse teessüf ettik*" denilmektedir. Bu konudaki geniş bilgiyi yarınki gazetemizde bildireceğiz demelerine rağmen²⁸⁶ 14 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesi nüshasında konuya ilişkin tek satır malumat olmadığı görülmektedir. Ahmet Mehmetefendioğlu konuya ilişkin önemli çalışmasında Manyaslı Şevket, Manyaslı Mahmut ve Çerkez Ethem tarafından Nif (Kemalpaşa) istikametine kaçırılan Rahmi Bey'in oğlu Alparslan'ın (aile arasında Alp denilmektedir) nerede olduğu belirtilmemekle beraber Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelenlerinden Kuşçubaşı Eşref'in (Çerkez Eşref) evine götürüldüğünü yazar.²⁸⁷ Görüldüğü gibi bu kaçırılma olayı baştan sonra bir Çerkez organizasyonu olarak zuhur etmiştir. Hür Hukuk-u Beşer gazetesinin 18 Şubat 1919 tarihli nüshasında yer alan "*Dereden Tepeden Ne Diyelim*" köşesinde Alparslan Bey hakkında gazetemizde hükümet için yazılan yazıda muharririn fahiş hatasına değinilmekle beraber bu hatanın ne olduğunu mevcut sayılardan tespit edilemedi.²⁸⁸ Bu arada Türk basınında ilk "*Dereden Tepeden*" köşesini Tanin gazetesinde Mehmet Asım Bey'in (Us) yazdığını ilave edelim. Hasan Tahsin Receb Bey eski bir İttihatçı olarak fırkanın yayın organı olan Tanin gazetesindeki uygulamayı önce aynı şekilde gazetesinde uyguladığını (7 Şubat 1919) sonra sözü geçen ifadenin sonuna "*Ne Diyelim*" ifadesini

²⁸⁴ *Sulh ve Selamet*, 22 Kanunusani 1335/1919, No. 19.

²⁸⁵ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 42.

²⁸⁶ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 46.

²⁸⁷ Mehmetefendioğlu, *Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Kaçırılması*, s. 33.

²⁸⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 57.

eklediğini (12 Şubat 1919) belirtmek gerekir.²⁸⁹ Hasan Tahsin Receb, 7 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer nüshasının “İftiralara Cevap” köşesinde “Tahsin” imzasıyla “Rahmi Bey’in çocuğu meselesinde benim meşgul olduğumu, alakadar bulunduğumu iddia edenlere sefil, habis ve namert derim. Ben fikri isyanımı kalemimle tamim edenlerdenim” demektedir.²⁹⁰ Hasan Tahsin Receb, Musavat gazetesinin Salihli’deki özel muhabirinden aldığı telgraf çerçevesinde 8 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde “Her Şeyden İbret Alalım!” adlı başmakale eski Vali Rahmi Bey’in oğlu Alparslan’ın kaçırılması konusunu enine boyuna değerlendirmekte ve

“Bugün bir ser-güzeşt bitti. Alparslan, yalçın kayalardan, Çerkez otağından harim-i ailesine, ağuş-i madere avdet etmiş bulunuyor.... Çocuğu istasyonda altın işlemeli musanna Çerkez kamasıyla, revolvériyle, Çerkez kemeriyle, pür-azamet görenler bu yavrunun istikbalde bir sergerde, bir sahib-i kıran olmasa da namzed bulunduğunu iddia ediyorlardı. Alparslan hakikaten Çerkez asileriyle birlikte geçirdiği günleri... pederinin kabahat ve hatiatını daha iyice tetkik ve tamik sevodasına düşecektir. .... Bornova hadisesinden maksat tazminat, fidye-i necat almak değil, benim ve memleketim aleyhinde istimal edilecek ve binlerce şehit oğullarının haklarından tereküp etmiş tabii pek gayri meşru bir surette toplanmış olan Rahmi’nin milyonlarını azaltmaktır. ... Çerkez Ethem Bey ve rüfekası Rahmi’nin bükülmez kolu, milyonlarca altınıyla İttihat ve Terakki’nin her zaman için Vatan ve İtilaf Heyet-i Düveliyesine tehlike olduğunu nazar-ı dikkate alarak bu müthiş kuvveti, Rahmi’nin İttihat ve Terakki teşkilatı uğruna istimal edeceği bu altın bombayı elinden alarak fezasız, arızasız bir surette bu biçare vatanın temin-i selamet ve terakkisine vüs’ve iktidarı dahilinde hizmeti düşünmüşlerdir. ... Şimdi Burunova vakası tavazzuh etmiş bulunuyor. Meselede endişe-i vatan gayesiyle müthiş bir teşkilatın ruhu olan bir uzva maddi ve manevi bir darbe indirmek ve sonra da el’an İttihat ve Terakki illetiyle musab birçok halkımızın ve hele Düvel-i İtilafiye’nin murahhaslarının nazar-ı dikkatlerini teşkilatın gizli kuvvetleri, manevraları üzerine celp etmektir” demektedir.

Ayrıca Hasan Tahsin Receb Bey yazısında Çerkez Ethem’in Alparslan’ın validesine son derecede nazik bir lisanla yazılmış bir mektup gönderdiğini haber aldıklarını ama mektubun içeriği hakkında malumatlarının olmadığını belirtmektedir. Bunun dışında Sapançalı Baki Bey ile Çerkez Ethem ve arkadaşları arasında Rahmi Bey’in oğlunun kurtulması için samimi mektuplaşmalar olduğu anlaşılmaktadır. Kardeşim Baki Bey

²⁸⁹ Topuz, Age. , s. 105.

²⁹⁰ Gökdemir, Hukuk-u Beşer, s. 81.

hitabıyla yazılan mektup, Baki ihtiram mirim şeklinde bitmekte ve “*Rahmi Bey’le olan samimiyetinizi ispat etmek suretiyle ikidir pek muhikk olan teşebbüsatımda mani olduk. Natamam bıraktık. Birinci teşebbüsatımda maksat, hayata tecavüz olduğu için bir derece haklı idik*” denilmektedir.²⁹¹ Yıllar sonra Alparslan Bey ile yapılan röportajda istenen parayı Alanyalı zade Mahmut Bey, Nazmi Topçuoğlu ve Henry Giraud’un arasında paylaşarak ödediğini belirttiikten sonra kurtuluşunu şöyle hikaye etmektedir. “*Paranın ödenmesinden sonra beni bir çiftliğe götürdüler. Oradan Salihli’ye geldim. Miktar 53 bin liraydı. Yarıyı altın yarıyı kağıt. Ve bana da bir tabancayla bir kılıç hediye ettiler. Bir Çerkez kaması hala duruyor. Salihli’de Sapançalızade Baki Bey beni karşıladı. Bir marşandiz treniyle Basmane’ye geldik. Oradan da bir vagon bir lokomotif beni Bornova’ya götürdü*” demektedir.²⁹² Vali Rahmi Bey’in oğlunun kaçırılması hadisesi Çerkez Ethem’e ikinci idam cezasının (ilkini 9 Mayıs 1921 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi) verilmesine sebep oldu. Mahkeme kararına göre Çerkez Ethem, Rahmi Bey’den intikam almak için oğlu Alparslan Bey’i dağa kaldırarak ellüç bin adet yüzlük evrak-ı nakdiye fidye-ü necat ahz eylediği gerekçesiyle İzmir’de giyaben yargılandı ve 22 Temmuz 1339/1923 tarihinde Manyaslı Şevket’le beraber idam cezasına mahkûm edildi. Olaya karışan diğer sanıklar kardeşi Çerkez Reşit, Kozma ve Atanas adlı kişiler ise tevkif olunacakları tarihten itibaren onar sene müddetle kürek cezasına çarptırıldılar. Ama Çerkez Ethem yakalanamadığı için söz konusu idam cezaları uygulanamadı.²⁹³

30 Mart 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinin “*Vilayet Havadisı*” sütunu altında verdiği haberde eski Vali Rahmi Bey’in keyfi muamelesinden dolayı görevinden azledilen Müftü Rahmetullah Efendi’nin Vilayetimiz müftülüğüne tayin olunmuştur denilmektedir.²⁹⁴ Böylece Rahmi Bey tarafından görevden alınanların geri dönmeye başladığı görülmektedir.

İzmir Ticaret Odası heyetinin süresi dolduğundan 2 Şubat 1330/15 Şubat 1914 tarihinde Vali Rahmi Bey’e vekâleten Defterdar Tevfik Bey’in nezaretinde hükümet binasında 14 tüccarın katılımıyla seçim yapılmış ve Oda İdare Heyeti’ne altı aza seçilmiştir. İdare Heyeti azalarının aralarında yaptığı iş bölümüne göre Alaiyeli Mahmut Bey Birinci Reisliğe getirilmiştir. İkinci

²⁹¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 84-86.

²⁹² Taçalan, *Age.*, s. 130.

²⁹³ Mehmetefendioğlu, *Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey’in Kaçırılması*, s. 36.

²⁹⁴ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 135.

Reisliğe ise Masrob Simonyan seçilmiştir.²⁹⁵ Böylece İzmir Ticaret Odası reisliğine ilk defa bir Müslüman seçilmiş oldu. Ama Nurdoğan Taçalan Türklerin fazla ticaretle uğraşmaması yüzünden İzmir'in ticari dünyasında pek fazla etkisi olmadığını belirtir.²⁹⁶ İttihat ve Terakki döneminde İzmir Ticaret Odası Başkanı olarak görev yapan Alaiyeli Mahmut Bey hakkında 22 Mart 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinin "*Vilayet Havadisı*" köşesinde "*Muhtekirlerden Alaiyeli Mahmut Bey tevkif edilmiştir. Hukuk-u Beşer: Darısı diğerlerinin başına!*" demektedir.²⁹⁷ Hukuk-u Beşer gazetesinin sırf İttihatçı olduğu için sayfalarına taşıdığı Alaiyeli zade Mahmut Bey'i Gediz temsilcisi olarak 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde Heyet-i Umumiye Reis Vekili, Ticaret Grubu Reisi ve Mazbata Encümeni'nde Ticaret grubu üyesi olarak görev aldığı bilinmektedir. Hatta Ticaret Grubu Reisi olarak kongreye açılışta hitap ettiği görülmektedir.²⁹⁸

5.d. Haydar Rüştü (Öktem) Bey ile Sürtüşmesi

Hasan Tahsin Receb, 11 Kanunuevvel 1918 tarihinde Hukuk-u Beşer gazetesinde "*İttihadçı Gazeteler El'an İntişar Ediyor!*" başlıklı başmakalesinde "*İttihat ve Terakki naşir-i efkari, hükümet-i sabikanın İzmir'de lisan-ı mütekellimi gazeteler el'an aramızda zi-hayat, zi-nüfuz .. Efkar-ı tahakkümde! .... İzmir'de İttihad'ı müdafaada sebat ve metanet gösteren bu iki dümdarcı gazete neden Tanin'i, büyük ağabeylerini takliden devrin tahayyülü ve hadisattaki inkılabat neticesinde vazifelerinin hitam bulduğunu idrak etmiyorlar ve kundaklıklarında devam ediyorlar*" dedikten sonra mevcut hükümeti tenkit edecek pek çok şey olabilir, mevcut görevlilerin icraatlarını mütereddit görüyoruz diye ekliyordu. Burada ifade edilen iki dümdarcı gazete ise başyazının yayınlandığı tarih göz önüne alınarak Mehmet Refet'in Köylü gazetesi ile Haydar Rüştü Bey'in Anadolu ve Duygu gazeteleri olduğu söylenebilir. Sonra da "*İttihad'ın bakiyet'üs-süyüfu evrak-ı havadis mensup oldukları sabık teşkilatın memleketi kan ve sefalet içinde puyan bıraktığını, ekser münevveranı tam ve yarım şehit yaparak ailelerin fevk-i re'sine siyah bir tül gerdiğini, en sonra adı hırsızlar gibi mühim bir serveti hamilen bir semt-i meçhule def olup gittiğini hatırlasalar ve sussalar. ... Artık İttihadçı matbuata Tanin'in seng-i mezarı yanında birer çukur doldurmaları ve zairden Fatıha*

²⁹⁵ Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir, 2009, s. 180.

²⁹⁶ Taçalan, *Age.*, s. 81.

²⁹⁷ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 117.

²⁹⁸ A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 2. bs., Ankara, 1989, s. 55, 84.

*dilenmeleri kalıyor” diye ilave ediyordu.*²⁹⁹ 7 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinin “*Şehrimiz Gazeteleri*” başlığı altında Musavat, Köylü, Duygu, Anadolu ve Kozmos gazetelerinden aktarmalar yaptığı görülüyordu. Bunlardan Duygu gazetesinin “*Türkler ve Rumlar*” başlıklı yazısında Rum matbuatı tarafından Türklere karşı kullanılan teveccühkâr lisandan dolayı teşekkür edildiğini ve bu hareketin sözde değil fiilen de uygulanması lüzumundan bahsedildiğini aktarıyordu. Anadolu gazetesinde ise Vilayet İstatistik Müdüriyeti’nin neşrettiği istatistiğe göre Türklerin diğer unsurlardan nüfusça fazla olduğunu, İslam nüfusunun sair milletler nüfusunun cümlesinden 971486 nüfus fazla olduğu belirtilmektedir.³⁰⁰ 9 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde Kozmos gazetesinden yapılan alıntıda

“Hukuk-u Beşer gazetesi Venizelos’u “Hakikaten Avrupa’nın en meşhur zatlarından olup Türkiye’nin dostudur” yazmasına mukabil Anadolu gazetesi muharriri bu yazının Rumca gazetelerinden alınmış olduğunu Türk gazetesinde bu gibi yazılar yazmanın doğru olmadığından bahisle arkadaşına müracaat ederek hak kazanmak için Girit cinayetinin müsebbibi Venizelos olduğunu iddia etmiştir. ... Ciddi hürriyetperver olan Hasan Tahsin Bey’in Venizelos’a karşı hüsn-ü niyetlerinden memnun ve eminiz. Venizelos’un İslamiyet’e karşı göstermiş olduğu dostluk açıktır. Bu hususta yakında İkdâm gazetesinde Ferid Bey tarafından uzun uzadıya yazılmıştı” denilmektedir.³⁰¹

Bu yazıdan Hukuk-u Beşer gazetesi sermuharriri Hasan Tahsin Receb Bey ile İkdâm gazetesinden Ferid Bey’in Venizelos taraftarı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu nevi yazılar 24 Aralık 1918 tarihinde Leon Torpidosu ile İzmir’e gelen Mihail Rodas gibi Yunan gazetecilerin şehirde yaptığı faaliyetler sonrası ortaya çıkmış olmalıdır.³⁰²

Sulh ve Selamet gazetesinde yer alan Vilayet Havadisi başlığı altındaki sütunda “*Milli Ajans*” konusu işlenmiş ve şöyle denilmiştir.

“..... İzmir’de Milli Ajans telgraflarını ancak Anadolu ve Duygu’da görebiliyoruz. Biliyoruz ki ittihatçı Haydar Rüştü Bey, Milli Ajans’ın İzmir muhabiridir. Bu mühim meokî’e sahib olan zatın Milli Ajans’ı istediği gibi istimal ve sui istimal etmesine umumi kaydsızlığımız, hükümetimizin ihmalciliği, matbuatın

²⁹⁹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 21.

³⁰⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 34.

³⁰¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 38.

³⁰² Arıkan, *Agm.*, s. 147-148.

neme lazım politikası müsaide ediyor. Fakat öyle zan ederiz ki artık Milli Ajans'ın İzmir'de müftedar ve ittihatçı olmayan bir muhabire hem maddeten hem de manen büyük menfaatler temin edebilir. ... Hülasa "Milli Ajans" muhabirliği akik bir zata verilmesi, Milli Ajans'dan bütün matbuat istifade etmeli, o, bir gazeteye münhasır kalmamalıdır. Hükümetimizin nazar-ı dikkatini bu meseleye ehemmiyetle celb ile icraat-ı devr-i endişanesine intizar ederiz"³⁰³

Görüldüğü gibi Hasan Tahsin Receb Bey'in idaresindeki Sulh ve Selamet gazetesi Haydar Rüştü Bey'in Milli Ajans'ın İzmir muhabirliğini istememekte ve görevin bir başkasına verilmesini hükümetten beklemektedir. Bir gün sonra Hasan Tahsin Receb'in Sulh ve Selamet gazetesinde yer alan Milaşlı Hasekyâ Franko'nun "*Beyan-ı Hakikat*" adlı yazıda Duygu ve Anadolu adlı gazeteleri İttihat ve Terakki'nin öteden beri mümessil ve mürevvici olarak nitelenmekte ve söz konusu gazetelerin yayın politikaları eleştirilmektedir. H. Franko yazısında Duygu gazetesinin bir mezar taşı işinden bir asar-ı atika meselesi çıkardığını ve gazetenin üç sütununu bu konu için ayırdığını belirttikten sonra

"... eski Valimiz Rahmî Bey'in zaman-ı tahakküm-ü nişanesinden Musevî Mezarlığı'nın (Maşatlık demeliydi) tahribi esnasında takriben üç asır evvel vefat etmiş ve Musevîlerce izzet mertebesine çıkarılmış bir zat-ı mübeccelin kabri de yıkılmış. Senin (onun olmalı) mezarı da birçok mermerler meyanında Sultani Mektebi'ne kaldırılmıştı. Herkes gibi o sırada ref'i şikayet edemeyen Musevî milleti de ve naçar muhafaza-i sükuta mecbur olmuş, kalbi kan ağlamakta bulunmuşken bu defa hükümetin adaleti siyasesinde mezkur mezar taşını istirdada ve makber-i mahsusuna vaz' ile vazife-i diniyesini ifaya muvaffak oldu" demektedir.

Yazısına devam eden H. Franko bu durumu hazmedemeyen Duygu gazetesinin "*Bu mermerin ikinci asr-ı miladiye ait asar-ı atikadan madud olduğunu ve hafriyat esnasında bulunmuş olan bu gibi asar-ı atikanın kanunen devlete aidiyetini ileri sürerek istirdada hakkımız olmadığını iddiaya ve muamele-i vakiadan dolayı makam-ı vilayeti kanunsuzlukla ithama kadar ileri varıyor*" dediği görülmektedir. Sonra da

"muhterem Duygu acaba bütün kanun ve vicdanların ayak altına alınarak makber-i mekabir-i mukaddesimiz tahrib ve tezlil edilirken, mezarlarımızın mermerleri babalarının malı imiş gibi gasb edilerek İttihat ve Terakki Cemiyeti mübeccelesi namına rekz edilen mekteb, veladedhane, sinema gibi hinlerde

³⁰³ Sulh ve Selamet, 22 Kanunusani 1335/1919, No. 19.

kullanılırken, o mukaddes mezar taşları da orada ayak yollarında telviyet edilirken hiç müteessir olmamışlar mı idi? Ol vakitler irtikab edilen nice kanunsuzluklar, zulümler önünde hiç de müteessir olmamış, sükutu muhafazayı vazife bilmiş olan ve şimdi ise bu derece asar-ı telaş gösteren Duygu kendine has olan hassasiyet-i nazarkanesinden dolayı bilhassa şayia-i tebrikdir” demektedir.

Ayrıca evvelki akşam Kalonaridi gazinosunda bazı bayraklarla beraber Siyonist bayrağı da çekilmiş, marşlar arasında siyonist marşı da çalınmış olmasından bahseden Anadolu gazetesi bu nümayişin sesiz kurtları diye tavsifine hasarat-ı himmet olduğu Museviler tarafından mürettib bulunduğu iddia ediyor demekte ve Duygu ve Anadolu gazeteleri hakkında şöyle bir yorum yapmaktadır: *“Bu ikiz gazeteler bilmelidir ki sessiz kurdlar her halde nur ve hidayeti bütün aleme neşr ve ilan eden Museviler arasında bulunmaz. Sesli ve sessiz kurdların ne tarafta bulunabileceğini kendilerine öğretmeğe asla hacet görmem.”*³⁰⁴

Görüldüğü gibi hem hükümette hem de vilayette tam geçiş döneminde Hasan Tahsin Receb’in başyazarlığını yaptığı gazete İttihat ve Terakki karşıtlarının sesini duyurduğu gazete olmuştur. İzmir yaşanan asar-ı atika ve mezar taşı tartışmasının bir ay sonra Posta ve Telgraf Nazırı olacak olan Ethem Bey’in valiliği sırasında yaşandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁵ 7 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinin *“Vilayet Havadisi-Makam-ı Vilayetten”* başlıklı kısmından İzmir’de Beyler Sokağı’nda bulunan İttihat ve Terakki Mektebi’nin maarife devredildiğini, bunun İzmir İkinci İdadi Mektebi adı altında faaliyet göstereceğini kararlaştırıldığını, gece ve gündüz talebesinin eskisi gibi mektebe devam etmelerinin ilan yoluyla duyurulduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁶ 19 Şubat 1919 tarihli Hür Hukuk-u Beşer gazetesinden öğrendiğimize göre talebe babalarının idadiye çevrilen İttihat ve Terakki Mektebi’nin açılışının tehir edildiğinden şikayet edildiği, bir an evvel kadrosunun tamamlanarak senenin büyük kısmını tahsilsiz geçiren çocukların eğitiminin teminini ait olduğu makamdan rica ederiz denilmektedir.³⁰⁷

4 Mayıs 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinin *“Vilayet Havadisi”* kısmından anladığımıza göre H. Franko’nun mevzu ettiği Musevi Mezarlığı’nda tesis ve inşa edilen İttihat ve Terakki Mektebi’nin adı Şehzade

³⁰⁴ *Sulh ve Selamet*, 23 Kanunusani 1335/1919, No. 20.

³⁰⁵ Kaygusuz, *Age.*, s. 142.

³⁰⁶ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 35.

³⁰⁷ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 62.

Abdurrahim Efendi'nin Heyet-i Nasiha reisi olarak İzmir'i ziyareti anısına Şehzade Abdurrahim Efendi Mektebi namıyla adlandırılmasına karar verilmiştir. Ayrıca adı geçen müessesenin resmi mekteplerden birisine tahsis olunacağı ve inşaatın tamamlanması için icap eden tedbirlere başvurulacağı ve yakında inşaatın bitirileceği güvenilir kaynaklardan haber alınmıştır denilmektedir.³⁰⁸ Burada ismi geçen mektep, Beyler Sokağı'nda inşa edilen mektepten ayrı olmalıdır. Bu bina kızlar için idadi mektebi olabilir. Ama bu tasavvur İzmir'in işgali üzerine gerçekleşmemiştir. Günümüzde İzmir Kız Lisesi olarak faaliyet gösteren mektep işgal döneminde Yunanlılar tarafından bir Yunan Üniversitesi kurulması için tahsis edilmişti. Hatta kurucu Rektörlük görevine de Yunanlı Matematikçi Konstantinos Karatheodoris atanmıştı.³⁰⁹ Hukuk-u Beşer gazetesi 29 Mart 1919 tarihli nüshasında Hasan Tahsin Receb *"Arama Bulmayasın! Haydar Rüştü yalnız İttihatçı değil, muğalatacıdır da"* başlıklı baş yazısında Duygu gazetesinde yazılan bir yazıda kendisi, Musavat, Islahat, İbn-i Hazım Ferid, Emin Süreyya ile vatan ve millete hezeyanlar, itiraflar ve mühim efsaneler olduğunu gördü. Kaleme aldığı yazıda Haydar Rüştü Bey'i ittihatchi gazeteci olarak nitelemekte, İttihat ve Terakki'nin hükümetinden, merkez-i umumisine kadar hepsinin maharet ve mümarese sahibi olduklarını bildiğini, ancak İzmir kıyılarında değerli şakirtler ve tilmizler yetiştirildiğini bilmiyorduk demektedir. Anadolu gazetesinin tabi bir evladı olan Duygu gazetesi sermuharririn fırkasına ve cemiyetine olan hücumu dağıtmak için namuslu insanlara taarruz ettiklerini, Rum, Ermeni ve Araplara hakaret, yeni valiye imalı makaleler yazdıklarını, *"... Hülasa İttihatçı ruhu, çeteci ağzı, tehlikeli bir cereyan ile milleti oyalamak, bocalamak, şaşırtmak ve nihayet intihabat tekarrüb eder etmez yeni bir maske ile yeni bir dolabla, meydan-ı hud'aya atılmak ve iş görmek, işte hedefleri... İşte maksadları..."* demektedir. Islahat ve Musavat gazeteleri ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kendilerine düşen cevapları vereceklerini vurguladıktan sonra

"... bugün de memleketimin, insaniyetin menfaatini ittihat ve Terakki 'nin katiyen ezilmesinde, mahvında o teşkilat namına söz söyleyecek, baş kaldıracak, hareket edecek her kuvveti, her şahsiyeti mahv ve ifnada gördüğümünden bu hususta da el'anda İttihat ve Terakki dedim! .... fakat İttihat ve Terakki teşkilatını, onun taraftarlarını imhaya çalışacağımız, memleketi izmihlale sürükleyen bütün kainatı zavallı İslamiyet'e, bedbaht Türklük'e, biçare Osmanlı tacına düşman kılan meş'um,

³⁰⁸ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 144.

³⁰⁹ Bülent Şenocak, *Levant'ın Yıldızı İzmir-Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler*, 3. bs. , İzmir, 2008, s. 116-118, 126.

katl hünriz, sefil, cabbar, hırsız, haydut ... ruhlu şetan tıynetli, hain ve alçak İttihat ve Terakki'nin " diye yazmaktadır.

Ayrıca İttihat ve Terakki'nin bugün mevcudiyetinden bahsetmenin, ona mensubiyetini bildirmenin alçaklık, ihanet ve sefalet olduğunu belirttikten sonra Haydar Rüştü Bey hakkında şunları yazmaktadır:

"Anadolu sahibi fena Duygu babası zatın, "İttihat ve Terakki'denim" demesini hükümet-i mahalliye'nin nazar-ı dikkate almasını, Müdde-i Umumiliğin not etmesini bilhassa taovsiye ederim. Bu sefil ruhlara Divan-ı Harpler değil darağaçları bile azdır. ... Haydar Rüştü namuslu bir adam ise ittihadçılığını inkar edecek. Aksi fikirde bulundukça nazarımızda mahkumdur. Ve bu mahkumiyet ipe kadar, ölüme kadar olsa kendisine merhametsiz olmayacağız. ... Hükümetten atalet görürsek Allah kerim! Elbette hukuk-u nası, hukuku-u milleti müdafaa için bir çare bulacağız. İttihat ve Terakki'yi kökünden kazımanın yolunu keşfedeceğiz. Bükreş'te saray kralı karşısında titremeden, tereddüt etmeden bir alay askerinin arasında vatanın siyanet-i hukuku, gençliğin tercüman-ı heyecan ve isyanı olan Tahsin'in vücudu, kabiliyeti ve mahiyeti hakkında şüphesi olanlar tashih-i keyfiyet ve zehap ederler. Hükümetlere kavuk sallamak, temellük meselesine gelince onu Duygu Ağa'ya reddederiz. .... Münakaşa ve mücadelede nezaket meselesini de Duygu'dan öğrenecek değiliz. Biz şaşıya şaşı, köre kör deriz. Zalim, hunhar, hain teşkilattan; İttihat ve Terakki'den bahsederken bilmem ki abdest mi almalı radiyallahu anh (Allah ondan razı olsun) mu demeliyiz? " demektedir.³¹⁰

Hasan Tahsin Receb, 30 Mart 1919 tarihli Hukuk-u Beşer adlı gazete "Ablar Galib Gelince Döndüler Dolablar" adlı başyazıda önce Duygu gazetesinin Sanayi Mektebi Müdürü Sezai Bey'i yakında görevinden uzaklaştıracağından bahisle onun savunmasını sayfasına taşıdığını belirtmiştir. Sonra ondan evvel sertac-ı ibtihadı (çok sevilen, baş tacı olan) olan Celal Bey'i (Bayar) müdafaa etmek gerekti, zavallıyı niye tevkif ediyorlar feryadıyla yazı yazmak gerektiğini bildiriyordu. Arkadaşlık, ocak gayreti, uzun seneler karışık, çapraşık, girintili, çıkıntılı yollarda beraberce yürümenin hatırı bunu gerektirirdi diye ilave ediyordu. 24 Mart 1919 tarihinde Sanayi Müdürü Sezai Bey'in evinde gece yarılarında kadar gizli müzakere yapıldığını, katılanların isimlerini bildiklerini, Duygu sahibi Haydar Rüştü Bey'in toplantı sabahı arkadaşıyla Sanayi Mektebi'ne gittiğini, mektebin kırmızı odasında bir müddet çocukları aldatmak için beklediklerini yazıyordu. Ayrıca vilayetin en büyük memuru olan Mektubcu Vasfi Bey'in Sanayi Müdürü Sezai Bey'in

³¹⁰ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 127-128.

azledilmemesi konusunda yardımcı olacağını kendisine vaat ettiği bilinmektedir. Duygucu Bey olarak nitelediği Haydar Rüştü'ye hitaben evvelki günkü nüshanızda Vasfi Bey'in Sezai Bey'e izin verdiği yazılı idi. Tarafsız olan Mektupcu Bey, Sanayi Mektebi Müdürü'ne bir ay izin vermiştir demektir. Öyle vatanperver, kahraman Avustralya, Cava ve Çin Sanayi-i Aliye-i Darülfünunlarından diplomalı, bilhassa Beyler Sokağı Çetesi diye bilinen bir siyasi fırka mensubuna izin vermek tarafsızlığını ihlal etmez. Kaldı ki arabayı satmışlar, şimdi Bursa'ya ihtiyaç vardır. Ayrıca Hasan Tahsin Receb, *"Duygucu Bey, sizin bütün feryadınıza rağmen haksızlık eden başlar, mutlaka kırılacak ve ezilecektir. Celal Bey hakkında ne için müdafaaatta bulunmadığının esbabını yazarak ikinci dolabınıza va'z eyleyeceğiz"* demektir.³¹¹ Hasan Tahsin Receb'in burada sözünü ettiği araba daha önce de *"Mülkiye Müfettişi Fahri Beyefendiye Saltanat Arabası Satılıyor"* başlığıyla 22 Mart'ta Hür Hukuk-u Beşer gazetesinde kendisine yer bulmuştur. Burada Hasan Tahsin Receb, *"İttihat ve Terakki'nin bi-yaman yardakçılarından ve memleketi mahv ve perişan eden sefillerin İzmir merkezi azalarından Sanayi Mektebi Müdürü Sezai Bey ismindeki türedinin bir zamanlar hemen her gün debdebe ve ihtişamını temin eden, hatta evdeki kadınları hamamlara, tiyatrolara mektebin resmi arabacılarıyla taşıyan saltanat arabası satılığa çıkarılmıştır. Zat-ı alinizden rica ederiz. Tahkik-i keyfiyet buyurunuz. Bu araba ya mektebindir veya değildir"* dediği görülmektedir. Ayrıca arabanın ederinin beş yüz lira olduğu ilave ediliyordu.³¹² Hasan Tahsin Receb, *"Namuslu Haydar Rüştü Bey'e"* başlıklı yazısında İzmir'e ticaret için geldiğini, bir ticarethane açtığını, vagon ve koli tahsisinden çok zarar gördüğünü belirttikten sonra konuyu Anadolu gazetesi ve Haydar Rüştü Bey'e getirdiği görülmektedir. Sonra Azizim Haydar Rüştü Bey, bu memleketi iyi bilen öz İzmirli koli yağmasından acaba Anadolu hiç istifade etmedi mi diye soruyor. Etmedi ise sizin haftada iki üç gününüzü saatlerce Ali Hikmet Bey'e tahsis etmenizi umumun çıkarına mı yoksa ticarete mi matuf idi diye ekliyordu. Ayrıca Basmahane İstasyonu'nda asılan listelerde Anadolu Müdürü adına çıkmış pek çok koliden söz ediliyordu. İlaveten İzmir'e İsmail Hakkı Paşa geldiğinde gazetenizde yapılan şikâyetlerin halkın çıkarı yerine yardakçılarımızın hususi menfaati olduğu bildiriliyordu. Vagon ve koli yolsuzluğundan Haydar Rüştü Bey'in İzmir Bidayet Ceza Mahkemesi'ndeki şahadetini de yazısına taşıdığı görülmüyordu. Ceza Reisi Osman Bey davada Ali Hikmet Bey'in İşletme Müdürlüğü

³¹¹ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 131.

³¹² Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 116-117.

sırasında vagon ve kolilerin dağıtımını, ticaretle meşgul olmayan ehliyetsizlere verilmesini ve tüccarların şikayetini sorgulamıştır. Haydar Rüştü Bey'in Avukatı Mustafa Enver Bey yaptığı savunmada kendisi gazetecidir, gazeteleriyle daima şikayette bulunmuştur şeklinde savunma yapmıştır. Hatta Mustafa Enver Bey, İsmail Hakkı Paşa'nın İzmir'e geldiği sırada vagon ve koli ile ilgili yazdığı makaleden dolayı Haydar Rüştü Bey'in gazetesinin kapatıldığını ve kendisinin Divan-ı Harbe verildiğini ilave etti.³¹³

3 Mayıs 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde Mehdi adlı bir yazar İttihat ve Terakki hakkında "İspat Ediniz Nasıl Zengin Oldunuz?" adlı bir başmakale kaleme aldığı görülmektedir. Mehdi'nin kim olduğu bilinmemekle beraber yazış şekli ve konuya hâkimiyeti göz önünde tutulursa Hasan Tahsin Receb olma ihtimali vardır. Muhtemelen müstear isim olan Mehdi söz konusu yazısında "... kiminiz memur, kiminiz mazul, kiminiz katip, kiminiz zabıt, kiminiz mütekit, kiminiz esnaftı. Maaşlarınızla geçinemezken, karınlarınızı doyuramazken, ailelerinizi besleyemezken nasıl oldu da bugün binlerce lira sermaye ile komandit şirketler teşkil ediyorsunuz?" diye sorduktan sonra "İspat ediniz nasıl zengin oldunuz? İştiyoruz ki zengin olmak için ambarları soymuşsunuz. Vagonları satmışsınız ... uğuşmuşsunuz (yarışmışsınız). Tüccarlarla görüşmüşsünüz. Duyuyoruz ki tehcirlerde alakanız, emval-i metrukede zimmetiniz, huku-u millette gözünüz varmış" diye ilave ettiği görülmektedir.³¹⁴ Aynı gün (3 Mayıs 1919) Hukuk-u Beşer gazetesinde "Rumca Gazetelerinin Neşriyatı-Türkiye'nin Katilleri İçin" başlıklı yazıda Kozmos gazetesinin "Çıldırıldık m?" başlıklı yazısına Anadolu gazetesi tarafından cevap verildiği belirtildikten sonra Yunan gazetesinin cevabi yazısı aktarılıyordu. Burada Yunanlılara ait her şeye taarruz eden ve İttihat ve Terakki programını alkışlayan Anadolu gazetesi bu Yunan gazetesine hücum etmekten vazgeçmemiştir denilmektedir. Daha sonra

"... İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mürevvic-i efkârı olan Anadolu gibi gazetelerin neşriyat-ı muzırası (kopmuş okunmuyor) Gazete Yunanlığa karşı his eylediği kin ve garaz ilcasıyla sırf aile-i milliyemize ait bulunup su-i tefsiri icap ettirecek bir şey bulunmayan bir makalemizden istifade ederek Heyet-i Nasiha'yı ve bilhassa riyasetinde bulunan Şehzade-i hükümdariyi tahkir etmek istediğimizi enzar-ı ammeye vaz etmek istiyor. ... Anadolu gazetesi anasır-ı muhtelif arasında tohum-ı şikak ekmek için her vakit bu gibi neşriyatta bulunulduğunu ve İttihat ve Terakki'nin

³¹³ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 133.

³¹⁴ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 136.

*programını henüz takip eylediğinden kendisinin değil, belki Anadolu muharririnin huduttan dışarı çıkarılmasının icap eyleyeceğini yazıyor” demektedir.*³¹⁵

Burada Kozmos gazetesinin boy hedefi olan muharrir kimdir, bu kesin olarak tespit edilemedi, ama Haydar Rüştü Bey olmalıdır. Böylece boy hedefi yapılan Haydar Rüştü Bey’in Anadolu ve Duygu adlı gazeteleri 14 Mayıs’tan dört gün evvel Müttelik Sansür Heyeti tarafından kapatılmıştır.³¹⁶ Çünkü bu sırada Nurettin Paşa’nın yerine 14 Mart 1919 tarihinde ise Dahiliye Nazırı Vekili İzzet Bey İzmir Valiliği’ne, Divan-ı Harp üyelerinden Ali Nadir Paşa da Onyedinci Kolordu Komutanlığı’na atanmıştı.³¹⁷ Ama Haydar Rüştü Bey’i İzmir’den atmak öyle kolay olmamıştır. Çünkü o Yunan işgalinden sonra bile üç ay kadar tebdil-i kıyafet ile şehirde yaşamaya devam etmiştir.³¹⁸ Tam bu sırada I. Damat Ferit Paşa kabinesi 5 Mayıs 1919 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Teceddüt Fırkası ile Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkasını feshetti. Kararda her iki fırkanın yönetim kurulu üyelerinin tümünün İttihat ve Terakki Fırkası’nın eski üyesi olması, bir bölümünün de sanık ve tutuklu bulunmaları kapatma gerekçesi olarak gösteriliyordu. Ayrıca kararda bundan sonra İttihat ve Terakki dönüşeni olarak kurulacak fırkalara izin verilmemesi hususu Dahiliye Nezareti’ne bildirilmiştir.³¹⁹

Musavat gazetesi 18 Mart 1919 tarihli nüshasında yayınladığı “Memleketin Kurtulması İttihat ve Terakki Ruhunun Türkiye’de Artık Payidar Olmadığını ve Olamayacağını İspat ile Mümkündür” başlıklı yazıda İttihatçılar kast edilerek “bu gibi zevatin hukuk-u Osmaniye ile münasebetleri aradan seneler geçip de islah-ı hal eyledikleri anlaşıldığı surette mevzubahs olunabilir” denildikten sonra kendilerine eski günahlarından arınmak için tövbe ve istiğfar ile meşgul olmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca Gazi Muhtar Paşa gibi hamiyeti ve haysiyeti bütün Dünyaca bilinen bir zat “Ben Sadaretimde İttihatçılara muavenet ettim, bundan dolayı huzur-u ilahiye ma’siyetkâr olarak gidiyorum. Siz bu hususta müsamaha etmeyiniz” mealinde Tevfik Paşa kabinesine vasiyette bulunmuştur.³²⁰

³¹⁵ Gökdemir, *Hukuk-u Beşer*, s. 137-138.

³¹⁶ Öktem, *Age.*, s. 65.

³¹⁷ Bayar, *Ben De Yazdım*, C. 5, s. 154.

³¹⁸ Öktem, *Age.*, s. 58.

³¹⁹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. II, s. 101-102.

³²⁰ Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s. 223-224.

Sonuç

Öncelikle Tahsin Efendi/Hasan Tahsin'in eğitimi, Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye Mektebi'nden sınıf arkadaşı olması, Selanik'te Silah gazetesini çıkarması, İstanbul'a gelmesi, Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılması, Sofya'da mektep arkadaşı Mustafa Kemal Bey ile buluşması, izinsiz olarak İstanbul'a dönmesi ve Teşkilat-ı Mahsusa tarafından nizamname hükümlerine uymadığı gerekçesi ile boğulmak suretiyle öldürülmesi (1914 yılı ortaları) üzerinde durulmuştur. Sonra Nevres Bey/Osman Nevres Bey'in Selanik'te Fevziye Mektebi'nde tahsili, İstanbul'a gelmesi ve Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılması, Fransa'ya tahsile gönderilmesi, Hasan Tahsin kimliğiyle Bükreş'te Balkan Komitesi üyelerine suikast yapması, Bükreş Hapishanesi'nde tutukluluk devri, 1916 yılının sonlarına doğru nakil sırasında kaçması ve kısa bir İstanbul ikametinden sonra İsviçre'ye gitmesi hakkında bilgi verilmiştir. İsviçre'de kendisini tanınamakla beraber Prens Sabahattin Bey'in fikir çevresinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

1918 yılının ilk aylarında İstanbul'a gelen Hasan Tahsin Receb, Talat Paşa'nın tavsiyesi ile İzmir'e ticaret yapmaya gitmiştir. İzmir'de kendisi Vali Rahmi ile Katib-i Mesul Mahmut Celal Bey'in korumasına verilmiş ve Frenk Mahallesi'nde Bakırcıyan Ferhanesi'nde Hatıra adıyla ticarethane işletmeye başlamıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra 6 Kasım 1918 tarihinde aynı adreste Hukuk-u Beşer adlı bir gazete yayınladı. Gazetenin mesul Müdürlüğünü kendisi gibi İstanbul'dan gelen mütekit Dr. Avni Muhiddin Bey yapıyordu. Dr. Avni Muhiddin de aynı adreste Yeni Köylü adlı başka bir ticarethane işletiyordu. Dr. Avni Muhiddin Bey isim tercihi yaparken Mehmet Refet'in Köylü adlı gazete ve ticarethanesini gölgelemeyi hedeflemiş olmalıdır. Burada ilk kez Dr. Avni Muhiddin Bey hakkında bilgi verildiğini belirtmek gerekir. Sulh ve Selamet Cemiyeti/Fırkası'nın İzmir'de kuruculuğunu yapan Hasan Tahsin Receb, önce gazetesini Hür Hukuk-u Beşer adıyla onların naşir-i efkarı yapmış sonra Sulh ve Selamet adıyla gazete çıkarmıştır. Arkasında yeniden Hukuk-u Beşer adıyla aynı adreste gazete çıkarmaya devam etmiştir. Gazetelerinin hepsinin Mesul Müdürü ise Dr. Avni Muhiddin olduğu görülmektedir.

14 Ocak 1919 tarihinde Hürriyet ve itilaf Fırkası'nın yeniden kurulması ve hükümet kurmaları üzerine Hasan Tahsin Receb, İttihat ve Terakki aleyhine yazılar yazmaya başladığı veya bu tür yazılara gazetesinde yer verdiği görülmektedir. Damat Ferit hükümetleri ile İzmir'e Vali olarak atanan

İzzet Bey'i her fırsatta överken, İttihatçılar hakkında çeşitli yazılar yazmaya devam etmiştir. Bu yazılarında ve söylemlerinde ileri gittiği söylenebilir. Özellikle Anadolu ve Duygu gazeteleri sahibi Haydar Rüştü, Sanayi Müdürü Sezai Bey, Vali Rahmi Bey, Alaiyeli Mahmut Bey hakkında çeşitli haber yazıları, makaleler yazdığı görülmektedir. Necdet Öklem'e göre içlerinde velinimetini Cavit Bey'in de bulunduğu İttihat ve Terakki erkânına "*meş'um, katil, kan dökücü, sefil, cebbar hırsız, haydut, Neron ruhlu, şeytan tıynetli, hain ve alçak*" diyecek kadar işi ileri götürmüştür.³²¹

---

³²¹ Sorguç, *Age.*, s. 281.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

Hukuk-u Beşer, 1918, 1919.

Hür Hukuk-u Beşer, 1918, 1919.

Silah, 1325-1327/1909-1912.

Sulh ve Selamet, 1919.

Şark, 28 Mart 1338, No. 1052.

Şark, 7 Şubat 1339, No. 1348.

II. Basılı Eserler

AFETİNAN, Ayşe, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Ankara, 1991, 2. bs.

AFETİNAN, A. , *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 2. bs. , Ankara, 1989.

Ahmet İzzet Paşa, *İstiklal Harbi'nin Gerçekleri-Feryadım*, C. 2, 2. bs., Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, İstanbul, 2017.

AKSOY, Yaşar, *Hasan Tahsin Yüreklar Selanik ve İşgal İzmir'inden Hatıralar*, 2. bs. , İstanbul, 2019, Kırmızı Kedi Yayınevi.

AKYÜZ SİZGEN, Berna, "Silahçı Tahsin'in Girid Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 59, Erzurum, 2017.

Ali Kemal, *Ömrüm*, Yay. Haz. Zeki Kunalalp, İstanbul, 1985.

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989.

ARIKAN, Zeki, "Mihail Rodas'ın Anıları", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 6, Mart 2003.

ARIKAN, Zeki, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu*, S. 2, 1988.

ARIKAN, Zeki, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, İzmir, 2006.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk Vesikalar*, Ankara, 1991, Vesika: 183.

Atatürk'ün Not Defterleri I, Ankara, 2004.

ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, bty.

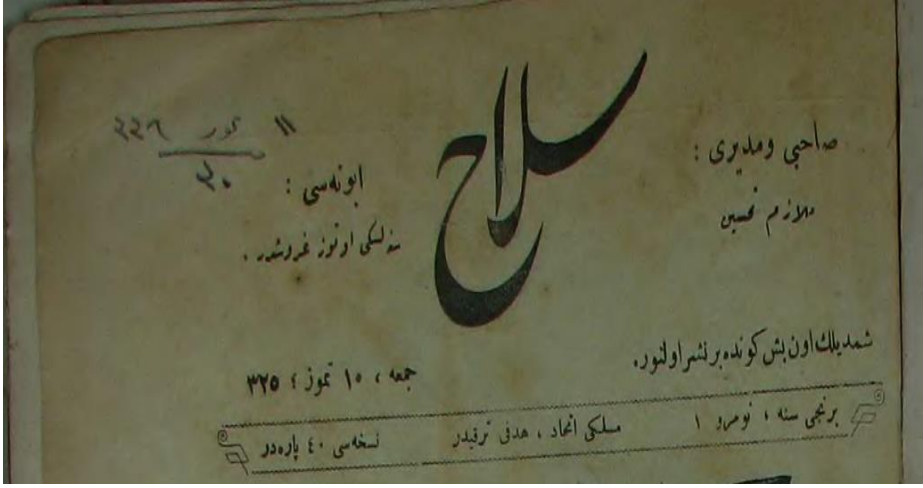
- AYAZ, Hakan, *II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014.
- BARDAKÇI, Murat, *Enver*, 6. bs. , İstanbul, 2021.
- BAYAR, Celal, *Ben De Yazdım-Milli Mücadeleye Giriş*, İstanbul, 1997, C. 5, Sabah Kitapları 52.
- BAYAR, Celal, *Ben De Yazdım-Milli Mücadeleye Giriş*, İstanbul, 1997, C. 6, Sabah Kitapları 52.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eserleri I-Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara, 1997, Tıpkı Basım.
- Berlin'den Türkler Geçti 1871-1945*, Yayımlayanlar: Ingeborg Böer, Ruth Haerkötter, Petra Kappert, Giriş: Sabine Adatepe, Çev. Can Uralcan, İstanbul, 2012.
- Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, Eklerle Yay. Aykut Kazancıgil, C. II, İstanbul, 1991.
- BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul, 1990, Dergah yayınları.
- BUXTON, Noel, *Travels and Reflections*, London, 1924.
- ÇALIŞLAR, İpek, *Latife Hanım*, 11. bs. , İstanbul, 2006.
- DİNAMO, Hasan İzzet, *Kutsal İsyan*, C. I, May Yayınları, İstanbul, 1966.
- Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C. I, Yay. Haz. Abdurrahman Dilipak, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- DUMAN, Hasan, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, C. 2, Ankara, 2000.
- DUMAN, Hasan, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Katalogu (1828-1928)*, C. I, Ankara, 2000.
- ELMACI, Mehmet Emin, *Kurtuluşun Lideri ve Gazetecisi Mustafa Kemal Atatürk ve Yunus Nadi*, İstanbul, 2021, Cumhuriyet Kitapları.
- ERKİN, Behiç, *Hatırat (1876-1958)*, Haz. Ali Birinci, 2. bs. , Ankara, 2019.
- Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Katalogu*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, C. I, Ankara, 1987.
- GÖKDEMİR, Oktay (Yay. Haz.), *Hukuk-u Beşer*, İzmir, 2011.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara, 2014.
- İNAL, Buğra, "Bir İngiliz Subayın Gözünden İzmir'in İşgali ve Yaşananlar", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele Sempozyumu*, Uşak, 2-4 Ekim 2012, C. II, Yay. Haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara, 2014.
- İzmir Fecayii*, Yay. Haz. Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir, 2020, İzmir Büyükşehir Belediyesi İzelman A.Ş.Yayını, No: 47904.
- HRİSTODULU, Hristos K., *Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı*, Çev. Burcu Yamansavaşçılar, İstanbul, 2008.

- KARAY, Refik Halit, *Minelbab İlelmihrab-1918 Mütarekesi Devrinde Olan Biten İşlere ve Gelip Geçen İnsanlara Dair Bildiklerim*, İstanbul, 1964.
- KAYA, Murat, *Gazeteci ve Siyasetçi Olarak Haydar Rüşti Öktem (1885-1951)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2018.
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, 2. bs. , İzmir, 2002.
- KOCATÜRK, Utkan, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. II, S. 5, Mart 1986.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "Teşkilatın İki Elemanı Silahçı Hasan Tahsin'den Osman Nevres'e İki Hasan Tahsin", *Toplumsal Tarih*, S. 185, Mayıs 2009.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması", *Tarih ve Toplum*, C. 15, S. 88, Nisan 1991.
- MORALI, Nail, *Mütareke'de İzmir Önceleri ve Sonraları*, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir, 2002.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, Giriş: İsmail Yazar, İstanbul, 1986, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- ÖKTEM, Haydar Rüşti, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz. Zeki Arıkan, Ankara, 1991.
- ÖNDEŞ, Osman, *Vahideddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor-Millî Mücadele ve Sürgün Yılları*, İstanbul, 2012.
- ÖZEĞE, Seyfettin, *Bağış Kitapları Kataloğu, Kitap Adına Göre*, C. 1-2, A-K, Haz. Ali Bayram-M. Şadi Çöğenli, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, No. 4, Erzurum, 1978.
- ÖZVERİM, Melda, *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü*, 2. bs. İstanbul, 1998.
- PEKMEN, Mahir Said, *31 Mart Hatıraları-İşyan Günlerinde Bir Muhalif*, Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, 2. bs. , Ankara, 2018.
- RENDA, M. Abdülhalik, *Hatırat*, Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, İstanbul, 2018.
- Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, Yay. Haz. Abdullah Uçman, 3. bs. , İstanbul, 2013.
- Salih Zeki, "Hep mi Ateş, Kan?", *Sulh ve Selamet*, 24 Kanunusani 1335/1919, No. 21.
- SEVİNÇLİ, Efdal, "Hukuk-u Beşer'in 106 Yıldır Kayıp Sayısı", *9 Eylül İzmir Gazetesi*, 18 Haziran 2022.
- SORGUÇ, Erdoğan, *19 Aralık 1918-19 Aralık 2018 "İlk Kurşun"un 100. Yılına Armağan*, İzmir, 2018.
- SORGUÇ, Erdoğan, *İzmir'in İşgali ve Sözdde İlk Kurşun*, Cinius yayınları, İstanbul, 2019.
- SÜRGEVİL, Sabri, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir, 2009.
- ŞENOCAK, Bülent, *Levant'ın Yıldızı İzmir-Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler*, 3. bs. , İzmir, 2008.
- ŞİMŞEK, Nurettin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey (Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri)*, İstanbul, 2008.
- TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1981.

- Tahsin, *Girid*, Milli Tiyatro, Beş Perde, Üç Tablo, Selanik, Asır Matbaası, 1326-Temmuz.
- TEKELİ, İlhan-İLKİN; Selim, “Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal’in Mektuplaşmaları”, *Belleten*, S. 174, Nisan 1980.
- TETİK, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. I, 1914-1916, 6. bs. , İstanbul, 2021.
- TETİK, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. II, 1917, 2. bs. , İstanbul, 2020, s. 68 vd.
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*, Haz. Necati Tonga, Ankara, 2020.
- TOPUZ, Hıfzı, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003.
- TOPUZLU, Cemil Paşa, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Yay. Haz. Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, 3. bs. , İstanbul, 1984.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2. bs. , İstanbul, 1988, Hürriyet Vakfı Yayını.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. II, Mütareke Dönemi (1918-1922), 2. bs. , İstanbul, 1986, Hürriyet Vakfı Yayını.
- VURAL, Mehmet Kadri, “Belgelerin Gözünden Hasan Tahsin ve “İlk Kurşun” Meselesine Yeniden Bakmak”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 100, Güz 2019.
- Yahya Kemal, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul, 2018, 6. bs.

EKLER

Ek-1: Hasan Tahsin'in (Mülazım Tahsin, Tahsin, Silahçı Tahsin) Silah Gazetesinin İlk Sayısı (10 Temmuz 325/23 Temmuz 1909)

Ek- 2: Hasan Tahsin Recep'in İstanbul Üsküdar Bülbülderesi Mezarlığı'nda Bulunan Temsili Mezar Taşı (Foto: Dr. Şerafettin Yaltkaya)

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 89-113.

Geliş Tarihi: 19 Haziran 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

BİRİNCİ CİHAN HARBİNE GİDEN SÜREÇTE İNGİLTERE'NİN MEZOPOTAMYA POLİTİKALARI

Özgür YILDIRIM**

Öz

İngiltere 16.yy'dan itibaren Osmanlı Ortadoğu'sunda ticari imtiyazlar kazanmayı başarmış ve bölgede ekonomik ve siyasi nüfuzunu hissettirmeye başlamıştı. 18.yy'da sömürgesi Hindistan'da mutlak güç kazanması ile beraber bölgenin güvenliğini sağlamak ve bu bölgedeki sömürge imparatorluğunu devam ettirmek birincil önceliği olmuş ve uzun süre Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlayacak siyasi ve askeri hamleler yapmıştır. Bu anlamda Basra körfezi ve Mezopotamya'ya da ayrı bir önem atfetmiş ve 20.yy'a kadar bölgedeki nüfuzunu artırmıştır. 20.yy ile beraber sömürge yarışındaki kıyasıya rekabet ve Almanya'nın, bölgedeki İngiliz nüfuzunu, Osmanlı Devleti ile yakınlaşması sonucu çeşitli proje ve imtiyazlarla tehdit etmesi sonucu, İngiltere farklı politikalar izlemeye başlamış, bu politika değişimlerine bir de bölgedeki zengin petrol potansiyeli eklenince Mezopotamya İngiltere için vazgeçilmez bir bölge haline gelmiştir.

Bu makalenin amacı İngiltere'nin Birinci Cihan Harbine kadar olan süreçte Mezopotamya bölgesi ve bugünkü adıyla Irak coğrafyasında izlediği politikalar ve bu politika değişimlerindeki olgu ve olayları irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, İngiltere, Bağdat Demiryolu, Petrol, Hindistan.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, (zgr2834@gmail.com), Orcid: 0000-0003-3839-8029.

BRITISH MESOPOTAMIAN POLICIES IN THE PROCESS LEADING TO THE FIRST WORLD WAR

Abstract

Since the 16th century, United Kingdom succeeded in gaining commercial privileges in the Ottoman Middle East and began to make its economic and political influence felt in the region. With the gaining of absolute power in the 18th century in India, it became the first priority to ensure the security of the region and to maintain the colonial empire in this region, and made political and military moves to ensure the safety of the roads leading to India for a long time. In this sense, she also attributed a special importance to the Persian Gulf and Mesopotamia and increased her influence in the region until the 20th century. In the 20th century, as a result of the fierce competition in the colonial race and Germany's threat to the British influence in the region with various projects and concessions which were made with Ottoman Empire as a result of its rapprochement and good relations between them, UK started to follow different policies. Moreover, Since the rich oil potential in the region was added to these policy changes, Mesopotamia became an indispensable region for UK.

The aim of this article is to examine the policies followed by UK in Mesopotamia region and today's Iraq geography during the period until the 1st World War and the facts and events in these policy changes.

Keywords: Mesopotamia, England, Baghdad Railway, Oil, India.

Giriş

Geçmişten günümüze coğrafi olarak Mezopotamya'nın nereyle sınırlı olduğu konusunda değişik yorum ve tanımlamalar bulunsa da genellikle Dicle ve Fırat nehirlerinin oluşturduğu vadiyi ifade etmekte olduğu noktasında genel bir kanı olduğunu söylenebilir¹. Greklerin ismini verdiği Mezopotamya'ya Araplar "Bilâd-ü ma beyn'en" (iki nehir arasındaki ülke veya "Beyn'en-nehreyn" (ik nehir arası) olarak tercüme etmişlerdir². Günümüzde ise Irak diye tabir edilen bölge 11.yy'ın sonuna kadar bölgenin

¹ İhsan Şerif Kaymaz, *Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*, Kaynak Yay., İstanbul, 2016, s.11.

² Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yay., İstanbul, 1998, s.25.

kuzey bölümüne Irak'ul-Acem, güney bölümüne ise Irak'ul-Arap denilirdi³. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bu kadim coğrafya 16.yy başlarında Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiş ve 405 yıl boyunca bu hükümlanlık sürmüştür⁴. Britanya İmparatorluğu'nun bugün Irak diye adlandırılan coğrafyaya olan stratejik ilgisi Birinci Cihan harbine kadar, bölgedeki ticari çıkarları ve en önemlisi imparatorluğunun devamını sağlamak için kontrol etmeye muhtaç gördüğü ana sömürgesi Hindistan'a giden yolların kontrolünü sağlayabilecek bir konumda olmasından kaynaklanıyordu. Bu dönemde İngiltere Hindistan'a ulaşmak için üç hat kullanıyordu. Birincisi Ümit Burnu, uzun olması sebebiyle posta iletişimde tercih edilmiyordu. İkincisi, Kızıldeniz hattı, 17.yy ortalarından itibaren sıklıkla kullanılan bir hat olmuş, üçüncüsü ise Bombay-Basra-Bağdat direkt hattıdır⁵.

20.yy başlarında Alman donanmasının tehdidi, İngiliz-Fransız ve İngiliz-Alman anlaşmaları Britanya'nın ilgisini fazlasıyla Avrupa'ya yöneltmişti. Ama bununla birlikte Britanya İmparatorluğu ordusu ve donanması açısından ve tanımlamış dış politika gereği Hindistan İmparatorluğu'nun korunması büyük öneme sahip öncelikler arasında yer alıyordu⁶. 1904 yılına gelindiğinde Hindistan, Britanya İmparatorluğunun ürettiği malların en büyük tüketicisi konumunda idi. Uzun yıllar Hindistan genel valiliği yapan ve Ortadoğu'daki İngiliz politikalarına yön veren bir devlet adamı olan Lord Curzon Hindistan'a sahip oldukları sürece dünyanın en güçlü imparatorluğu olarak kalacaklarını iddia etmekteydi. Bu anlamda birbirini takip eden tüm hükümetler Hindistan'a büyük önem vermekte ve Hindistan'a karşı olası tüm tehditleri bertaraf etmeye yönelik tedbirleri alma noktasında kararlı idiler. Bu yüzden Hindistan'a ulaşan tüm yolların kontrol altında tutulmasını bir zorunluluk olarak görmekte idiler⁷. Başlangıçta bunu sağlamaya yönelik Cebelitarık'tan Singapur'a kadar olan tüm yollar ve üsler silahlandırılmıştı. Kraliçe Victoria döneminin sonlarında Orta ve Doğu Afrika'yı bu anlamda nüfuzları altında tutmaya yönelik girişimlerde bulunulmuştu. Hindistan yolu üzerinde bulunan Mezopotamya'da Britanya'nın ilgi alanına bu anlamda girmişti. Mezopotamya, İran ve Türkiye'nin dağlık bölgelerinin arasında, Suriye çölleri, Kuzey Arabistan,

---

³Marufoğlu, a.g.e., s.26.

⁴ Remzi Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, İdeal Yay., İstanbul, 2011, s.20.

⁵ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Yay., İstanbul, 2019, s.82.

⁶ Stuart A.Cohen, *British Policy in Mesopotamia (1903-1914)*, Ithaca Yay., Londra, 2008, b s.3.

⁷ Graham D.Goodlad, *British Foreign and Imperial Policy (1865-1919)*, Routledge Yay., 2000, s.4.

İran ve Akdeniz bölgesindeki su yollarının kesiştiği noktada doğal bir çöküntü olarak önemli bir bölgeden oluşmaktaydı. Böylece Mezopotamya Fırat ve Dicle nehirleri arasında Hindistan ile Avrupa arasında önemli bir geçiş noktasını oluşturarak Britanya için stratejik öneme sahip bir bölge olmaktadır.⁸

1. İngilizlerin Mezopotamya Üzerindeki Ticari ve Hindistan Eksenli Politikaları

Geleneksel olarak Britanya'nın Hindistan güvenliğini sağlama stratejisi deniz yollarını korumaya dayanıyordu. Donanma aktif bir şekilde bu yolları kontrol ediyor ve İngiliz finansmanı ise 1875'ten sonra Süveyş kanalının kaderini tayin ediyordu⁹. Bununla birlikte İngilizler dış tehditlere karşı Fırat su yolunu da aktif bir şekilde kullanmaya, 1798'de Napolyon'un Mezopotamya üzerinden Hindistan'ı tehdit etmesini engellemeye yönelik Bağdat'a daimi temsilciler göndermeye başlamıştı. Fakat seyreden çeyrek yüzyılda teknolojik gelişmeler ve değişen politik ortam dikkate alınarak daha ciddi tedbirler alınmaya başlanmıştı. 1830'larda, Başbakan Palmerstone, Mehmet Ali Paşa'nın hem Mısır hem de Suriye'yi kontrol etmesi durumundan Fransızların faydalanabileceğinden korkması ve Hindistan ile olan ulaşımı etkilemesinden, aynı zamanda General Chesneyin bölgede nehir taşımacılığına dikkat çekmesinden dolayı Fırat nehri üzerinde buharlı gemi taşımacılığı yapmaya yönelik girişimler başlatıldı¹⁰. Bundan dolayı 1836'da, İngiliz hükümeti Suriye'deki büyük nehirlerden, İran körfezine kadar nehir taşımacılığı yapılmasına yönelik fizibilite çalışması yapılması için kaynak ayırıp bu hususu projelendirdi. 1850'lere gelindiğinde demiryolu taşımacılığı iyice popüler hale gelmişti. Bu dönem boyunca, Rusya'nın İran üzerindeki kontrolü Britanya'nın Ortadoğu'daki ulaşım hatlarını tehdit eder vaziyete gelmişti¹¹. Bu anlamda, İngiliz demiryolu işletmecisi Andrew Dow'un Akdeniz'den Fırat vadisi boyunca İran körfezine kadar demiryolu projesi, resmi çevrelerde ilgi yaratmayı başarmıştı. Söz konusu proje, özellikle 1857 yılında Hindistan'da çıkan ayaklanmada İngiltere-Hindistan ulaşım eksikliğinin ön plana çıkmasından dolayı destek görmekte idi. 1869'dan sonra

⁸ Cohen., a.g.e., s.3.

⁹ Cohen, a.g.e.s.4.

¹⁰ David E.McNabb,*Oil and The Creation Of Iraq*, Routledge Yay., New York, 2016, s.28.

¹¹ Turan Silleli, *Büyük Oyunda Türkiye-İrak İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2005, s.16.

ise İngiltere'nin itirazlarına rağmen Fransız diplomat Lessep'in Süveyş kanalını açması ve Fransa'nın Hindistan yolunu daha da tehdit etmesinden dolayı söz konusu destek hat safhaya ulaşmıştı¹². Sonuç olarak, 1871'de seçilmiş bir Parlamento komitesinden Fırat vadisinde kurulacak bir demiryolu işletmesinin İngiltere için olası değerinin araştırılması istendi. Son olarak, 1875'teki Doğu Buhranının baş göstermesi ile Britanya'nın bu demiryolu alternatifine ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştı. Olası bir Rus tehdidini önlemek, Mezopotamya ve İran Körfezi'ni korumak için Parlamento'dan tekrar bu yönde bir karar çıkmasına ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve bu yönde kamuoyu desteği istenmişti. Akdeniz'den İran Körfezine çeşitli demiryolu projeleri tasarlanmıştı.

Fakat 19.yy'da bu demiryolu projelerinin hiç birisi hayat geçirilemedi. Chesney'in keşif ve araştırması başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu projeden 1842 yılında vazgeçilmişti. Ne Andrew Dow nede onu takip eden diğer girişimciler Fırat vadisi demiryolu projesi için gerekli fon ve resmi desteği alabilmişti. Her durumda Britanya karayoluna ihtiyaç duymuyordu. 1840 yılında Palmerstone ustaca bir anlaşma ile eş zamanlı olarak Mehmet Ali Paşa'yı Mısır'da sıkıştırmış ve Rusları ise Çanakkale boğazının bir takım avantajlarını kullanmaktan mahsur bırakmıştı¹³. 1878 yılına gelindiğinde ise Disraeli hükümeti de en az Palmerstone kadar başarı sağlamış ve Doğu Akdeniz'de jeostratejik olarak eşsiz bir konumda olan Kıbrıs'ı Osmanlı Devletinden alarak Hindistan güvenliğini sağlamada önemli bir karakol sağlamıştı. Dahası 1882 yılında gelindiğinde ise Gladstone hükümeti çokta istekli olmasalar da Mısır'ı işgal etmiş ve Süveyş kanalını kontrol altında tutma noktasında yerini sağlamlaştırmıştı¹⁴. Tüm bu alternatiflere rağmen Mezopotamya İngilizler için önemini kaybetmemişti. İngilizler her ne kadar Hindistan yolu üzerindeki Mezopotamya'yı o an için kullanmaya ihtiyaç hissetmeseler de başka bir Avrupalı gücün bu bölge üzerinde nüfuz kurlmalarına tahammül edemeyeceklerini belirtmekten de geri durmuyorlardı¹⁵. Britanya'nın bu tutumu daha sonra Almanlar tarafından hayata geçirilmeye çalışılacak Berlin-Bağdat Demiryolu projesinde de kendisini gösterecekti¹⁶. 1887 yılında Britanya'nın İstanbul konsolosu William

---

¹² Keith Robbins, *Diplomacy and World Power*, Cambridge University Yay., Cambridge, 1996, s.28.

¹³ Cohen, a.g.e., s.4.

¹⁴ Robins, a.g.e., s.39.

¹⁵ Robins, a.g.e., s.4.

¹⁶ Goodlad, a.g.e., s.121.

White hükümetine bu projeye ilgili dostça fakat mesafeli yaklaşması gerektiğini tavsiye ediyordu¹⁷. Ancak onun bu tavsiyesi projeye, hükümetin Hindistan yolunun güvenliğini tehlikeye atan bir girişim olarak algılama kaygısını azaltmaya yetmemişti. Aslında Alman demiryolu projesi ilerlemeye devam ediyordu¹⁸. 1888'de Deutsche Bank Bâb-ı Âli'nin güvenini kazanmış gözükiyordu. 1901'de Anadolu Demiryolu şirketi Bağdat Demiryolu için geçici imtiyaz kazanmayı başarabilmişti¹⁹. Sonrasındaki 1901, 1902 İngiliz-Alman ön müzakereleri ise kararsız ve sonuçsuz geçmişti. Dönemin Hindistan genel valisi olan Lord Curzon İngilizlerin bölgedeki politikalarına yönelik somut adımlar atmaya başlamış ve 1899 yılında Kuveyt şeyhi Mübarek ile 15.000 Ruple karşılığında Kuveyt sınırları içerisinde cereyan edecek herhangi bir faaliyete yönelik Britanya İmparatorluğunun rızasını almadan herhangi bir faaliyet icra etmeyeceği noktasında anlaşmıştı²⁰. Curzon Rusların bir o kadar da Almanların İran körfezine yaklaşmasından korkuyordu. Aynı zamanda Hindistan yolu üzerinde bulunan stratejik bir bölge olan Mezopotamya'nın yabancı bir kontrolün eline geçmesinden de korku duyuluyordu. Bu husus 1903 yılında çok daha önemli hale gelmiş ve Alman finansörler Bâb-ı Âli'den demiryolu projesiyle ilgili son imtiyaz almıştı. Bu arada İngiliz Dış İşleri Bakanlığı Bağdat demiryolu projesine İngiliz yatırımcıların dikkatini çekmeye gayret gösteriyordu. Bir taraftan Almanlar Deutsche Bank başkanı Arthur von Gwinner öncülüğünde projeye destek için mali arayışlar içinde iken, diğer tarafta İngilizler ise ünlü bankerler Ernest Cassel, Dawkins ve Revelstoke önderliğinde projede İngiliz kontrolünü sağlamak için can atıyorlardı²¹. Her iki tarafta kendi hükümetleri tarafından destekleniyordu. Bu projenin başlaması ile İngilizler açısından bir yığın diplomatik mücadele başlamak üzereydi²². 19. yy boyunca İngiltere'nin Mezopotamya politikası aldatıcıydı. Her ne kadar bölgenin önemi Hindistan'a giden önemli bir güzergâhın güvenliğini sağlama noktasında önemli gözükse de ticari olarak genişleme motivasyonu da ondan az değildi. Fırat ve Dicle nehirleri bölgedeki tarım arazilerinin sulanmasında önemli bir yere sahip olup, buğday, pirinç ve pamuk üretimi yapılabiliyordu. Antik dönemden kalma sulama kanalları ile modern teknikler bir araya geldiğinde

---

¹⁷ Goodlad, a.g.e., s.131.

¹⁸ McNabb, a.g.e., s.41.

¹⁹ Silleli, a.g.e., s.17.

²⁰ Cohen, a.g.e., s.5.

²¹ William R.Polk, *Irak'ı Anlamak*, (Çev. Nurettin El-Hüseyni), NTV Yay., İstanbul, 2007, s.78

²² Cohen, a.g.e., s.5.

bu ürünlerden daha fazla üretileceği öngörülüyordu. Benzer şekilde Avrupalı yatırımların desteği ile bölgedeki petrol üretiminin artırılacağı öngörülüyordu. 1903'e gelindiğinde İngiltere ve Almanya'da bölgedeki sulama ve madencilikle ilgili planlamalar yayınlanıyor ve bölgeye yatırım yapılmasına yönelik farkındalık oluşturulmaya çalışılıyordu. Britanya'nın müteakip dönemdeki politikasında işlenen düşünce bölgenin geri kalmışlığının coğrafi ve doğal yetersizliklerden değil kötü yönetimden kaynaklandığı düşüncesi üzerine temellendiriliyordu. 1903 yılında Britanya'nın bölgedeki ticari hegemonyası, tıpkı Osmanlı sarayındaki nüfuzları gibi azalmaya başlamıştı. Buna karşın Almanya'nın ticari faaliyetlerinde büyük bir artış gözlemlenmekteydi. Türk yatırımlarının büyük çoğunluğunu Fransız finansörler kontrol etmekteydi²³. Bununla birlikte Mezopotamya'daki durum hayli farklı idi. Öncelikle bölgeye taşınan malların çoğunluğu İngiliz kontrolünde idi. 1900 ile 1902 arasında Basra'ya taşınan mal miktarı 478 bin tondur. Bunların 453 bin tonunu taşıyan gemiler İngiliz bayrağı taşıyan gemilerdi. İkincisi, Britanya İmparatorluğu bölgenin en büyük ticaret ortağıydı. Hindistan, Mezopotamya hurmaları, post ve yünlerinin ithalatçısı olarak İran'dan sonra ikinci sıradaydı. İngilizler Mezopotamya pazarının yüzde 65'ini oluşturmakta olup bunun yaklaşık tutarı 1903 yılı için 2.5 milyon sterline tekâmül etmekteydi. Bu ticaret hacminin büyük çoğunluğu giyim malzemelerinden oluşmakta olup çoğunluğu Manchester'dan gelmekteydi. Fırat ve Dicle Buharlı Ulaşım Şirketi (The Euphrates and Tigris Steam Navigation Company) 1859 yılında İngiliz tüccar H.B.Lynch tarafından kurulmuştu. Babıali başlangıçta bu şirkete Mezopotamya'da iki gemi ile seyri sefaın yapmasına müsaade etmişti. Gemilerin her birinin müsaade edilen tonajı kış ayları için 400 yaz ayları için ise 280 tondur. Lynch şirketi bölgede tekel değildi özellikle hem yerli yelkenli gemiler hem de Osmanlı hükümeti tarafından desteklenen Umman Vapurculuk şirketi ile rekabet halinde idi. Ama yine de yüksek vergilere rağmen Fırat nehri üzerinde yapılan yük taşımacılığı işinin büyük bölümünü almayı başarmıştı²⁴.

Britanya'nın Mezopotamya üzerindeki ticari hegemonyası politik üstünlüğünü de beraberinde getiriyordu. Lynch'in durumu tam olarak bunun çok güzel bir örneğini oluşturmaktaydı²⁵. 1861 tarihli Osmanlı Devleti vezirinin imzasını taşıyan imtiyaz mektubunda şirketin iki gemisine Fırat

---

²³ Polk, a.g.e., s.79.

²⁴ Cohen, a.g.e., s.7.

²⁵ Hala Fattah, Frank Caso, *A Brief History Of Iraq*, Facts On File Yay., New York, 2009, s.133.

nehinde ulaşım faaliyeti yapmasına dair izin veriliyordu. Aslında mektupta İngiliz hükümetinin gemilerine ulaşım imkânı tanıyan 1834 ve 1841'de padişah tarafından verilen fermanlara atıfta bulunuluyordu. Lynch şirketinin haklarına sonradan itiraz edilmişti. Bu yüzden Babıali 1883'te verdiği garantiyi Türk sularında İngiliz bayrağının dalgalandırdığı için iptal etmeyi denedi. Dahası Lynch şirketi kendi başına Fırat nehri için verilmiş bu imtiyazı Dicle nehrine nakletmek için çaba göstermişti. İngiliz Hükümeti kendi prestijini korumak adına bu imtiyazın devamı için girişimde bulunmuştu. Bölgede bulunan yerel temsilciler tüccarlar tarafından korunan ve kullanan vakıflar aracılığıyla bölgede İngiliz menfaatlerini korumak adına her türlü faaliyeti icra etmekteydi. Bunların en önemli örneklerinden birisi Doğu Hindistan Şirketi idi. Şirket ilk temsilciliğini Basra'da 1764'te kurmuş ve personel görevlendirmişti²⁶. Takiben şirket 1783 yılında Bağdat'a temsilcilik açmıştı. 1903 yılına gelindiğinde temsilcilikler İngiliz yüksek çıkarlarını ve prestijini koruma adına önemli görevler icra eden önemli müessesler haline gelmişti²⁷. Bağdat'taki İngiliz başkonsolosu şehrin en görkemli evinde kalıyordu. Kendisinin Dicle nehrinde bir adet vapuru mevcut olup, bir Hint müfrezesi tarafından korunuyordu. Bu müfrezeye 1800 yılında bir adet şeref kıtası eklenmiş, 1904 yılına gelindiğinde ise sayısı 40'ı geçen mobilize bir süvari ve piyade gücü haline gelmişti. Başkonsolosun öncelikli görevlerinden bir tanesi her yıl Hindistan'dan gelen binlerce Şii hacının Necef ve Kerbela'da hac ibadetlerini güvenli bir şekilde yapmalarını sağlamaktı. İkinci olarak ta Mezopotamya'da ikamet eden Hindistan toplumunun her türlü sorununu çözmekle mükellef Hindistan hükümetinin resmi görevlisi olarak kabul ediliyordu. Son olarak ta Hindistan'ın Awadh bölgesinin resmi idarecisi olarak geçiyordu. 1825'te, Awadh Kralı Gazi-ud-Din, bir yıl için yarım milyon rupiyi başkonsolosa Kerbela ve Necef'in müçtehitleri (dini âlimleri) arasında bölüştürerek dağıtması için göndermişti. Bu meblağın dağıtımı başkonsolos açısından hayli zor ve itilaflara açık bir konu idi. Bununla birlikte bu para başkonsolosa geniş bir yerel etki sağlamıştı. 1903 yılında Hindistan hükümeti Bağdat'taki İngiliz temsilciye bölgede müçtehit olduğunu iddia eden kişileri araştırmak için yetki vermişti. 1912'de ise her yıl Hindistan'dan gönderilen fonların dağıtımını üstlenen Necef ve Kerbela'daki yardım komitelerinin üyelerin seçimini yapma konusunda kendisine izin verilmişti. Hindistan'daki Şii toplumunun bölgedeki kutsal yerlere ve bu bölgedeki din adamlarına

---

²⁶ Polk, a.g.e., s.79.

²⁷ Mcnabb, a.g.e., s.73.

yaptıkları yardım ve fonları, İngiliz temsilcileri kendi lehlerine ve yüksek İngiliz çıkarları doğrultusunda kullanmaktan geri durmuyorlardı. Hatta 1914 Eylül ayında bölgedeki müçtehitler, Britanya hükümeti aleyhine yaptıkları faaliyetleri durdurmadıkça söz konusu fonların kendilerine aktarılmayacağı noktasında uyarılıyordu²⁸.

İngilizler için Mezopotamya'yı cazip kılan en önemli hususlardan birisi de muhakkak ki, topraklarının uygun teknikler kullanılarak çok verimli hale getirilebileceği ve bu bölgenin bir tahıl ambarına dönüştürülebileceği konusundaki kanaatti²⁹. Hindistan'dan getirilecek iş gücü sayesinde İngilizlerin ihtiyaç duyup gerektiğinde Hindistan'ın dâhil beslenebileceği bir tarım ülkesine dönüşebileceğine inananların sayısı azımsanmayacak kadar çoktu. Böylece İngiliz Hindistan'ında belirli dönemlerde vuku bulan kıtlıkların önüne geçilip buradaki nüfus ve olası ayaklanmalar dizginlenebilecekti³⁰. İngilizler Hindistan'da kurdukları sömürge imparatorluğunda kurmuş oldukları sistemle sömürdükleri Hintlileri aynı zamanda bağımlı bir tüketim toplumu haline getirmişlerdi. Ham veya yarı mamul olarak elde ettikleri Hindistan'ın zenginliklerini, İngiltere'ye götürmekte bunları işleyip ürün haline getirdikten sonra fahiş fiyatlar ile yine Hindistan pazarına getirmekteydiler³¹. Böylece sistemli bir şekilde tüketilip talan edilen Hindistan'ın zengin kaynakları, İngiliz sanayiini ve sömürge imparatorluğunu ihya etmekte idi. Tabi bu sistemin doğal bir sonucu olarak mamul şekline getirdikleri bu malların Hindistan'da üretimi engelleniyor ve halk sadece bu yarım mamul ve doğal kaynakların çıkarılması ve toplanmasına yönelik çiftçiliğe yönlendiriliyordu. Sınırlı üretim alanlarına sahip çiftçiliğe zorunlu yönlendirme, eksik istihdamı getiriyor bunun yanı sıra ekim ve hasat toplama dönemlerindeki olumsuz mevsimsel etkiler verimsiz tarım sezonlarının yaşanmasına neden oluyordu. Bunun doğal sonucu olarak ta bu denli büyük bir nüfusa sahip coğrafyada kıtlık baş gösterebiliyordu³². Hindistan'da insanların sistemsiz bir şekilde toprağa yöneltilmesinin sebep olduğu kıtlıklar sonucu açlıktan binlerce insan ölmekteydi³³. İşte İngilizler güneşin batmadığı İmparatorluk olarak nitelendirdikleri Britanya İmparatorluğu için Hindistan'ı kilit rolde görmekte

---

²⁸ Cohen, a.g.e., s.7.

²⁹ Fattah, Caso, a.g.e., s.136.

³⁰ Kubal, a.g.e., s.60.

³¹ Suat Vural, *Hindistan'da İngiliz Yönetimi*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya,2013, s.30.

³² Robbins, a.g.e., s.142.

³³ Vural, a.g.e., s.31.

ve Mezopotamya'nın verimli ovalarını da buradaki köle nüfusu doyuracak alternatif bir yer olarak görmekteydiler.

19.yy boyunca Britanya hükümeti bölgedeki stratejik, ticari ve politik çıkarlarını korunması için bölgede istikrarlı bir yönetimin gerekliliğine inanıyordu. Birinci Cihan Harbi'nde Osmanlı Asya'sındaki İngiliz çıkarları ve Osmanlı'nın nasıl paylaşılmasına dair araştırma yapmak üzere gönderilen De Bunsen komitesi raporunda; Mezopotamya'nın geleceğiyle alakalı tutarlı bir şekilde Osmanlı'nın bölgede yaptığı yanlışlıklar ve kötü yönetim hususu üzerinde gitmesi gerektiği vurgulanmıştı. Aslında, bu konuda Britanya hükümetinin devamlı surette ürettiği politika ve yakınmaları Babıali'nin dikkatini çekmiş ve Britanya hükümetinin Mezopotamya'daki vilayetler üzerinde yeni bir politik düzen tasarladıklarını noktasında farkındalık oluşturmuş ve bu konudaki rahatsızlık hakkında İngilizlere bilgi verilmişti³⁴. İngilizler bu savı reddetmiş ve böyle bir fırsatı değerlendirmediklerini ve bu zamana kadar Asya Türkiye'sindeki toprakların bütünlüğü noktasında hareket ettiklerini iddia etmişlerdi. Türkiye Palmerstone'un önermesine göre, Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması noktasında herhangi bir Arap'tan çok daha iyi bir muhafız idi. 1898'de Salisbury teorik olarak Asya Türkiye'sinin paylaşımını Ruslar ile tartışmıştı. Pratikte ise, o ve selefleri Osmanlı'nın boğazların doğusundaki toprak bütünlüğünü korumaya gayret göstermişti. Ama yine de bu noktada İngilizlerin doğu politikasında bir ikilik mevcuttu. Bir yandan İngiliz Hükümetinin Osmanlı reformları için ısrarlı talebi Avrupa müdahalesini gerektiriyordu. Diğer taraftan bu tutum Osmanlı'nın bütünlüğünü sağlama noktasıyla uyuşmadığından Avrupa'nın Osmanlı dışında tutulmasını gerekli kılıyordu. İşte bu ikilem hiçbir zaman çözülemedi³⁵. Diğer taraftan Osmanlı, Avrupalıların istediği manada bir reformu Birinci Cihan Harbi öncesi hiçbir zaman gerçekleştiremedi. 19. yy' da Mustafa Reşit Paşa ve Mithat Paşa'nın bölgede yaptığı reform hareketleri de etkinlikle sürdürülemedi. Sonrasında 20. yy' da İttihat ve Terakki hükümeti 'de bu reformlar noktasında etkin bir güç olamamıştı. Osmanlı Devletinin yönetim hataları özellikle Mezopotamya vilayetlerinde açık bir şekilde gözükmekteydi. Görünüşte düzenli bir sistem mevcuttu. Bölge Basra, Bağdat ve Musul olmak üzere üç vilayetten oluşmaktaydı³⁶. Her birisi aynı

³⁴ Sneh Mahajan, *British Foreign Policy (1874-1914) (The Role of India)*, Routledge Yay., Londra, 2002, s.33.

³⁵ Cohen, a.g.e., s.8.

³⁶ Kaymaz, a.g.e., s.66.

zamanda sancak ve kazalara bölünmekteydi. Bu anlamda her birim yönetilebilir ölçekte ve büyüklükte idi. Dahası, her birime yönelik yönetim zinciri ve yetki tanımlamaları iyi tasarlanmış gözüküyordu. Valiler, kaymakamlar ve köy muhtarlarına kadar giden bir yönetici silsilesi vardı. Fakat pratikte, toplumsal ayrılıklar ve yöneticilerin bireysel yetersizlikleri tüm sistemi çökertmişti. 1905 yılında Mezopotamya bölgesinde yaklaşık bir buçuk milyon insan yaşamaktaydı. Bunlar ırk, din, meslek ve kabilelere göre çeşitlilik göstermekte idi. Türk, Kürt, Arap ve Yahudi toplulukları belirgin bir şekilde geleneklerini ve kültürel alışkanlıklarını sürdürme eğilimi gösteriyordu. Bölgedeki nüfusun din ekseninde Sünni ve Şii olarak mezhepsel farklılıkları sıklıkla karşılıklı antipati ve nefreti beraberinde getiriyordu. Dahası, göçebe ve yerleşik nüfus arasındaki temel farklılıklar kabileler arasındaki farklılıklar ile daha da pekişiyor ve birbirinden çok farklı yaşam tarzlarına sahip kitlelerin oluşmasına neden oluyordu. Bölgenin düzenini sağlamakla görevli Osmanlı garnizonu ise ne sayı ne de niteliksel olarak bölgede bulunan Müntefik ve Beni Lam gibi tabiri caizse başına buyruk kabileleri bastırıp düzeni sağlayabilecek kifayetten uzaktı. Mezopotamya'nın İstanbul'dan uzaklığı ise ilave zorlukları beraberinde getirmekteydi. Osmanlı'nın bölgeyi yönetmeye başladığı ilk zamanlarda ihtimam gösterilmiş ve bölgeye az sayıda Türk yerleşimci nakledilmiş fakat sonrasında yöneticilerin dahi tercih etmediği ve düşük seviyeli memurların gönderildiği bir diyar olmuştu. Ne Bağdat'ta 19.yy'ın ikinci yarısına kadar bağımsız Memluk beylerinin hegemonyası yıkılabilmiş ne de Birinci Cihan harbine kadar aşağı Dicle şeyhlerinin isyanları bastırılabilmişti. Tabi ki bölgedeki geri kalmışlık ve problemlerin tek sorumluluğunu yalnızca Osmanlı'nın ve sonrasında Jön Türklerin kötü yönetimi olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Dicle bölgesindeki huzursuzluklar ve kontrol altına alınamayan kabileler, Bağdat'taki Hizipçilik ve mezhepçilik, Basra'daki militanlık ve milliyetçilik halledilmesi zorlu meseleler olarak kalmıştı³⁷. Günümüze kadar olan süreçte, özellikle Birinci Cihan Harbi sonrası oluşan yeni yapıda İngiliz Mandaterliğindeki Irak ve Birinci ve İkinci Körfez harekâtları ile Amerika Birleşik Devletlerinin bölgedeki de facto yönetiminde dahi bu sorunlar kendisini hep göstermiş ve halen benzer sorunlar yaşanmaktadır.

---

³⁷ Cohen, a.g.e., s.9.

1869 ile 1872 arası Bağdat valisi Mithat paşa bölgede ulaşımın iyileştirilerek merkezi kontrolü sağlamaya ve bölgedeki kaynakları Osmanlı'nın lehine kullanmaya çalışmışsa da bu yönde uyguladığı başta toprak reformu ve bir dizi reform işe yaramamıştır. Yerli çiftçiler bu reform ile imtiyazlı bir şekilde hükümetten toprak satın almayı reddetmişlerdir. Hâlbuki mevcut düzende feodal aşiret liderlerinin hâkimiyetinde olan topraklarda tarım yapabiliyorlar ve bu toprak reformunun sunduğu imkânların hiç birini mevcut durumda elde edememelerine rağmen Osmanlı Hükümetinin bu hamlesine şüpheyle yaklaşıyorlar ve statükonun sürmesini istiyorlardı. Sonuç olarak Mithat Paşa'nın bu reform girişimindeki amacı olan toprak fiyatlarının düşmesi, köylüyü toprak sahibi yapmak, merkezi otoriteyi güçlendirmek adına aşiret ve kabile liderlerinin nüfuzunu azaltma çabaları ters bir etki yaparak aksine artmasına yol açıyordu³⁸.

Britanya İmparatorluğu Mezopotamya ve Basra körfezindeki faaliyetlerini genişleterek Osmanlı devletine bağlı olan emir ve şeyhliklerle irtibat sağlayarak bu emirlikler üzerinde siyasal nüfuzlarını artırmaya çalışıyordu. 1853'te Katar, 1861 Bahreyn, 1899'da ise Kuveyt şeyhleri ile yaptığı ikili antlaşmalarla hem bu emirlikler ile Osmanlı'nın bağlarını zayıflatma gayreti gösteriyor hem de Basra Körfezi'nin tek hâkimi konumuna gelmek istiyordu³⁹. İngilizlerin Mezopotamya üzerindeki 19.yy' dan itibaren gittikçe artan ilgisinin bir nedeni de kendisi için bu kadar kritik gördüğü bu coğrafyada artan Alman nüfuzu idi. Hiç kuşkusuz Almanya Osmanlı yaklaşması ve bu yaklaşmanın tezahürü olan Bağdat- Berlin Demiryolu projesinin meydana getirdiği endişe İngiltere'yi farklı politikalar üretme gayretine itmişti⁴⁰.

Birinci Cihan Harbinin hemen öncesi dönemde politik durum itibariyle bölge İngiltere için o denli önem arz etmekteydi. Bölgede uzun süre İngiliz politikasına yön veren ve Hindistan Genel Valiliği ve Dış İşleri Bakanlığı yapmış Lord Curzon, İngiltere için Bağdat ve Basra'ya sahip olmanın Ortadoğu'daki stratejik hedeflerden birisi olması gerektiğini çeşitli yazışmalar ve söylevlerinde sıklıkla vurgulamıştı⁴¹. Büyük Britanya'nın, hem

³⁸ Cohen, a.g.e., s.10.

³⁹ Ömer Osman Umar, *İngiltere'nin Irak Politikası (1900-1918), Kutü'l Amare Zaferi'nin 100.Yılı Münasebetiyle, I.Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Sempozyumu:28-29 Nisan 2016-Mardin: Bildiriler* s.563.

⁴⁰ a.g.e., s.10.

⁴¹ Mahjan, a.g.e. 134.

doğal zenginliklerine sahip olma arzusu hem de Hindistan'ı güvende tutma politikası Mezopotamya'ya olan ilgisini günden güne artırıyordu. Bunun yanı sıra Hindistan'a ulaşmada alternatif bir güzergâh olarak değerlendirdikleri Irak'ta;

1. *Karayolu ile İskenderiye'ye oradan Süveyş kanalı üzerinden Kızıldeniz'i aşarak Hint Okyanusu'na,*
2. *Fırat Dicle vadisinden kuzey Suriye çölünü geçerek Fırat nehri üzerinden İran körfezine açılarak Hint Okyanusu'na varılabiliyordu⁴².*

Fırat nehri, Hindistan'a ulaşım ve iletişim için kritik bir yerdi. İngilizler bu hatta antik Perslilerin uyguladıkları bir yöntem olan develerin kullanıldığı bir posta sistemi tesis etmişlerdi. Bu sayede Afrika üzerinden ancak birkaç ayda giden postalar bu hattın kurulması ile birkaç haftada gidebiliyordu⁴³. Desert Mail Sahra postası olarak isimlendirilen bu posta teşkilatı İngiltere'nin Halep ve Basra temsilcileri tarafından koordineli bir şekilde işletiliyor ve posta hizmetinin güvenliği için bölgedeki aşiret liderleri ile iyi geçinmenin yolları aranıyordu⁴⁴. İngilizler için Mezopotamya Ortadoğu'daki yine çok önemli gördükleri sömürgeler olan Mısır'ı kuzeyinden ve doğusundan gelecek tehditlere koruma sağlaması açısından da önem arz etmekteydi⁴⁵. Britanya İmparatorluğu kendisi için bu denli önemli olan Mezopotamya ve Basra körfezinde 19. yy boyunca hâkimiyetini ticari, askeri ve siyasi olarak genişletmiş, bölgede Rus, Alman ve Fransız girişimleri önleme adına her türlü nüfuz mücadelesini vermişti. Bu mücadeleler içinde belki de Britanya'nın bölge ile alacağı pozisyon ve başka bir gücü önlemedeki en önemli olanı kuşkusuz Almanlar ile olanı idi.

2. İngiltere'nin Almanya'nın Bölgedeki Nüfuz Kurma Çabalarına Karşı Politikaları

Bağdat Demiryolu Projesi

1871 yılında birliğini tamamlayan Almanya Bismarck dönemi ile birlikte Avrupa dengesinde kendi çıkarlarına göre hareket etmek istiyordu.

---

⁴² Ayfer Yazkan Kubal, *Osmanlı İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu*, İlgî Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2018, 59.

⁴³ Kubal, a.g.e., s.59.

⁴⁴ Yurdakul, a.g.e., s.83.

⁴⁵ Kubal, a.g.e., s.60.

Bu süreçteki politikalarından birisi ise, Fransa'yı bu dengede yalnız bırakmaktı. İlk dönemlerde bu sebeple Avusturya ve Rusya'yı yanına alarak ilerlemeye çalışmıştı. Ardından gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşı ve İngiltere'nin Mısır ve Süveyş'i işgal etmesi Bismarck'ın Osmanlı toprakları üzerindeki politikalarının dönüşmesini sağlayacaktı⁴⁶.

19.yy ortalarında dünya sanayii üretiminin yarısını yapan İngiltere'nin bu oranı, 1872'de %32'e, 1910'da ise %10'lara gerilemişti. Aynı dönemde Almanya hızlı bir ivme kazanmış hatta makine, kimya endüstrilerinde önüne geçmişti⁴⁷. Almanya'nın baş döndüren büyümesi ve ilerlemesi sadece ekonomik alanda değil siyasal ve askeri alanda da devam ediyordu. Bu durum İngiltere'nin tehdit algılamasında Almanya'yı birinci sıraya yerleştiriyor ve Rusya ile yakınlaşmasını sağlıyordu. Hatta sömürge yarışında Almanlara karşı Ruslarla birlikte hareket etmelerini sağlıyordu. İşte bu husus yani Rus yakınlaşması Büyük Britanya İmparatorluğu'nun çok uzun zamandır Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden ayrılarak Avrupa'da çoğu devlet ve imparatorluk tarafından savunulan Osmanlı İmparatorluğunun yıkılarak topraklarının paylaşılmasına dayanan yeni bir düzen kurulmasına dayalı bir politikayı benimsemelerine yol açıyordu. 1877-1888 Osmanlı Rus savaşında liberal parti hükümeti bu yeni politikayı uygulamaya koyarak Rusları durdurmak yerine fırsattan istifade ederek önce Kıbrıs'ı ilhak ediyorlar daha sonra da Mısır'ı alıyorlardı. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da çıkar odaklı yayılmalarına yönelik kendilerince stratejik gördükleri yerleri ele geçiriyorlardı⁴⁸. Osmanlı Devleti' de bu yeni konjonktür karşısında yeni bir müttefik olarak Almanya'ya yakınlaşıyordu. İşte bu noktadan sonra Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki siyasal ve askeri nüfuzu artmaya başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğunun toplam ithalatında Almanya'nın payı 1887'de yüzde altı iken 1910 yılında bu pay yüzde 21'e çıkmıştı⁴⁹. Ayrıca 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Ordusunda birçok Alman subay ordunun ıslahında görev yapmakta ve Osmanlı ordusunda Alman ekolü iyiden iyiye yerleşmeye başlamaktaydı. Alman hayranlığı subaylar arasında yayılmaya başlamıştı. Almanların daha çok ekonomik olarak yayılma arzusunun bir tezahürü olan Bağdat Demiryolu projesi başta İngiltere olmak üzere birçok

---

⁴⁶ Cohen, a.g.e., s.10.

⁴⁷ Kaymaz, a.g.e., s.38.

⁴⁸ Kaymaz, a.g.e., s.38.

⁴⁹ Kaymaz, a.g.e., s.39.

sömürgeci devleti rahatsız ediyordu⁵⁰. Osmanlı topraklarında İngiliz, Fransız, Alman demiryolu şirketleri tarafından birçok hat 19.yy'dan itibaren yapılmaya başlanmış ve bu yöntemle demiryolu hattının etrafında bu devletlerin sistemli bir şekilde nüfuz kurma ve sömürme siyaseti başlamıştı. Osmanlı imparatorluğu ise merkezi yönetimini güçlendirmek adına demiryolu yapımına önem veriyor ve yaygınlaştırmasına yönelik bu sömürge devletle çeşitli imtiyaz antlaşmaları yapıyordu⁵¹. Almanların Osmanlı topraklarında demiryolu yapımı Deutsche Bank uhdesinde devam etmekte idi. Bu bankanın sermayesi ile 1888 yılında kurulan Anadolu Demiryolu Şirketi, 1896 yılına kadar Haydarpaşa-İzmit, İzmit-Ankara, Ankara-Konya hatlarını yapmıştı. Hedef Basra'ya kadar demiryolları hattını tamamlayarak imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna Almanların nüfuz etmesini sağlamaktı⁵². Almanya bu hamleyi yapmadan önce bölgede uzun süredir nüfuz kuran İngiltere'yi rahatsız etmeden bu işe girişmek istemişti. Aşağı Mezopotamya'daki İngiliz nüfusunun farkındaydı. Bu yüzden 1899 yılında İngilizlere Basra'ya kadar uzanacak bu projede birlikte hareket etmeyi önerse de Mezopotamya'da başka bir güce tahammül etmeyen İngiltere tarafından bu istek reddedildi⁵³. Bunun üzerine Almanya bu projedeki inisiyatifi tek başına alacak bir anlaşmayı Osmanlı İmparatorluğu ile yaptı. Bu husus Osmanlı-Alman yakınlaşmasının İngilizler için tahammül edilemez bir şekli olarak yorumlanarak belki de İngiltere'nin Birinci Cihan Harbi ve sonrasında bölgeye etki edecek politikalarına yön vermesine neden olan bir paradigma kırılmasına sebep oldu. Osmanlı Dışişlerine göre, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin siyasi münasebetlerinin kötüleşmesi Mısır meselesi ile başlamış ve Bağdat Demiryolu projesi ile de devam etmiştir⁵⁴.

16 Ocak 1902 günü Anadolu Demiryolu şirketine 99 yıllığına verilen bir ayrıcalıkla Konya-Karaman-Ereğli-Adana-Hamidiye-Kilis-Tel Habeş-Nusaybin-Musul-Tikrit-Bağdat-Kerbela-Necef-Zubeyr-Basra güzergâhlarına demiryolu yapılması noktasında anlaşıldı. Ayrıcalık antlaşması, demiryolu hattının denize ulaşan yerleri olan İskenderun ve Basra'da birer liman yapımını da içeriyordu. Bunun yanı sıra demiryolu güzergâhının geçtiği yerlerin 25'er kilometrelik yanlarında daha önce kimseye verilmemiş maden

⁵⁰ (Indian Office Record), IOR/L/PS/10/56, 30 Eylül 1904.

⁵¹ Kaymaz, a.g.e., s.40.

⁵² Kaymaz, a.g.e., s.41.

⁵³ IOR/L/PS/10/56, 30 Eylül 1904.

⁵⁴ Akyıldız, Ali, Kurşun, Zekeriya, Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, Türkiye İş Bankası, Kültür Yay., İstanbul, 2014, s.18.

işletme hakkı 99 yıl için yine bu şirkete veriliyordu. Antlaşma 05 Mart 1903 yılında imzalanmış ve hemen sonrasında Deutsche Bank'a devredilmişti. İşte bu maden arama faaliyeti özellikle İngiltere'nin 20. yy başlarından itibaren Basra Körfezi ve civarında izlediği petrol eksenli politikası gereği çok daha tehlikeli bir hal alıyordu. Bölgedeki petrol potansiyelin sadece İngilizler değil aynı zamanda Ruslar ve Almanlar' da farkındaydılar. Aynı farkındalık ileride petrolün öneminin gitgide artacağı öngörüsünde bulunan Osmanlı Devletinde de belirmiş ve II. Abdülhamit 1888'de çıkardığı iki fermanla Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol alanlarını Hazine-i Hassa'ya bağlamış yani başka bir ifade ile kendi özel mülkü olarak ilan etmişti.

İngilizlerin Almanların teklifini reddetmeleri İngiliz kamuoyunda ve kabinesinde çok tartışılmıştı. Toplum ve İngiliz dış politikalarına şekil verenler adeta ikiye bölünmüştü. Bir tarafta Almanlarla böyle bir ortaklığa girerek Almanların bölgeye yayılmalarını engel olmak ve demiryolu konusundaki imtiyazlardan faydalanmak isteyenler, diğer tarafta İngilizlerin bölgede tek aktör olması gerektiği ve bu demiryolunun Almanlar tarafından yapılmasının İngiliz yüksek çıkarları için bir tehdit oluşturduğunu düşünenlerdi. İngiltere Hindistan'a giden tüm yolların kontrol altına alma gayreti içindeydi. 17.yy'dan beri Basra Körfezi'nin kontrolünün ellerinde tutmak için türlü çabalar göstermişlerdi. Bu maksatla İngiliz donanması İran körfezini korsanlardan arındırmış, buraya ve Şattüarap'a seyir işaretleri yerleştirmişlerdi. Muskat emiri ile yaptıkları anlaşma sayesinde körfezin savunulmasını sağlayacak bir üs elde etmişlerdi. Sonraları da yine artan şekilde Mezopotamya'daki şeyhlerle anlaşmalar yaparak bölgedeki nüfuzunu Şattüarap, Fırat ve Dicle yöreleri ile Bağdat'a kadar uzatmıştı⁵⁵. Bu durum şunu göstermekte idi ki, Balfour hükümetinin Bağdat Demiryolu projesine katılıp katılmamasının İngilizler için Basra körfezindeki ayrıcalıkları konusunda hiç bir etkisi gözükmemekte idi⁵⁶. Bu maksatla dış işlerinde görevli devlet bakanı Lord Landsdowne Lordlar Kamarasında yaptığı konuşmada demiryolu projesiyle ilgili şunları aktarıyordu.

"Basra Körfezine duyduğum ilgi ve İngiltere'nin Basra Körfezi'nde başka herhangi bir ulustan çok farklı bir durumda olduğu konusunda taşıdığım kanıdan ötürü sayın Lord (Lord Ellenborough) ile bağdaşamayacağım. Lord hazretleri, benden,

⁵⁵ Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*(Haz.Nurer UĞURLU), İstanbul, 2003, ss., 182-183.

⁵⁶ IOR/L/PS/10/57, 10 Haziran 1910.

Basra körfezi ile ilgili politikamız hakkında açıklama istediler. Kendilerine bu açıklamayı basit sözlerle verebileceğimi sanıyorum. Bana göre politikamız, her şeyden önce bu sulara İngiliz ticaretinin geliştirilmesi ve korunması yönünde bulunmalıdır. Fakat bunu yaparken, başka ulusların meşru ticaretlerinin bölgeden uzaklaştırılmalarını önermiyorum. Lord hazretlerinin de böyle bir öneride bulunacağını sanmıyorum. Sonuç olarak hiç çekinmeden şunu da söylemek isterim ki, başka bir devletin Basra körfezinde bir deniz üssü ya da müstahkem mevki kurması, İngiliz çıkarlarına karşı ciddi bir tehdit olacaktır. Onun için böyle bir girişime elimizdeki bütün olanaklarla karşı koyacağız. Fakat bunu bir ihtar olarak söylemiyorum. Çünkü şu anda, başka bir devletin Basra körfezinde bir deniz üssü kurmalarının belirtilerini göremiyorum”⁵⁷.

Lord Landsowne Lordlar kamarasındaki bu konuşması ile Almanların Bağdat Demiryolu projesine karşı olmadıklarını ama bunun için yegâne şartlarının İngiltere'nin isteği olmadan Kuveyt'te bir terminal ve liman tesisleri kurmalarını imkânsız olarak yorumlamıştı⁵⁸. Lord Landsowne bu projede İngiliz girişimcilerin olmasında bir beis görmediklerini ve söz konusu projenin Kuveyt'e⁵⁹ kadar gelmesinde ve bu projenin uluslararası bir konsorsiyum şeklinde olmasında sıkıntı bulunmadığını vurguluyor ve İngiliz sermayesinin bu projede yer alması gerekliliğini belirtiyordu. 1903 ile 1907 arası İngiltere'nin Bağdat demiryolu politikasında değişim yaşanıyordu. 7 Nisan 1903'te Başbakan Balfour, Parlamento'ya, Lansdowne'nin Bağdat Demiryoluna uluslararası temelde katılma önerisini desteklediklerini belirtiyordu. Aynı 23'ünde ise aynı yerde Alman finansörlerin İngiltere'nin projeye katılması durumundaki çıkarlarına hizmet edecek bir öneri sunmadıklarını kabul ediyordu. Balfour'un parlamento'ya sunduğu açıklama kısa ve bilgilendirme niteliğinden uzak görünüyordu. Hükümetin projeye yönelik önerisine oluşan toplumsal tepki kısa sürede bir politika değişimi yaşanmasına sebep oluyordu. Balfour'un parlamentoda yaptığı açıklamalardan yaklaşık iki yıl sonra Lansdowne, 1903'te bile hükümetin orijinal Alman Bağdat Demiryolu antlaşmasına bir takım değişiklikler sunmayı öngördüklerini ileri sürüyordu⁶⁰. Hâlbuki Lansdowne 1903'te antlaşmanın mevcut haline dâhil olma konusunda sonuna kadar ısrar etmiş ancak sonuç alamamış ve İngilizler katılmamayı ve yukarıda bahsi geçtiği

---

⁵⁷ Earle, a.g.e., s.184.

⁵⁸ Earle, a.g.e., s.184.

⁵⁹ Bknz. Ek-1, Projenin Kuveyt limanına inmesine kadar izlenen rotanın haritası.

⁶⁰ Cohen, a.g.e., s.27.

şekliyle Basra'da bir liman ve deniz üssü kurmamak koşulu ile Almanlara bu projede engel olmamışlardı.

İngiliz hükümeti prensipte, Almanların tüm hattı uluslararası demiryolu yapmak olan teklifine karşı çıkmıyorlardı. 1902 yılında bölgedeki askeri istihbarat projeye karşı çıkmayı büyük bir hata olur şeklinde yorumlayarak hükümeti uyarıyordu⁶¹. 1903'te Dış İşleri Ofisi hükümete demiryolunu ve İran Körfezindeki kısmını kontrol edebilmek için projeden makul bir hisse almalarını tavsiye ediyordu. Fakat her iki açıklama ve tavsiyede de Mezopotamya'ya direkt atıfta bulunulmuyordu. İngilizler sonradan şunu kabul etmişlerdi ki bu projeye katılmalarındaki en büyük engelin direkt çıkarları olan Bağdat-Basra hattının ancak Konya-Bağdat hattı yapıldıktan sonra yapılacak olmasıydı. Bu durum bile hükümeti böylesine bir projede Almanları özgür bırakma konusunda eleştiriden kurtaramamıştı. Bir ara Lansdowne suçu İngiliz finansörlere yükleyerek projeye katılım konusunda isteksiz olduklarından yakınmıştı. Ama tüm bunlar projenin Mezopotamya'daki İngiliz çıkarları için önemli olduğu gerçeğini değiştirmiyordu ve 1907 yılında İngiliz hükümeti demiryolu projesinde farklı bir politika izliyordu. 1907'deki kabine görüşmelerinde bu yönde yeni bir politika beliriyor ve bir memorandum ortaya konuluyordu⁶². Bu memorandum Bağdat Demiryolu Komitesi tarafından hazırlanmıştı. Komitenin yoğun çalışmaları sonucu ortaya koyduğu politika projenin İngiliz finansmanı olmadan tamamlanmasının Mezopotamya'daki İngiliz yüksek çıkarlarına aykırı görüldüğüydü. Böylece 1907'de İngilizlerin projeye uluslararası temelli değil bölgesel olarak girmesinin Mezopotamya'daki çıkarları açısından önemli olduğu belirlenmiş ve sonrasında bu projede İngilizlerin Basra-Bağdat arasının kontrolünü elinde olacak şekilde dâhil olunmasına karar verilmişti⁶³.

3. İngilizlerin Mezopotamya Petrollerine Nüfuz Etme Politikaları

İngilizlerin Mezopotamya'ya olan ilgisi ve yeni politikalar üretmesine neden olan konulardan birisi de kuşkusuz bölgede bol miktarda olduğunu düşündüğü petrol idi. Petrolün bulunması 20'inci yy için bölgedeki en önemli gelişmeydi. 1842 yılında Apsheron yarımadasında ilk petrol sondajı

⁶¹ Cohen, a.g.e., s.28.

⁶² IOR/L/PS/10/399, 02 Haziran 1908.

⁶³ Cohen, a.g.e., s.71.

yapılmıştı. Pensilvanya'da Amerikan petrolünün gelişmesi de aynı zamana denk gelmişti. 1863 yılında ise Bakü'de ilk rafineri kurulmuştu. Bu gelişmeler üzerine Avrupa ve Amerikalı iş adamları daha güneyde bulunan İran ve Osmanlı topraklarında ayrıcalık kazanmak için girişimlere başlamıştı⁶⁴. İngilizler bölgedeki petrol konusunda imtiyaz elde etmek 1901 yılında Osmanlı Devletinden petrol imtiyazı elde edebilmiş olan William Knox D'Arcy vasıtasıyla Osmanlı yetkilileri ile görüşmeye başlamıştı. Şattularap bölgesinin ve Karun nehrinin ulaşım için uygun olması bu bölgede petrol aranmasını daha da cazip hale getirmişti⁶⁵.

1907 yılından itibaren başlayan görüşmelere Shell-Royal-Dutch şirketi de katılmıştı. İran'ın Abadan kentinin doğusunda bulunan büyük bir petrol yatağının bulunması İngilizlere Mezopotamya'da da petrol bulunabileceği intibahını uyandırmıştı. Ancak 1908'de ikinci meşrutiyetin ilanından sonra Bağdat ve Musul'daki petrol alanlarının II. Abdülhamit'in özel hazinesinden çıkarılarak tekrar Maliye nezaretine bağlanması ile D'Arcy grubu yapılan görüşmeler sekteye uğramıştı. İttihat ve Terakki döneminde petrol pazarlıkları hayli artmış ve Mezopotamya ve Osmanlı coğrafyasındaki petrol imtiyazını almak ve işletmek için İngiliz vatandaşı Ernest Cassel tarafından kurulan Turkish Petroleum Company (TPC), 14 Mart 1914 yılında bir imtiyaz antlaşması imzalamıştı. Bu kapsamda Cassel bu imtiyazı kullanmak için bir antlaşma ile D'Arcy grubun %50, Deutche Bank'ın ve Anglo Saxon Company'in %25'er pay ile katıldıkları bir ortaklık kurmuştu. Bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra ise Londra'da bulunan Alman ve İngiliz büyükelçileri Babiali'ye TPC'nin Musul'da petrol araması için izin başvurusunda bulunmuşlardı. Said Halim paşa söz konusu imtiyazı 28 Haziran 1914 yılında vermiş ancak Birinci Cihan Harbinin çıkması ile bu husus ortada kalmıştı⁶⁶. Birinci Cihan harbiyle beraber İngiltere'nin sömürge düzenini sürdürmesi için birincil gücü olan donanmasının yakıt ihtiyacını karşılamak için petrol daha fazla gündeme gelmiş, donanmanın petrol ihtiyacı ve savaş İngiltere'nin Mezopotamya politikasına yön veren başka bir unsur haline gelmişti. 20.yy'ın ilk çeyreğinde petrol Britanya hükümetinin gözünde çok önemli bir yere sahip değildi. Ancak İngiliz donanmasının en güçlü savaş gemileri olan Kraliçe Elizabeth sınıfı gemilerin kömür yakıtından petrol yakıtına dönüşen içten yanmalı motor sistemleriyle donatılması

⁶⁴ Bernard Lewis (Çev. Selen Y.Kölay), *Ortadoğu*, Arkadaş Yay., Ankara, 2015, s.445.

⁶⁵ Akyıldız, Kurşun, a.g.e., s.25.

⁶⁶ Cohen, a.g.e. s.73.

petrolün onların gözünde olduğundan önemli bir maden haline gelmesini sağlamıştı. 1900'lü yılların başında İngilizlerin kurdukları sömürge sistemde kendilerine rakip ve tehlike olarak gördükleri tek millet Almanlardı. 1890'larda Rusları ve Fransızları da dışı rakip olarak görseler de Almanlar noktasında onları endişelendiren husus, İngilizlerin sömürge imparatorluğunun devamını sağladıkları donanmalarının yani deniz gücünü tehdit edebilecek nitelikte bir deniz gücüne sahip olma potansiyeli olan tek millet olmalarıydı⁶⁷. Almanların Tirpitz sınıfı savaş gemilerinin üstün özellikleri İngilizleri daha da tedirgin etmeye başlamıştı. İngilizler denizlerdeki üstünlüklerini Almanlara kaptırmaktan ve deniz kuvvetlerindeki teknik üstünlüklerinin Almanlar tarafından geçileceğinden korkuyorlardı. Bu korku onları deniz gücü ve filolarını stratejik sayılabilecek dönüşüm ve modernizasyonlara itiyordu. Alman tehlikesine karşı, Rosyth and Scapa Flow'da yeni deniz üsleri kurmuşlardı. Bunun yanı sıra donanmadaki savaş gemilerinin yakıtının petrol türevli olmasının etkinlik, hız ve harekât yarıçapını artıran etkisi, kömür yakıtlarına göre daha iyi olduğundan çok geçmeden bu dönüşüme gidilmişti. 1912 yılında Donanma Bakanı olan Winston Churchill bu kararı Kraliçe Elizabeth sınıfı gemiler için almış ve uygulanmasına başlanmıştı. Bu yöndeki kararı vermeye girdi ise, yine aynı yıl kurulmuş ve konu hakkında incelemelerde bulunmuş Kraliyet Yakıt ve Motor Komisyonunun hazırladığı rapor olmuştu. Bunun yanı sıra hava araçlarının petrole olan bağımlılığı ve kara kuvvetlerinin mekanize araçlarında petrolün kullanılmasının bir kuvvet çarpanı olacağı yönündeki değerlendirmeleri de petrole, İngilizlerin önem atfetmesine başka nedenler olarak sayılabılırdi. Askeri alanda kullanılmasının yanı sıra petrolün İngiliz sanayiinde de kullanımı artmıştı. Özellikle yakıt ve yağlamada petrol türevlerinin kullanımı yaygınlaşmıştı⁶⁸. Britanya İmparatorluğu o zamana denk petrol ihtiyacının büyük bölümünü Amerika Birleşik Devletlerinden (ABD) karşılıyordu. Nüfuz alanlarından Trinidad, Mısır ve İran'da petrol bulunmuştu. Trinidad ve Mısır'da bulunan petrol miktar olarak azdı ancak İran Abadan'da çıkan petrol tatmin edici seviyede idi⁶⁹ ve bu durum Basra'nın var olan önemini daha da artırıyor dolayısıyla Basra'nın güvenliği için Mezopotamya, İngiltere için hayli önemli hale geliyordu. Bundan sonraki

---

⁶⁷ Colin Davies, *British Oil Policy in the Middle East (1919-1932)*, Doktora Tezi, Edinburg Üniversitesi, Edinburg, 1973, ss.4-5.

⁶⁸ Davies, a.g.y., s.8.

⁶⁹ Lewis, a.g.e., s.446.

süreçten günümüze değin Mezopotamya'daki mücadelelerin temelinde petrol hep var olacaktı.

Sonuç

İngiltere için Mezopotamya artık Hindistan'ın güvenliği, ticari faaliyetleri ve petrol ekseninde cazibe merkezi olmaya devam edecekti. Görüldüğü üzere İngiltere'nin Mezopotamya politikası ticari faaliyetlerine başladığı 17.yy'dan 20. yy başlarına kadar Hindistan yolunun güvenliğini sağlama ve özellikle Basra Körfezindeki ticari faaliyetleri ve Osmanlı'dan aldığı bir takım imtiyazlar anlamında önemli olmuştu. 20.yy'ın başlarında Berlin Bağdat Demiryolu projesi ile Alman-İngiliz çekişmesine dayalı bir politika izlenmeye başlanmış ve sonrasında yine İngilizler bölgede petrolün varlığını anlamaları üzerine petrol odaklı bir politika izlenmeye başlanmıştır. Buradaki en önemli hususlardan birisi İngilizlerin İran'ın Abadan körfezinde kurdukları rafineri ve Fırat Dicle nehirlerinde yaptıkları Hindistan eksenli ulaşım faaliyetleri olmuştur. 1915 yılındaki De Bunsen komitesinin Asya Türkiye'nin paylaşılması konulu raporunda bölgenin (Bağdat, Basra ve Musul) İngiliz yüksek çıkarları icabı Büyük Britanya'da olması yönündeki kanaat İngilizlerin bölgede daha agresif politikalar izlemesine neden olmuştu. Bölgedeki İngiliz istihbarat görevlilerinin de büyük başarısı sayesinde artan Arap Milliyetçiliğini lehlerine kullanarak böl parçala yönet politikalarının tezahürü olarak bölgedeki Arapları kışkırtmayı başarmışlardır. Bunların yanı sıra Hindistan başta olmak üzere dominyonlarından getirdikleri insan gücü sayesinde Mezopotamya'yı ellerinde tutmak için ellerinden gelen gayreti göstermişler ve 1918 yılında kadim coğrafya Irak'ta dört asırlık hükümranlıktan sonra Osmanlı yönetimi son bulmuştur. Irak mirası yeni Türkiye devletinin de diplomatik olarak en büyük sorunu olmuş ve cumhuriyetin ilk yıllarında Musul ekseninde İngiltere ile çözülemeyen bir sorun haline gelmiştir. Nihayetinde İngilizlerin zengin petrol yataklarının olduğuna inandıkları Musul için verdikleri uzun mücadelenin ardından kazanan taraf İngilizler olmuştur. İngiliz mandaterliğinde kurulan Irak Krallığı ile İngiltere bölgede uzun süren hegemonyasını devam ettirmiş, ikinci dünya savaşından sonra bölgedeki etkinliğini ABD'ye kaptırmıştır. Irak günümüze kadar, gerek İngiltere mandaterliğinde gerekse 1958 Cumhuriyet rejimine geçişten sonra dahi istikrarlı bir gelişim gösterememiş ve kendisini devamlı surette savaşlar, iç ayaklanmalar ve kaosun içinde bulmuştur. Bugün

dahi birliğini sağlamak ve devlet olma görüntüsünden çok uzak olan Irak devleti İngilizlerin yanlış politikaları üzerine inşa edilmiş bir devlet olmanın acı bedelinin ödemektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

İngiliz Devlet Arşivleri, Hindistan Ofisi Kayıtları

IOR/L/PS/10/56.

IOR/L/PS/10/57.

IOR/L/PS/10/399.

II. Kitaplar

Akyıldız, Ali, Kurşun, Zekeriya, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası, Kültür Yay., İstanbul, 2014.

Cohen, Stuart A., *British Policy in Mesopotamia, 1903-1914*, Ithaca Yay., Londra, 2008.

Earle, Edward Mead, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, (Haz.Nurer UĞURLU), İstanbul, 2003.

Fattah, Hala, Caso, Frank, *A Brief History Of Iraq*, Facts On File Yay., New York, 2009.

Goodlad, Graham D., *British Foreign and Imperial Policy (1865-1919)*, Routledge Yay, 2000.

Kaymaz, İhsan Şerif, *Mezopotamya'da Emperyalist Kıpışma ve Yerleşme*, Kaynak Yay., İstanbul, 2016.

Kılıç, Remzi, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, İdeal Yay., İstanbul, 2011.

Kubal, Ayfer Yazkan, *Osmanlı İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu*, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2018.

Lewis, Bernard (Çev. Selen Y.Kölay), *Ortadoğu*, Arkadaş Yay., Ankara, 2015.

Mahajan, Sneh, *British Foreign Policy (1874-1914) (The Role of India)*, Routledge Yay., Londra, 2002.

Marufoğlu, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yay., İstanbul, 1998.

McNabb, David E., *Oil and The Creation Of Iraq*, Routledge Yay., New York, 2016.

Polk, William R., (Çev. Nurettin El-Huseyni), *Irak'ı Anlamak*, NTV Yay., İstanbul, 2007.

Robbins, Keith, *Diplomacy and World Power*, Cambridge University Yay., Cambridge, 1996.

Silleli, Turan, *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2005.

Yurdakul, Nurcan, Özkaplan, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Yay., İstanbul, 2019.

III. Bildiriler

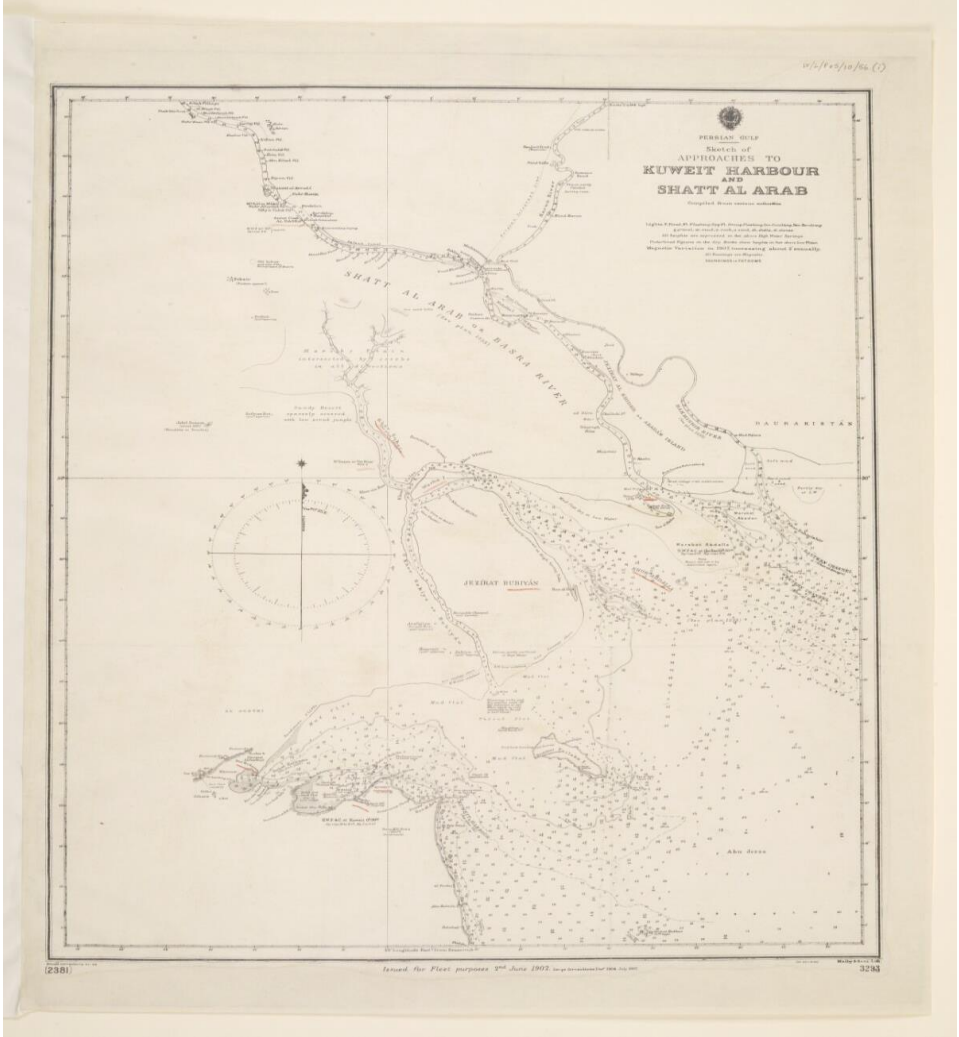
Umar, Ömer Osman, İngiltere'nin Irak Politikası (1900-1918), Kutü'l Amare Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Sempozyumu: 28-29 Nisan 2016-Mardin.

IV. Tezler

Davies, Colin, *British Oil Policy in the Middle East (1919-1932)*, Doktora Tezi, Edinburg Üniversitesi, Edinburg, 1973.

Suat Vural, *Hindistan'da İngiliz Yönetimi*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2013.

EKLER

**Ek-1 İran Körfezinden Kuveyt Limanına Bağdat Demiryolu
(IOR/L/PS/10/56, 30 Eylül 1904)**

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 115-131.

Geliş Tarihi: 18 Nisan 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

ŞEHİR TARİHÇİLİĞİ VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI

Ahmet ERCİVAN**

Öz

Şehirler, bir toplumda meydana gelen sosyal, siyasi, ekonomik ve idari alandaki değişikliklerin en önemli tanıklarındır. Hatta şehirler, yaşanan coğrafyanın hafızası gibidir. Genel olarak Şehir tarihi konusunda ilk çalışmalar Batı'da başlamıştır. Türkiye'de ise şehir tarihi konusundaki çalışmalar çok daha sonra gerçekleşmiştir. Avrupa'da şehir tarihi bir disiplin olarak gelişirken, Türkiye'de bu konudaki çalışmalar henüz çok yenidir. Hatta şehir tarihinin bir bilim olup olmadığı dahi tartışma konusu olmuştur. Bütün bunlara rağmen son dönemlerde bu konudaki çalışmalara öncülük eden tarihçiler vardır. Bu çalışmada Avrupa'da başlayan şehir tarihi çalışmalarının, daha sonraki süreçte Türkiye'deki yansımaları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Toplum, Yerel Tarih, Nüfus.

URBAN HISTORIOGRAPHY AND REFLECTIONS IN TÜRKİYE

Abstract

Cities are the most important witnesses of the social, political, economic and administrative changes that occur in a society. In fact, cities are like the memory of the geography where one lives. In general, the first studies on the history of the city started in the West. In Türkiye, the studies on the history of the city took place much later. While urban history is developing as a discipline in Europe, studies on this subject in

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğretim Görevlisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, (ahmetercivan@ibu.edu.tr), Orcid: 0000-0002-3720-1653.

Türkiye are still very new. It has even been a matter of debate whether the history of the city is a science or not. Despite all this, there are historians who have pioneered studies on this subject in recent times. In this study, the reflections of the urban history studies that started in Europe in the later period in Türkiye are emphasized.

Keywords: City, Society, Local History, Population.

Giriş

Farsça kökenli bir kelime olan şehir (şehir), nüfusunun çoğunluğu ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşan büyük yerleşim merkezlerini ifade eder. Türkçe’de 11. yüzyıldan itibaren şehir kelimesinin karşılığında Sogdca bir kelime olan “kent” ile, kale ve saray anlamlarına gelen “balık” kelimesi kullanılmıştır. Arapça’da ise “medine”, “belde” ve “mısr”, şehrin karşılığı olarak kullanılmıştır.¹ Şehir tarihi üzerine yapılan ilk çalışmaların batıda ortaya çıkmış olması, daha sonra yapılacak olan çalışmaların da batı etkisinde gelişmesine neden olmuştur.

Yerel tarih çalışmaları genel olarak yaşanan mekânı, köyü, kasabayı veya kenti incelediği gibi; sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler hakkında da önemli verileri ortaya koymaktadır. Yerel tarih çalışmaları sadece geçmişini incelemekle kalmaz, günümüzle de bağlantılar kurarak incelenen bölgede zamanla ne gibi değişiklikler olduğunu, bu değişikliklerin insanlar üzerindeki etkilerini araştırır. Türkiye’de şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak Osmanlı dönemini içermektedir. Son yıllarda yerel tarih çalışmaları sürekli bir gelişme içerisine girmiştir. Yapılan çalışmalar daha çok batı etkisinde gelişmiştir. Yine de Cumhuriyet döneminden itibaren önemli çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

---

¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C.38, s.441.

1. Batıda Şehir Tarihçiliği ve Gelişimi

Şehir tarihi konusundaki çalışmaların milattan önceki yıllara kadar uzandığı görülmektedir.² Yerel tarih çalışmalarının genel tarihe de katkısı büyüktür. Hatta genel tarih çalışmaları ile yerel tarih çalışmalarının birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu belirtilebilir.³ 20. yüzyılın başından itibaren üst anlatı tarihçiliğe karşı ortaya çıkmış alternatif tarih yazımı yaklaşımından biri de yerel tarih alanında ortaya çıkan çalışmalardır.⁴ Yerel tarih çalışmaları Avrupa'da 16. yüzyılın sonunda Stow'un yayımladığı araştırmayla başlamıştır. Avrupa'da ve Amerika'da yerel tarihle ilgili olarak ilk çalışmaları yapanlar amatör tarihçilerdir. Bu durumun ortaya çıkmasında akademik tarihçilerin politik, dinî, askerî, diplomatik, yönetsel konulara yönelirken yerel tarih çalışmalarına yeterince önem vermemesi etkili olmuştur.⁵

İlk şehirler MÖ 3500'lü yıllarda Mezopotamya'da ortaya çıkmış ve mekânsal bir örgütlenme şeklinde günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. "Polis" olarak adlandırılan Yunan şehir devletlerinin ortaya çıkması ise MÖ 7. yüzyıla kadar uzanır. Polisler aynı zamanda Batı medeniyetinin de şehirleşme açısından önemli bir mihenk taşı oluşturmuştur. Şimdiki şehir modellerinin ortaya çıkması ise belirli bir ilerleme sürecinin sonucunda olmuştur.⁶

Weber, şehri "çoğu kez sakinlerinin kişisel karşılıklı tanışıklıklarının olmadığı genişlikte bir koloni meydana getiren yoğun yerleşimli yer" olarak tanımlamıştır.⁷ Weber'e göre bir yerin şehir sayılabilmesi için belli nitelikleri taşıması gerekiyordu. Buna göre, kale içerisinde olması, belirli günlerde kurulan bir pazarın bulunması, kendine ait bir mahkemesi veya özerk bir hukuk düzeninin bulunması, kendi kendisini yönetebilme özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Bunlara ilave olarak şehirlerin kendine ait toprakları

---

² Muhammed Dağ, *Annales Tarih Ekolü ve Türkiye'de Yerel Tarih Yazımı (1939-2000)*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2020, s. 148.

³ İlhan Tekeli, "VI Oturum. Panel: Yerel Tarih Çalışmalarına Gençlerin Katılımı ve Tarih Eğitimi", (Haz. Funda Çelebi), *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim-Yerel Tarih Grupları Deneyimi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul, 2001, s. 188.

⁴ Oktay Gökdemir, "Tarih yazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü ve Yerel Tarih", (Ed. Ahmet Şimşek), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 199.

⁵ Dağ, A.g.t., s. 152-155.

⁶ Alpaslan Aliağaoğlu, Oğuzhan Özkan, Antik Yunan Kentlerinin (Polis) Kentsel Ekoloji Perspektifiyle Değerlendirilmesi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2020, Yıl 25, S.43, ss. 3.

⁷ Don Martindale, Şehir ve Cemiyet, (Haz. Ahmet Aydoğan), *Şehir Kuramı, Şehir ve Cemiyet, İz Yayıncılık*, İstanbul, 2000, s.85.

da bulunmaktadır. Şehirleri, iktisadi açıdan tüketici, üretici ve tüccar şehirler olarak tasnif eden Weber, bu tasnifin “şehirlerin hâkim ekonomik bileşeni açısından” yapılması gerektiğini söylemiştir.⁸ Yine Weber’e göre şehir, zaman içerisinde ekonomik bir işlevle tedricen ortaya çıkmış özgün bir kurumlar sistemidir.⁹

Braudel ise, şehir nüfusları üzerinde durarak, şehir tarihi açısından küçük nüfuslu yerlerin de önemine değinmiştir. Ona göre şehir, küçük toplulukları da kapsamalıdır. Küçük kasabalar etrafındaki kırsal alanı da zamanla içine alır. Sonuçta kırsal alanda şehirli bir oluşum gerçekleşir. Zamanla bu kırsal alanlar kalabalık ve daha faal alanların nüfuzu altına girerler.¹⁰

Harvey, şehri “yapılı çevre” olarak tanımlamış ve birincil aktör olarak “toplumsal sınıfları” öngörmüştür. Buna karşılık Castels, şehri “kollektif tüketim alanı” olarak tanımlamış ve şehirdeki birincil aktörü “kentsel toplumsal hareketler” olarak tespit etmiştir. Pahl ise şehri “kaynak dağıtıcı sistem” olarak tanımlamış ve şehrin birincil aktörünün ise “kent yöneticileri” olduğunu söylemiştir.¹¹

Charles H. Cooley ise şehirlerin konumunu açıklamaya çalışmıştır. Ona göre geçmişte şehirlerin bir kısmı kale ve dinî kurumlar gibi yapıların etrafında kurulurken bir kısmı ise siyasal endişelerle kurulmuştur. Bununla birlikte şehirlerin kurulmasındaki birincil neden ulaşım olmuştur. Bundan dolayı şehirler genellikle nehirlerin ağız kısımlarında, kilit noktalarında, ovaların tepelerin buluşma noktalarında ve buna benzer yerlerde kurulmuştur. Sonuçta kurulan şehirlerde birçok hizmet kolu ortaya çıkmıştır.¹²

Gordon Childe, MÖ 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndus Vadisinde ortaya çıkan toplumsal değişiklikleri kentsel devrim olarak adlandırmıştır. Childe’e göre “bu bölgelerde bu tarihlerde ortaya çıkan insanlar artık basit çiftliklerden oluşan küçük topluluklar değil, çeşitli meslek

⁸ Max Weber, *ŞehirModern Kentin Oluşumu*, (Çev. Musa Ceylan), İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 2010, ss.123-124.

⁹ Weber, A.g.e., s.58.

¹⁰ Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, XVth-XVIIIth Century: The Structures of Everyday Life*, (Çev. S. Reynolds), 2. Baskı, New York, 1986, ss. 479-482.

¹¹ H. Tarık Şengül, *Kentsel Çelişki ve Siyaset, Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s.40.

¹² Martindale, A.g.m., s.43.

ve sınıfları içeren devletlerdir." Yeni kentler kapladıkları nüfus ve alan bakımından eski yerleşim yerlerine göre çok daha büyüktür. Bunlara ilave olarak bu şehir veya kentler yeni bir toplumsal iş bölümü getirmekte, besin üretiminden uzaklaşmış rahipleri, prensleri, profesyonel askerleri, birçok alanda uzmanlaşmış zanaatkârları ve memurları barındırmaktadır. Şehirler uygarlığın merkezidir. İnsanlık bu sayede ilkelikten uygarlığa, yani devletsiz toplumdaki devletli topluma geçmektedir. Şehri oluşturan devlettir ve devlet temellerini şehir üzerinde kurar.¹³

Şehir tarihçiliğinin ön plana çıkması ve disiplinler arasında kendine yer edinmesi ise 1960'lı yıllarda olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası gelişmeler şehre bakışta önemli değişikliklere yol açmıştır.¹⁴ Şehir tarihi tanımı yapılırken önemli unsurlardan birisi de diğer disiplinlerle olan ilişkisidir. Dünyada şehir tarihi kendi başına bir disiplin olmaktan çok farklı disiplinleri buluşturan bir alan olarak görülmüştür.¹⁵

Görüldüğü üzere şehir hakkındaki tanım ve sorgulamalar önce Avrupa'da gündeme geldiğinden, Avrupa dışındaki şehirler batıdaki şehirlere göre incelenmiştir. Bu sebeple Batı literatüründe, Avrupa şehirlerine benzemeyen, farklı özellikler taşıyan bir "İslam Şehri" veya "Doğu Şehri" kavramı yerleşmiştir. Bu kavramla açıklanan İslam şehri, bir planı olmayan, çıkmaz sokaklarla dolu, İslami kurallar çerçevesinde gelişmiş yerleşme alanıdır. Weberci yaklaşımın etkisinde kalan yazarlar, hiçbir ayırım yapmaksızın bütün İslam şehirlerini, bu iki özelliğinden dolayı, Batı şehirlerine göre "şehir" saymamışlardır.¹⁶

Antik Çağ'daki şehirler ile Orta Çağ'daki İslami şehirleri kıyaslayan batılılar, son derece olumsuz bir bakış açısıyla İslami şehirleri değerlendirmişlerdir. Buna göre İslami şehirler, kendine özgü hukuki statüsü olmayan, terkedilmiş, düzensiz ve hatta anarşik bir yapıya sahiptir. Bu tanımlama yapılırken coğrafi ve kültürel özellikler hiç dikkate alınmamış ve

¹³ Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1990, ss. 21-22.

¹⁴ Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği; Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi Sayısı*, C.3, İstanbul 2005, s.11.

¹⁵ Uğur, A.g.m., s.12.

¹⁶ Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s.27.

bütün İslam şehirleri tek bir şekilde değerlendirilmiştir.¹⁷ Bu yaklaşım batılı oryantalistlerin İslami şehirlere genel olarak bakışını ifade etmektedir.

2. Türkiye’de Şehir Tarihi Çalışmaları

Türkiye’de şehir tarihi çalışmaları özellikle Osmanlı şehirleri ile başlamıştır. Beylikler dönemi ve Cumhuriyet dönemi şehirleri hakkında yapılan çalışmalar ise daha azdır. Osmanlı dönemi şehirleri çalışılırken farklı coğrafyalardaki şehirlerin farklı yaklaşımlarla çalışıldığı görülmektedir. Anadolu şehirleri çalışılırken İslam şehirleri tartışmaları gündeme gelmemiş, bununla birlikte Balkan, Arap ve Afrika coğrafyasında bulunan şehirler çalışılırken İslam şehri tartışmaları sık sık gündeme gelmiştir.¹⁸

İslam coğrafyasındaki şehirlerin İslam şehri sınıflamasına tâbi tutulması William ve Georges Marçais kardeşlerin 1920’lerde yaptıkları çalışmalarla başlamıştır. İslam’ın şehirli bir din olduğu vurgulanmış ve İslam şehri Cuma Camisi, pazar ve hamamın şekillendirdiği belirtilmiştir. Georges Marçais daha sonra, bu unsurlara mesken mahallinin ayrıştırılması, esnafın pazarda hiyerarşik olarak yer alması ve belediye yapılanmasını da ilave etmiştir. Bu tanıma Robert Brunschvig, sürecin altyapısını oluşturması açısından dinî, örfî hukuku eklemiştir. Son olarak 1950’lerde Gustave Von Grunebaum tüm bu söylenenleri bir araya getirerek İslam şehri tasvir etmiştir.¹⁹ Böylece belli bir çerçeveye kavuşan İslam şehri kavramsallaştırması, Jean Sauvaget ve Ira Lapidus’un çalışmalarıyla literatürde yerini almıştır. Sauvaget daha çok İslam şehirlerine Bizans şehir yapılarının etkilerini araştırırken; Lapidus İslam şehirlerindeki toplumsal yapı ve bağların analizini yapmıştır.²⁰

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat dönemine kadar batılı anlamda bir şehir kavramından söz edemeyiz. Tanzimat’ın ilanıyla birlikte şehir kavramıyla ilgili gelişmeler olmuştur. Muhtarlık ve belediye teşkilatlarının kurulması ile birlikte şehir kavramı farklı bir boyut kazanmıştır.²¹ Türkiye’de şehir tarihi

¹⁷ Andre Raymond, “Şehir”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C.38, ss.449-451.

¹⁸ Uğur, A.g.m., s.17.

¹⁹ Uğur, A.g.m., s.17-18.

²⁰ Ira M. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge: Harvard University Press, 1967.

²¹ Adem Kara, “Osmanlı Devleti’nde Kent Kavramı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Şehir Yazıları, 2014 S.67, s.3

yazımı Avrupa'dan çok sonra başlamıştır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra bu konuda çalışmaların arttığı görülmektedir. Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalçık Türkiye'de bu çalışmaların ilk örneklerini vermişlerdir.²²

Şehir veya kent kavramı ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Genellikle nüfus yoğunluğu fazla olan ve yaşayanların çoğunun tarım dışı faaliyetlerde bulunduğu yerleşim mekânları "şehir" diye adlandırılmıştır. Şehirlerdeki kalabalık nüfus ve yoğun iş hayatı, şehirde yaşayanların köylerde yaşayanlardan ayrılmasına neden olmuştur. Kırsal hayatta farklı bir yaşam tarzı bulunmakta, toplumsal sınıf farkları az görülmekte ve tarımsal uğraşlar öne çıkmaktadır. Genellikle insanlar benzer faaliyetler içerisinde bulunmaktadırlar. Şehirde yaşayanlarda ise bir alanda uzmanlaşma söz konusudur. Şehirlerde yaşayan insanların uğraşları farklı olduğu gibi yaşadıkları fiziki mekânlar da kırsal hayata göre farklılıklar göstermektedir.²³

Cansever'e göre şehir; insanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirmiş olduğu en önemli, en büyük fizik, ürün ve insan hayatını çevreleyen bir yapıdır. İnsanlar ve toplumlar, inançlarından hareket ederek bu yapıya bir şekil verirler. Şehirlerde toplumsal mesafeler en aza inmiştir ve ilişkiler yoğunluk kazanmıştır. Bu ilişkiler sistematığı içerisinde şehrin ilk yapısını ise ev oluşturur. İnsanlar şehirleri hem güvende olmak hem de iktisadi hayatlarını devam ettirebilmek için oluşturmuşlardır.²⁴

Genel olarak bakıldığında şehir veya kentte yaşayan bütün vatandaşlar için siyasi, ekonomik, toplumsal ve yönetim olarak bir yaşam alanının var olduğu görülmektedir.²⁵ Şehirler birçok alanda meydana gelen değişim ve dönüşümlerin sadece şahidi olmakla kalmamış, aynı zamanda onları etkileyen ve yön veren bir konuma gelmiştir.²⁶ Şehirler sadece insanların bir arada yaşadığı fiziksel mekânlar değildir. Günlük hayatlarındaki davranış kalıpları, düşünce biçimleri, politik tercihleri, sosyal ilişkileri gibi şehre özgü

---

²² Yasemin Avcı, "Kent Tarihi", (Ed. Ahmet Şimşek), *Tarih İçin Metodoloji*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2015, s.136-137.

²³ Ergenç, A.g.e., s.25.

²⁴ Turgut Cansever, *Osmanlı Şehri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.18.

²⁵ Kuvılcım Akkoyunlu, *Sürdürülebilir Kent*, Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine, Der: Ayşegül Mengi, Ankara, İmge Yayınevi, 2007, s.11-26.

²⁶ Uğur, A.g.m., s.10.

sosyal, siyasal ve kültürel özellikler olduğu gibi, fiziksel yapısı da mimarisiyle, estetiğiyle, şehre özgü hız ve ölçeği ile ayrı özellikler taşır.²⁷

Şehir tarihi araştırmalarının en temel sorunlarına bakıldığında; şehir tanımları, Osmanlı şehrinin İslam şehri içindeki konumu ve bunun yanı sıra İslam şehri hakkındaki bakış açılarıdır. Avrupa'daki İslam şehrine bakış Osmanlı şehirleri ile karşılaştırıldığında farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar Weber'in şehir ile ilgili yaklaşımından kaynaklanmaktadır.²⁸ Doğan Kuban, batı merkezli şehir tanımlamalarına karşılık, İslam şehirlerinin Avrupa'daki şehirlerden farklı olarak bir kurumsal kimlikleri olduğunu ve bu yüzden sadece fiziki özelliklere bakılarak şehir kavramının tanımlanmaması gerektiğini belirtmiştir.²⁹

Ergenç'e göre şehir, içinde yaşayanların iş bölümü yaparak pazarlamak için tarım dışı üretimde buldukları, çevresine mal ve hizmet sundukları bir yerleşme biçimidir.³⁰ Cansever'e göre şehir, " insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fiziki ürün ve insan hayatını çerçeveleyen bir yapıdır. Bu yapıya biçim veren tercihleri ise insanlar ve toplumlar, inançlarından, dinden hareket ederek belirlerler. Şehir toplumsal hayata, insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiği, ilişkilerin en büyük yoğunluk kazandığı yerdir."³¹ Batılı şehir tarihçilerinin Osmanlı şehri konusunda ısrarla üzerinde durdukları ortak nokta, şehri "pek düzenlenmemiş bir karışık işleyiş" olarak görmeleridir. Bununla birlikte Osmanlı şehrinde, her evin şahsiyeti vardır. Bu şahsiyeti oluşturan önemli bir unsur, şehrin çok önemli bir elemanı olan yolların biçimidir. Aynı şekilde Osmanlı, şehirleri inşa ederken tabiatın dengesine uygun bir yol izlemiştir.³² Osmanlı şehirlerindeki çarşı ise sadece ekonomik alışverişlerin yapıldığı bir mekân değil aynı zamanda yoğun bir şekilde toplumsal ilişkilerin de devam ettiği bir yerdir.³³ Tekeli'ye göre taşradaki temel yönetim birimleri olan sancak, kaza ve nahiye merkezleri genellikle

²⁷ Erol Kaya, *Kent ve Kentleşme*, İlke Yayınları, İstanbul, 2003, s.19.

²⁸ Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", *Türkiye Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi Sayısı*, c.3, s.6, 2005, s.59.

²⁹ Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Bellekten*, c. 52, s. 203, 1988, ss. 667-683.

³⁰ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 1995, s. 12

³¹ Cansever, A.g.e., s.17.

³² Cansever, A.g.e., ss.90-96.

³³ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, S.235.

şehir olarak bilinir. “Nefs” kelimesi de şehir anlamında kullanılmış olmakla birlikte tam bir ayırımı ifade etmez. Bazen küçük köyler için de “nefs” kelimesi kullanılmıştır.³⁴

Osmanlı şehrinin tanımında Avrupa'daki şehir tanımına benzer noktalar ön plana çıksa da, dinsel farklılıklardan kaynaklanan öğeler de kendini gösterir. Osmanlı bakış açısından şehir, belgelerin ifadesiyle “cuma kılınır, pazar durur” yerdir. Bir dinî merkez ve pazar yeri, buna ek olarak Osmanlı kasaba ve kentlerinin buldukları idari birimin merkezi oldukları, yani bir idari merkez oldukları da iyi bilinen bir husustur.³⁵ Burada dikkati çeken nokta şehirlerin bir ibadethane ve pazar etrafında gelişmiş olmasıdır. Osmanlı dönemi Anadolu kentleri hakkındaki araştırmasında Faroqhi; bu ve benzeri ölçütlere ek olarak, nüfus büyüklükleri açısından kentleri büyük, orta ve küçük ölçekli olarak üç kategoriye ayırmıştır³⁶. Özer Ergenç Osmanlı kentini bir sentez olarak görmüş ve bu sentezde hem İslami öğeleri hem de Orta Asya Türk Uygarlığının etkilerinin görüldüğünü belirtmiştir.³⁷ Buna benzer şekilde Barkan'ın³⁸ da aynı etkiye vurgu yaptığını görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nde kasabalar veya şehirler farklı ürünlerin üretildiği dağ ve ova köyleri arasında bir pazar ve ürünlerin değiştirildiği bir merkezdi.³⁹ Aslında kasabaların oluşmasının sebebi, bu tip pazar yerlerinin kurulmasıydı. Bu bakımdan, bu tür kasabalarda, pazar yeri veya onun yanında kurulmuş olan ulu cami kasabanın merkezini oluşturuyordu. Ayrıca han ve hamam gibi ortak yönleri de bulunuyordu.⁴⁰ Bu durum klasik Türk şehirlerinin ortak özelliğidir. Şehirler ister küçük olsun ister orta ölçekli olsun, isterse büyük olsun bu çerçevede gelişmişlerdir. Türk şehirlerinde Avrupa'daki gibi kapalı bir sur içerisine hapsolme yoktur.

³⁴ İlhan Şahin, “Şehir”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul,2010, C.38, ss. 446.

³⁵ Öz, A.g.m., s.28.

³⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, (Çev. N. Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

³⁷ Ergenç, A.g.e., s.48.

³⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXIII/ S. 1-2, (1962-1963), s. 239-296.

³⁹ Hamit Sadi Selen, “XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'nun köy ve küçük şehir hayatı”, *III. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, 1943, Ankara, 1948, S. 390-398.

⁴⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Devleti'nde Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Derleyen Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 31, İzmir 1984, s.2-3.

dönemi ve Cumhuriyet dönemi şehirleri üzerine yapılan çalışmalar daha azdır.⁴⁶ Osmanlı şehrinin tarihsel arka planını, Selçuklu ve Bizans şehir kültürü ile Arap-İslam şehir kültürü oluşturmuştur.⁴⁷ Osmanlı şehri bir yanıyla İslam şehri, bir yanıyla da Orta Asya Türk şehir tipinin bir sentezi konumundadır. İslam şehirleri gece güvenlik nedeniyle büyük kapılarla kapatılıyordu.⁴⁸ Osmanlı şehirlerinde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Bu bize devletin güvenliği ne kadar büyük ölçüde sağladığı hakkında bir fikir vermektedir.⁴⁹ Mustafa Akdağ'a göre, bu sentez içerisinde Türk kültürü daha ağır basmaktadır ve Osmanlı şehri, Selçuklu dönemi şehir kültürünün bir devamı niteliğindedir.⁵⁰

Şehir, halkın tarım dışı mal üretmesi ve geniş bir çevreye pazarlaması yönüyle köyden ayrılır. Bunun yanı sıra yakınında süregelen tarım faaliyetleri ile birlikte bağcılık ve bahçeciliğin de ön plana çıktığı yerler olarak dikkati çeker.⁵¹ Mahallelerin kurulması ve bu mahallelerin etnik ve dinsel özelliklere sahip olması da şehirlerin önemli özelliklerinden birisidir.⁵² Osmanlı Devleti'nde mahalle, birbirini tanıyan ve birbirinin davranışlarından sorumlu olan insanların birlikte yaşadıkları yerdir.⁵³ Osmanlı şehri; cami, pazar, vakıf üçlüsünün odak noktasını oluşturmakta ve mahalle tipi yapılanmayı model olarak almaktadır. Her ne kadar mahalle tipi yapılanmada cami ön planda görünse de Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler de mahallelerde kendilerine yer bulmaktadır. Mahallelerden oluşan Osmanlı şehirleri dağınık bir görüntü sergilese de kendi içerisinde bir tutarlılığa sahiptir.⁵⁴ Diğer İslami kentlerde mahalle, etrafı yüksek duvarlarla çevrili, geceleri kapanan kapılarıyla dikkat çeken, çeşitli etnik ve dinsel grupların kapalı bir bütün olarak yaşadığı savunma bölgesiyken, Osmanlı şehrinde, devlete karşı

---

⁴⁶ Uğur, A.g.m., s.16.

⁴⁷ Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", *Osmanlı: Toplum*, c. V, Ankara 1999, s. 529.

⁴⁸ Ergenç, "Kent Tarihçiliğine Katkı", s.12.

⁴⁹ Taş, A.g.e., s.235.

⁵⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.27-28

⁵¹ Baykara, A.g.e., 529.

⁵² Z. Yenen, *Vakıf Kurumu-İmaret Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1988, s. 72.

⁵³ Ergenç, "Kent Tarihçiliğine Katkı", 25.

⁵⁴ Nagehan Üstündağ, "Osmanlı'da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. Yüzyıl)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, Bahar 2005, s.156.

yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi ve sosyal hizmetlerin daha iyi görülmesini sağlayan temel birimler olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁵

Osmanlı Devleti'nde vakıflar yoluyla şehirleşme Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur. Vakıflar yoluyla şehirleşmenin ilk rnekleri İstanbul'da görülmüştür. Daha sonraki dönemlerde de vakıf faaliyetleri artarak devam etmiş, hatta padişahın yanı sıra devlet adamlarının ve padişah yakınlarının çok sayıda vakıf eseri ortaya çıkmıştır. Yapılan imar faaliyetleri ve alınan tedbirlerle İstanbul, Avrupa'nın en büyük şehri haline gelmiştir. Vakıf uygulamasının örneklerini Anadolu'da ve özellikle Balkanlar'da sıkça görmek mümkündür.⁵⁶

Weber'in Batılı şehirler için yaptığı ideal tanım İslam coğrafyasındaki şehirlerin tasvirinde temel ölçüt olarak alınmıştır. Bununla birlikte Weber'in İslam şehri tanımı batılı şehrin tanımı için bir araçtır. Kaynaklar açısından bakıldığında ise Osmanlı şehir tarihçileri genellikle arşiv kaynaklarına yoğunlaşmışlar ve bu kaynaklardan yola çıkarak şehirlerin tasvirlerini yapmışlardır. Bir dönem bu çalışmaların ana kaynağı tahrir defterleri olmasına karşın daha sonraki yıllarda şer'iyeye sicilleri ön plana çıkmıştır. Bunlara ilave olarak temettuat defterleri ve salnameler şehir tarihçileri tarafından sıkça kullanılmıştır. Sancak-kaza monografisi tarzında yazılmış ve büyük çoğunluğu 15-16. yüzyıl tahrir defterlerine dayalı çalışmalarda orta ve küçük boy kentlerin demografik, toplumsal ve ekonomik tarihi hakkında hatırı sayılır bilgilere ulaşıldığı da göz ardı edilemez.

16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın sonlarına kadar, Anadolu şehirleri ve kasabaları ile ilgili olarak sistematik bir nüfus tahmini için, resmi olarak düzenli veriler yoktur. 19. yüzyıl Anadolu şehirleri için en geniş derleme Cuinet tarafından yapılmıştır.⁵⁷ Şehir tarihi için önemli kaynaklardan birisi de Evliya elebi'dir. Evliya elebi gittiği her şehir halkının sosyal hiyerarşisini inceler. Nüfus yapısı, sosyal doku ve coğrafi olarak da gittiği şehirler hakkında bilgiler verir. Evliya elebi'nin yanı sıra Osmanlı lkesine

⁵⁵ Ergenç, "Kent Tarihçiliğine Katkı, 159.

⁵⁶ İlhan, Tekeli, "Kent Planlaması ve Kent Araştırmaları", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Toplumsal Bilimler-II*, Ankara: TÜBA 1998.

⁵⁷ Surayıya Faroğlı, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (ev. Emine Sonnur zcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s. 13-14.

seyahat eden gezginler de Osmanlı şehirleri hakkında birçok bilgiyi ortaya koymaktadır.⁵⁸

Sonuç

Türkiye'de şehir tarihi çalışmaları ağırlıklı olarak Osmanlı şehirleri ile ilgilidir. Her ne kadar Avrupa'ya göre geç kalınmış olsa bile son zamanlarda bu konuda yapılan çalışmalar artmış durumdadır. Ayrıca kaynak çeşitliliği de artmıştır. Başlangıçta tahrir defterleri ağırlıklı olarak kullanılırken sonraki çalışmalarda şer'îye sicilleri, nüfus defterleri, temettuat defterleri ve salnameler de kullanılmıştır. Bunların yanı sıra yerli ve yabancı gezginlerin seyahatnameleri de Osmanlı şehirleri hakkında önemli verileri ortaya koymaktadır.

Türk şehirleri Avrupa şehirlerinden, hatta İslam şehirlerinden ayrılmaktadır. Avrupa'da şehirler bir kale içerisinde gelişirken, İslam şehirleri de belirli kapıları olan güvenlik önlemlerinin olduğu şehirlerdir. Türk şehirlerinde ise bir kaleye hapsolme yoktur. Türk şehirleri daha çok bir pazar etrafında veya cami etrafında şekillenmiş durumdadır. Bu yönü ile Türk şehirleri batıdan ve klasik doğu şehirlerinden ayrılmaktadır. Avrupa şehirleri ile Asya şehirlerinin bir sentezi olan Osmanlı şehirlerindeki en önemli yapılanma mahalle olmuştur. Dışarıdan bakıldığında dağınık bir yapılanma gösteren Osmanlı şehirlerinin kendi içerisinde bir düzeni ve ruhu vardır.

Şehir tarihi araştırmalarında arşiv belgelerinin yanı sıra fiziki mekânların da incelenmesiyle birlikte kaynak çeşitliği çoğalmıştır. Şehirler, yaşanan coğrafyanın hafızası oldukları için zamanla meydana gelen değişimlere de şahitlik etmişler hatta bu değişimlerde bizzat görev almışlardır. Dolayısıyla şehir tarihi çalışmaları arttıkça o bölgenin tarihi hakkında daha çok bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır.

Yine şehir tarihi çalışmaları yapılırken farklı coğrafyaların incelenmesi, bölgesel farklılıkların da ortaya konulmasını mümkün kılacaktır. Yapılan çalışmaların çoğalması tarihçilere hem kaynak zenginliği sağlayacak hem de

---

⁵⁸ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Eviya Çelebi Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013. C.2.

elde ettikleri verileri kıyaslama imkânı sunacaktır. Bu ise daha çok araştırma yapma imkânı ve daha somut bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Akkoyunlu, Kıvılcım, *Sürdürülebilir Kent*, Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine, Der: Ayşegül Mengi, Ankara, İmge Yayınevi, 2007.
- Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism, XVth-XVIIIth Century: The Structures of Everyday Life*, (Çev. S. Reynolds), 2. Baskı, New York, 1986.
- Bumin, Kürşat, *Demokrasi Arayışında Kent*, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Cansever, Turgut, *Osmanlı Şehri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Dağ, Muhammed, *Annales Tarih Ekolü ve Türkiye'de Yerel Tarih Yazımı (1939-2000)*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2020.
- Ergenç, Özer, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 1995.
- Ergenç, Özer, *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, (Çev. N. Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.
- Gökdemir, Oktay, "Tarih yazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü ve Yerel Tarih", (Ed. Ahmet Şimşek), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, (çev. Halil Berktaş), c. 1, Eren Yayınları, İstanbul 2000.
- Kahraman, Seyit Ali ve Dağlı, Yücel, *Günümüz Türkçesiyle Evlia Çelebi Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kaya, Erol, *Kent ve Kentleşme, İlke Yayınları*, İstanbul, 2003.
- Lapidus, Ira M., *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge: Harvard University Press, 1967.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı Devleti'nde Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Derleyen Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 31, İzmir 1984.
- Şengül, H. Tarık, *Kentsel Çelişki ve Siyaset, Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Weber, Max, *ŞehirModern Kentin Oluşumu*, (Çev Musa Ceylan), İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 2010.

Yenen, Zekiye, *Vakıf Kurumu-İmaret Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1988.

II. MAKALELER

Aliağaoğlu, Alpaslan ve Özkan, Oğuzhan, "Antik Yunan Kentlerinin (Polis) Kentsel Ekoloji Perspektifiyle Değerlendirilmesi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2020, Yıl 25, S.43, ss. 3-12.

Avcı, Yasemin, "Kent Tarihi", (Ed. Ahmet Şimşek), *Tarih İçin Metodoloji*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2015, ss.175-182.

Barkan, Ömer Lütfi, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXIII/ S. 1-2, (1962-1963), ss. 239-296.

Baykara, Tuncer, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", *Osmanlı: Toplum*, c. V, Ankara 1999, ss.528-535.

Ergenç, Özer, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Bellekten*, c. 52, s. 203, 1988, ss. 667-683.

İnalçık, Halil ve Arı, Bülent, "Türk-İslam-Osmanlı şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi Sayısı*, c. 3, s. 6, (2005), s. 27-56.

Kara, Adem, "Osmanlı Devleti'nde Kent Kavramı", *Doğu Batı Düşünce Dergisi,Şehir Yazıları*, 2014 S.67, ss. 2-27.

Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, "Şehir", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C.38, ss.441-446.

Martindale, Don, Şehir ve Cemiyet, (Haz. Ahmet Aydoğan), *Şehir Kuramı, Şehir ve Cemiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss.35-101.

Öz, Mehmet, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", *Türkiye Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi Sayısı*, c.3, s.6, 2005, s.57-88.

Raymond, Andre, "Şehir", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C.38, ss.449-451.

Selen, Hamit Sadi, "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'nun köy ve küçük şehir hayatı", *III. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, 1943, Ankara, 1948, S. 390-398.

Şahin, İlhan, "Şehir", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul,2010, C.38, ss. 446.

Tekeli, İlhan, "Kent Planlaması ve Kent Araştırmaları", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Toplumsal Bilimler-II*, Ankara: TÜBA 1998, ss.97-160.

- Tekeli, İlhan, "VI Oturum. Panel: Yerel Tarih Çalışmalarına Gençlerin Katılımı ve Tarih Eğitimi", (Haz. Funda Çelebi), *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim-Yerel Tarih Grupları Deneyimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- Uğur, Yunus, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği; Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi Sayısı, C.3*, İstanbul 2005, ss.9-26.
- Üstündağ, Nagehan, "Osmanlı'da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. Yüzyıl)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, Bahar 2005, s.149-168.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 133-153.

Geliş Tarihi: 12 Nisan 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

AMERİKAN BASINININ GÖZÜNDEN İŞGAL YILLARINDA İZMİR'DE KURULMUŞ ÖZERK BİR YUNAN İDARESİ: İYONYA DEVLETİ

Cengizhan HALAÇLI**

Öz

1922 Mayıs'ında ilk ciddi adımları görülmeye başlanan İyonya Devleti'nin kuruluş hazırlıkları 30 Temmuz 1922 itibariyle tamamlanmış ve İzmir'de bulunan Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis tarafından kuruluşu ilan edilmiştir. Lakin bu kuruluş ilanı, hem Yunanların çok geçmeden Avrupa'nın siyasi ve askeri desteğinden mahrum kalacaklarını anlamaları hem de 26 Ağustos 1922 tarihinde Türk ordusunun genel taarruzu karşısında tutunamayan Yunan birliklerinin İzmir'i terk etmesiyle kısa sürede önemini kaybetmiştir. Sonuç olarak 9 Eylül 1922'de Türk ordusunun İzmir'e girmesi, büyük umutlarla kuruluşu ilan edilen İyonya Devleti'nin ömrünün yalnız kırk bir gün sürmesine neden olmuştur. Bu araştırma makalesi, 20. yüzyılın en büyük siyasi ve askeri gücü olarak kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri'nin basınında İyonya Devleti'nin ilanına nasıl yaklaşıldığını ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışma, konusu itibariyle Amerikan basınına merkeze almasından dolayı Amerika'da yayın yapan ulusal/bölgesel nitelikteki gazeteler irdelenerek kaleme alınmış ve bu vesileyle konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küçük Asya Savunma Birliği, İyonya Devleti, Aristeidis Stergiadis, İzmir, Smyrna.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (chalacli@gmail.com), Orcid: 0000-0002-8233-5765.

AN AUTONOMOUS GREEK ADMINISTRATION ESTABLISHED IN IZMIR DURING THE OCCUPATION FROM THE PERSPECTIVE OF THE AMERICAN PRESS: THE IONIAN STATE

Abstract

The preparations for the establishment of the Ionian State, whose first serious steps began to be seen in May 1922, were completed as of 30 July 1922 and its establishment was announced by the Greek High Commissioner Stergiadis in Izmir. However, this declaration of establishment lost its importance in a short time, both when the Greeks realized that they would soon be deprived of the political and military support of Europe, and when the Greek troops, who could not hold on against the general attack of the Turkish army on 26 August 1922, left Izmir. As a result, the Turkish army's entry into Izmir on September 9, 1922 caused the Ionian State, which was declared to be founded with great hopes, to last only forty-one days. This research article was written in order to reveal how the proclamation of the Ionian State was approached in the press of the United States of America, which is considered the greatest political and military power of the 20th century. Due to the fact that the study focuses on the American press in terms of its subject, the national/regional newspapers published in the USA have been examined and the subject has been tried to be clarified on this occasion.

Keywords: Asia Minor Defense Organization, Ionian State, Aristeidis Stergiadis, İzmir, Smyrna.

Giriş

1919-1922 yılları arasında gerçekleşen Yunanistan'ın "Küçük Asya Seferi"¹, Yunan askeri birliklerinin 15 Mayıs 1919 tarihinde Kordon'a çıkarak İzmir'i işgal etmesiyle resmen başlamıştır². Lakin işgal her ne kadar resmen

---

¹ Mikrasiyatiki Ekstrateia. 9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle birlikte "Küçük Asya Seferi" tabiri modern Yunan tarihinde "Küçük Asya Felaketi-Mikrasiyatiki Katastrofi" olarak adlandırılmaya başlamıştır.

² Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ediş sürecine ve bu sırada hem İzmir halkının hem de Türk yetkililerin içinde buldukları kargaşa ortamına dair ayrıntılı bilgi için: Türkmen Parlak, *Yunan Ege'ye Nasıl Geldi*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1982, ss. 311-358.

15 Mayıs'ta başlasa da seferin geçmişi bu resmi işgalden daha önceye, İngiltere adına Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Sir Edward Grey'in, Yunanistan Başbakanı Venizelos'a hitaben kaleme aldığı "Yunanistan'ın İtilaf Devletleri safında savaşa hemen girmesi karşılığında Küçük Asya'da bazı önemli toprak tavizleri verilebileceğini" belirttiği 23-24 Ocak 1915 tarihli teklifine kadar gitmektedir.³

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'yle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının akabinde Yunanistan, 1915 Ocak'ında kendisine vaat edilen sözlerinin tutulmasını istemiş ve İtilaf Devletleri nezdinde siyasi girişimlerde bulunmaya başlamıştır.⁴ İtilaf Devletleri, ilk zamanlarda Venizelos'a verdikleri sözlerin⁵ arkasında durmaya çalışmışsalar da zamanla askeri sonuçların şekillendirdiği siyasi atmosferin etkisiyle verilen sözleri yeniden ele almak zorunda kalmışlardır. Örneğin, Mondros Mütarekesi'ne ait maddelerin görüşüldüğü sıralarda İngiltere, İzmir'de kendi himayesinde Mısır Hidivliği benzeri bir Prenslik idaresi kurmayı tasarlamış, hatta bu mezkûr prensliğin başına İzmir eski valisi Rahmi Bey'i getirmeyi dahi düşünmüştür. Fakat Rahmi Bey, İngilizlerin tekliflerini kabul etmeyince tasarı hayata geçmeden rafa kalkmıştır.⁶ Sonuç olarak İzmir'in idari statüsü İyonya Devleti'nin kuruluşuna kadarki süreçte İtilaf Devletleri tarafından sürekli gözden geçirilmiştir.

Savaşın sonra İzmir'in idari statüsüne ilişkin ilk tespit ve değişiklikler 1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda ele alınmıştır.⁷ Konferans'ta belirlenen esaslara göre; öncelikle 15 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'e asker çıkarmasına karar verilmiştir. Daha sonra ise yine konferansta belirlenen esaslara göre hazırlanan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşması, Aydın Vilayeti'ne bağlı olan İzmir Sancağının Yunanistan'a bırakılmasında karar kılmıştır.⁸ Antlaşmaya göre; İzmir'de Türk bayrağının dalgalanmasına izin verilmesi kararlaştırılmış fakat idaresi Yunanistan'a

³ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, Çev: Orhan Azizoğlu, İstanbul, 1997, ss. 24-35.

⁴ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, ss. 108-109.; Pallis, *a.g.e.*, s. 37.

⁵ Çağla D. Tağmat, "İşgal Yıllarında İzmir'de Yunan İdari Sistemi", 1918-1919 Mütareke'den Millî Mücadele'ye Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, *Türk Ocağı Yayınları*, İstanbul, 2020, s. 119.

⁶ Parlak, *a.g.e.*, s. 209.

⁷ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, ss. 89-90.

⁸ Alptekin Müderrisoğlu, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet İyonya", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 27, Ankara, 1993, s. 569.

birakılmıştır. Ayrıca tespit edilen idare biçiminin beş yıl süresince belirlenen esaslara göre devam etmesi, beş yılın sonunda ise bölgenin tamamen Yunan idaresine bırakılması kararlaştırılmıştır.⁹

I. İnönü Muharebesi'nde Türk ordularının aldığı zaferden sonra 23 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı, Sevr'de İzmir için belirlenen statüyü ufak değişikliklerle yeniden belirlemiştir.¹⁰ Konferansta alınan kararlara göre; İzmir'in Sancak olan statüsü Vilayet olarak değiştirilmiş, Vilayetin yönetimine de Hıristiyan bir vali getirilmiştir. Konferansta ayrıca idareyi tamamen üstlenen Yunanistan'ın buradan elde ettiği gelirlerden İstanbul Hükümeti'ne yıllık vergi ödemesi kararlaştırılmıştır.¹¹

II. İnönü Muharebesi'nde Türk ordusunun Yunan birliklerini ikinci ve daha net bir şekilde durdurmasıyla bu kez İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılıkları daha derin bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır.¹² Böylece İngiltere adına İstanbul'da bulunan İşgal Orduları Başkomutanı General Harrington'un ısrarlı girişimleri ve Yunan ordusunun Anadolu'daki durumu göz önüne alınarak statünün yeniden belirlenmesi için çalışmalara başlanmıştır.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nca üzerinde düşünülen ilk değişiklik İzmir'in Yunanlardan alınarak Türklere verilmesi, karşılığında ise Doğu Trakya'nın kesin olarak Yunanlara verilmesi şeklinde olmuştur. Teklif sonradan Yunanistan'ın Doğu Trakya'daki hakları korunması şartıyla İzmir'den çekilmesi, fakat şehrin Türkiye'ye bırakılması yerine özerk bir yönetimin kurularak idarenin İtilaf Devletleri'ne verilmesi şeklinde değiştirilmiştir.¹³

⁹ Adnan Sofuoğlu ve Seyfi Yıldırım, "1922 Yılında Barış Çabaları ve Milletlerarası Görüşmelerde "İyonya Devleti" Kurma Girişimleri", Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt: 2, Ankara, 2014, ss. 825-826.

¹⁰ Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision Greece in Asia Minor 1919-1922*, The University of Michigan Press, Michigan, 1998, ss. 180-199.

¹¹ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, ss. 12-13.

¹² İtilaf Devletleri'nin yaşadıkları görüş ayrılığının en somut iki örneği Londra Konferansı'ndan hemen sonra yaşanmıştır. Türkiye'yi temsilen konferansa katılan Bekir Sami Bey, Kilikya bölgesiyle alakalı Fransa ile 11 Mart günü bir antlaşma imzalamış, İtalya ise işgal ettiği bölgelerden çekilme kararı almış ve 7 Haziran günü Antalya'yı boşaltarak kararını uygulamaya sokmuştur. Bu iki gelişme İtilaf Devletleri'nin arasında görüş ayrılıklarının olduğunun ve o zamana dek güttükleri politikadan vazgeçip Türkiye ile anlaşma yoluna gitmeyi düşündüklerinin en bariz tezahürleri olmuştur.

¹³ Şimşir, *a.g.e.*, ss. 18-25.

İngiltere ile Fransa yukarıda bahsedilen değişiklikleri görüşmek üzere 18 Haziran 1921'de Paris'te bir araya gelmiştir. İngiltere, görüşmede Fransa'nın onayını bir an önce alabilmek için¹⁴ teklif taslağında yer alan "İzmir'deki idareyi Türkiye yerine İtilaf Devletleri'ne bırakan" değişiklikle birtakım düzenlemeler yapmıştır. Buna göre; İzmir, Türk idaresine bırakılacak fakat özerk statüsü devam edecek, bölge Avrupalı subayların komutası altındaki Jandarma birlikleri tarafından korunacak ve şehir Hıristiyan bir vali tarafından yönetilecekti. İngiltere ayrıca teklifin ilk olarak Yunanistan'a bildirilmesini, Yunanistan kabul etmesi halinde Türkiye'ye sunulmasını da şart koşmuştur. Nihayetinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Fransa Başbakanı Aristide Briand tarafından hazırlanan teklife, İtalya da onay vermiş, böylelikle üç müttefik devlet İzmir'in değişen statüsü üzerinde anlaşmışlardır.¹⁵

İtilaf Devletlerince üzerinde anlaşılan teklif Lord Curzon tarafından 20 Haziran 1921 tarihinde Yunan makamlarına bildirilmiştir. Fakat Yunanlar, Müttefiklerce yapılan ve İzmir'de statü değişikliğini ön gören teklife dört gün sonra olumsuz cevap vermişlerdir. Böylelikle Yunanların ön kabulü sağlanamadığından mezkûr teklif Türkiye'ye hiçbir zaman sunulamamıştır.¹⁶

23 Ağustos 1921 tarihinde başlayan Sakarya Meydan Muharebesi sonucunda kazanılan zafer, İzmir'in ve Batı Anadolu'nun statüsünü yakından ilgilendiren hayli önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu zaferden sonra hem Anadolu Rumlarında hem de Yunan ana karasında, Küçük Asya Ordusu'nun Anadolu'da uzun süre kalamayacağı inancı artık iyiden iyiye pekişmiştir. Bu inancın pekişmesini tetikleyen gelişmelerin anlamlandırılabilmesi için hem Yunanistan'daki hem de Küçük Asya coğrafyasındaki politik ve askeri atmosfere göz atılması gerekmektedir.

Öncelikle, Yunanistan'ın Sakarya Meydan Muharebesi'nde bozguna uğradığı tarihler, Yunan anakarasında "Ulusal Bölünme"nin¹⁷ toplum arasında en şiddetli hissedildiği zamanlara denk gelmiştir. O dönemde hem Kralcılar hem Venizelosçular toplumda itibar kazanmak adına sıklıkla karşı tarafın politikalarını toplum önünde kötü göstermeye çalışmışlardır. Böylesi bir ortamda Kral I. Konstantin'in bütün muhalefetine rağmen ülkeyi 1917

¹⁴ Fransa, I. İnönü'den bu yana Türkiye'den yana tavır almaya başlamıştır. Umar, *a.g.e.*, s. 245.

¹⁵ Müderrisoğlu, *a.g.m.*, s. 571.; Şimşir, *a.g.e.*, ss. 26-34.

¹⁶ Şimşir, *a.g.e.*, ss. 39-44.

¹⁷ Ethnikos Dichasmos.

yılında İtilaf Devletleri safında Dünya Savaşı'na savaşa sokan Venizelos'un 1920'de yapılan genel seçimlerinde büyük bir hezimet alması yine bu bölünmenin bir tezahürü olarak görülmüştür. Venizelos'un 1920 seçimlerini kaybetmesiyle güç kazanan taraf bu sefer Kralcılar olmuştur. Sonuç olarak Türk ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazandığı zafer, özellikle Venizelosçu kimlikleriyle bilinen Anadolu Rumlarında, Kralcı hükümetin bu hezimetini bahane ederek Yunan birliklerini Anadolu'dan geri çekeceği düşüncesinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bütün bu süreçlerin etkisiyle Yunan ordusunun Anadolu'da uzun süre kalamayacağını gören Anadolu Rumları, Yunan Hükümetine dair inançlarını ve umutlarını tamamen kaybetmişler ve çareyi bağımsız bir devlet kurma kararı almakta bulmuşlardır. Anadolu Rumları aldıkları bu kararı Küçük Asya Savunma Birliği¹⁸ ismini taşıyan bir örgüt kurarak uygulamaya koymuşlardır.¹⁹ Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken Yunanistan'da hükümette bulunan Başbakan Dimitrios Gounaris, Avrupa'ya temaslarda bulunmaya gitmiş ve bu temaslarda Yunanların "işgal ettikleri Küçük Asya (Anadolu) topraklarında bir sivil idare kurmaya yönelik planından" ilk kez bahsetmiştir.²⁰

1922 yılına gelindiğinde İzmir'in statüsünde devam eden belirsizlik İngiltere'yi yeniden bir konferans toplamaya yönlendirmiştir. Lord Curzon tarafından belirlenen yeni statü değişikliğine göre; İzmir'in idaresi Yunanların elinden alınmış olmakla birlikte Türkiye'ye de bırakılmamıştır. Yine planda yer alan maddelerde, bölgenin Milletler Cemiyeti'nin tahsis ettiği beş kişilik komisyon tarafından on beş yıl boyunca yönetilmesi kararı alınmıştır. Mezkûr yönetimin sona ermesi akabinde ise halk oylamasının (plebisit) yapılması ve bölgenin statüsüne dair kaderin böylece bölge halkı tarafından belirlenmesi esasları yer almıştır. Lord Curzon'un belirlediği ve müttefiklere sunduğu bu yeni statüye Fransa'nın yeni Başbakanı Raymond Poincare şiddetle karşı çıkmış, İzmir'in kesin bir idareyle Türkiye

¹⁸ Mikrasiyatiki Amyna. Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 29, İzmir, 2014, s. 101.; Müderrisoğlu, *a.g.m.*, s. 570.

¹⁹ Engin Berber, "Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakarlığı ya da 9 Eylül 1922'yi Önleyemeyen Bir Askeri Yapılanma: Küçük Asya Savunma Örgütü", *İşgal'den Kurtuluş'a İzmir*, Cumhuriyet Gazetesi 9 Eylül İzmir'in Kurtuluşu Özel Eki, İstanbul, 2007, s. 65.; Berber, *a.g.e.*, ss. 342-360.; Umar, *a.g.e.*, ss. 248-249.

²⁰ Şimşir, *a.g.e.*, ss. 194-199.

egemenliğine bırakılarak Yunan ordularının İzmir'i terk etmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.²¹

Bu tarihlerde Mustafa Kemal karşıtlarından oluşan Anadolu Cemiyeti adındaki bir örgüt ile Küçük Asya Savunma Birliği'nin Anadolu coğrafyası üzerinde gözle görülür faaliyetlerde bulunmaları dikkat çekicidir.²² Aynı hedef doğrultusunda her iki "kendi yönetiminden memnun olmayan" grup el ele vermiş, şeklen Osmanlı padişahına bağlı fakat fiili olarak Hıristiyan bir vali tarafından yönetilen ve "Batı Anadolu Özerk Devleti" adını taşıyan bir devletin çalışmalarına başlanmıştır.²³ Kurulması düşünülen devlete dair taslak metni daha sonraları tarafların anlaşamaması üzerine rafa kalkmıştır.

İyonya Devleti'nin kuruluşuna giden süreçte İzmir'in idari statüsüne dair son değişiklik teklifleri 22-26 Mart 1922 tarihleri arasında toplanan Paris Konferansı esnasında alınmıştır. Mezkûr konferansta Lord Curzon'un teklifi öncekilerinden pek farklı olmamıştır. Teklife göre; Yunanların Anadolu'yu boşaltması akabinde İzmir bölgesinin Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmış fakat idarenin doğrudan Türklere geçişi yerine özel bir rejimin tesis edilmesi öngörülmüştür. Curzon'un bu teklifine daha öncekilerinde olduğu gibi Fransa Başbakanı Raymond Poincare karşı çıkmış, Yunanistan da İzmir'in idaresinin Türklere bırakılması sebebiyle reddetmiştir. Böylelikle İzmir'in statüsü için yapılan çalışmalar tamamen sonuçsuz kalmıştır. Bu gelişmeleri izleyen Anadolu Rumları ise çözümü önceden kararlaştırdıkları "İyonya Devleti" adında bir devletin kuruluşunu hayata geçirmekte bulmuşlardır.²⁴

Amerikan Basınının Gözünden İyonya Devleti'nin Kuruluşu

İyonya Devleti'nin tesisi sürecinde Avrupalı müttefiklerin İzmir'de özerk bir devletin kurulması noktasında Yunan hükümetine destek vermemesi, bilakis özerk devlet tasarısına resmi yollarla karşı çıkması Yunan hükümetinin yönünü Amerika Birleşik Devletleri'ne çevirmesine neden olmuştur. Bu hususta Yunan hükümetinin büyük umutlar bağladığı ABD'nin bu duruma bakışının anlaşılması noktasında en büyük katkıyı basın-yayın organları sağlamıştır.

---

²¹ Şimşir, *a.g.e.*, ss. 238-242.

²² Umar, *a.g.e.*, ss. 246-247.; Müderrisoğlu, *a.g.m.*, s. 572.

²³ Şimşir, *a.g.e.*, ss. 251-254.

²⁴ Adnan Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Millî Direniş", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 29, Ankara, 2002, s. 142.; Şimşir, *a.g.e.*, ss. 256-265.

Amerikan basınında İyonya Devleti'nin kuruluş süreci ekseriyetle dini esaslar bakımından sütunlarda işlenmiştir. Konuyla alakalı yayın yapan çoğu basın organı gelişmelere İzmir'de "zulüm altında yaşayan" Ortodoks Hristiyan nüfusun artık Türk egemenliğinde yaşamak istememesinin bir tezahürü olarak yaklaşmıştır. Küçük Asya Savunma Birliği'nin 1922 Mayıs'ında İyonya Devleti kuruluş çalışmalarını hızlandırmasıyla birlikte Amerikan basınında İyonya Devleti'yle alakalı haberlerin sayısında orantılı şekilde artış yaşanmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere İyonya Devleti gelişmesi daha çok din başlığı altında irdelenip haberleştirildiği için ağırlıklı olarak bölgesel gazeteler olarak tanımlanabilecek eyalet gazetelerinde kendisine yer bulmuştur. The Wall Street Journal, The New York Times, Chicago Tribune, The Washington Post, Los Angeles Times vb. gibi ana akım ulusal medya organlarında özerklik süreciyle alakalı haberlerin sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Ulusal nitelik taşımaya rağmen bölgesel etkinliği daha fazla olan "The Christian Science Monitor" (CSM) gazetesi İyonya Devleti üzerine en çok haber ve makale yayınlayan basın organıdır. Söz konusu gazetede, yaşanan İyonya devleti ekseninde yaşanan her gelişme Hristiyanlık bakış açısından enine boyuna irdelenmeye çalışılmıştır.

İyonya Devleti'nin kuruluş süreciyle birlikte CSM'den ve diğer basın organlarından haberler gazete sütunlarında yer almaya başlamıştır. Konuyla ilgili yapılan ilk haberde hem İyonya isminin geçmişine ve adını verdiği bölgenin tarihine atıfta bulunulmuş hem de o bölgede yaşayan Rumların kökenleriyle tarihsel bağlarına vurgu yapılmıştır. Haberde, İyonya bölgesinden Helenizmin temsilcileri olarak M. Phaltoft, M. Argyropoulos ve M. Hadjlapostokou adındaki üç temsilcinin Atina'ya geldiği ve Yunanistan Başbakanı Dimitrios Gounaris ile görüştikleri belirtilmiştir. Haberin devamında, Başbakanla görüşmeye gelen temsilcilerin "Türk boyunduruğuna geri dönmektense ölümü yeğleyecekleri"ne dair ifadeleri okuyucularla paylaşılmıştır. Temsilcilerin daha sonra bir muhabire verdikleri röportajda ifade ettikleri "İyonya'daki tüm sınıfların, Hristiyan nüfusun Türklerin kötü yönetimi altında yaşadıkları sefalet durumundan kurtulması noktasında birleştiklerini" belirten sözleriyle haber sonlandırılmıştır.

CSM, olayın kamuoyunda daha çok ilgi görmesi adına ilk olarak temsilcilerin, Küçük Asya'daki Yunan davasının Avrupa'da mutlaka karşılık bulacağına dair inançlarını paylaşmıştır. Gazete daha sonra yine temsilcilerin "bu davanın Yunanların olduğu kadar Hristiyanlığın da davası olduğundan

herkesi bu sürece sahip çıkmaya çağırıldığını” basın yoluyla bütün dünyaya duyurarak İyonya Devleti’nin kuruluşu evrenselleştirmeye çalışmıştır.²⁵

İyonya Devleti’nin tesisi sürecinde gerek Yunan halkı gerekse askeri idareciler sıklıkla Avrupalı büyük devletler tarafından yarı yolda bırakılma korkusu yaşamıştır. Buna göre Avrupalı müttefikler özellikle İzmir konusunda Yunan çıkarları yerine kendi çıkarlarını ön plana koymayı her zaman tercih etmişlerdir. 1922 itibariyle bahsedilen korkuyu en derinden hissedenlerin başında Küçük Asya Ordusu Başkomutanı General Papulas gelmiştir. Papulas, Amerikalı bir muhabire verdiği röportajda, İtilaf güçlerinin bölgede Türkleri istemediği bilgisinden hareketle Yunanların, İzmir’in bir daha asla Türk yönetimine girmeyeceğine ikna olduklarını ifade etmiştir. Fakat yine Papulas’a göre aynı güçler, İzmir’in Yunan idaresine girmemesi için de çaba sarf etmektedir. Papulas bu durumu, zengin ticari olanaklarla dolu bu bölge için İtalyanların emellerinin neler olduğunun herkesçe malum olduğu ve İngiltere’nin de güzel üzüm bağlarına, incir ağaçlarına ve muhteşem İzmir limanına karşı kayıtsız kalmasının mümkün olamayacağı şeklinde açıklamıştır.²⁶

Yunanların mevzubahis korkuyu hissetmelerini tetikleyen asıl olay, İtilaf Devletleri’nin 1921 baharında belirledikleri ve İzmir’in statüsünde Yunan haklarını temel alan çözüm önerilerini bir yıl sonra önemli ölçüde Türkiye lehine değiştirmeleridir. Atina Üniversitesi hukuk profesörü Andreas Andreades’e göre Yunanların 1922 baharında bekledikleri barış teklifi Sevr’in ufak değişikliklerle revize edilmiş haliyken müttefiklerin üzerinde anlaştıkları değişiklik önerisi birçok kişiyi şaşırtmıştır. Profesör Andreades’e göre, müttefiklerin bu şekilde keskin bir politika değişikliğine gitmelerinin sebebi Yunanistan’da 1920 Kasım’ında yapılan seçimlerdir. 1920 Kasım’ında yapılan genel seçimlerde Dimitrios Gunaris ve Elefterios Venizelos yarışmış, seçimi daha az oy almasına rağmen mecliste daha fazla sandalye elde eden Birleşik Muhalefet’in adayı Gunaris kazanmıştır. Gunaris’in seçimi kazanması, kamuoyu tarafından Anadolu’daki Küçük Asya Seferi’nin sona ermesine dair Yunan halkının bir irade göstermesi olarak okunmuştur. Profesör Andreades de bu sebeple savaş karşıtı olan

²⁵ “Aid Of European Nations Evoked By Greeks In Ionia”, *The Christian Science Monitor*, 03.05.1922.

²⁶ “Greek Situation Promising Declares General Papoulas”, *The Christian Science Monitor*, 16.05.1922.

muhalefetin seçimi kazanmasının müttelikler üzerinde Türklerle barış yapılması baskısı yarattığına değinmiştir.²⁷

1922 yılı Temmuz ayıyla birlikte İyonya Devleti'nin kaderi büyük oranda şekillenmeye başlamıştır. Yunan Hükümeti bu amaçla, beş yüksek rütbeli generalinin iştirak ettiği Küçük Asya'nın geleceğine dair düzenlenen toplantılarda alınan kararları uygulamak üzere İzmir'de bulunan Yunan Yüksek Komiseri Aristeidis Stergiadis ile Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Georgios Hacıanestis'i yetkilendirmiştir.²⁸ Toplantıda, Rumlar, Ermeniler, Çerkesler, Kürtler, Türkler ve diğer tüm ulusların katılımıyla İzmir'de özerk bir devletin kurulmasına, kurulacak devlette Prens Nicholas'ın kral ya da vali, Stergiadis'in ise Başbakan olmasına karar verilmiştir.²⁹ Yunan Hükümeti'nin düzenlenen toplantılar neticesinde aldığı özerklik kararı Amerikan basınında, Doğu sorununun "büyük bilmecesine" yönelik en iyi çözüm olarak görülmüştür. Basın, Milletler Cemiyeti himayesinde böyle bir devletin kurulmasını, Yakın Doğu için yeni bir dönemi başlaması olarak yorumlamış ve gelişmeyi dünya barışı ile medeniyetini tehdit eden en tehlikeli yarınlardan birinin sönməsi olarak görmüştür.³⁰

19 Temmuz 1922 tarihinde kaleme alınan ve CSM'de yayınlanan bir makale İyonya Devleti'nin kuruluş ve gelişiminin Yunanistan'da ve Anadolu'da yarattığı akisleri gözler önüne sermesi bakımından oldukça mühimdir. Makalede, Yunan Hükümeti'nin direktifleriyle General Stergiadis'in Küçük Asya'da özerk bir devlet kurma kararı masaya yatırılmıştır. Gazeteye göre, Anadolu'da bulunan Yunanlar, Ermeniler ve Çerkesler, General Stergiadis'in özerklik planını protesto etmişler, alınan kararı Kraliyet yanlılarının özerklik kisvesi altında en iyi birlikleri geri çekmek istemeleri olarak yorumlamışlardır. Kraliyet yanlılarının Anadolu'dan çekilmek istemelerinin arkasında yatan sebep ise Yunanistan'ın içinden geçtiği iktisadi buhran olarak gösterilmiştir. Şöyle ki; Yunan Devleti tehlikeli bir mali durum içerisinde olduğundan ve Kral Konstantin tahtta kaldığı sürece Mütteliklerin Yunanistan'a borç vermeyeceklerine

²⁷ "Fate Of Smyrna Rests With Allies", **The Christian Science Monitor**, 17.07.1922.

²⁸ Toplantıda bulunan beş General, Hacıanestis, Stergiadis, Triantafyllos, Pallis ve Momferatis'tir.

²⁹ "Autonomy For Smyrna", **The Kansas City Times**, 31.07.1922.; "New State Urged For Asia Minor", **The Christian Science Monitor**, 21.07.1922.; "Autonomy For Smyrna Decided On By Greece", **The Washington Post**, 31.07.1922.; "Smyrna", **Idaho Daily Statesman**, 01.08.1922.

³⁰ "Self-Government Given Asia Minor By Greek Council", **The Christian Science Monitor**, 18.07.1922.

inanılmasından³¹ dolayı, Kraliyet yanlıları İzmir’de bir süre daha kalmayı tercih etmemişlerdir. Konstantin tahttan feragat etmeyeceği için de İzmir’deki maddi külfetin sebebi olarak görülen askeri birliklerin geri çekilmesi kararlaştırılmıştır. Özetle hem Yunanistan’daki hem de Anadolu’daki Rumlar, Kralcı Hükümet tarafından ilan edilen özerklik kararının arkasında hükümetin kendisini mali labirentten kurtarmak istemesinin yattığına inanmışlardır.³²

Stergiadis, 30 Temmuz 1922 tarihinde Hükümet Konağı’nda yaptığı konuşmayla İyonya Devleti’nin kurulduğunu resmen ilan etmiştir. Aynı gün İzmir basınında yeni bir siyasi oluşumun kurulduğunu ilan eden bildirimler yayınlanmıştır. Bununla da yetinilmeyerek önce ilan panolarına çeşitli dillerde afişler yapıştırılmış, daha sonra da Türkçe ve Yunanca olarak basılan el ilanlarıyla söz konusu siyasi oluşuma dair halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır.³³ İlanın hemen ardından İzmir’de özerk bir devlet kurulması kararı Müttefiklerce tepkiyle karşılanmıştır. Örneğin, İzmir’deki özerklik ilanının Suriye’de yeni milliyetçi hareketleri tetikleyebileceği endişesinden dolayı olası bir kargaşanın önüne geçmek için Fransız çevrelerinde ilanın kabul edilmeyeceği görüşü hemen aynı gün dillendirilmiştir.³⁴ Bu tepkilerin hemen sonrasında yine gazetelerde, bu kez özellikle Fransız çevrelerinde, Yunanların Trakya’daki 50.000 askerine karşılık Müttefiklerin İstanbul ve çevresinde yalnız 4600 asker buldurmasının istenmeyen olaylara yol açabileceği korkusunun hissedilmeye başlandığı aktarılmıştır.³⁵

Yunanların İzmir’in idaresine yönelik aldığı özerklik kararına karşı oldukları bilinen İtalya ve İngiltere’nin arasına, Fransa’nın da karşı olduğunu belirterek katılmasıyla Yunanistan, Fransız çevrelerinde hissedilen korkuyu tetikleyerek Müttefikleri İyonya Devleti’nin ilanını tanımaya zorlamak

---

³¹ İtilaf Devletleri, savaşın başlangıcından bitişine kadar kendileriyle birlikte ortak bir çıkar doğrultusunda hareket etmek isteyen Venizelos’dan yana ağırlıklarını koyarlarken savaşa girmeme konusunda politikalar üreten Kral Konstantin’i iktidardan uzaklaştırmak için daima ortak hareket etmişlerdir. Bu durum modern tarihte Ethnikos Dichasmos (Ulusal Bölünme) olarak adlandırılan, 1910’lardan 1922’ye kadar Yunanistan’da toplumun keskin bir şekilde Kralcı - Venizeloscu olarak iki zıt kutba ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.

³² “Greek Autonomy Granted In Asia Minor Disapproved”, **The Christian Science Monitor**, 19.07.1922.

³³ “Greece Proclaims Smyrna Protectorate”, **The New York Times**, 01.08.1922.; “Says Asia Minor People Welcome Rule By Greeks”, **The Washington Post**, 01.08.1922.

³⁴ “Greece Threatens Peace In Near East By Move In Smyrna”, **The New York Times**, 31.07.1922.

³⁵ “Powers May Declare Smyrna Autonomy Void”, **Buffalo Evening News**, 31.07.1922.; “Allies To Oppose It”, **The La Crosse Tribune**, 31.07.1922.

istemıştır. Yunan Hükümeti bunu sağlamak için İyonya Devleti'nin ilanını duyurduğu 30 Temmuz günü İstanbul'un işgaline karar vermiş ve Müttefiklerden Yunan ordusunun şehre girmesini engellememelerini istemiştir. Yunan Hükümeti aldığı bu kararı bildirmek amacıyla İngiliz, Fransız ve İtalyan kabinelerine hitaben gönderdiği iki resmi notada, Yunanistan'ın şimdiye kadar gösterdiği uzlaşmacı ruhu hatırlatmış ve Yakın Doğu'daki savaşın uzamasının ülkeyi getirdiği içinden çıkılmaz duruma işaret etmiştir.³⁶

Yunanistan'ın İyonya Devleti'ni ilan ettiği gün İstanbul'u işgal edeceğini bildirmesi batılı diplomatları adeta şaşkına döndürmüştür. Fakat kısa süren şaşkınlıktan sonra Yunan Hükümeti'nin bu hamlesinin arkasındaki amacın diplomatik olduğu düşünülmüştür. Basına göre, akıllara gelen ilk teori Yunanların Küçük Asya'daki özerklik ilanı görünümü "geri çekilmeden" dikkatleri başka yöne çekmek için İstanbul'u işgal edeceğine dair blöf yaptığı şeklinde olmuştur.³⁷ Fakat, yine basına göre, Yunanistan'ın İstanbul'a kısa bir mesafedeki Rodosto'ya³⁸ kuvvetlerini çıkarmasıyla işgal bildirisinin bir blöf olmadığı hemen anlaşılmıştır.³⁹

Yunanların Rodosto'ya asker çıkarması Müttefikleri alarm durumuna geçirmiş, şehri savunan Fransız birliklerine Yunanların ilerlemesi durumunda ateş etmeleri için emir verilmiştir. İstanbul'daki Müttefik birliklerin komutanı General Sir Charles Harrington'a ise Yunanların şehre doğru ilerlemeye yönelik her türlü girişimini püskürtme emri verilmiştir.⁴⁰ Aynı gün İngiltere Başbakanı Lloyd George da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında ifade ettiğine göre; Yunanların hem İyonya Devleti taleplerine hem de İstanbul'un işgal edilmesine yönelik atacakları adımların ciddi sonuçları olacağı konusunda Yunan Hükümetini uyarmıştır.⁴¹

İyonya Devleti'nin kuruluşunu takip eden günlerde toplumun bu ilana yönelik tepkileri ile devletin niteliklerine dair ilk bilgiler basında yer edinmeye başlamıştır. Amerikan basınının aktardığına göre İzmir'de yaşayan

³⁶ "Greece Decides Upon Occupation Of Constantinople", *The Christian Science Monitor*, 31.07.1922.

³⁷ "Greece Gets Angry Again", *Bisbee Daily Review*, 02.08.1922.

³⁸ Tekirdağ şehrinin Roma dönemindeki ismi.

³⁹ "Greece Decides Upon Occupation Of Constantinople", *The Christian Science Monitor*, 31.07.1922.

⁴⁰ "King Of Greece Sets Up Smyrna As Free State", *Chicago Tribune*, 31.07.1922.; "Greeks Holding Up Drive Upon Turks", *The Birmingham News*, 31.07.1922.

⁴¹ "To Stop Greeks If They Move", *Nashville Banner*, 31.07.1922.

bütün ulusların temsilcileri, Anadolu'daki Yunan bölgelerine özerklik verileceği haberini coşkuyla karşılamış ve Yunan Hükümeti tarafından alınan karar ve bu kararın sunduğu kalıcı barış ihtimali için İzmir'deki Yüksek Komiser Stergiadis'e minnettarlıklarını ifade etmişlerdir.⁴² Örneğin, mezkûr temsilciler arasında bulunan İzmir Belediye Başkanı Hasan Paşa da Müslümanların duydukları memnuniyeti ifade etmek adına Stergiadis'i hasseten ziyaret ederek Müslüman ahalinin ilan karşısındaki minnettarlığını ayrıca dile getirmiştir. Heyetin kendisine sunduğu tebrik ve minnettarlıktan etkilenen Stergiadis, delegelere hitaben yaptığı konuşmada milliyetler arası eşitliğin sağlanması, Türklerin dini ayrıcalıklarına saygı gösterilmesi ve Halife'nin gücüne saygı duyulması konularında güvenceler vermiş ve heyettekileri İyonya'nın çıkarları için gerekli barışı sağlamak adına ellerinden geleni yapmaya davet etmiştir.⁴³

Stergiadis'in heyetle görüşmesi tamamlandıktan sonra yeni idarenin ayrıntıları basınla paylaşılmıştır. Gazetelerin aktardığına göre; kamu çalışanlarının görev yerleri kademeli olarak değiştirilecekti. Böylece diğer vatandaşlara hükümete katılma fırsatı verilmiş olacaktı. Bunun tesisi için yerel yönetim kurullarının oluşturularak farklı unsurlarının temsil edilmesine ve polis ile diğer tüm teşkilatların karma müesseselerden oluşturulmasına karar verilmiştir.⁴⁴

I. İnönü Savaşı'yla beraber başlayan ve Sakarya Meydan Muharebesiyle birlikte giderek ayyuka çıktığı görülen Müttefikler arasındaki politik bölünme Fransızların, Yunanistan'ın İzmir'deki özerklik ilanının İngiltere'nin teşviki olmadan yapılmasının güç olduğunu ifade etmesi üzerine iyiden iyiye derinleşmiştir. Basının aktardığına göre, İngiltere Başbakanı Lloyd George bu sebeple, hem yakın müttefiki Fransa'yla arasını düzeltmek hem de İyonya Devleti'nin neden olduğu son durumları görüşerek Türkiye ile Yunanistan arasında kalıcı bir barış antlaşmasının imzalanmasını sağlamak için Fransa Başbakanı Raymond Poincaré'yi 7 Ağustos'ta Londra'ya davet etmiştir.⁴⁵

---

⁴² "Hail Smyrna Autonomy", **The Ottawa Herald**, 01.08.1922.

⁴³ "Says Asia Minor People Welcome Rule By Greeks", **The Washington Post**, 01.08.1922.; "Smyrna District Assures Equality For Various Races", **The Christian Science Monitor**, 01.08.1922.

⁴⁴ "Smyrna District Assures Equality For Various Races", **The Christian Science Monitor**, 01.08.1922.

⁴⁵ "Allied Chiefs Will Discuss Greek Action", **The Baltimore Sun**, 01.08.1922.; "Premiers To Discuss Reparations August 7", **The Evening News**, 01.08.1922.

İyonya Devleti'nin ilanı sonrasında Avrupa siyasetinde bu gelişmeler yaşanırken İzmir'de özerk bir Yunan devletinin kurulmasına Türk taraflarının tepkisi oldukça sert olmuştur. Babıali, Yunanistan'ın İzmir için ilan ettiği özerklik kararını geçersiz ve hükümsüz ilan etmiş, ayrıca İstanbul'daki Müttefik temsilcilerinin her birine ilki 31 Temmuz günü ikincisi birkaç gün sonra olmak üzere ardı ardına protesto telgrafları çekmiştir. Babıali'nin dışında Ankara Hükümeti de reaksiyon almakta gecikmemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Yunan birlikleri Türk topraklarında kaldığı sürece barış koşullarını tartışmak için İngilizler tarafından düzenlenecek yeni bir konferansa katılmayı baştan reddedeceğini ilan etmiştir. Basın, Türk taraflarının mezkûr eylemlerini özellikle de Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini "Ankara'nın tutumunu sertleştirmesi" olarak yorumlamıştır.⁴⁶

İyonya Devleti'nin kuruluşunun akabinde Avrupa'dan beklediği desteği neredeyse hiç göremeyen ve bu konuda politik ihanete uğradığını düşünmeye başlayan Yunan Hükümeti, bölgede tutunabilmek ve Avrupa'ya karşı siyasi destek sağlamak adına çareyi yüzünü Amerikan kamuoyuna dönmekte bulmuştur. Bu minvalde ilk olarak 5 Ağustos günü CSM'de, "Smyrna Temsilcileri Sırtlarını Duvara Dayadıklarını Açıkladı" başlığını⁴⁷ taşıyan Gardner L. Harding imzalı bir makale çıkmış, hemen akabinde de 6 Ağustos günü NYT'de "Küçük Asya Yurttaşlarının Türkleri Kovma Planları" başlığıyla bir haber yayınlanarak sönmeye başlayan kamuoyu ilgisi canlı tutulmaya çalışılmıştır.⁴⁸

Bu amaca hizmet ederek Amerikan kamuoyunda duyarlılık yaratmak ve manevi destek bulmak amacıyla İzmir'in önde gelen hukukçularından Stephanos Beinoglou ve Antonios Athinogenis, Küçük Asya Savunma Birliği'ni temsilen Amerika'da temaslarda bulunmak üzere bir ziyaret

⁴⁶ "Greeks Involved With Allies Over Smyrna Move, **New-York Tribune**, 03.08.1922.; "Turkey Protests Against Greek Action In Anatolia", **The Christian Science Monitor**, 03.08.1922.; "Sublime Porte Protests", **The New York Times**, 04.08.1922.

⁴⁷ Metnin asıl başlığında "backs are to wall" ifadesi kullanılmıştır. Bu terim "back against the wall" ile aynı manada kullanılmakta olup "sınırlı seçeneklerle zor bir durumda kalmak", "başı belada olmak ve bir çıkış yolunun olmaması" ve "kötü bir durumdan geri adım atılmaması" gibi anlamlar taşımaktadır. Haberin içerisinde kullanılış şekli ise "orduda görevli bir kişinin düşmanla yüzleşmeden ilerlemekten başka bir yolunun olmadığı durumlarda geriye kalan tek seçeneğinin mümkün olan en iyi şekilde direnmesi ve siyasi bir karar çıkana kadar savaşması" şeklindedir. "Back Against The Wall", <https://www.theidioms.com/back-against-the-wall/>, Erişim tarihi: 10.04.2022.

⁴⁸ "Asia Minor Peoples Plan To Defy Turks", **The New York Times**, 06.08.1922.; "Smyrna Delegates Declare Their Backs Are To The Wall", **The Christian Science Monitor**, 05.08.1922.

düzenlemişler ve bu temaslarda İyonya Devleti'nin Amerikan Hükümeti tarafından resmen tanınmasını sağlamaya çalışmışlardır.⁴⁹ Delegeler, Türklerin İzmir'e dönüşüne izin verilmesinin Küçük Asya'daki hükümetin (İyonya) tamamen ortadan kaldırılışı anlamına geleceğini ve bu dönüşü yalnızca Hıristiyanlar tarafından değil, İzmir bölgesindeki Müslüman sakinlerin büyük bir çoğunluğu tarafından da karşı çıktıldığını Amerikan temsilcilerine ifade etmeye çalışmışlardır. Delegeler son olarak, İzmir'de tehdit altında bulunan 1.000.000 Yunan sakininin son anlarına kadar ölümüne savaşacaklarını belirterek temaslارını noktalamışlardır.⁵⁰

Yunanistan'ın resmi düzeyde Amerika'da temaslarda bulunması savaş dönemi ve sonrasında Avrupa'daki en yakın müttefiki rolünü üstlenen İngiltere'nin dikkatinden kaçmamıştır. İngiltere, geçmişten beri Yakın Doğu'daki çıkarlarının bekçisi olarak gördüğü Yunanistan'la gelecekte kuracağı güçlü ilişkinin Yakın Doğu'daki çıkarlarının devamlılığı belirleyeceğini bildiğinden Yunan Hükümeti'nin güvenini yeniden kazanmak için harekete geçmiştir. Bu nedenle İyonya Devleti'nin varlığını korumak için gerekirse askeri deniz gücünü kullanacağını ilan etmiştir. Basın, İngiltere'nin bu tutumuyla kökenleri yüzyıllar öncesine dayanan Fransa'yla arasındaki rekabeti yeniden alevlendirdiği şeklinde yorumlarda bulunmuştur.⁵¹

İyonya Devleti'nin yarattığı askeri ve politik kargaşanın ardından Müttefikler, İngiltere'nin öncülüğünde geç de olsa bir araya gelerek Küçük Asya'da barış ortamını yeniden tesis etmek istemiştir. İtilaf Devletleri bunun için Venedik'te bir barış konferansı düzenlemeyi planlamıştır. Düzenlenecek barış konferansında Yunanların, Küçük Asya'da kendi himayesi altında kurulan İyonya Devleti'nin bir oldubitti şeklinde tanınmasını sağlamaya çalışacakları bilgisi de yine basında yer almıştır. Yunan hazırlıkları bu şekildeyken Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Ankara Hükümeti de boş durmamış, İçişleri Bakanı Fethi Bey Londra'ya giderek orada İngiltere Dışişleri Bakanlığı temsilcileriyle konferansta görüşülecek konulara dair temaslarda bulunmuştur.⁵²

---

⁴⁹ "Greeks Of Middle West Rally To Aid Of New State Of Ionia", **The Christian Science Monitor**, 11.08.1922.

⁵⁰ "Asia Minor Peoples Plan To Defy Turks", **The New York Times**, 06.08.1922.; "Smyrna Delegates Declare Their Backs Are To The Wall", **The Christian Science Monitor**, 05.08.1922.

⁵¹ "Greece And Turkey", **The Nebraska State Journal**, 09.08.1922.

⁵² "Greece And Turkey", **The Baltimore Sun**, 20.08.1922.

Müttefiklerin konferans hazırlıkları sürerken taraflar aralarındaki savaş yalnız siyasi boyutla sınırlı kalmamıştır. Taraflar masada ellerini güçlendirebilmek için bir psikolojik savaş taktiği olarak sahte haberler yapmak gibi yollara başvurmuştur. Bu minvalde kolaylıkla müracaat edilen sahte haberlere dair eldeki en iyi örneklerden biri 22 Ağustos 1922 tarihli Janesville Daily Gazette nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın öldüğüne dair bir söylentinin yayınlanmasıdır. Haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın ölüm söylentilerinin gerçek olmasının Küçük Asya'daki en büyük sorunu ortadan kaldıracığına değinilerek, Mustafa Kemal'in hayatta olduğu sürece Osmanlı İmparatorluğunun kalan son toprak kalıntısında barışın tesis edilmesinin imkânsız görüldüğü ifade edilmiştir.⁵³

Avrupa'da konferans hazırlıkları sürerken Türk ordusu bir yıldan bu yana sürdürdüğü hazırlıklarını tamamlamış ve hem İyonya Devleti'ne hem de 1919'dan bu yana devam eden işgale kesin bir son vermek için taarruza geçmeye hazır hale gelmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emrini vermesiyle Türk ordusu taarruza başlamıştır. Türk ordusunun Küçük Asya'da Yunan cephesine karşı büyük bir taarruz başlattığı haberi İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri tarafından hemen Fransız Hükümetine bildirilmiştir. Yüksek Komiser, hükümete gönderdiği bildirimde saldırının amacını Venedik Barış Konferansında Türklerin mümkün olan en güçlü konuma gelmek istemesi olarak belirtmiş ve Türk taarruzunda bulunan 100.000'den fazla askerin yönünün İzmir'e uzanan bir hat üzerinde bulunan Uşak'ı işaret ettiğini ifade etmiştir.⁵⁴

Türk ordusunun taarruza geçtiği günlerde iktisadi olarak bocalayan İyonya Devleti'ni ayakta tutabilmek için yurtdışında bulunan Yunanlardan maddi destekler gelmeye başlamıştır. En büyük maddi desteklerden biri Avrupa'da "gizemli adam" olarak lanse edilen Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı bir Rum olan uluslararası silah tüccarı Sir Basil Zaharoff'dan gelmiştir. Sir Basil Zaharoff'un İyonya Devleti'nin finansı için 15.000.000 \$ destek verdiği iddia edilirken iktisadi alanda bir diğer gelişme yine aynı günlerde 20.000.000 £ sermayeyle İyonya Bankası adında yeni bir bankanın kurulmasıdır.⁵⁵ İyonya Bankası kurulur kurulmaz New York Guaranty Trust

⁵³ "The Future Of Turkey", *Janesville Daily Gazette*, 22.08.1922.

⁵⁴ "Turks Launch Big Offensive", *The Washington Herald*, 24.08.1922.

⁵⁵ "Mystery Man Seeks Crown Of Ancient Ionia", *The Baltimore Sun*, 25.08.1922.; "Greek Bank Formed", *Evening Star*, 27.08.1922.

şirketinin İstanbul şubesini satın almış ve 20.000.000 £ sermayesinin bir kısmını Yunan ordusunun giderlerinin karşılanması için ödünç vermiştir.⁵⁶

İyonya Devleti için bahsedilen iktisadi gelişmeler yaşanırken birkaç gün önce başlayan Türk ordusunun genel taarruzu, her biri büyük önemler taşıyan birtakım askeri sonuçlar doğurmuştur. Yunanlar ilk kayıplarını Afyon ve Eskişehir'i kaybederek verince, bu durum Yunan ordusunun ikiye bölünme tehlikesi geçirmesine neden olarak İyonya Devleti'nin savunulması noktasında güçlükler yaşanması ihtimalini yaratmıştır.⁵⁷ Yunanların stratejik açıdan bu iki önemli şehri kaybetmesi İzmir'deki gayrimüslim halkta büyük bir telaşın başlamasına sebep olmuş, bu husus üzerine İzmir ve Efes'teki Yunan Başpiskoposları ile Ermeni Piskoposu birlikte Yüksek Komiserliği ziyaret ederek son durum hakkında bilgi almışlardır.⁵⁸

Yunan cephesinden kötü haberlerin peş peşe gelmeye devam etmesi zamanla halkta telaştan daha fazlasının hissedilmesine neden olmuştur. Örneğin, Türk zaferinden sonra Anadolu'dan İzmir'e gelen binlerce Yunan mülteci, İyonya Devleti'nde huzursuzluğun, asayişsizliğin ve kıtlığın artmasına sebep olmuş, bu duruma bir çözüm bulmak isteyen Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis, yaşanan kargaşaya müdahale etmeleri için Müttefiklere ricada bulunmuştur.⁵⁹ Stergiadis'in ricası üzerine İngiliz Yüksek Komiseri harekete geçerek İstanbul'a telgraf çekmiş ve gıda kıtlığının daha ciddi kargaşaya yol açacağından korkulmasından dolayı yardım malzemelerinin acilen İzmir'e gönderilmesini istemiştir.⁶⁰

9 Eylül günü Türk ordusunun İzmir'e gireceğinin belli olması İyonya Devleti için yolun sonuna gelindiğinin kesin işareti olmuştur. Bu gerçeğe çok geçmeden yüzleşmek zorunda kalan Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis, Türk ordusu şehre adım atmadan hemen önce İzmir'in yönetimini Müttefik temsilcilerine bırakma kararı almıştır. Stergiadis'in bu kararıyla birlikte İzmir'de bulunan diğer siyasi ve askeri hükümet yetkilileri de şehri boşaltmak için hazırlıklara başlamıştır. Bu hususta öncelikle İyonya Devleti'ne ait resmi arşivler güvenlik sebebiyle limanda hazır halde bekleyen gemilere taşınmış ve akabinde İyonya Bankası'nın İzmir şubeleri kapatılmıştır. Hükümetçe alınan ve uygulamaya konulan kararlardan İzmir'in bariz olarak

⁵⁶ "Main Difficulty In The Near East", *The Wilkes-Barre Record*, 31.08.1922.

⁵⁷ "Turning Back The Greek Advance", *The Standard Union*, 31.08.1922.

⁵⁸ "Greeks Ask Powers To Arrange a Truce", *New York Herald*, 04.09.1922.

⁵⁹ "May Ask Allied Aid", *The Meriden Daily Journal*, 07.09.1922.

⁶⁰ "Panic Sweeps Ionia", *New-York Tribune*, 09.09.1922.

kaybedileceğinin ve İyonya Devleti'nin Türk hakimiyetine gireceğinin anlaşılması hem Anadolu'dan geri çekilen hem de Yunan anakarasından destek için gönderilen Yunan askerleri üzerinde büyük moral bozukluklarının yaşanmasına sebep olmuştur. Ordu nezdinde hissedilen kızgınlık ve moral bozukluklarının da etkisiyle savaşma isteklerini kaybeden askeri destek taburları İzmir'e ayak basmayı reddetmişlerdir.⁶¹

Aynı günü takip eden saatlerde Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis, Iron Duke adını taşıyan İngiliz zırhlısıyla şehirden ayrılırken⁶², Küçük Asya Ordusu'nun eski Başkomutanı General Hacıanestis de gizli kimlikle Yunanistan'a dönmüş ve ayağının tozuyla basına birtakım demeçlerde bulunmuştur. Hacıanestis basına verdiği demeçte; Yunan ordusunun yenilmesinin kaçınılmaz olduğunu belirterek, vakti geldiğinde konuşacağını ve yenilgiden sorumlu olmadığını herkese göstereceğini ifade etmiş ve önerilerinin hükümet tarafından dikkate alınmadığını dile getirmiştir. Yunan basınında ise yenilginin sorumlusu olarak görülen Kral Konstantin'in tahtan indirilmesi ve krallık yerine bir cumhuriyet idaresinin kurulmasını istenmiş, bunu sağlamak için de Yunan adalarında birtakım hareketlenmelerin yaşandığı bilgisi aktarılmıştır.⁶³

Yunan yetkililerin şehri tamamen terk etmesiyle yönetimi eline alan Türk ordusunun, Hükümet Konağı'ndaki Yunan bayrağını indirerek yerine Türk bayrağını göndere çekmesiyle İyonya Devleti'nin varlığı sona ermiştir. Böylelikle 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun şehre adım atmasıyla başlayan İzmir'in işgal süreci Türk ordusunun 9 Eylül 1922 sabahı saat 10:30'da şehre giriş yapmasıyla nihayete ermiştir.

Sonuç

Amerikan basınında İyonya Devleti'yle ilgili yayınlanan haberler kuruluş çalışmalarının hız kazandığı 1922 Mayıs'ı itibariyle sütunlarda daha fazla yer almaya başlamıştır. Fakat her ne kadar haber sayısında kayda değer bir oranda artış yaşanmış olsa da bu artış gelişmelere farklı bakış açılarından yaklaşılmasına herhangi bir katkı sağlayamamıştır. Yapılan haber ve makalelerin çoğu gelişmeleri dini açıdan değerlendirmiş, bu durum da

⁶¹ "Allies Hold Smyrna", *The Washington Post*, 09.09.1922.

⁶² "100,000 Greek Troops Leave", *Hartford Courant*, 11.09.1922.; "Smyrna Now Evacuated", *Reading Times*, 11.09.1922.

⁶³ "Greeks Surrender Smyrna To Turks After Shell Fire", *The New York Times*, 10.09.1922.

basının taraflı yorumlarda bulunmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda gelişmelere dini açıdan yaklaşılması, İyonya Devleti'yle alakalı haberlerin neredeyse tamamının dini etkinin daha yoğun hissedildiği bölgesel gazeteler tarafından yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Amerikan basını, diğer Batı ülkelerinin basınlarına kıyasla İyonya Devleti'nin kuruluş sürecine daha çok sahip çıkmıştır. Bu durumun arkasında yatan temel sebep Avrupalı devletlerin İzmir bölgesinde özerk bir Yunan idaresine karşı olmalarıdır. Bu açık politik tutumdan dolayı Avrupa'dan yeterli desteği göremeyen Yunanların yönünü ABD'ye çevirmesi ve ABD'nin bölge de etkinliğini artırmak istemesi, mezkûr devletin kurulması noktasında ABD kamuoyunun ve bittabi basınının konuya daha çok önem vermesine neden olmuştur.

Amerikan basını, yukarıda aktarılan etkenlerden dolayı İyonya Devleti'nin kuruluşu ne zaman sekteye uğrayacak olsa ya da sürece dair kamuoyu ilgisi ne vakit sönmeye başlasa konuyu yeniden gündeme taşımak ve ilgileri yeniden İyonya Devleti'ne üzerine toplamak için ardı ardına haberler yapmıştır. Bu haberlerde İzmir'de yaşayan Rum Ortodoksların durumu "Türk egemenliği altında zulüm gördükleri" gibi ifadelerle dramatize edilerek işlenmiş ve böylelikle halkın manevi duyguları harekete geçirilmeye çalışılmıştır.

İyonya Devleti'nin 30 Temmuz 1922 tarihi itibariyle resmen kurulmasıyla taraflı değerlendirmelerle dolu haberler ortadan kalkmış yerine sadece konuyla ilgili gelişmelerin aktarıldığı haberler gelmiştir. Fakat Türk ordusunun Büyük Taarruz ile Yunan ordusunu büyük bozguna uğratmasıyla Amerikan basını yeniden tarafsızlıktan çıkarak sütunlarını Avrupalı devletlerden İyonya Devleti'ne askeri ve siyasi destek verilmesini talep eden haberlerle donatmıştır. Fakat Amerikan basınının bu çabası başarıya ulaşamamış, Türk ordusu İzmir'e girerek İyonya Devleti'nin varlığını sona erdirmiştir.

KAYNAKÇA

I- Süreli Yayınlar

Bisbee Daily Review
Buffalo Evening News
Chicago Tribune
Evening Star
Hartford Courant
Idaho Daily Statesman
Janesville Daily Gazette
Nashville Banner
New-York Tribune
Reading Times
The Baltimore Sun
The Birmingham News
The Christian Science Monitor
The Evening News
The Kansas City Times
The La Crosse Tribune
The Meriden Daily Journal
The Nebraska State Journal
The New York Times
The Ottawa Herald
The Standard Union
The Washington Herald
The Washington Post
The Wilkes-Barre Record

II- Kitaplar

- Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- Pallis, Alexander Anastasius, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, Çev: Orhan Azizoglu, İstanbul, 1997.
- Parlak, Türkmen, **Yunan Ege'ye Nasıl Geldi**, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1982.
- Smith, Michael Llewellyn, **Ionian Vision Greece in Asia Minor 1919-1922**, The University of Michigan Press, Michigan, 1998.
- Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e**, Bilgi Yayınevi, 1989, Ankara.
- Umar, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

III- Makaleler

- Berber, Engin, "Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı ya da 9 Eylül 1922'yi Önlüyemeyen Bir Askeri Yapılanma: Küçük Asya Savunma Örgütü", **İşgal'den Kurtuluş'a İzmir, Cumhuriyet Gazetesi 9 Eylül İzmir'in Kurtuluşu Özel Eki**, İstanbul, 2007.
- Erdem, Nilüfer, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 29, İzmir, 2014.
- Müderrişoğlu, Alptekin, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet İonya", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 27, Ankara, 1993.

IV- Sempozyum Bildirileri

- Sofuoğlu, Adnan ve Yıldırım, Seyfi, "1922 Yılında Barış Çabaları ve Milletlerarası Görüşmelerde "İyonya Devleti" Kurma Girişimleri", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt: 2, Ankara, 2014.
- Sofuoğlu, Adnan, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Millî Direniş", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 29, Ankara, 2002.
- Tağmat, Çağla D., "İşgal Yıllarında İzmir'de Yunan İdari Sistemi", **1918-1919 Mütareke'den Millî Mücadele'ye Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2020.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 155-196.

Geliş Tarihi: 28 Mart 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

BOLU'DA GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI KUTLAMALARI (1936-1950)

Erol EVCİN**

Öz

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'nun dört bir yanında baş gösteren işgal hareketleri ve Osmanlı İdaresinin bu girişimleri sükût içinde karşılaması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmak suretiyle Millî Mücadele'yi teşkilatlandırma yoluna gitmiştir. Bu suretle Anadolu'nun ve Türk milletinin kurtuluşu yolunda atılan ilk önemli adımı sembolize eden bu tarih bir anlamıyla cumhuriyetin ilanına ve inkılaplara uzanan süreç için de başlangıç teşkil etmiştir. Gerek ülke sathında kutlanmaya başlayan bu hadise gerekse Birinci Dünya Savaşı'ndan cumhuriyet dönemine uzanan süreçte gelenekselleşerek her sene Mayıs ayında düzenlenmekte olan genç talebelere yönelik sportif etkinlikler nihayetinde 1938'de TBMM tarafından çıkarılan yasa ile "Gençlik ve Spor Bayramı"nın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bayramın ortaya çıkmasında hiç şüphesiz ki Gazi Mustafa Kemal'in ve yeni Türk devletinin gençliğe ve spor faaliyetlerine verdiği önem büyük ölçüde etkili olmuştur. Bayram vesilesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmak suretiyle ülkenin kurtuluşu yolunda attığı ilk esaslı adım ile ülkenin geleceğini emanet ettiği Türk gençliği arasında sıkı bir bağ kurulmuştur.

Bu çalışma münasebetiyle Bolu'da düzenlenen "Gençlik ve Spor Bayramı" kutlamaları incelenmiştir. Bolu şehrindeki bu etkinlikler vesilesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın Türk milletinin sinesine yaslanarak çıktığı kutlu yolculuk her sene coşku ve heyecan içinde anılmıştır. Ülkenin geleceğini temsil eden gençler idrak, kuvvet ve kudret ifadesi olarak icra ettikleri sportif gösterileri ile bu kutlamalarda yer almıştır. Resmî erkânı, halkı ve gençleri bir araya getiren bayram kutlamaları

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr./Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (erol.evcin@kth.gov.tr),
Orcid: 0000-0002-2433-5134.

bütün ülkede olduğu gibi Bolu'da da milli şuurun kuvvetlendirilmesi, birlik ve beraberlik anlayışının pekiştirilmesi ve gençlerin sportif yeteneklerinin sergilenmesi hususunda önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: 19 Mayıs, Gençlik ve Spor Bayramı, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Bolu.

YOUTH AND SPORTS DAY CELEBRATIONS IN BOLU (1936-1950)

Abstract

Due to the occupation movements that started all over Anatolia after the Armistice of Mondros and the fact that the Ottoman Administration was unresponsive to these initiatives, Mustafa Kemal Pasha went on the way of organizing the National Struggle by going to Samsun on May 19, 1919. In this way, this date, which symbolizes the first important step taken towards the liberation of Anatolia and the Turkish nation, has literally become the beginning of the process leading to the proclamation of the republic and the revolutions. Both this event, which began to be celebrated on the territory of the country, and the sporting events for young students, which became traditional during the process stretching from the First World War to the republican period and are held in May every year, eventually led to the emergence of the "Youth and Sports Holiday" by the law passed by the Parliament in 1938. Undoubtedly, the importance given by Gazi Mustafa Kemal and the new Turkish state to youth and sports activities was largely instrumental in the emergence of this holiday. On the occasion of the holiday, a close bond was established between Mustafa Kemal Pasha's first fundamental step towards the liberation of the country by decamping to Samsun and the Turkish youth to whom he entrusted the future of the country.

The celebrations of the "Youth and Sports Day" held in Bolu on the occasion of this study have been examined. On the occasion of these events in the city of Bolu, the journey of Mustafa Kemal Pasha, leaning on the sin of the Turkish nation, has been commemorated every year with enthusiasm and excitement. Young people representing the future of the country took part in these celebrations with their sporting shows that they performed as an expression of intelligence and strength. The holiday celebrations, which brought together the official decency, the people and the young people, played an important role in strengthening the national consciousness, strengthening the understanding of unity and togetherness and demonstrating the sporting abilities of young people in Bolu, as well as in the whole country.

Keywords: May 19, Youth and Sports Day, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Bolu.

Giriş

Dünya tarihini derinden etkileyen gelişmelerden biri olan Fransız İhtilali; halk egemenliği, hürriyet, eşitlik, milliyetçilik, demokrasi ve insan hakları kavramlarının dünya sathında yaygınlaşmasında ve benimsenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Köklü siyasi değişikliklere yol açan bu gelişme ile çok milletli imparatorlukların yerini millî devletler almaya başlamıştır. Kurulan bu millî hüviyetli devletlerde halkın millî şuur ve değerler etrafında vatandaşlık bağı çerçevesinde devlet ile bütünleşmesi ve yükselmesi amaçlanmıştır. Söz konusu gelişmeler millî duyguları beslemek ve kuvvetlendirmek suretiyle halkı belirli tarihî olaylar etrafında bir araya getiren ve bütünleştiren millî bayram olgusunun gelişmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde millî bayram anlayışı meşrutiyetin ikinci kez ilanı vesilesiyle ortaya çıkmıştır. İttihatçıların 1908'de devlet idaresinde etkin olmaya başlamasıyla milletin heyecan içinde iştirak edeceği, süreklilik arz edip gelecek nesillere aktarılacak ve bu suretle millî duyguları taze tutacak bir millî bayram arayışı içine girildiği görülmektedir. Böylece Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ı kutlu bir hatıra olarak yaşatmak üzere II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günü "10 Temmuz İyd-i Millisi" olarak kabul etmiştir.¹ Bu süreçte diğer bir millî bayram olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününe atıfla 30 Aralık 1913'ten itibaren "İstiklâl-i Osmânî Günü" kutlamalarını görüyoruz.² Bu bayramların TBMM'nin açılışı ve cumhuriyetin ilanı ile yeni rejim ve inkılap hareketi içinde önemini yitirdiği ve ortadan kalktığı müşahede edilecektir. Buna karşılık tarihî, sosyal ve kültürel özellikleri ile "Cumhuriyet", "Ulusal Egemenlik ve Çocuk", "Zafer", "Gençlik ve Spor Bayramı" Atatürk

¹ Filiz Çolak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 10 Temmuz Hürriyet Bayramı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s.15-21.

² Hasan Akbayrak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar", *Tarih ve Toplum*, S.43, Temmuz 1987, s.31; Mehmet Şahingöz, "Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye İstiklâl-i Osmanî Günü Kutlamaları", *Yeni Türkiye Dergisi (Osmanlı Özel Sayısı)*, C.1, Ankara 1999, s.194.

döneminde kutlanmaya başlayan günümüzde de kutlanmaya devam eden millî bayramlar arasında yer almıştır.

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'nun dört bir yanında baş gösteren işgal hareketleri ve Osmanlı İdaresinin bu girişimleri derin bir sessizlik içinde karşılaşması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmak suretiyle Millî Mücadele'yi teşkilatlandırma yoluna gitmiştir. Bu gelişme Anadolu'nun İtilaf devletlerinin işgalinden ve Türk milletinin siyasi ve idari anlamda hiçbir işlevi kalmamış saltanat idaresinden kurtuluşu yolunda atılan ilk esaslı adım olmuştur. Sembolik bir öneme sahip olan bu tarih diğer yandan cumhuriyete ve inkılaplara uzanan süreç için de kutlu bir başlangıç teşkil etmiştir. Gazi Mustafa Kemal, Büyük Nutuk'a: "1919 senesi Mayısın 19. Günü Samsun'a çıktım" cümlesi ile başlamıştır.³ Bu tarihî başlangıç Türk Millî Mücadelesinin teşkilatlanması yolunda da bir "mebde-i kelâm" olmuştur. Bu nedendir ki Gazi Mustafa Kemal 19 Mayıs gününü doğum günü olarak kabul etmiştir.⁴ Büyük Nutuk'u Türk istiklal ve cumhuriyetini gençlere emanet ederek noktalaması⁵ ise Gazi Mustafa Kemal'in bu hususta önem arz eden diğer bir mesajı durumundadır. Gazi Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin çözülüş süreci içinde ihmal edilen gençlik ve spor konularına özellikle eğilmiştir. Ülkenin geleceğini temsil eden cumhuriyet neslinin fikren ve ilmin olduğu kadar bedenen de gelişmesine önem vermiştir.⁶ Gençlerin sağlıklı ve gürbüz; dolayısıyla Türk İnkılabının ilerici hamlelerini gerçekleştirebilecek kuvvet ve kudrette olmasını istemiştir.⁷ Bu gelişmeler Gençlik ve Spor Bayramı'nın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Böylece 19 Mayıs 1919'da ülkenin istiklali doğrultusunda atılan ilk esaslı adım ile gençlik ve gelecek arasında bir bağ kurulmuştur.

Bu çalışmada, Cumhur reisi Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde Bolu'da kutlanan "Gençlik ve Spor Bayramları" konu edilmiştir. Bolu'da resmî erkân ile halkın yer aldığı kutlama programları hem Türk milletini istiklale taşıyacak ilk esaslı adım durumunda olan 19 Mayıs gününün anlam ve önemini hem de gençliğe ve spor faaliyetlerine gösterilen ilgiyi yansıtmaları

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDITYK) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.1.

⁴ Afet İnan, "Atatürk'ün Doğum Günü", *Bellekten*, C.XLIV, S.176, Ekim 1980, s.641.

⁵ Atatürk, *a.g.e.*, s.596-597.

⁶ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.116.

⁷ Erol Evcin, "Atatürk'ün Spora ve Sporculara Bakışı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2014, C.33, S.55, s.324-325.

açısından dikkate değerdir. Çalışma temel anlamıyla gençlik, spor ve 19 Mayıs kutlamalarının ülke sathında bir arada değerlendirilmeye başlandığı 1936 yılı ile İsmet İnönü'nün cumhur reisliği görevini Celâl Bayar'a devrettiği 1950'ye kadar uzanan süreci kapsamıştır. Çalışmanın başlıca kaynakları arasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM ZC) ve Resmî Gazete önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye ve Ulus gibi dönemin önde gelen basın organlarından elde edilen bilgiler çalışmayı temellendirmek üzere önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Resmî yerel gazete hüviyetindeki Bolu gazetesi ile yerel gazete hüviyetindeki Yeşil Bolu ve Güzel Bolu gazetelerinden de geniş ölçüde istifade edilmiştir. Konuyla ilgili muhtelif telif tetkik eserler ile süreli yayınlardan da yararlanılmıştır.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gençlik, Spor ve 19 Mayıs Kutlamaları

İki dünya savaşını içine alan süreçte yeni nesilleri en iyi şekilde yetiştirerek ülkeye yönelebilecek olası tehlikelere karşı hazır bulundurmak üzere gençlere, beden eğitimine ve sportif faaliyetlere yönelik ilginin dünya sathında arttığı anlaşılmaktadır. Bu yıllarda özellikle Avrupa'da bir yandan paramiliter gençlik teşkilatlarının teşkili diğer yandan talebelerin beden terbiyesi ve sportif faaliyetler çerçevesinde hünerlerini sergiledikleri etkinlikler dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde de meşrutiyet döneminde kurulan "*Türk Gücü*", "*İzciler Ocağı*", "*Osmanlı Güç ve Genç Dernekleri*" gibi paramiliter addedilebilecek teşkilatlar ve yine bu süreçte kutlanmaya başlayan "*İdman Bayramı*" dünyadaki benzer yöndeki gelişmelerle paralellik arz etmektedir.⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nde ise Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ)'nin teşkili, bu ittifakın daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne bağlı Türk Spor Kurumu (TSK)'na dönüştürülmesi, 1938'de çıkarılan "*Beden Terbiyesi Kanunu*" ve bu kanun gereğince TSK'nın yerini "*Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü* (BTGM)"nın almasıyla gençlik ve spor faaliyetlerinin tamamen devlet idaresine girdiği görülmektedir.⁹ Bu süreç içinde kutlanan "*İdman Bayramı*", "*Jimnastik*

⁸ Erol Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.101 vd.

⁹ "*Beden Terbiyesi Kanunu*", *Resmî Gazete*, 16 Temmuz 1938, S.3961, Kanun No: 3530, Kabul Tarihi: 29/06/1938.

Şenlikleri", "Mektepliler/Mektepler Bayramı" ve nihayetinde "Gençlik ve Spor Bayramı" gençlik, spor ve güvenlik ilişkileri içinde dünyadaki konjonktürel şartların Türkiye'ye yansımaları çerçevesinde de değerlendirilebilir. Bütün bu gelişmeler "Gençlik ve Spor Bayramı"nın oluşum sürecini anlayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Meşrutiyet döneminde Maarif Nezareti Terbiye-i Bedeniye Müfettişi Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in gençliğe ve spora ilgiyi artırmak üzere sürdürdüğü çalışmalar "İdman Bayramı" adı ile sportif bir etkinliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda ilk İdman Bayramı Selim Sırrı Bey'in öncülüğünde Darü'l Muallimîn-i Âliye tarafından 12 Mayıs 1916'da (R.29 Nisan 1332) Kadıköy'de İttihad Spor Kulübü çayırında düzenlenmişti. Etkinliğe Maarif-i Umûmî Nazırı Şükrü Bey, Erkân-ı Harbiye Nezareti yetkilileri, Genç Dernekleri Müfettiş-i Umûmisi Miralay Von Hoff ve Darü'l-Fünûn muallimleri katılmıştı. Ayrıca İstanbul'dan Darü'l Muallimîn, Galatasaray, İstanbul, Üsküdar, Davutpaşa, Kadıköy, Kabataş, Vefa, Gelenbevi Sultanileri, Numune Mektepleri, Darü'l-Eytâm ve Kuleli Askerî İdadisi talebeleri etkinlikte hazır bulunmuştu. Talebeler marşlar eşliğinde geçit resmi ile tören alanına gelmişti. Selim Sırrı Bey'in idaresinde yeknesak spor kıyafetleri ile küçük çocukların muntazam beden hareketlerini Darü'l-Muallimîn talebelerinin "İsveç Usulü jimnastik hareketleri" takip etmişti. Bu gösterileri tahta beygirden/kasadan atlama, takla atma, halat ve atletizm yarışları, futbol maçı ve ilk yardım tatbikatı takip etmişti.¹⁰ Kamuoyunda yarattığı olumlu izlenimler nedeniyle Darü'l-Muallimîn öncülüğünde her sene mayıs ayının ilk cuma günü "İdman Bayramı" düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine 1 Mayıs 1917'de aynı çayırdaki ilk bayramdan farklı olarak her mektepten 40 talebenin icracı, kız mektep talebelerinin de izleyici olarak iştirakiyle gerçekleşen etkinlik daha büyük çaplı olmuştu. Törene Maarif Nazırı Şükrü Bey'in yanı sıra siyasi, idari ve askerî erkân katılmıştı.¹¹ Etkinlikte yer alan talebeler intizamlı bir geçit resminin ardından Selim Sırrı Bey'in idaresinde muhtelif spor gösterileri yapmıştı. Bu gösteriler arasında ilk yardım tatbikatı, sııklı ve sııksız atlama, cirit atma, 100 metre sürat ve 800 metre mukavemet koşusu, disk atma, halat çekme, bisiklet yarışı ve muhtelif terbiyevi oyunlar yer almıştı. Takiben Darü'l-Muallimîn'den 300

¹⁰ Selim Sırrı Tarcan, *Hatıralarım*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s.49-50; "İlk İdman Bayramı", *Tedrisat Mecmuası*, C.6, S.3, İstanbul 1332, s.283-286.

¹¹ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İdman Bayramı'ndan Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'na", *Toplumsal Tarih*, S.211, Temmuz 2011, s.33.

talebe Selim Sırrı Bey'in talimatıyla birbirleriyle uyum içinde jimnastik hareketleri icra etmişti.¹² 1918-1919'da mayıs ayının 3. cumasında "Mektepler İdman Bayramı" adı ile icra edilen etkinlikler¹³ bu dönemdeki ağır siyasi ve askerî şartlar nedeniyle sönük geçmişti. 1920'de İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince resmen işgali nedeniyle de kutlamalar tamamen ortadan kalkmıştı.¹⁴

İdman Bayramı'nın cumhuriyet döneminde benzer bir içerik fakat farklı isimler altında devam ettirildiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu tarzdaki ilk etkinlik "Mektepliler Bayramı" adıyla 16 Mayıs 1924'te bir araya gelen lise talebeleriyle İstanbul'da Galatasaray Sultanisi'nde,¹⁵ ikinci etkinlik ise 14 Mayıs 1925'te ilk mektep idare heyetleri tarafından ilk mektep talebelerinin katılımıyla icra edilmişti.¹⁶ Ankara'da benzer nitelikteki bir etkinlikse ilk kez 21 Mayıs 1926'da "İlk Mektepler İdman Bayramı" adı altında Başvekil İsmet (İnönü), Kazım (Özalp) Paşa, Maarif Vekili Necati Bey ile birçok milletvekilinin hazır bulunduğu Ulus'ta ilk mektep talebelerinin küçük çaplı gösterileri ve yarış programları eşliğinde gerçekleşmişti.¹⁷ Maarif Vekâletinin 25 Şubat 1927 tarihli "Talebe Bayramı Hakkında Talimatname"sine göre her yıl mayıs ayının 5. günü mekteplerin bayram günü olarak kabul edilmişti. Bu doğrultuda talebe, müdür ve muallimler bayram yeri olarak kabul edilen bir yerde gösteriştense uzak eğlence ve kutlama etkinlikleri düzenleyecekti. Talimatnamenin son maddesinde: "Muallim mektepleriyle orta mektepler ve lise talebesi arasında idman ve spor müsabakaları yapılması caizdir ve bunun için ayrıca bir idman bayramı yapılabilir."¹⁸ denilmiştir. 1928'de Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in inisiyatifi ve Beden Terbiyesi Başmüfettişi Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in girişimleri ile ülke sathında "Terbiye-i Bedeniye Şenliği" adı ile 14 yaş ve üstü talebelerin katılımıyla resmî bir kutlama yapılması kararlaştırılmıştı. Bu şekilde Cumhuriyet Reisi Gazi Mustafa Kemal, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, Ordu Müfettişi Ali Sait Paşa ile talebelerin iştirakiyle 10 Mayıs 1928'de Ankara'da Kız ve Erkek

¹² "İkinci İdman Bayramı", *Tedrisat Mecmuası*, C.8, S.39, Haziran 1917, s.3-6.

¹³ Kadıköy Kuşdili'nde bulunan İttihat Spor Kulübü'nde yapılması planlanan etkinlik için davet edilen devlet erkânına dair isimlerin yer aldığı 28 Nisan 1918 tarihli belgede "Mektepler İdman Bayramı" ismi kullanılmıştır (BCA, MF.MKT.1234-10.H.17.07.1336).

¹⁴ Alkan, *a.g.m.*, s.34.

¹⁵ "Dün Liseler İdman Bayramı Yapıldı", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1924, s.1.

¹⁶ "Mektepliler Bayramı Dün Tes'it Edildi", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1924, s.1.

¹⁷ "Ankara'da İlk Mekteplerin İdman Bayramı", *Cumhuriyet*, S.734, 24 Mayıs 1926, s.1-2.

¹⁸ Niyazi Altunya, *Millî Eğitimde Mustafa Necati Dönemi*, Başarı yayınevi, İstanbul 2009, s.246.

Liseleri ile Orta Muallim Mektebi talebelerinin etkinlikleri izlenmişti.¹⁹ Bunu 11 Mayıs'ta "Jimnastik Şenlikleri" adı ile İstanbul, İzmir ile Anadolu'nun diğer şehirlerindeki kutlamalar takip etmişti.²⁰ Bu kutlamaların "Gençlik ve Spor Bayramı"nın kabul edildiği 1938'e kadar bütün ülke sathında devam ettiği anlaşılmaktadır. 23 Mayıs 1930'da İstanbul'da 30 bin davetli huzurunda 24 mektepten 2 bini kız olmak üzere 5 bin gencin iştirakiyle düzenlenen şenlik hareketli geçmişti.²¹ Ankara'da İstiklâl meydanında icra edilen İdman Bayramı, Gazi Terbiye Enstitüsü Beden Eğitimi Muallimi Vildan Aşır'ın maarif çalışmaları ile çocuk sağlığı arasındaki ilişkiye ve cemiyet hayatının zorlukları ile mücadele edebilmek için yeni neslin sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi hususundaki öneme temas ettiği açılış konuşmasıyla başlamıştı. Bunu Riyaseti Cumhur Orkestrasının refakatinde Kız Lisesi, Musiki Muallim Mektebi, Erkek Lisesi ve takiben Gazi Terbiye Musiki Muallim Mektebi ile Orta Mektep talebelerinin geçit resmi takip etmişti. Ardından millî marş okunmuş, talebelerin jimnastik gösterileri izlenmişti.²² İzmir'de de "Mektepliler İdman Bayramı" adı ile kalabalık bir halk kitlesi önünde şenlikler yapılmıştı.²³ Bu etkinlikler 1931 yılı sonlarında "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi"nde²⁴ ve takiben "Muallim Mektepleri Talimatnamesi"nde hava şartlarının elverdiği takdirde mayıs ayının 5 ve 6. günleri kutlanmak üzere "Mektepler Bayramı" adı ile yer almıştı.²⁵ Milletvekili Cevat Abbas Gürer'in kurucusu olduğu Güneş Kulübü'nün teklifleri doğrultusunda "Atatürk Günü" adı ile anılan ve halkın da katıldığı 19 Mayıs 1935'teki kutlamalar çerçevesinde ise İstanbul'da Güneş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş Kulüplerinin farklı spor dallarında etkinlikleri görülmüştü.²⁶

Gazi Mustafa Kemal'in Türk vatanını ve istiklalini kurtarmak üzere Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919 tarihinin millî bir bayram olarak kutlanması fikri Samsun halkı tarafından 1926'dan itibaren bu günün

¹⁹ "Ankara Mekteplerinin Terbiye-i Bedeniye Şenliği", *Hâkimiyeti Milliye*, S.2458, 11 Mayıs 1928, s.1.

²⁰ "İstanbul'daki Jimnastik Şenlikleri", *Hâkimiyeti Milliye*, S.2458, 11 Mayıs 1928, s.1.

²¹ "İstanbul'da Üçüncü Jimnastik Şenliği", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.3182, 24 Mayıs 1930, s.1.

²² "Dün Her tarafta Jimnastik Şenlikleri Yapıldı", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.3182, 24 Mayıs 1930, s.1, 3.

²³ "İzmir", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.3182, 24 Mayıs 1930, s.3.

²⁴ "Lise ve Orta mektepler Talimatnamesi", *Resmî Gazete*, S.1710, 17 Kânûn-ı Sâni 1931, s.177.

²⁵ "Muallim Mektepleri Talimatnamesi", *Resmî Gazete*, S.1713, 31 Kânûn-ı Sâni 1931, s.215.

²⁶ Hakan Uzun, "Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanması", *Karadeniz Araştırmaları*, C.6, S.24, Kış 2010, s.111, 113-114.

hatırasını yaşatmak amacıyla yerel etkinliklerle kutlanan “Gazi Günü” vesilesiyle gündeme gelmişti.²⁷ Gerek Samsunluların ve gerekse aydınların “*inkılap ve ihtilalin başlangıcı olması hasebiyle*” Samsun’da yerel kutlamaların yapıldığı bu günün millî bir bayram olarak kabul edilmesi doğrultusunda istekleri görülmüştü.²⁸ Bu yıllarda Samsun’da icra edilen “Gazi Günü” kutlamaları gibi²⁹ Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkarak Türk Millî Mücadelesini teşkilatlandırma faaliyetleri ve bu münasebetle 19 Mayıs gününün taşıdığı anlam ve önem önde gelen basın organlarında işlenmeye başlanmıştır. Örneğin Hâkimiyet-i Milliye’de “19 Mayıs” başlığı ile bir makale kaleme alan Yakup Kadri, Mirliya Mustafa Kemal’in 19 Mayıs’ta Samsun’a çıkarak işgal altında bütün ümidini yitirmiş ve dağılmış durumda olan Anadolu halkına yeni bir ruh ve istiklâl arzusu kazandırdığını dile getirmişti.³⁰ Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal ise Millî Mücadele’yi teşkilatlandırmak amacıyla Samsun’a çıktığı 19 Mayıs gününü kutlamak üzere kendisine sevgi ve ilgi gösteren kadirşinas telgraflar nedeniyle halka Anadolu Ajansı vasıtasıyla teşekkürlerini bildirmişti.³¹ Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya ayak bastığı 19 Mayıs gününün yıl dönümü 1933’te Ankara Halkevi’nde “*Millet Bayramı Günü*” olarak kutlanmıştır.³² Takip eden yıllarda Türk Millî Mücadelesi konusunda arz ettiği önem çerçevesinde bu tarihî günün “19 Mayıs Bayramı” adı ile bütün illerde kutlandığı görülmektedir.³³

İkinci Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin duyulduğu bu yıllarda spora ve gençlik etkinliklerine verilen önemin daha da arttığı anlaşılmaktadır. Bu suretle söz konusu dönemde her yıl mayıs ayı içinde icra edilen gençlik ve spor etkinlikleri ile yine her yıl 19 Mayıs’ta Samsun’da düzenlenen “Gazi Günü” kutlamalarının bir başlık altında toplanması gündeme gelmişti.

²⁷ Dursun Ali Akbulut, “Samsun’un “Gazi Günü” Ya da 19 Mayıs Bayramı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XI, S.33, Kasım 1995, s.775.

²⁸ Süleyman İnan, “19 Mayıs Gününün Bayramlaşması”, *Bilgi ve Bellek*, S.3, Kış 2005, s.46-47, ss.45-66; Akbulut, *a.g.m.*, s.775-778.

²⁹ “19 Mayıs’ın Yıl Dönümü, Samsun’da Bayram”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S.2107, 20 Mayıs 1927, s.1; “19 Mayıs Bayramı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S.2825, 24 Mayıs 1929, s.3.

³⁰ Yakup Kadri, “19 Mayıs”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S.2106, 19 Mayıs 1927, s.1; Konuya ilişkin birkaç örnek için bkz.; Siirt Mebusu Mahmut, “19 Mayıs”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S.2823, 19 Mayıs 1929, s.1; Falih Rıfki, “19 Mayıs”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S.3178, 20 Mayıs 1930, s.1, 3; “19 Mayıs 1919”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S.3893, 19 Mayıs 1932, s.1.

³¹ “Büyük Gazi’nin Milletine Teşekkürü”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Mayıs 1933, S.4251, s.1.

³² “Millet Bayramı Günü”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S.4249, 19 Mayıs 1933, s.1,9.

³³ “Memlekette 19 Mayıs”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S.4606, 21 Mayıs 1934, s.4; “19 Mayıs Bayramının 19. Yılı”, *Ulus*, 19 Mayıs 1938, s.1.

TİCİ'nin TSK adını alarak CHP'ye bağlandığı 13-18 Nisan 1936'daki 8. ve son kongresi³⁴ sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da Anadolu'ya ayak bastığı 19 Mayıs'ın "*Spor Bayramı*" olarak kutlanarak bütün yurda yayılması ve gençliğe mâl edilmesi hususunun CHP'ye teklif edilmesi yönünde bir karar alınmıştı.³⁵ Takip eden süreçteki gelişmelerden bu teklifin gerek parti idari organlarınca gerekse Cumhur reisi Atatürk tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bu gelişme üzerine TSK ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)'nin teşkilatları gerekli hazırlıkları yapmak hususunda talimatlandırılmıştı. Örneğin MEB konuya ilişkin genelgesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin başına geçmek üzere Anadolu'ya ayak basmış olduğu 19 Mayıs'ın tarihî önemine dikkat çekmiş ve her yıl lise, orta ve muallim okulları ve teknik okulların katılımıyla yapılan "*Jimnastik Şenliği*"nin artık 19 Mayıs gününde yapılacağını ifade etmişti. CHP Genel Sekreterliği'nin de il başkanlıklarına gönderdiği 14 Mayıs 1936 tarihli yazıda "*Spor ve Gençlik Bayramı*" münasebetiyle jimnastik gösterilerinin yalnızca talebeler tarafından yapılacağı, sokak gezileri ile çelenk koyma faaliyetini ise talebe ve sporcuların bir arada gerçekleştireceği ifade edilmişti. 4 Temmuz 1936 tarihli yazı ile de spor sahalarında talebe ve sporcuların birlikte jimnastik gösterileri yapmaları, sokaklarda yürüyüş ve gösteri düzenlenmesi, cumhuriyet anıtlarına ve şehitliklere çelenk koymak suretiyle yapılacak kutlamalara halkevlerinin de geniş çaplı katılımı ve gerekli hususlarda etkinliklere parti teşkilatının da yardımı talep edilmişti.³⁶ Bu münasebetle Ankara'da Ulus meydanında Beden Terbiyesi Muallimi Vildan Aşir'in açılış konuşması ile başlayan 1936'daki kutlamalara Başvekil İsmet İnönü, bazı bakanlar, milletvekilleri, generaller ve kordiplomatik iştirak etmişti. Aşir: "*Bundan 17 yıl önce bütün Türk vatanının bağrından övünerek çıkardığı en kudretli çocuğu, milletin alinyazısını değiştiren savaşın ilk adımını atmıştı. Bundan 17 yıl önce bugün, yurdun en temiz parçasını düşman ayağı çiğnerken o masum kıyılarından yurdun üzerine çöken kara talihi; ışığa, zafere döndüren savaşın ilk adımını atıyordu...Bundan 17 yıl önce bugün, 19 Mayıs 1919'da hür ve mesud yarının yapıcısı Atatürk, İstiklal Savaşı'nın muzaffer kumandanı Gazi, en acı günlerin teselli güneşi Mustafa Kema1 Samsun'a ayak*"

³⁴ BCA, 490.1.0.0.3.13.16.

³⁵ BCA, 490.1.0.0.3.12.34; Nizameddin Kırşan, "*Spor ve Gençlik Bayramı İçin*", *Türk Spor Kurumu*, S.46, 17 Mayıs 1937, s.18; CHP Müfettişlerinden Rahmi Apak da 19 Mayıs'ın Spor ve Gençlik Bayramı olması hususunda Türk Spor Kurumu'nun öncü bir rol oynadığını belirtmiştir (Rahmi Apak, "*On Beş Yıl ve Türk Spor*", *Ülkü*, C.12, S.69, İkinci Teşrin 1938, s.232.

³⁶ BCA, 490.1.0.0.3.12.34.

basmıştı...19 Mayıs günü kara günlerin tükendiği tarihtir. Bu tarih koca bir devrin dönüm noktasıdır..." demişti.³⁷

8 Nisan 1937'de CHP Genel Sekreterliği tarafından valiliklere ve il başkanlıklarına gönderilen bir genelgede Atatürk'ün Samsun'da Anadolu'ya ayak bastığı 19 Mayıs günü: *"Türk milletinin yeniden harekete geçmesi, fizik ve moral kalkınmasının ilk hamlesi"* olarak değerlendirilmişti. TİCİ'nin son spor kongresinde gündeme gelen talep üzerine *"19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı"* adı ile her il, ilçe, nahiye ve köylerde kutlanacak bu etkinliğin: *"Bütün millete güzel, hareketli, canlı, uyanık, dürüst ve mert insan idealini aşılama; hava, ışık, su, dağ sevgisini sindirmek; temizlik, sağlamlık ve güzellik aşkını yerleştirmek ve artırmak için vesile sayılacağı"* vurgulanmıştı.³⁸ 2 Mayıs 1937'de CHP Genel Sekreterliği tarafından valiliklere ve il başkanlıklarına gönderilen bir talimatname vesilesiyle de kutlamalar için şehirlerde, ilçelerde, nahiyelerde ve köylerde en üst düzeyde resmî ve idari erkân tarafından birer *"Kutlama Komisyonu"* kurularak hazırlık yapılacağı, 19 Mayıs günü bütün şehirlerin bayraklarla, meydanların *"19 Mayıs güven, sevinç, hareket günüdür"*, *"Sağlam vücutta, sağlam kafa"*, *"sporcu çirkinin, kirlinin ve kötünün düşmanıdır"* gibi vecizelerle donatılacağı, mağaza vitrinlerinin süsleneceği belirtilmişti. *"Spor ve Gençlik Bayramı"*nın İstiklal Marşı'nın okunmasının ardından Ankara'da Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri, illerde vali, ilçelerde kaymakamlar tarafından günün anlam ve önemini belirten söylevlerle başlayacağı ve etkinliklerde resmî erkânın hazır bulunacağı ifade edilmişti. Talebeler ve sporcular şehir meydanlarında, stadyumlarda ve diğer etkinlik alanlarında jimnastik hareketleri, futbol maçları, pehlivan güreşleri, cirit oyunları, atlı ve yaya koşu gibi sportif faaliyetler icra edilecek, müsabakalar neticesinde dereceye girenlere ödül verilecekti. 10. Yıl Marşı ve sporcu marşları eşliğinde düzenlenecek geçit resminin ardından cumhuriyet anıtlarına ve şehitliklere çelenkler konulacaktı. Kutlamalar radyodan yayınlanacak, Türk Hava Kurumu'nun çalışmalarıyla uçaklardan vecizeler atılacaktı. Törene katılmayan yaşlanmış sporcular seçilmiş heyetler aracılığıyla ziyaret edilecekti. Halkevlerinde ve spor kulüplerinde yapılacak toplantılarla etkinlikler gece de devam edecekti. Etkinlikler radyodan yayınlanacak ve bu hususta hoparlörlerden istifade edilecekti. Millet tarafından Cumhuriyet reisi

³⁷ "Dün Ankara, Millî Şef Atatürk'ün Yurdu Kurtarmak İçin Samsun'a Çıkışının Yıl Dönümünü Coşkunca Kutladı", *Ulus*, S.5319, 20 Mayıs 1936, s.1, 5.

³⁸ BCA, 490.01.3.13.6.

Atatürk'e saygı ifadelerini içeren telgraflar gönderilecekti.³⁹ Bu suretyle etkinlikler başkentte TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'nın ve hükümet erkânının katılımı ile inşası tamamlanmış olan Ankara Şehir Stadyumu'nda icra edilmişti.⁴⁰

CHP Genel Sekreterliği tarafından 19 Mayıs 1938'de icra edilecek etkinlikler için 8 Nisan 1937 tarihli genelgeye zeyil olarak 13 Nisan 1938'de valiliklere ve il başkanlıklarına gönderilen bir yazıda önceki yılın programı esas alınmak suretiyle kutlamaların daha canlı ve heyecanlı icra edilmesi doğrultusunda bir talepte bulunulmuştu. Ayrıca hava koşullarına göre kutlamaların kısmen veya tamamen icrasına "*Kutlama Komisyonu*" tarafından karar verileceği ve törene ilkokul talebelerinin katılmasının zorunlu olmadığı dile getirilmişti.⁴¹ Aynı dönemde yayınlanan "*19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlama Hakkında Talimatname*"nin ilk maddesinde ise: "*Büyük Şef Atatürk'ün Türk vatan ve istiklalini kurtarmak üzere Samsun'da Anadolu'ya ayak basmasıyla millî tarihimizin yeni ve mesut devrini açan ve Türk milletinin kurtuluşuna, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kutsal bir başlangıç olan 19 Mayıs günü, yurdun istiklal ve istikbali kendisine emanet edilen Türk gençliği için Gençlik ve Spor Bayramı olarak kabul edilmiştir.*" denilmiş ve bayramın ülkenin her tarafında arz ettiği anlam ve önem çerçevesinde kutlanacağı ifade edilmişti.⁴²

1938'de Ankara'da Şehir Stadyumu'nda icra edilen "*Gençlik ve Spor Bayramı*" kutlamalarına yüz bine yakın seyircinin alkışları arasında Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başvekil Celâl Bayar da katılmıştı. Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya kutlamalar vesilesiyle yaptığı konuşmada 19 Mayıs'ın hatırasını yaşatmak üzere hâlihazırda Türk gençliğinin bayramı olarak kutlanmakta olan bugünün millî bayramlar arasına girerek her yıl kutlanacağını, Atatürk'ün bu bayramı yurdu emanet ettiği ve ülkenin yarınlarını temsil eden Türk gençliğine ve sporculuğuna tahsis edilmesini uygun gördüğünü ifade etmişti. Gençler için yapılan Ankara Şehir Stadyumu'nun adının bu kutlu güne izafen artık "*19 Mayıs Stadı*" olarak anılması hususunda da halkın görüşünü sormuş ve bu öneri alkışlar arasında kabul edilmişti.⁴³ Bu kararlar stadyumda binlerce yurttaşın imzasıyla Şükrü

³⁹ BCA, 490.01.3.15.18; BCA, 490.1.0.0.4.6.7.

⁴⁰ Süleyman İnan, *a.g.m.*, s.54.

⁴¹ BCA, 490.01.4.16.7; BCA, 490.1.0.0.1.17.8.

⁴² BCA, 30.10.0.0.198.353.5.

⁴³ "Atatürk Stadyuma Şeref Verdiler", *Ulus*, 20 Mayıs 1938, s.1, 8; "Ankara'da 19 Mayıs Şenlikleri", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1938, s.1, 7.

Kaya'ya sunulan taksir ile de uyumluluk göstermekte idi.⁴⁴ İstanbul'da ise icra edilen kutlamaların sportif etkinlikler çerçevesinde Taksim, Fenerbahçe ve Beşiktaş statlarında toplandığı, halkevlerinin de spor ve sanat faaliyetleriyle kutlamalara iştirak ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁵ Kutlamalar Anadolu'nun dört bir yanında da aynı coşku ve heyecan içinde icra edilmişti.⁴⁶

Bu gelişmeler doğrultusunda 1935 tarihli 2739 sayılı "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun"⁴⁷ 2. maddesine bir fıkra eklenmesi hususunda Dâhiliye Vekâletince Şükrü Kaya'nın yukarıda temas ettiğimiz nutkundan esinlenilerek bir yasa tasarısı hazırlanmıştı. Bu tasarı 1 Haziran 1938'de Başvekil Celal Bayar'ın imzası ile TBMM'ye sunulmuştu. Yasa tasarısının gerekçesi şu şekilde izah edilmişti:⁴⁸

"19 Mayıs günü, yurdun her bucağında Türk gençleri ve sporcuları ve milyonlarca Türk halkı toplu ve birlikte ebedi ve cihanşümül bir tarihin dönüm günlerinden en büyüğünü kutulamaktadırlar. Bugün beşer tarihini insanlık ve medeniyet lehine olarak talihini ve gidişini değiştirdiği gündür. Bunu takip eden 18 senenin her günü o devrim gününün ne büyük ve ne alemşümül neticeler verdiğini göstermektedir ve devamlı bir intizamla gelecekte göstermeye devam edecektir. Onun içindir ki en büyüğümüz Atatürk bu geleceğin en kuvvetli zamini olan Türk gençliğine ve Türk sporculuğuna bugünün tahsis edilmesini tensip eylemişlerdir. Böyle mukaddes bir günün ulusal bayram günleri arasında bulunması tabii olduğundan (2739) numaralı kanuna, bu fıkra ilâve edilmiştir."

Nitekim TBMM tarafından 20 Haziran 1938'de yapılan değişiklikle ilgili kanuna: "Gençlik ve Spor Bayramı, Mayıs'ın 19. günü" şeklinde bir fıkra eklenmiş ve 19 Mayıs günü "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak kabul edilmişti.⁴⁹ Kanun 4 Temmuz 1938'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti.⁵⁰ Bu suretle, uygulamaları yasa ile tespit edilmemekle birlikte gerek "İdman Bayramı/Şenlikleri", "Jimnastik Şenlikleri", "Mektepler/Mektepliler

⁴⁴ "Atatürk'e Tazim ve Şükran", *Ulus*, 20 Mayıs 1938, s.1.

⁴⁵ Abidin Daver, "19 Mayıs...", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1938, s.1, 7; "İstanbul Halkevi'nde", *Ulus*, 19 Mayıs 1938, s.8.

⁴⁶ "Memlekette 19 Mayıs", *Ulus*, 20 Mayıs 1938, s.8.

⁴⁷ "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 1 Haziran 1935, S.3017, Kanun No: 2739, Kabul Tarihi: 27/5/1935.

⁴⁸ "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanunun 2 nci Maddesine Bir Fıkra ve Mezkûr Kanuna Bir Madde İlâvesine Dair Kanun Lâyihası ve Dâhiliye Encümeni Mazbatası", *TBMM ZC. D.5, C.26, İ.3, 75. İnikad*, 13.VI.1938, s.248.

⁴⁹ "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanunun 2 nci Maddesine Bir Fıkra ve Mezkûr Kanuna Bir Madde İlâvesine Dair Kanun Lâyihası ve Dâhiliye Encümeni Mazbatası", *TBMM ZC, D.V, C.26, İ.3, 78. İnikad*, 20.VI.1938, s.217.

⁵⁰ "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanuna Ek Kanun", *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 1938, S.3950, Kanun No:3466, Kabul Tarihi: 20/6/1938.

Bayramı", "*Terbiye-i Bedeniye Şenlikleri*", "*Spor Bayramı/Şenlikleri*", "*Atatürk Spor Günü*" gibi isimlerle ülkenin dört bir yanında resmî erkânın katılımıyla spor kurumları, kulüpleri ve mektepler tarafından icra edilen etkinlikler gerekse Samsun'da muhtelif sosyal etkinlikler çerçevesinde icra edilen "*Gazi Günü*" kutlamaları 19 Mayıs günü ortak paydasında birleşmiş ve bütüncül bir icra programı ile ülke sathında kutlanmaya başlamıştır.⁵¹ Bu suretle 19 Mayıs günü yasa ile tayin edilen resmî bir bayram olarak ilk defa 1939'da kutlanmıştır. Söz konusu bayram 1981'de çıkan kanun ile de "*Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı*"⁵² adı ile kutlanmaya devam edilmiştir.

Bu aşamada 19 Mayıs kutlamaları ile özdeşleşen "*Gençlik Marşı*" hakkında da kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Selim Sırrı Bey'in İsveç Kraliyet Askerî Beden Eğitimi ve Jimnastik Akademisi'nde eğitim almak üzere İsveç'te bulunduğu 1909-1910 yıllarında sözleri İsveçli Gustav Fröding'e, bestesi ise Felix Korling'e ait "*Tre Trallande Jäntor*" (Şakıyan Üç Genç Kız) adlı şarkıdan çok etkilendiği bilinmektedir. Nitekim İstanbul'a döndüğünde onun tavsiyeleri doğrultusunda şarkının bestesi viyolonist ve bestekâr Zeki (Üngör) Bey, güftesi ise İstanbul Erkek Muallim Okulu Türkçe Muallimi Ali Ulvi (Elöve) Bey tarafından "*Gençlik Marşı*" adı ile yeniden düzenlenmişti. "*Osmanlı Genç Dernekleri*" tarafından "*Terbiye-i Bedeniye Yürüyüş Marşı*" olarak belirlenen bu marş⁵³ 1917'de ilk İdman Bayramı etkinlikleri münasebetiyle de çalınmıştı.⁵⁴ Bu marş Millî Mücadele'yi teşkilatlandırmak üzere çıktığı Samsun'dan Havza'ya geçişi sırasında Mustafa Kemal Paşa tarafından yolda arkadaşlarıyla terennüm edilmişti.⁵⁵ Gazi Mustafa Kemal'in gençliğe ümit aşlamak üzere bu marşı söylemekten ve söyletmekten büyük bir mutluluk duyduğu bilinmektedir.⁵⁶ Nitekim

⁵¹ 1938'deki kanun değişikliği öncesi ülke sathında gençliğe ve spora dair muhtelif isimlerle icra edilen bayram kutlamalarına bir örnek olmak üzere İzmir'deki etkinliklere bkz.; Filiz Çolak ve Nilgün Nurhan Kara, "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın Öncüsü Olarak İdman/Jimnastik/Spor Bayramı ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İzmir'deki Kutlamalar", *İzmir Spor Tarihi* içinde, Editör: Günver Güneş ve Bahri Okumuş, Ütopya Yayınevi, Ankara 2019, s.287-295.

⁵² "Ulusal Bayram ve Tatil Günleri Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 19 Mart 1981, S.17284, Kanun No: 2429, Kabul Tarihi: 17/3/1981.

⁵³ Von Hoff, *Genç Dernekleri Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat ve Talimatname*, Matbaa-ı Askerî, Dersaadet 1332, s.34.

⁵⁴ Özbay Güven, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gençlik ve Spor Bayramları", *Toplumsal Tarih*, S.65, Mayıs 1998, s.33.

⁵⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.284-285.

⁵⁶ Afet İnan, *a.g.e.*, s.226-227.

ilerleyen süreçte bu marş Gençlik ve Spor Bayramlarının vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir.⁵⁷

1938'de TSK'nın yerine teşkil edilen "Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü"⁵⁸ de takip eden yıllarda "Gençlik ve Spor Bayramı" kutlamaları içinde fiili olarak yer almıştır. CHP Genel Sekreterliği'nden 10 Mayıs 1939'da valilere ve CHP Başkanlıklarına gönderilen bir talimatnameye göre 19 Mayıs'ın yalnız mekteplilerin değil, bütün milletin bayramı olduğu belirtilerek, Türk İnkılâbının başlangıcı olan 19 Mayıs'ın geçmişte büyük eserler ve medeniyetler vücuda getiren Türk milletinin yeniden doğuşunun bir sembolü olduğu vurgulanmıştı. Bu münasebetle etkinliklerde İstiklal Harbi'nin başlangıcı, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ve inkılap hamleleri hakkında tarihî bilgi verilmesi talep edilmişti. Yayın vasıtalarından yararlanmak suretiyle kitlelere ideal olarak güzel, hareketli, canlı, uyanık ve mert insan tipinin gösterilmesi; suya, güneş ışığına, temiz havaya, sağlığa ve temizliğe önem verilmesinin telkin edilmesi istenmişti.⁵⁹ 1940'ta Umumi Müfettişliklere, vilayetlere ve Beden Terbiyesi Bölge Başkanlıklarına gönderilen bir talimatname ile kutlama programlarının tarzı ve etkinlikleri ayrıntılı bir şekilde düzenlenmişti.⁶⁰ 1941 kutlamaları çerçevesinde ilk kez Samsun ile Ankara arasında "Büyük Bayrak Koşusu" yapıldığı görülmektedir.⁶¹ Cumhur reisi İsmet İnönü 19 Mayıs 1945'te Ankara'da 19 Mayıs Stadyumu'nda düzenlenen bayram kutlamaları vesilesiyle verdiği söylevle Türk gençlerinin bayramını kutlamıştı. Söylevinde vurgulandığı üzere, İkinci Dünya Savaşı içinde birçok ülke gibi Türkiye de büyük sorunlarla yüzleşmişti. Yabancı propaganda ve fikirlerin yanı sıra haksız kazanç hırsı gibi problemlerle mücadele edilmişti. Nihayetinde Türk milleti varlığını korumayı bilmiş ve savaş yıllarında elde edilen haksız kazanç hiçbir şekilde idarede ve iktidarda bulunanlara bulaşmamıştı. Savaş sonrasında iktisadi kalkınma hedefi doğrultusunda dünya ile paralel olarak Türkiye de yeni bir sürece girecekti. İnönü, nihayetinde gençlere halk iradesinin idareye daha çok yansıtacağı, hürriyet alanının genişleyeceği, iktisadi refahın artacağı ve

---

⁵⁷ Güven, a.g.m., s.33.

⁵⁸ "Beden Terbiyesi Kanunu", *Resmî Gazete*, 16 Temmuz 1938, S.3961, Kanun No: 3530, Kabul Tarihi: 29/06/1938.

⁵⁹ BCA, 490.1.0.0.4.20.15.

⁶⁰ BCA, 30.10.0.0.145.39.1.

⁶¹ BCA, 30.10.0.0.145.40.3.

ülkede huzur ve istikrarın devam ettirileceği yönünde söz vererek konuşmasını tamamlamıştı.⁶²

2. Atatürk Döneminde Bolu'da 19 Mayıs, Gençlik ve Spor Kutlamaları

Bolu gençliği özellikle 1913'te teşkil edilen Türk Ocağı vasıtasıyla spor faaliyetlerine ilgi duymaya başlamıştı. Bu tür faaliyetlerin fiili olarak içinde yer aldığı gibi seyirci olarak da takip etmeye özen göstermişti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında kurulan Genç ve Güç Dernekleri'nin faaliyetleri ve icra edilen İdman Bayramları Bolu'da spora ilgiyi daha da artırmıştı. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılap hareketi ile tüm ülkede olduğu gibi Bolu'da da gençlerin sportif faaliyetleri desteklenmiş, sportif disiplin ve eğitim ile fikren olduğu gibi bedenen de kuvvetli gençler yetiştirilmeye çalışılmıştı. Bolu'da sportif faaliyetlerin artması ve çeşitlenmesi hususunda halkevleri özel bir öneme sahip olmuştu. Halkevlerinin çalışmaları ve gayretleriyle Abant Kulübü, Yeşilova Kulübü gibi profesyonel spor kulüpleri teşkil edilmişti. Halkevleri Spor Şubeleri vasıtasıyla futbol, voleybol, güreş, masa tenisi, koşu, cirit, satranç gibi birçok spor dalı Bolu'da kök salmaya başlamıştı. İdman/Jimnastik Şenliklerine de resmî ve idari erkân ile halkın yoğun bir katılımı söz konusu olmuştu.⁶³ Bütün ülkede olduğu gibi ilerleyen yıllarda bu etkinlikler Gençlik ve Spor Bayramı çatısı altında icra edilmeye başlanmıştı.

Bolu gazetesinde Ferit Mancarcı'nın 19 Mayıs kutlamaları çerçevesinde millî günlere temas eden bir yazısında millî duygu ve hislerin kapsayıcı bir özelliğe sahip olduğunu, fertleri bu duyguları taşımayan cemiyetlerin muhitlerine ve nesillerine karşı yükümlü oldukları "*fazilet ve milliyet*" duygularını aktarma görevinde başarılı olamayacaklarını vurgulamıştı. Bu anlamda "*millî mefahir günleri*" aynı zamanda birer "*şüheda ihtifali*"ne dönüşmekte, ülkeyi düşman işgalinden kurtaran Atatürk ile bu yolda şehit ve gazi olanlar bu günlerde yâd ediliyordu. Bu bir vatan borcu durumunda idi. Bu münasebetle: "*Her gün bizi ve bizim hareketlerimizi taklit eden, bizi hareketlerine rehber bilen çocuklarımız vardır. Biz millî ve mefahir günlerine ne kadar canlı sarılır ve duygular saçarsak yetişen nesile verdiğimiz duygu bakımından itimat*

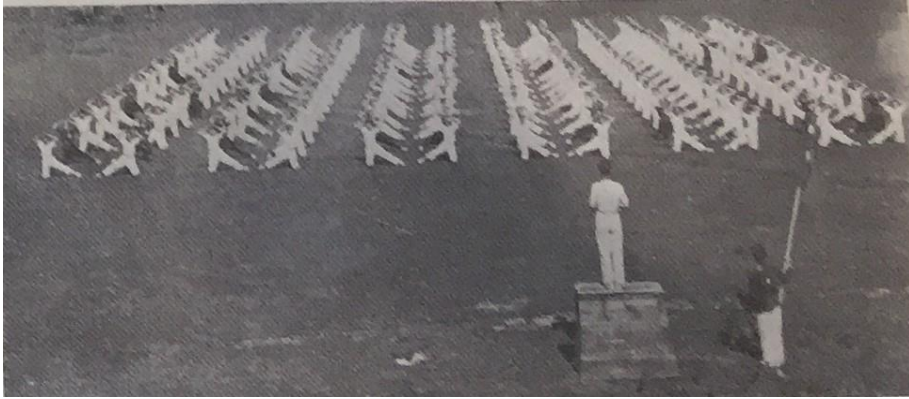
⁶² BCA, 490.1.0.0.5.26.19.

⁶³ Talât Emin, "Bolu Gençliği ve Spor", *Bolu*, 26 Eylül 1935, s.2.

eder ve atide onların muhakkak ibzal edecekleri millî duygulardan bir hisse-i şeref aldığımızı iddia edebiliriz.”⁶⁴ demişti.

İdman/Jimnastik Şenlikleri bütün ülkede olduğu gibi Bolu merkez ve ilçelerinde de büyük bir coşku ile kutlanıyordu. İdman/Jimnastik Şenliklerinden Gençlik ve Spor Bayramı'na uzanan tarihî istihale içinde Bolu'da da kutlamaların bu seyre uygun olarak icra edildiği görülmektedir. Örneğin altta Bolu Ortaokulu talebeleri tarafından 1931 yılı Mayıs ayı başlarında düzenlenen “Jimnastik Şenlikleri”ne ait bir fotoğraf yer almaktadır.

Fotoğraf 1.

“Bolu'da 1930-1931 Ders Döneminde Jimnastik Şenlikleri”, *Bolu Ortaokulu Dergisi*, S.1, Resimli Ay Basımevi, İstanbul 1935-1936, s.37.

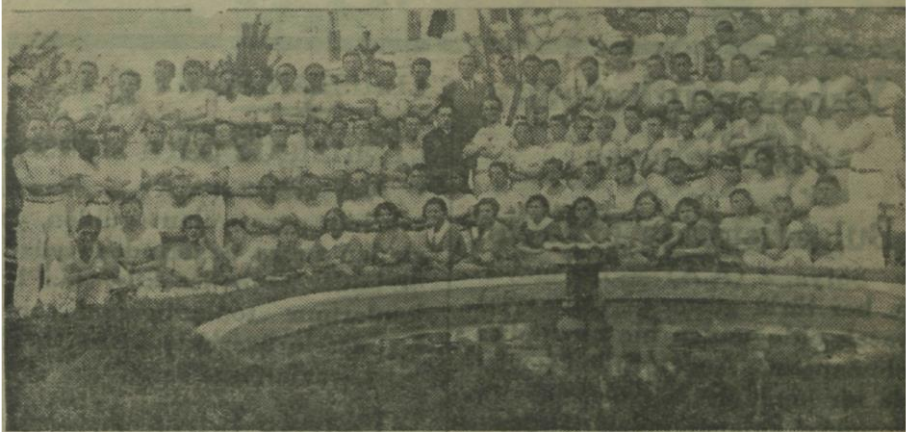
1932'den itibaren teşkil edilen halkevleri bütün ülkede olduğu gibi Bolu'da da bu etkinliklerin içinde etkin bir şekilde yer almıştı. Bu suretle söz konusu şenlikler daha kapsamlı bir hâle gelmişti. Örneğin 1935'te Bolu'da İdman Şenliği 2 bine yakın seyirci önünde yapılmıştı. Gençlerin beden hareketlerindeki birlik ve düzen çokça alkış almıştı. Bu hareketler halkta spora karşı büyük bir ilgi uyandırmıştı.⁶⁵ Söz konusu Jimnastik Bayramı kutlamalarında gösteri programında yer alan gençlere ait altta yer alan fotoğraf gençlerin bayramlarını büyük bir özenle kutladıklarına işaret etmektedir.⁶⁶

⁶⁴ Ferit Mancarcı, “Duygu”, *Bolu*, S.1096, 20 Mayıs 1937, s.1.

⁶⁵ “Bolu'da İdman Şenliği”, *Ulus*, 29 Nisan 1935, s.2.

⁶⁶ “Bolu'da Jimnastik Şenlikleri”, *Ulus*, 3 Mayıs 1935, s.5.

Fotoğraf 2.

“Bolu’da Jimnastik Şenlikleri”, *Ulus*, 3 Mayıs 1935, s.5.

Bolu gazetesindeki bir habere göre de 1936’da TİCİ’nin son kongresinde gösterilen arzu doğrultusunda, Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a ayak bastığı 19 Mayıs tarihinin “*Spor Bayramı*” olarak kutlanması hususunda karar verildiği belirtilmişti.⁶⁷ Söz konusu kongrede dile getirilen ve Atatürk tarafından da kabul gören düzenleme ile birlikte 19 Mayıs; “*Gazi günü*” ile “*İdman/Jimastik Şenlikleri*”ni de kapsayacak şekilde kutlanmaya başlamıştı. Bu gelişmeler ışığında Bolu mekteplerindeki talebeler ile sporcuların birlikte spor sahalarında jimnastik gösterileri düzenlemeleri, sokaklarda yürüyüş ve gösteri yapmaları, cumhuriyet anıtlarını ziyaret etmeleri ve bu etkinliklere Bolu ve ilçe halkevlerinin de katılması için Bolu vilayetindeki spor kulüpleri ve belediye yetkilileri ile kültür müdüründen oluşan bir komite teşkil edilmişti. Bu komite Bolu Halkevi İdare Kurulu ile kutlama programı hazırlıklarına başlamıştı.⁶⁸ Süregelen hazırlıklar çerçevesinde 1936’da Bolu ve ilçeleri 19 Mayıs gününü sevinç gösterileri içinde kutlamıştı.⁶⁹ Söz konusu günün şerefine CHP Vilayet Başkanlığı tarafından akşam vakti bir balo verilmişti. Geç vakte kadar devam eden balo münasebetiyle davetliler hoş bir vakit geçirmişti. Zengin büfe ve halkevi bandosu davetlilerin neşesini artırmıştı.⁷⁰

⁶⁷ “19 Mayıs Spor Bayramı”, *Bolu*, S.1044, 7 Mayıs 1936, s.1; “19 Mayıs Günü”, *Bolu*, S.1045, 14 Mayıs 1936, s.1.

⁶⁸ “19 Mayıs Spor Bayramı”, *Bolu*, 7 Mayıs 1936, s.1.

⁶⁹ “Atatürk’ün Samsun’a Ayak Bastığı Günün Yıl Dönümü”, *Bolu*, S.1046, 21 Mayıs 1946, s.1.

⁷⁰ “Balo”, *Bolu*, S.1046, 21 Mayıs 1946, s.1.

1937'de Vali Vekili Ramiz Batuk'un başkanlığında bir komisyon oluşturularak kutlama hazırlıklarına girişilmişti.⁷¹ Ülkenin her tarafında olduğu gibi Bolu ve ilçelerinde de "19 Mayıs Atatürk Günü ve Gençlik Bayramı" için kutlamalar yapılmıştı. Bu münasebetle kaleme aldığı makalede Muallim Tarık Ziya Işıtman, Türk tarihinde şan ve şeref arz eden tarihlerden birinin de 19 Mayıs 1919 olduğunu, bu tarihte işgal altında ve matem içinde olan ülkeyi direnişe davet etmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığını ifade etmişti. Bunun yanı sıra: "İleri tarihler 19 Mayıs'ı şanlı, kutsal bir gün olarak yazacaklardır. Çünkü o gün; istila edilmek istenen şanlı bir milletin en yüce bir evladı Mustafa Kemal'in, düşmanlarla bir olan ve yurdunu satanların yanından yurdun öz ve arık bir köşesine çıkıp, bir kurtarıcı arayan Türk milletine ellerini uzattığı, onlara kavuştuğu gündür. 19 Mayıs, Türk tarihinin şahlanan bir yaprağıdır...O yol 20. asrın hayranlıkla seyir ettiği Büyük İnkılâp Türkiyesi'ne gider."⁷² diyerek bu günün anlam ve önemini dile getirmişti.

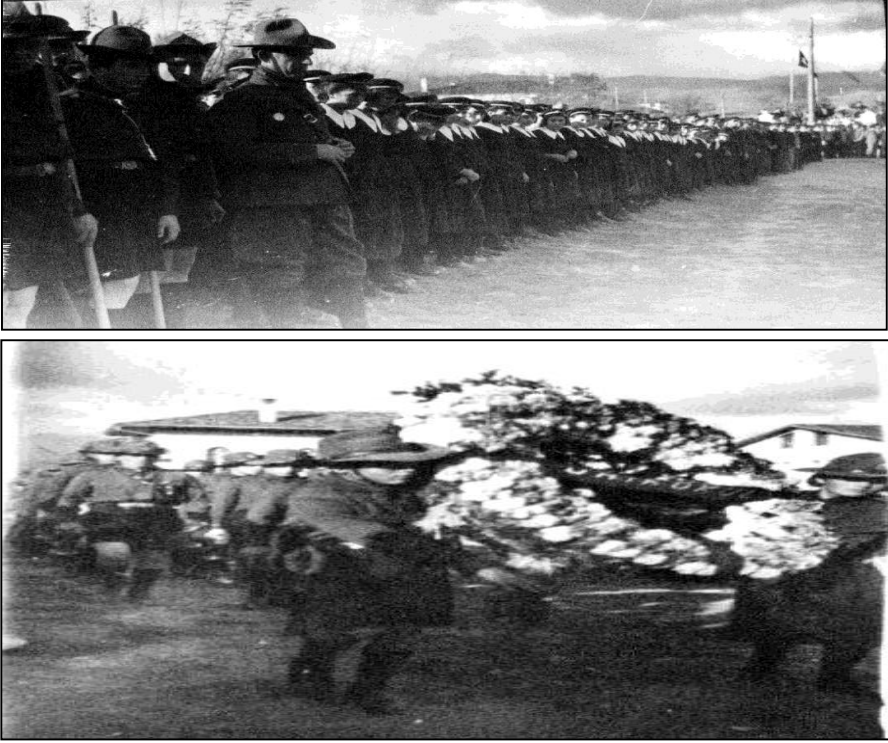
1937'de kutlama etkinliklerinin Abant gölünün çevresindeki mesire alanında başladığı anlaşılmaktadır. Vilayetin ve ilçelerin ortasında ve çam ormanları içinde, yaz kış spor eğlencelerine müsait 1.400 rakımlı mevkide bulunan Abant gölü kutlamalar için uygun bir yer idi. Gölün etrafında toplanan bölge sporcuları ile o yıl muazzam bir spor bayramı yapılmıştı. İl ve ilçe belediye reisleri, kaymakamlar, parti başkanları, vilayet idare memurları, şehirden tanınmış 300 aile, köylerden de 2 bin kişiye yakın bir kalabalık bu şenlik için Abant'ta hazır bulunmuştu. Halkevlerinin bandoları önde ve ilçe spor kulüpleri arkada olmak üzere bir geçiş yapılmıştı. Ardından vali ve belediye başkanı gençliğe ve sporculara bu güzel tabiat parçasının sporculuğun gelişmesi hususunda oynadığı role temas etmişti. Atatürk'ün 1934'te Bolu'yu teşrifi sırasında resmini gördüğü bu gölün yolunun açılmasını istediğini belirten Belediye Başkanı Reşat Aker bu husustaki çalışmaların tamamlandığını ifade etmişti. Bundan sonra su sporu müsabakaları yapılmış ve millî oyunlar oynanmıştı. Gece meşaleler ve havai fişekler eşliğinde sabaha kadar vilayet sporcularının ve halkın kutlamaları devam etmişti.⁷³

⁷¹ "19 Mayıs Hazırlıkları", *Bolu*, S.1095, 13 Mayıs 1937, s.1.

⁷² Tarık Ziya Işıtman, "19 Mayıs'ın Tarihteki Yeri", *Bolu*, S.1096, 20 Mayıs 1937, s.1.

⁷³ "Bolu'da Spor Şenlikleri", *Ulus*, 21.7.1937, s.2.

Fotoğraf 3.

“Bolu’da Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları”, BCA, 490.1.0.0.1070. 1101.3.55-56.

Bir başka örnek olmak üzere 19 Mayıs 1938’de Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle Bolu Halkevi Spor Şubesi’nin yoğun bir çalışma içine girdiği görülmektedir. Şubenin çalışmalarıyla Yeşil Abat Spor Kulübü Avcılar Kolu’na mensup köylü ve şehirli 60 yaya, 37 atlı avcı levazımatları ile törene iştirak etmişti. Spor sahasında güreş gösterileri yapılmış, tahammül koşusu, atlama, bisiklet yarışı ve çeşitli gösteriler yapılmıştı.⁷⁴ Etkinlikler kapsamında Bolu Orman İhtisas Ortaokulu’nun Spor Kolu Odası açılmıştı. Açılış törenine davetlilerin iştiraki ile başlanmış, Okulun Dahiliye Memuru Muharrem Gezginer’in açılış söylevinden sonra vali gençliğe hitabede bulunmuş ve kurdela kesilerek açılış yapılmıştı. Takiben hazırlanan program dahilinde futbol, voleybol, atlet, pehlivan takımları gösteri yapmıştı. Futbolda topa vuruşu ile vali, voleybolda ise verdiği pas ile açılış alay komutanı yapmıştı. Resmî erkan, muallim ve talebeler ile fotoğraf çekilmişti. Ardından okulun

⁷⁴ BCA, 490.1.0.0.982.808. 21-51.

toplantı salonunda davetlilere spor kolu talebeleri tarafından çay verilmiş, Muallimlerden Remzi Göktürk tarafından bir söylev irat edilmişti.⁷⁵

3. Cumhuriyet reisi İsmet İnönü Döneminde Bolu'da Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları

Türk milletinin kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yummuştu. Atatürk'ün hayata erken vedası bütün ülkede olduğu gibi Bolu'da da derin bir üzüntü yaratmıştı. Atatürk'ün yokluğu hayatın her alanında kendini bariz bir şekilde hissettirmişti. Diğer yandan ayak sesleri duyulan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle bütün dünyada siyasi, iktisadi ve askerî alanlarda ciddi sıkıntılar başgöstermişti. İç ve dış politikada herhangi bir kırılmaya ve soruna mahal vermeden idarede sürekliliğin ve istikrarın sağlanması gerekiyordu. Bu nedenle bir kaosa ve kargaşaya mahal vermeden yapılan hızlı bir seçimle Atatürk'ün yakın silah ve mesai arkadaşı İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına seçilmişti. Atatürk'ten sonra cumhurbaşkanının herhangi bir tartışmaya yol açmaksızın seçimle iş başına gelmiş olması cumhuriyet rejiminin kurumsal anlamda varlığını ve kuvvetini bir kez daha ispat etmişti. İdarede devamlılığın ve istikrarın bir göstergesi olarak bu dönemde de ülke sathında millî bayramların halkın katılımıyla ve bütün ihtişamıyla kutlanılmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı ve Türk istiklâlinin temellerinin atıldığı gün olan Gençlik ve Spor Bayramı bütün ülkede olduğu gibi Bolu'da da gençlik için bir mefkûre günü olarak kabul edilmiş ve kıymet ve kutsiyetine lâyık bir şekilde kutlanmıştır.

Atatürk'ün ebediyete irtihali, bütün ülkede olduğu gibi Bolu'da da 1939 yılı Gençlik ve Spor Bayramı hazırlıklarının buruk bir hava içinde geçmesine sebep olmuştu. Bolu'daki kutlama etkinliklerine Bolu Halkevi Spor Şubesi'nin organizasyonu ile köylü ve şehirlilerden oluşan 78 yaya ve 26 atlı avcı iştirak etmişti. Bunlar geçit töreninde de yer almıştı. Halkevi üyeleri tarafından ayrıca güreş, koşu, atlama gösterileri ile bisiklet yarışları düzenlenmişti.⁷⁶ Kutlamalar çerçevesinde Vali Salim Gündoğan tarafından 19 Mayıs'ta Bolu'da Karga Tepesi'nde 27 bin liraya ihale olunan ilk mektep binasının, 23 Mayıs'ta Düzce-Hendek arasında 103 bin liraya ihale olunan

⁷⁵ "Orman Ortaokulunda", *Bolu*, S.1149, 26 Mayıs 1938, s.1.

⁷⁶ Ş. Gürel, "Halkevleri Spor Çalışmaları", *Ülkü*, C.14, S.82, Birinci Kânûn 1939, s.367.

Merkeç Melen köprüsünün temel atma merasimleri yapılmıştı.⁷⁷ Etkinlikler münasebetiyle Akçakoca Halkevi'nde Temsil Komitesi tarafından günün anlam ve önemini belirten bir piyes temsil edilmişti.⁷⁸

Vilayet İdare Azasından Ferit Mancarcı kutlamalar vesilesiyle Bolu gazetesinde yer alan bir makalesinde 19 Mayıs 1919 tarihini öncesi ve sonrası ile değerlendirmişti. Bu tarih, içinde binbir türlü ıstırapları barındırıyordu. Bu tarihte, işgal kuvvetlerinin şımarık ve alaycı tavır ve hareketleri, Anadolu'nun her tarafında baş gösteren irtica kıyımları, gelmeyen evladının matemini tutan aksaçlı ninelerin feryatları, beli bükülmüş ihtiyar babaların oğul hasreti çeken yaşlı gözleri, erlerini bekleyen nazlı ve vefakâr gelinlerin sinelerine bastıkları yavruları ve içli hıçkırıkları saklı idi. Bu ümitsiz ve kara günlerde Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa makalede şöyle tasvir edilmişti:⁷⁹

"20 yıl evvel bugün kükreyen hırçın dalgalarını susturan, ona munis ve ılık bir ana kucacı yumuşaklığını saran Karadeniz, 3 gündür ağuşunda okşiyarak taşıdığı bir geminin gümbürdiyen uskurunun ardından çıkardığı köpüklü izlerde ve sathının, esen tatlı bir meltemin yer yer belirttiği ve birbirini öpen ve beyazlaşan dalgalarda kara günlerimiz içinde matemlerimize ve acularımıza uymayan bir beşaret ve üzerinde gizli bir sevinç vardı. Meğer haklı imişler. O geliyormuş; Uyanın Samsunlular, ufukta görünen kara bir tekne var, pek aheste ve nazlı geliyordu; kalkın ve karşılayın, O geliyormuş; doğrulun dağlar, kalkın insanlar, ayaklanın ormanlar, uçun kartallar, harekete gelin bütün varlıklar; Çünkü: Bu gün, bizi yaratan insanın Samsun'da Anadolu'ya ayak hastığı gündür. Çünkü: O, o gün Türk semalarına doğan en büyük bir güneşti. Çünkü: O, o gün seyrini şaşırın Türk tarihini metin iradesiyle durdurmuş, istikametini vermişti. Çünkü: O, o gün irtica boğmuş, feryatları susturmuş, yaşlı gözleri silmiş, hıçkırıkları dindirmiş, kanayan kalplerimizin yaralarını umdurmuş, acularımıza matemlerimize ve ıstıraplarımıza son vermişti. Koca bir tarihin üstüne çekilen zulmeti yırtarak, koca bir cihan-ı husumete haykırması; Türk ölmez ve istiklâlsiz yaşayamaz. Evet, Türk ölmedi. İstiklâlini aldı. Fakat, O, öldürmedi, alverdi."

Mancarcı, 1939'daki etkinlikler vesilesiyle bayramın her yıldan daha fazla bir heyecanla yaşatılacağını dile getirmişti. Atatürk'ün açtığı yolun, gösterdiği hedefin yolcusu, sadık bekçisi ve mert evlatları olduğunun gösterileceğini ifade etmişti. Atatürk'ün silah ve idare arkadaşı İsmet İnönü'nün devraldığı devlet idaresi etrafında sarsılmaz bir imanla yürüneceğini açıklamıştı.

21 yıl önce Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı ve Türk milleti için kutlu bir başlangıç teşkil eden 19 Mayıs gününün 1940'taki yıl dönümü vesilesiyle

⁷⁷ İlkokul - Melen Köprüsünün Temel Atma Merasimi, Bolu, S.1198, 25 Mayıs 1939, s.1.

⁷⁸ "Akçakoca Halkevinde Temsil Faaliyeti", Bolu, S.1248, 16 Mayıs 1940, s.2.

⁷⁹ Ferit Mancarcı, "19 Mayıs 1919", Bolu, S.1198, 25 Mayıs 1939, s.1-3.

Bolu'da parlak merasimler düzenlenmişti. 19 Mayıs Pazar sabahı şehir mağazalar, evler, dükkânlar ve resmi daireler bayraklarla süslenmişti. Merasim alanı olan Orta Mektep bahçesine ve şehrin diğer mahallerine günün anlam ve önemini belirten vecizeler asılmıştı. Saat 10'da vali, beraberinde alay komutanı, CHP, halkevi ve belediye reisleri, maarif müdürü toplantı mahallerindeki yerini almıştı. Buralarda hazır bulunan talebe ve halk resmî erkân tarafından selamlanmıştı. İstiklâl Marşı söylenmiş ve göndere Türk bayrağı çekilmişti. Gençlik için bir örnek teşkil eden bu özel günün önemi ve değeri hususunda bir mektep talebesi ile yetkili tarafından nutuklar söylenmişti. Sıra ile millî bayrak takımı, flama takımı, bando takımı, Kız Talebe Okulu, Orman Okulu, Bolu Ortaokulu, ilkokul talebeleri ile sporcuların birbirini takip ettiği bir geçit resmi yapılmıştı. Bunu jimnastik gösterileri takip etmişti. İlk önce kız, arkasından da erkek talebeler ve sporcular muhtelif beden hareketleri yapmıştı. Bolu gazetesinde: *"Anadolu'nun saf havası ve temiz bol gıda ile yetişen bu arslan vücutlar koşu ve beden hareketi yaparlarken vatan ve milleti istikbalde korumağa kâfi birer unsur ve enerji kaynağı olmaları noktasından, başta valimiz olduğu hâlde orada bulunanların göğüsleri iftihar hislerle dolmuştu."* denilerek gün özetlenmişti. Sportif faaliyetler alkış toplamıştı. Öğleden sonra okullardan ve sporculardan seçilmiş olan bir heyet şehitliği ziyaret etmişti. Bir zamanlar bu topraklarda yaşayıp memleketlerine hizmet etmiş olan şerefli ölümler ziyaret edilmiş ve mezarlarına çelenk koyulmak suretiyle hürmet ve minnet vazifeleri yerine getirilmişti.⁸⁰

Bayram nedeniyle Vali Naci Kıcıman ile Beden Terbiyesi Bolu Bölge Başkanı tarafından ilgili makamlara tebrik telgrafları çekilmiş ve bunlara cevaplar alınmıştı. TBMM Reisi Abdulhalik Renda Bey'e: *"19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramını büyük tezahüratla kutlulayan halk ve gençlik zatiîlilerine bağlılıklarını derin bir heyecanla izhar etmişlerdir. Halkın ve gençliğin saygılarını arz eylerim."* denilmişti. Buna Renda tarafından: *"19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın kutlulanması dolayısıyla izhar buyurulan hissiyata teşekkür eder bilmukabele kutlular, saygılarımı sunarım."* cevabı verilmişti. CHP Genel Sekreteri Dr. A. Fikri Tuzer'e: *"19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nı büyük tezahürat ve heyecanla kutlulayan halkın ve gençliğin saygılarını arz ederim."* denilmiş, buna Tuzer tarafından: *"İnkılâbımızın başlangıç gününde onun ebediyet*

⁸⁰"19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu*, S.1249, 23 Mayıs 1940, s.1.

ve emniyetini bir daha tekrar eden topluluğunuza ve tebriklerinize teşekkür ederim.” şeklinde bir cevap verilmişti.⁸¹

1941’de merasime saat 10’da Bolu Ortaokulu bahçesinde vali, askerî erkân, memurlar, kalabalık bir halk kitlesi hazır bulunduğu hâlde başlanmıştı. Vali beraberinde alay komutanı, CHP ve halkevi reisleri, maarif müdürü, belediye reisi olduğu hâlde hazır bulunan talebeyi, sporcuları, çıkarılan kanun gereğince beden terbiyesi mükelleflerini teftiş ettikten sonra halkevi bandosunun katılımıyla bütün talebe, sporcu ve mükellefler tarafından hep bir ağızdan İstiklal Marşı söylenilmiş ve göndere Türk bayrağı çekilmişti. Ardında vali defalarca alkışlanan veciz bir nutuk ile merasimi başlatmıştı. Sırayla Bolu Ortaokulu Müdürü Turgut Bey, Memleket Hastahanesi Başhekimisi Dr. Lütfi Oğultürk, Orman Okulu ve Bolu Ortaokulu’ndan birer talebe tarafından günün anlam ve önemini belirten birer nutuk söylenmişti.⁸² Bu nutuklara örnek olmak üzere Dr. Lütfi Oğultürk Bolu Ortaokulu bahçesinde duygu ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmişti:⁸³

“Türk gençliği...

Size hitap ediyorum. Karşımda canlanmış, cisimlenmiş bir iman, yükselmeye taşmaya hazır bir ümit kaynağı var gibi söylüyorum...

Sert ve çelik yüzünüzden, ufuklara haykıran derin gözlerinizden aldığım ilham o kadar büyük, yüksek ve eşsiz ki şimdi şu anda yaşayan bir mabut kümesi, bir ilah silsilesi karşısında olduğum kanaatindeyim.

Gençler..Bu gün yaşadığımız 19 Mayıs Gençlik Bayramı iki varlığıdır, iki varlığa aittir. Bunun ilk ve öz sahibi o zamanki Mustafa Kemal sonraların Gazisi ve daha sonraların Atatürk’üdür. İkinci ve bugünkü sahibi sizlersiniz ve artık bu hep ve ebediyete kadar sizlerin kalacaktır.

Atatürk; yirmi iki sene evvel bu gün omuzunda çamurdan çıkardığı bir milletin namusunu, engin denizleri aştıktan sonra Anadolu’nun mert, temiz bir köşesine getirmişti. O gün Atatürk’ün elinde iki emanet vardı. Biri o güne kadar yaşayan Osmanlı tarihinin çürümüş sayfalı pejmürde kitabı, diğeri hiç yazılmayan tertemiz, berrak sayfalı diğer bir kitaptı. Satırları çizilmiş millî bir Kur’ân’dı. O birinci kitabı kapamış, ikincisini o gün milletin ellerine vermişti.

⁸¹ “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı”, *Bolu*, S.1249, 23 Mayıs 1940, s.1.

⁸² “Gençlik ve Spor Bayramı”, *Bolu*, S.1295, 22 Mayıs 1941, s.1.

⁸³ Lütfi Oğultürk, *Bolu’da On İki Söylev*, CHP Merkez Nahiye Ocağı Yayınları, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1941, s.22-23.

İşte o gün bu deftere ilk kelime, ilk ant, ilk karar inkılap besmelesi olarak kendi eli ile yazıldı. Ve kitabın adını o gün 'gençlik' koydu. Bu gün biz, o tarihi yaşayan ağabeyleriniz size o kitabın o gün yazılan sayfalarını okumaya, o günü tebcele geldik.

Gençlik Bayramını kutlamak; onun, o bünyenin kuvvetini bizzat bilmek, herkese bildirmektir. Bu senenin Gençlik Bayramını sizlerin gürbüz, demir vücutlarınız karşısında parlak bir zekâ ile yanan gözlerinize bakarak kutlamak bizim için en büyük mazhariyet, en büyük şeref, en büyük ümittir.

Türk genci, Atatürk'ün ve senin daha doğrusu Ata'nın ve oğlunun bu kutlu gününde sana mazi, sana gün, sana istikbal baş eğiştir. İnan çünkü senin irsen var olan kahramanlık cevherine, asil kanına ilk dünya güneşinden son güneşe kadar yaşayan başbuğların en büyüğünün eli ile yeni bir milliyet sihri katılmıştır. Yarınların her şeyi bu sihirden doğacak ve bu sihrin göğsünde büyüyecektir. Eğer yarınların tarihindeki mukadderat ve onun mahiyeti piç olmayan bir ceninse, o bütün temizliğini tek bir milletin bu günkü durumuna borçlu olacaktır, o da Türkiye'dir. Yarınların bütün saadeti, bütün rahatlığı milletimizin gençliğimizin sinesinden kuvvet ve kaynak alacaktır. Atatürk'ün yarattığı Türk gençliği, onu bu gün yürüten Millî Şef'in ışığı ile bugün ve yarınların medeniyet tarihine düşen vazifeyi de yapmaktadır.

Yarının medeniyeti şimdiden senin elinde doğmuştur. Başın kuvvetli, adalen bir gün sonraki Türk ordusunu yaratacak, o da sulhu aynı kuvvetle yaşatacaktır.

Ey Türk genci...Çalış, övün, inan. Bu üç meş'ale yarının tarihine nur ve hayat verecek ve Türk bayrağı senin yağız çehrene al ve ak renkler serpecektir."

Nutuklardan sonra başta bando, millî bayrak ve flama kıtaları takiben Orman Okulu, Bolu Ortaokulu ve ilkokul talebeleri, halkevi teşkilâtı ve Gençlik Kulübü mensupları, beden terbiyesi mükellefleri ve Avcılar Kulübü muntazam bir yürüyüşle geçit resmi yapmıştı. Geçit resminden sonra ortaokul talebeleri Eğitimci Mithat Gültekin'in idaresinde beden terbiyesi hareketlerine başlamış ve intizam içinde yapılan bu gösteri nedeniyle genç talebeler dakikalarca alkışlanmıştı. Ardından mevcut talebe tarafından "Dağ Başını Duman Almış" marşı söylenmişti. Daha sonra vali tarafından atıcılık müsabakasında dereceye girenlere takdirname verilmiş ve ödülleri dağıtılmıştı. Merasimin öğleden önceki kısmı böylece tamamlanmıştı. Öğleden sonra saat 16'da çayırda atış ve güreş müsabakaları yapılmıştı. Aynı saatte vilâyet mahallî teşekkülleri ve okullardan seçilen birer grup şehitliğe giderek ülkenin istiklâl uğrunda ölenlerin kabirlerine vilâyet, teşekküller ve okullar adına birer çelenk koymuştu. Burada Muallim Şadi Varlık tarafından etkili bir hitabe irat edilmişti. Heyet bundan sonra Memleket Hastahanesi'ne gelerek burada yatan hastaları ziyaret etmişti. Saat 17.30'da Karağözlük çayırında mütekeait takım ile genç takım arasında bir futbol müsabakası

yapılmış, maçı bir sayı ile Gençlik Kulübü kazanmıştı.⁸⁴ Bolu'da düzenlenen kutlama etkinliklerine ek olarak CHP Genel Sekreterliği tarafından "Askerî Liselerin Spor Bayramı" ismindeki bir film gösterime sunulmak üzere Bolu Halkevi'ne gönderilmişti. Halkevi tarafından bu filmin 3 gün boyunca halka ücretsiz olarak gösterimi yapılmıştı. İlgi ile takip edilen filmi 2.500 kişinin izlediği tespit edilmişti.⁸⁵

Gelenekselleşen bu etkinlikler 1943'te de icra edilmişti. bayrama ilişkin olarak Şadi Varlık Bolu gazetesinde şu makaleyi kaleme almıştı:⁸⁶

"Bu yiğitler ülkesinde ölenin cesedi toprağa, gönlü yüreğe gömülür. Toprakda o ceset çürümez, mermerleşir. Türk yurdunda yerin altından çıkan taş yazısız da olsa adı bir destandır, atıvermeyin, tarihe verin tarih onun yürekdeki gönlünü arar bulur. Yürekde o gönül şanlı bir gündün emanettir. Bu emanetin asil sahibi de gençliktir. Gençlik sen ne ilâhi bir kaynaksın. 19 Mayıs bu kaynaktan doğdu. Başını duman almış dağdan fıskıran bu kaynak durmadan akan gümüş dereye karışarak Karadeniz'in yalçın fırtınalarını yara yara 19 Mayıs'da Samsun'a vardı. Samsun...İstiklâlimizin ilk müjdecî yıldızına gök olan şehir...Erzurum, Sivas, Ankara bu yıldızı ayının içine aldı. Anafartaların mavi yıldırımını...Türklüğün hak denizine çöken kaba ve hain sisi işte bugün parçalayıp dağıttı. Aydınlığa kavuştuk. Yürüyelim arkadaşlar. Eğri yollar düzleşti. Sarp kayalar tozlaştı. Rüzgârlar çok tatlı esiyor; bugün Türk gençliğinin günü. istiklâlin, cumhuriyetin bekçisi gençlik bugün coşacak, koşacak, bayram yapacak. Ataları ona inandı. O da çelikliği ve çevikliğiyle bu inancın haklı güvenci olduğunu ispalayacak. Eşsiz kahraman Atatürk vatan sana minnetdardır."

Program çerçevesinde halk, beden terbiyesi hareketlerinin yapılacağı ortaokulun geniş ve müsait bahçesine günün erken saatlerinde gelmeye başlamıştı. Okul bahçesinde önde bayrak ve flama takımları, Kız Enstitüsü, Orman Okulu, ilkokul, ortaokul kız ve erkek talebeleri ile Gençlik Klübü jimnastikçileri yerini almıştı. Sabah saat 10.30'da Vali Ahmet Durmuş Evrendilek beraberinde alay komutanı, CHP il reisi ve maarif müdürü olduğu halde hazır bulunan gençleri teftiş edip, halkı selamladıktan sonra belirlenen mevkide yerine oturmuştu. Hep bir ağızdan İstiklâl Marşı söylenerek göndere bayrak çekilmişti. Vali bir söylevle bayram merasimini açmıştı. Bundan sonra ortaokul müdürü tarafından bir söylev verilmişti. Ardından sahaya geliş sırasına göre katılımcı gruplar halkın alkışları arasında bir geçit resmi yapmıştı. Bunu takiben önce kız talebeler Muallim Can Yolaç'ın idaresinde halkın ilgi ve takdirini çeken gösterilerde bulunmuştu. Kızlar alkışlar

⁸⁴ "Gençlik ve Spor Bayramı", Bolu, S.1295, 22 Mayıs 1941, s.1.

⁸⁵ "Halkevimiz Postası", Duygular Bolu Halkevi Mecmuası, S.4, 1 Ağustos 1941, s.16.

⁸⁶ Şadi Varlık, "Türk Gençliğinin Günü", Bolu, S.1392, 20 Mayıs 1943, s.1-2.

arasında sahadan ayrılırken erkek jimnastikçiler intizam içinde enerjik ve ahenkli hareketleri ile alkış toplamıştı. Saat 13'te gençlik temsilcileri tarafından Cumhuriyet meydanındaki Atatürk Anıtı'na törenle çelenkler konulmuştu. Aynı heyet hastaneyi ziyaret ederek hastaların hatırını sormuştu. Aynı vakitlerde Karagözler çayırındaki spor alanında kalabalık bir seyirci önünde atletizm ve futbol müsabakaları yapılmıştı. 100 metre süratte; Orman Okulu Spor Birliği'nden Burhan Sızinkan 1., Ortaokul Oyun Yuvası'ndan Mustafa Arslan 2., Orman Koruma Alayı Spor Gücü'nden Halil Şimşek 3. olmuştu. Halat Çekmede; Orman Okulu Spor Birliği takımı birinciliği almıştı. 4x100 Bayrakta; Ortaokul Oyun Yuvası takımı birinci olmuştu. Futbol müsabakalarında; Bolu Gençlik Kulübü takımı Ortaokul Oyun Yuvası takımını 1-0'lık skorla yenmişti. Günün en çekişmeli müsabakası Orman Okulu Spor Birliği Futbol Takımı'nın Orman Koruma Alayı Spor Gücü Takımı'nı 4-0'lık skorla yendiği maç olmuştu. Halkın alkışları arasında heyecanlı bir şekilde devam eden karşılaşmanın ardından kazananlara halkevi tarafından törenle ödül verilmişti.⁸⁷

Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle Edirne'den gelen sınır toprağı Bolu-Kocaeli hududunda Düzce kaymakamının riyasetindeki heyet tarafından 17 Mayıs 1943 günü teslim alınmıştı. Bu emanet Bolu atletlerine verilerek Düzce üzerinden güzergâhtaki köylerin tezahüratı arasında Bolu'ya ulaştırılmış ve saat 20'de merasim eşliğinde Bolu Valisi Ahmet Durmuş Evrendilek'e teslim edilmişti. Bu merasim talebe grupları, halk kitleleri, hükümet, parti, belediye, halkevi ve muhtelif teşekkül temsilcilerinin coşkun tezahüratı arasında gerçekleşmişti. Toprak hükümet konağındaki şeref mevkiine konmuştu. Ertesi sabah Bolulu atletlere teslim edilen toprak Ankara sınırında Ankaralı atletlere teslim edilmişti.⁸⁸

1944'te güzel bir hava içinde geçen bayram programı şubat ayında gerçekleşen deprem nedeniyle yıkılmış durumda olan ortaokulun bahçesinde yapılmıştı. Sabah saat 10'da Vali Dr. Süküti Tükel, Orman Alayı Komutanı Albay Saib Çalkavur, Maarif Müdürü Cemil Gökdeniz, Belediye Reisi Vekili Dr. Nedim Özen ve CHP Başkanı Ali Rıza Gökçesu önünden geçtikleri gençlerin bayramını kutlamış ve bu tebrik "sağ ol" sesleriyle karşılık bulmuştu. Vali ve resmî erkan şeref mevkiine döndükten sonra bando İstiklâl Marşı'nı çalmış ve Türk bayrağı göndere çekilmişti. Muallim Şadi Varlık

⁸⁷ "Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu*, S.1392, 20 Mayıs 1943, s.1-2.

⁸⁸ "Edirne'den Armağan", *Bolu*, S.1392, 20 Mayıs 1943, s.1-2.

heyecanlı bir nutuk söylemişti. Verdikleri söylevler nedeniyle ilkokuldan birer kız ve erkek talebe de alkışlarla karşılanmıştı. Bundan sonra geçit resmi başlamış ve sırayla millî bayrak ve flama takımı, Bolu Ortaokulu, Kız Enstitüsü, Orman Okulu ile ilkokul talebeleri geçişe iştirak etmişti. Takiben jimnastik hareketleri başlamış, önce kız takımları sonra da erkek talebeler beden hareketleri yapmışlardı. Talebeler gerek depremin gerekse muallimlerinin Eskişehir'e naklinin yol açtığı sorunlar nedeniyle az bir zaman içinde hazırlık yapmak durumunda kalmalarına rağmen başarılı bir gösteri gerçekleştirmişlerdi. Vali ve eşi tarafından gençlere istilo kalem, albüm, defter, cüzdan, cetvel, mendil, çakı gibi hediyeler verilmişti. Saat 15'te Atatürk Anıtı'na vilayet makamı ve Beden Terbiye Bölge Başkanlığı ile gençler ve okullar adına çelenkler konulmuştu. Saat 17'de Orman Okulu, Orman Koruma Alayı, Bolu Ortaokulu ve Gençlik Kulübü arasında Karagözler çayırında halat çekme, 100 metre sürat ve 4.100 bayrak koşuları ile futbol müsabakaları tertip edilmişti. Bu müsabakalarda dereceye girenlere vali tarafından hediyeler verilmişti. Hayvan sergisi de bu güne tesadüf ettirilmiş ve sergiye getirilen hayvanlar tetkik ve muayene edilerek dereceye giren hayvanların sahibine nakti ödülleri verilmişti.⁸⁹

Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919'un 26. yıl dönümü Bolu şehir merkezinde yine hareketli bir program çerçevesinde kutlanmıştı. Sabahın erken saatlerinde Orman Okulu Spor Sahasına gitmek üzere yollara dökülen halk, cadde ve sokakları doldurmuştu. Saat 10'da bütün talebeler ve bando ekibi sahada kendilerine ayrılan mevkilere yerleşmişti. Yarım saat sonra vali adına Mektupcu Hayrettin Yavuz beraberinde garnizon komutanı, Millî Eğitim Müdürü, CHP İl İdare Kurulu reisi ve belediye başkanı olduğu hâlde bütün talebeleri ziyaretle bayramlarını kutlamıştı. Resmî erkân talebelerin "sağ ol" temennileri ile karşılanmıştı. Çalınan İstiklâl Marşı ile bayrak çekilmiş ve merasime başlanarak okulların sırayla geçit resmi seyredilmişti. Mektupçu Hayrettin Yavuz'un gençliğe hitaben söylediği söylev alkışlarla sona ermişti. Gençlik ve Spor Kulübü adına Halkevi Kâtibi Necmi Eren'in hitabesi şiddetle alkışlanmıştı. Bolu Ortaokulu ile Orman Okulu talebelerinin spor gösterileri seyirciler tarafından hayranlıkla takip edilmişti. Öğleden sonra Kız Enstitüsü, Bolu Ortaokulu ile Orman Okulu talebelerinin aynı sahada voleybol maçları seyredilmişti. Bolu halkı gençlerin başarılı bir şekilde icra ettikleri gösterileri izleyerek eğlenceli bir bayram günü

⁸⁹ "19 Mayıs Gençlik Bayramı", *Bolu*, S.1425, 25 Mayıs 1944, s.1.

yaşamıştı.⁹⁰ Günün şerefine Halkevi Temsil Komitesi'nin hazırladığı Namuk Kemal'in "*Vatan veya Silistire*" adlı eseri 500'e yakın bir halk kitlesi önünde icra edilmişti.⁹¹

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları takip eden yıl hafta başına denk gelmişti. Orman Okulu Stadyumu'nda yapılan etkinlikler ve Bolu halkının yakın ilgisi ile karşılanmıştı. Sabahın erken saatlerinde stadyuma koşan kadın, erkek yüzlerce kişiden oluşan halk kitlesi tribünlerde yer tutmuştu. Cumhuriyet alanında toplanan ilk ve ortaokul, Kız ve Erkek Sanat Okulu talebeleri ile Orman Okulu gençleri spor kıyafetleri ve bayrakları ile stadyuma gelmişlerdi. Saat 10'da şehir bandosunun çaldığı İstiklâl Marşı ile tören başlamıştı. Bundan sonra vali beraberinde Askerlik Şubesi Başkanı Albay Arif Gençsüer ve Millî Eğitim Müdürü Bedri Altıncan olmak üzere sahada yerini alan talebelerin önünden geçerek bayramlarını kutlamıştı. Bu tebrike "*sağ ol*" temennisi ile cevap verilmişti. Gençler tribünün önünde bir geçit resmi yaptıktan sonra yerlerine geçmişti. Bu arada Ortaokul Tarih Muallimi Cevdet Bey tarafından 19 Mayıs gününün Türk Devrim Tarihi içindeki önemini belirten bir hitabe okunmuştu. Bu hitabe halk ve talebeler tarafından şiddetle alkışlanmıştı. Beden Terbiyesi Muallimi Mualla Hanım'ın önce Bolu Ortaokulu ve Kız Enstitüsü'ndeki kız talebelere, ardından Bolu Ortaokulu ve Erkek Sanat Okulu'nun erkek talebelerine yaptırdığı jimnastik hareketleri halk tarafından takdirle karşılanmıştı. Sabahtan başlayan yakıcı ve kavurucu sıcaklık havanın bulutlanmasıyla yerini serinliğe terk etmeye başlamıştı. Bu sırada Orman Okulu gençleri başlarında muallimleri olduğu hâlde sahaya gelerek yaptıkları beden hareketleri ve gösterilerle hayranlık uyandırmıştı. Öğleden sonra talebeler arasında yapılan koşu ve atlama yarışlarında dereceye girenlere madalya verilmişti. Havanın yağışlı olmasına rağmen Bolu Ortaokulu ve Erkek Sanat Okulu muallimlerinden seçilen bir takım ile Gençler Birliği Kulübü'nün emekli oyuncuları arasında yapılan futbol maçı heyecanlı ve eğlenceli geçmişti. Karşılaşmada takımlar 2-2 berabere kalmışlardı.⁹²

Orman Okulu Stadı'nda yapılan spor şenlikleri yüzlerce kişiden oluşan halk tarafından heyecan ve alkışlarla seyredilmişti. 19 Mayıs Pazartesi gününün aynı zamanda Bolu pazarına denk gelmesi nedeniyle etraftan gelen

⁹⁰ "19 Mayıs Gençlik Bayramı", *Bolu*, S.1484, 24 Mayıs 1945, s.1.

⁹¹ "Mudurnu Halkevi Çalışmaları", *Bolu*, S.1484, 24 Mayıs 1945, s.1.

⁹² "19 Mayıs", *Bolu*, S.1531, 23 Mayıs 1946, s.1.

köylü ve şehirli yüzlerce vatandaş sabahın erken saatlerinde şenliklerin yapılacağı Orman Okulu Stadını doldurmuştu. Saat 9.30'da okullardan seçilen birer grup Atatürk Anıtı'na çelenk koymuştu. Sonra önde karma bayrak takımı arkasında borazan ve trampetleri ile izciler büyük bir intizam içinde stadyuma gelmişti. Saat 10'da Vali Kemal Hadımlı beraberinde Jandarma Komutanı Binbaşı Mansur Yengil, Millî Eğitim Müdürü Bedri Altınca, Halkevi Başkanı Dr. Naci Sualp ve Belediye Başkanı Cemil Özbilen olduğu hâlde talebelerin önünden geçerek gençlerin bayramını kutlamıştı. Bu tebrik "sağ ol" sesleriyle karşılık bulmuştu. Vali ve maiyetindekiler tribündeki yerlerini aldıktan sonra ortaokul gençlerinden bir grubun söylediği İstiklâl Marşı ile Türk bayrağı göndere çekilmişti. Ortaokul Tarih Muallimi Cevdet Göktürk tarafından söylenen günün kutsiyetini ve önemini belirten söylev gençler tarafından şiddetle alkışlanmıştı. Bundan sonra izci ve talebelerin geçit resmi başlamıştı. Önde karma bayrak takımı, izciler ve talebeler büyük bir intizam içinde tribünün önünden geçerek resmi erkânı selamlamıştı. Ardından Ortaokul Beden Eğitimi Muallimi Nuri Ermiş meydana gelerek, Kız Enstitüsü ve ortaokul kız talebelerinden ve Erkek Orta Sanat Okulu ve ortaokul erkek talebelerinden oluşan iki gruba çeşitli jimnastik gösterileri yaptırmıştı. Halkın ilgi ile izlediği bu gösteriden sonra Orman Okulu Beden Eğitimi Muallimi tarafından Orman Okulu talebelerinden bir gruba jimnastik gösterileri yaptırılmış ve büyük bir intizam içinde beden hareketleri yapan talebeler alkış toplamıştı. Bundan sonra Orman Okulu son sınıf talebelerinden bir genç, okulundan seçilmiş bir talebe grubuna çeşitli sportif hareketler yaptırmıştı. Bunlar arasında yer alan "Kule", "Zincir", "Zafer Arabası", "Orman Yangını" gibi oyunlar halk tarafından heyecanla seyredilerek alkış almıştı. Öğleden sonra hava yağmurlu olmasına rağmen aynı sahada Adapazarı İdman Yurdu gençleri ile Bolu Gençler Birliği ve Orman Okulu karma takımları arasında yapılan futbol maçı heyecanla seyredilmişti. Sporcuların büyük bir gayret ve enerji sarfettiği bu karşılaşmada Bolu gençleri Adapazarı takımına 4-2 mağlup olmuştu.⁹³

1947'deki kutlamalar Bolu Ortaokulu talebeleri tarafından 17 Mayıs'ta Bolu Orman Okulu Temsil Salonu'nda düzenlenen müsamere ile başlamıştı.⁹⁴ 19 Mayıs günü Orman Okulu Stadı'nda büyük bir tören icra edilmişti. Sporcu kimliğiyle de tanınan vali ile Orman Okulu müdürünün etkinliklerin

⁹³ "Kasabamızda Yapılan 19 Mayıs Bayramı", *Bolu*, S.1581, 22 Mayıs 1947, s.1-2.

⁹⁴ "Bolu Ortaokul Müsameresi", *Yeşil Bolu*, S.30, 25 Mayıs 1947, s.1.

düzenlenmesindeki gayretleri ve gençlere olan desteği takdirle karşılanmıştı.⁹⁵ Etkinlikler kapsamında 21-22 Mayıs günlerinde Bolu Kız Enstitüsü talebeleri tarafından hazırlanan elbiseler ile bir defile düzenlenmişti.⁹⁶ Mudurnu'da ise Cumhuriyet meydanında 600 kişinin huzurunda bir kutlama töreni icra edilmişti. Muallim Mehmet Vardallı'nın hazırladığı talebe müsabakalarının ardından Mudurnu Halkevi Spor Kolu Futbol Takımı ve halkevi bandosunun katılımıyla resmi geçit yapılmıştı. Halkevi adına Ziya Öztürk, Beden Terbiyesi Gençlik Kulübü adına da Şahap Süslüoğlu tarafından veciz birer söylev irat edilmişti. Hâlihazırda tamamlanmamış durumda olan yeni halkevi binası müsamere salonunda gece Temsil Kolu gençleri "*Kanun Adamı*" adlı oyunu icra etmişti. Millî Piyango İdaresi'nin 19 Mayıs çekilişi ile etkinlik tamamlanmıştı.⁹⁷ Bolu gazetesinde 19 Mayıs günü: "*Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Türk'ün esaret zincirini kırmaya azmettiği, kararmış Türk ufuklarında parlayan kurtuluş güneşinin doğduğu, Türk devrim tarihinin en mutlu günü*" olarak tanımlanmıştı. Bu suretle de 19 Mayıs, devrimlerin koruyucusu gürbüz Türk gençliğine bir bayram günü olarak tahsis edilmişti. Anadolu düşman istilasına uğramış, parça parça edilmiş, harap bir hâlde iken bu esarete tahammül edemeyen büyük Türk evladı Anadartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa Türk'ün asil ve millî duygusuna güvenerek istila altında kalan ülke topraklarını kurtarmak üzere Anadolu'ya geçmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu düşüncesini arkadaşı Miralay İsmet (İnönü) Bey ile de paylaşmış ve ülkenin kurtuluşu için ciddi tedbirler üzerinde fikir yürütmüşlerdi. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin son padişahı Vahdettin ile sadrazamı Damat Ferit de Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da kalmasını sakıncalı görerek onu uzaklaştırmak emelindeydiler. Nihayetinde askerî bir vazife ile Samsun havalisine göndermeye karar vermişlerdi. Mevcut raporlara göre Türklerin Samsun havalisindeki Rumlara karşı yaptığı zülümden bahsediliyor, bu hareketi Osmanlı Hükümeti önlemediği takdirde bu vazifeyi işgalcilerin yapacağı anlaşılıyordu. İşte Harbiye Nazırı, bu işlerin tahkiki için Mustafa Kemal Paşa'yı memur etmiş ve 9. Ordu Müfettişi unvanı ile Samsun'a gitmesini onaylamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın da asıl amacı her ne sıfatla olursa olsun Anadolu'ya ayak basmak ve Türk milleti ile kurtuluşun yollarını aramaktı. İstanbul'daki yetkililerle görüşerek fikir alışverişinde bulunmuş, nihayetinde

⁹⁵ "Şehrimizde 19 Mayıs", *Yeşil Bolu*, S.30, 25 Mayıs 1947, s.1.

⁹⁶ "Bolu Kız Enstitüsü'nde Geçit", *Yeşil Bolu*, S.30, 25 Mayıs 1947, s.1.

⁹⁷ "Mudurnu Haberleri", *Yeşil Bolu*, S.30, 25 Mayıs 1947, s.1.

son bir defa da Dolmabahçe Sarayı'nın denize bakan küçük bir odasında padişahı da ziyaret etmişti. Ertesi gün Şişli'deki evinde kız kardeşine de veda ederek Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket etmişti. Vapur ilerledikçe azim ve iradesi de bir kat daha kuvvetlenmişti. Hatta bir torpidonun gemiyi takip edeceği ve Samsun'a çıkmasına engel olacağı doğrultusundaki söylentilere aldırış etmemiş, hayatı pahasına yola çıkmış bulunduğundan azmini hiç bir engelin kıramıyacağını söyleyerek gemidekilere cesaret vermişti. Bu suretle: *"Ne pahasına olursa olsun gideceğim, fikrimden geçenleri temiz Türk topraklarında asil kanlı Türk evlatları ile birlikte tatbik edeceğim"* diyordu. En son sürati 7 mil, pusulası bozuk, kaptanı Karadeniz yolculuğuna acemi olan bu vapur Karadeniz'in kuduran dalgaları arasında bocalaya bocalaya İnebolu ve Sinop'a uğrayarak bir sabah şafak sökerken Samsun'a varmıştı. 1919 Mayıs'ının 19. günü doğan güneşin ilk ışığı ile Anadolu topraklarına ayak basan Mustafa Kemal *"Ya istiklâl ya ölüm"* parolasıyla, *"Yürüyelim arkadaşlar"* marşını söyleyerek ilerlemişti. Samsun'dan Sivas'a, Sivas'tan Erzurum'a, Erzurum'dan Ankara'ya kadar nihayet bütün ülkede Türk'ün ruhundaki istiklâl ateşinin parlamasını sağlamıştı. Bu sayede düşmanı ülkeden kovmuş, bağımsız yepyeni bir Türk Devleti yaratmıştı. Bunun ilerlemesini de Türk gençliğine emanet ederek her fani gibi ebediyete intikal etmişti. Hâlihazırda Türk milleti onunla iş birliği hâlinde olan aziz arkadaşı Cumhur reisi İsmet İnönü'nün etrafında toplanmıştı. Türkiye bu şekilde her sahada ilerliyordu. Bütün bu bilgilerden sonra yazı: *"İşte 19 Mayıs günü Türk devrim tarihinin başlangıcı, Türk gençliğinin de en büyük irade ve iman kaynağıdır."* ifadeleri ile sonlandırılmıştı.⁹⁸

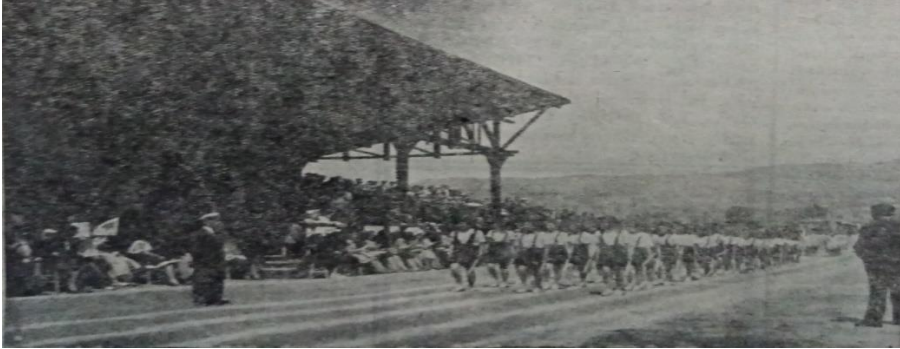
19 Mayıs kutlamaları 1948'de her yıl olduğu gibi Orman Ortaokulu stadında icra edilmişti. Bütün okullar bayram gününe çeşitli etkinliklerle katkı sağlamak üzere spor ve beden terbiyesi hareketleri için hazırlık yapmıştı.⁹⁹ 19 Mayıs sabahı bütün şehir bayraklarla donatılmış, süslenmiş, büyük küçük bütün halk Orman Okulu stadında icra edilecek etkinlikler için hazır bulunmuştu. Sabah 8.30'da Cumhuriyet meydanında toplanan talebeler *"Dağ Başını Duman Almış"* marşı ile Orman Okulu Beden Eğitimi Muallimi Nuri Ermiş'in eşliğinde önce Atatürk Anıtı'na çelenk koymuştu. Sonrasında da tribünleri binlerce Bolulu tarafından doldurulmuş stada doğru hareket edilmişti. Hep bir ağızdan İstiklal Marşı söylenmiş, Türk bayrağı göndere çekilmişti. Vali Kemal Hadımlı'nın günün önemine temas eden konuşması

⁹⁸ "Gençlik ve 19 Mayıs", *Bolu*, S.1581, 22 Mayıs 1947, s.1-2.

⁹⁹ "Bayram Hazırlıkları Devam Ediyor", *Yeşil Bolu*, S.74, 16 Mayıs 1948, s.2.

dinlenilmişti. Orta Sanat Okulu'ndan Mustafa Tekin heyecanlı bir söylevle valinin hitabına cevap vermiş, Atatürk'ün gençliğe emanet ettiği aziz cumhuriyeti ebediyete kadar korumaya ant içtiklerini belirtmişti. Bundan sonra kalabalık arasından millet ve cumhur reisi için üç defa "sağ ol" sesi yükselmiş ve gençlik marşı söylenmişti. Takiben talebeler önlerinde musiki aletleri ve bayrakları ile vali ile halkın önünden geçit resmi ile yürümüştü. Ardından Kız Enstitüsü, Bolu Ortaokulu ve Sanat Okulu talebelerinin jimnastik hareketleri izlenmişti. Orman Okulu gençlerinin beden ve akrobatik hareketleri de heyecanla ve alkışlarla takip edilmişti. Halk buradaki gösterilerin ardından şehre doğru hareket etmişti. Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü tarafından organize edilen bayrak yarışları Orman Okulu Takımı'nın birinciliği ile sonuçlanmıştı. Düzenlenen bölge müsabakalarında dereceye girenlere hediyeler dağıtılmıştı. Bolu halkı bu bayramı da derin bir saygı ve sevinç içinde idrak etmişti.¹⁰⁰ Söz konusu kutlamalar çerçevesinde Düzce ve Adapazarı sporcuları arasında bir futbol maçı düzenlendiği anlaşılmaktadır.¹⁰¹ İlçedeki gündüz etkinliklerinin akabinde Düzce Halkevi'nde Gençler Birliği Kulübü tarafından bir balo düzenlenmiş ve Halkevi Güzel Sanatlar Kolu'nun caz ve saz ekipleri seçkin eserlerle katılımcılara neşeli ve eğlenceli bir gece geçirtmişti.¹⁰²

Fotoğraf 4.

"Bolu'da 19 Mayıs Şenlikleri", *Yeşil Bolu*, 23 Mayıs 1948, S.75, s.1.

Doğdunur Tunçok adlı yazar *Yeşil Bolu*'da kaleme aldığı makalede bir müfettişlik vazifesiyle 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal

¹⁰⁰ "Dün 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu*, S.1631, 20 Mayıs 1948, s.1,3; "19 Mayıs", *Yeşil Bolu*, S.75, 23 Mayıs 1948, s.1-2.

¹⁰¹ "Düzce'de 19 Mayıs Hazırlığı", *Yeşil Bolu*, S.74, 16 Mayıs 1948, s.2.

¹⁰² "Düzce'de 19 Mayıs Bayramı", *Yeşil Bolu*, S.75, 23 Mayıs 1948, s.2.

Paşa'nın ülkeyi işgalcilerin ve bunlara destek olan iç mihrakların tasallutundan kurtarma başarısını gösterdiğini ifade etmişti. Tunçok'un ifadesi ile 19 Mayıs Aziz Başbuğ Mustafa Kemal'in önderliğiyle Türk milletinin esaret zincirlerini kırmaya başladığı gündü. Bu önemli başlangıç Türk milletinin kurtuluş tarihi olan 30 Ağustos'a yol açmıştı. Bütün bu gelişmeler de halk iradesine dayanan cumhuriyetin kuruluş temelini oluşturmuştu.¹⁰³

Bolu gazetesi ertesi yılki kutlamalara yönelik olarak: *"Türk milletinin en büyük güveni; bilgi ve gücüne dayandığı Türk gençliği! Gençlik ve Spor Bayramınız kutlu olsun"* manşeti ile çıkmıştı. Bu münasebetle bir değerlendirmede bulunan Hayrettin Arıkan, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak yaktığı istiklal ateşiyle ve *"ya istiklal ya ölüm"* düsturuyla Türk milletinin hürriyetine kavuşma serüvenini ve harap ve bitap bir halden kurtuluşunu Büyük Nutuk'tan alıntılarla anlatmıştı. Gerçekleştirilen inkılaplarla Türk milletinin kısa bir zaman içinde medeni milletler içinde yer aldığını ifade etmişti.¹⁰⁴ Günlerce süren hazırlıklar neticesinde 19 Mayıs kutlamaları için bütün şehir bayraklarla donatılmış ve süslenmişti. Büyük küçük herkes spor gösterilerini seyretmek için sokaklara dökülmüştü. Bütün şehir ve stat günün anlamını belirten vecizelerle donatılmıştı. Saat 8.30'da bütün talebeler Atatürk Anıtı karşısında toplanmış, anıta çelenk konulmuştu. Buradan Orman Okulu Stadyumu'na gidilmişti. Talebeler Beden Eğitimi Muallimi Nuri Ermiş'in gözetiminde yerini almış, tribün ve stadın etrafı binlerce kişiden oluşan Bolu halkı ile dolmuştu. Saat 9.30'da Vali Vekili Nihat Danışman beraberindeki garnizon komutanı, millî eğitim müdürü, belediye başkanı ve Beden Terbiyesi Bölge Müdürü ile talebelerin önünden geçerek bayramlarını kutlamıştı. Bandonun iştirakiyle talebeler İstiklal Marşı'nı okumuş, bayrak göndere çekilmişti. Valinin günün anlam ve önemini belirten konuşmasına muallimlerden biri gençlik adına cevap vermişti. Gençlik marşı söylenmiş ve makamın bulunduğu tribünlerin önünde geçit resmi yapılmıştı. Halkevi bandosu, millî bayrak takımı, Muallim Okulu, Orman Okulu, Kız Enstitüsü, Erkek Sanat Enstitüsü, Bolu Ortaokulu, Gençlik Kulübü talebeleri geçit resminde yer almıştı. Ortaokul Beden Eğitimi Muallimi Nuri Ermiş'in koordinasyonunda jimnastik hareketleri yapılmıştı. Orman Okulu'nun sporcu talebeleri çeşitli spor gösterileri yapmıştı. Bunların içinde en çok ilgi

¹⁰³ Doğdunur Tunçok, "19 Mayıs", *Yeşil Bolu*, S.74, 16 Mayıs 1948, s.2.

¹⁰⁴ Hayrettin Arıkan, "19 Mayıs ve Türk Gençliği", *Bolu*, S.1682, 19 Mayıs 1949, s.1, 3.

uyandırırını temsili orman yangınının söndürülmesine ilişkin gösteri olmuştur. Öğleden sonra ise Kızılay Cemiyeti tarafından statta yağlı pehlivan güreşleri düzenlenmiş, Çoban Mehmet gibi ünlü pehlivanların bulunduğu etkinlik büyük ilgi toplamıştı. O ve ertesi gece Bolu Kız Enstitüsü talebelerinin Orman Okulu müsamere salonunda oynadıkları "Kibarlık Budalası" adlı piyes beğeni toplamıştı.¹⁰⁵ Müsamere oyunun geçtiği dönemin özelliklerini yansıtmak üzere hususi olarak dikilen kıyafetlerle 19 Mayıs akşamı yetişkinler, 20 Mayıs akşamı ise talebeler için canlandırılmıştı.¹⁰⁶ Düzce'de de benzer etkinliklerin yanı sıra kutlama gecesinde Gençlik Kulübü tarafından balo verilmiş ve neşeli bir gece geçirilmişti.¹⁰⁷

Fotoğraf 5.

"Gençlik ve Spor Bayramınız Kutlu Olsun", *Bolu*, S.1682, 19 Mayıs 1949, s.1.

Türkiye'de genel seçimlerin olduğu 1950 yılı iktidardaki CHP ile Demokrat Parti arasında cereyan eden yoğun siyasi çekişmeler içinde geçmişti. Seçim haftasına tesadüf etmesi nedeniyle Gençlik ve Spor Bayramı 22 Mayıs 1950 tarihine bırakılmıştı. 22 Mayıs aynı zamanda 9. dönem TBMM'nin açılış günü idi. Bu tarihte saat 14.00'da Atatürk Anıtı karşısında okullar, Gençlik Birliği ve halk toplanmıştı. Merasim anıta çelenk konulmak suretiyle başlamıştı. Bundan sonra talebeler ve halk önünde bando olduğu

¹⁰⁵ "19 Mayıs 1919 Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu*, S.1682, 19 Mayıs 1949, s.1-2; "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", *Güzel Bolu*, S.46, 22 Mayıs 1949, s.1-2.

¹⁰⁶ "Kız Enstitüsü'nün Müsameresi", *Bolu*, S.1681, 12 Mayıs 1949, s.1.

¹⁰⁷ Aziz Beşer, "Düzce'de Gençlik ve Spor Bayramı", *Güzel Bolu*, S.46, 22 Mayıs 1949, s.2.

hâlde Orman Okulu stadına doğru hareket etmişti. 15.30'da vali beraberinde garnizon komutanı, millî eğitim müdürü, belediye başkanı ve beden terbiyesi bölge müdürü ile önünden geçtiği talebelerin bayramlarını kutlamıştı. Bayrak çekme töreni yapılmış ve talebeler hep bir ağızdan İstiklal Marşı'nı söylemişti. Vali bir açılış konuşması yapmış, bunu bir muallimin söylevi takip etmişti. Ortaokul beden eğitimi mualliminin işareti ile bütün gençler ve halk Türk milleti ve cumhur reisi için üç defa "sağ ol" diyerek şeref gösterisi yapmış ve "Dağ Başını Duman Almış" marşını söylemişti. Geçit resmi başlamış; musiki takımı, millî bayrak ve flama takımı, Muallim Okulu, Orman Okulu, Kız Enstitüsü, Erkek Sanat Enstitüsü, Bolu Ortaokulu, Gençlik Kulübü talebeleri birbirini takip etmişti. Bundan sonra jimnastik gösterileri yapılmıştı.¹⁰⁸

Türkiye'de 1950 Genel seçimlerinin ardından meydana gelen iktidar değişikliği millî bayramların kutlanması hususunda şekilsel farklılıklar yaratmamıştır. Bir istisna ile 1951 yılı itibariyle kapatılan halkevleri artık bu kutlamalarda yer alamamıştır. Bununla birlikte resmî ve hususi kurum ve kuruluşlar tarafından 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarının devam ettirildiği ve Bolu'da bu kutlamaların coşku ve heyecan içinde devamının sağlandığı görülmektedir.¹⁰⁹

Sonuç

Gençlik ve Spor Bayramı'nın ortaya çıkarıcı temel hadise Mustafa Kemal Paşa'nın Türk vatanını ve istiklalini kurtarmak üzere 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması olmuştur. Bu günün hatırası Samsun halkı tarafından 1926'dan itibaren yerel etkinliklerle icra edilen "Gazi Günü" kutlamaları ile yaşatılmak istenmiş, ilerleyen süreçte Türk milleti için önem arz eden bu kutlu hadise bütün ülke sathında muhtelif sosyal etkinliklerle kutlanmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra ilk kez Birinci Dünya Savaşı sırasında 1917'de devlet erkânı ile talebelerin katılımı ile icra edilen "İdman Bayramı", Cumhuriyet döneminde de "İdman Bayramı/Şenlikleri", "Jimnastik Şenlikleri", "Mektepler/Mektepliler Bayramı", "Terbiye-i Bedeniye Şenlikleri", "Spor Bayramı/Şenlikleri", "Atatürk Spor Günü" kutlamaları gibi farklı isim ve etkinliklerle devam ettirilmiş ve bu münasebetle düzenlenen gençlik ve spor etkinlikleri de bahse konu bayramın oluşmasında etkili olmuştur. Esasen bu

¹⁰⁸ "Şehrimizde Gençlik ve Spor Bayramı", *Güzel Bolu*, S.98, 28 Mayıs 1950, s.1-2.

¹⁰⁹ "Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu*, S.1786, 31 Mayıs 1951, s.1; "19 Mayıs Gençlik Bayramı", *Bolu*, S.1836, 22 Mayıs 1952, s.1; "19 Mayıs Bayramı", *Bolu*, S.1887, 21 Mayıs 1953, s.1.

dönem konjonktürel gelişmeler neticesinde dünya sathında gençliğe ve spora ilginin arttığı bir dönemdir. Bütün bu gelişmeler neticesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı 19 Mayıs günü ile Türk gençliği arasında bir bağ kurulmak suretiyle 1938'de çıkarılan bir ek yasa ile "*Gençlik ve Spor Bayramı*" ortaya çıkmıştır. Söz konusu yasa çerçevesinde ilk kez 1939'da kutlanan bu bayram bütün dünyanın ateşler içinde kaldığı İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında da kutlanmaya devam edilmiştir.

Millî duygu ve düşüncelerin bir eseri olarak ortaya çıkan bu bayram gerek yasalasmadan önceki gerekse yasa ile belirlenen şekil ve içeriği ile bütün Anadolu'da olduğu gibi Bolu'da da kutlanmıştır. Bolu'da resmî erkânın katılımı ile talebelerin ve gençlerin muhtelif spor ve beden terbiyesi hareketleri eşliğinde icra edilen bayramlar coşku ve heyecan içinde geçmiştir. Halkevlerinin kutlamalarda etkin görevler aldığı görülmektedir. Kutlamalar Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Millî Mücadelesini teşkilatlandırmak üzere Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihinin önemi üzerine odaklanan şiir, nutuk, temsiller ile talebelerin, spor kulüplerinin ve sporcuların icra ettikleri sportif faaliyetlere odaklanmıştır. Atatürk'ün ve Türk devletinin gençliğe ve spora verdiği önem ve gençlerin ülkenin yüksek idealleri doğrultusunda en iyi şekilde yetiştirilmesi hususu bayramlarda işlenen konular arasında yer almıştır. Etkinlikler vesilesiyle İkinci Dünya Savaşı'na uzanan süreçte ve savaş yıllarında Türk gençliğinin ülkenin müdafaası hususunda oynadığı rol üstünde özellikle durulmuştur.

Kutlamalar vesilesiyle Bolu'da halk arasındaki birlik ve beraberlik anlayışı kuvvetlendirilmiştir. Yeni nesillere verilen önem ve duyulan güven dile getirilmiştir. Yetişen gençlik sosyal faaliyetler ve sportif etkinliklerle kendini ifade etme fırsatı bulmuştur. Ülkenin kurucusu ve kurtarıcısı olan Atatürk'e duyulan saygı, inkılaplara bağlılık ve ülkenin istikbali için canla başla çalışma gayreti bayramlarda ön plana çıkan duygu ve düşünceler arasında yer almıştır. Bu münasebetle ülke sathında düzenlenen etkinliklerle birlikte Bolu'da da halk millî duygu ve düşünceler etrafında birleşmiş ve gençliğin potansiyelleri milletin ortak hedefleri doğrultusunda her yıl tazelenen bir azimle harekete geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

BCA, MF.MKT.1234-10.H.17.07.1336.

BCA, 490.1.0.0.3.12.34.

BCA, 490.01.3.13.6.

BCA, 490.01.4.16.7.

BCA, 490.1.0.0.4.6.7.

BCA, 490.1.0.0.1.17.8.

BCA, 490.1.0.0.4.20.15.

BCA, 490.1.0.0.3.13.16.

BCA, 490.01.3.15.18.

BCA, 490.1.0.0.5.26.19.

BCA, 490.1.0.0.982.808.21-51.

BCA, 490.1.0.0.1070. 1101.3.55-56.

BCA, 30.10.0.0.198.353.5.

BCA, 30.10.0.0.145.39.1.

BCA, 30.10.0.0.145.40.3.

2. Resmî Yayınlar

“Beden Terbiyesi Kanunu”, *Resmî Gazete*, 16 Temmuz 1938, S.3961, Kanun No: 3530, Kabul Tarihi: 29/06/1938.

“Lise ve Orta mektepler Talimatnamesi”, *Resmî Gazete*, S.1710, 17 Kânûn-ı Sâni 1931.

“Muallim Mektepleri Talimatnamesi”, *Resmî Gazete*, S.1713, 31 Kânûn-ı Sâni 1931.

“Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 1 Haziran 1935, S.3017, Kanun No: 2739, Kabul Tarihi: 27/5/1935.

“Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanuna Ek Kanun”, *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 1938, S.3950, Kanun No:3466, Kabul Tarihi: 20/6/1938.

“Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanunun 2 nci Maddesine Bir Fıkra ve Mezkûr Kanuna Bir Madde İlâvesine Dair Kanun Lâyihası ve Dâhiliye Encümeni Mazbatası”, *TBMM ZC. D.5, C.26, İ.3, 75. İnikad, 13.VI.1938.*

"Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanunun 2 nci Maddesine Bir Fıkra ve Mezkûr Kanuna Bir Madde İlâvesine Dair Kanun Lâyihası ve Dâhiliye Encümeni Mazbatası", *TBMM ZC, D.V, C.26, İ.3, 78. İnikad, 20.VI.1938.*

"Ulusal Bayram ve Tatil Günleri Hakkında Kanun, *Resmî Gazete, 19 Mart 1981, S.17284, Kanun No: 2429, Kabul Tarihi: 17/3/1981.*

Von Hoff, *Genç Dernekleri Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat ve Talimatname, Matbaa-ı Askerî, Dersaadet 1332.*

3. Süreli Yayınlar

"19 Mayıs 1919 Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu, S.1682, 19 Mayıs 1949, s.1-2.*

"19 Mayıs 1919", *Hâkimiyet-i Milliye, S.3893, 19 Mayıs 1932, s.1.*

"19 Mayıs Bayramı", *Bolu, S.1887, 21 Mayıs 1953, s.1.*

"19 Mayıs Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye, S.2825, 24 Mayıs 1929, s.3.*

"19 Mayıs Bayramının 19. Yılı", *Ulus, 19 Mayıs 1938, s.1.*

"19 Mayıs Gençlik Bayramı", *Bolu, S.1425, 25 Mayıs 1944, s.1.*

"19 Mayıs Gençlik Bayramı", *Bolu, S.1484, 24 Mayıs 1945, s.1.*

"19 Mayıs Gençlik Bayramı", *Bolu, S.1836, 22 Mayıs 1952, s.1.*

"19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu, S.1249, 23 Mayıs 1940, s.1.*

"19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", *Güzel Bolu, S.46, 22 Mayıs 1949, s.1-2.*

"19 Mayıs Günü", *Bolu, S.1045, 14 Mayıs 1936, s.1.*

"19 Mayıs Hazırlıkları", *Bolu, S.1095, 13 Mayıs 1937, s.1.*

"19 Mayıs Spor Bayramı", *Bolu, S.1044, 7 Mayıs 1936, s.1.*

"19 Mayıs'ın Yıl Dönümü, Samsun'da Bayram", *Hâkimiyet-i Milliye, S.2107, 20 Mayıs 1927, s.1.*

"19 Mayıs", *Bolu, S.1531, 23 Mayıs 1946, s.1.*

"19 Mayıs", *Yeşil Bolu, S.75, 23 Mayıs 1948, s.1-2.*

"Akçakoca Halkevinde Temsil Faaliyeti", *Bolu, S.1248, 16 Mayıs 1940, s.2.*

"Ankara Mekteplerinin Terbiye-i Bedeniye Şenliği", *Hâkimiyeti Milliye, S.2458, 11 Mayıs 1928, s.1.*

"Ankara'da 19 Mayıs Şenlikleri", *Cumhuriyet, 20 Mayıs 1938, s.1, 7.*

"Ankara'da İlk Mekteplerin İdman Bayramı", *Cumhuriyet, S.734, 24 Mayıs 1926, s.1-2.*

ARIKAN, Hayrettin, "19 Mayıs ve Türk Gençliği", *Bolu, S.1682, 19 Mayıs 1949, s.1, 3.*

"Atatürk Stadyuma Şeref Verdiler", *Ulus, 20 Mayıs 1938, s.1, 8.*

"Atatürk'e Tazim ve Şükran", *Ulus, 20 Mayıs 1938, s.1.*

"Atatürk'ün Samsun'a Ayak Bastığı Günün Yıl Dönümü", *Bolu, S.1046, 21 Mayıs 1946, s.1.*

- "Balo", *Bolu*, S.1046, 21 Mayıs 1946, s.1.
- "Bayram Hazırlıkları Devam Ediyor", *Yeşil Bolu*, S.74, 16 Mayıs 1948, s.2.
- BEŞER, Aziz, "Düzce'de Gençlik ve Spor Bayramı", *Güzel Bolu*, S.46, 22 Mayıs 1949, s.2.
- "Bolu Kız Enstitüsü'nde Geçit", *Yeşil Bolu*, S.30, 25 Mayıs 1947, s.1.
- "Bolu Ortaokul Müsameresi", *Yeşil Bolu*, S.30, 25 Mayıs 1947, s.1.
- "Bolu'da 19 Mayıs Şenlikleri", *Yeşil Bolu*, S.75, 23 Mayıs 1948, s.1.
- "Bolu'da 1930-1931 Ders Döneminde Jimnastik Şenlikleri", *Bolu Ortaokulu Dergisi*, S.1, Resimli Ay Basımevi, İstanbul 1935-1936, s.37.
- "Bolu'da İdman Şenliği", *Ulus*, 29 Nisan 1935, s.2.
- "Bolu'da Jimnastik Şenlikleri", *Ulus*, 3 Mayıs 1935, s.5.
- "Bolu'da Spor Şenlikleri", *Ulus*, 21.7.1937, s.2.
- "Büyük Gazi'nin Milletine Teşekkürü", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.4251, 22 Mayıs 1933, s.1.
- DAVER, Abidin, "19 Mayıs...", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1938, s.1, 7.
- "Dün 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu*, S.1631, 20 Mayıs 1948, s.1,3.
- "Dün Ankara, Millî Şef Atatürk'ün Yurdu Kurtarmak İçin Samsun'a Çıkışının Yıl Dönümünü Coşkunca Kutladı", *Ulus*, S.5319, 20 Mayıs 1936, s.1, 5.
- "Dün Her tarafta Jimnastik Şenlikleri Yapıldı", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.3182, 24 Mayıs 1930, s.1, 3.
- "Dün Liseler İdman Bayramı Yapıldı", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1340, s.1.
- "Düzce'de 19 Mayıs Bayramı", *Yeşil Bolu*, S.75, 23 Mayıs 1948, s.2.
- "Düzce'de 19 Mayıs Hazırlığı", *Yeşil Bolu*, S.74, 16 Mayıs 1948, s.2.
- "Edirne'den Armağan", *Bolu*, S.1392, 20 Mayıs 1943, s.1-2.
- Falih Rifki, "19 Mayıs", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.3178, 20 Mayıs 1930, s.1, 3.
- "Gençlik ve 19 Mayıs", *Bolu*, S.1581, 22 Mayıs 1947, s.1-2.
- "Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu*, S.1295, 22 Mayıs 1941, s.1.
- "Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu*, S.1392, 20 Mayıs 1943, s.1-2.
- "Gençlik ve Spor Bayramı", *Bolu*, S.1786, 31 Mayıs 1951, s.1.
- "Gençlik ve Spor Bayramınız Kutlu Olsun", *Bolu*, S.1682, 19 Mayıs 1949, s.1.
- GÜREL, Ş., "Halkevleri Spor Çalışmaları", *Ülkü*, C.14, S.82, Birinci Kânûn 1939, s.367.
- "Halkevimiz Postası", *Duygular Bolu Halkevi Mecmuası*, S.4, 1 Ağustos 1941, s.16.
- İŞİTMAN, Tarık Ziya, "19 Mayıs'ın Tarihteki Yeri", *Bolu*, S.1096, 20 Mayıs 1937, s.1.
- "İkinci İdman Bayramı", *Tedrisat Mecmuası*, C.8, S.39, Haziran 1917, s.3-6.
- "İlkokul - Melen Köprüsünün Temel Atma Merasimi", *Bolu*, S.1198, 25 Mayıs 1939, s.1.
- "İlk İdman Bayramı", *Tedrisat Mecmuası*, C.6, S.3, İstanbul 1332, ss.283-286.

- "İkinci İdman Bayramı", *Tedrisat Mecmuası*, C.8, S.39, Haziran 1917, ss.3-6.
- "İstanbul Halkevi'nde", *Ulus*, 19 Mayıs 1938, s.8.
- "İstanbul'da Üçüncü Jimnastik Şenliği", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.3182, 24 Mayıs 1930, s.1.
- "İstanbul'daki Jimnastik Şenlikleri", *Hâkimiyeti Milliye*, S.2458, 11 Mayıs 1928, s.1.
- "İzmir", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.3182, 24 Mayıs 1930, s.3.
- "Kasabamızda Yapılan 19 Mayıs Bayramı", *Bolu*, S.1581, 22 Mayıs 1947, s.1-2.
- "Kız Enstitüsü'nün Müsameresi", *Bolu*, S.1681, 12 Mayıs 1949, s.1.
- MANCARCI, Ferit, "19 Mayıs 1919", *Bolu*, S.1198, 25 Mayıs 1939, s.1-3.
- _____, "Duygu", *Bolu*, S.1096, 20 Mayıs 1937, s.1.
- "Mektepliler Bayramı Dün Tes'it Edildi", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1341, s.1.
- "Memlekette 19 Mayıs", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.4606, 21 Mayıs 1934, s.4.
- "Memlekette 19 Mayıs", *Ulus*, 20 Mayıs 1938, s.8.
- "Millet Bayramı Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.4249, 19 Mayıs 1933, s.1,9.
- "Mudurnu Haberleri", *Yeşil Bolu*, S.30, 25 Mayıs 1947, s.1.
- "Mudurnu Halkevi Çalışmaları", *Bolu*, S.1484, 24 Mayıs 1945, s.1.
- "Orman Ortaokulunda", *Bolu*, S.1149, 26 Mayıs 1938, s.1.
- Siirt Mebusu Mahmut, "19 Mayıs", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.2823, 19 Mayıs 1929, s.1.
- "Şehrimizde 19 Mayıs", *Yeşil Bolu*, S.30, 25 Mayıs 1947, s.1.
- "Şehrimizde Gençlik ve Spor Bayramı", *Güzel Bolu*, S.98, 28 Mayıs 1950, s.1-2.
- Talât Emin, "Bolu Gençliği ve Spor", *Bolu*, 26 Eylül 1935, s.2.
- TUNÇOK, Doğdunur, "19 Mayıs", *Yeşil Bolu*, S.74, 16 Mayıs 1948, s.2.
- VARLIK, Şadi, "Türk Gençliğinin Günü", *Bolu*, S.1392, 20 Mayıs 1943, s.1-2.
- Yakup Kadri, "19 Mayıs", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.2106, 19 Mayıs 1927, s.1.

4. Makaleler

- AKBAYRAK, Hasan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Bayramlar", *Tarih ve Toplum*, S.43, Temmuz 1987, ss.31-38.
- AKBULUT, Dursun Ali, "Samsun'un "Gazi Günü" Ya da 19 Mayıs Bayramı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XI, S.33, Kasım 1995, ss.771-779.
- ALKAN, Mehmet Ö., "Osmanlı İdman Bayramı'ndan Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'na", *Toplumsal Tarih*, S.211, Temmuz 2011, ss.30-40.
- APAK, Rahmi, "On Beş Yıl ve Türk Sporunu", *Ülkü*, C.12, S.69, İkinci Teşrin 1938, ss.229-234.
- EVCİN, Erol, "Atatürk'ün Spora ve Sporculara Bakışı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2014, C.33, S.55, ss.303-376.

- GÜVEN, Özbay, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gençlik ve Spor Bayramları”, *Toplumsal Tarih*, S.65, Mayıs 1998, ss.33-38.
- İNAN, Afet, “Atatürk’ün Doğum Günü”, *Belleten*, C.XLIV, S.176, Ekim 1980, ss.629-641.
- İNAN, Süleyman, “19 Mayıs Gününün Bayramlaşması”, *Bilgi ve Bellek*, S.3, Kış 2005, ss.45-66.
- KIRŞAN, Nizameddin, “Spor ve Gençlik Bayramı İçin”, *Türk Spor Kurumu*, S.46, 17 Mayıs 1937, ss.18.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “Osmanlı’dan Millî Mücadele’ye İstiklâl-i Osmanî Günü Kutlamaları”, *Yeni Türkiye Dergisi (Osmanlı Özel Sayısı)*, C.1, Ankara 1999, ss.194-201.
- UZUN, Hakan, “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk’ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk döneminde Kutlanması”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.6, S.24, Kış 2010, ss.109-125.

5. Kitaplar

- ALTUNYA, Niyazi, *Millî Eğitimde Mustafa Necati Dönemi*, Başarı Yayınevi, İstanbul 2009.
- AKCAN, Erol, *İttihat ve Terakki Fırkası’nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- ÇOLAK, Filiz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e 10 Temmuz Hürriyet Bayramı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.
- ÇOLAK, Filiz ve Nilgün Nurhan Kara, “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’nın Öncüsü Olarak İdman/Jimnastik/Spor Bayramı ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında İzmir’deki Kutlamalar”, *İzmir Spor Tarihi* içinde, ss.281-299, Editör: Günver Güneş ve Bahri Okumuş, Ütopya Yayınevi, Ankara 2019.
- İNAN, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- OĞULTÜRK, Lütfi, *Bolu’da On iki Söylev*, CHP Merkez Nahiye Ocağı Yayınları, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1941.
- TARCAN, Selim Sırrı, *Hatıralarım*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 197-245.

Geliş Tarihi: 8 Ağustos 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

CİHAN HARBİ'NDEN İZMİR'İN İŞGALİNE URLA VE YAKIN ÇEVRESİNDE RUM FAALİYETLERİ

Abdullah DOĞTEKİN**

İlker Mümin ÇAĞLAR***

Öz

Bu çalışmada, I. Dünya Harbi'nin başlangıcından İzmir'in işgaline kadar olan süreçte, Urla kazası ve yakın çevresindeki Rum faaliyetleri ile yöneticilerin bunlara karşı almış olduğu tedbirler ve mücadele seyrinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Urla'nın İzmir ile Çeşme arasında önemli bir yerleşim merkezi olması, Yunanistan tarafından Ayvalık ve Söke'ye gösterilen önemin Urla'ya da verilmesine neden olmuştur. Çeşme ve Seferihisar kıyılarından Anadolu'ya gizlice çıkarılan Yunan subayları özellikle Urla'da geniş bir çalışma alanı bulmuşlardır. I. Dünya Harbi yıllarında Urla kazası ve Demircili Rum köyü önemli bir insan kaçakçılığı merkezi haline gelmiştir. Kaçırılan Rum gençleri Yunan, İngiliz ve Fransız ordularında gönüllü olarak savaşmışlardır. Bunlar bir taraftan düşman devletlerin ordularından Urla'ya haber getirirken, diğer taraftan da buradan onlara istihbarat sağlayarak casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Seferihisar ve Çeşme'deki Türk köylerine yapılan saldırılar Urla'dan sevk ve idare edilmiştir. Urla'nın İzmir sancağının Rumların nüfus üstünlüğüne sahip olduğu tek kazası olması bunda büyük bir rol oynamıştır. Balkan savaşlarından sonra Midilli, Sakız ve Sisam adalarının Yunanistan tarafından işgaliyle birlikte bu adalar Rum eşkiyalar tarafından üs olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Yunanistan'dan aldıkları talimatlar doğrultusunda Anadolu sahillerine

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğr. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, (abdullahdogtekin@hotmail.com), Orcid: 0000-0002-5070-3666.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, (magnisa45@hotmail.com), Orcid: 0000-0002-8979-8113.

çıkan bu eşkıyalar, yerli Rumlarla birleşerek yaptıkları soygun ve cinayetlerle iç güvenliği ihlal etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Urla, Birinci Dünya Harbi, Rum Eşkıyalar, Osmanlı Devleti, Yunanistan.

FROM THE WORLD WAR TO THE OCCUPATION OF İZMİR GREEK ACTIVITIES İN URLA AND ITS SURROUNDINGS

Abstract

In this study, it is aimed to reveal the Greek activities in the Urla district and its immediate surroundings, as well as the measures taken by the administrators and the course of the struggle, from the beginning of the First World War to the occupation of İzmir. The fact that Urla is an important settlement center between İzmir and Çeşme has caused the importance given to Ayvalık and Söke by Greece, to Urla as well. Greek officers who were secretly removed to Anatolia from the shores of Cesme and Seferihisar found a wide field of study, especially in Urla. During the First World War, Urla township and Demircili Greek village became an important human trafficking center. The kidnapped Greek youth have fought as volunteers in the Greek, British and French armies. On the one hand, they brought news to Urla from the armies of the enemy states, on the other hand, they carried out espionage activities by providing them with intelligence from there. The attacks on the Turkish villages in Seferihisar and Çeşme were directed from Urla. The fact that Urla was the only district of the İzmir sanjak where the Greeks had a population superiority played a big role in this. After the Balkan Wars, with the occupation of Lesbos, Chios and Samos by Greece, these islands started to be used as bases by Greek bandits. These bandits, who went to the Anatolian shores in line with the instructions they received from Greece, united with the local Greeks and violated the internal security with the robberies and murders they committed.

Keywords: Urla, First World War, Greek Bandits, Ottoman Empire, Greece

Giriş

Anadolu'nun batısında yer alan birkaç yarımadadan ortada ve en uçta bulunan Urla Yarımadası, bu özelliği ile hem Adalar (Ege) Denizinin ortasında yer almakta, hem de Anadolu ile bağlantısı bulunmaktadır. Tarihi

geçmiş de bu iki unsurla doğrudan ilgili olmuştur.¹ Urla kazası; kuzeyden İzmir Körfezi, doğudan İzmir şehri, güneyden Seferihisar kazası ve batıdan ise Çeşme kazaları ile çevrilidir. 1908 yılı itibariyle kazanın 13 köyü ve 27 mahallesi bulunmaktadır.² Osmanlı idari yapısı incelendiğinde Hristiyan unsurları dışarıda bırakan bir anlayışa hiçbir zaman yer verilmediği görülecektir. Özellikle çalışmanın öznesini oluşturan Rumların, nüfus olarak yoğun oldukları yerleşim merkezlerinin idare meclisleri ile belediye dairelerinde görev almaları sıradan bir durumdur.³ Bu durumu Urla kazası örneğinde de görmek mümkündür. Örneğin 1908 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinden öğrenildiğine göre kaymakam yardımcılığı görevini Armenak ve Yorgaki Efendiler yerine getirmekteydi. Kaza İdare Meclisinde de Gayr-ı Müslimleri temsilen Yorgaki Efendi'nin yanı sıra metropolit vekili de bulunmaktaydı.⁴ Aynı yıl içerisinde belediye başkanlığı görevini ise Yanako Mihalyo Efendi'nin yaptığı görülmektedir.⁵

Gayr-ı Müslimler, iktisadi alanda, para piyasası, finans ve kredi işlerinde de hâkim duruma geçmişlerdi. Bankaları, fabrikaları, iç ve dış ticarete rolleri ile üstün kazanç sağlıyorlardı.⁶ İzmir'deki ticaret kolonisi ile iç bölgelerdeki üreticiler arasındaki tek bağ Rum ve Ermenilerdi. Rum, Ermeni ve Yahudiler ekonomik bakımdan son derece güçlüydüler. Küçük ticaret ve sanayi, bankacılık ve kıyı ticareti hemen hemen tümüyle onların elindeydi. En ücra köşelerdeki bakkal dükkânları bile Rumların kontrolü altında bulunmaktaydı.⁷ Rumlar, bölge sanayiinin onda sekizini temsil etmekteydiler. Bunlar; gıda sanayii, pamuk ve kereste fabrikalarıydı.⁸ 1908 yılı itibariyle Urla'da, 6932 haneye karşılık 483 dükkân bulunmaktaydı. Ayrıca 46 un değirmeni, beş han ve iki fabrika faaliyet göstermekteydi.⁹ Tarımsal alanda ise daha çok bağıcılıkla iştilgal eden Urla halkının Avrupa'ya ihraç ettiği tarım ürünleri arasında çekirdeksiz rezzaki kuru üzüm, zeytin ve

¹ Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve On dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, 1999, s.195.

² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1908, s.284.

³ Ayşe Ozil, *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*, Kitap Yayınevi, İstanbul., 2016, s.82.

⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1908, s.279.

⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1908, s.280.

⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş*, C.5, Sabah Kitapları. 1997, s.90.

⁷ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları,1974, s.30.

⁸ Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyatı, 1963, s.206.

⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1908, s.284.

palamut bulunmaktadır.¹⁰ Avrupa'ya sevkiyatlar bizzat Urla iskelesinden yapılmakta olup, bu sevkiyatları, çeşitli kumpanyalara mensup büyük vapurlar gerçekleştirmektedir.¹¹

Ayvalık ve Çeşme'de olduğu gibi Urla'da da Rum nüfusun XIX. yüzyılın sonlarına doğru olağanüstü bir artış gösterdiği gözlenmektedir.¹² Kaza genel nüfusunun dörtte üçünü Rumlar teşkil etmekteydi. Bu oran kaza merkezinde Rumların lehine olarak daha da yükselmek suretiyle %90'ı buluyordu.¹³ Mahalli rivayetlere göre Rumlar, Urla yarımadasına nispeten yeni dönemde, XIX. yüzyılın başlarında Urla'daki toprak ağaları tarafından çalıştırılmak üzere Nakşa (Naksos) adasından getirilmişlerdir.¹⁴ Kaza nüfusuyla ilgili olarak XX. yüzyılın başlarına ait ilk resmi veriler, 1908 yılına ait Aydın vilayeti salnamelerinde yer almaktadır. Buna göre; kazanın toplam nüfusu 32.090 olup, bunun 7.917'si Müslümanlardan, 21.453'ü ise Rum ahaliden oluşmaktadır. Bunlardan başka Urla'da 10 Ermeni, 362 Yahudi ve 2348 yabancı tebaa bulunmaktadır.¹⁵ Sotiriadis, Urla kazasının 1912 yılı itibarıyla toplam nüfusunu 45.390 olarak göstermektedir. Bunun 40.670'i (%89,5) Rumlardan oluşuyordu. Anagnostopulu ise Urla kazasındaki Rumların sayısını 30.325 olarak belirtmektedir.¹⁶ Celal Bayar'a göre, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği sırada Edremit'ten İzmir Karşıyaka'ya kadar olan bölgede 100.000 ve Urla Yarımadası'nda ise 75.000 Rum nüfus bulunmaktadır.¹⁷

1914 yılına ait veriler incelendiğinde Aydın vilayetindeki sancakların kazalarından sadece Urla, Çeşme ve Foça'da Rum nüfusunun fazla olduğu görülmektedir. Buna göre; Urla'da, 9.661 Müslüman 24.711 Rum; Çeşme'de 4539 Müslüman 39.071 Rum; Foça'da ise 7.427 Müslüman 15.670 Rum bulunmaktadır.¹⁸ 1916 yılına ait Osmanlı arşiv belgesinde Urla'nın hemen

¹⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1908, s.285.

¹¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1908, s.286.

¹² Baykara, A.g.e., s.215.

¹³ Engin Berber vd., *Ali Orhan İlkurşun'un Anıları*, Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, 2013, s.51.

¹⁴ Baykara, A.g.e., s.198.

¹⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1908, s.283.

¹⁶ Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Kitabevi Yayınları, 2005, s.72.

¹⁷ Bayar, A.g.e., s.30.

¹⁸ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.58; Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s.26; Bayram Bayraktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s.30.

bütün sakinlerinin Rum olduğu ve bunların 10 bin kadarının ise Yunanlı olduğu kaydedilmektedir (BOA. DH. ŞFR. 511/135). 1917 yılı içerisinde, İzmir ve çevresi nüfus istatistiği verilerine göre (istatistik verilerindeki toplama hataları düzeltilmiştir) kazanın toplam nüfusu 31.828 olup, bunun 9.377'si Müslüman, 21.981'i Rum, 430'u Musevi ve 40'ı Ermenilerden oluşmaktadır.¹⁹ Smyrne Turque'de de buna yakın verilerin var olduğunu görmekteyiz. Buradaki kayıtlara göre 1917 Yılında Urla kazasının nüfusu: 9.516 Türk, 22.383 Rum, 471 diğer olmak üzere toplam 32.370 kişidir.²⁰ 1919 yılına gelindiğinde ise 30.000 Rum nüfusa karşılık sadece 3.500 civarı Türk kalmıştır. Bu da gösteriyor ki, Yunanistan'ın nüfus ve iskân politikası neticesinde Aydın vilayetinin birçok yerinde Rum nüfus artarken Türk nüfus azalmıştır.²¹

Bu makalede, I. Dünya Harbi'nin başlangıcından İzmir'in işgaline kadar olan yaklaşık beş yıllık süre zarfında, İzmir sancağına bağlı Urla kazası ve civarında gerçekleşen Rum faaliyetleri ile Osmanlı yönetiminin bu faaliyetlere karşı almış olduğu önlemler ve mücadele seyri ele alınacaktır. Çalışmada, ele aldığımız dönem içerisinde Rumların tutum ve davranışları Urla kazası özelinde incelenirken başlıca şu sorulara cevap aranacaktır: Rumların isyan etmelerine, bölgede olaylar çıkarak huzur ve asayiş bozmalarına veya Osmanlı yönetiminden hoşnutsuz olmalarına neden olan tarihi, sosyal ve ekonomik faktörler nelerdir? İtilaf Devletleri ve Yunanistan ile gerek casusluk yaparak gerekse de bu devletlerin ordularına gönüllü olarak katılmak suretiyle iş birliği yapmalarına hangi gelişmeler zemin hazırlamıştır? Söz konusu tarihsel dönem içerisinde Rum asker firarileri ve Rum çetelerinin Urla kazası ve yakın çevresinde neden oldukları asayiş ve iç güvenliği sekteye uğrattıkları olaylar nelerdir? Gerek merkezi yönetiminin gerekse de mahalli yönetimlerin meydana gelen bu olaylar karşısındaki tutumları nasıl olmuştur? Makale ele alınırken öncelikli olarak çalışma konusuyla ilgili oldukça fazla belgenin yer aldığı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanılmıştır. Osmanlı arşiv vesikaları dışında söz konusu tarihsel dönemi içeren hatıratlardan ile telif ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

¹⁹ Erkan Serçe, *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, Akademi Kitabevi, 1998, s.32-33.

²⁰ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922: Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, 1997, s.201.

²¹ Turan, A.g.e., s.26.

1. İzmir'in İşgalinden Önce Urla ve Çevresindeki Rum Faaliyetleri

Henüz Balkan Harbi'nin devam ettiği aylarda Türk ordusunun hezimetleriyle ilgili cepheden gelen haberler, Yunan emelleriyle hareket eden İzmir Rumları arasında nümayişlere sebep olmuştu. Osmanlı Devleti, asayişli sağlamak için idare-i örfiye ilan ederek Rumların mektep ve kiliselerinde bulunması muhtemel patlayıcılara el koyma kararı verdi. Ayrıca, İzmir Kumandanlığı, gerçekleşmesi muhtemel olayların önüne geçebilmek için vilayetten; İzmir, Urla, Çeşme, Seydiköy, Bornova, Buca, Karşıyaka ve Narlıdere gibi yerleşim merkezlerinde gerekli kişilerden komisyonlar oluşturulmasını talep etti. Aydın vilayeti sahilleri İzmir örfi idare muntikasına dâhil edildi.²²

Balkan Harbi'nden kendilerince önemli dersler çıkaran İttihat Terakki Cemiyeti (İTC) ve önde gelen isimlerinden Talat Paşa, bu savaş sırasında Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetleri açık bir şekilde anlaşılan Hıristiyan unsurlardan memleketi temizlemeyi siyasetlerinin öncelikleri arasına almışlardı.²³ I. Dünya Harbi'nin devam ettiği yıllarda, Balkan Harbi'nin sonucunun da etkisiyle, Osmanlı Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından ordulara yayımlanan bir genelgede, "*Küçük Asya kıyılarının Rumlardan tamamen boşaltılması*" talep edilmekteydi.²⁴ Cemal Paşa da Hatıralarında, Aydın (İzmir) vilayetinin sahillerinde ikamet eden Gayr-ı Müslimlerin ve bunlar içerisinde de özellikle çoğunluk teşkil eden Rumların, savaş boyunca İttihat Terakki yönetimi tarafından en önemli unsur sorunu olarak görüldüğünü ifade etmekteydi.²⁵ Yunanistan, II. Balkan Harbi'nden sonra topraklarındaki Türkleri bir takım baskı ve zorlamalara tabi tutarak göç ettirmişti. Yunanistan'ın bu tutumu karşısında İttihat Terakki yönetimi de hem bir misilleme olarak, hem de Rum unsurun Batı Anadolu'da oluşturduğu tehdit ve tehlikeyi göz önünde bulundurarak Ege sahillerindeki Rumları izledikleri bir takım baskı politikalarıyla göç etmek zorunda bıraktılar. Bu sebeplere ek olarak, Yunanistan'ın zorla göç ettirdiği Türkleri Ege Bölgesine yerleştirebilmek için bu durum bir zorunluluk arz ediyordu. Bunun için kullanılan baskı unsuru veya araç ise Teşkilat-ı Mahsusa'ydı. Yunanistan ve

²² Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1912)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s.13-14.

²³ Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Altınordu Yayınları, 2019, s.85.

²⁴ Bayraktar, A.g.e., s.58.

²⁵ Cemal Paşa, *Hatıralar, İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, (A. Kabacalı, Haz.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, s.88.

Batılı devletlerin bu durumu şark meselesinin bir parçası olarak görüp, uluslararası bir sorun haline getirmelerinin önüne geçmek için tüm bu faaliyetler Teşkilat-ı Mahsusa tarafından el altından yürütülmekteydi. Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Kuşçubaşı Eşref Bey'in yönetimindeki Türk çeteleri; Midilli, Sakız ve Sisam gibi adalarla sıkı irtibatları olan Ege sahillerindeki Rum köylerine saldırılar düzenleyerek tehlike arz eden Rumları göçe zorluyorlardı. Sayıları yüz bini aşan Rumlardan bir kısmı, Anadolu içlerine sürgün edilirken, önemli bir kısmı da Yunanistan'a gitmek zorunda bırakılmıştı.²⁶

Hükûmet dışarıdan gelebilecek tepkileri önlemek adına tüm bu muhaceret hadiselerini güya istemiyormuş gibi bir tavır içerisinde bulunmaktaydı. Örneğin İzmir Valisi Rahmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 12 Haziran 1914 tarihli şifre telgrafından öğrenildiğine göre Çeşme'nin Hıristiyan köyleri hükûmetin tüm çabalarına rağmen Sakız Adası'na göç etmişlerdi. Duyulduğuna göre bu göçe bir Osmanlı subayının halktan zorla para almak gibi münasebetsiz tutumları neden olmuş ve bu subay mahkeme edilmek üzere derhal İzmir'e gönderilmişti.²⁷ Yunan sefaretinin iddialarına göre Çeşme'nin Karşıyan/Karşıyan köyü ile Urla'nın Alata Rum köyleri halkının mal varlıkları civar Müslüman köylüleri tarafından gasp edildiği gibi sakinleri de darp edilerek kovulmuşlardı. Üstelik bu hadiselerde jandarma da saldırganlarla iş birliği içerisinde olmuştu. Her iki Rum köyünün ahali Yunanistan'a göç etmek üzere Agrıyla adı verilen mevkie iltica ederek gönderilen vapurun gelmesini beklemeye başlamışlardı. Aynı günlerde Aydın valisinin muhacirin iskânına elverişli arazi olup olmadığıyla ilgili sorusuna Urla kaymakamlığı tarafından arazi mevcut şeklinde cevap verilmişti.²⁸ Vali Rahmi Bey'in beyanatına göre, yaşanan gelişmeler karşısında Rus ve Yunan konsolosları önce Metropolithaneyeye bir ziyarette bulunmuşlar, sonrasında ise Rum gazetelerini ziyaret etmişlerdi. Bu çabaların sonucunda 9 Haziran 1914 tarihli Rum gazetelerinde "*Hükûmetin emirlerine rağmen bilinmeyen bir sebepten dolayı Rumlar muhaceret ettikleri için kiliselerin kapatılması patrikhaneden emredilmiştir.*" Şeklinde bir beyanat görülmüştü.²⁹ Hükûmete göre ise Rumların Çeşme ve

²⁶ Mutlu, A.g.e., ss.4-15; Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz (İonian Vision)*, Hür Yayın ve Ticaret Aş., 1978, s.40; Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Hür Yayın, 1981, s.57-58.

²⁷ BOA. DH. ŞFR. 430/6; BOA. DH. ŞFR. 41/260; BOA. DH. KMS. 19/62-8.

²⁸ BOA. DH. KMS. 19/62-5.

²⁹ DH. KMS. 19/62-4.

Urla'dan muhacereti, Yunan sefaretinin ifade ettiği gibi gördükleri baskı ve tehdit sonucunda gerçekleşmemişti. Aksine hükûmetin tüm yasaklamalarına ve tamamen Rumlardan oluşan bir heyetin nasihatlerine rağmen meydana gelmişti.³⁰

Vali Rahmi Bey'in anlattıklarına göre Urla ile Çeşme'nin Alaçatı nahiyesinde hiçbir tahribat bulunmamaktaydı. Urla'dan Karaburun'a kadar olan bölgede asayişin muhafazası için asker gönderilmiş, boş kalan haneleri ve eşyalarını korumak için içlerine mümkün olduğu kadar Müslüman göçmen yerleştirilmişti. Bir taraftan Gayr-ı Müslim unsurlara ait mağazalar, ticari mallar ve kiliseler koruma altına alınırken, diğer taraftan da Urla, Çeşme ve Karaburun cihetlerine Karşıyaka metropoliti ile beraber ileri gelenlerden bir heyet gönderilerek nasihatlerde bulunulmuş ve göç önlenmeye çalışılmıştı. Ayrıca sebepsiz olan bu Rum muhaceretinin yasaklanması için Urla kaymakamlığına talimat verilmişti.³¹ Bahsi geçen yerlere nasihat heyetinin gönderilmesi Maliye Nazırı Cavit Bey'in isteğiyle gerçekleşmişti.³²

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın belirttiğine göre, 15 Haziran 1914 tarihinde, içlerinde Karşıyaka metropolitinin de bulunduğu bir heyet ile birlikte Urla kazasına gidildi. Kazanın Rum halkı oldukça heyecan içerisindeydi. Alınan şiddetli tedbirler ve nasihat heyetinin uğraşları neticesinde Urla'dan gerçekleşen Rum göçü durdurulmuştu. Aynı günün öğleden sonrasında ise heyetle beraber, ahali istasyonda hicrete hazır bir şekilde bekleyen Ulucak köyüne gidildi. Daha önce bu bölgeye Manisa Süvari Alayından bir miktar kuvvet gönderilerek saldırganlardan 40 kişi tutuklanmış ve bölgede devriyeler gezdirilmiş olduğundan yapılan nasihatler tesir etmiş ve istasyonda toplanan göçe hazır halkın köylerine getirilerek hanelerine yerleştirilmeleri sağlanabilmişti. Heyet, Rumların yoğun olarak yaşadığı sahil hattındaki yerleşim merkezlerinin neredeyse birçoğunda inceleme ve soruşturmalarına devam etmiş, Ulucak, Menemen ve Bergama'da ele geçirilen 100'ü aşkın şahsın Divan-ı Harpler tarafından sorgulanmalarını karar altına almıştı. Heyet, bir gün sonra yani 16 Haziran 1914 tarihinde ise halkı kısmen hicret etmiş olan Foça kazasında incelemelerde bulunacaktı.³³

³⁰ BOA. DH. KMS. 19/62-6.

³¹ BOA. DH. ŞFR. 430/6; BOA. DH. ŞFR. 41/260; BOA. DH. KMS. 19/62-8.

³² BOA. DH. ŞFR. 41/260.

³³ BOA. DH. ŞFR. 19/62-10.

Bununla beraber göç önlenemedi. Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Aydın vilayetine gönderilen telgraftan öğrenildiğine göre 1914 yılının Eylül ayı içerisinde Uurla'dan 250, İzmir'den ise 200 Rum Yunanistan'a hicret etmişlerdi.³⁴ İzmir ve yakın çevresinden ise 200.000 civarında Rum Yunanistan'a gitmiştir. Halil Mentese'nin hatıralarında belirttiğine göre, bu büyük çaplı kitlesel Rum göçünün gerçekleşmesinde, şüphesiz ki Vali Rahmi Bey'in çabalarının büyük bir payı bulunmaktaydı.³⁵

Eşkıyalık faaliyetleri ve çetecilik, XIX. yüzyıl Batı Anadolu'sunun önemli olgularından birisi olup, Müslüman Türkler kadar Rumlar arasında da yaygınlık göstermekteydi.³⁶ İzmir ve hinterlandında çetecilik, Abdülhamit devri boyunca korkunç bir hal almış, meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Bir taraftan Kamalı, Tekelioğlu ve Çakırcalı çeteleri ortalığı kasıp kavururlarken, diğer taraftan da Rum ve Yunan çeteleri hem Türk-İslam ahalisine zarar vermek, hem de siyasi maksatlarla sahillerimize baskınlar yapmışlardır.³⁷ I. Dünya Harbi yıllarına gelindiğinde ise dağlardaki çetelerin miktarında hızlı bir artışın yaşandığı görülmektedir. Asker kaçaklarının sayısındaki artış çeteleri besleyen önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı Anadolu bölgesini topraklarına katmak isteyen Yunanistan, Rum çetelerini insan unsuru ve malzeme bakımından sürekli olarak beslemiştir. Bölgedeki Rum çeteleri vasıtasıyla asayişsizliği körükleyerek çıkacak olayları bir işgal gerekçesi olarak kullanmak istemiştir.³⁸ Bunda İzmir ve hinterlandını Makedonya'ya benzetmek suretiyle Batılı güçlerin müdahalesini sağlamayı amaçlayan Etnik-i Eteryay Cemiyeti'nin de büyük bir payı bulunmaktadır. Cemiyet, bu amaçla bir yandan yerli Rum çetelerini dağa çıkartırken, diğer yandan da Yunanistan ve Ege adalarından bazı çeteleri Ege sahillerine çıkartarak siyasal eşkıyalık yolunu icra etmiştir.³⁹

Batı Anadolu kıyılarına çok yakın olan ve Ege adaları içerisinde en büyükleri olan Midilli, Sakız ve Sisam, Anadolu'nun savunulmasında ileri karakol görevini üstlendikleri gibi, düşman bir devletin eline geçtikleri takdirde de Anadolu'nun işgalini oldukça kolay hale getirebilecek bir konum

---

³⁴ BOA, DH. ŞFR, 45/91.

³⁵ Mentese, A.g.e., ss.86-180.

³⁶ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.55.

³⁷ Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, Tekin Yayınevi, 1976, s.23.

³⁸ Tekeli ve İlkin, A.g.e., s.56.

³⁹ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.55-56.

ve yakınlıkta bulunmaktaydılar.⁴⁰ Balkan Harbi'nin başlaması ve özellikle sonrasında Doğu Ege adalarından Midilli, Sakız ve Sisam'ın Yunanistan tarafından işgal edilmesiyle birlikte Rum çeteler bu adalarda üslenmeye başladılar. Doğrudan Yunanistan tarafından desteklenen bu asiler, Anadolu sahillerine çıkarak yerli Rumlarla iş birliği içerisinde vilayet dâhilinde iç güvenliği sarsan faaliyetlerde bulundular.⁴¹ Dâhiliye Nezaretinden Sadrazamlık makamına gönderilen 3 Mart 1914 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre Sisam Adası, bu günlerde büyük bir faaliyet içerisinde bulunmaktaydı. Buraya bir vapur dolusu silah çıkarıldığı gibi adada askeri bir eğitime de başlanmıştır. Ayrıca Söke ve Kuşadası sahillerine karşı tahkimat icra edilmekteydi.⁴² Aynı gelişmeler Sakız Adası'nda da gözlemlenmekteydi. İzmir Valisi Rahmi Bey'in belirttiğine göre Sakız Adası'nda bulunan ve Çeşme'nin karşısına tesadüf eden Ayamine Kilisesi civarında iki top tabiiye edildiği gibi, adada bulunan ve yaşları 19 ile 40 arasında değişen Rum ahali de silah altına davet edilmişti. Ayrıca adada her vakit harp isteriz nidalarıyla nümâyişler de yapılmaktaydı.⁴³

Yunanistan, I. Dünya Harbi döneminde de bu türden faaliyetlerini sürdürmüştür. Örneğin, Yanya Konsolosluğundan gönderilen telgraftan bildirildiğine göre, sayıları yaklaşık 70 kişiyi bulan iki eşkıya çetesi, İzmir sahiline çıkarılmak üzere 11 Haziran 1914 tarihinde Pire'den hareket etmiştir.⁴⁴ 4 Temmuz 1914 tarihinde ise yine Yanya Konsolosluğundan edinilen bilgiye göre, mümkünse Urla'ya, mümkün olmazsa da vilayetin diğer bir sahiline taarruz etmek için Rum eşkıyalar toplandığı ve bunların sevk edilmek üzere olduğu bildiriliyordu.⁴⁵ Türk-Yunan ilişkilerinde Ege adaları sorununun başlangıcı, Balkan Harpleri sonrasına, 1914 yılı Şubatına dayanmaktadır. Bu tarihte Batılı devletler ortaklaşa aldıkları kararlar Türkiye'ye sadece İmroz ve Bozcaada'yı bırakırken diğer tüm Ege adalarını Yunanistan'a vermişlerdir. Türkiye, adaların Anadolu'daki kalabalık Rum topluluklarına olan yakınlıkları, stratejik konumları ve en nihayetinde

⁴⁰ Engin Berber, *Bir İzmir Kâbusu, Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002, s.16.

⁴¹ Berber, A.g.e., s.2.

⁴² BOA. DH-KMS. 16/39-1.

⁴³ BOA. DH-KMS. 16/39-3.

⁴⁴ BOA, HR. SYS, 2101/1-1.

⁴⁵ BOA. DH. ŞFR. 42/186.

güvenlik kaygıları nedeniyle Midilli, Sakız ve Sisam adaları için böyle bir kararı kabul etmedi.⁴⁶

Nitekim Köylü Gazetesi bu adaların oluşturduğu tehlikeye dikkat çekerek 10 Ocak 1913 tarihli yazısında, “Adalar Meselesi ve Çetecilik” başlıklı bir yazısında: “Yunanistan’da kalacak adaların, Anadolu için her vakit bir şer ve fitne ocağı olacağı şüphesizdir. Adaların tarafsız olması, tahkim edilmemesi ve devletlerin kefaleti altında bulunması da bu konuda zerre kadar tesiri ve faideyi haiz değildir. Aç, kudurgan ve kan içici palikaryalar her fırsatta adalardan Anadolu’ya geçecekler ve Anadolu’da birçok kötülükler, hırsızlıklar ve asayiş bozan diğer işleri yaptıktan sonra, buradaki Yunan dolabı da dönerek, bu kötülükleri hükûmetin zimmetine kayd etmeye çalışacaktır. Adalar zaten bizim hâkimiyet nüfuzumuzun altında iken, birçok Rum çetelerinin ve Yunan palikaryalarının Anadolu’da yapmadığı fenalıklar ve eşkıyalıklar kalmıyordu. Adalardan gizlice Anadolu’ya geçecek bir palikarya sürüsünün, gecenin birinde bir cinayet işledikten sonra, izini ve alametini belli etmeksizin kim olduğunu meydana çıkarmak ve meydana çıkardıktan sonra dahi bunları ele geçirmek mümkün olmayacaktır...” diyordu.⁴⁷ Takip ettiği adalar politikasıyla Batı Anadolu sahillerini ilhak etmeyi amaçlayan Venizelos, bu amacını gerçekleştirmek için bölgedeki Rumların sayısını artırmaya gayret ediyordu.⁴⁸ Urla’daki Rum faaliyetleri işte tam da bu noktada oldukça büyük bir önem arz ediyordu.

Atina Sefiri Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey’in verdiği bilgiler, Venizelos’un bu politikasını doğrulamaktaydı. Bu bilgilere göre, Girit, Epir, Kavala ve Selanik gibi Yunan yerleşim merkezlerinden hareket eden pek çok Rum çetesi, Ege sahillerine saldırılar düzenlemek amacıyla, kalabalık gruplar halinde Batı Anadolu’ya yakın Ege adalarına gelmekteydi.⁴⁹ Yunan işgali altındaki adalardan Aydın vilayeti sahillerine kayıklarla gelen Rum çetelerine çoğu kez Yunan donanması eşlik ediyordu.⁵⁰ Nitekim 9 Eylül 1914 tarihinde Sisam Adası ile Demirciler arasındaki gemilerin yanında bulunan kayıklardan çıkan eşkıya ile jandarma devriyesi arasında meydana gelen çatışma neticesinde Rum asiler kaçmak zorunda kalmışlardı.⁵¹ Yine 25 Eylül 1914 tarihinde adalardan gelen 20 kişilik bir Rum çetesiyle, etraftan yetiştirilen müfrezeler Urla’nın Sükudlu/Sekürlü ile Demirciler Rum köyü

⁴⁶ Smith, A.g.e., s.42.

⁴⁷ Berber, A.g.e., s.17.

⁴⁸ Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, 2007, s.56.

⁴⁹ BOA. HR. SYS. 2101/1-10.

⁵⁰ BOA. HR. SYS. 2101/2-1.

⁵¹ BOA. HR. SYS. 2101/2-7.

arasında çatışmaya tutuşmuşlar, çatışma sonucunda Rum çete mensubu üç kişi ölü, iki kişi ise sağ olarak ele geçirilmiştir. Geri kalan çete üyeleri bir kez daha adalara kaçmayı başarmıştır. Şakilerin adalardan gelmeleri ve tekrardan adalara kaçmalarından Yunani oldukları anlaşılmıştır.⁵² Adalardan Osmanlı sahillerine Rum çeteleri tarafından yapılan baskınların ardı arkası kesilmeyince, Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Said Halim Paşa, Atina Sefaretinden bu hususla ilgili olarak Yunan makamları nezdinde görüşmesini istemiştir. Atina elçisi Galip Kemali Bey, Yunan Başbakanı Venizelos ile yaptığı görüşmenin sonuçlarını 10 Kasım 1914 tarihli yazı ile Said Halim Paşa'ya bildirmiştir. Buna göre; Venizelos yaptığı açıklamalarda, adalarda asla Rum çetelerinin bulunmadığını ifade etmiştir. Venizelos'a göre aslında çete zannedilenler Anadolu'nun eski yerleşik Rumlarıdır. Anadolu'dan adalara göç eden Rumlardan bazıları yeniden memleketlerine dönmek istemişler, bunların Osmanlı sahillerine yaklaşmalarıyla beraber, eşkıya zannıyla üzerlerine ateş açılmıştır. Bunlar kesinlikle eşkıya değildirler. Ancak Yunan Hükûmeti bu gibilerin dahi Anadolu'ya gitmelerine mani olmuştur. Yunan askeri son bir aydır adalarda çok sıkı tedbirler almıştır. Görüşmenin bu şekilde seyretmesi üzerine Galip Kemali Bey, Venizelos'a bir teklifte bulunmuş; tarafların, meselenin halli için küçük vapurlar tahsis etmek gibi bazı müşterek tedbirler alabileceklerini teklif etmiştir. Bunun üzerine Venizelos: *"Hükûmet-i Seniye'yi bu meselede tatmin için gerek münferiden gerekse müştereken her türlü tedbir-i mania ittilhazına hazırım."* açıklamasında bulunmuştur.⁵³ Fakat Venizelos'un bu açıklamalarında hiç de samimi olmadığı kısa sürede ortaya çıkacaktır. Nitekim Selanik Başkonsolosu Ruhi Bey'in 25 Kasım 1914 tarihli yazısından öğrenildiğine göre, Epir'de işleri kalmamış olan çeteciler Selanik'te toplanmaya başlamışlardır. Bunlardan 800 kişisi Çeşme ve civarındaki sahile çıkararak faaliyette bulunmak üzere Selanik'ten hareket etmişlerdir. Ruhi Bey'e göre İngilizler, bu Rum eşkıyalarla doğrudan iş birliği içerisindeyler. İngilizler, I. Dünya Harbi'nin çıkmasıyla birlikte Mısır'da asker toplamaktadırlar. Epir'den Selanik'e gelen çetecilerin bir kısmı Mısır'a gönderilmek üzere İngiltere'nin Selanik Konsolosluğunda gönüllü olarak kaydolurlarken, bir kısmı da komitacılara katılmaktaydılar. Hatta İngiltere'nin Pire Konsoloshanesinde dahi Mısır için gönüllü kaydı yapılmaktadır. Ruhi Bey'e göre bu çete mensuplarının Mısır'a gitmeleri rivayetten ibaret olup, gerçekte gitseler bile Midilli ve Sakız adalarının

---

⁵² BOA. HR. SYS. 2101/2-2.

⁵³ BOA. HR. SYS. 2101/2-11.

karşısındaki Osmanlı sahillerinde acilen tedbir alınması icap etmektedir.⁵⁴ Zira Anadolu sahilleri I. Dünya Harbi boyunca ve sonrasında Milli Mücadele döneminde bile Rum çetelerinin tehdit ve saldırılarına maruz kalmaya devam edecektir. 25 Mart 1915 tarihinde Urla limanında bir motorbotla, haki elbiseli 10 şahıs görülürken, Milas'ın Rum mahallesinde yapılan aramalarda ise bomba bulunmuştu. Dördüncü Kolordu Komutanlığı bu gelişmelerle ilgili olarak gerekli tedbirlerin alındığını beyan ediyordu.⁵⁵

Yunanistan'ın Aydın vilayetinde yürüttüğü propaganda çalışmaları, duygusal ve kültürel bakımdan, İstanbul'dan çok Atina'ya bağlı olan vilayet Rumları arasında oldukça etkili oldu.⁵⁶ Batı Anadolu topraklarına göz diken Yunanistan, bu amacına ulaşabilmek için, yaptığı diğer birçok faaliyetin yanı sıra diplomatik faaliyetlere de oldukça büyük bir önem vermektedir. Anadolu'yu işgal etmeye hazırlanan Venizelos, Ege Bölgesi'nde gerçekleştireceği işgalleri kolaylaştırmak ve buna bir alt yapı hazırlamak için öncelikli olarak Rumların çoğunlukta bulunduğu yerlerde konsolosluklar açmaktaydı. Bu bağlamda Yunanistan sefiri, 14 Ocak 1915 tarihinde Urla'da da bir Yunan Konsoloshanesinin açılması için Hariciye Nezaretine bir takrir vermişti.⁵⁷ Devam eden yazışmalardan Urla'da Yunan Konsolosluğunun çok kısa bir süre sonra kurulduğu anlaşılmaktadır. Zira İzmir Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine 26 Ocak 1915 tarihinde gönderilen yazıdan öğrenildiğine göre, Urla'da Yunan konsolosluğu fakat konsolosla münasebet kuracak bir kaymakamın bulunmadığı ifade edilmekteydi.⁵⁸ Venizelos'un adalar politikası ve Batı Anadolu'da takip ettiği siyaset, bölgede ister istemez bir Türk-Rum gerginliğine de yol açmaktaydı. Cemal Paşa'nın hatıralarında bahsettiğine göre Balkan Harbi'nden sonra Türk unsuru arasında şiddetle hüküm sürmeye başlayan milliyetçilik cereyanı en çok da Aydın vilayetinde etkisini göstermeye başlamıştı. Yunan, Sırp ve Bulgarlardan gördükleri tahammül edilemez işkencelere maruz kaldıktan sonra Osmanlı topraklarına iltica etmeye mecbur kalan yüzbinlerce İslam muhaciri tarafından, yerli Rumlara karşı bazı tecavüzlere başlanmıştır.⁵⁹ Örneğin İzmir Vali Vekili Tefik Bey'in belirttiğine göre, 28 Haziran 1914 tarihinde Urla civarında güpegündüz bir Ermeni yaralandığı gibi, aynı günün gecesinde de yine

---

⁵⁴ BOA. HR. SYS. 2101/3-2.

⁵⁵ BOA. DH. EUM. 3.ŞB. 4/42.

⁵⁶ Berber, A.g.e., s.2.

⁵⁷ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 74/76.

⁵⁸ BOA, DH. ŞFR. 459/33.

⁵⁹ Cemal Paşa, A.g.e., s.88-89.

Urla'da Pınardere mevkiinde üç Rum yaralanmıştı. Aynı gece Seydiköy'ün Bulgurca mevkiinde ise iki çardak basılarak Lamiröl isminde bir Gayr-ı Müslim öldürülürken, Anderiko isminde bir diğer Gayr-ı Müslim yine yaralanmıştı. 16 Temmuz 1914 tarihinde ise Urla'nın Astapolyo mahallesinden Panani isimli bir Rum öldürülmüştü.⁶⁰

Urla ve civarında yaşanan bu gibi güvenlik sorunları kaza halkının göç etmesine neden olmaktaydı. Aydın Valiliği 26 Temmuz 1914 tarihli yazısında Rum halkın hicretine engel olmak için gerekli tedbirlerin alındığını beyan etmekteydi. Buna göre; Urla ile Seferihisar arasında bulunan Göben mevkiinde iki Hristiyan'ı öldüren Seferihisar'ın Ulaş köyünden Yakup'un damadı Osman ile Kizman köyünde katledilen iki Rum'un katil zanlıları ele geçirilmişti. Rum halkın duyulan korkudan dolayı göç etmelerine mani olmak için en azından bir süreliğine aileleriyle birlikte Urla'yı terk etmelerine izin verilmedi. Bununla beraber tüccar ve çiftçinin İzmir'e gelip gitmelerine her zaman için müsaade edilmekteydi. Ayrıca, Urla halkının Eylül ayı gelmedikçe ellerine para geçmeyeceği anlaşıldığı için fakir halkın Düyün-u umûmiye borçlarının tahsili de bir buçuk ay ertelendi. Valiye göre alınan tüm bu tedbirler neticesinde şikâyete neden olacak bir hal kalmamıştı.⁶¹ Fakat Rumlara karşı işlenen cinayetler devam etmekteydi. 26 Temmuz 1914 tarihinin gecesinde Urla'da Helvacılar meydanında iki Rum'a ateş edilmesi sonucu biri ağır surette yaralandı. Yine aynı gece Hristos Caranderas'ın Yeni Efes'teki çiftliğine silahlı kişiler tarafından saldırılarak başta Christos olmak üzere karısı ve üç çocuğu yaralandı. Ayrıca, 13 yaşındaki iki oğlu boğazlanarak öldürüldü.⁶²

Urla'dan gerçekleşen göçün önemli nedenlerinden birisi de firari Rum asker kaçaklarıydı. 1912 yılı başlarından itibaren Osmanlı ordusundaki Rumlar, münferiden veya toplu olarak birliklerinden kaçmaya başladılar. Bu durum, Trablusgarp Savaşı'yla birlikte Aydın vilayetinde de artış gösterdi. Mürettep tümen tarafından 24/25 Eylül 1912 tarihinde İzmir Redif Alayına duyurulan emirde, Gayr-ı Müslimlerin, Müslümanların %25'i oranında askere çağırılması bildiriliyordu. Fakat bu çağrıya uymayan vilayet Rumları, birliklerinden firar etmek suretiyle eşkiya çeteleri kurarak vilayet genelinde korku salmaya başladılar. Bölgedeki Rum köyleri tarafından saklanan ve

⁶⁰ BOA. DH. EUM. EMN. 86/39.

⁶¹ BOA, DH. EUM. EMN. 117/4.

⁶² BOA. DH. EUM. 2.ŞB. 1/19.

destek gören bu çeteler, adalardan gelen Rum eşkıyalara da kılavuzluk ve yataklık yaptılar.⁶³

Hıristiyan Osmanlı vatandaşları, 1908 anayasasına göre askerlik hizmetleriyle yükümlü tutulmuşlardı. Savaşın özelliklerinden ve özellikle de Rumlara duyulan güvensizlikten dolayı Batı Anadolu bölgesindeki Gayr-ı Müslim Osmanlı vatandaşlarına silahsız askerlik görevleri verilmiş ve bunların çoğunluğu amele taburlarına alınmışlardı.⁶⁴ I. Dünya Harbi süresince bu taburlar, silahlı hizmet için kendilerine yeterince güven duyulmayan, şüpheyle bakılan Gayr-ı Müslim Osmanlı uyruklulardan oluşturulmuştur. Üstelik amele taburları oluşturulurken katılımcıların yaşlarına veya fiziksel özelliklerine bile bakılmamıştır. Bu bağlamda söz konusu taburlardan, fiziksel güç isteyen işlerin görülmesinde faydalandığı gibi bunun yanı sıra devlet otoritesi açısından ordudaki güvenilmez unsurları kontrol altında tutmanın bir aracı olarak da görüldüler.⁶⁵

I. Dünya Harbi döneminde Urla, Foça, Çiğli, Kasaba ve Manisa gibi bazı yerleşim merkezlerinde amele taburları oluşturulmuştu.⁶⁶ Bu uygulamayla esasen daha çok Yunan adalarına yakın kıyı şeridindeki Rumlar, göçe zorlanmak isteniyordu. Bu noktada bir tek Rum'a bile ülkeyi terk etmeleri veya Yunanistan'a gitmeleri hususunda doğrudan bir söz söylenilmiyordu. Askerliğe elverişli Rum gençleri, Amele taburlarında toplanarak yol, orman ve yapı işleri gibi fiziksel güç isteyen ağır işlerde çalıştırılmak suretiyle rahatları kaçırılarak huzursuz ediliyorlardı. Nihayetinde ağır çalışma temposu ve angarya işlere dayanamayan Rumlar, bazen birer ikişer, bazen de toplu olarak Ege sahillerimize çok yakın olan adalara ve Yunanistan'a firar etmek zorunda kalıyorlardı.⁶⁷

Buralarda Etnik-i Eteryaya Cemiyeti tarafından birer anarşist olarak yetiştirilen bu firari Rumlara sadece Yunan adalarında değil, Söke kazasındaki Samsun dağında ve Yamaç köyü yakınlarındaki manastırlarda da eğitimler veriliyordu.⁶⁸ Bahsi geçen Rum asker kaçakları, firarilik

---

⁶³ Berber, A.g.e., s.21.

⁶⁴ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002, s.85.

⁶⁵ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s.140.

⁶⁶ Kaygusuz, A.g.e., s.75.

⁶⁷ Taçalan, A.g.e., s.58-59.

⁶⁸ Yaşar Çağbayır, *Söke*, Ayma Matbaası, 1989, s.32.

dönemlerinde Yunanistan ve İtilaf Devletleri ordularında gönüllü olarak görev almaktaydılar. Rum göçmenlerden özellikle Sakız, Sisam ve Midilli adalarında iskân edilmiş olanlar, kaçakçılığı adeta meslek haline getirmiş olup, bu münasebetle çok uzun zamandır Anadolu'ya baskınlar yapan eşkiya ile de bağlantılar kurmuşlardır. İhtiyaç duydukları lojistik malzemeyi sancaktaki Rum yerleşim merkezlerinden sağlayan Rum çeteleri, gerekli insan unsurunu da ağırlıklı olarak yine sancakta yaşayan Rumlardan tedarik etmekteydiler.⁶⁹

Rum asker kaçakları, Mondros'un imzalanmasından sonra, üzerlerinde I. Dünya Harbi sırasında görev aldıkları yabancı orduların üniformaları olduğu halde, Anadolu'ya dönmeye başladılar. İtilaf donanmasına ait gemilerle ve vapurlarla taşınan Rumlar hakkında hiçbir adli işlem yapılmadığı gibi, hükûmet tarafından da *"nezaketle karşılanmaları gerektiği"* hususu askeri mercilere önemle hatırlatılmıştı.⁷⁰ Bu durum Harp yılları boyunca bu şekilde devam etti. Urla'da da ordudan firar eden Rum askerler, bir şekilde daha sonra ailelerini de yanlarında götürdüler.⁷¹

Aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi, İzmir merkezde olduğu gibi Urla kazasında da İzmir'e çok yakın olduğu gerekçesiyle I. Dünya Harbi öncesinde Rum sakinlerini çok fazla göç ettirememişti. İzmir ve Urla'daki Rumlara dokunulmamasının nedeni tamamen siyasiydi. Zira büyük devletlerin konsoloslarının bu şehirde bulunması, ayrıca İzmir ve Urla'nın fazla göz önünde bulunması bu durumun en önemli nedenini oluşturmaktaydı.⁷² Bununla beraber Yunanistan Sosyal Yardımlar Bakanlığı'nın verilerine göre, I. Dünya Harbi yıllarında Urla'dan 3.124 Rum ayrılmıştı. Fakat Urla, Mütareke imzaladığı sırada yine de İzmir sancağı içerisinde Rumların nüfus üstünlüğüne sahip olduğu tek kazaydı.⁷³

Harp yıllarında Urla kazası Demircili Rum köyü, büyük insan kaçakçılığının merkezi haline gelmişti. Sakızlı kayıkçılar, bu işte başrolü oynamaktaydılar. Bu durum Sakızlı kayıkçıların savaş sonlarına doğru yakalanmaları ve İzmir Divan-ı Harbi'ndeki yargılanmaları sırasında buldukları itiraflar sonucunda açığa kavuşmuştu. Kaçırılan Rum gençleri,

⁶⁹ Berber, A.g.e., (1997), s.101.

⁷⁰ Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.71.

⁷¹ BOA. DH. ŞFR. 442/22.

⁷² Berber, A.g.e., s.70.

⁷³ Berber, A.g.e., s.70-71.

Yunanistan ve Makedonya'daki İngiliz ve Fransız ordularına gönüllü olarak yazılmaktaydılar.⁷⁴ Bu asker firarileri bahsi geçen kaçak kayıklarla zaman zaman gizlice Yunanistan'dan Urla'ya dönmekteydiler. Gönüllü olarak katıldıkları İngiliz ve Fransız ordularından Urla'ya haberler getirdikleri gibi, buradan da onlara istihbarat akışı sağlayarak casusluk faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Urla Emniyet Müfettişi Ali İzzet Bey'in belirttiğine göre, Rum asker kaçakları, 28 Şubat 1916 tarihinde yine kaçak kayıklarla ve silahlı olarak geceleyin Urla'ya dönüş yaptılar. Beraberlerindeki silahlardan ürken ailelerinin bu silahların bulunma gerekçesini sormaları üzerine; İngiliz ve Fransızların sabahtan akşama, çok kısa bir süre içerisinde Urla ve civarına taarruzda bulunacaklarını, bu durumda kendilerini Müslümanlara karşı savunmak maksadıyla bu silahları getirdiklerini beyan ettiler. Yine bunların ifadesine göre Urla'da bir İngiliz ve bir de Fransız zabiti gizlenmekteydi ve tüm bu bilgiler kendilerine İngiliz ve Fransızlar tarafından ifade ve tebliğ edilmişti.⁷⁵

Ege sahillerindeki Rumlar için bu türden casusluk faaliyetleri aslında Yunan davasına yapılan bir vatan hizmeti olarak görülmekte olup, sıradan bir hadise halini almıştı. Örneğin Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından İzmir, Antalya ve Menteşe mutasarrıflıklarına gönderilen yazıda, Panayot Dimitraki isimli bir şahıstan bahsedilmekte ve bu şahısla ilgili olarak dikkatli olunması uyarısında bulunulmaktaydı. Casusluk yaptığı anlaşılan Panayot'un 1916 yılı içerisinde düşman adına kayıkla Sisam Adası'ndan Kuşadası'na ve oradan da Sığacık ile Urla'nın Demircili Rum köyü arasındaki bir mevkie gittiği anlaşılmaktaydı.⁷⁶

Yerel yönetimler imkânların el verdiği ölçüde Rum asker kaçaklarını ele geçirmek için mücadele etmekteydiler. Vali Rahmi Bey'in ifadesine göre daha önceden Urla'dan firar etmiş olanlardan 20 kadarı 2 Mart 1916 tarihinde Sığacık cihetinden giriş yaparken yakalanmışlardı. Bunların içerisinde Müslüman olanlar da vardı. Yakalananların verdiği bilgiye göre düşman 17 Şubatta saldırıda bulunacaktı. Fakat bu haberin aslı çıkmadı. Bununla beraber vilayet yönetimi de bir süredir bir tecavüzün gerçekleşeceğini, bunun için düşmanın Midilli ve Sisam'da yığınak yapmakta olduğu istihbaratını farklı

---

⁷⁴ Bayar, A.g.e., s.136.

⁷⁵ BOA. DH. EUM. 3.ŞB. 12/13-5.

⁷⁶ BOA. DH. ŞFR. 63/28.

kaynaklardan almaktaydı. Fakat Vali Rahmi Bey'e göre, bu saldırının yapıpı yapılmayacağını keşif mümkün değildi.⁷⁷

Bu kaçakçılık şebekelerinde Gayr-ı Müslim unsurlar kadar, Müslümanlar da yer almaktaydılar. Örneğin Rahmi Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 30 Kasım 1915 tarihli yazıdan öğrenildiğine göre, Urla'da asker firarilerini sınır dışına kaçırmaktan yakalanan şahıslar arasında üç İslam, altı Rum ve iki de Ermeni bulunmaktaydı. Anlaşılan bu iş, ihanetin de ötesinde ticari bir geçim kapısı haline gelmişti. Üstelik zanlılar, sorgulamada bulunan asker ve polislerin kendilerini dövdükleri iftirasında da bulunmuşlardı.⁷⁸ Bir şekilde serbest kalan bu kaçakçılık çetesi daha sonra da faaliyetlerine aynen devam etmeyi başarmıştı. Bu sefer 18 Ocak 1916 tarihinde, zabıta vekili Necati Efendi'nin tertip ettiği bir pusu ile yeniden ele geçirilen bu 11 şahsa, daha önce de yapıldığı gibi bir kez daha yine aynı şekilde darp ve işkence yapıldığı hususunda Urla Viskonsolosuna şikâyetle bulunulmuştu. Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda Paşanın anlattıklarına göre; bu kişilere sadece sözlü baskı uygulanmış, herhangi bir fiziki işkencede bulunulmamıştı. Bu durum İzmir Kumandanlığında saklanan Urlalı bir Rum doktoru tarafından verilen raporla da sabitti. Öteden beri askeri yetkililer tarafından sadece sözlü olarak bir baskıda bulunulmaktaydı. Söz konusu suçluların sevkleri esnasında ve ikametlerinde rahat ettirilmelerine son derece dikkat edilmiş ve üstelik ele geçirilenler tarafından da kendilerine işkence yapıldığıyla ilgili hiçbir şikâyetle bulunulmamıştı. Enver Paşa'ya göre bu şikâyetle bulunanlar, suçluların henüz ele geçirilemeyen arkadaşlarıydı. Amaçları, yaydıkları bu yalan haberler aracılığıyla, bir şekilde kendilerine askeriyenin müdahale etmesini men etmeye çalışmaktı.⁷⁹

Gerçekte Urla halkının adalarla siyasi olduğu kadar ticari bir ilişkisi de bulunmaktaydı. Nitekim Rahmi Bey, 6 Mart 1916 tarihli beyanatında, sınırlarımız dışından Urla sahiline çıkan şahıslardan ele geçirilen üçünün sorgulanması sonucunda bunların çoğunluğunun ticaret için adalara gidip oralarda kalmış ihtiyarlardan ibaret olduğunu ve birkaçının da asker firarisi

---

⁷⁷ BOA. DH. ŞFR. 511/97.

⁷⁸ BOA. DH. ŞFR, 499/56.

⁷⁹ BOA. HR. SYS. 2979/12.

olduğunu ifade etmekteydi. Bunların hepsi de Urla ve Gülbahçe ahalisindendi.⁸⁰

Urla'daki Rumların Yunanistan'a kaçırılmalarında Rum eşkıyalar da aktif bir rol oynamaktaydılar. Urla'da bazı Rumların Urlalı Yorgi Efe ile Aleko Maleona isimindeki iki şaki tarafından Yunanistan'a kaçırıldıklarının haber alınması üzerine haklarında takibat başlatılmıştı. Yapılan takibat neticesinde Aleko 6 Mart 1916 tarihinde gizlendiği hanede mavzer tüfeğiyle beraber ele geçirilmişti.⁸¹ Liman Von Sanders Paşa hatıralarında, yapılan tüm resmi ikazlara ve alınan tüm tedbirlere rağmen sahil kesimindeki Rumların casusluk faaliyetlerinin 1916 yılı içerisinde de önlenemediğini kaydetmektedir. Bu yıl içerisinde casusluk sonucunda elde edilen istihbarat sayesinde Ege sahillerindeki Türk köyleri kıyının açığındaki adalardan gelen Rum çeteleri tarafından sıklıkla saldırıya uğramış, kadınlar, çocuklar ve hayvan sürüleri çalınarak köyler ateşe verilmiştir. Rumların yaşadığı sahildeki diğer yerleşim merkezleriyle birlikte Urla kazası da şüphesiz ki bu durumdan payını alacaktır. Yabancı bir gözlemci olarak Liman Paşa, sözlerinin devamında Rumlar hakkındaki düşüncelerini *"Türklerin elindeki Doğu Akdeniz'in bu sakinlerinin karakter özelliklerine hiçbirimizin sempati beslemediğini, herhalde herkes anlayacaktır."* şeklinde oldukça manidar bir şekilde ifade etmektedir.⁸²

Adalardan Ege sahillerine gelen Rum eşkıyalar, casusluğun yanı sıra soygun, gasp ve özellikle de hayvan hırsızlığı gibi faaliyetlerde de bulunmaktaydılar. Çalınan hayvanlar, Osmanlı'nın savaştığı devletlerin ordularına satıldığı gibi, değerinin çok altında cüzi paralar karşılığında Rum ve Ermeni tüccarlara da satılmaktaydılar. Bu durum kolay zenginleşmenin bir aracı olarak görüldüğü için Ermeni ve Rum tacirleri tarafından bu eşkıyalar sürekli olarak teşvik edilmekteydiler.⁸³ Bu hususla ilgili olarak, Talat Paşa tarafından Aydın vilayetinin yanı sıra Mentеше, Karesi ve Antalya mutasarrıflıklarına gönderilen yazı olayın boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Paşa, yazısında, 1915 yılının Ağustos ayı içerisinde 200 kişilik bir çetenin hayvan hırsızlığı maksadıyla Sisam Adası'ndan Kuşadası'na

⁸⁰ BOA. DH. ŞFR. 512/7.

⁸¹ BOA. DH. EUM. 3.ŞB. 12/26.

⁸² Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, (E. B. Özbilen, Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s.198-199.

⁸³ Mustafa Zahit Öner (Hazırlayan), Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti (Matbuat Müdüriyeti Vesaik-i Resmîyeye Müsteniden Kaleme Alınmış Garbi Anadolu'daki Son Yunan Fecayiine Aid Risaledir), Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020, s.354.

gececeğinin haber alındığını, bu nedenle acilen gerekli önlemlerin alınması gerektiğini talep etmekteydi.⁸⁴

2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Urla'ya Gerçekleştirilen Düşman Bombardımanı

Urla, I. Dünya Harbi yıllarında sıklıkla düşman devletlerin saldırılarına da maruz kalmış, bu noktadan hareketle şehrin tahliye edilip edilmeyeceği meselesi, savaş yılları boyunca İTC tarafından çoğu kez tartışmaya açılmıştır. Tahliye meselesinde şüphesiz ki, şehrin nüfusunun ağırlıklı olarak Rumlardan oluşması oldukça etkili olmuştur. Urla'ya gerçekleştirilen savaş yıllarındaki düşman taarruzlarıyla ilgili olarak Liman Von Sanders Paşa, şu bilgileri kaydetmektedir: *“İzmir ile Urla arasındaki sahile yakın giden şose de aynı şekilde sık sık topraklarla dövülüyor, oradaki binalar ile köprüler yıkılıyor ve gündüzleri her nevi ulaşım tehlikeye düşüyor veya kesiliyordu. Neredeyse tamamen Rumların yaşadığı Urla da birkaç kere gemilerin açtığı ateşle zarar görmüştü. Urla'dan üç kilometre kadar uzaktaki küçük Urla limanında bulunan birçok Türk gemisi top ateşiyle batırılmıştı. Limanda bulunan pek az sayıdaki ev, içinde oturanlar sürekli olarak tehlikeye maruz kaldıkları için nihayet tahliye edilmişlerdi.”⁸⁵*

1 Kasım 1914 tarihinde İngiliz bandıralı iki torpido, Urla limanına gelerek limanda bulunan Birun gambotu ile Kınalı Ada vapurunun kendilerine teslim edilmesi teklifinde bulunmuşlardır. Bu teklifi reddeden kaptanlar tarafından gemiler ateşe verilmiş ve mürettebatları ise karaya çıkmıştır. Bunun üzerine düşman torpidoları, limandaki bahsi geçen gemileri top atışıyla tahrip etmişlerdir.⁸⁶ Batırılarak tahrip edilen Kınalı Ada vapurunun değeri üç bin Osmanlı lirası olarak belirlenmiştir.⁸⁷ Savaş döneminde, Mart 1915 tarihinde İzmir'de Urla ve diğer sahillerimizin düşman donanmaları tarafından abluka altına alındığı, giriş ve çıkışın engellendiği şayiası çıkmıştı.⁸⁸ Urla'nın Saib iskelesi, 4 Mayıs 1915 tarihinde bir düşman torpido ve muhribi tarafından gülle atışlarıyla saldırıya uğramış fakat saldırı sonucunda gerek nüfus bakımından gerekse de maddi açıdan herhangi bir kayıp yaşanmamıştı.⁸⁹ 19 Nisan 1916 tarihinde Urla

⁸⁴ BOA. DH. ŞFR. 55/81.

⁸⁵ Sanders, Ag.e., s.162-163.

⁸⁶ BOA. DH. EUM. 3.ŞB. 1/19.

⁸⁷ BOA. DH. EUM. 5.ŞB. 13/25.

⁸⁸ Kaygusuz, A.g.e., s.80.

⁸⁹ BOA. DH. EUM. SSM. 53/29.

istikametinden gelen bir uçak, Yenikale istihkâmlarından açılan ateş üzerine bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı. 25 Nisan 1916'da bir düşman torpidosu Karaburun sahillerini top ateşine tutmuştu. 26 Nisan 1916 tarihinde ise Yenikale üzerinde uçmak isteyen bir düşman uçağı açılan ateş nedeniyle bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştı. Özellikle sivil halkın moralini bozmak amacıyla gerçekleştirilen bu deniz ve hava saldırıları sonuçsuz kalmakla birlikte bundan sonraki süreçte de aralıklı fakat daha etkili bir şekilde yapılmaya devam edecekti.⁹⁰ Bu durum merkezi hükûmet tarafından endişeyle karşılanmıştır. Örneğin Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Aydın vilayetine gönderilen 12 Şubat 1916 tarihli telgrafta, düşmanın ara sıra Urla'ya taarruzda bulunduğu belirtilmiş ve bu hususla ilgili olarak Gayr-ı Müslimlerin durumu hakkında bilgi istenilerek gerekli tedbirlerin alınması talep edilmiştir.⁹¹

Urla, 1916 yılının Nisan ayı içerisinde İtilaf kuvvetleri tarafından bu sefer hem deniz hem de hava yoluyla bombalanmıştır. Bombardıman sonucunda Rumların kilise, mektep ve hanelerinde hasarlar meydana gelmiştir. Atina sefirinin Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıdan öğrenildiğine göre, gerçekleşen bombardıman üzerine Yunan Başvekil ve Hariciye Nazırı İskolodis, İngiltere Hükûmeti nezdinde teşebbüslerde bulunarak Urla'daki Rum tebaanın zararlarının tazmini hususunda yardım istemiştir. Oysa Atina sefirine göre, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın Urla'da Rumlarla beraber zarar gören Osmanlıya mensup tüm halkların çıkarlarının korunması gerekmektedir ve bu gayri adil tutumundan dolayı Mösyö İskolodis şiddetli bir şekilde protesto edilmelidir.⁹²

Urla'nın düşman tehdidi altında bulunması, bunun yanı sıra buradaki Rum Osmanlı vatandaşlarının bir ihanet sürecine girerek başta eşkıyalık faaliyetleri olmak üzere casusluk, askerlikten firar, sabotaj, propaganda ve Osmanlı Devleti aleyhine nümayiş düzenleme gibi bir dizi devlet aleyhinde faaliyette bulunmaları Urla Rumlarının da göç ettirilmesini sürekli olarak yöneticilerin gündeminde tuttu. Yunanistan'ın I. Dünya Harbi'ne girmesi durumunda Rum nüfusun yoğun olduğu Urla, Söke ve Kuşadası gibi yerleşim merkezlerindeki Rumların Ege sahillerinden uzak iç kesimlerdeki farklı bölgelere yerleştirilmelerine karar verilmişti. Bununla beraber şayet

---

⁹⁰ Kaygusuz, A.g.e., s.81.

⁹¹ BOA. DH. ŞFR. 60/299.

⁹² BOA. HR. SYS. 2419/38.

Yunanistan Batı Anadolu sahillerine bir saldırı gerçekleştirir ise İzmir Rumları da geçici bir süreliğine Anadolu'nun içlerine sevk edileceklerdi.⁹³ Fakat yukarıda da açıkladığımız üzere daha çok siyasi nedenlerle bu göç hep ertelendi. Bazı istisnai göçler haricinde Urla'daki Rumlar toplu olarak hiçbir zaman göç ettirilmediler. Gülbahçe bu istisnalardan biriydi. Urla'nın Gülbahçe (Rodonas) köyü, çoğu, adalardan gelmiş olan yaklaşık 2.500 kişilik nüfusuyla gerçekte bir kasaba görünümündeydi. Bunlar, Osmanlı uyruklu oldukları halde, Harbin başlarında Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olduğu İngiltere lehine bir casusluk ağı kurmuşlardı. Milioris, bu hususla ilgili olarak Gülbahçe Rumlarında, 1821 yılından beri bir palikaryalık ve yüksek ulusal duygu geleneğinin bulunduğu, 1897 Dömeke Harbi'nde 120 palikaryanın Gülbahçe'den gizlice kaçarak Yunan ordusunda gönüllü olarak savaştıklarından bahseder. Fakat İngiliz casusluk servisinde çalışmalarının bedelini çabuk ödemişler ve kasaba sakinleri 1915 yılında Anadolu içlerine ve Alaşehir bölgesine sürgüne gönderilmişlerdir.⁹⁴ Devlet yetkililerinin böyle bir tedbir almalarında, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte düşmana ait denizaltı gemilerinin kıyılardaki Rumlar tarafından ikmalinden duyulan endişe oldukça etkili olmuştur.⁹⁵

Urla'nın tahliyesi meselesi savaş yılları boyunca farklı tarihlerde hep gündeme geldi. İzmir Valisi Rahmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine yaptığı 27 Şubat 1916 tarihli açıklamadan anlaşıldığına göre; Kolorduya I. Ordu Kumandanlığından gelen telgrafta, ahalinin hayatı için Urla kazasının tahliyesinin Başkumandanlık Vekâletinden izin alınarak uygunluğu bildirilmiş ve tahliye için Aydın vilayetine müracaat edilmişti. Rahmi Bey, bu teşebbüsün Yunanlılar nezdinde yapacağı tesirden çekinerek Dâhiliye Nezaretine ne yolda hareket edilmesi gerektiğini sormaktaydı.⁹⁶ Bir gün sonra Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Aydın vilayetine çekilen telgrafta, askeri bir zorunluluk olmadığı takdirde Urla'nın tahliyesinden şimdilik vazgeçilmesi isteniyor ve durumun Başkumandanlık vekâletine yazıldığı bildiriliyordu.⁹⁷ Rahmi Bey, yine Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 5 Mart 1916 tarihli telgrafta Urla'nın tahliye edilmesinin sakıncalarına dikkat çekiyordu. Vali Bey'in beyanatlarına göre, Urla'nın hemen hemen bütün sakinleri

---

⁹³ BOA. DH. ŞFR, 509/27.

⁹⁴ Nakracas, A.g.e., s.72-73.

⁹⁵ Nakracas, A.g.e., s.122.

⁹⁶ BOA. DH. ŞFR. 511/14.

⁹⁷ BOA. DH. ŞFR. 61/149.

Rumlardan, 10.000 kadarı da Yunanlılardan oluşmaktaydı. Bunların tahliyesi Yunanistan'la olan siyasetimizi olumsuz etkileyebileceği gibi, Yunanlıların Anadolu'yu işgaline de neden olabilecekti. Üstelik böyle bir işgal vukuunda yerli Rumlar da nefret dolu bir şekilde hareket edeceklerdi. Oysaki mevcut durumda düşmanın halen İzmir'e bir çıkarma yapması ihtimal dâhilinde gözüküyordu. Kaldı ki böyle bir tahliye durumunda Uurla'nın İslam nüfusuyla doldurulması da mümkün görünmediğinden şehir harabeye dönecekti.⁹⁸ İzmir Valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Mayıs 1916 tarihli belgeden öğrenildiğine göre Rumların Anadolu'nun içlerine nakli bu kez kolordu tarafından talep edilmekteydi. Kolordu, Uurla civarındaki Gülbahçe ve Bağcılar'da mevcut askeri durumun, bir nümâyişe yol açmasından duyduğu endişeden dolayı bu iki merkezde ikamet eden 2829 Rum nüfusunun dâhile sevkini lüzumlu görmekteydi. Rahmi Bey, kolordunun askeri gerekçelerinin yanı sıra, yine siyasi kaygıları dile getirerek Dâhiliye Nezaretinden ne yapılması gerektiğiyle ilgili görüş sormaktaydı.⁹⁹ 1916 yılı içerisinde Rumlar taşkınlıklarına ve faaliyetlerine hız verdikleri gibi, düşman devletler de belirli aralıklarla Uurla'yı bombardıman etmeyi sürdürdüler. Bu durumda Rumların iç kesimlere göç ettirilmeleri kaçınılmaz gözükmekteydi. Gelişmeler karşısında Uurla'dan 25.000, Seferihisar'dan 2.500 ve Söke'den ise 17.000 Rum, trenlerle Isparta ve Afyonkarahisar taraflarına sevk edilmişlerdir.¹⁰⁰

Balkan Harbi'nden sonra Teşkilat-ı Mahsusanın bilinçli politikalarıyla Batı Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalan yerli Rumlar, Yunanistan'ın planlamaları doğrultusunda askeri bir eğitimden geçirildikten sonra Mütarekenin imzalanmasından itibaren Ege sahillerine gizlice geri dönmeye başladılar.¹⁰¹ Nitekim I. Dünya Harbi döneminde, özellikle de 1915 ve 1916 yıllarında savaşın olağanüstü koşulları nedeniyle Anadolu'nun içlerine sevk edilmiş olan Uurla, Söke ve Kuşadası kazalarına bağlı bazı Rum köylerinin halkı ile İzmir Körfezi sahilinde ikamet eden bir kısım Rumların, eski ikametgâhlarına dönmeye başladıkları Aydın valisi Nurettin Paşa tarafından

---

⁹⁸ BOA. DH. ŞFR. 511/135.

⁹⁹ BOA. DH. ŞFR. 520/62.

¹⁰⁰ BOA. DH. ŞFR. 533/68-1.

¹⁰¹ Tekeli ve İlkin, A.g.e., s.60; Ethem Atnur, "Millî Müadelede Kuvay-ı Milliye Rum ve Ermeni İlişkileri", Atatürk Dergisi, 1(6), 2010, s.71.

Dâhiliye Nezaretine gönderilen 25 Aralık 1918 tarihli telgraftan da öğrenilmektedir.¹⁰²

Dönen Rumlar, başta Yunanistan olmak üzere, Mavri Mira Cemiyeti, Yunan Kızılhaç'ı ve Patrikhane gibi örgütlü yapıların desteğiyle planlı ve programlı bir şekilde hızla silahlanmaya başladılar. Bu nedenle Köylü gazetesi, 28 Kasım 1918 tarihli sayısında "*Kimler silahlanıyor*" başlığını atarak gerçekte silahlananların Rumlar olduğuna dikkat çekmekteydi. Anadolu gazetesi de aynı mesajları içeren haberlerle okuyucularına sesleniyordu.¹⁰³ Rum çetecilerin bir kısmı, İngiliz veya Yunan askeri üniformaları giyerek faaliyet göstermekteydiler. Bu bilinçli uygulanan bir taktikti. Çünkü Türk askerlerine, düşman devletlerin askerleriyle çatışmaya girmemeleri hususunda emirler verildiği herkes tarafından bilinmekteydi.¹⁰⁴

Bazen de Rum eşkıyalar kendilerini Türk köylüsüne mahsus elbiseler içinde göstererek ve Türkçe konuşarak Rum köylerini basmaktaydılar. Hatta bunun için İzmir ve havalisinde pek çok zeybek elbisesi tedarik ederek bunları yerli Rumlara dağıtan Yunanistan'ın Müslüman ve Hıristiyan ahaliyi katlederek suçu Müslüman halkın üzerine atmayı amaçladığı görülmektedir. Yerli Rumlardan oluşan bu çetelerin kurulmasında ve eğitilmelerinde Yunanistan'dan gizli bir şekilde gelen Yunan subayları önemli bir rol oynamışlardır. Türkçe bilen Rum ve Ermenilere bu elbiseler giydirilmek suretiyle, işlenen suçların Türk çeteleri tarafından icra edildiği kanaati uyandırılmaya çalışılmıştır. Böyle bir aldatmacayla, Türklerin Rumları katlettiği yalan haberini bölgede hemen yaymak suretiyle İtilaf devletlerinin müdahalesi amaçlanmıştır.¹⁰⁵

Rumları silahlandıran ve çete faaliyetlerini organize eden Mavri Mira Cemiyeti, bütün talimatlarını direkt olarak Venizelos'tan almaktaydı. Cemiyet, Patrikhanenin bünyesinde teşekkül ettirilmişti.¹⁰⁶ Celal Bayar'ın hatıralarında ifade ettiğine göre; sokakları dolduran kalabalıklardan tutun da bütün Rum kurulları ve Osmanlı parlamentosundaki Rum mebusları tüm

¹⁰² BOA. DH. ŞFR. 599/134.

¹⁰³ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Z. Arıkan, Haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.8-9.

¹⁰⁴ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, 1974, s.50.

¹⁰⁵ Bahsi geçen hususlarla ilgili olarak çok sayıda belge bulunmaktadır. Örnek belgelerden birkaçı için bkz: BOA. DH. KMS. 52/50; BOA. DH. EUM. AYŞ. 75/57-2; BOA. DH. EUM. AYŞ. 33/8.

¹⁰⁶ Ali Güler, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.36.

emir ve talimatları Mavri Mira Cemiyeti'nden almaktaydılar. Bu durum bütün siyasi akımların bir merkezden idare edildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktaydı.¹⁰⁷

Türk istihbaratı tarafından edinilen bilgilere göre, Yunanistan tarafından Batı Anadolu'ya farklı kimlikler altında subaylar, papazlar ve öğretmenler gönderilmekte, kaçak yollarla ajanlar sokulmaktaydı. Tüm bu çalışmalar bölgedeki Rumları büyük bir ayaklanmaya hazırlamak için yapılmaktaydı.¹⁰⁸ Bu durum aslında Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi sonrasında ve I. Dünya Savaşı boyunca Gayr-ı Müslim unsurları göçe tabi tutarak ne kadar haklı bir tutum sergilediğini açıkça göstermekteydi.

3. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanmasından İzmir'in İşgaline Kadar Olan Süreçte Rum Faaliyetleri

1918 Kasımından sonra Rumlar, hemen hemen Anadolu'nun genelinde büyük bir coşku içerisinde, her tarafı karıştırmak isteyen bir tavır içerisinde girdiler. Hükûmet organlarının işlevini kaybetmesi bu durumun en önemli nedenini oluşturmaktaydı.¹⁰⁹ Mütarekeyi takip eden günlerde İzmir Limanına gelen İtilaf donanması gemileri, İzmir'de galip devletlerce kurulan "Abluka ve Seyrüsefer Kumandanlığı" "Siyasi ve askeri temsilciler" bölgedeki Rum halkın şımarmasına ve birçok taşkınlıklara sebebiyet vermiş, İzmir ve çevresindeki asayiş büyük ölçüde bozulmuştu.¹¹⁰ Megali İdea'yı hayata geçirmek için artık uygun zaman ve ortamın doğduğu düşüncesi Rumlarda hâkim olmuştu. Bu nedenle İzmir'de yayınlanan bütün Rum gazeteleri, Osmanlı Devleti'nin yeryüzünden kaldırılması gerektiğinden ve İzmir'in Yunanistan'a ait olduğundan dem vurup, bu doğrultuda haberler yapmaya başladılar.¹¹¹

Hiç şüphe yok ki, bölgede yaşanan karışıklıkların arka planında, yerli Rumlar üzerinde kuvvetli bir etkiye ve saygınlığa sahip olan İzmir Rum Metropoliti Hrisostomos bulunmaktaydı. Yaman bir çeteci ve azılı bir Türk düşmanı olan Hrisostomos'un emriyle dışarıdan getirilen Rumlar tarafından Ege sahillerinde köyler kurulmakta ve bu Rumlar, kıyılarımızdaki şehir ve

¹⁰⁷ Bayar, A.g.e., s.129.

¹⁰⁸ Taçalan, 1981, s.58.

¹⁰⁹ Bayraktar, A.g.e., s.35.

¹¹⁰ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınları, 1987, s.170.

¹¹¹ Kaygusuz, A.g.e., s.142.

kasabalarımıza gerçek yerlilermiş gibi yerleştirilmekteydi. Bunlara bölgede kaos yaratarak ayaklanma çıkarma düşüncesi bizzat Hrisostomos tarafından empoze edilmekteydi.¹¹²

Aydın vilayetindeki demografik yapıyı kendi lehine değiştirmeye çalışan Yunanistan, takip ettiği imha politikasıyla bölgedeki Türkleri göçe zorlamış ve onlardan boşalan yerlere de Rum-Yunan göçmenler yerleştirmiştir. Celal Bayar'ın verdiği şu bilgiler Yunanistan'ın bölgede yaptığı hazırlıkların ölçeğini ortaya koymak açısından oldukça büyük önem arz etmektedir: “Elimizdeki vesikalar inanılmaz hazırlığın ne derece ilerlediğini gösteriyordu. Nefs-i Ayvalık'ta 35.000, Edremit'ten İzmir'le Karşıyaka'sına kadar 100.000, Urla Yarımadası'nda 75.000 Rum vardı. Bunlardan Edremit'ten İzmir'e kadar olanlar Midilli'ye, Urla ve çevresi ise Yunan Genel Kurmayı tarafından nazari olarak Sakız'a bağlanmıştır”.¹¹³ Mütareke ortamı içerisinde, alınan tedbirlerin tam olarak uygulanması asla mümkün olamadığı için Yunanistan ve adalardan Ege sahillerine gerçekleşen Rum geçişine, Mütareke sonrası dönemde de bir türlü engel olunamamıştır. Konunun önemine binaen bu husus, 12 Nisan 1919 tarihinde Vükela Meclis'inde de müzakere edilmiş ve bir şekilde Anadolu'ya geçmeyi başaran Rumların bu geçişlerinin önlenmesi için gerekli tedbirlerinin alınması kararlaştırılmıştır.¹¹⁴

Sahile yakın adalara gönderilen ve bu adalarda oluşturulan Yunan çeteleri, yolcu olarak İzmir'e gelmeye ve İzmir'de metropoliten emri altında esaslı bir teşkilat oluşturmaya başlamışlardı.¹¹⁵ Hrisostomos İzmir'e tüm Batı Anadolu Bölgesi için tasarlanan bir planı icra etmek amacıyla gelmişti. Gerçekten de onun gelmesiyle birlikte Ege'nin her tarafında ayaklanmalar baş gösterecekti.¹¹⁶

İzmir bölgesindeki Yunan müdahale ve tahrikleri kendisini daha çok Urla, Söke ve Ayvalık kazalarında göstermekte olup, tüm faaliyetler bizzat İtilaf mümessillerinin gözü önünde ve onların destekleriyle yürütülmekteydi. İzmir'de “Yunan Kızılhaç Teşkilatı” ve “Küçük Asya Cemiyeti'nden” başka 2000

¹¹² Asaf Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, (Sadeleştiren: Hüseyin Kuruüzüm), Kolalı Matbaası, 2005, s.24; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt 1)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, s.172-173.

¹¹³ Bayar, A.g.e., s.104.

¹¹⁴ Adnan Sofuoğlu, *Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi,1994, s.41.

¹¹⁵ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s.3.

¹¹⁶ Taçalan, A.g.e., s.137.

kadar silahlı, gizli bir Rum kuvveti de oluşturulmuştu. Bu Rum eşkıyalar, İzmir şehrinin içinde ve civarında, Osmanlı emniyet kuvvetlerine saldıracak kadar, cüretlerini artırmışlardı.¹¹⁷ Urla; İzmir ve Çeşme arasında önemli bir yerleşme merkezi olarak kabul edildiği için Yunanistan tarafından Ayvalık ve Söke'ye gösterilen önem buraya da verilmiş, ayrıca ünlü iskelesi askeri düşünceler için ayrılmıştı. Özellikle Urla Rumları bölgenin baş belası olarak görülmekteydi. Yörede faaliyet gösteren Yani Çetesi'nin asıp kestiğinin haddi hesabı yoktu.¹¹⁸ Söke'de uygulanan Yunan stratejisi hemen hemen aynı günlerde Urla'da da başlatılmıştı. Seferihisar ve Çeşme'deki Türk köylerine düzenlenen baskınlar hep Urla'dan sevk ve idare edilmekteydi. Çeşme, Seferihisar kıyılarından Osmanlı topraklarına gizlice giriş yapan Yunan subayları özellikle Urla'da rahat ve geniş bir çalışma ortamı bulmuşlardı.¹¹⁹ Nitekim Urla ve civarındaki Türkler tecavüzlere maruz kalmaya başladılar. Kısa süre içerisinde yollarda bağ ve bahçelerinde birer ikişer öldürülenlerin sayısı yüzü geçti.¹²⁰

1918 yılının sonlarına doğru Rumların yaptıkları taşkınlıklar ve düzenledikleri nümayişler sadece İzmir'de değil yakın çevresinde de korku ve endişeyle takip edilmekteydi. Nitekim İzmir'de Yunan bayraklarıyla yapılan gösteriler üzerine Saruhan mebusları Mustafa İbrahim ve Mehmet Sabri Beyler, Meclis-i Mebusan'a bir önerge vererek Dâhiliye Nezareti tarafından cevaplandırmasını talep etmişlerdir. Söz konusu önergede; hükûmetin meydana gelen olaylardan haberinin olup olmadığını, eğer haberi var ise bu hususla ilgili olarak ne gibi önlemlerin alındığının cevaplandırılması istenilmekteydi.¹²¹ Oysa Mondros Mütarekesi sonrası hükûmetin politikası çeşitli etnik unsurlar arasında bir uyum sağlamak, toprak kardeşliği sevgisi yaratmak ve genel güvenliği sağlamak konularında toplanıyordu. Mütareke bütün olumsuzluklarına karşın, ülkede göreceli de olsa bir ferahlık ortamı yaratmıştı. Hükûmet, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın imzasını taşıyan 2 Kasım 1918 tarihli vilayetlere, müstakil sancaklara ve ordulara duyurduğu bildirilerle böyle bir ortamın oluşmasını amaçlamıştı.¹²²

---

¹¹⁷ TİH I, 1962, 135.

¹¹⁸ Türkmen Parlak, *İşgalden Kurtuluşa I Yunan Ege'ye Nasıl Geldi (İlk Günler)*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, 1982, 394.

¹¹⁹ Parlak, A.g.e., 394.

¹²⁰ Bayar, A.g.e., s.136.

¹²¹ BOA. DH.İ.UM. EK. 112/16.

¹²² Bayraktar, A.g.e., s.35.

Mütareke'de eşkıyalık, toplumu derinden sarsan bir kaos dönemi ile birlikte ve devlet otoritesinden kurtulmanın getirdiği cüretle her türlü etnik, dinsel, ekonomik, politik farklılıklardan yararlanmak suretiyle sahneye çıktı. Ordunun terhis edilmesi ve devletin merkez ve taşra teşkilatlarının her anlamda etkisiz hale getirilmesi sonucunda eşkıyalık olgusu gittikçe güç kazandı ve bir meslek halini aldı.¹²³

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Rum eşkıyalar, faaliyet sahalarını Kasım ve Aralık ayları boyunca sahil kesiminden daha iç bölgelere doğru kaydırmaya başladılar.¹²⁴ Ege Bölgesi'nde teşkilatlı Rum çete faaliyetleri daha 6 Ekim 1918 tarihinde başlamıştı.¹²⁵ Nitekim 6 Ekim 1918'de Çeşme'den İzmir'e gelmekte olan yolcu arabalarına Urla civarında 12 kişilik bir Rum çetesi tarafından saldırılmıştı. Saldırı sonucunda iki Müslüman arabacı ölümlen, yolculardan bir kısmı da yaralanmış ve yolcular soyulmuştu.¹²⁶ 6 Ekim tarihinde meydana gelen hadise ile ilgili olarak 17. Kolordu Komutanlığı'ndan, Harbiye Nezaretine gönderilen şifreli telgrafta şu ifadeler yer almaktadır, "...çeteye mensup olması muhtemel on sekiz yaşlarında Vasil oğlu Panayot namında bir şahıs arabacılara ait kanlı bir çadır ile derdest ve diğerlerinin de hala firarda olduğu arz edilmiş idi. İşte bu çete efradından olup, esnayı müsademeyle mahruc elyevm Urla'nın Bahçeli mahallesinde tahtı tedavide olduğu haber alınan Gülbahçeli Nikoli ve Ledperki nam şahıs, hane sahipleriyle birlikte derdest edilmiştir".¹²⁷ Gelişmeler üzerine 8. Ordu Komutanlığı, 6 Kasım 1918 tarihinde, Rum eşkıya ve firarilerin ülkedeki güvenliği ihlal etmek maksadıyla girişimde bulunma ihtimallerinin oldukça yüksek olduğunu kendisine bağlı birliklere bildirdi. Bu bildirimden üzerinden henüz sadece iki gün geçmişti ki, 8 Kasım 1918 gecesi araba ile Çeşme'den Urla'ya gitmekte olan 5 yolcu, kimlikleri belirsiz, ancak konuştukları dilden Rum oldukları anlaşılan 15 kişilik bir çete tarafından soyuldular.¹²⁸

Urla'da bulunan, 17. Kolordu, 56. Tümen, 173. Alay, 3. Tabur Komutanı'nın, İngiliz istihbarat subayı S. Barker'a gösterdiği resmi kayıtlara göre; 18 Aralık 1918 tarihinde sayıları 10-15 kişi civarında olan silahlı Rum

¹²³ Bayraktar, A.g.e., s.41.

¹²⁴ Ahmet Mehmetefendioğlu, *İşgal Öncesinde ve İşgalde Söke'de Güvenlik, Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Önderleri*, (G. Güneş. Ed.), Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yayınları, 2007, s.31.

¹²⁵ Sofuoğlu, A.g.e., s.39.

¹²⁶ Tansel, A.g.e., s.87.

¹²⁷ Çakmak, A.g.e., s.85.

¹²⁸ Berber, A.g.e., (1997), s.99.

çeteleri, Yeni Kale'ye gitmekte olan iki askeri, Urla'nın bir mil dışında soymuşlardı. Rum çeteler, kısa bir süre sonra ise yine aynı mevkide bu sefer de iki üç Türk köylüsünün 100 lirasıyla bazı ziynet eşyalarını ve saatlerini gasp etmişlerdi.¹²⁹ Rumların taşkınlıklarına ve bölücü faaliyetlerine ara vermeksizin devam etmeleri üzerine, hükûmet de gelişmelere kayıtsız kalamamıştı. Sadrazamlık makamı 12 Aralık 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; İzmir'deki Rumların devam ettirdikleri gösterilerin bölgedeki güvenliği zarara uğrattığı, devleti ve İslam ahaliyi rencide ettiği, artık tahammül edilemez bir hal aldığı ifade edilmekteydi. Durumun hassasiyetine binaen bu nümâyişlere bir an önce son verilmesi gerektiği İtilaf Devletleri temsilcilerine de bildirilmişti.¹³⁰

Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından Aydın vilayetine gönderilen 1 Ocak 1919 tarihli telgraftan öğrenildiğine göre, 19 Aralık 1918 tarihinde, İzmir'den Çeşme'ye gelen arabalar, Urla'nın Gülbahçe mevkiinde silahlı 30 kişilik bir Rum çetesi tarafından durdurularak yolculardan biri dört yerinden yaralanmış, Müslüman bir kadının parmağındaki yüzükler de kama ile çıkartılmak suretiyle gasp edilmişti. Bir hafta zarfında aynı yerde bir Müslüman öldürülürken, sürülerden koyunlar çalınmış ve bu güzergâhtan geçen arabalar defalarca soyulmuştu.¹³¹ Aydın Valisi Ethem Bey tarafından 13 Ocak 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifre telgraftan öğrenildiğine göre; takip ve ele geçirilmeleri için iki kuvvetli müfreze gönderilmişti. Bununla beraber Rum asiler, bir türlü yakalanamamış ve Urla ile Çeşme arasındaki nakliyatın sekteye uğraması devam etmişti. Aynı hadisenin 8 Ocak 1919 tarihinde bir kez daha tekrar etmesi üzerine, Jandarma Tabur Kumandanı beraberinde 50 askerle birlikte Urla'ya sevk edilmişti. Yapılan soruşturma neticesinde ele geçirilen iki şahsın ifadesinden, meydana gelen olayların faillerinin Urla'nın yerli Rumları oldukları anlaşılmıştı. Soruşturmada, yerli Rumların, Urla'da asayişin olmadığını göstermek maksadıyla bu eylemleri yaptıkları öğrenilmişti. Söz konusu Rumların aranılmasına devam edildiği gibi Urla'daki jandarma mevcudu da 76'ya çıkarılmıştı. Ayrıca Urla'da bulunan nizamiye taburunun yardımı sağlanmış ve nizamiye askerlerinin takviye edilmesi gerektiği de kolorduya bildirilmişti. Urla Kaymakamlığına göre olayların önlenmesi için, zamanında Yunanistan ve adalara firar etmiş fakat şimdi peyderpey dönmekte olan

¹²⁹ Berber, A.g.e., (1999), s.69.

¹³⁰ BOA. BEO. 4546/340884-1.

¹³¹ BOA. DH. ŞFR. 95/4.

birtakım Rumlarla Yunan eşkıyalarının Osmanlı sahillerinden giriş yapmalarının önlenmesi gerekiyordu. Bu nedenle Osmanlı özel istihbaratının yardımına ihtiyaç vardı. Bu özel istihbaratın temin edilebilmesi için mahalli yönetim tarafından Aydın Vilayetinin örtülü ödeneğinden 100 lira talep edilmekteydi. Oysa bu dönemde vilayetin sandığında sadece 30 lira bulunmaktaydı. Vali Ethem Bey de durumun farkındaydı. Bu nedenle merkezi hükümetten sahillerin korunması için gemi gönderilmesi ve vilayetin örtülü ödeneği için para talebinde bulunmaktaydı.¹³²

Batı Anadolu'da Rumların neden olduğu olayların gelişimine Urla özelinde baktığımızda, aslında Urla'nın, bütünü bir parçası olduğunu görmekteyiz. Bütün bunlar, en üstte Yunan Hükümetinin planladığı ve alt birimler olarak Fener Rum Patrikhanesi, Metropolitlikler, Etnik-i Eteryay, Mavri Mira ve Kordos gibi cemiyetler ile Yunan Kızılhaçı gibi yapıların uygulayıcısı oldukları büyük bir planın, yani Megali İdea'nın bir parçasıydı. Aynı plan Urla'da olduğu gibi Söke, Kuşadası ve Ayvalık gibi Rumların yoğun buldukları diğer sahil beldelerinde de uygulanmaktaydı. Buna göre; eşkıyalık faaliyetleri, işlenen cinayetler ve yapılan gösterilerle Batı Anadolu'da asayiş ve güvenliğin olmadığı batılı devletlerin dikkatlerine sunulurken bölgenin Yunanlılar tarafından işgali sağlanacaktı.

Celal Bayar'ın hatıralarında kaydettiğine göre, Urla ve civarındaki Türklerin Rum çetelerinin saldırılarına uğramaları ve bağ ve bahçelerinde birer ikişer öldürülmeleri üzerine hem Sultan Vahdettin'e hem de İtilaf devletlerinin temsilcilerine telgraflar çekildi. Hiç kimseye derdini anlatamayan yöre halkı kendilerini ve topraklarını koruyabilmek için silahlanmak zorunda kaldılar. Rum nüfusa oranla zaten sayıca oldukça azınlıkta kalmaktaydılar. Urla'da yaklaşık 30.000 Rum nüfusuna karşılık yalnızca 3.500 kadar Türk vardı.¹³³ Anadolu'ya gizlice çıkarılan Yunan subaylarının Mondros'tan sonra Urla'da başlattıkları gizli örgütlenmenin ilk bilgisi 1919 yılının Ocak ayında İzmir'deki Osmanlı makamlarınca öğrenilmişti.¹³⁴

5 Ocak 1919 tarihinde, saat 17.30 sularında 15-20 kişiden oluşan silahlı bir Rum çetesi tarafından Çeşme'den Urla'ya gelmekte olan sekiz arabalık bir kafile durdurulmuştur. Rum eşkıyalar, kafilede bulunan postacının gitmesine

---

¹³² BOA. DH. ŞFR. 668/72.

¹³³ Bayar, A.g.e., s.136.

¹³⁴ Parlak, A.g.e., s.394.

izin verdikten sonra, iki kişiyi öldürmüşler, kafiledekileri soyarak 550 lira para ve ziynet eşyalarını almışlardır. Jandarma ile eşkıyalar arasında gerçekleşen çatışmalar sonucunda, ahalden ölen ve yaralananlar oldu.¹³⁵ Üstelik Urla civarındaki Rum çetelerin önceleri sadece sivil Türklere yönelik olarak gerçekleştirdikleri saldırılar, bir süre sonra doğrudan güvenlik güçlerini hedef almaya başladı.¹³⁶

Mütarekenin yarattığı ortamdan yararlanan çeteler, Ocak ayında cinayet ve taşkınlıklarını iyice artırdılar. 11 Ocak 1919 tarihinde, yine Çeşme'den İzmir'e doğru toplu bir şekilde gitmekte olan araba kafilelerinin önü Urla civarında Amerikalının bahçesi olarak bilinen mevkide 15 civarındaki bir Yunan çetesi tarafından kesildi. Eşkıyalar, Çeşme eşrafından Kavaszade ile Sakızlı Galip Bey'in paralarını ve diğer yolcuların kıymetdar eşyalarını gasp ettiler. Sonrasında ise Galip Bey ile birlikte iki Yanyalı Müslüman arabacıyı katlettiler. Aynı gün, İzmir'de ise, Rumların miladi yortusu dolayısıyla Müslümanların hissiyatını rencide edecek gösteriler düzenledikleri gibi, Buca istasyonundaki askerlere de saldırdılar.¹³⁷ Umum Jandarma Kumandanlığı, 15 Ocak 1919 tarihinde Aydın vilayetine gönderdiği telgrafta; Urla ile Çeşme arasında soygunculuk yapan ve yaklaşık 30 kişiden oluşan silahlı Rum çetesinin bir an önce ele geçirilmesini talep etmekteydi.¹³⁸

Rum çeteleri, bir taraftan belirli aralıklarla eylemlerine devam ederken, diğer taraftan güvenlik güçleri de Rum eşkıyaların takibini sürdürmekteydi. Nitekim 20 Ocak 1919 tarihinde, hâsıl olan şüphe üzerine Urla'nın Gülbahçe nahiyesi karşısındaki Yılan Adası'nda, nizamiyeden alınan piyade ve makineli tüfek müfrezesinin de yardımıyla yapılan aramalarda dört Rum ile bunlara ait bir mavzer, bir martin ve iki revolvere el konulmuştur. Bu esnada Midilli Adası'ndan gelen kayıklar içinden 35 Rum daha çıkmış ve bunların hepsi de ele geçirilmiştir.¹³⁹

3.a. Urla Hadisesi

Ege Bölgesi'ndeki Rumları ayaklanmaya teşvik etmek, teşkilatlandırmak, çeteler kurarak eylemler yapmak ve neticede bölgedeki

¹³⁵ Berber, A.g.e., (1999), s.69; Tansel, A.g.e., s.93.

¹³⁶ Berber, A.g.e., (1997), s.100.

¹³⁷ BOA. DH. ŞFR. 95/93.

¹³⁸ BOA. DH. ŞFR. 95/128.

¹³⁹ BOA. DH. EUM.6.ŞB. 48/21-2.

huzur ve asayiş yok ederek kaos ortamı oluşturmak amacıyla Yunanistan tarafından Batı Anadolu'ya gizlice subaylar gönderilmekteydi. Bir Yunan subayı olduğu sonradan anlaşılacak olan Haralambos da bunlardan birisiydi. Haralambos'un Urla'da yürüttüğü gizli faaliyetler nihayetinde burada görev yapan polis ve jandarmamızın dikkatini çekmiş ve Urla polis karakolunun amiri Komiser Muavini Hüseyin Bey ile Jandarma Takım Komutanı Nuri Bey, Haralambos'u gizli bir şekilde takip etmeye başlamışlardı. Urla ve çevresindeki yerli Rumlar, bu adama ve çetesine yataklık yaptıklarından dolayı tüm aramalara rağmen bu Yunanlı eşkıyanın nerede saklandığı bir türlü tespit olunamıyordu. Nihayet Haralambos'un 17 Ocak günü çetesinden ayrılarak yalnız başına Urla'dan Seferihisar'a hareket ettiği bilgisine ulaşıldı. Komiser Muavini Hüseyin, yanına polis İhsan Bey'i, Jandarma Takım Komutanı Nuri Bey de beş jandarma erini alarak Haralambos'un peşine düştüler.¹⁴⁰ Un değirmenlerinde saklanmış olan Haralambos'un burada yalnız olmadığı, bir grup adamını yanına almış olduğu meydana gelen çatışmada ortaya çıktı. Çetenin ateşine maruz kalan güvenlik güçlerinden polis İhsan Efendi olay yerinde şehit olurken, Komiser Muavini Hüseyin Bey ile jandarma eri Mehmet hafif surette yaralanmışlardı. Derhal İzmir'den yardım talebinde bulunuldu. Yardım yetişinceye kadar geçen sürede civar hanelerden yerli Rumlar tarafından açılan yaylım ateşinin yardımıyla eşkıyalar kaçmayı başardılar. Yapılan incelemelerde Rum asilerin gara marka silahlarla donatıldıkları anlaşılmıştı. Olayın haber alınmasıyla birlikte İzmir'den derhal iki komiser ve beş polis memuru ile birlikte 70 nizamiye askeri çıkarılarak takiplerine görevlendirildi. Bu sayının Urla ve çevresinin güvenliğinin sağlanmasında yeterli olmayacağı açıktı. Nitekim İzmir Valiliği tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıdan öğrenildiğine göre vilayet, merkezi hükûmetten hemen yarın Urla'ya 300 kişilik bir nizamiye taburunun sevk edilmesini istemekteydi. Vilayet bu talebinde oldukça haklıydı. Zira mahalli yönetimin de tespit ettiği gibi, Rum eşkıyalar Urla ve civarını adeta kendi kaleleri olarak görmekte ve yerli Rum yataklarının da destekleriyle bölgede istedikleri gibi eylem yapabilmekteydiler.¹⁴¹

Taçalan, olaydan birkaç gün sonra, Polis memuru İhsan Bey'i öldüren şahsın yakalanarak tutuklandığından, Urla'nın yerli Rumlarının suçluyu kurtarmak için silaha sarıldıklarından ve Urla'daki tüm Rumların bir

---

¹⁴⁰ Parlak, A.g.e., s.394.

¹⁴¹ BOA. DH. ŞFR. 611/24.

ayaklanma başlattıklarından bahseder.¹⁴² Fakat Taçalan'ın verdiği bu bilgide bir yanlışlık bulunmaktadır. Zira Osmanlı arşiv belgelerine göre, bu müsademede yakalanan kişi Haralambos değil, yukarıda değinilen 5 Ocak 1919 tarihli hadisenin sorumlusu olan çete lideri Apostol'dur. 21 Ocak 1919 günü 14.30 sıralarında, iki subay komutasındaki 45 jandarma ve polis memurlarından oluşan güvenlik güçleri, içinde çetecilerin bulunduğu ihbar edilmiş olan bir Rum evini sarmışlardı.¹⁴³ Aydın valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Ocak 1919 tarihli şifre telgraftan öğrenildiğine göre, Urla'da Rum eşkıyanın sığınağı olan bir hanede jandarma ve askerlerden müteşekkil bir devriye tarafından yapılan aramada, 5 Ocak 1919 tarihli hadiseleri gerçekleştiren çetenin lideri olan Apostol yakalanmıştır. Apostol, hükûmete götürülürken devriyenin üzerine civar hanelerin köşe başlarından yayılım ateşinde bulunulmuştur. Yaklaşık üç saat süren çatışmadan sonra canı, hükûmete ulaştırılabilmıştır. Böyle bir vakianın bir daha tekrar etmemesi için nasihatte bulunmak ve tekrarı halinde askerinin vazifesini yerine getireceğini anlatmak üzere Urla metropolit vekiline tebligatta bulunulmuştur.¹⁴⁴ Yapılan sorgulamada Apostol, 5 Ocak'ta Çeşme'den Urla'ya gelmekte olan kafiye yapılan saldırıda bulunduğunu itiraf etmiştir. Olaylar sırasında polis ve jandarmalar civardaki evlerde ikamet eden Rumların çok yoğun tüfek ateşine maruz kalmışlardır. Hemen siper alan güvenlik güçleri, karakollarına dönebilmek için havanın kararmasını beklemek zorunda kaldılar.¹⁴⁵ Ayrıca, İzmir'deki mülki ve askeri makamlardan alınan emirler doğrultusunda, arama tarama yapacak yeni birlikler Urla'ya ulaşınca kadar, hiç kimsenin kente girişi ya da çıkışına izin verilmemişti.¹⁴⁶

---

¹⁴² Taçalan, A.g.e., s.139.

¹⁴³ Berber, A.g.e., (1999), s.69.

¹⁴⁴ BOA. DH. ŞFR. 611/67.

¹⁴⁵ 17. Kolordu Kumandanı Selahaddin Adil Bey tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen şifreli telgrafta da hadise benzer şekilde anlatılmaktadır: "Urla vakasında müdheldar ve Çeşme arabacılarından ikisinin de şehadetiyle neticelenen vakayı ihdas eden çete reisi olduğunu teyid eden Apostol nam şaki Urla'da ikamet ettiği hanede derdest edilmişti. Yakalanan iş bu şeriri kurtarmak mahallende icra edilecek tahrirata mani olmak üzere, evlerden müfreze üzerine üç saat ateş edilmiştir ve taife-i askeriyenin ifasında asakire tevcih edilecek ateşe mukabele edileceği hükümeti millîye tarafından metropolitler vasıtasıyla ahaliye icra edilmiş tebligata rağmen asker ve jandarmalardan mürekkep olan devriyelere tahriyatın devamı zamanında ateşe devam edilmiş ve bu suretle ahaliden üç erkek maktul ve üç erkek çocuk ile bir kadın mecruh olmuştur. İki günden beri Urla'da sükunet tesis etmiştir" (Çakmak, A.g.e., s.86).

¹⁴⁶ Berber, A.g.e., (1999), s.70.

Urla Rumları tarafından büyük bir ayaklanma başlatılmıştı. Yaşanan gelişmeler sonucunda Urla'daki Türk evleri her an yakılıp yıkılabilir, insanlar boğazlanabilirdi. Durum hemen valiliğe bildirilmiş ve Urla'daki iki karakolun takviyesi istenmişti.¹⁴⁷ Sebepsiz bütün Rum evlerinden yayılım ateşi başladı. Anarşi, isyan üç gün devam etti.¹⁴⁸ Ayaklanma bölgedeki güvenlik güçleri tarafından kontrol altına alınamayınca, 22 Ocak 1919 tarihinde bir körfez vapuruna bindirilerek Urla'ya gönderilen, İzmir Jandarma Tabur Komutanı Emin Fikri Bey komutasındaki bir vapur asker ayaklanmayı bastırmıştı.¹⁴⁹ Urla iskelesine çıkan kuvvetlerimizin, önce İskele mahallesinde sonrasında ise Urla ilçesinde sıkı tedbirler almaları sonucunda yerli Rumların sesi soluğu kesilmişti.¹⁵⁰ İngiliz İstihbarat Subayı Barker tarafından İzmir'de Deniz Binbaşı Dikson'a gönderilen 23 Ocak 1919 tarihli rapordan öğrenildiğine göre, Üçüncü Tabur Komutanı, bölgede acil tıbbi yardım yapılma imkânı olmadığı için, olası yaralıları İzmir'e taşımak konusunda Kaymakam Tahir Bey'e gerekli önlemleri alma emrini vermişti. Yaşanan hadiselerden Urla Rumlarının çok daha önceden, planlı programlı bir şekilde silahlandırılarak isyana hazır hale getirildikleri anlaşılmaktaydı. Gelişmeler üzerine, Urla Rum Metropolitleri tarafından halkın elinde bulunan tüm silahların güvenlik güçlerine teslim edileceği yolunda bir söz verilmiştir.¹⁵¹ Metropolitin çete ile silahların teslim edileceği hususunda verdiği söze rağmen çete tarafından askerlere tekrar ateş açılması üzerine meydana gelen çatışmada Rumlardan üç kişi ölürken altı yedi kişi de yaralanmıştır. Asker ve polisin herhangi bir kaybı bulunmamaktadır. Gelişmeler üzerine Urla Metropolitleri mahalli yönetime başvurarak aranan çete mensuplarının ele geçirilmeleri ve teslimi hususunda hükûmete yardım edeceklerini vaat etmiş ve hadise böylece son bulmuştur.¹⁵²

Rumlar, silahların teslimini önce reddetmişlerse de daha sonra silahlarını bırakmak zorunda kalmışlardı. Kaymakam Tahir Bey'in, hala ellerinde çoğu kullanım dışı olan revolverler dışında 1000 civarında silah bulunduğunu söylediği Urla Rumları, kentteki 150 askerin yanı sıra 25 polis ve jandarmanın yardımıyla ancak yatıştırılabildi.¹⁵³ Nurettin Paşa İzmir'e

---

¹⁴⁷ Parlak, A.g.e., s.394.

¹⁴⁸ Bayar, A.g.e., s.137.

¹⁴⁹ Berber, A.g.e., (1997), s.100.

¹⁵⁰ Parlak, A.g.e., s.395.

¹⁵¹ Berber, A.g.e., (1999), s.70.

¹⁵² BOA. DH. ŞFR. 611/110.

¹⁵³ Berber, A.g.e., (1999), s.70.

gelerek vekaleten valilik görevine başlar başlamaz hemen isyan bölgesine gitti.¹⁵⁴ Yapılan incelemeler sonucunda, Rum ölüleri arasında özel üniformalı cesetler, resmi silahlar bulundu. Şapkalarında ise “*Ya İonia ya peteno*” (Ya İyonya, Ya Ölüm) yazılı idi.¹⁵⁵ Ama tüm çabalara rağmen Haralambos’un silahlı çetesi, tepe bayır aşarak Urla’dan kaçmış ve bu kez Çeşme’deki Rum köylerinde saklanmıştı.¹⁵⁶ Böyle bir isyanın sancağın Rumların nüfus üstünlüğüne sahip tek kazası olan Urla’da ortaya çıkması tesadüf değildi. İttihat ve Terakki, savaş yıllarında İzmir’de olduğu gibi Urla’da da Rum sakinlerini siyasi nedenlerle tehcir ettirememişti. Urla ve özellikle Demircili Rum köyü, adalara insan kaçırın şebekelerin çalışma alanı haline gelmişti.¹⁵⁷ Aslında mağdur ve himayeye muhtaç olanlar tamamen yörenin Müslüman halkı olmasına rağmen Fransız Mümessili General Franchet d’Esperey, 17/18 Ocak 1919’da Urla’da meydana gelen olaylarla ilgili olarak Babıali’yi sıkıştırmakta ve “*Rumları öldürmek için silahlanan Urlalı Türklerin cezalandırılmasını*” talep etmekteydi. Fransız temsilcinin iddiaları karşısında İstanbul Hükûmeti de denildiği gibi silahlı Türkler varsa memleketin huzur ve selameti adına hemen harp divanına teslim edilmelerini emretti. Urla’nın uyanık gençleri ise, Rumların tecavüzünü ve ölüm vakalarını istatistikler ve fotoğraflarla tespit ediyorlardı. Böylece Yunan işgalinden önce Rumların Urla’da Türk halkına yaptıkları mezalim belgelenmeye çalışılmıştır.¹⁵⁸ Urla hadisesinin tahkikine iki serkomiser, bir komiser muavini ve yedi polis memuru gönderilmiştir.¹⁵⁹ Yapılan sıkı incelemeler sonucunda tecavüzün Rumlar tarafından yapıldığı resmen anlaşılmıştır. Bunun üzerine Vali Nurettin Paşa, 31 Ocak 1919 tarihinde İtilaf Devletleri Mümessillerini Urla’ya davet etmiş, olay yerinde şahitlerin ayrı ayrı dinlenilmesi sonucunda Türklerin haklı olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁶⁰ 17 Ocak 1919 tarihinde meydana gelen Urla hadisesi, aslında ileride yapılacak harekâtın bir provası ve İzmir’in işgal edileceğinin bir habercisi niteliğindedir. Böylece Osmanlı Hükûmeti’nin tepkisini ölçmek mümkün olacaktı.¹⁶¹ Urla hadisesi üzerine Ege sahillerinin

---

¹⁵⁴ Berber, A.g.e., (1997), s.100.

¹⁵⁵ Bayar, A.g.e., s.137.

¹⁵⁶ Parlak, A.g.e., s.395.

¹⁵⁷ Berber, A.g.e., (1997), s.100-101.

¹⁵⁸ Bayar, A.g.e., s.136.

¹⁵⁹ BOA. DH. MH. 185/23.

¹⁶⁰ Bayar, A.g.e., s.137.

¹⁶¹ Mustafa Balcıoğlu, *Batı Anadolu’nun İşgali ve Kuvay-ı Milliye. Milli Mücadele Tarihi (Cilt 1)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s.37.

asayiş ve güvenliğine İzmir'den Ayvalık limanına küçük bir İngiliz vapuru ile gelen İngiliz subaylarından Karlo görevlendirildi.¹⁶²

Vilayet Rumlarının Mütareke döneminde şikâyetçi oldukları konu, İttihat ve Terakki tarafından özellikle tayin edildiği söylenen polis komiserleri ve jandarma komutanlarıyla Türk halkının kendilerine “kasıtlı olarak saldırdığı”, “silahlanarak katliama hazırlandığı” iddiasıydı. Örneğin Urla'daki papaz ve kaza ihtiyar heyeti İngiliz İstihbarat Subayı Barker'e Baş komiser Hüseyin'in altı yıldır kendilerine gaddarca davranmakta olduğunu, Rumların doğrudan veya dolaylı olarak kendisinden muzdarip olduklarını söylemişlerdi. Gerçekte Urla polis Başkomiseri Hüseyin Efendi, Mütareke döneminde, görevi olan Rum eşkıya ve firarileri yakalamanın dışında bir şey yapmamaktaydı.¹⁶³ Arşiv belgelerinden edinilen bilgilere göre, Rumlar tarafından yapılan bu isnatların aslında mütareke dönemiyle sınırlı kalmadığı, I. Dünya Harbi yıllarında çeşitli suçlara karışmış olan Rumların ele geçirilmiş olanları tarafından da aynı iddiaların sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. Buna göre Rumlar, kendilerine karakollarda şiddet uygulandığını iddia edeceklerdir.¹⁶⁴ Bu tür faaliyetlerin bilinçli ve planlı bir Rum propagandası olarak sadece Urla'da değil, tüm Batı Anadolu Bölgesi'nde uygulandığı anlaşılmaktadır. Örneğin buna benzer bir başka hadise Bornova'nın Işıklar köyü civarında gerçekleşmiştir. Jandarma müfrezesi kendisine mezarlıkta pusu kuran Rum çetesinin saldırısına uğramış, Koklucalı Kitre adındaki bir Rum çeteci öldürülmüştü. Bu hadiseyi jandarmaların Rumlara taarruzu şeklinde göstermek için yine Urla'da olduğu gibi köy ihtiyar heyeti ile papazdan oluşan bir heyet, Türk mezalim ve cinayetlerinden bahseden bir şikâyeti İzmir'deki İngiliz ve Fransız mümessillerine verdiler.¹⁶⁵

Urla hadisesinde Haralambos ve silahlı çetesi, Urla'dan kaçmayı başararak Çeşme'deki Rum köylerinde saklandılar. Bu çetenin Çeşme'ye gelmesi ve İngiliz Yüzbaşı Smith'in kışkırtıcı sözleri Çeşme Rumlarını da iyice şımartmıştı. Yüzbaşı Smith, daha sonraki günlerde Urla, Seferihisar ve Söke'ye de giderek yerli Rumları teşkilatlandırma ve provoke etme

---

¹⁶² BOA. DH. ŞFR. 613/90.

¹⁶³ Berber, A.g.e., (1999), s.75-76.

¹⁶⁴ BOA. DH. ŞFR. 499/56.

¹⁶⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına)*, Kronik Yayınları, 2018, s.59.

çalışmalarını sürdürecekti.¹⁶⁶ Haralambos, tüm uğraşılara rağmen her ne kadar hadise günü yakalanamamışsa da nihayet 8 Şubat 1919 tarihinde ele geçirildi. O gün Urla civarında Gülbahçe karakolunda görevli müfreze devriyesine tesadüf eden silahlı iki Rum tarafından devriyeye ateş açılması sonucunda meydana gelen çatışmada, Rum çete mensuplarından biri firar ederken diğeri ölü olarak ele geçirildi. Yapılan incelemeler sonucunda maktül düşenin Urla'da Polis İhsan Efendi'yi şehit eden katil Haralambos olduğu anlaşıldı.¹⁶⁷

1919 yılının Şubat ayında Urla'da, 20-30 kişilik bir Rum çetesi, bir araba kafilesine saldırarak iki yolcuğu öldürdü. Jandarma ile çete arasındaki çatışmada halktan da ölenler ve yaralananlar oldu.¹⁶⁸ Söke, Urla, Kemalpaşa ve Ayvalık çevrelerinde Rum çeteleri aşar ambarlarına, jandarma karakollarına, araba kafilelerine ve Türk eşrafına saldırmaya başladılar.¹⁶⁹ Rumlar, sadece Urla'da değil vilayetin hemen her yerinde faaliyetlerini artırmışlardı. Söke kazasında Yoran isyanı bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Bölgede tüm bu yaşananlar aslında İzmir'in işgalinin çok yakın olduğunun da bir habercisi niteliğindedir. 12 Şubat 1919 tarihinde Urla'da, Yanyalı çoban Hasan oğlu Süleyman, ağılına giderken yolu beş kişilik silahlı bir Rum çetesi tarafından kesilmiş ve un yüklü katırına el konulmak istenmişti. Süleyman'ın, katırını vermeyerek kendisini savunması üzerine elinden ve gözlerinden yaralanmıştı.¹⁷⁰

Başta Söke'deki Yoran isyanı olmak üzere bölgedeki Rum faaliyetlerinde önemli bir artış yaşanması üzerine İzmir Valisi Nurettin Paşa, 20 Şubat 1919 tarihinde, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri ile resmi bir toplantıda bir araya geldi. İtilaf Devletlerinin temsilcileri bahsi geçen toplantıda kendilerine ait polis ve jandarma kuvvetleriyle Osmanlı güvenlik güçlerine destek verme önerisinde bulundular. Ancak Nurettin Paşa ilgililere verdiği cevapta; hadiselerin şımartılan Rumlar tarafından kasten çıkarıldığını, şayet Rumların şımarıklıklarına fırsat verilmez ayrıca Yunan siyasi mümessili ile Kızılhaç'ının, denizcilerin ve diğeri Yunan kışkırtıcılarının tahrik ve

---

¹⁶⁶ Parlak, A.g.e., s.395.

¹⁶⁷ BOA. DH. EUM. AYŞ. 2/9.

¹⁶⁸ Umar, A.g.e., s.50.

¹⁶⁹ Tekeli ve İlkin, A.g.e., s.60.

¹⁷⁰ BOA. DH. EUM. 3.Şb. 27/52.

propagandalarına imkân tanınmazsa, fiili olarak hiçbir yardıma gereksinimleri olmayacağını ifade etti.¹⁷¹

3.b. İngiliz Subayı Haskot Smith'in Faaliyetleri

İzmir'in işgali yaklaştıkça Rum faaliyetleri de yoğunluk kazanmaktaydı. Mart başlarından itibaren Rum çeteleri, Nif'ten İzmir'e gelen arabacıları soyuyorlar; Ayvalık, Urla ve İzmir bölgesinde seri halinde cinayetler işliyorlardı.¹⁷² Rum çeteleri faaliyetlerini aralıksız sürdürürlerken bunlara Yunanlı subayların yanı sıra İngiliz subaylarının da katıldığı öğrenilecekti. Bölgede faaliyet gösteren İngiliz subayları içerisinde en etkili olanı Yüzbaşı Haskot Smith'di. I. Dünya Savaşı süresince Urla'nın Rum Demircili köyü insan kaçakçılığının merkezi haline gelmiş olup, Türkiye'den ayrılmak isteyen Rumları adalara kaçırmakla görevli özel bir kurul faaliyet göstermekteydi. Bu kurulun başında ise Yüzbaşı Smith bulunmaktaydı. Kaçırılan Rum gençleri, Yunanistan ve Makedonya'daki İngiliz ve Fransız ordularına gönüllü olarak yazılmaktaydılar. Bölgedeki bu teşkilatı ve Ege sahillerindeki casusluk faaliyetlerini eski İzmir Konsolosu ve Amiral Galthorpe'un kâtibi Binbaşı Haskot Smith idare ediyordu.¹⁷³ Tüm bölgeyi karış karış dolaşan Smith, Mondros'a giderken Rauf Orbay'ın yanına mihmandar olarak verilmişti. Özellikle Çeşme, Urla, Seferihisar ve Söke gibi sahil şehirlerinde Rum gençlerini örgütlemekteydi. Koyu bir Türk düşmanı olan Yüzbaşı Smith, dolaştığı yerlerde Müslümanları yerli Rumların vasıtasıyla huzuruna çağırarak onlara "artık sizin buralarda hakkı hayatınız kalmadı, defolun gidin" şeklinde hakaretlerde bulunmaktaydı.¹⁷⁴ I. Dünya Harbi boyunca İzmir taraflarında İngiliz istihbaratından sorumlu olarak görev yapan Smith'in iki karısı da Rum asıllıydı. Çalışmalarının tüm amacı sözde, Ermeni ve Rumları Türklerin baskı ve zulmünden kurtarmaya çalışmaktı.¹⁷⁵

¹⁷¹ Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, 1962, s.204-205; Şaduman Halıcı, *Millî Mücadele'de Kuşadası ve Söke (1919-1922)*, Yenyol Matbaası, 2009, s.118.

¹⁷² Gökbilgin, A.g.e., s.58-59.

¹⁷³ Bayar, A.g.e., s.136.

¹⁷⁴ Parlak, A.g.e., s.4561.

¹⁷⁵ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya, Kanaat Kitabevi*. 1939, s.40.

Adalardan Ege sahillerine Rum eşkıyaların geçişi bir türlü önlenemiyordu. Nitekim İslahat Gazetesi, 5 Mart 1919 tarihli sayısında, Midilli ve Sakız adalarından kimliği meçhul birçok şahsın Gülbahçe ve diğer yollar ile gelmek suretiyle Urla'da toplandıklarını yazıyordu. Bu Rum trafiğini önlemek isteyen hükûmet, Mütarekeden hemen sonra sancağın uzun sahillerini korumak için bir motor gambotu İzmir'e göndermişse de istediği sonucu alamamıştır. Bunun üzerine hükûmet önce, Yunan Hükûmeti'nin Rum çetelere yardımcı olmaması için İtilaf Devletleri nezdinde girişimde bulunmuş, ardından 5 Mart 1919'da kendi gambotunun yapamadığı hizmetin İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan savaş gemileri tarafından yapılmasını bu devletlere teklif etmek zorunda kalmıştı.¹⁷⁶ 17. Kolordu tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta 10 Mart 1919 tarihinin gecesinde Söke'nin hemen sınır kazası olan Kuşadası sahili ile Urla kazasına 300'er kişilik iki ayrı Rum çetesinin çıkarılacağı kesin bir şekilde haber alındığı bildirilmekteydi. Çeteler, bölgedeki faaliyetlerini o kadar yoğunlaştırmışlardı ki, telgrafta ayrıca Urla kazasında Manol adındaki bir Rum'un liderliğinde 500 kişilik bir diğer çetenin daha oluşturulduğu haber verilmekteydi.¹⁷⁷ Yine 27 Mart 1919 tarihinde Urla'nın Demirciler köyü karakolunda görevli Ali ve Hüseyin isimlerindeki iki askere Bağcılar köyünde Rumlar tarafından ateş açılması üzerine Ali vefat ederken Hüseyin de ağır bir şekilde yaralanmıştı.¹⁷⁸ Bölgede Türkleri acımasızca katledenler Rumlar olduğu halde, Rumca yayın yapan gazeteler: "*Memlekette asayiş yok, Türkler Rumları öldürmek için silahlanıyorlar*" şeklinde yalan ve iftiraya dayanan haberlerle Yunanistan lehine bir kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Bu kara propaganda ve iftiralar, sürekli olarak yalanlanmasına ve işlenen suçların ve bölgedeki asayişsizliğin nedeninin Rumlar olduğunun ispat edilmesine rağmen bu tür haberler kesintisiz olarak devam ediyordu.¹⁷⁹

Haskot Smith'in Ege sahillerindeki Rum yerleşim merkezlerine yaptığı ziyaretlerden sonra bölgedeki Rumların taşkınlıklarını bariz bir şekilde artırdıkları gözlemlenmektedir. 20 Mart 1919 tarihinde, yanında Rum Avukat Athinogenini olduğu halde İzmir merkez hapisanesine giden Smith, 1250 Hristiyan'ı serbest bıraktırmıştı.¹⁸⁰ İzmir'deki Yunan Propaganda Heyeti

¹⁷⁶ Berber, A.g.e., (1999), s.72.

¹⁷⁷ BOA. DH. EUM. 3.ŞB. 29/57.

¹⁷⁸ BOA. DH. EUM. AYŞ. 2/60.

¹⁷⁹ Zeki Arkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989, s.23.

¹⁸⁰ Berber, A.g.e., (1999), s.55.

azasından Avukat Athinogenini ile birlikte Urla ve Çeşme çevresini dolaşan Smith, savaş zamanında tanıdığı ve kullandığı casuslarla açıktan selamlaşarak tutuklu olanlarını kurtardı. Casus şebekesi içinde çalıştıkları kimseler bu şekilde deşifre olmuş oldular.¹⁸¹ 21 Mart'ta Rum Avukat Athinogenini'yi yanına alarak otomobille Urla'ya giden Smith, doğruca Kaymakamlık binasına geldi.¹⁸² Odada Kaymakam Tahir Bey'den başka Rumca Meşrutiyet Gazetesi sahibi Kosti, Dr. Karanfilidis, Kalazumen Başhekimi Nikolaki Karamanoğlu, Jandarma Subayı Nuri ve Noter Sabri Bey bulunduğu halde tehditkâr ve hakaret dolu bir üslupla *"Sen necisin Kaymakam Bey? Gelirken otomobilim çamur içinde kaldı. Yolların halini görmüyor musun?... Baksanıza Belediye Reislği açılmış, burada Rum Belediye Reisi görmek isterim. Bu çoğunluğun hakkıdır..kazanıda emniyet yoktur. Rumlar, bağ, bahçelerine gidemiyorlar. Öldürüyorsunuz. İşitıyoruz ki teşkilat yapıyor, silahlanyormuşsunuz. Türkiye'yi müttefikleriyle beraber yendik. Top ve tüfeklerini aldık. Neyinize güveniyorsunuz. Yaptıklarınız Hükûmetinizin programına da aykırıdır. Sizi medeniyete davet ederim. Vahşete devam ederseniz mahvolacaksınız"* şeklinde bir çıkışta bulundu.¹⁸³ Urla Hapishanesindeki Rumları serbest bıraktıktan sonra, aynı gün Çeşme'ye ve Çeşme üzerinden de İzmir'e döndü.¹⁸⁴

3.c. Yunan Kızılhaç'ının Faaliyetleri

Venizelos, Kızılhaç çalışmalarının da yardımıyla Rumları kışkırtmaya çalışıyordu. 1919 Mart sonunda Yunan Kızılhaç'ı çalışma alanını genişlettikçe, İzmir'de de huzursuzluk gittikçe çoğaldı.¹⁸⁵ İzmir ve çevresindeki Yunan faaliyetlerinin amacı asayışı bozmak ve mütareke hükümlerine göre bölgenin işgalini sağlamaktı. Bir yandan kıyılara Yunan çeteleri çıkarılırken diğer yandan da Yunan Kızılhaç Cemiyeti, bölgeye ilaç yerine sandıklar içerisinde silah ve cephane getiriyordu. Doktor adını taşıyanların çoğu subaydı.¹⁸⁶ Yunanistan işgal hazırlığının bir parçası olarak işgal edeceği yerlerde güya insani yardım adı altında öncelikli olarak oraya ya Yunan Kızılhaç'ını gönderiyor ya da bir şubesini açıyordu. Örneğin Ayvalık'ın işgal hazırlığı 17 Şubat 1919 tarihinde Helli isimli bir Yunan torpidosunun gelmesiyle

¹⁸¹ Bayar, A.g.e., s.136-137.

¹⁸² Berber, A.g.e., (1997), s.104.

¹⁸³ Bayar, A.g.e., s.137.

¹⁸⁴ Berber, A.g.e., (1997), s.105.

¹⁸⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri I*, Cumhuriyet Yayınları, 2001, s.111.

¹⁸⁶ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, s.29.

başlamıştı. Sözde Ayvalıklı Rum göçmenlere yiyecek ve giyecek getirmişti.¹⁸⁷ Yunan Kızılhaç'ı bir taraftan ilaç dağıtmak ve halkı tedavi etmekle uğraşırken öte yandan da Mütarekeden sonra köylerine dönmeye başlayan firari Rumları ihtilale hazırlıyordu. Bu yüzden memleketin asayışı ağır surette bozulmak istidadını göstermişti.¹⁸⁸ Bu hususla ilgili olarak Ayvalık cephesi Kumandanı Ali Çetinkaya da hatıralarında şunları kaydetmektedir: *"İzmir havalisinin muhtelif mahallerine ikame edilmiş olan Yunan Kızılhaç heyetleri hiçbir kayd-ı kanuniye tabi olmayarak mütemadiyen malzeme-i seferiye celp ve müstakbel işgal için Rum gençlerini adeta ahz-ı asker halinde kayıt ve ihzar ediyorlar ve bir taraftan da Ayvalık, Uurla, Sivrihisar ve diğer mevkilerde sevk ve tertip ettikleri çetelerle asayışı ve Huzur-ı Ammeyi ihlal ve devletlerin dikkat nazarını celbe çalışıyorlardı."*¹⁸⁹

Yunan siyasal temsilcisi Mavroudis, 26 Mart 1919 tarihinde İstanbul'da Yüksek Komiser aracılığıyla İzmir, Uurla, Manisa ve Fethiye'de Kızılhaç istasyonları kurulmasına izin verilmesi isteğinde bulunduğu zaman, Amiral Webb, 1 Nisan'da şu yanıtı veriyordu: *"Önerilen bu yeni kurumlarla Türk Hükûmetini şaşkırtmamız bir yana, Aydın Vilayetindeki çok perişan duruma ve halkın öfke ve coşkusunun her an tutuşabilir durumda bulunduğuna, ekselansınızın ciddi olarak dikkatlerini çekmek ve ayrıca başka kışkırtmalara yol açacağı düşünülebilen herhangi bir davranıştan sakınılması için son derece dikkatli olmaları konusunda bu misyonlara bağlı bulunan bütün memur ve subaylara yönerge vermeyi de, zati alinize salık vermek isterim."*¹⁹⁰ Amiral Webb gibi Nurettin Paşa da Harbiye Nezaretine gönderdiği telgraflarda durumun hassasiyetine dikkat çekiyor, Yoran ve Akköy'deki olayların İzmir'e de yansımalarının kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyerek nezaretten ivedilikle birtakım tedbirlerin alınmasını talep ediyordu. Buna göre; Aydın da bulunan fakat insani yardım yerine siyasi faaliyetlere kalkışan Yunan Kızılhaçı mutlak surette bölgeden uzaklaştırılmalıydı. Zira Yunanlılar, Kızılhaç gemilerinden çıkardığı kişilerle yerli Rumları isyana teşvik ediyorlardı. Ayrıca, 17. Kolordu'nun İzmir, Söke ve Uurla yörelerinde güçlendirilmesi için bölgeye acilen 300-400 kişilik bir kuvvetin gönderilmesi gerektiğini belirten Paşa, yeterli sayıda jandarma bölgeye gönderilinceye kadar Konya ve Afyonkarahisar'dan getirilecek

---

¹⁸⁷ Kemal Girgin, *Millî Mücadele'de Ayvalık Cephesi ve Balıkesir Kongreleri*, Printer Ofset Matbaacılık A.Ş., 2019, s.19.

¹⁸⁸ Bayar, A.g.e., s.136.

¹⁸⁹ Ali Çetinkaya, *Millî Mücadele Dönemi Hatıralar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1993, s.3.

¹⁹⁰ Jaeschke, A.g.e., s.111-112.

kuvvetlerle bölgenin güçlendirilmesini öneriyordu.¹⁹¹ Zikredilen tüm bu nedenlerden dolayı daha Yunan işgali başlamadan bile İslam ahalinin kendisini korumak için ciddi olarak örgütlenmesi gerektiği bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹²

Nisan ayı içerisinde Rumların taşkınlıkları iyice artmıştı. 2 Nisan 1919 tarihinden beri iki Müslüman çoban katledildiği gibi bir takım hayvan hırsızlığı hadiseleri de gerçekleşmişti. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile Hariciye Nazırı Ferit Beylere gönderilen yazılardan anlaşıldığına göre, bu hadiseler birkaç gün evvel İzmir'den Urla'ya gelip giden Yunan Kızılhaç doktorunun teşvikiyle meydana gelmişti. 17. Kolordu Kumandanlığı durumu ilgili olarak İzmir ve havalisi dâhilindeki Rumlarla meskûn yerlere Salib-i Ahmer'e mensup hiçbir şahsın gönderilmemesi ve İzmir İngiliz mümessilinin dikkatlerinin bu hususa çekilmesi noktalarında devletin ilgili birimlerini uyarmaktaydı. Ayrıca yine 17. Kolordu Kumandanlığı tarafından 3 Nisan 1919 tarihinde Harbiye, Hariciye ve Dâhiliye Nezaretlerine gönderilen raporda, Bornova ve Urla'da meydana gelen hadiselere sebep olan Rumların ve bunları teşvik eden Kızılhaç'ın tahriklerine mani olunması istenmekteydi.¹⁹³

6 Nisan 1919 tarihine gelindiğinde ise, aynı gün içerisinde birden fazla olayın gerçekleştiği görülmektedir. Urla'nın Kocadere köyünden Hüsnü Ağa'nın 90 baş koyunu çalınarak Midilli Adası'na kaçırılmıştır. Koyunların çobanı Ahmet oğlu Şükrü'nün hayatından ise haber alınmamıştır. Yine aynı tarihte Urla'da Arnavut Sadık isminde bir kişi Rumlar tarafından esrarengiz bir şekilde katledilmiştir. Cenazesini alıp Urla'ya getirmek ve faillerini arayıp ele geçirmek üzere gönderilen müfrezeyi gören bağlardaki bazı Hıristiyan ahali, işlerini terk ederek Urla'ya gelmişlerdir. Metropolit vekilinin öncülüğünde binlerce Rum toplanarak kaymakamlığa gelmiş ve güvenlik güçlerinin yürüttüğü takibat ve tahkikatı sekteye uğratmak için Arnavutların Hıristiyan ahaliyi katletmekte olduğu şeklinde yalan beyanatlarda bulunmuşlardır. Toplanan Hıristiyan ahalinin gerçekteki amaçları Urla'daki asayiş ve güvenliği karışık göstermek olmakla birlikte, ahali dağıtılmıştır. Yine aynı gün içerisinde Özbek köyünden Urla'ya gelmekte olan iki

---

¹⁹¹ Halıcı, A.g.e., s.118.

¹⁹² Tekeli ve İlkin, A.g.e., s.56.

¹⁹³ BOA. DH. EUM. AYŞ. 5/21; Turan, A.g.e., s.40.

Müslüman, yolda Nikol oğlu Kiryako ve arkadaşı Todori oğlu Yani isimindeki Rumlar tarafından soyulmuşlar fakat olayın failleri ele geçirilmiştir.¹⁹⁴

Aydın Valisi Ahmet İzzet Bey tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine ve Ecanib Müdüriyetine gönderilen yazıdan öğrenildiğine göre 28 Nisan 1919 tarihinde Urla'ya Salib-i Ahmer teşkilatı kurmak maksadıyla Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne mensup bir yüzbaşı, iki mülazım, iki hastabakıcı kadın ve beş altı sıhhiye küçük zabıt ve neferi gelmiş ve beraberlerinde altı yedi sandık sağlık malzemesi getirmişlerdi.¹⁹⁵ Rumca Taros Gazetesi, Urla'ya gelen Kızılhaç Heyeti'ne dair yazdığı bir yazıda, *"Heyetin pek büyük bir istikbale maruz kaldığını ve Metropolithane'de şerefine bir ziyafet verilerek nutuklar irad edildiğini"* ifade etmiştir.¹⁹⁶ O günlerde kendi halindeki sıradan Rum vatandaşlar bile, Türkiye'nin zayıflamasını ve yenilmesini istiyorlardı. Onlara göre Batı Anadolu'nun Yunanistan'a katılması an meselesi olduğu için, bunun verdiği hazla büyük bir coşkunluk içerisinde, olaylar çıkartmaktaydılar. Örneğin, 1919 Nisan'ında Paskalya yortusu sırasında coşan Urla Rumları sağda solda Yunan bayrakları çekmişler, taşkınlıklar yapmışlardır.¹⁹⁷ Nitekim 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'nın raporunda da belirttiği üzere, Urla Rumları, paskalya günlerinde kasabanın her tarafına Yunan bayrakları asmak suretiyle büyük bir gösteriye hazırlanmaktaydılar. Bu nedenle Paskalya yortusunda kullanmak üzere eli silah tutan her Rum için 400'er fişek dağıtılmıştı. Ayrıca 60 kişilik bir çetenin hazırlanmakta olduğu da haber alınmıştı. Paşa, gerekli tedbirlerin alındığını, ayrıca İngiliz mümessili nezdinde de girişimde bulunularak Urla sahiline bir gemi veya Urla'ya bir İngiliz zabıtının gönderileceği vaadinin de alındığını bildirmekteydi.¹⁹⁸

İzmir'in işgali yaklaştıkça Batı Anadolu'da Rumların fenalıkları ve işlediği cinayetlerde hız kazanmıştı. Öyle ki, Yunan İşgal Komutanı Albay Zafiryo, Yunanlılar ve Yerli Rumların işledikleri korkunç cinayetler dolayısıyla 1 Mayıs 1919 tarihinde bir bildiri yayınlarak yapılan zulümleri itiraf etmek zorunda kalmıştı. Bildirisinde Zafiryo şöyle diyordu: *"Her taraftan alınan bilgiye göre vilayetin içinde ve dışında yerli Rumlar tarafından Türklere karşı silah kullanılmakta ve malları yağmalanmaktadır. Bu olayları namuslu Rumlar*

¹⁹⁴ BOA. DH. EUM. AYŞ. 7/52.

¹⁹⁵ BOA. DH. EUM. ECB. 36/53; BOA. DH. EUM. ECB. 24/71.

¹⁹⁶ Turan, A.g.e., s.297.

¹⁹⁷ Umar, A.g.e., s.50-51.

¹⁹⁸ BOA. DH. EUM. ECB. 23/96-3.

kınamaktadırlar. Bir takım ahlaksız ve düşüncesiz Rumların bu gibi uygunsuzlukları yaptıkları kesin ise de her fedakârlığı göze alarak güvenlik ve asayişin iadesine kararlı olduğum bu sırada bu gibi olayların çıkarılmasını asla uygun bulmuyorum. Olayların tekrarlanmasını kesin olarak önlemek, güvenlik ve asayişi sağlamak hususunda son derece sert hareket edeceğimi ihtar eylerim...”¹⁹⁹

Sonuç

İzmir'in güneybatısında yer alan Urla, incelenen dönemde Rum nüfusunun yoğunluğuyla dikkat çekmektedir. Ayvalık ve Çeşme kazalarında görüldüğü üzere Urla kazasında da Rum nüfusu XIX. yüzyılın sonlarına doğru olağanüstü bir artış göstermiştir. Yörenin demografik yapısının Rumlar lehine değişmesi şüphesiz ki planlı Yunan politikalarının bir sonucudur. Çünkü Urla ve onun ünlü iskelesi, Yunanistan açısından askeri düşünceler bağlamında büyük önem arz etmektedir. Batı Anadolu'da Rumların neden olduğu olayların gelişimine Urla özelinde baktığımızda, aslında Urla'nın, bütünü bir parçası olduğunu görmekteyiz. Bütün bunlar, en üstte Yunan Hükümetinin planladığı ve alt birimler olarak Fener Rum Patrikhanesi, Metropolitlikler, Etnik-i Eteryä, Mavri Mira ve Kordos gibi cemiyetler ile Yunan Salib-i Ahmeri gibi yapıların uygulayıcısı oldukları büyük bir planın, yani Megali İdea'nın bir parçasıydı. Aynı plan Urla'da olduğu üzere Söke, Kuşadası ve Ayvalık gibi Rumların nüfusça çok buldukları diğer sahil beldelerinde de uygulanmıştı. Buna göre eşkıyalık faaliyetleri, işlenen cinayetler ve yapılan gösterilerle Batı Anadolu'da asayiş ve güvenliğin olmadığı batılı devletlerin dikkatlerine sunularak İzmir ve hinterlandını Makedonya'ya benzetip, emperyalist devletlerin müdehalesi ve bölgenin Yunanlılar tarafından işgali amaçlanmaktaydı. Bu bağlamda, özellikle Balkan savaşlarından sonra Midilli, Sakız ve Sisam gibi Doğu Ege adalarının Yunanistan tarafından işgaliyle beraber bu adalarda Rum eşkıyaların yuvalandığı görülmektedir. Bizzat Yunanistan tarafından bu adalarda eğitilip donatılan Rum eşkıyalar, Yunan subaylarıyla birlikte Çeşme ve Seferihisar kıyılarından Osmanlı topraklarına gizlice girmek suretiyle Urla'yı kendilerine üs edinmişler ve yakın bölgedeki faaliyetlerini buradan sevk ve idare etmişlerdir. Söz konusu adalar, Anadolu'nun savunulmasında ileri karakol görevini üstlendikleri gibi, düşman bir devletin eline geçtikleri takdirde de Anadolu'nun işgalini oldukça kolay hale getirebilecek bir konum

¹⁹⁹ Mehmed Hocaoglu, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, Berekat Yayınevi, 1985, s.170.

ve yakınlıkta bulunmaktaydılar. Nitekim bahsi geçen adaların karşısında yer alan Anadolu toprakları, Urla ve İzmir, savaş boyunca ve sonrasında Millî Mücadele döneminde de Rumların ve Yunan uyrukluların çıkardığı sorunlarla karşılaşacaktır. Adalardan gelen Rum eşkıyalar, Urla'nın yerli Rumlarıyla birleşmek suretiyle, onların kılavuzluğunda gasp, soygun ve hayvan hırsızlığının yanı sıra Müslüman ahaliyi katlederek yöredeki asayiş ve güvenliği alt üst etmişlerdir.

I. Dünya Harbi boyunca Urla ve Urla'ya bağlı Demircili Rum köyü, Sakızlı kayıkçıların başrol oynadıkları büyük insan kaçakçılığının merkezi haline gelmişti. Bu durum savaşın sonlarına doğru söz konusu kayıkçıların yakalanmaları ve İzmir Divan-ı Harbi'ndeki itirafları sonucunda açığa çıkmıştı. Osmanlı topraklarından firar eden Rum asker kaçakları ve Urla'daki kaçakçılık şebekeleri tarafından kaçırılan Rum gençleri gönüllü olarak düşman devletlerin ordularına katılmaktaydılar. Casusluk faaliyetlerinde bulunan bu Rum kaçakları, Urla ile düşman devletleri arasında istihbarat akışını sağlayarak Yunanistan ve İtilaf devletleri lehine faaliyet gösterdikleri gibi, edindikleri istihbarat sonucunda Batı Anadolu kıyılarındaki Müslüman köylerinin adalardan gelen Rum eşkıyalar tarafından tecavüze uğramalarına da neden olmaktaydılar.

Urla, I. Dünya Harbi yıllarında sıklıkla düşman devletlerin saldırılarına da maruz kalmış, bu noktadan hareketle şehrin tahliye edilip edilmeyeceği meselesi, savaş yılları boyunca İTC tarafından çoğu kez tartışmaya açılmıştır. Urla'nın düşman tehdidi altında bulunmasının yanı sıra, buradaki Rum Osmanlı vatandaşlarının bir ihanet sürecine girerek başta çetecilik faaliyetleri olmak üzere casusluk, askerlikten firar, sabotaj, propaganda ve Osmanlı Devleti aleyhine nümayiş düzenleme gibi bir dizi devlet aleyhinde faaliyette bulunmaları Urla Rumlarının da göç ettirilmesini sürekli olarak yöneticilerin gündeminde tutmuştur. Fakat daha çok siyasi nedenlerle bu göç hep ertelenmiştir. Zira büyük devletlerin konsoloslarının bu şehirde bulunması, ayrıca İzmir ve Urla'nın fazla göz önünde bulunması bu durumun en önemli nedenini oluşturmaktadır.

I. Dünya Harbi sırasında savaş nedeniyle ülke içlerine gönderilen veya firar ederek kaçan Söke, Urla ve Kuşadası kazalarına bağlı bazı Rum köyleri ahali ile İzmir Körfezi sahilinde ikamet eden bazı Rumlar, Mondros'un imzalanmasından sonra, üzerlerinde I. Dünya Harbi sırasında görev aldıkları yabancı orduların üniformaları olduğu halde, yeniden eski yerlerine

dönmeye başlamışlar ve işgale kadar buldukları yörenin Yunanistan'a ilhakı için faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA. BEO. (*Bab-ı Ali Evrak Odası*) 4546/340884-1, H.08.03.1337/12 Aralık 1918.
- BOA. DH. EUM. AYŞ. (*Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî Belgeleri*) 2/9, H. 22.6.1337/25 Mart 1919; 2/60, H. 1.6.1337/4 Mart 1919; 5/21, H. 14.7.1337/15 Nisan 1919; 7/52, H.5.8.1337/6 Mayıs 1919; 75/57, H.1.6.1338/21 Şubat 1920; 33/8, H.1.6.1338/21 Şubat 1920.
- BOA. DH. EUM. ECB. (*Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Ecanib Kalemî Belgeleri*) 23/96-3, H. 25.7.1337/26 Nisan 1919; 24/71, H. 29.8.1337/30 Mayıs 1919; 36/53, H. 4.8.1337/5 Mayıs 1919.
- BOA. DH. EUM. 2.ŞB. (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, İkinci Şube Belgeleri*) 1/19, H. 20.09.1332/12 Ağustos 1914.
- BOA. DH. EUM. 3.ŞB. (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Üçüncü Şube Belgeleri*) 4/42, H.9.5.1333/25 Mart 1915; 12/13-5, H. 24.4. 1334/29 Şubat 1916; 12/26, H. 1.5.1334/6 Mart 1916; 27/52, H. 23.5.1337/24 Şubat 1919.
- BOA. DH. EUM. 5.ŞB. (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Beşinci Şube Belgeleri*) 13/25, H.18.7.1333/1 Haziran 1915.
- BOA. DH. EUM.6.ŞB. (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Altıncı Şube Belgeleri*) 48/21-2, H. 17.4.1337/20 Ocak 1919.
- BOA. DH. EUM. EMN. (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Emniyet Şubesi Belgeleri*) 86/39, H. 20.8.132/14 Temmuz 1914; 117/4, H. 3.9.1332/26 Temmuz 1914.
- BOA. DH. EUM. SSM. (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Seyrüsefer Kalemî Belgeleri*) 53/29, H. 19.05.1333/4 Nisan 1915.
- BOA. DH.İ.U.M. EK. (*Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri*) 112/16, H. 07.02.1337/12 Kasım 1918.
- BOA. DH. KMS. (*Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti*)16/39, 1, 3, H.19.7.1332/13 Haziran 1914; 19/62, 5-6-8-10- H. 22.7.1332/16 Haziran 1914; 52/50, H.25.5.1338/15 Şubat 1920;
- BOA. DH. MH. (*Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kalemî*) 185/23, H. 19.5.1337/20 Şubat 1919.
- BOA. DH. ŞFR (*Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî*) 41/260, H. 19.07.1332/13 Haziran 1914; 42/186, H. 10.8.1332/4 Temmuz 1914; 45/91, H. 6.11.1332/26 Eylül 1914; 55/81, H.7.10.1333/18 Ağustos 1915; 60/299, H. 7.4.1334/12 Şubat 1916; 61/149, H. 23.4.1334/28 Şubat 1916; 95/4, H. 28.3.1337/1 Ocak 1919; 95/93, H. 8.4.1337/11 Ocak 1919; 95/128, H.12.4.1337/15 Ocak 1919; 430/6, R. 30.03.1330/12 Haziran 1914; 442/22, R. 14.7.1330/27 Eylül 1914; 459/33, R. 13.11. 1330/26 Ocak 1915; 499/56, R. 17.9.1331/30 Kasım 1915; 509/27, 31.11.1331/13 Şubat 1916; 511/14, R. 14.12.1331/27 Şubat 1916; 511/97, R. 18.12.1331/2 Mart 1916; 511/135, R. 22.12.1331/5 Mart 1916; 512/7, R. 22.12.1331/6 Mart 1916; 520/62, R. 8.3.1332/21 Mayıs 1916; 533/68, R. 15.07.1332/28 Eylül 1916; 599/134, R. 25.10.1334/ 25 Aralık 1918; 611/24, R.19.1.1335/19 Ocak 1919; 611/67, R. 22.1.1335/22 Ocak 1919; 611/110, R. 24.1.1335/24 Mart 1919; 613/90, R. 5.2.1335/5 Nisan 1919; 668/72, R.13.1.1335/13 Ocak 1919.
- BOA. HR. HMŞ. İŞO. (*Hariciye Nezareti İstişare Odası*)74/76, R. 1.11.1330/14 Ocak 1915.

BOA. HR. SYS. (*Hariciye Nezareti Siyasi*) 2101/1, 10, M. 11.06.1916; 2101/2-1, 2, 7, 11, M. 15.10.1914; 2101/3-2, M. 13.11.1914; 2419/38, M. 7.4.1916; 2979/12, M. 18.1.1916.
Salname-i Vilayet-i Aydın, H.1326, Vilayet Basımevi.

BOA. DH. EUM. AYŞ. 75/57-2; BOA. DH. EUM. AYŞ. 33/1.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti (Matbuat Müdüriyet-i Vesaik-i Resmîyeye Müsteniden Kaleme Alınmış Garbi Anadolu'daki Son Yunan Fecayîine Aid Risaledir) (M. Z. Öner, Haz.), 2020, Dün Bugün Yarın Yayınları, (H. 1338).

APAK, Rahmi, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989.

ATNUR, Ethem, "Millî müadelede Kuvay-ı Milliye, Rum ve Ermeni İlişkileri", *Atatürk Dergisi*, 1(6), 71-84.

AYDINEL, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

BALCIOĞLU, Mustafa, *Batı Anadolu'nun İşgali ve Kuvay-ı Milliye*. Millî Mücadele Tarihi (Cilt 1), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş* (Cilt 5), Sabah Kitapları, 1997.

BAYKARA, Tuncer, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve On dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, 1999.

BAYRAKTAR, Bayram, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

BELÉN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922: Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, 1997.

BERBER, Engin, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

BERBER, Engin, *Bir İzmir Kâbusu, Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002.

BERBER, Engin & BULUT, Taner & GÜL, Tülay, *Ali Orhan İlkurşun'un Anıları*, Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, 2013.

BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.

CEMAL PAŞA, *Hatıralar, İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları* (A. Kabacalı, Haz.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Söke*. Ayma Matbaası, 1989.

ÇAKMAK, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, 2007.

ÇETİNKAYA, Ali, *Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1993.

GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, 1962.

GİRGİN, Kemal, *Millî Mücadele'de Ayvalık Cephesi ve Balıkesir Kongreleri*, Printer Ofset Matbaacılık A.Ş., 2019.

GÖKBEL, Asaf, *Millî Mücadele'de Aydın*, (Sadeleştiren: Hüseyin Kuruüzüm), Kolalı Matbaası, 2005.

GÖKBİLGIN, M. Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına)*, Kronik Yayınları, 2018.

- GÜLER, Ali, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- HALICI, Şaduman, *Millî Mücadele'de Kuşadası ve Söke (1919-1922)*, Yeni Yol Matbaası, 2009.
- HOCANOĞLU, Mehmed, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, Bereket Yayınevi, 1985.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri I*, Cumhuriyet Yayınları, 2001.
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002.
- KİTİSİKİS, Dimitri, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, 1963.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, 1974.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, *İşgal Öncesinde ve İşgalde Söke'de Güvenlik, Millî Mücadele'de Söke Cephesi ve Önderleri* (G. Güneş. Ed.), Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yayınları, 2007.
- MENTEŞE, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Altınordu Yayınları, 2019.
- MORALI, Nail, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, Tekin Yayınevi, 1976.
- MUTLU, Cengiz, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1912)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.
- NAKRACAS, Geoergios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Kitabevi Yayınları, 2005.
- OZİL, Ayşe, *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.
- ÖKTEM, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Z. Arıkan, Haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- PARLAK, Türkmen, *İşgalden Kurtuluşa I Yunan Ege'ye Nasıl Geldi (İlk Günler)*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, 1982.
- SANDERS, Limon von, *Türkiye'de Beş Yıl* (E. B. Özbilen, Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınları, 1987.
- SERÇE, Erkan, *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, Akademi Kitabevi, 1998.
- SMITH, Michael Llewellyn, *Anadolu Üzerindeki Göz (İonian Vision)*, Hür Yayın ve Ticaret Aş., 1978.
- SOFUOĞLU, Adnan, *Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, 1994.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemal, *Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya*, Kanaat Kitabevi, 1939.
- TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Hür Yayın, 1981.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt 1)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- TEKELİ, İlhan & İLKİN, Selim, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- UMAR, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, 1974.
- YETKİN, Sabri, *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 247-271.

Geliş Tarihi: 4 Haziran 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KADIN MAHREMİYETİNİN KAMUSALLAŞ(TIRIL)MASI: HANENİN VE TUVALET ODALARININ TANZİMİ (1870 -1930)

Şaban DEMİR**

Öz

Kitlesel iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlaştığı on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için de kurumsallaşmanın ve bürokrasinin modernize edildiği bir dönem anlamına gelmektedir. Kurumsal modernleşme, sadece bürokratik reformların değil, kamusal hayatın da bu etki alanına girmesi demektir. Devlet eliyle tanzim edilen kamusal hayat giderek özel hayata da müdahil olmuştur. Modernleşmenin kamusal hayatı içine aldığı süreçten kadınlar da yoğun olarak etkilenmişlerdir. Kamusal alanın öncelikle görünen aktörü olan erkeklığe dayalı yapısı, kadınların değişen yaşam pratikleriyle yeni tartışma alanlarına sahne olmuştur. Özellikle Osmanlı kadınlarının kamusal alandaki varlıkları toplumu temsil eden ahlakla uyumlu hale getirilmesine yönelik tartışmalar yoğunluktadır. Osmanlı kadının kamusal hayata katılımındaki değişimle birlikte kadın mahremiyeti de bu tartışmaların bir parçası olmuştur. Osmanlı kadın mahremiyetinin kamusal tartışmaların içine çekilmesinde ise matbuatın açtığı kanal özel bir önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı kadın mahremiyetinin hanenin içindeki pozisyonu üzerine yapılan tartışmalar ve bu tartışmaların analizini yapmaya çalışılmaktadır. Özellikle hane içinde kadının mahremiyeti ve icat edilmekte olan "tuvalet odaları" meseleye ayrı bir boyut eklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Matbuat, Mahremiyet, Ev, Tuvalet Odası.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Arş. Gör. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (sabandemir@ibu.edu.tr). Orcid: 0000-0003-1719-4991.

THE PUBLICIZATION OF WOMEN'S PRIVACY IN THE OTTOMAN EMPIRE: ARRANGEMENT OF THE HOUSE AND THE DRESSING ROOMS (1870 -1930)

Abstract

The nineteenth century, when mass communication and transportation purposes became widespread, meant a period in which institutionalization and bureaucracy were modernized for the Ottoman Empire. Institutional modernization meant not only bureaucratic reforms, but also the entry of private life into this sphere of influence. Public life, which was regulated by the state, gradually became involved in private life. Women have also been heavily affected by the process that modernization has included in public life. The masculinity-based structure of the public sphere, which is primarily the visible actor, has been the scene of new discussion areas with the changing life practices of women. In particular, the debates on the harmony of Ottoman women's assets in the public sphere with the morality that represents the society are intense. With the change in Ottoman women's participation in public life, women's privacy has also been a part of these discussions. The channel opened by the press is of particular importance in drawing the Ottoman women's privacy into public debates. In this study, it is tried to analyze the debates on the position of Ottoman women's privacy in the household and to analyze these discussions. In particular, the privacy of women in the household and the "dressing rooms" that are being invented add a different dimension to the issue

Keywords: Women, Press, Privacy, House, Dressing Rooms.

Giriş

Günümüzde devletler ve toplumlar arası ilişkilerde önemli bir yer tutan küreselleşmenin ilk adımları Fransız İhtilali'yle birlikte atılmıştır. Yüzyıllar boyunca siyasi hakimiyetlerini sürdürmüş olan imparatorluklar ve onların yönetimleri olan monarşiler artık sarsılmıştır. 1830 ve 1848 İhtilalleri bu sarsıntının toplumsal tabanda da karşılık bulduğunun göstergesiydi. Fransız İhtilali (1789) ve 1848 arasındaki tarihsel süreç İngiliz Marksist tarihçi Eric Hobsbawm tarafından "*Devrim Çağı*" olarak nitelendirilmektedir.

On dokuzuncu yüzyıla doğru, kıta Avrupasında monarşiye dayalı yönetim yapıları ön plandaydı. Fakat, Fransız İhtilali (1789) sonrasında

monarşi yönetimleri yerlerini ulus devletlere terk etmeye başlayacaktı Bu süreçte değişen sadece yönetim şekilleri değildi. Özellikle ulaşım ve iletişim alanındaki, önceki yüzyıllara kıyasla, yaşanmakta olan gelişmeler de devrim niteliğindeydi. Ulaşımdaki gelişmeleri Hobsbawm *“On dokuzuncu yüzyıl endüstrileşmesinin, halkın hayal gücüne ve aydınların şiirlerine girmiş tek ürünü olmasından da anlaşılacağı gibi, endüstri devriminin hiçbir yeniliği, hayal dünyasını demiryolu kadar ateşlememiştir.”*¹ Teknolojik imkanların ulaşım alanında sağlamış olduğu kolaylıkla birlikte insanlar arasındaki mesafeler kısaltmaya başlamıştır.

Ulaşım imkanlarının kısaltmış olduğu mesafeler, toplumsal ilişkilerde de yeni imkanların önünü açmıştır. Eş zamanlı olarak artan iletişim imkanlarına katkı sağlayacak başka bir gelişme de gazete ve dergi yayıncılığıydı. *“On sekizinci yüzyıl, periyodik basında çarpıcı bir yükselişe tanıklık etti. Yüzyıl ilerledikçe, gazeteler bunun sadece küçük bir bölümünü oluşturacaktı. Bunun yerine, yeni yüzyılda abone olunan yeni bir seri yayın kuruldu: haftalık veya aylık olarak dağıtılan edebi, kültürel, bilimsel dergiler. Yeni yayın türü son derece popüler oldu. Bu, yükselen refah ve artan okuryazarlık dönemiydi. Profesyonel elitlerin genişlemesinin yan sıra, yeni periyodik yayınların bu meslek gruplarını hem yazar hem de abone olarak kaydettirerek yararlanabildikleri bilimsel ve profesyonel uzmanlığa güven arttı.”*² Pettegree'nin de dediği gibi on dokuzuncu yüzyıl demiryolunun olduğu kadar gazete ve derginin de çağı olacaktı. Gazete ve dergiler yeni bir meslek grubunun doğmasını beraberinde getirecekti. Gazete ve dergilerin artan okuryazarlıkla birlikte yaygınlaşması basının insan ilişkilerinde daha öne çıkan bir rol almasını sağlamıştır.

Hobsbawm *“Sözcükler, çoğu zaman belgelerden daha güçlü tanıklardır. Bu kitapta ele alınan altmış yıllık dönem içerisinde icat edilmiş veya çağdaş anlamlarını esas olarak bu dönemde kazanmış birkaç sözcüğe göz atalım”*³ diyerek sıraladığı sözcüklerin içinde gazeteciliği de zikretmektedir. Diğer bir deyişle tarih bu dönemde kendi sözcüklerini üretmiştir. Kıta Avrupası'ndaki bu gelişmelerin yansımaları Osmanlı İmparatorluğu'nda da karşılığını bulmuştur.

Milliyetçilik akımının sarstığı imparatorlukta II. Mahmut döneminde (1808 -1839) matbuatın önemi fark edilmiştir. Özellikle 1821 yılında patlak

¹ Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789 -1848*, Dost Kitabevi, Ankara 2019, s. 54.

² Andrew Pettegree, *Haberin Ortaya Çıkışı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2022, s.323.

³ Hobsbawm, *age.*, s.9.

Yunan İsyanı sırasında matbuatın uluslararası kamuoyunu etkileyebilmek için ne kadar gerekli olduğu anlaşılmıştır. Hüküm sürdüğü dönemde reform politikalarıyla tanınacak olan II. Mahmut yapmış olduğu reformların topluma da aktarılması gerektiğini anlamıştı.⁴ Çünkü, yaşanan çağda yönetimlerin toplumla ilişki kurma biçimleri de değişmekteydi.

II. Mahmut'un (1808 -1839) ön adımlarını atmış olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modern bürokrasinin kurumsallaşması açısından Tanzimat Fermanı kritik bir eşiktir. Bununla birlikte ilan edilen fermanla amaç devletin bünyesinde arız olan hastalıkların temizlenmesi veya kanun-ı kadime dönüş olarak tanımlanmaktaydı. Lakin, Tanzimat Fermanı'nın yapılacak olan ıslahatlara da "*ahkâm-ı celîle-i kur'âiyye ve kavânîn-i şer'yyeye kemâliyle ri'âyet olunduğundan*"⁵ denilmekle birlikte "*b'azı kavânîn-i cedide vaz' ve tesisi lazım ve mühimm*"⁶ olduğu da belirtilmektedir.

Kıta Avrupası'nın, özellikle İngiltere'nin ve Fransa'nın öncülük etmiş olduğu devrimlerin beraberinde getirdiği zihniyet değişimi Osmanlı monarşisi ve bürokratik elitler aracılığıyla imparatorluğuna taşınmıştır. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu açısından modernleşmenin kendisi anlamına gelmektedir. Özellikle, matbuatın yönetim ve bürokrat elitler eliyle imparatorluk bünyesine girişi Osmanlı modernleşmesinin görünürleşmesi anlamına gelmektedir.

Matbuatın Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşması, imparatorlukta yaşayan toplulukları modernleşmenin aktif özneleri haline de gelmeye başlayacaktır. Toplumun kendi içinde üretmiş olduğu aktivasyon ise toplumsal ve bireysel meselelerin "*gündem*" haline getirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı kadınları da bu gündemin hem hem öznesi hem de nesnesi olmuşlardır. Osmanlı kadınları açısından modernleşmesinin serancamı uzun ve sancılı yolculuk olmuştur. Nitekim bu yolculuğu, Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından sonra çıkarılan Musavver Muhit dergisinde, tefrika ettiği ilk romanı olan Heyula'da "*Kadınlık daima muamma!*"⁷ şeklinde tanımlanmaktaydı. Nitekim, Seniha Hikmet (Aka Gündüz) de "*Kendilerini bile profilden bilen,*

⁴ Kemal Beydilli, *II. Mahmut*, DİA, Ankara 2003, C. 27, s 352 -357.

⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat* (Der: Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.13.

⁶ Agm. s.13.

⁷ Ayşe Utku Günaydın, *Kadınlık Daima Muamma*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, s. 9.

muhakemat –ı felsefiyyelerini durgun suda ve ancak münakis (aksiyle, yansımasıyla) gören erkekler derler ki: 'kadın bir muammadır.'"⁸ şeklinde yorumlamaktadır.

1. Avrupalı Bir Mahremiyet Anlayışına Kısaca Bakış: Bireyselliğin Manifesto Alanı Olarak Oda

"Umulmadık bir kuyruklu yıldızın uzayda ışıldaması gibi, yeni bir yol açıp elinde bir keşif kitabıyla aniden âlimler dünyasında boy göstermek kadar övünülesi ne olabilir!

Hayır, kitabımı gizleyecek değilim; işte, beyler alın okuyun. Odamda kırk günlük bir yolculuğa kalkıştım ve gerçekleştirdim. Yaptığım ilginç gözlemler ve yol boyunca hissettiğim sürekli zevk, bu yolculuğu herkesin önüne serme arzusu doğurdu bende; yararlı olacağına dair kesin inancım bu karara yol açtı. Mustarip oldukları rahatsızlıkları yatıştırıcı ve sıkıntılarına kesin çare olacak şey sunduğum bahtsızların ne kadar çok olduğunu düşündükçe ifade edilemez bir memnuniyet doluyor kalbime. İnsanın odasında dolaşmaktan aldığı haz, başkalarının kaygı verici kıskançlığından azadedir; talihten bağımsızdır.

*Gerçekten de, herkesten gizlenerek çekilebileceği küçücük bir odası bile olamayacak kadar bahtsız, terk edilmiş olabilir mi insan?"*⁹ Bu satırların sahibi 1790 yılında orduda görev yapmaktayken kırk iki günlük ev hapsi cezasına çarptırılan Xavier de Maistre'nin cezası çekerken yazmış olduğu bir bölümden aittir.

Xavier de Maistre kendisine ceza olarak verilen ev hapsini anlattığı metin boyunca okura odasıyla / eviyle olan ilişkisini bahsetmektedir. Bu ilişkinin içinde eşyalar, eşyaların yaşamındaki yeri; arkadaşlıklar, dostluklar, hayaller ve hedefler de yer almaktadır. Öyle ki okura, metin boyunca hapis cezası almış mahkumun çileli vakit geçirme eyleminden ziyade gönüllü ve hatta eğlenceli bir inziva hali eşlik etmektedir. İşte bu ruh halini kendisine sağlayan ise kendi odasının olmasıdır. Çünkü, kendine ait bir odanın varlığı kişiye güvenli bir sığınaktır. Hatta, "bir süreden beri kalabalık meclisler bende korku uyandırıyor"¹⁰ diyerek toplum içindeki varoluşun yıpratıcılığına da değinmektedir.

Xavier de Maistre'nin, eğlenceli bir inziva halini alan ev /oda hapsinde bir suçlu veya hükümlü psikolojisiyle hareket etmemesini sağlayan

⁸ Tanıl Bora, *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 741.

⁹ Xavier de Maistre, *Odamda Yolculuk*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2015, s.6

¹⁰ Age, s. 77.

odası, bireysel kimliğini inşa ettiği alandır. Aslında ait olduğu yerdedir. Bu sebeple varlığının ait olduğu yer kendisi için bir ceza çekme mekanı olmaktan öte kendilik bilincinin keyfini sürdüğü yerdir. Oda ve odanın bir parçası olan ev bu bireyin kendi varlığıyla ilişkisi bağlamında besleyici ve koruyucu bir işleve sahiptir.

Odamda Yolculuk, uzun sürecek on dokuzuncu yüzyılın şafağında kamusal hayatın bireysel yaşam anlayışını öncelediği bir döneme denk gelmektedir. Artan matbuat kapitalizmiyle birlikte gündelik hayatı öne çıkarmıştır. Elbette ki, gündelik hayatta bireyin varolma biçimleri değişen yaşam ve tüketim alışkanlıklarıyla da ilişkilidir.

On dokuzuncu yüzyıl, *ancien regime* olarak adlandırılan önceki yüzyıllara oranla kamusal hayata bedenler üzerinden müdahalenin değiştiği bir dönemin eşigidir. Önceki yüzyıllarda “kişinin mevkiini gösteren kostümler giyiliyordu. İşaretlerin başarılı olması için kostümlerin bilinmesi, bedensel imgelerin bildik olması gerekiyordu. 17. yüzyıl sonlarının hantal dış görünüşlerinin muhafaza edilmesi basitçe geçmişin bir uzantısı olarak görülemez. Amaç, toplumda ait olunan yeri gösteren imgeler kullanarak sokakta toplumsal bir düzen oluşturmaktı.”¹¹ Sennett’in genel çerçevesini çizdiği toplumsal görünüm kamusal alandaki sınırların netliğini ifade etmesi açısından kayda değerdir. Belki de Xavier de Maistre’nin kamusal hayattaki kaygılı ruh hali bu netliğin birey üzerindeki psikolojik karşılığına denk gelmektedir.

1928 yılında Cambridge Üniversitesi’nde feminist hareket için önde gelen isimlerden biri olan Kendine Ait Bir Oda’nın yazarı, insan ve oda arasındaki ilişki üzerine yazdığı bu eserde söylenenlerin ruhu yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki feminist tartışmaların *locus classicus’u* olarak da nitelendirilen Wirginia Woolf’un kaleme aldığı Kendine Ait Bir Oda, Cambridge Üniversitesi’nde kız öğrencilere yaptığı bir konuşmasına binaen şekillenmiştir.

Cambridge Üniversitesi’ndeki konuşmasına “*Ama biz sizden kadınlar ve kurmaca üzerine bir konuşmanızı istemiştik, bunun kendine ait bir odayla ne ilgisi var, var diyebilirsiniz. Açıklamaya çalışayım.*”¹² diyerek başlamaktadır. Bu girizgahın akabinde oda ve kadın kimliği arasındaki ilişkiye değinmeye

¹¹ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019, s.95.

¹² Wirginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2017, s. 5.

devam etmektedir. Örneğin; *“Sizlere ancak önemsiz sayılabilecek bir hususta bir fikir verebilirdim bir kadın eğer kurmaca yazacaksa, parası ve kendine ait bir odası olmalıdır; ve göreceğiniz gibi, kadının gerçek doğasına ve kurmacanın gerçek doğasına dair büyük bir sorunu çözümsüz bırakmakta.”*¹³ diyerek kadının kamusal hayat için üretim yapabilmesinin koşulunun maddiyat ve mekân bağlamında desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Woolf, bu bağlamı tarihsel kontekstin içine “Entelektüel özgürlük maddi şeylere bağlıdır. Kadınlarsa hep yoksul olmuşlardır, sadece iki yüzyıldır değil, dünya kurulalı beri. Kadınlar Atinalı kölelerin çocukların köleleri kadar bile özgür olamadılar. O zaman kadınların şiir yazmak dışında en ufak bir şansları yoktu. İşte bu yüzden kendine ait bir odanın ve paranın önemini vurguladım.”¹⁴ Kendine ait bir oda kadınların, kamusal hayatta neden yer bulamayışlarına yönelik cevap arayışlarının da bir neticesidir. Bununla birlikte, yayıncılığın da gelişimiyle kamusalın özel hayata doğru akışı da artmıştır. Sennett'in kamusal insanın çöküşü olarak tanımladığı tarihi kesit matbuat kanalıyla da özel /mahrem in inşa edildiği döneme denk düşmektedir.

Kendine ait bir odanın varlığına yönelik Woolf tarafından yapılan bu atıf evin kadınla ilişkilendirildiği, habitatu olarak kabul edildiği genel eğilimle çelişkili görünmektedir. Çünkü, *“Birçok kültürde kadının yeri evdir. ‘Kendisini gösteren her kadın namusuna gölge düşürür.’ ‘Kadının topluluk içinde olması yersizdir.’ diye söylerler neredeyse Pythagoras ve Jean –Jacques Rousseau. Ticaret, politika, hitabet sanatı, spor iktidar gibi toplumsal alanlar erkeğin tekelindedir. Kadın buna yalnızca kısmen katılabilir. Bu hem rol hem de cinsiyet meselesidir. Bedenin korunması, gerektiğinde saklanması gerekmektedir.”*¹⁵ Perrot tarafından, kadın ve ev ilişkisine yönelik Antik Yunan'dan Aydınlanmacı döneme değin çekilen çizgisel düzlem de bu anlayışın entelektüel bağlamdaki gücüne işaret etmektedir. Yüzyıllara yayılan bu anlayış sadece entelektüel dünyada değil, gündelik yaşamın birçok veçhesinde yer bulmuştur. Ev ve kadın arasında kurulan bu doğallaştırılmış bağ, kadının kendisi için bir oda talebinde bulunmasında elbette bir tezatın önünü açmakta gibidir.

---

¹³ Woolf, s. 7.

¹⁴ Woolf, s.121.

¹⁵ Michelle Perrot, *Odaların Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 126.

2. a. Osmanlı Matbuatının Mahremiyeti Dönüştürmesi

XIX. yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşan yayıncılık faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nda da kendine yer bulmaya başladı. 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde imparatorlukta iki gazete yayınlanmaktaydı. 1828 yılında Kahire'de yayınlanan Ceride -i Mısriyye, 1831 yılında ise Osmanlı reformlarının kolonizatörü işlevini görecek olan Takvim -i Vekayi gazetesidir. 1830'lu yıllarla başlayan Osmanlı matbuat hayatı ilerleyen yıllarda Osmanlı toplumunda yeni bir meslekleşmenin önünü açmıştır. Nitekim 1857 yılında ilk matbuat nizamnamesi yayınlanmıştır.¹⁶ Bu nizamnameyle birlikte yayıncılığın sınırları çizilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı matbuatının şekillendiği bu yıllarda gündelik hayat ve hayatı yaşama şekilleri de matbuatın gündemine dahil olmuştur. Fakat bu dahil olma toplumu değiştirme ve nizamata verme çabasının yanında toplumun da kendini ifade ettiği bir alan olagelmıştır. Bu yıllarda Osmanlı kadınları matbuatta kendi seslerini duyurmaya başlamışlardır. 1869 yılında Ali Raşit tarafından çıkarılmaya başlanan Terakki -i Muhadderat'la birlikte matbuat dünyasında yer bulmaya başlamışlardır.

Osmanlı kadınlarının matbuatta yer tutması sadece kadınlar üzerinden değil, matbuat dünyasının bizatihi önemli başlıklarından biri olmuştur. Çünkü Osmanlı matbuatı, devlet eliyle yayınlanmaya başlayan Takvim -i Vekayi başta olmak üzere kamusal düzenin inşası konusunda rol oynamıştır. Kamusal hayatın inşasında kadınların yeri ve durumu üzerine de tartışmalar vücut bulmaya başlayacaktır. Matbuatın dönüştürücü gücü kamusal ve özel hayat arasındaki sınırı muğlaklaştırmış hatta bu sınırı kamusal yaşam lehine genişleterek berkitmiştir.

Kamusal ve özel hayat arasındaki bu geçişkenlik özellikle matbuatın kadınla ilgisine paralel olarak Osmanlı evinin de kamusal tartışmalardan biri haline gelmesini beraberinde getirmiştir. Osmanlı evinin kamusal alanın tartışmalarından biri haline gelmesi, Avrupa'da *doğallaştırılan* kadın ve ev ilişkisinin analogik benzerliği Osmanlı toplum yapısında da karşılığını bulmaktadır. Erkeğin ev dışında olmasının doğallığının yanında, kadının evin dışında kamusal hayata katılmasının gerekçeleri olmak zorundadır. Nitekim, erkeğin evin maişetinden sorumlu tutulması dahi, bizatihi meşruiyetinin kendisidir.

¹⁶ Düstur, I. Tertip 2 cilt, Dersaadet 1329, 227 -228.

Ev (hane) Osmanlı toplumunun mahremiyet sınırlarında kabul edilmekle birlikte evin içinde özellikle kadın merkezinde yeni bir kamusallık icat ve inşa edilmektedir. Matbuatın öne çıkan isimleri icat edilmiş/ doğallaştırılmış kamusalılık üzerinden kadının süslenmesinden, ev idaresine varana değin birçok bu bağlamda yeniden üretilmiştir.¹⁷ Bu doğallaştırmada ev yeni bir kamusal alana dönüşmekte ve erkekle ilişkisi merkeze alınarak kadının rolü ve yeri tanımlanmıştır.

Osmanlı toplumundaki kamusal yaşamın inşa edilmesinin yönü özel /mahremi içlerine doğru da nüfuz etmiştir. Bu genişlemenin ana aktörü ise kadınlardır. Evin dışına çıkan Osmanlı kadınının zaten sokaktaki giyim kuşamından, hal ve hareketlerine değin birçok ayrıntının sınırları detaylı olarak belirlenmiştir. Kuralların uyulması hususunda kılık kıyafetten, asayiş kurallarına dikkat edilmesine varana değin kadını merkeze alan kayıt fermanlardan seyahatnamelere kendine yer bulmuştur. Kamusal hayatın tanzim edilmesinde kadına atfedilen sınırlar ve meşruiyet alanları önemli bir yer tutmuştur.

Matbuatın kamusal yaşamın tartışma zeminine dönüşmesi on dokuzuncu yüzyılın tamamına yayılmıştır. Bu yayılım dolayısıyla kamusal alandaki asayiş meselesinin aktörlerinden olan kadınlar artık sadece sokaktaki hal ve hareketlerinden değil, ev içlerindeki yaşamlarından da sorumlu tutulur olmuşlardır. Başka bir deyişle matbuat kadının yaşamını alenileştirdikçe, habitatını da bu aleniliğe eklemlemiştir. Hanenin kadınla kamusallaşması kadının ontolojine yüklenen ve yüzyıllara yayılan sosyolojik mirasın neticesidir. Çünkü, kadın hane içindeki rol dağılımında en fazla sorumluluğu olan öznedir. Buradaki sorumluluk kendisinin hane içinde söz sahibi olması hususunu aynı ölçüde belirlememektedir. Çocuk terbiyesi ve sağlığından, evin temizlik, tertip ve düzenine, bütçesinin idareli kullanılmasından, eşin ve çocukların mutlu edilmesine değin bir dizi sorumluluğun kadına atfedilmesine dair bir mutabakat arayışıdır. Aslında kadın üzerinden yapılan mahremiyet tartışmalarına bakıldığında Osmanlı toplumunda mahremiyet üzerine konuşulan şey anlamına gelmektedir. Kadın sadece kamusal yaşamdaki yeriyle değil, özel yaşamıyla da

---

¹⁷ Şemseddin Sami, "İdare -i Beytiyye". S:1, Aile, Mihran Matbaası, İstanbul 1297 (1880), (ss. 14 -18), Ahmet Midhat Efendi, (1889), *Kadınlarda Tezyid -i Cemal*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1297 (1889), (ss.1-3).

mahremiyet tartışmalarının önemli bir yerini işgal etmektedir. Tartışmalar ise çoğunlukla aktarılan toplumsal zihniyeti takip etmiştir.

2. b. Hane ve Kadın Mahremiyeti'ne Kurgusal Metinlerin Dahil Olması

Toplumsal zihniyetin aktarılması bağlamında hane ve mahremiyet tartışmalarına yönelik olarak 1860'lı yıllarda başlayan süreçteki devamlılığı görebilmek açısından Abdülaziz Bey (1850 -1918) yazdıklarına bakmak faydalı olacaktır. Bahsi geçen yazıları "1910'lu yıllarda kaleme aldığı"¹⁸ varsayılmakta ve Türk Yurdu dergisinde yayınlanan Osmanlı Âdet ve Merasimleri'nde karşımıza çıkmaktadır.

Bu yazıların, Günlük Ev Hayatı'yla ilgili olan kısmında, "*Evin bütün işi (çamaşır yıkama, yemek pişirme, silip temizleme, iç çamaşırlarının tamir ve yamaları) ev hanımına aittir. Kızı gelini varsa beraber çalışırlar. Kocasını sofraya inmeden önce yemek sahanlarını mangal kenarına koyar, ısıtır. Yazın mehtaplı gecelerde, bahçedeki asma çardağının altına kaba hasır serilir, minder, yemek iskemlesi, yemek sinisi oraya taşınır, sofraya kurulur. Soğuması için testi akşamdan bir ipe kuyuya sarkıtılır. Testi ve kulplu maşrapa sofraya getirilir, yemek orada yenir.*"¹⁹ Yukarıda ifade edildiği gibi bu yazılar, meşrutiyeti yönetime ikinci kez geçildiği ve Kanun - Esası'nın yeniden yürürlüğe girdiği 1908'in hemen akabinde yayınlanmıştır. Osmanlı kadınlarının oldukça aktif olduğu bugünlerde kadının ev içindeki pozisyonu neredeyse birebir tekrardır.

II. Meşrutiyet'e gelene kadar Osmanlı matbuatında sadece kamusal hayat, kadın ve hane üzerine tartışmalar, Abdülaziz Bey'in şablon niteliğindeki tekrarını beslemiştir. Bununla birlikte, Osmanlı matbuatı yaygınlaştıkça sayfalarına taşınan tartışmaların yanında kurgusal metinler yoluyla da toplumsal hayatın veçheleri ele alınmıştır. Bu dönem aslında Avrupa'da da kurgusal metinlerin, özellikle romanın yükseldiği bir döneme denk gelmektedir. Ian Watts *Romanın Yükselişi* isimli çalışmasında, on sekizinci yüzyıla birlikte İngiltere'de "Okullara devamlılık, çoğunlukla, yoksullara çat pat okuma öğrenmekten daha fazlasını veremeyecek kadar kısa ve düzensiz"²⁰ olduğunu ve bunun roman okumaya etkisinin tartışmaya açık

¹⁸ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet ve Merasimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. V - VI.

¹⁹ Abdullaziz Bey, age, s. 160 -161.

²⁰ Ian Watts, *Romanın Yükselişi*, Metis Yayınları, İstanbul 2018, s.43

olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu korelasyonu da ihtimal olarak göz ardı etmemektedir. On dokuzuncu yüzyılda artan okullaşma oranı ve matbuatın şekillenerek çeşitlenmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda piyesler ve romanlar neşredilmeye başlamıştır.

Osmanlı matbuatında yayınlanmaya başlayan romanlar kamusal hayatın içinde boy gösterecek Osmanlı vatandaşının özel hayatını tanzim etme çabasına girmiştir. Bu anlamda roman yazarı, okurunu makbul vatandaşın nasıl olacağına dair bir tipoloji çizme kaygısı taşımaktadır. Bu sayede toplumu oluşturan bireylerin özel hayatları da kamusal tartışmaların alanına girmiştir. Kadının da dahil edildiği bu tartışmalardan biri de haneyle olan ilişkisidir. Matbuat ve romanla birlikte kadının sadece hane içindeki konumu değil, özel hayatı fiction'unun içindedir. Bu bağlamda, kadınların kendilerine ait bir odasının olması gerekip gerekmediği ve eğer olması gerekiyorsa nasıl olması gerektiği dönemin kalem erbabının el attığı konulardandır.

Matbuatın kadınları da içine alan, topluma nizamata verme çabası Osmanlı entelektüel hayatı için sembol isimlerden biri olacak olan Namık Kemal'in eserlerinde de vazgeçilmez konulardan biri olmuştur. Osmanlı edebiyatının yeni yeni tanışmakta olduğu dönemin romanlarında biri olan İntibah'ta aile bağlamında kadın ve namus önemli yer tutmaktadır.

Roman, Sergüzeşt -i Ali Bey veya İntibah başlığıyla 1876 yılında yayınlanmıştır. Dönemin Fransız romanlarından da etkiler taşıyan romanda Ali Bey'in tanıştığı ve sonra erkek avcısı/ fahişe olduğunu öğrendiği Mahpeyker'le cariyesi Dilaşub arasında yaşadıklarını ele almıştır. Romanda Dilaşub Ali Bey için canını verecek kadar fedakarca seven bir cariyedir. Buna karşılık Mahpeyker ise adeta yaşadığı hayatla karakteri arasında bir tutarlılık inşa edilen kötü kadındır. Lakin, dönemin okuru Mahpeyker sayesinde bir kadının yatak odasının eşliğinden girmiş, detaylarını görmüştür.

Mahpeyker'le tanışmadan önce mazbut bir hayat sürmekte olan Ali Bey'in hayatı sonrasında alt üst olmuştur. Nitekim kalemde memur olarak çalışan Ali Bey, çalıştığı dairesindeki işinden çıktığı bir akşam, annesine yalan söyleyerek daha önce sözleştikleri gibi Mahpeyker'in Kuzguncuk'a gitmiştir. Bir müddet gazinoda vakit geçirmiştir. Sonra ise Mahpeyker'le sözleşmiş oldukları vakitte yalısına gitmiştir. Namık Kemal, Ali Bey Mahpeyker'le buluşmaya gittiği yol boyunca geçirdiği bütün süreyi gayr -i meşru şekilde geçirmiştir. Yani, Mahpeyker'e çıkan bütün yollar günahlarla örülüdür.

Buluşmayla neticelenecek bu yolculuğun belki de, en yoldan çıkılan sahnesi Ali Bey'in Mahpeyker'in odasına girdiği sahnedir. Namık Kemal, Mahpeyker'in köşküne girdikten sonra yatak odasına giden Ali Bey'in gördüklerini etraflıca anlatır. *"Odanın sandalye takımları beyaz zemin üzerine pembe çiçekler işleme canfesten yapılmış, halısı da döşemenin renginde olarak yalnız üzerine çiçek yerine ötekinin pembesinden daha koyuca birtakım dallar nakşolunmuş, duvarındaki kağıdın bilakis zemini pembe, çiçekleri yıldızla karışık beyaz olarak, tavanı ise alçıdan dondurma gayet musanna' (sanatlı) güldesteler, papağanlarla tezyin edilmişti (süslenmişti).*

Kara tarafına olan duvarın vasatına ve binaenaleyh büyük pencerenin karşısına tesadüf eden kapıdan girildiği gibi pencereden hâlî (uzak) olan sağ duvarın bahçe tarafındaki köşesinde ince tül ile örtülmüş yataklık; yataklıkla denize nazır olan pencerenin arasında birkaç sandalye; büyük pencerenin önünde endam aynasıyla, çifte fanuslu çalar saatiyle bir muntazam çiçeklik; sola düşen ve bahçeye nazır iki penceresi olan deniz canibindeki (tarafındaki) köşesinde bir kanape ve beriye doğru yine birkaç sandalye ile kapı tarafındaki köşesinde bir aynalı dolap; kapının iki tarafında dahi bahçenin sokak kapısı tarafındaki cihetine nazır iki pencere görünürdü. Pencerelelerin beyaz bürümcük perdeleri yarı yerlerinden merbut (bağlı) binaenaleyh alt tarafları açık olduğundan endam aynasıyla mestur olan (kapanan) büyük pencereden başka hem denize ve hem de bahçeye nezaret olunurdu (bakılırdı). Kanopenin önünden mükellef bir işret takımı kurulmuş ve üzerine bahçeye nazır olan pencereden alınma bir dal, henüz açılmış gülleriyle sâyesâz -ı letâfet (güzel bir gölgelik) olmuştu."²¹ Oldukça geniş ve etraflı tasvir, bir kadın nasıl olduğuna dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu kurmaca metin, Osmanlı kadın kimliğiyle iç içeleşmiş odasının mahremiyetini kamusal açmıştır. Bununla birlikte kurgusal metin yoluyla da olsa kamuya açılan ilk Osmanlı kadın odalarından olan odanın sahibinin bir hayat kadını olması ilginçtir. Çünkü, bizatihi Mahpeyker, Osmanlı toplumu için netameli bir kimliği temsil etmektedir. Hatta, kamusal alandaki ahlakın sınırını bozmaktadır. Yani, Mahpeyker, Osmanlı kadınına ait olan mahremiyeti ihlal etmekle kalmamış bunu alenileştirmiştir. Bizzat bedeni kamusal mahremiyet sınırlarını bertaraf etmiş olan Mahpeyker'in odası evli olmadığı, namahrem bir erkek tarafından geçilmiştir. Yani, zaten toplumun mahremiyet sınırlarını ihlal eden Mahpeyker'in odası da toplumun onaylamadığı bir ilişki aracılığıyla alenileştirilmiştir.

²¹ Namık Kemal, *İntibah*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018 s.85 -86.

Namık Kemal'in detaylı bir şekilde anlatmış olduğu bu odaya dair olumlu ya da olumsuz herhangi bir duygu atfetmemektedir. Belli noktalarda kadına ait olduğu düşünülen ve dönemin estetik algısıyla örtüşen tanımlamalarla yetinilmiştir. İlerleyen satırlarda ise, bu detaylı tasvirin Mahpeyker ve Ali Bey'in nasıl bir ortamda vakit geçirdiklerinin okur nezdinde tahayyülünü kolaylaştırmak için olduğu anlaşılacaktır.

Namık Kemal'in kurgusal dolayımında Osmanlı matbuatına dahil ettiği kadının kendine ait odası kamusal hayat tartışmalarının bir parçasına dönüşecekti. Lakin şimdilik Osmanlı okurunun dünyasına fantezi dünyasını da besleyen roman yoluyla girmişti. Burada dikkati çekmekte olan husus, toplumu dizayn etme şeklinin değişimidir. Topluma ait norm ve kaygıların devlet eliyle hiyerarşik bir müdahaleyle yoluyla olmaktan çıkmasıdır. Bunun yerine toplumla daha denk bir düzlemde inşa edilmeye başlanmıştır. Bunu değişimi sağlayan ise matbuattır. Namık Kemal'in İntibah'ında da toplumsal yapının sınırları kurgu üzerinden değişmekte olan bu ilişki yoluyla inşa edilmektedir. Toplumsal meşruiyetin aşılması ve kişisel yaşamdaki dejenerasyonun sebebiyet verebileceği problemlere roman yoluyla işaret edilmiştir.

İlerleyen yıllarda kadın ve ev ilişkisinin önemine dair vurgular arttıkça kadın ve hane ilişkisine yönelik müdahaleler için yeni gerekçeler icat edilmiştir. Bu gerekçelerin arka planında hane içinin kadın kadar görünmezleştirilmiş olması önemli bir faktördür. Lakin bu ilişkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal değişim yönü konusunda önemli bir mecra olan, matbuatta kadınların da kendilerine yer açmaya başlayacaklardır.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine doğru, 1869 yılında Terakki gazetesinin eki olarak yayınlanmaya başlanan Terakki -i Muhadderat'tan sonra 4 Kasım 1875'te Ayine yayınlanacaktır. 1883 yılında İnsaniyet'in yayınlanmaya başlamasının ardından 1885 yılında Şükûfezar beş sayı sürecek olan yayın hayatına başlamıştır. Şükûfezar'ı diğer kadın dergilerinden ayıran özelliği ise sahibinin ve yazı kadrosunun tamamıyla kadınlardan oluşmasıdır. Şükûfezar'ın yayın hayatına başlaması matbuatta kadınların da varlığının artık olağanlaşması anlamına gelmekteydi. Osmanlı matbuatında kadınlar kendilerine ait yer bulmaya başladıkça kadınların doğal alanı olarak kabul edilen yerlerin de bu mecraya dahil edildiği görülmektedir.

3. Meşrutiyetin Yeniden İlanı (1908): Kollektif Zihniyetin Devamı

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi hayatında olduğu kadar sosyo - kültürel hayatında da II. Meşrutiyet birçok değişimi tetiklemişti. Aslında 1850'lili yıllardan bu yana gündelik hayatın bir parçası matbuat da meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesiyle patlamıştı. Matbuat, toplumsal taleplerin ifade edildiği, aktarıldığı bir mecra olarak toplum tarafından kabul edilmişti. 23 Temmuz 1908'in akabinde birçok gazete, dergi yayın hayatına başlamıştı. Kadınlar ve kadınlarla ilgili meseleler de bu yayınların konuları olarak toplumsal tartışmaların bir parçası olmaya devam etmiştir.

Meşrutiyet öncesi Osmanlı kadınının haneyle olan ilişkisi, kadının kendine ait bir alanın varlığı da kendine yer bulmaktadır. Kadın bedeni /ontolojisiyle ilişkiye ait bir mekanın varlığı ve nasıl kullanacağı konusunda yazılar yayınlanmıştır. Osmanlı hanesinde kadının tuvalet odasının varlığı kadının sağlığıyla ilgili olarak matbuatta yer almıştır. Örneğin 26 Mart 1914 - 16 Temmuz 1914 tarihleri arasında haftalık olarak yayınlanan Sıyanet dergisinde bu mesele ele alınmıştır. İmtiyaz sahibi Melek Meliha, sorumlu müdürü ise Zaim Hayri Hanım olan derginin anlaşılacağı üzere yayın politikasını kadınlar şekillendirmiştir.

Derginin 23 Nisan 1914 (10 Nisan 1330) tarihinde yayınlanan 5 numaralı sayısında Doktor Ramih tarafından *Kadınlık* başlığı altında *Sihli Bir Tuvalet Odası* alt başlığında bir yazı kaleme alınmıştır. Yazının girişinde "Güzelliği kadar sıhhati seven, takdir eden ve yaşamasını bilen her kadının vaziyet ve serveti ne mertebede olur ise olsun bütün serair -i nisviyye ve kalbiyesini sine -i samiyetinde hapseden bir odası vardır: tuvalet odası."²² Yazının girişinde kadınların sosyo -ekonomik durumları konuları ve durumları dışında hepsinin kendilerine ait bir odaya ihtiyacının olduğunu ifade etmiştir. Üstelik bu oda sadece kadına mahsus olmalıdır. "Bu hücre -i di l-aşubun kapısından her nazarı harici nüfuz edemez. Bu odanın kendine mahsus bir inceliği, hususiyeti vardır. Kadının gururu, güzelliği, serair i garamı, saadeti, gözyaşları hülasa menakıb -ı hayatiyyesi bu odanın heva -yı safında uçar. Bu oda, kadınlığın darü'- sinaa-i melahatidir." Doktor Ramih tarafından kadınlar için gerekli gördüğü tuvalet odaları yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi açıkça toplumsal cinsiyete dayalı ifadeler üzerinden tanımlanmıştır. Kadının ontolojisine atfedilen özellikler tuvalet odasını tanımlamak için de kullanılmıştır. Oda kadının

²² Doktor Ramih, "Kadınlık (Sihli Bir Tuvalet Odası)", *Sıyanet*, N.5, 23 Nisan 1914 (10 Nisan 1330), s. 192 -193.

güzelleşmesi için kullanabileceği bir alandır. Tuvalet odalarının varlık sebebi ise “der ü duvarından, revzen -i ziya-paşından harice çıkan izde binlerce ebhire -i itriyât -ı müzehhep, çılgın hevesât uçar, çırpınır. Beşeriyetin bu çılgnlıkları da medeniyetin sefalet ve sefahat yollarıdır. Fakat bu öyle bir sefalet ki, onu düştüğü firaş -ı asabiyetten kaldırmak için tuvalet odalarını sıhhi bir şekilde sokmak istiyoruz.”²³ Doktor Ramih, Osmanlı kadının hanesiyle olan bağını daha önce de defaatle ifade edilen bağlama yerleştirmektedir. Yani, kadın “haricde” medeniyetin sefalet ve sefahatiyle bedenen ve ruhen sağlığını kaybedebilir. İşte tuvalet odaları da beden ve ruh sağlığını kazandırmak için kadına gereklidir. Kadının sıhhatini ancak güzelliği için sevdiğini iddia eden Doktor Ramih, bu sıhhatin nasıl korunacağını yazısında detayları ele almıştır.

Yazısının ilk bölümünde tuvalet odasının kadın için önemini anlattıktan sonra bu odanın nasıl olması gerektiğine dair detaylı bir izahatta bulunmaktadır. “bahsetmek arzu ettiğimiz lavaboda küçük müzeyyen raflardaki tuvalet suları, tuvalet sirkeleri, yüz için taravet suları, mukabbız sular, diş tozları, iksirler, kozmetikler, badem yağı, vazelin pomatalar, diş macunları, sabun sabun suları ve macunları ile tecmilat masasındaki taraklar, firketeler, fırçalar, diş fırçaları ve süngerler bir kadının ihtimamat -ı sıhhiyye ve taharet -i bedeniye ve vechiyesine hizmet eden eşyadır.”²⁴ Şeklinde saydığı eşyaların hepsi kadın güzelliği ve makyajı içindir. Bundan sonra ise kadının vücut bakımı el yıkamasından, banyo suyunun sıcaklığına varana değin uzun uzun anlatılmaktadır. Aslında erkek ve kadın güzellik meselesine hilkatleri itibariyle yatkın olduklarını belirten yazar bugün moda olarak tabir edilen güzelleşmenin aslında çağlar boyunca insanlık için önemli bir husus olduğunu belirtmektedir.

Doktor Nureddin Ramih'in yazısına ilaveten Düzgünler ve Kozmetikler başlığı altında Yusuf Ragıb tarafından bir yazı kaleme alınmıştır. Yusuf Ragıb'a göre tezeyyün olarak ifade edilen kelime süslenmekten ziyade temizlik olarak anlaşılmalıdır. “Esasen süs demek de temizlik demekten pek fazla uzaklaşamaz.”²⁵ Sıhhati korumak ve süslenmek içinse doğal kozmetik ürünleri kullanılmasını tavsiye etmektedir. Nitekim bunun içinde çeşitli tarifler önermektedir.

---

²³ Ramih, agm, s.197.

²⁴ Ramih, agm, s.197.

²⁵ Yusuf Ragıb, “Düzgünler ve Kozmetikler”, *Sıyanet*, N.5, 23 Nisan 1914 (10 Nisan 1330), s. 197-198.

Derginin 17 Nisan 1330 tarihli 6 numaralı sayısında ise yine Doktor Nureddin Ramih tarafından *Sihhi Tuvalet Odası: Banyolar ve Tedavi Bi'l- mâ (Duşlar)*²⁶ başlığı altında bir yazı yayımlanmıştır. Nureddin Ramih bu yazısına da güzelleşme ve sıhhatin önemine vurgu yaparak başlamıştır. Banyonun önemi de belirten yazar, özellikle hususi banyoların önemine değinmektedir. Diğer taraftan “banyoların derece -i harareti kadının mizacına, derece -i asabiyetine, rahatsızlığa göre değişir. Nevrasteni, ihtinak -ı rahm, ihtidad -ı asabiye müptela olanlarda banyo ve tedavi bi'l -mâ ruhlarında inkişaf, cümle -i asabiyelerinde sükûnet, kuvve -i bedeniyelerinde zindegi husule getirir.”²⁷

Yazının devamında ise tuvalet odasında banyo süresinin derecesi ve süresi konusunda bilgi vermektedir. Aynı zamanda suyun sıcaklığı aynı olmalı, çünkü bu alışkanlığın kadını sakinleştirmek ve cildini güzelleştirmek için gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Kadın odalarının Osmanlı matbuatında yer bulduğu bir başka yayın ise 22 Mayıs 1334 (1918) tarihinde yayınlamaya başlayan *Türk Kadını* dergisidir. Dergi 15 günde bir Muallim Ahmed tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Derginin *Nasıl ve Niçin* başlıklı ilk giriş yazısında neden yayın dünyasına girildiğinin gerekçelerine değinilmektedir. “Bizde ‘çocuk, talebe ve kadın’ işlenmemiş birer maden idi. Hedefimizi bulmak için keramet değneğine hâcet yoktu.”²⁸ 1850’li yıllardan itibaren yaygınlaşmaya ve mesleki bir yapıya bürünmeye başlayan, üstelik 1870’lerle birlikte matbuatta boy göstermeye başlayan kalem sahibi kadınlar varlığı bilinmekteydi. Yani 1918 Osmanlı kadın ve çocuklarının matbuatta henüz işlenmemiş bir maden olduğu görüşü oldukça iddialı bir çıkıştır.

Derginin yayımlanmaya başladığı 1918 yılı Osmanlı İmparatorluğu için hezimetle sonuçlanacak olan Cihan harbinin son aşamasıydı. İmparatorluk fiili ve resmi anlamda son demlerini yaşamakta ve toplum on yılı aşkındır bitip tükenmeyen savaşların neticesinde bitap düşmüştü. Bununla birlikte kamusal yaşamın sınırlarıyla ilgili tartışmalar sürmekte ve toplum kendine ait kimliği aramaya deva etmekteydi. Her ne kadar meşrutiyetin getirmiş olduğu coşkulu günler geride kalmışsa da matbuatta kadın varlığı artık bir realite

²⁶ Doktor Ramih, “Sihhi Tuvalet Odası: Banyolar ve Tedavi Bi'l mâ (Duşlar), *Sıyanet*, N.6, 30 Nisan 1914 (17 Nisan 1330), s. 230 -231.

²⁷ Ramih, agm, s.230 -231.

²⁸ “Nasıl ve Niçin”, *Türk Kadını*, N. 1, İstanbul Matbaa -i Osmaniye, 22 Mayıs 1334 (1918), s. 3.

olarak kabul edilmişti. Diğer taraftan kadının özel yaşamı da artık kamusal hayatın bir parçası olan matbuatın doğal ilgi alanı haline gelmişti.

Türk Kadını dergisinin 22 Mayıs 1918 (22 Mayıs 1334) tarihli ilk sayısında Bezm -i Âlem Sultânisi müdürü Mehmed Arif tarafından *Tuvalet: Muhafaza -i Sihat ve Melahat: 1 Tuvalet Hakkında Bazı Malumat -ı Evveliye*²⁹ başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazı daha sonra ilerleyen sayılarda on iki yazılık bir yazı dizisine dönüşmüştür. Mehmed Arif kaleme aldığı ilk yazısında öncelikle Tuvalet nedir, diyerek sözcüğün kökenine değinerek yazısına başlamıştır. Fransızca kökenli olduğunu ifade ettiği yazısında “Bu kelimeyi tedkik ettim: ‘Yıkanmak, giyinmek, taranmak... gibi’ efaalin her birerlerine ‘Garblılar’ tuvalet ism -i umûmîsini veriyorlar; şu cihetle ki işbu efaalin insanların muhafaza -i sıhhat ve melahatleri ile pek sıkı bir irtibatı vardır.”³⁰ Nitekim, La Baron Stat’ın eseri olan Kabine dö Tuaelet’in eserinin Sezaizade Hikmet Bey tarafından Tuvalet ve Letafet -i Âzâ ismiyle Türkçe’ye çevrilmesiyle 1309 yılında girdiğini ifade etmiştir. Bu risaleye Madam Gülнар (Olga Lebedef) tarafından yazılan önsözde kadının kocasının muhabbetini uzun süre muhafaza etmek istiyorsa “daima temiz, muntazam, güler yüzlü olmalıdır, demektedir. Nitekim Mehmed Arif de tuvalet sözcüğünü öncelikli olarak kadının kendisine yaptığı bakım olarak tanımlamaktadır.

Yazar, görüldüğü üzere başlamış olduğu yazı dizisinde tuvalet sözcüğünün etimolojisini merkeze alarak öncelikle kadının ilişkili olduğu habitatu cinsiyetlendirilmiştir. Bu yazı dizisinde de öne çıkmakta olan kadının temizliğine dikkat etmesi gerektiğidir. Bu da kadın doğasının ilişkilendiği yere bakışın analizine imkan tanımaktadır. Yazar, 6 Haziran 1334 tarihli *Tuvalet: Muhafaza -i Sihat ve Melahat* başlıklı yazısında çocuk bakımını ele almıştır. 20 Haziran 1334 tarihli yazısında da temizliğin önemini değerlendirmiştir.

Mehmed Arif, banyo ve temizliği detaylı olarak değerlendirdikten sonra 4 Temmuz 1334 tarihinde *Kızların Tuvaleti* başlıklı yazıyı kaleme almıştır. Yazının girişinde yazı dizisinin geneline hakim olan temizliğin önemi bir kez daha vurgulanmıştır.

Kızlara mahsus tuvalet odasındaki eşyaların sade ve süslü olmasından uzak durulması önerilmeli, bundan ziyade temiz olmasına önem

²⁹ Mehmed Arif, “Tuvalet: Muhafaza -i Sihat ve Melahat: 1 Tuvalet Hakkında Bazı Malumat -ı Evveliye”, *Türk Kadını*, İstanbul, İstanbul Matbaa -i Osmaniye, 6 Haziran 1334 (1918), s. 24.

³⁰ Arif, agm, s.24.

gösterilmelidir. Temizlik için de, yeterli miktarda su, sabun, kolonya, pudra, diş tozu ve macunu, diş fırçası, saç tarağı veya fırçası ve Bi -borax bulunmalıdır. Sayılan eşyalara bakıldığında hem kişisel temizlik eşyaları hem de odanın temizliği için gerekli eşyalar sayılmaktadır. Suyun varlığına özellikle ehemmiyet verilmektedir. Eğer odada mâ -i cârî (akan su) yoksa temiz kapların içinde su bulundurulmalıdır. Bu sular da belli vakitlerde bu kaplardaki sular değiştirilmelidir. İlâveten tuvalet odalarında kirli çamaşır bırakılmamalıdır.

Yazarın dikkat çekici önerilerinden biri de “Kızların, kendilerine mahsus tuvalet odaları bulunmadığı surette, odalarına bir tuvalet masası ilâve etmek kifayet eder.”³¹ demektedir. Bununla birlikte “Kızlara, her ne suretle olursa olsun tuvaletleri için ayrı bir mahal tefriki lazîmeden olup validelerine diğer kadınlara mahsus tuvalet odalarından genç kızların istifade etmelerine müsaade olunması kat’iyyen caiz olamaz. Bunun esbâb ve mahâzirini burada uzun uzadıya izâha lüzûm görmeyerek yalnız ehemmiyeti fevkaladesi bulunduğunu ve husûsun asla nazar -ı dikkatten dûr tutulmamasını kayd ile iktifâ edeceğiz.”³²diyerek kızların ayrı tuvalet odası olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Genç kızlara yönelik ayrı bir tuvalet odasının talebi onların cinsel kimliklerinin kabulü anlamına da gelmektedir.

Yazı dizisi ilerleyen bölümlerde de kadınların tuvalet odalarının nasıl olması gerektiğine dair yazılar yayımlanmıştır. 7 Teşrîn -i Sâni 1334 (7 Kasım 1918) tarihinde yayınlanan 11 -12 numaralı yazı dizisinde *Tuvalet Odaları Eşyası* başlıklı kısmı yayınlamıştır. Bu yazıda bahsi geçen hususlar ise tuvalet odasında bulundurulacak eşyalar üstünedir. Ayrıca bunların nasıl oda içinde nasıl tanzim edileceği yazıda bahsi geçen hususlardandır. “Tuvalet odalarında bulundurulacak eşya ve levazımdan en birincisi âyinedir. Tuvalet odalarında birçok âyine bulundurmaya lüzum yoktur Lakin mevcûd âyine mevkiini iyi intihâb etmek lâzımdır. Tuvaletin güzel olmasını, güzel ve iyi giyinmesini ve süslenmesini isteyen kendini iyice görmelidir Bunun için de vâsîtâ âyinedir.”³³ Ayna kadının güzelliğine dikkat etmesi için elzemdir.

Tuvalet odalarının çok eşya ile doldurulmaması bu yazıda da vurgulanmaktadır. Çünkü, odanın içinde serbestçe dolaşabilecek yer kalmalıdır. Ayrıca tuvalet masasının önemi de tekraren vurgulanmaktadır.

³¹ Mehmed Arif, “Tuvalet: Muhafaza -i Sıhhat ve Melahat: 4 Kızların Tuvalatı”, N. 4, *Türk Kadını*, İstanbul, Matbaa -i Osmaniye, 4 Temmuz 1334, s. 102.

³² Arif, agm., s. 103.

³³ Mehmed Arif, “Tuvalet 11 -12: Tuvalet Odaları Eşyası”, *Türk Kadını*, İstanbul, 7 Teşrîn -i Sâni 1334 (1918), s.302.

Bu masanın şekli ve genişliği hangi malzemeden yapılması gerektiği de yazının konusu dahilindedir. Aynı şekilde bu eşyalar da sayılmıştır. "Bu masaların altında bulundurulacak küçük dolaplara veyâhûd müteharrik perdelerin arka cihetlerine, ufak güğümler, kovalar, su kaynatmaya mahsus güğümler, leğenler ve diğer eşya konur ve muhafaza olunur. Bununla beraber tuvalet asalarının üzerinde kendilerinin süslenmelerine hizmet eden pudra, lavanta, krem vesaire gibi mevadî şamil çeşit çeşit şişeler, kavanozlar, kutular mevcûddur."³⁴ Ayrıca "Tuvalet odalarında büyücek bir dolab bulunmalıdır. Bunda tuvalete mahsus havlular, çamaşırlar vesaire hıfz edilir Bunlardan başka oturmak için bir iki iskemle ile lüzumunda istirahat etmek üzere bir şezlong bulundurmamak bir odanın muhteviyatını itmâm eder.

Evvelce de söylediğimiz veçhile tuvalet odalarının eşyasından ziyade bi'l -hasa bunların muvafık-ı sıhhat olmalarını nazar -ı dikkate almak iktiza eder. Mamafih pek ifrata varmamak üzere bu odaların tanzimi bu odaların az çok süslü olmalarına müsaade olunabilir.

(Sıcak su tertibatı yok ise lüzumunda hemen elde etmek üzere küçük bir gaz ocağı bulunmalıdır."³⁵

Mehmed Arif'in makbul olarak kurguladığı kadın odasında temizliğin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Süslenmekten ziyade hem odanın hem de kadının kişisel temizliği dikkati çekecek derecede detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. Tanzimat'tan bu yana giderek önem kazanmakta olan nüfus politikaları artık kişisel temizliğin önemine değin ulaşmıştır. Bunun yanında odanın derli toplu olması da hem temizliği hem de hanenin içindeki düzen tertibin oda içine de bir yansımasıdır.

Kadın odalarının bu kadar detaylı tasviri matbuatın ve dolayısıyla toplumun kadına bakışıyla ilintilidir. Mehmed Arif, aslında Tanzimat'la birlikte yaygınlaştırılmaya çalışılan maarif anlayışının zihniyet yapısını temsil etmektedir. Maarifle birlikte Osmanlı hanesini de sağlık politikalarının da katkısıyla Osmanlı hanesinin mahremiyeti de kurgulanan alanlardan biri olmuştur. Nitekim, Muallim Mehmed Arif tarafından yazılan bu yazıların üslubunda da bir öğretmenin öğrencisiyle kurduğu iletişim dilinin varlığı sezilmektedir. Burada matbuat aydınlatıcı, yol gösterici ve belki de medenileştirici bir işlevselliğe bürünmüştür.

---

³⁴ Arif, agm., s. 302.

³⁵ Arif, agm., s. 302.

Toplumsal yapının değişimi ve matbuatın bu süreçte oynadığı rol erken cumhuriyet dönemine de yansımıştır. Bu değişimin işlendiği romanlar dönemin öne çıkan yazarlarından olan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde de kendine yer bulmuştur. Bu konunun yer bulduğu romanlardan biri yazarın *Deli Filozof* isimli eseridir.

24 Eylül 1930 tarihinde Vakit gazetesinde tefrika edilmeye başlanan roman 7 Mayıs 1931 tarihinde tamamlanmıştır. Yazarın ölümünden sonra Abdullah Tanrıkulu tarafından ise kitaplaştırılmıştır. Eserlerinde gündelik yaşamdan, kadın erkek ilişkilerine, ailenin değişimine değin birçok dönemin birçok dinamiği takip edilebilmektedir.

Asıl adı Hikmetullah olan romanın ana karakteri, mahalleli tarafından Deli Filozof olarak adlandırılmıştır. Evlidir, eşi Fehime Hanım'la mutsuzdur. Çünkü "*karı koca bu dünyayı bir dürbünün ters iki ucundan görürler.*"³⁶ Nitekim, romanın toplumsal yapıdaki fay hatlarından biri de bu karı koca ilişkisinde kendini açığa vurmuştur. Fehime Hanım, kocasını akıl almaz işlerle uğraşan, evinin işinin gücüne bakmayan biri olduğunu düşünürken, Hikmetullah Bey ise, "Felsefe bile kadından korkar"³⁷, demektedir.

Romanda, yanlış Batılılaşma ve aile ilişkilerinin asrlikle birlikte dejenere olması ele alınmaktadır. Nitekim, ailenin kızı Caize de bu mutsuz ortamda yetişmiş düzenli, tertipli bir kız olarak yetişmemiştir. Aynı zamanda kötü bir ilişkinin kurbanı olur. Yazar, Caize'nin odasını tasvir ederken de kızın karakteri ve yaşamıyla paralel olarak şekillendirmiştir. " Bir oda, fakat her şey, mutfak, kiler, odunluk, kömürlük, hela, yatak odası, misafir salonu, bir evin çeşitli gerekleriyle ilgili her isi bu odada görülüyordu. Köşelerinin babalan kopmuş, boyaları dökülmüş, bazı parçalan noksan, hurdacı sergilerinde görülen eskilikte bir karyolanın içinde İclal başını kirlice basma yastıklara dayamış, sapsan oturuyor, Umrani hasta vücudunu iyi yerleştiremediği bir kahveci iskemlesinin üzerinde, önünde gaz ocağında emaye bir kap içinde kaynayan yemeğin ara sıra kapağını açarak bakıyor. Arkasındaki pijama mutfak paçavrasına dönüşmüş. Köşede bir gaz tenekesi suyu yan örten kapağın üstünde emaye küçük bir maşrapa. Biraz ötede birçok eşyaya depo işi gören bir gaz sandığı. Yanı başında kara bir tepsiden taşmış bulaşık kapları. Görünüşleri iğrenme getirecek ihtiyaç çömlikleri karyolanın

³⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Deli Filozof*, Özgür Yayınları, İstanbul 1999, s.27.

³⁷ Gürpınar, age, s.26.

altında eteklikle örtülü.”³⁸dür. Hüseyin Rahmi Gürpınar, Caize'nin yaşam karmaşasını odanın içinde yansıtmıştır.

Namık Kemal'in İntibah'ında toplumun ahlak çizgisinin dışındaki Mahpeyker'in odasından aile içi ilişkilerin bozulmasının neticelerine uzanan süreç kadının mahremiyetinin kamusallaşmasıdır. Kadının yaşamı artık sadece sokağın, sokakta kıyafetinin ve davranışlarının üzerinden takip edilmemektedir. Artık evin içi hatta kadının kendine ait olan tuvalet odasının bile düzen ve tertibi bu kamusalığın bir parçasıdır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Deli Filozof'u bu zihniyet devamlılığının göstergesidir.

Sonuç:

On sekizinci yüzyıla birlikte ihtilallerle çalkalanan Avrupa'nın, Fransa başta olmak üzere, yönetim yapısı köklü değişimler geçirmekteydi. Çok uluslu monarşi yönetimleri yerlerini ulus devletlere bırakma sürecine girmişti. Yönetim yapılarındaki değişim ve dönüşümlerin yanı sıra buhar gücünün devreye girmesi, makineleşme, ulaşım ve iletişim imkanlarının yaygınlaşması toplumları da yeni yaşam deneyimleri ve tüketim alışkanlıklarıyla tanıştırdı.

Fransız İhtilali (1789) sonrasında profesyonel askerlik sisteminden zorunlu askerlik sistemine geçilmesi yönetimleri demografik meselelerle karşı karşıya bıraktı. Artan makineleşme neticesinde şehirlerde duyulan insan ihtiyacı, modernize edilen ordulara savaşacak erkek nüfus talebi toplum sağlığına yönelik politikalar üretilmesini mecbur kıldı. Devletler buna bağlı olarak hijyen ve doğum politikalarına ayrı bir önem vermeye başladılar.

Avrupa kıtasında bu gelişmeler meydana gelmekteyken Osmanlı İmparatorluğu da yaşanmakta olan değişimi takip etmekteydi. 1789 yılında Osmanlı Rus savaşlarının yıkıcı etkisi sürmekteyken tahta çıkan III. Selim (1789 -1808) ve 1808'de devletin nizamının güç bela yeniden tesis edildiği II. Mahmut (1808 -1839) yönetimleri bu değişimin artık devlet politikası haline gelmeye başladığı dönemlerdi. Nitekim hem III. Selim (1789 -1808), ki daha şehzadeligi döneminde Fransız kralı XVI. Louis'le (1774 -1792) mektuplaşmaya başlamıştı, hem de II Mahmut kurumların köklü ıslahatlara ihtiyaç duyulduğunu fark etmişlerdi.

---

³⁸ Gürpınar, age., s. 358 -359.

II. Mahmut dönemi sadece kurumsal ıslahatların değil, kamusal yaşamı da içine alan ıslahatların dönemi oldu. Maarif ve matbuatla ilgili düzenlemeler artık toplumsal değişimin önünü açmışlardı. Matbuat, maarifle yaygınlaşmakta olan okuryazarlığı, Osmanlı toplumun gündelik yaşamının olağan bir parçası haline getirmekteydi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı matbuatın Osmanlı gündelik yaşamının bir parçası haline gelmeye başladığı dönemdi.

Matbuatın kurumsallaşması ve toplumsal kabulünün yaygınlaşmasıyla birlikte topluma dönük meseleler "*efkâr -ı umumiye*" tarafından matbuatın satırlarında kendilerine yer bulmaya başlamışlardır. Matbuat erbabı arzı endam etmiş, neşriyat sayısı ve çeşidi artmıştır. Bahsi geçen modernleşme serüveninin içinde matbuat kadınları da bu sürece dahil etmiştir. Matbuatta kendi yayınlarını çıkartan kadınlar olduğu gibi, geriye kalan kalem erbabı da kadınlarla ilgili meselelerde yazılar neşretmişlerdir.

Osmanlı modernleşmesinin, matbuat üzerinden takip edildiğinde, toplumla olan ilişkisi yoğunlaştıkça gündelik yaşamın birçok yönü ve detayı görünürleşmeye ve kamusallaşmaya başlamıştır. Bu görünürleşme ve toplumsallaşma Osmanlı kadınlarının sadece sokakla olan münasebetlerini değil, hane içini yani mahremi kamusalaya açmıştı.

Osmanlı hanesi, toplumda da karşılık bulmaya başlayan modernleşme süreci öncesinde, görünürle görünmez arasındaki bir muğlaklıkta salınmaktaydı. Osmanlı hanesinin mahremle kamusal arasında bir eşiği temsil ettiği dönem, değişen tüketim alışkanlıkları, matbuatın topluma nizamata verme düşüncesiyle birlikte sona ermişti. Hane içi, özellikle kadınların üzerinden, matbuat yoluyla alenileşmekteydi. Evin dirlik düzenliği ve kadınların bu dirlik düzenliği sağlamadaki işlevleri ele alınan meselelerdendi. Kadına hem hane içi mahremiyetin sınırlarını aşan bir işlevsellik yükleniyor hem de kadına has bir mahremiyet dönüştürülüyordu.

Kadının hane içindeki bu işlevselliğinin yanında değişen tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzının da etkisiyle mekana yeni anlamlar yüklenmiş alanlar da icat edilmişti. Hane, dışıl bir ontolojik gerçekliği olduğu varsayımı bağlamından hareketle, yorumlanmaya devam edilmişti. Hanenin kamusallaştırılan mahremiyeti kadın ve hane bağıyla ilişkiliydi. Bununla birlikte matbuat tarafından, hane içinde sadece kadına ait bir mahremiyet alanı daha icat edilmişti.

İcat edilen kadın odalarıyla (tuvalet odaları) ilgili tercümeleler de yapılmış, fakat tuvalet odasının varlığına dair toplumsal meşruiyet gerekçeleri icat edilmiştir. Bu noktada da süslenmekle temizlik arasında bazen ayırt edilmesi güç bir sınırın çekilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Tuvalet odalarının başlıca işlevi ise kadın yıpranan ruhunu dinlendirmesine imkan sağlamasıdır. Odaların süslenmekten ziyade temizlik için kullanılması, sadeliğinin ön plana çıkartılması hane içi yaşamda talep edilen tutumluluk, müsrif olmama gibi makbul kabul edilen yaşam kodlarıyla da uyuşmaktadır. Bu sayede kadının yaşam alanında mekan bağlamında kamuya ait değer kodları ve denetimin dışında bir alanın daha mahremiyetine dahil olunmuştur.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

- “Nasıl ve Niçin”, *Türk Kadını*, 22 Mayıs 1334 (1918), N. 1, İstanbul Matbaa -i Osmaniye, ss. 1-3.
- Ahmet Midhat Efendi, Kadınlarda Tezyid -i Cemal. İstanbul: Kırkanbar Matbaası, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1889, ss. 1-3.
- Doktor Ramih, “Sihhi Tuvalet Odası: Banyolar ve Tedavi Bi'l mâ (Duşlar), *Sıyanet*, N.6, 30 Nisan 1914 (17 Nisan 1330), ss. 230-231.
- Doktor Ramih, Kadınlık (Sihhi Bir Tuvalet Odası), *Sıyanet*, N.5, 23 Nisan 1914 (10 Nisan 1330), ss. 192 -193.
- Düstur*, I. Tertip 2 cilt, Dersaadet Matbaası, 1329 (1913) ss. 227 -228.
- Mehmed Arif, “Tuvalet 11 -12: Tuvalet Odaları Eşyası”, *Türk Kadını*, İstanbul, 7 Teşrîn -i Sâni 1334 (1918).
- Mehmed Arif, “Tuvalet: Muhafaza -i Sihat ve Melahat: 1 Tuvalet Hakkında Bazı Malumat -ı Evveliye, *Türk Kadını*, İstanbul, Matbaa -i Osmaniye, . 22 Mayıs 1334 (1918).
- Mehmed Arif, “Tuvalet: Muhafaza -i Sihat ve Melahat: 4 Kızların Tuvalati”, N. 4, *Türk Kadını*, İstanbul, İstanbul Matbaa -i Osmaniye, 4 Temmuz 1334 (1918).
- Şemseddin Sami. “İdare -i Beytiyye”. S:1, *Aile*, Mihran Matbaası, İstanbul 1297 (1880), ss. 14 -18.

2. Kitap ve Makaleler

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet ve Merasimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Beydilli, Kemal Beydilli, II. Mahmut, *DİA*, Ankara 2003, C. 27., s. 352 -357.
- Bora, Tanıl, *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- de Maistre, Xavier, *Odamda Yolculuk*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2015.
- Günaydın, Ayşe Utku, *Kadınlık Daima Muamma*, Metis Yayınları, İstanbul 2017.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Deli Filozof*, Özgür Yayınları, İstanbul 1999.
- Hobsbawm, Eric, *Devrim Çağı 1789 -1848*, Dost Kitabevi, Ankara 2019.
- Kemal, Namık, *İntibah*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018.
- Perrot, Michel, *Odaların Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 126.
- Pettegree, Andrew, *Haberin Ortaya Çıkışı Dünyanın Haberleşme Süreci*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2022.
- Sennett, Richard, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat* (Der: Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, (ss. 31 -56).

Watts, Ian, *Romanın Yükselişi*, Metis Yayınları, İstanbul 2018.

Woolf, Virginia, *Kendine Ait Bir Oda*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2017.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 273-300.

Geliş Tarihi: 15 Mayıs 2022
Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

TÜRK SEKÜLERİZMİNDE FENOMONOLOJİK BİR YAPIT: MABET'TEN MEKÂNA AYASOFYA

Yavuz YILDIRIM**

Öz

Modern Türkiye'nin kurucu iradesi pozitivist felsefeye inanan, laik/seküler anlayış içerisinde devletin ve toplumun dönüşümünü amaçlamıştır. Bu değişimin itici gücü olarak da hukuk alanında reformlar yapılmıştır. Yeni devletin laik yapısının seküler toplum yaratılmasıyla yaşayabileceği düşüncesiyle dinin tanzim edilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, 916 yıl kilise, 481 yıl cami olan Ayasofya dinsel bir alandan seküler bir mekân olan müzeye çevrilmiştir. 24 Kasım 1934'te Bakanlar Kurul Kararnamesi ile müzeye çevrilen Ayasofya, 1924'te başlayan özellikle de 1928'de yoğunlaşmaya devam eden laik devlet-seküler toplum formasyonunun bir sembolü olmuştur. Fenomenleşen bir mabet/mekân olması bakımından Ayasofya toplumun çeşitli kesimlerince siyasal ve dinsel kamplaşmanın da sembolü olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern Türkiye, Sekülerizm, Ayasofya, Sembol, Mabet/Mekân.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, (yavuzyildirim977@gmail.com), Orcid: 0000-0002-6475-6403.

A PHENOMONOLGICAL WORK IN TURKISH SECULARISM: FROM TEMPLE TO SPACE HAGIA SOPHIA

Abstract

The founding will of Modern Turkey believed in positivist philosophy and aimed at the transformation of the state and society within a secular understanding. As the driving force of this change, reforms were made in the field of law. With the thought that the secular structure of the new state could survive with the creation of a secular society, arrangements were made for the regulation of religion. In this context Hagia Sophia, which was a church for 916 years and a mosque for 481 years, has been converted from a religious area to a secular place a museum. Hagia Sophia, which was turned into a museum on November 24, 1934 by the Decree of the Council of Ministers, became a symbol of the secular state-secular society formation that started in 1924 and continued to intensify, especially in 1928. It is seen that Hagia Sophia is also symbol of political and religious polarization by various segments of the society in terms of being a phenomenonized sanctuary/space.

Keywords: Modern Turkey, Secularism, Hagia Sophia, Symbol, Temple/Place.

Giriş

Bir dünya kenti olan İstanbul'un silüetini oluşturan mimari eserler arasında ilk akla gelenlerden biri de Ayasofya'dır. Ayasofya, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde üç kere inşa edilen, bugüne kadar ayakta kalmayı başaran bazilika formunda kubbeli bir katedraldir. Ayasofya'nın inşa edilmesinin iki yönüyle I. Justinianus'un bir meydan okuma eseri olarak görmek yanlış olmaz. Birincisi, ülkenin içinden geçtiği ayaklanmaların bastırılması ve ülkenin huzura kavuşması¹; diğeri de M. Ö. X. yüzyılda inşa edilen Süleyman Tapınağı'ndan daha haşmetli bir eser çıkartmak isteğidir². Bu doğrultuda Ayasofya'nın inşaatına 23 Şubat 532'de başlanılmış, bezeme dışında kalan bölümler 5 yıl 10 ay 4 gün sonra 27 Aralık 537'de bitirilmiştir³.

¹ İsmail Kandemir, *Ulu Mabet Ayasofya*, Ekip Matbaa, İstanbul, 2004, s. 15

² Pelin Çift, Erhan Altunay, *Ayasofya'nın Gizli Tarihi*, Beyaz Baykuş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15.

³ Erdem Yücel, *Ayasofya Müzesi*, Asri Basımevi, İstanbul, 1986, s. 8.

Doğu Hristiyanlığınca *magnum opus*⁴ olarak kabul gören Ayasofya, ilerleyen süre zarfında Katolik-Ortodoks Hristiyan bölünmesiyle Ortodoks Hristiyan âlemi için artık bir mabetten daha büyük dinsel-politik merkez olmuştur.

1453'te dinsel-politik bir merkez olan İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı toplumunun ibadet ihtiyacını karşılamak üzere, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle camii formuna getirilmesi için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. İstanbul'un fethini biraz da Ayasofya'da namaz kılmak olarak gören cihat anlayışını söylemeden geçmek yanlış olmaz⁵. Osmanlı döneminde mimari tahribatı azaltmak maksadıyla Mimar Sinan tarafından yapılan büyük tadilatlar⁶ ile Abdülmecid dönemindeki restorasyon işlemleri⁷ neticesinde Ayasofya, Cumhuriyet dönemine kadar fiziken güçlendirilmek cihetiyle ve tüm muhteşemliğiyle ayakta kalmaya devam etmiştir.

Bir modernleşme projesi olarak görülmesi gereken Yeni Türk devleti, pozitivist/ilerlemeci geleneksel kodlar taşıyan kurucu kadrolara sahip olması dolayısıyla Erken Cumhuriyet dönemlerinden itibaren laik devlet anlayışı eğilimini ortaya koymuştur. Laik devletin seküler toplum ile konsolide edilmesi bağlamında Ayasofya'nın mabetten mekâna dönüşümü, sembolik yönüyle son derece metaforik bir olgudur. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye'de devlet eliyle inşa edilen seküler hayatın ideolojik ve siyasal paradigması üzerinden Ayasofya'nın tarihsel konumunu ortaya çıkartmaktır. Çalışmanın gövdesini oluşturan temel hipotez, Türk sekülerizmi⁸ ve Ayasofya ilişkisini kurmaktır. Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinde siyasal erkin kararı ve toplumsal algının boyutunu ortaya koymak açısından dönem basınındaki akisleri söylem analizi metoduyla incelenecektir. Çalışmanın zaman dilimini, laiklik inşasının ivmelendiği 1928 ile Ayasofya'nın müzeye dönüştürüldüğü Şubat 1935 aralığı oluşturacaktır. Hiç şüphesiz ki bu tarih aralığının seçilmesinde Türkçe ibadetin başlaması ve seküler yaşamın Cumhuriyet Türkiye'sinde toplumda yer bulması, dönem

⁴ Magnum opus/opus magnum: Lat. Başyapıt

⁵ Bkz. Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, ss. 103, 105.

⁶ W. Euguene Kleinbauer, Anthony White, Henry Matthews, *Ayasofya* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 93.

⁷ Bkz. LitographedLois haghe, Aya Sofia Constantinple, As a Recently Restored By Order of H. M. The Sultan Abdul Medjid From the Original Drawings By Cheavalier Caspard Fossati.

⁸ Sekülerizm: Kamusal alanda devletin laik uygulamaya geçmesi bireysel ve toplumsal açıdan dünyevi yaşam düzeninin kurulması. (Bkz. Durmuş Hocaoğlu, *Laisizmden Milli Sekülerizme Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1995.; Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Imge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.)

açısından milat olarak değerlendirilmiştir. Türk sekülerizmini Ayasofya üzerinden okuma çabasının altında yatan temel dinamik, devlet aygıtının bu denli önemli bir yapıt üzerinden toplumu yönlendirmesi ve Ayasofya'nın sembolik değerini göstermesidir.

Ayasofya'nın müzeye dönüşümünün fenomenolojik açıdan değerlendirilmesi, dönüşümün nasıl görüldüğü sorusunu akıllara getirmektedir. Fenomenoloji kuramı öncelikle felsefe alanında ortaya atılan⁹ zamanla sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi gibi disiplinlerin kullandığı bir yöntem olarak belirginleşmiş, günümüzde de gündelik yaşam sosyolojisinin değerlendirilmesinde sıkça başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Kavramsal olarak kısaca "obje/süjenin özünü aramak veya nasıl görüldüğünü görme çabası" olarak açıklanabilir. Bu kapsamda Ayasofya'nın 1934 Türkiye'sinde fenomenolojik durumunun topografyasını çıkarmak çalışmanın alt hipotezini oluşturmaktadır. Ayasofya, toplumda dini, siyasi ve ideolojik reaksiyonlara bağlı olarak metaforlaştırılan bir mimari eser olmanın yanında, idealaştırılan bir yapıt olması hasebiyle dikkat çekici bir konu ve konumdur. Özellikle yakın tarihimizde mütedeyyin entelijansiyanın duygusal bir biçimde konuyu ele aldığı örnekler kamuoyundaki fenomenolojik önemini perçinlemiştir¹⁰.

Ayasofya üzerine pek çok bilimsel çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Teoloji, sanat tarihi, mimari, mühendislik alanları gibi gerek sosyal bilimler gerekse de fen bilimleri disiplinlerince çalışmalar yapılmaktadır. Ayasofya'nın dönüşümünü kapsamı bakımından yapılan çalışmalar analiz edildiğinde; Erkin Akan'ın "*Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*"¹¹ başlıklı yüksek lisans tezinde, konuyu arşiv belgeleri ve inceleme-araştırma eserleri ışığında yordamladığı, ancak toplumsal boyutunu yeteri kadar ele almadığı görülmektedir. Diğer taraftan Abdullah İkinci'nin "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*

⁹ Bkz. Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 31-46. Fenomenoloji kavramının ilk kez G.W.Frederich Hegel kullanmış; ancak felsefik bir yaklaşım olarak Husserl tarafından kavramsallaştırılmıştır. Fenomenolojik felsefe yöntemine göre, varlıklar görecelidir. Rölatif bir yaklaşım biçimi olarak değerlendirilecek bu felsefik tutumun temelinde, bireyin veya toplumun bilincinin nasıl inşa edildiği öne çıkmaktadır.

¹⁰ Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, "Ayasofya", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1/10, İstanbul, 1967, s. 11-13; Nuri Baş, "Ayasofya'm", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 2/14, İstanbul, 1968, s. 34; Orhan Yüksel Serdengeçti, *Ayasofya Davası'nın Hakiki ve Hukuki Durumu*, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

¹¹ Erkin Akan, *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çanakkale, 2008.

Ayasofya"¹² başlıklı yüksek lisans tezinde çalışmaya kaynaklık eden eserleri listelemediği, yapılan incelemede elde edilen bilgiler ışığında konunun dağınık bir biçimde işlendiği görülmüştür. Erdal Şahin'in "*Türkiye'de İktidar İdeolojisinin Mekâna Yansması: Ayasofya Örneği*"¹³ başlıklı yüksek lisans tezinde birinci el kaynak kullanımının olmadığı, belirli süreli yayınlarla konuyu ele aldığı tespit edilmiştir.

Erkin Akan'ın "*Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma*"¹⁴ adlı makalesi, müze kararının yasal dayanağı olan Bakanlar Kurulu Kararnamesinin (BKK) grafolojik incelemesi üzerine yoğunlaşması bakımından konuya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Gülsemin Mısırlı ve Mehmet Erdoğan'ın "*Ayasofya ile İlgili Haberlerin Medya ve İdeoloji Bağlamında Çözümlemesi Türk Yazılı Basını*"¹⁵ yakın dönemde (2020) Ayasofya'nun camiye dönüştürülmesini inceleyen, iletişim bilimleri açısından sıcak gündemi Türk basını üzerinden değerlendiren bir çalışmadır. Abuzer Yeşil ile Mehmet Ulaş'ın ortak çalışmaları olan "*İdeoloji ve Medya Batı ve Ortadoğu Basınında Ayasofya Haberleri Üzerine Söylem Analizi*"¹⁶ makaleleri, Ayasofya'nun camiye dönüştürülmesi hadisesini yabancı basında çıkan haberler üzerinden analiz ve yorumları kapsadığı görülmektedir. Ahmet İşler'in "*Ayasofya'nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları 1950-1970*"¹⁷ adlı makalesi, tek parti iktidarı sonrası Ayasofya'nun camiye dönüştürülmesine dair muhafazakâr kesimde oluşan birikimi ele alan, yakın dönemde camiye dönüşümünü tarihsel süreklilik bağlamında analiz eden bir çalışmadır. Son olarak Çiğdem Kafescioğlu'nun *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanan "*İstanbul'un Tarihi ve Ayasofya*"¹⁸ makalesi günümüzde Ayasofya'nun nasıl

¹² Abdullah İkinci, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Ayasofya*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2014.

¹³ Erdal Şahin, *Türkiye'de İktidar İdeolojisinin Mekâna Yansması: Ayasofya Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

¹⁴ Erkin Akan, "*Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma*", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125/247, Temmuz- Ağustos 2020, ss. 313-328.

¹⁵ Gülsemin Mısırlı, Mehmet Erdoğan, "*Ayasofya ile İlgili Haberlerin Medya ve İdeoloji Bağlamında Çözümlemesi Türk Yazılı Basını*", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9/1, Mart 2021, 351-372.

¹⁶ Abuzer Yeşil, Mehmet Ulaş, "*İdeoloji ve Medya Batı ve Ortadoğu Basınında Ayasofya Haberleri Üzerine Söylem Analizi*", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, Aralık 2020/2, ss. 250-271.

¹⁷ Ahmet İşler, *Ayasofya'nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları 1950-1970*, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2, 2020, ss. 301-307.

¹⁸ Çiğdem Kafescioğlu, "*İstanbul'un Tarihi ve Ayasofya*", *Toplumsal Tarih*, 241, Ocak 2014, ss. 4-8.

anlamlandırıldığını anlamaya dönük Türkiye'nin rolünü tartışan bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.

1. Türk Sekülerizminin Tarihsel Serencamı

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devlet düzenini iyileştirmek amacıyla yapılan düzenlemelerle yeni kurumlar açılmıştır. Bu kurumlar, modern devlet yapısını oluştururken diğer taraftan devlet-toplum-birey yaşamında değişimlere de zemin oluşturmuştur. Osmanlı'nın son dönemindeki batı tipi eğitim kurumları, azınlık okullarının yaygınlaşması, karma eğitim, kadınlar için eğitim kurumlarının açılması, özellikle Birinci Dünya Savaşı döneminde kadınların iş hayatında görünmeye başlaması seküler yaşamın kapısını aralayan olgulardan birkaçı olarak sayılabilir¹⁹. Ancak tüm bu değişimlere karşın Geç Osmanlı döneminde sekülerizm resmi bir program olmayıp pratiğin teorinin önüne geçme süreci olarak ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla çağdaşlaşma projesinin bir bileşeni olarak sekülerizm, resmî ideolojinin bir parçası olmuştur. Sekülerizme dair uygulamalar dini dışlayan biçimden çok dinsel kurumları düzenleyen, yeniden organize eden ve modern devlet olgusu ile bütünleştiren yönüyle belirginleşmiştir. Sekülerleştirici devlet düzenlemeleri İslamiyet ile modernleşme arasında bir denge kurma üzerine tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu anlayışın arkasında Davison'a göre; Atatürk'ün fikri gelişmesinde önemli etkisi olan Ziya Gökalp'ın "din ögesinin ulusal kimliğin gelişmesinde yararlı olacağı ilkesi"²⁰ görüşünün etkili olduğu söylenebilir. Sekülerizm -Batı tipi laiklik mücadelesinin oluşmadığı Türk toplumunda- dinin kurumsal değişimi, ruhban sınıfı, halk hareketleri vb. olgulardan doğmamış; kurucu iradenin çağdaşlaşma yolunda gecikmesinin getirdiği eksiklik düşüncesiyle hızlandırılmış bir programla hayata geçirilmiştir²¹.

Türkiye'de laik devlet seküler toplum paradigması, Yeni Türk devletinin kuruluşu sonrasında dolaşıma girmiş kavramlar setidir. Malum olduğu üzere yeni devlet cumhuriyet rejimi üzerine inşa edilirken tarihsel kopuş bağlamında devr-i sabık Osmanlı Devleti'nin pek çok anlayış ve

¹⁹ Bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm Makaleler 5*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

²⁰ Andrew Davison, *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 194.

²¹ İftar Gözaydın, *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 15-16.

uygulamasını terk etmiş, hatta yeni anlayış ve uygulamalar ile ikame etme yoluna gitmiştir. Bu kapsamda 3 Mart 1924²² ayrışmanın ilk noktası olmuştur. Bir dizi kanun yoluyla seküler bir yaşamın temellerinin atıldığı bir dönemde din-devlet-toplum ilişkisinin düzenlenmesi için de Diyanet İşleri Reisliğinin tesis edilmesi, Türk sekülerizminin özgüllüğünün bir başka boyutu olmuştur. İhtar Gözaydın, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sekülerizm bağlamında konuşlandırılmasını şöyle tahlil etmiştir: “*Laik nitelikte bir devlet, dahası toplum yapısını kurmaya çalışan yeni devletin kurucu kadrosu, din işlerini Bakanlar Kurulu içinde bir birime vermeyi tercih etmeyişleri*”²³ uygulaması; devlet işlerinde dinin belirleyici fonksiyonunun azaltılmaya başlandığının göstergesidir.

Ayşe Yanardağ'ın tahliliyle; tarikatlar, cemaatler Osmanlı Devleti'nin işleyişine yarardan çok zarar veren yapılar haline gelmiştir.²⁴ Bu bağlamda, devlet-din-toplum ilişkisini informel kurumlar yerine (tekke, zaviye ve türbe) formel din kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na tevdi etmesi sekülerleşmenin bir başka safhası olmuştur. Başka bir deyişle Yeni Türk devleti kurucu kadroları, Aydınlanma felsefesi ve pozitivizmin tesiriyle toplumsal değişimin itici gücünün sekülerleşmeden geçtiği fikrinden hareket etmişlerdir. Tarikat, cemaat gibi sosyal yapıların kümелendiği tekkeler, dinsel-politik-sosyal-ekonomik yapılarıyla efektif olup, toplumdan diskalifiye edilmesi din problematiğinin bir sosyal kontrol aracı olarak tasavvur edildiğini göstermektedir.

Diyanet İşleri, sekülerizm bağlamında 1925 yılında Kuran-ı Kerim'i tercüme yarışması açmış²⁵ ve bu tercüme meselesini dönemin önemli din bilgini M. Elmalılı Hamdi Yazır tamamlayarak hayata geçirmiştir. Türk sekülerizmini ulus devlet modelinin bir ayağı olarak değerlendirmek gerekirse; halkın kendi inandığı dinin kutsal kitabını kendi anadiliyle okuyup öğrenmesi hususundaki bu gelişme, tekke ve zaviyelerin ilgası ile aynı

---

²² Resmi Ceride, Kanun Numarası: 429 Şeriye ve Eokaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 18-19; Resmi Ceride, Kanun Numarası: 430 Tehvid-i Tedrisat Kanunu, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 19; Resmi Ceride, Kanun Numarası: 431 Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası 63, Sene 2, ss. 20-21.

²³ İhtar Gözaydın, “A.g.e.”, s. 61.

²⁴ Ayşe Yanardağ, *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 138-139.

²⁵ BCA, 30.10.0. / Yer: 26.149.18.

dönemlere denk gelmesi, yazılı olmayan ancak belirli bir program dahilinde seküler toplum inşasının izleri olarak görülebilir.

Yeni Türk devletinin sekülerizmi kavrayışı daha çok “din”in devletin ve toplumun geri kalmışlığının nedeni ve bağınazlığın kaynağı olarak görmesinden dolayı, modern devlet olgusu içinde “din” yeniden tanımlanmak istenmiştir. Geleneksel Türk toplumunda halkın din bilgisini edinme, sosyalleşme mecraları olan tekke, zaviye ve türbeleri kaldırmak suretiyle seküler yapılaşmanın toplumsal tabanı oluşturulmak istenmiştir²⁶. Aynı zamanda tekke ve zaviyelerde kümelenmiş kişilere de yaptırım uygulanmasını öngören kanuni düzenleme sekülerizmin kanun eliyle zorlayıcı tipolojisini yansıtmaktadır. Hatta tekke ve türbelerde bulunan sanat ve tarihi değeri bulunan taşınabilir nesnelerin tespit edilmek suretiyle müzelere kaldırılması²⁷, dini temalı öğelerin kutsal boyutundan çok artık sanat yönü ile ölçülmesi, sekülerleşmenin bir başka boyutunu ortaya koyan çarpıcı bir örnektir. Bu yaklaşım Ayasofya için de bir örnek oluşturacaktır.

Atatürk’ün seküler gelişmelerin öncüsü olduğu gerçeği çeşitli yurt gezilerinde kendisini göstermiştir. 1925’teki gericilik olaylarına karşı seküler devrimleri savunmak hatta bunları çoğaltmak amacıyla dönemin mutaassıp bir şehri olarak bilinen Kastamonu’ya gezide bulunmuştur. Halka çok açık bir mesaj olarak değerlendirilebilecek bu gezi, Atatürk’ün devrimlerini ve seküler yaşamı kurma iradesindeki kararlılığını göstermesi açısından önemlidir. Atatürk, Kastamonu’da halkı Panama şapka ile selamlamış, ardından 28 Ağustos 1925’teki ünlü İnebolu Türk Ocağı’ndaki hitabetinde, “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran halkın kıyafetinin ne milli ne çağdaş ne de uluslararası koşullarda olduğunu Türk halkının çağdaş ve uluslararası koşullara uygun kılık kıyafete geçmesi gerektiği*”²⁸ yönündeki söylemleriyle halka çok net biçimde ifade etmiştir. Bu konuşmalar, 25 Kasım 1925’te yayınlanacak olan Şapka Kanunu²⁹ olarak bilinen seküler yaşamı tesis etmeye geçiş öncesi Ata’nın halkı ile mutabakatını imlemiştir.

²⁶ Resmi Ceride, Kanun Numarası: 677 Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, 13 Cemaziyülevvel 1344, Numarası: 243, Sene: 3, ss. 1-2.

²⁷ BCA, 51.0.0.0. / Yer: 2.13.17.

²⁸ Atatürk, *Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile)*, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 350-351.

²⁹ Resmî Gazete, Kanun Numarası: 671 Şapka İktisası hakkında kanun, Kabul Tarihi 25 Teşrinisani 1341 ve 8 Cemaziyülevvel 1344, Sene: 3, Numarası: 230, s. 2.

Türk sekülerizmi, anayasal çerçevedeki değişimleriyle de kendine yer bulmaya başlamıştır. 6 Nisan 1928 tarihinde İsmet Paşa ve yüz yirmi milletvekilinin girişimleriyle Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda birtakım değişiklikler için kanun teklifi vermişlerdir. Kanun teklifinin en dikkat çekici yanı olan "Türkiye Devletinin dini, Din-i İslamdır" ibaresi, 10 Nisan 1928 yılında kabul edilerek yürürlükten kaldırılmıştır. Bir başka değişiklik de milletvekillerinin yeminindeki "vallahî" ifadesinin kaldırılmış olması hukuk retoriğindeki seküler yapının oluşumuna işaretir³⁰. Seküler gelişmelerin kuşatıcı boyutu toplumsal tabandan gelen talepler üzerine bina edilmemiş, aksine tepeden bizzat kurucu iradeyi temsil konumundaki kişiler eliyle yapılması Cumhuriyet kadrolarının seküler bir düzen yaratma arzularının göstergesi olmuştur.

Yine 1928 yılı seküler düzene geçişin kamuoyu yoklaması olarak tabir edilebilecek bir gelişmeye sahne olmuştur. Türkçe ibadetin kapısını aralayacak olan bu gelişme Darülfünun' da hazırlanmış bir rapordur. 1928 Dini Islah Beyannamesi³¹ olarak literatüre giren çalışma, dönemin siyasal iktidarının laik-seküler gelişmelerinin bir akisi olarak görülebilir. Beyanname, Fuad Köprülü, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), İsmail Hakkı İzmirli, Halil Halit gibi dönemin önemli ilim adamları tarafından hazırlanmıştır. Beyanname'de ibadethanelere oturma sırası konulması, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi, ibadetlerin makamlı ve müzikal biçimde yapılması ve hutbelerinde toplumsal konulardan çok uhrevi esaslara yönelik olması ele alınmıştır³². Aynı beyanname için de Osman Ergin, Şerafettin Yaltkaya'nın şu ifadesinin altını çizmiştir: "Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı, müderrisler toplantısında birkaç kere Atatürk bizden bir şeyler bekliyor hatta istiyor diyor ve beklenen şeyi de kısmen anlatıyordu"³³. Anlaşıldığı üzere seküler bir toplum düşüncesi Atatürk'ün oluşturmak istediği ama görüş ve düşüncelerini tamamen hayata geçiremediği bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü dini ıslah beyannamesi tabir yerindeyse rafa kaldırılmış, beyannamenin ikinci maddesi doğrultusunda ibadetin Türkçeleştirilmesine yönelik gelişmeler olmuştur.

³⁰ Resmî Gazete, Kanun Numarası: 1222 Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin muaddil Kanun, Kabul Tarihi 10 Nisan 1928, Yayın Tarihi: 14 Nisan 1928, Numarası: 863, s. 5002.

³¹ "İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha Etrafında", *Vakit*, 20 Haziran 1928, ss. 1-2.

³² İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler II. Cilt*, Risale Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 497-499.

³³ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi Cilt V*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1964.

Türkçe ibadet hareketi 1932 yılının Ramazan ayına denk gelmiştir. Türkçe ibadet konusunda halktan veya din adamlarından bir talep geldiğine dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Bu konuda kesin bir bilgi olmamakla beraber yaklaşık on yıldır devam eden Cumhuriyet devrimlerinin belirli bir olgunluğa eriştiğini düşünen Gazi Mustafa Kemal'in, özellikle Ramazan ayı içerisinde Türkçe ibadetin ilk adımları atılması konusunda şifahi direktifleri olduğu düşünülmektedir. Müslümanlar için son derece kıymetli olan Ramazan ayı döneminde din adamlarının yaklaşımları, halkın temayülünün ölçülebilmesi yapılacak çalışmaların istikametini belirlemiştir. Yapılan bir dizi değişiklikler resmi bir emir ile gerçekleşmemiş, aksine din adamlarının kendiliğinden ortaya koydukları öncü ibadetlerden oluşmuştur.

20 Ocak 1932 Çarşamba gününde, Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip ile Gaziantep Mebusu Kılıç Ali'nin de bulunduğu bir mecliste, Hafız Yaşar Okur bu cuma günü Yerebatan Camii'nde Türkçe Kur'an okuyacağını söyler; iki mebusu da bu olayı gazetelere bildirmek ve bizzat katılmaları konusunda görevlendirir³⁴. Bunun üzerine Hafız Yaşar Okur, Yerebatan Camii'nde Türkçe Kuran okur. *Cumhuriyet* gazetesi bu gelişmeyi "*Halk, Yasin suretini büyük bir vecdü heyecanla dinledi*"³⁵ olarak verir. Gazi Mustafa Kemal'in başlattığı Türkçe Kur'an-ı Kerim okunması meselesi, halkın olumlu tepkileri, destekleri ve dönemin öne çıkan hafızları ile din görevlilerinin sahiplenmesiyle Türkçe ibadet kendiliğinden olgunlaşmaya başlamıştır. Tabii olarak basın yoluyla ülkenin dört bir tarafına yayılan haberlerin yarattığı etkiyle ilk Türkçe ezan, 29 Ocak 1932 tarihinde Kuşadası'nda Hafız Sadık tarafından³⁶ okunmuştur. Türkçe ezanın yaygınlaşması ve kabul görmesine dair olay, 30 Ocak 1932 tarihinde Fatih Camii'nde Türkçe ezan okunmasıdır. 31 Ocak 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberine göre; "*Fatih camiinde ikinci ezanı da ilk defa türkçe okunmuştur. Ezanın türkçe okunacağını haber alan kesif bir kalabalık vaktinden evvel Fatih meydanına toplanmış, türkçe ezanı büyük bir alaka ile dinlemiştir. Ezan Hafız Rifat Bey tarafından evvela arapça, sonra da türkçe okunmuştur*"³⁷.

³⁴ Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 81.

³⁵ "Türkçe kur'an, dün ilk defa okundu", *Cumhuriyet*, 23 Kânunusani 1932, ss. 1-4.

³⁶ Şayan Ulusan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, 11, Niğde, 2018, s. 311.

³⁷ "İlk Türkçe ezan Dün Fatih'te okundu", *Cumhuriyet*, 31 Kânunusani 1932, ss. 1, 2.

Ramazan ayı içinde ayrıca bir önemi olan Kadir Gecesi, Türkçe ibadet yaklaşımının bir başka safhası olan Türkçe tekbirlerin ilk defa getirilmesi ve yapılan kandil programının halka radyo aracılığıyla ulaştırılması açısından yeniliklerin yaşandığı bir tarih olmuştur. 3 Şubat 1932 tarihine denk gelen Kadir Gecesi için, *Cumhuriyet* gazetesi 1 Şubat 1932 tarihinde, birinci sayfadan “*Dini ihtifal radyo ile her taraftan dinlenebilecek*”³⁸ bilgisini geçmiş ve halkın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Türkçe ibadetin kamusallaşması yönüyle radyonun kullanılmış olması, Türkçe ibadet konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın istek ve kararlılığını ortaya koymuştur. Nitekim 3 Şubat 1932 tarihinde Kadir Gecesi idrak edilmiş ve Ayasofya camisine radyo programı için düzenek kurulmuş, dönemin basınında Ayasofya Cami görüntüleri yansımıştır. *Milliyet* gazetesinin “*Türkçe Kuran ve tekbiri halk misli görülmemiş bir huşu içinde dinledi*”³⁹ manşetiyle verdiği haberde, program için 30 bin kişinin toplandığı, Ankara’dan da dinlendiği bilgisi yer almıştır.

Türkçe ibadet konusunda uygulamaların bütünlük göstermesi açısından, Diyanet İşleri Başkanlığı 6 Mart 1933 tarihinde, “*Selatü Selam’ın Türkçesi hakkında*”⁴⁰ genelge yayımlamıştır. Genelge itibarıyla Türkçe ezan ve kametin yürürlükte olduğu süreye kadar kullanılan hali yayımlanmıştır. Tüm müftülüklere gönderilen genelgedeki, “*Arapça Salatüselam okumak ahenksiz düşeceği gibi Hükümeti Celile’nin takip buyurduğu maksadı milliye de uygun gelmediği...*” ifadesinde ezanın makamlı ve özenli okunmasına önem verildiği görülmektedir.

Türk sekülerizminin gelişim seyri din ve dine ait olanların kamusal alandan özel alana doğru kaydırılması şeklinde gelişmiştir. Bu çerçevede devletin dinsel karakterinden soyutlanması istenmiş ve toplumsal yaşamın düzenlenmesi için de inanç ekseni yerine ulus devletin yapıtaşı olan ulusçu bir söylem oluşturulmuştur. Cumhuriyetin kritik destek noktası olması bakımından “*laik devlet*” ilkesi kendinden menkul bir kavram olarak dünyevi alan-dinsel alan düzenlemesi biçiminde gelişmiştir. Toplumsal yaşamın da dünyevileştirilmesi devlet aygıtının yukarıdan aşağıya tertiplemediği olgusal bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

2. Ayasofya

³⁸ “Kadir gecesi türkçe Dini ihtifal yapılacak”, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1932, ss. 1, 5.

³⁹ “Ayasofya’da 30 bin kişi toplandı”, *Milliyet*, 4 Şubat 1932, ss. 1, 6.

⁴⁰ BCA, 30.10.0. / Yer: 26.150.21.

Hagia Sophia Kilisesi, üçlü teslis inancını temsilen kurulmuş Megale Ekklesia (Büyük Kilise) olarak anılmış; 1453'ten 1934'e kadar olan dönemde de İstanbul'un Ulucami'si niteliğinde olan hem Hristiyanlık hem İslamiyet için önemli bir mabet olmuştur⁴¹. Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesinden sonra Macaristan'dan şamdanlar getirilmiş, Helenistik dönemden kalma dev küpler ve kubbenin üstünde bulunan haçın yerine yaldızlı alem yapılarak⁴² Ayasofya İslami ve mimari açıdan estetize edilmiştir. Ayasofya'nın camiye çevrildikten sonra da mozaikleri korunmuş, sadece tasvirlerin yüzleri kapatılması yoluna gidilmiştir⁴³. Osmanlı'nın Hristiyanlığa ait değerlere de saygısının göstergesi olacak bu uygulama, Ayasofya'nın değerinin bugünlere kadar taşınmasında önemli rol oynamıştır.

Camiler, insanların ibadet ettikleri, toplandıkları, sohbet ettikleri, yardımların toplandığı, eğitim verildiği vb. işlevleriyle ekonomik-sosyal yönüyle değerlendirilmesi gereken bir mabettir. Bu anlamda cami veya camiler çok yönlü bir güç unsurudur. Hutbe, vaaz vb. ibadetlerde inananların özellikle edilgen olduğu durumlarda siyasal iktidarın kendini ifade etmesi yönüyle de siyasallaşabildiği görülmektedir⁴⁴. Bu bağlamda cami bir güç merkezi hatta politik-dinsel sembolik bir güç haline gelebilmektedir. İktidar sahiplerinin camilerde yapacakları ibadetleri ve ibadetlerin dışındaki fiillerin ayrıca bir değer kazanacağı aşıkardır. Ayasofya herhangi bir cami olmanın ötesinde bir ulucamidir.

Ayasofya'nın mimari estetiği, büyüklüğü, manevi değeri ve Topkapı Sarayı'na da yakınlığıyla Osmanlı padişahları ve devlet erkanın zaman zaman buldukları, çeşitli devlet törenlerinin de icra edildiği bir camiydi. Culus törenlerinin yapıldığı, padişahın salasının verildiği, mevlid merasimlerinin yapıldığı, divan toplantıları öncesi divanı hümayun namazlarının ve bayram

⁴¹ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 4. Cilt*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 206.

⁴² Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi 2. Cilt*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 50.

⁴³ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt I*, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 449.

⁴⁴ Deniz Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 54-55.

namazlarının kılındığı Ayasofya⁴⁵, bir mabet olmaktan çok dinsel-politik sembol bir yapı özelliğindedir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde tedrici laiklik uygulamaları açısından Ayasofya da nasibini almıştır. Sembol bir caminin insanlığın evrensel mirası olarak değer görmesi için müzeye çevrilmesi konusunda ilk kanaatler, Gazi Mustafa Kemal'in 1929 Eylül'ünde İstanbul'da bulunduğu dönemde Ayasofya camini ziyareti ve Ayasofya kahvehanesinde halkla buluşmasıyla⁴⁶ başlatıldığını söyleyebiliriz. Erkin Akan'ın aktardığına göre, caminin bakımsız hali içerisinde güvercinlerin uçuşu gibi olaylara şahit olan Gazi bu durumdan rahatsız olmuştur⁴⁷.

Aslında 1929 öncesinde Ayasofya ile ilgili bir takım tamirat ve tadilat işlemleri yapılmış ve Ayasofya'ya gereken ihtimam gösterildiğine dair kayıtların olması her dönem Ayasofya'nın korunması ve yaşatılması için şartlar ne olursa olsun özen gösterildiğinin kanıtı olarak gösterilebilir⁴⁸. Yapılan keşif ve onarımlarla bir mabetin yaşatılmasının gerekliliği maddi ve manevi yönüyle sağlanmaya çalışılmıştır. Yapılan bakım ve onarımların kimler tarafından nasıl yapıldığı da bir başka noktadır. Bayındırlaşma meselesi olarak tarihe sahip çıkılması geleneksel vakıf hizmeti anlayışının bir gereği olarak bilinen yapısal bir durumken, onarım işlerinin bir kısmının da devlet eliyle yürütülmesi kurumsal değişimi de gözler önüne sermektedir.

Ayasofya'nın kaderinin değişimini İlhan Akçay, Türkiye'deki mason çevreleri ile Boston Bizans Araştırmaları Enstitüsü'nün başında bulunan Thomas Whittemore'in girişimiyle olduğunu ifade etmektedir. Atatürk'ün sofrasında Bizans mozaiklerinin onarılması fikrinin ortaya atılması neticesinde müzeye çevrilme süreci başlamıştır⁴⁹. Ahmet Akgündüz ve arkadaşlarına göre de İlhan Akçay'ın iddiasının aksine Ziyad Ebuzziya bu

---

⁴⁵ Bkz. Ayrıntılı bilgi için: Yavuz Ercan (sad.) *Esat Efendi Osmanlılarda Töre ve Törenler (Tefrişat-ı Kadime)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979; Dündar Alikılıç, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, Tarihi Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.

⁴⁶ "Gazi Hz'nin tenezzühü", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1929, s. 2.

⁴⁷ Erkin Akan, "A.g.e.", s. 35.

⁴⁸ BCA, 30.18.1.1. / Yer: 13.27.14.

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 20.49.13.

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 19.36.3.

Bkz. Aziz Ogan Koleksiyonu, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dökümantasyon Merkezi kayıtları. Bu dönemde yapılan tamiratlarda İstanbul Arkeolojisi Müze Müdürü Aziz Oğan'ın başkanlığında İstanbul imar projesi mimarı Henry Prost'un da dahil olduğu mimar ve mühendislerin çalışmalarıyla yürütülmüştür.

⁴⁹ İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, Hakses Neşriyat, Ankara, 1968, ss. 86-88.

dönemde Gazi Mustafa Kemal'in mason localarını kapattığını ileri sürmüş ve locaların etkisinin olmadığını iddia etmiştir⁵⁰. Bir başka iddiayı da Ömer Tellioglu *Gerçek Hayat* haftalık dergisinde belirtmiştir. Tellioglu'nun aktardığına göre, iki olay Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinde etkili olmuştur. İlki, 1918'de İstanbul'un işgali sonrasında Ayasofya'nın işgal askerlerince ele geçirme girişiminin sonuçsuz kalması ve hükümetten izin alınarak işgal askerleri tarafından teslim alınmasının yarattığı travmadır. İkincisi de 1919 Paris Barış Konferansı sürecinde İngiltere'nin Hindistan Valisi Edwin Samuel Montagu'nun Ayasofya'nın yalnızca dini bir anıta dönüştürülme tavsiyesinin olmasıdır⁵¹. Bir diğer bilgiye göre de mozaiklerin çıkarılması sürecinde Thomas Whittemore, 1932'deki Türk Tarih Kongre'sine davet edilmiş ve Atatürk ile Bizans sanatı üzerine konuşmuş⁵² olmaları, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinde etki etmiş olabileceğidir. Bu değerlendirmeler en nihayetinde bir vakıa olarak Ayasofya'nın mabetten mekâna dönüştürülmesini gerekçelendirmede fenomeolojik boyutları sergilemektedir.

Bir hakikat var ki, The Byzantine Institute adına Thomas Whittemore'a 7 Haziran 1931'de Ayasofya'daki mozaiklerin çıkarılması ve incelenmesi konusunda müsaade verilmesiydi⁵³. Whittemore ve ekibi, Haziran 1931'den 1932 Nisan'ına kadar Ayasofya'da incelemelerde bulunmuş, sonrasında pek çok mozaığın gün yüzüne çıkartılmasını sağlamıştır. Mozaiklerin gün yüzüne çıkarılması ve temizlenmesi işlemleri, İstanbul'un kurucusu İmparator Konstantin, Ayasofya'yı yaptıran Justinianus ve Hz. İsa'nın mozaiklerini temizleme işleri 1934 yılının yaz aylarına kadar sürmüştür⁵⁴.

⁵⁰ Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 405.; Bkz. Mason Localarının kapatılması, <https://www.mason.org.tr/turkiyede-masonlugun-tarihcesi>, 1930'ların ortalarına doğru, dünya ve ülke konjonktürünün gelişimine bağlı olarak, ülkede sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü faaliyetler Halkevleri bünyesinde toplanmaya başlamış; Türk Ocakları ve Türkiye Kadınlar Derneği gibi birçok kuruluş çalışmalarına son vermiştir. Türkiye Büyük Locası da aynı şartlar altında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın isteğine uyarak Ekim 1935'de çalışmalarını durdurmuştur. Erişim Tarihi: 5.12.2021 (22.44).

⁵¹ Ömer Tellioglu, "Tüm zamanların en stratejik camii: Ayasofya", *Gerçek Hayat*, 962, 1-7 Nisan 2019, s. 30,

⁵² Ceren Katipoğlu, Çağla Caner Yüksel, "Cumhuriyet'in Politik Simgesi Olarak Ayasofya "Müzesi" ", *Mekân ve Kültür* (Der. Emine Onaran İncirlioğlu, Barış Kılıçbay), Cem Veb Ofset, Ankara, 2011, s. 74.

⁵³ BCA, 30.18.1.2. / Yer: 20.37.18.

⁵⁴ Semavi Eyice, *Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore*, Biraderler Basımevi, İstanbul, 1951, s. 7.

Bu işlerin yürütülmesi için tezkereyi sunan makamın Maarif Vekaleti olması, konunun bir eğitim ve kültür meselesi olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Aslında, cami ve mescitler dini mabet olması bakımından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uhdesinde bulunan mabetler iken, laik devletin hakimiyet alanının genişletilmesi bağlamında 1931'de cami ve mescitler Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir⁵⁵. Vakıf müessesesi İslam hukuku açısından hayır işlerinin yürütüldüğü sosyal yapılar olması yönüyle, Yeni Türk devleti cami ve mescitleri dinsel yönden çok sosyal yapılar olarak gören bir eğilim içindeydi. Bu politika değişimi laik devlet-seküler yaşam tesis edilmesinde izlenen yol haritasını gösteren bir başka ayrıntı olmuştur. Bu gelişmeler, Ayasofya'nın mabetten mekâna dönüştürülmesi sürecinin bir günde cereyan eden vaka olmaktan çıkararak olaylar silsilesinin bir başka safhasıdır.

Diğer taraftan 1932 yılındaki Türkçe ibadetin yaygınlaştırılmasında Ayasofya çok önemli bir cami konumundaydı. Gazi Mustafa Kemal 1932'de Ayasofya için Reşit Galip ile yaptığı konuşmasında: "Bu mabed dünya tarihinde birçok vicdan münakaşalarının kürsüsü olmuştur...Ayasofya, dünya ölçüsünde bir mabeddir!"⁵⁶ demiştir. Gazi'nin dünya ölçüsü yakıştırmaları ve vicdan münakaşalarının kürsüsü söylemi, Ayasofya'yı farklı bir konuma getirmek için ilk söylediği sözler olarak kabul edilebilir. Bunun yanında Ayasofya'da Kadir Gecesi'nin Türkçe ibadetlerle idrak edilmesi (Kur'an-ı Kerim, Tekbir ve Ezan okunması) ve programa halkın yoğun ilgi göstermesi halk tarafından verilen değerlerin nişanesiydi.

Uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında da Ayasofya konu edildiği söylenebilir. Dünya siyasetindeki değişimler ülkelerin bölgesel iş birliği ve antlaşmalar yapmasını beraberinde getiren bir süreci hazırlamıştı. Türkiye, 1930'ların ortasına doğru yayılcı İtalyan faşizmine karşı Balkan ülkeleri ile güç birliğine yolunu izlemiştir. Bunun somut örneklerinden biri de 14 Eylül 1933'te imzalanan Türkiye-Yunanistan Samimi Anlaşma Misakı'nı⁵⁷ imzalamıştır. İmzalanan misak ile Venizelos ile başlayan olumlu ilişkiler devam ettirilmiş ve bu çerçevede iyi niyet göstergesi olarak Ayasofya'nın

⁵⁵ Resmî Gazete, Kanun Numarası: 1827 Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanun, Kabul Tarihi 8 Haziran 1931, Yayımlı Tarihi: 13 Haziran 1931, Sayı:1821, s. 532.

⁵⁶ Düccane Cundioğlu, "A.g.e.", s. 75.

⁵⁷ Resmî Gazete, Kanun No: 2384 Türkiye ile Yunanistan Arasında Ankarada 14 Eylül 1933 Tarihinde İmzalanan Samimi Anlaşma Misakının Tasdikine Dair Kanun, Kabul Tarihi: 6.3.1934, Yayımlı Tarihi: 12 Mart 1934, Sayı:2651. s. 3528.

camii olmaktan çıkarılarak insanlığa ait evrensel bir değer olması bağlamında müzeye çevrilmesi konusunda çeşitli iddialar da mevcuttur. Tabii olarak böyle bir durumu açığa kavuşturacak herhangi bir belge vb. kanıt bulunmamaktadır⁵⁸. Edhem Eldem de Yunanistan ile yakınlaşmanın bir eseri olarak Ayasofya'nın müzeye çevrilmiş olabileceğini düşünmenin mümkün olabileceğini yazmıştır⁵⁹. 1930'ların ısınan dış politikasında irredantizmden uzak, ulusal sınırlar içerisinde devleti koruma içgüdüleriyle hareket eden Türkiye, bölgede oluşabilecek savaş tehdidine karşı ihtiyatlı politikalarla süreci yürütmüştür⁶⁰. Ortodoks dünyasının sempatisini kazanmak adına kazan-kazan politikası içinde müze olabileceği konusunda sinyal verilmiş olabilir.

Sekülerleşmenin sembolik mekânı olarak Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinden önce toplumu hazırlama bağlamında çeşitli haberler ve yazılarla basında 1933 Eylül'ünden itibaren sıklıkla işlendiği görülmeye başlanmıştır. Bu haberler önce Ayasofya'nın yıkılma tehlikesi hükümete yakın bir gazeteci olan Yunus Nadi tarafından başyazı olarak konu edilmiştir⁶¹. İlerleyen günlerde yine *Cumhuriyet*'te "*Ayasofya'da yıkılmak tehlikesi var mı?*"⁶² haberi birinci sayfadan veriliyordu. Haberde, Ayasofya'nın Maarif Vekâlet'inin emrinde olduğu bilgisi dikkat çekicidir. Çünkü, Erdem Yücel'in aktardığına göre, dönemin Maarif Vekili Abidin Özmen, "*Ayasofya caminin müzeye çevrilmesi için emir aldığını, burasının Bizans ve Osmanlı eserlerini kapsayan bir müze olacağını*" söyleyen süreci hızlandıran kişi olacaktır. Diğer bir taraftan da yaklaşık iki yıldır devam eden mozaiklerin çıkarılması işleri tamamlandığına dair *Hakimiyeti Milliye* de haber yapmıştır. Haberde, Hz. İsa, Hz. Meryem, dört büyük melekten biri olan Cebrail (a.s) ve Bizans imparatorunun mozaikleri çıkarıldığı bilgisine yer verilmiş, çalışmaları yürüten Profesör Weimar da Cumhuriyet idaresinin güzel sanatlara verdiği değerini vurgulamıştır⁶³. 1933 yılı çıkmadan basında bu sefer Fransız

⁵⁸ Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, "A.g.e.", s. 406.; Pelin Çift, Erhan Altunay, "A.g.e.", s. 226.

⁵⁹ Edhem Eldem, "Ayasofya: Kilise, Cami, Müze, Simge", *Toplumsal Tarih*, 254, Şubat 2015, s. 83.

⁶⁰ Bkz. Alpaslan Öztürkci, "Türkiye'nin 1930'lar Blok ve Pakt Politikaları Bağlamında Ayasofya'nın Müzeye Dönüştürülmesi", *Social Science Development Journal*, 6/23, ss. 1-15.

⁶¹ Yunus Nadi, "Ayasofya'nın Yıkılma tehlikesi", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1933, s. 1.

⁶² "Ayasofya'da yıkılmak tehlikesi var mı?", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1933, ss. 1,6.

⁶³ "Ayasofya'daki Mozaikler", *Hakimiyeti Milliye*, 20 Kasım 1933, s. 1, 2.

Le Matin gazetesine kaynak gösterilerek “Ayasofya müze olacakmış”⁶⁴ haberi çıkmıştır.

Ayasofya’da mozaikleri temizleme ve gün yüzüne çıkartma işleri devam ederken diğer bir taraftan Ayasofya’nın temizlik ve tertip düzeniyle ilgilenilmiştir. Ayasofya’ya gelişi güzel konan eşyalar ve bakımsızlığına bir çare olunması minvalinde işlere girilmiş, 1934 Şubat’ında dönemin İçişleri Bakanı imzalı yazısıyla Ayasofya’da bulunan benzin bidonları ve muhtelif eşyaların kaldırılıp etrafın temizlenmesi⁶⁵ konusunda ilgili mercilere talimat verilmiştir. Şükrü Kaya’nın yazılı emrinin hemen ertesi günü *Cumhuriyet*’te çıkan habere göre⁶⁶, Whittemore Ayasofya’da sadece mozaikleri çıkartmak istediğini beyan vermiştir. Anlaşılan odur ki aslında daha büyük çaplı bir dönüşüm yapılmak istenmektedir; fakat kamuoyuna birden Ayasofya’nın müzeye çevrileceği için temizlik, tertip ve düzen kurulduğu meyanında bir bilgi verilmek istenmemiştir. Çünkü Whittemore ifadesinde Ramazan ve bayram dolayısıyla çok büyük yoğunluğun olduğu bilgisine de de erişilmektedir. Böylesine sembol bir mabetin seküler bir yapıya dönüştürüleceği bilgisinin bir hezeyana yol açabileceği endişesi herkesin malumudur.

Modern Türkiye’nin bilime ve sanata değer veren uygar toplumların eriştiği noktayı kendisine şiar edinen anlayışında bu türden gelişmeler, kurucu irade tarafından önem verildiği bilenen bir vakıydı. Fakat çıkarılan eserlerin bir cami içinde sergilenmesi meselesi aynı zamanda fikhî bir konuydu. İslam inancında ibadet edilen yerde insan sureti olamayacağı, İslam peygamberi Hz. Muhammed’in hadisinde açıkça ifade edilmiştir⁶⁷. Sanat çevrelerinde de Ayasofya mozaiklerinin ortaya çıkarılması heyecan yaratmıştı. Ünlü Türk ressamı Abidin Dino da mozaikleri sanat ve tarih açısından düşünülenin çok üstünde değere sahip olduğunu ifade eden bir yazı kaleme almıştı⁶⁸. Bu paradoksal durumu aşmanın bir tek seçeneği kalıyordu, o seçenek de Ayasofya’nın müzeye çevrilmesiydi.

⁶⁴ “Ayasofya müze olacakmış”, *Akşam*, 24 Kanunuevvel 1933, s. 1.

⁶⁵ BCA, 30.10.0.0 / Yer: 50.88.19.

⁶⁶ “Ayasofya’nın Mozaikleri”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1934, s. 2.

⁶⁷ Namazı Bozan Şeyler, <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1034/icinde-resim-bulunan-evde-namaz-kilindir-mi?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>, (Melekler, içerisinde köpek ve resim/heykel bulunan eve girmezler), Erişim Tarihi: 12.12.2021 (21.41).

⁶⁸ Abidin Dino, “Ayasofya mozaikleri”, *Akşam*, 11 Mayıs 1934, s. 6.

Çıkarılan mozaikler 1934'te gazetelere haber olmaya devam etmiş artık mozaiklerin fotoğraflarına da yer verilmeye başlanmıştır⁶⁹. *Hakimiyeti Milliye*, Amerikan basının konuyu ele alma biçimi olarak *New York Times* gazetesini örnek gösterip Türkiye Cumhuriyeti Gazi Mustafa Kemal Paşa ve hükümetin müsaadesiyle mozaiklerin çıkartıldığı bilgisine yer vermiştir. Ayasofya'nın müze yapılacağına dair haberler basında tekrar yinelenmeye başlamıştı. İlk olarak 4 Eylül 1934'te *Cumhuriyet*'te küçük bir haber olarak çıkan müze yapılacağına dair haberde, haber kaynağı verilmemiş olmakla beraber; Ayasofya caminin bir kısmının müze olacağı yazılmıştır⁷⁰. Bir hafta sonra *Cumhuriyet*'te bu sefer birinci sayfadan ve Hz. İsa mozaikli haberde "Ayasofya'nın müze yapılması için hazırlıklar" manşeti atılmış, Müzeler Genel Müdürü Aziz Bey'in (Ogan) henüz müze için bir emir almadığını ancak tamirat ve gerekli çalışmalar için hazırlık yapıldığını ifade etmiştir. Maarif Vekili Abidin Bey (Özmen) de Ayasofya'nın müze olması konusunda düşüncesi olduğunu, yapılan incelemeler dahilinde karar verileceğini belirtmiştir⁷¹.

10 Kasım 1934 tarihinde Ayasofya Cami, Müzeler İdaresi'ne tahsis edilerek müze olma yolunda keskin bir viraj alınmıştır. Kutsal bir alanın seküler bir kamusal alana dönüşmesi basın tarafından aralıklı olarak işlenmiş, nihai olarak artık müze olacağı haberleri çıkmaya başlamıştır⁷². Haberde Aziz Bey (Oğan) başkanlığındaki komisyonun rapor hazırladığını, rapor doğrultusunda Bizans dönemine ait eserlerin teşhir edileceği ve bir müze olacağı bilgisine yer verilmiştir. Haberin yanındaki fotoğrafta belirtilen ilanda şöyle yazmaktadır: "Müze tamir ve tasnif sonuna kadar kapalıdır!" tabelası asılmıştır. Fiili müze süreci başlamış ancak resmi bir karar hala yoktur.

Dönemin tanıklarından Ziyad EbuZZiya Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi meselesini şöyle ifade etmiştir: "Maarif Vekaletine getirilen Abidin Özmen (9.7.1934) Ayasofya'nın cami dışındaki kısımlarının perişanlığını tespit etmiş, bu yerlerin ihya edilmesi için müze halinde halka açılarak faydalı olacağını Atatürk'e açmıştır. Atatürk konuyu uzman ekibe inceletmiştir. Komisyon raporuna göre, binayı saran çeşitli eklentilerinin yıkılması, cami kısmının ibadete kapatılarak müze yapılması tavsiyesinde bulunulmuştur. Bu doğrultuda Maarif Vekâleti'nin 14.11.1934 tarihli 94.401 sayılı tezkerede

⁶⁹ "Ayasofya'nın Mozaikleri Çıkarılıyor", *Hakimiyeti Milliye*, 18 Şubat 1934, s. 6.

⁷⁰ "Ayasofya camisinin bir kısmı müze mi oluyor?", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1934, s. 4.

⁷¹ "Ayasofya'nın müze yapılması için hazırlıklar", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1934, ss. 1, 6.

⁷² "Ayasofya müze oluyor", *Cumhuriyet*, 11 Birinci Kanun 1934, s. 2.

“Ayasofya Cami’nin tarihi vaziyeti itibarıyla müzeye çevrilmesi bütün şark alemini sevindireceği...” yazılıdır. Ebuzziya, Abidin Özmen ile diyalogunda da Ayasofya Cami’nin ibadete kapatılması bahsinde “İbadete kapatmak mı? Komisyon çizmeyi aştı. Böyle münasebetsizlik olur mu hiç? Ayasofya Camidir, aynı zamanda müze olacaktır. Maksat budur” demiştir⁷³. Hatıratında Abidin Özmen’in müze fikrini savunduğu ama camiyi muhafaza etme düşüncesinin de olduğu görülmektedir. Hatta cami vasfını tamamen yitirmesini de münasebetsizlik olarak nitelemiştir. Pek çok kaynak da Abidin Özmen’in Atatürk’ün batıcı, laik yönünü bilen biri olarak bu fikri empoze eden kişilerin başında gelen olarak anılmaktadır. Görüldüğü üzere sembol bir mabedin mekâna dönüşmesinin hassas bir konu olduğu, Abidin Özmen’in de bu konuda imtina ettiği ortaya çıkmaktadır.

Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi bir günde olan bir mesele olmadığına bir kanıtı da konunun tarafı olan Evkaf Umum Müdürlüğü’nden görüş istenmiştir. Evkaf Umum Müdürlüğü 7.11.1934 tarih 107.153.97 sayılı yazı ile görüş yazısında: “Çevresinde Türk eserleriyle değeri arttığı tezkirede söylenen Ayasofya’nın müzeye çevrilmesi üzerinde söz söylemeyi Evkaf Umum Müdürlüğü selahiyeti dışında bulur”⁷⁴ ifadesi ile direkt bir olumsuz cevap vermekten kaçınmıştır. Anlaşılan Maarif Vekili gibi Evkaf Umum Müdürlüğü de rijit bir görüş beyan etmek istememiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan tadilat ve tamiratlarla korunmaya çalışılan Ayasofya, çevresinin bakımsızlığıyla bilinen bin dört yüz yıllık tarihi bir eserdir. Taşdığı tarihi ve uhrevi değer itibarıyla 1931’den itibaren Ayasofya kamuoyunun gündemi olmuştur. Tarihi mozaiklerin çıkartılmasıyla başlayan Ayasofya’daki değişim, çevresinin temizlenmesi, içerisinde bulunan muhtelif mebzul malzemelerin kaldırılmasıyla tertip düzen kazandırılması, çıkarılan mozaiklerin basında tanıtılmasıyla tarihi açıdan değerinin pekiştirilmesi, müzeye dönüştürülmesinin adım adım evrelerini oluşturmuştur. Müze fikri Whitmore, Aziz Oğan, Abidin Özmen, Evkaf Umum Müdürlüğü gibi konuya taraf olan muhataplarca açıkça paylaşılmamıştır. Modern Türkiye’nin laik devlet-seküler toplum ile var olacağı anlayışına inanan kurucu irade sembol bir mabet olan Ayasofya’nın müze olabileceği düşüncesinin alıştırılma sürecini tamamladığına kani olduğu görüşüyle Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk imzalı 24 Kasım 1934

⁷³ Ziyad Ebuzziya, “Ezan Sesine Hasret Ayasofya”, *İslam Mecmuası*, 46, Haziran 1987, s. 16.

⁷⁴ İlhan Akçay, “A. g. e.”, s. 99.

tarihli kararnameyle Ayasofya'yı müzeye çevirmiştir. Müze olmasındaki amaç da şöyle ifade edilmiştir: "...eşsiz bir mimarlık sanat abidesi olan İstanbul'daki Ayasofya camininin tarihi vaziyeti itibarile müzeye çevrilmesi bütün Şark alemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı cihetiyle bunun müzeye çevrilmesi..."⁷⁵.

Ayasofya Kararnamesi, Maarif Vekaleti ile Evkaf Umum Müdürlüğü'nün teklif yazılarında belirtilen gerekçelere dayanarak Ayasofya Cami'nin müzeye dönüştürülmesi tarihe hesap veren bir belge niteliğindedir. Bunun dışında eserin aslen Bizans eseri olması itibarıyla da vakfının olmadığı ve saltanatın kaldırılmasına atfen de sultan gelirlerinin kaldırıldığını vurgulayarak vakıf statüsünde olmadığı gerekçelendirilmiştir (1950 sonrası Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi taleplerinin temel dayanağı Fatih Sultan Mehmed'e ait bir vakıf olduğu görüşüdür). Ayasofya'nın etrafındaki binaların yıkılması, çevrenin temizlettirilmesi ile diğer binaların da istimlak edilerek bakım onarım suretiyle korunması emri kararnamede mevcuttur. Bu kararnameyle Ayasofya yekvücut ve seküler bir yapı haline getirilmiştir. Kararname Bakanlar Kurulu Kararnamesi olup reisicumhur imzalıdır. Gazi Mustafa Kemal'e TBMM tarafından Atatürk soyadının verildiği güne denk gelmesi bakımından Atatürk'ün imzası tartışılan bir husus olmuştur⁷⁶ (Atatürk'ün çeşitli imzaları olduğu vakiadır). Belki de bu tartışmalara bir nokta koyması bağlamında 29 Aralık 1934'te yayımlanan kararnamede⁷⁷ Ayasofya'nın avlusunda muhtelif yerlerin kazılması için Alman Eski Eserler Enstitüsü Müdürü Schede'ye izin verilmesidir. Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ndeki imza, Atatürk'ün imzası olarak hafızalar kazınmış sembol imzasıdır. Kararnamenin tartışılan diğer bir yönü de Resmî Gazete'de yayımlanmamış olmasıdır⁷⁸.

Sekülerliğin nişanesi olarak seçilen Ayasofya, müze olarak açılışı yapılacak tarihe kadar ibadete de açık olmuş⁷⁹, 1934 Aralık'ında Ramazan'ın

⁷⁵ BCA, 30.18. 1.2. / Yer: 49.79.6.

⁷⁶ Bkz. Erkin Akan, "A. g.m."; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, "A. g.e."; Türk Tarih Kurumu eski Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun 24 Kasım 2013'deki iddiası, MHP'li Halaçoğlu: Ayasofya'yı müze yapan belgedeki Atatürk imzası sahte, <https://t24.com.tr/haber/mhpli-halacoglu-ayasofyayi-muze-yapan-belgedeki-ataturk-imzasi-sahte,244652>, Erişim Tarihi: 26.12.2021 (08.36).

⁷⁷ BCA, 030. 18.01.02. / Yer: 50.88.19.

⁷⁸ M. İnanç Özekmekçi, "Türk Sağında Ayasofya İmgesi", *Türk Sağı Mitler, Fetişler Düşman İmgeleri* (Der. İnci Özkan Kerestecioglu, Güven Gürkan Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 287.

⁷⁹ "Camilerde ramazan", *Milliyet*, 9 Kanunuevvel 1934, s. 3.

birinci günü Ayasofya'da görevli vaiz vaaz vermiştir. Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi; çağdaşlaşma, batı ile entegrasyon, tarihe sahip çıkma, sekülerleşmenin yaygınlaşması saikleriyle yapılmıştır. Osmanlı Devleti ile rövanşizme girmeyecek durumda olan genç Cumhuriyet'in kendisine yeni bir yön arayışında olduğu muhakkaktı. Osmanlı Devleti döneminden kalan pek çok eserin o dönemde bozulmadan kullanılması bunun kanıtıdır. Atatürk'ün muasırlaşmak olarak koyduğu hedef pragmatik örneklerle doludur. Ayasofya da bu örneklerden biri olarak tanımlanabilir.

Müze dönüşürme hazırlıkları tamamlanan Ayasofya, 1 Şubat 1932'de müze olarak açıldı. *Akşam*⁸⁰ gazetesi haberine göre, cami dönemindeki halılar ile levhalar kaldırılmış, Bizans mozaikleri meydana çıkartılmıştır. Müze giriş bedeli olarak on bir buçuk kuruş alındı bilgisine yer verilmiştir. Alman Eserler Müzesi Müdürü'nün başkanlığında Ayasofya bahçesinde yapılan kazılarda⁸¹, Ayasofya'nın yapılışından daha eski dönemlere ait kalıntılara ulaşılmış, düne kadar Müslümanların ibadet ettikleri mabedin etrafının arkeolojik kazıların yapıldığı bir mekâna dönüşmesi, Cumhuriyet'in seküler düşünce yapısının bir başka yansıması olarak lanse ediliyordu. Ayasofya'nın müze halini yerinde görmek ve çıkarılan eserleri tetkik etmek amacıyla 6 Şubat 1935'te Mustafa Kemal Atatürk ziyarette bulunmuştur⁸². Atatürk'ün ziyaretinin iki boyutunu öne çıkarmak yanlış olmaz. Birincisi, yaklaşık 500 yıllık bir caminin müzeye dönüştürülmesine Cumhurbaşkanı düzeyinde alakanın bizzat gösterilmesi; diğeri de arkeolojik kazılar neticesinde çıkarılan eserleri görmek amacıyla olmasıdır.

Sonuç

Camiler dini mabetler olduğu kadar kamusal alanlardır. Nihayetinde cami sadece dört duvardan ibaret olmayıp bahçesi, şadırvanı, iç selamlık, dış selamlık alanlarından oluşan yapılardır. Bunun dışında külliyelerin temelini camiler oluşturduğu gibi külliyelerin de merkezi konumundadırlar. Bu yönleriyle camiler toplulukların ve toplumun ibadet dışında zaman zaman bulunduğu mabet/mekân yapılardır. Ayasofya ekseninde değerlendirildiğinde; tarihi yarımadanın içinde bulunması, Topkapı

⁸⁰ "Ayasofya müzesi açıldı", *Akşam*, 2 Şubat 1935, s. 1.

⁸¹ "Ayasofya bahçesinde çok eski eserler bulundu", *Akşam*, 7 Şubat 1935, ss. 1, 4.

⁸² "Reisimiz Büyük Önderi dün Ayasofya müzesinde tetkikat yaparlarken göstermektedir.", *Milliyet*, 7 Şubat 1935, s. 1.

Saray'na ve selatin camilerine yakınlığıyla tarihin bir mütemmim cüz'ü konumunda olması itibarıyla saltanat döneminin önemli bir kamusal yaşam alanı haline gelmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde tarihsel kopuş bağlamında toplumun zihin dünyasında yeni semboller oluşturmak amacıyla cami-i kebir olan Ayasofya, planlı bir tercih olarak müzeye çevrilmiştir.

1930'ların genç modern Türkiye'sinin inşasında laik anlayışın sembolleştiği bir yapı olarak Ayasofya, laik devlet anlayışının kamusal alanda Türk-İslam dünyası için fenomen bir mabedin seküler bir mekân olan müzeye çevrilmesi, ses getiren önemli bir hadise olmuştur. Dini ve sosyal açıdan sıradana indirgenemeyecek kadar önemli olan bu değişim, siyasal iktidarlarca da çeşitli yönleriyle siyasal argümanlarını güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Ayasofya, siyaset yapıcılarının retorik düzlemde sıklıkla başvurdukları bir metafor olmuştur.

Osmanlı-Türk toplumunun yaklaşık 500 yıldır ibadet ettiği hafızasına işlenmiş dinsel bir mabedin, aynı zamanda bir kültürel kod haline gelmesi kadar doğal bir süreç olamaz. Bu çerçevede Ayasofya caminin seküler bir mekân olarak müzeye dönüştürülmesi toplumda fenomenolojik yönüyle değişik algılar yaratmıştır. Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi süreci ve sonrasında tek parti dönemi koşulları içinde olumlu-olumsuz bir sosyal refleks gözlemlenmemiştir. Nitekim tek parti iktidarı sonrası İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü ile başlayan ve sonrasında muhafazakâr-mütedeyyin çevrelerce camiye dönüşüme yönelik arzular görülmüştür. Diğer taraftan kurucu değerlere sahip çıkan laik-cumhuriyetçi çizgi kesimlerce kurucu iradenin mirası olarak da değerlendirildiği bilinmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, Modern Türkiye'nin ancak laik bir düzende ilerleme kaydedebileceği inancındaydı. Laik devlet yapısının seküler toplum yapısı oluşturulmadan var olmayacağı düşüncesi egemendi. Bu inanç ve düşünceyle Atatürk devrimlerinin sosyal hayatta yer bulması ve yaşaması için önderlik ettiği bilinmektedir. Bu düşünce biçiminin kitleselleşebilmesi için de zaman zaman sembolik öğelerden yararlandığı bir gerçektir. İşte bu noktada mimari ve mistik yönüyle sembol bir mabet olan Ayasofya'nın müzeye çevrilmesini sağlamıştır. Dini mabetler; kutsiyetiyle, inananları kapsayıcı yönüyle ve dayandıkları dini naslar itibarıyla sembolleştirilmeye açık yapılar olmuşlardır. Ayasofya tarihi-dini-mimari yönüyle bu sembolizmin zirvelerinden biridir. Bu bağlamda Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi, laik devlet-seküler toplum inşasında devlet tutumunun

net biçimde mesajı olmuştur. Ayasofya'ya dair imgeleri bir arada düşünmek⁸³ aynı zamanda Bizans'ı, Osmanlı'yı, Hristiyanlığı, İslamiyet'i, mimariyi ve müze olarak tüm insanlığa açılan bir kültür hazinesi olarak görebilmektir. Ayasofya geçmişten günümüze oluşan imgesiyle fenomenolojik boyutlarıyla tek bir gerçeğe indirgenemeyecek kadar önemli bir yapıt olduğunu her zaman ortaya koyan bir mabet/mekandır.

---

⁸³ Çiğdem Kafescioğlu, Nevra Necipoğlu, "Ayasofya: Kimlik, Hafıza ve Mekân Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışma", *Toplumsal Tarih*, 254, Şubat 2015, s. 43.

KAYNAKÇA

I. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA)

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 13.27.14. 06.05.1925.

BCA, 51.0.0.0. / Yer: 2.13.17. 11.10.1925.

BCA, 30.10.0. / Yer:26.149.18. 26.10. 1925.

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 19.36.3. 30.05.1926.

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 20.49.13. 01.08.1926.

BCA, 30.18.1.2. / Yer: 20.37.18. 07.06.1931.

BCA, 30.10.0. / Yer: 26.150.21. 27.01.1934.

BCA, 30.18. 1.2. / Yer: 49.79.6. 24.11.1934.

BCA, 30.10.0.0 / Yer: 50.88.19. 29.12.1934.

II. Resmî Yayınlar

Resmî Ceride, *Kanun Numarası: 429 Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 18-19.

Resmî Ceride, *Kanun Numarası: 430 Tehvid-i Tedrisat Kanunu*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 19.

Resmî Ceride, *Kanun Numarası: 431 Hilafetin İlga ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası 63, Sene 2, s. 20-21.

Resmî Gazete, *Kanun Numarası: 671 Şapka İktisası hakkında kanun*, Kabul Tarihi 25 Teşrinisani 1341 ve 8 Cemaziyülevvel 1344, Sene: 3, Numarası: 230, s. 2.

Resmî Ceride, *Kanun Numarası: 677 Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*, 13 Cemaziyülevvel 1344, Numarası: 243, Sene: 3, s. 1-2.

Resmî Gazete, *Kanun Numarası: 1222 Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin muaddil Kanun*, Kabul Tarihi 10 Nisan 1928, Yayım Tarihi: 14 Nisan 1928, Numarası: 863, s. 5002.

Resmî Gazete, *Kanun Numarası: 1827 Evkaf Umum Müdürlüğününün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanun*, Kabul Tarihi 8 Haziran 1931, Yayım Tarihi: 13 Haziran 1931, Sayı:1821, s. 532.

Resmî Gazete, Kanun No: 2384 Türkiye ile Yunanistan Arasında Ankarada 14 Eylül 1933 Tarihinde İmzalanan Samimi Anlaşma Misakının Tasdikine Dair Kanun, Kabul Tarihi: 6.3.1934, Yayımlı Tarihi: 12 Mart 1934, Sayı:2651. s. 3528.

III. Temel Eserler

Atatürk, *Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile)*, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006.

IV. Süreli Yayınlar

"Ayasofya'da 30 bin kişi toplandı", *Milliyet*, (4 Şubat 1932).

"Ayasofya'da yıkılmak tehlikesi var mı?", *Cumhuriyet*, (16 Eylül 1933).

"Ayasofya'daki Mozaikler", *Hakimiyeti Milliye*, (20 Kasım 1933).

"Ayasofya müze olacaktı", *Akşam*, (24 Kanunuevvel 1933).

"Ayasofya'nın Mozayikleri", *Cumhuriyet*, (11 Şubat 1934).

"Ayasofya'nın Mozayikleri Çıkarılıyor", *Hakimiyeti Milliye*, (18 Şubat 1934).

"Ayasofya camisinin bir kısmı müze mi oluyor?", *Cumhuriyet*, (4 Eylül 1934).

"Ayasofya'nın müze yapılması için hazırlıklar", *Cumhuriyet*, (11 Eylül 1934).

"Ayasofya müze oluyor", *Cumhuriyet*, (11 Birinci Kanun 1934).

"Ayasofya müzesi açıldı", *Akşam*, (2 Şubat 1935).

"Ayasofya bahçesinde çok eski eserler bulundu", *Akşam*, (7 Şubat 1935).

"Camilerde ramazan", *Milliyet*, (9 Kanunuevvel 1934).

Dino, A. "Ayasofya mozaikleri", *Akşam*, (11 Mayıs 1934).

"Gazi Hz'nin tenezzühü", *Cumhuriyet*, (8 Eylül 1929).

"İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha Etrafında", *Vakit*, (20 Haziran 1928).

"İlk Türkçe ezan Dün Fatih'te okundu", *Cumhuriyet*, (31 Kânunusani 1932).

"Kadir gecesi türkçe Dini ihtifal yapılacak", *Cumhuriyet*, (1 Şubat 1932).

Nadi, Y. "Ayasofya'nın Yıkılma tehlikesi", *Cumhuriyet*, (3 Eylül 1933).

"Reisimiz Büyük Önderi dün Ayasofya müzesinde tetkikat yaparlarken göstermektedir.", *Milliyet*, (7 Şubat 1935).

"Türkçe kur'an, dün ilk defa okundu", *Cumhuriyet*, (23 Kânunusani 1932).

V. Kitaplar

Alikılıç, D., *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, Tarihi Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.

Akçay, İ., *Ayasofya Camii*, Hakses Neşriyat, Ankara, 1968.

- Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y., *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Cundioğlu, D., *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çift, P., Altunay, E., *Ayasofya'nın Gizli Tarihi*, Beyaz Baykuş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Davison, A., *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, (Çev. Tuncay Birkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ercan, Y. (Sad.), *Esat Efendi Osmanlılarda Töre ve Törenler (Tefrişat-ı Kadime)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.
- Ergin, O., *Türk Maarif Tarihi Cilt V*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Eyice, S., *Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore*, Çituris Biraderler Basımevi, İstanbul, 1951.
- Gözaydın, İ., *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Hocaoğlu, D., *Laisizmden Milli Sekülerizme Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1995.
- Husserl, E., *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, (Çev. Harun Tepe), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Kandemir, İ. (2004). *Ulu Mabed Ayasofya*, Ekip Matbaa, İstanbul.
- Kara, İ., *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler II. Cilt*, Risale Yayınları, İstanbul, 1989.
- Katipoğlu, C., Yüksel, Ç. C., "Cumhuriyet'in Politik Simgesi Olarak Ayasofya "Müzesi", *Mekân ve Kültür* (Der. Emine Onaran İncirlioğlu, Barış Kılıçbay), Cem Veb Ofset, Ankara, 2011.
- Kışlalı, A. T., *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.
- Kleinbauer, W. E., White, A., Matthews, H., *Ayasofya*, (Çev. Handan Cingi), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.
- Litographed Lois haghe, Aya Sofia Constantinple, As a Recently Restored By Order of H. M. The Sultan Abdul Medjid From the Original Drawings By Cheavalier Caspard Fossati.
- Mardin, Ş., *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Mardin, Ş., *Türkiye, İslam ve Sekülerizm Makaleler 5*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özekmekçi, M. İ., "Türk Sağında Ayasofya İmgesi", *Türk Sağı Mitler, Fetişler Düşman İmgeleri* (Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014
- Parlak, D., *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Serdengeçti, O. Y., *Ayasofya Davası'nın Hakiki ve Hukuki Durumu*, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Tansel, S., *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999.

Yanardağ, A., *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.

Yücel, E., *Ayasofya Müzesi*, Asri Basımevi, İstanbul, 1986.

VI. Makaleler

Akan, E., "Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125/247, (Temmuz-Ağustos 2020), ss. 313-328.

Baş, N., "Ayasofya'm", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 2/14, 1968, s. 34.

Eldem, E., "Ayasofya: Kilise, Cami, Müze, Simge", *Toplumsal Tarih*, 254, (Şubat 2015), ss. 76-85.

Ebuzziya, Z., "Ezan Sesine Hasret Ayasofya", *İslam Mecmuası*, 46, (Haziran 1987), ss. 16-18.

İşler, A., Ayasofya'nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları 1950-1970, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2, 2020, ss. 301-307.

Kafescioğlu, Ç., "İstanbul'un Tarihi ve Ayasofya", *Toplumsal Tarih*, (Ocak 2014), 241, ss. 4-8.

Kafescioğlu, Ç., Necipoğlu, N., "Ayasofya: Kimlik, Hafıza ve Mekân Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışma", *Toplumsal Tarih*, 254, ss. 41-43.

Kısakürek, N. F., "Ayasofya", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1/10, (Şubat 2015), 1967, ss. 11-13.

Mısırlı, G., Erdoğan, M., "Ayasofya ile İlgili Haberlerin Medya ve İdeoloji Bağlamında Çözümlemesi Türk Yazılı Basını", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9/1, (Mart 2021), ss. 351-372.

Öztürkci, A. (January 2021). "Türkiye'nin 1930'lar Blok ve Pakt Politikaları Bağlamında Ayasofya'nın Müzeye Dönüştürülmesi", *Social Science Development Journal*, 6/23, ss. 1-15.

Ömer Tellioglu, "Tüm zamanların en stratejik camii: Ayasofya", *Gerçek Hayat*, 962, 1-7 Nisan 2019, ss. 28-30.

Uluslan, Ş., "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, 11, 2018, ss. 306-320.

Yeşil, A., Ulaş, M., "İdeoloji ve Medya Batı ve Ortadoğu Basınında Ayasofya Haberleri Üzerine Söylem Analizi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, (Aralık 2020/2), ss. 250-271.

VII. Tezler

Akan, E., *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çanakkale, 2008.

İkinci, A., Osmanlı'dan Cumhuriyet Ayasofya, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2014.

Şahin, E., Türkiye'de İktidar İdeolojisinin Mekâna Yansıması: Ayasofya Örneği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

VIII. Ansiklopediler ve Koleksiyon Eser

Aziz Ogan Koleksiyonu, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dökümantasyon Merkezi kayıtları

Eyice, S., "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 4. Cilt*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 206-210.

Eyice, S., "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt I*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 446-457.

Mansel, A. M., "Ayasofya", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi 2. Cilt*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, ss. 47-53.

IX. İnternet Kaynakları

Mason Localarının kapatılması, <https://www.mason.org.tr/turkiyede-masonlugun-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 5.12.2021 (22.44).

Namazı Bozan Şeyler, <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1034/icinde-resim-bulunan-evde-namaz-kilinir-mi-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>, (Melekler, içerisinde köpek ve resim/heykel bulunan eve girmezler), Erişim Tarihi: 12.12.2021 (21.41).

MHP'li Halaçoğlu: Ayasofya'yı müze yapan belgedeki Atatürk imzası sahte, <https://t24.com.tr/haber/mhpli-halacoglu-ayasofyayi-muze-yapan-belgedeki-ataturk-imzasi-sahte,244652>, Erişim Tarihi: 26.12.2021 (08.36).

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 301-331.

Geliş Tarihi: 19 Haziran 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE İÇEL (MERSİN)'DE SEÇİMLER

Birgül BOZKURT**

İbrahim BOZKURT***

Öz

Demokrat Parti'nin (DP) iktidarda olduğu 1950-1960 arası dönem Türk siyasal yaşamının önemli bir evresidir. Çalışmada, 1950 seçimleriyle değişen Türk siyasal yaşamına İçel özelinde odaklanılmıştır. 1950, 1954 ve nihayet DP iktidarının son seçimleri olan 1957 genel seçimleri sürecinde partiler arasında ilişkiler, iktidar-muhalefet açısından ele alındığı gibi partilerin seçim kampanyaları ve aday belirleme süreçlerine de değinilmiştir. İçel, Çukurova'nın Akdeniz'e açılan liman kentidir ve siyasal mücadelelerin tüm bu seçim süreçlerinde hararetli bir örneğini temsil etmektedir. DP, çok partili hayata geçişle birlikte kentin siyasal hayatında yer edinmiştir. 1950-1960 arası dönemde de DP'yi siyaseten ve tüm seçimlerde destekleyen bir kent olmuştur. İçel halkı seçimlere büyük oranda katılım sağlarken, seçim süreçlerinde partiler arası rekabet yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. DP'nin kurucuları arasında yer alan Refik Koraltan, tüm seçim dönemlerinde iki yerden aday gösterildiği halde İçel milletvekilliğini tercih ederek TBMM'de İçel milletvekili olarak çalışmalarını sürdürmüştür. 1954 seçimleri öncesi DP içinde yaşanan yol ayrımı, milletvekillerinin ve partililerin istifasıyla sonuçlanmış hem 1954 hem de 1957 seçimlerinde DP İçel milletvekillerinde değişiklikler olmuştur. Muhalefet partileri her seçim döneminde İçel'de faaliyetler sürdürmüş olsa da çabaları seçim sonuçlarını değiştirmemiştir.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (birgul.bozkurt@mersin.edu.tr), Orcid: 0000-0001-6433-8420.

*** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (ibrboz@mersin.edu.tr), Orcid: 0000-0002-6787-4920.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, İçel, Refik Koraltan, Seçimler, Türk Siyasal Yaşamı..

THE ELECTIONS IN İÇEL (MERSİN) IN THE PERIOD OF GOVERNORSHIP OF DEMOCRATIC PARTY

Abstract

The period where the Democratic Party (DP) was on the political power is an important phase of the Turkish Political Life. This study focusses on İçel region in the changing Turkish political life of the 1950 elections. The relationships between the parties is assessed from the perspective of the ruling party and the opposition in the period of 1950, 1954 and finally 1957 which was the last general election of the Democratic Party. The election campaigns of the parties and the candidate determination processes are also discussed. İçel is an harbour city of the Çukurova region which connects the region to the Mediterranean. Fort his reason it represents a dynamic instance in the political conflict of the whole election processes. DP became significant in the political life of the city with the passage of the multy party political system. It was also a city supporting DP in all of the elections between the period of 1950-60. The great majority of the İçel population participated the elections and the competition between the parties were very dense. Refik Koraltan who was among the founding members of the DP though was entitled in two places preferred the İçel parliamentarism and continued his work as a member of parliament in the İçel region in the TBMM. Before the 1954 elections the division within the DP resulted with the resignation of the members of the parliament and the party members and some changes happened both in 1954 and 1957 elections in the members of the parliament. Although the opposition parties continued their work in the İçel region in each election period, their efforts did not change the results of the elections.

Keywords: Democratic Party, İçel, Refik Koraltan, Elections, Turkish Political Life.

Giriş

1950'li yıllar hem dünyada hem de Türkiye'de değişim yılları olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın ardından yeni bir tarihsel süreç, Soğuk Savaş Dönemi'ne girilmiştir. Dünya siyasetinin yeni hali Türkiye'nin siyasetine doğrudan yansımıştır. Çok partili siyasal hayata geçişin ardından 14 Mayıs

1950 seçimleriyle Türkiye’de iktidar değişikliği yaşanmış ve seçimleri kazanan Demokrat Parti (DP) Dönemi başlamıştır. Yaşanan sıradan bir iktidar değişikliği değildir. DP, 27 yıldır ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’den iktidarı devralmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübeleri haricinde Türkiye’de siyaset, 1923’ten beri tek partili bir yönetime dayanmaktadır. Yeni devri yaratan dönüşüm, 1945 yılında Türkiye’de siyasal alanda liberalleşmeye uygun koşulların hazır hale gelmesiyle mümkün olmuştur. Cumhuriyetin felsefi zemininde yer alan liberal fikirler ile siyasal, toplumsal ve ekonomik birikimler çok partili siyasal yaşama geçişi mümkün kılmıştır. Önce, 24 Temmuz 1945 tarihinde sanayici-iş insanı Nuri Demirağ, Milli Kalkınma Partisi’ni kurmuş, ardından yeni partiler kurulmaya devam etmiştir. 1945’ten 1950 seçimlerine kadar geçen beş yıllık sürede CHP dışında 23 parti kurulmuştur.¹ DP, 7 Ocak 1946 yılında, “Dörtlü Takrir” sonrasında, CHP’den çıkarılmış/ayrılmış Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulmuştur. 21 Temmuz 1946 seçimleriyle TBMM’de muhalefet partisi olarak yer alan DP, dört yıl içinde hızla Türkiye genelinde örgütlenmesini tamamlamakla kalmamış, yeni bir dönemin beklentilerini karşılamak üzere halkın çoğunluğu tarafından 14 Mayıs 1950’de iktidara getirilmiştir. M. K. Kaynar’ın ifadesiyle, 14 Mayıs 1950 seçimleri ile başlayıp, 27 Mayıs 1960 darbesiyle son bulan “ellili yıllar” Türkiye’nin çehresinin değiştiği dönüm noktalarından biridir. Bu tarihsel kesitte siyasetin toplumsal tabanının genişlemesi ve dönüşmesiyle birlikte siyaset algısı da baştan aşağı değişecektir.² DP Dönemi, Türkiye’nin siyasal tarihinde yeni bir iktidar döneminden ziyade siyasal kültürün dönüşümünü ifade eder.³ Demirel’in ifadesiyle; “DP, geniş toplumsal kesimlerin hassasiyet ve taleplerine tercüman olabilmiş, mahalli bazda örgütlenebilmiş, kitle nezdinde – liderlerden bağımsız – siyasi tasavvuru simgeleyen bir oluşum olarak kuvvetli bir aidiyet duygusu yaratabilmiştir. Partinin kurumsal varlığı sekteye uğratıldığında, geleneği temsil etme iddiasıyla ortaya çıkan diğer siyasal partiler bu

¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 216.

² Mete Kaan Kaynar, “Türkiye’nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2020, s. 15.

³ DP Dönemi siyaset anlayışında öne çıkan başlıklardan biri de din-siyaset ilişkisi olmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sezen Karabulut, “Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti (DP) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960)”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIX/38, (2019), ss. 221-241.

temel gelenek üzerinde ideoloji ve kimliklerini değişen koşullara uydurarak yeniden örgütleyebilmişlerdir.”⁴

Bu çalışmada, Türkiye’de siyasal sistemin ve kültürün işleyişi, seçimler temelinde ve özellikle yerel ölçekte bir örnek, 1950-1960 arasındaki genel seçimlerin İçel’deki politik görünümü üzerinden ele alınacaktır. İçel⁵ taşırayı temsil etmenin ötesinde Çukurova gibi bereketli bir hinterlanda sahip liman kentidir. Nüfus varlığı bakımından Türkiye’nin önemli illeri arasında yer almaktadır. 22 Ekim 1950 tarihinde yapılan Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, Türkiye nüfusu yüzde 21.8 oranında artış göstermiş ve 20.934.670’e ulaşmıştır. İçel’in nüfusu da 1945 yılında 279.484 iken Türkiye ortalamasının üstünde, yüzde 25,8 oranında artarak 1950’de 317.853 olmuştur.⁶ 1945-1960 arasında nüfus artışı hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde ilin tarım kesiminde de yüksek bir artış gerçekleşmiş, ekili alan oranı artmış, özellikle pamuk ekili alanlar çoğalmıştır. Yoğun emek gerektiren pamuk üretimi, bu dönemde ilin büyük ölçüde mevsimlik işçi göçü almasına yol açmıştır. Tarım sektöründeki gelişmeleri, dolayısıyla da nüfus artışını hızlandıran bir başka etken de alt yapı yatırımlarıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında ülke geneline koştur olarak İçel’de de bir nüfus patlaması gerçekleşmiş, bu da ilin nüfus artış hızının 1960’a değin büyük ölçüde artmasına neden olmuştur.⁷ Nüfus artışına paralel olarak İçel’in TBMM’de temsil sayısı da 1950-1960 arası dönemde artmıştır.

Meclisin 10 Haziran 1946 tarihli oturumunda, CHP’li milletvekillerinin oylarıyla, 4 yıllık süresi 1947 yılında dolacak olan VII. Dönem TBMM’nin, parlamentonun yenilenmesi amacıyla seçim kararı alınmıştır. DP’li üyelerin itirazlarına karşın, normal seçim tarihinden bir yıl öne çekilerek VIII. Dönem TBMM’yi belirleyecek olan seçimlerin, 21 Temmuz 1946 günü yapılması kararlaştırılmıştır. Erkene alınmış olan yerel seçimlere katılmama kararı alan DP yönetimi, bu kez genel seçimlere katılmayı uygun görmüştür. DP, ülke genelinde henüz örgütlenmesini tamamlayamamış olsa da seçimlere yoğun bir hazırlık sürecine girilmiştir. Hemen her kentte mitingler düzenleyerek

⁴ Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı- Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 2011, s.129.

⁵ İlin adı, 1933 ile 2002 yılları arasında İçel, merkez ilçesi Mersin idi; 2002’den sonra ise İlin ve merkez ilçenin adı Mersin olarak değıştirilmiştir.

⁶ *Genel Nüfus Sayımı (22-X-1950)*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1950.

⁷ “İçel maddesi”, *Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, Yurt Ansiklopedisi, (Genel Yayın Yönetmeni: Taha Parla), C.5, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 3627.

halka ulaşmaya çalışmışlardır. 23 Temmuz'da açıklanan seçim sonuçlarına göre, CHP 49 ilde, DP ise 3 ilde (Afyonkarahisar, Çanakkale ve İçel) milletvekillerinin tümünü kazanmıştır. 11 ilde karma liste oluşmuştur. DP, toplam 11 ilde 65 milletvekili çıkarmış ancak bazı milletvekilleri iki yerden seçildiğinden Meclis'te 60 DP'li yer almıştır. DP, İçel'de seçimleri yüzde 60 çoğunluk sağlayarak kazanmıştır. Seçim sürecini Cumhuriyet gazetesi adına Çukurova'da izleyen muhabir Ahmed İhsan'ın bildirdiği üzere; parti mücadelelerinde ve seçim faaliyetinde Çukurova'nın en hararetli yeri Mersin (İçel)'dir. DP, Mersin'de teşkilatını tam olarak kurmuş, vilayet merkezinden, kaza, nahiye, semt ocaklarından köylere kadar örgütlenmesi tamamlanmıştır. İhsan'a göre; "Demokratların en kuvvetli oldukları yer: Mersin"dir.⁸ DP'nin kurucuları arasında yer alan Refik Koraltan, TBMM'ye İçel milletvekili olarak katılmıştır.⁹ Bu bağlamda İçel'de DP Dönemi, 1946'da başlamıştır denilebilir. Böylece DP'nin iktidara henüz gelmediği 1950 öncesinde güçlü olduğu kentlerden biri olan İçel'deki bu siyasal görünüm, 1960'a kadar da değişmemiştir. 1946 seçimlerinin ardından 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinin sonucunda da yani 1946'dan 1960 kadar İçel'de tüm seçimlerde DP birinci sırada yer almıştır. 1950'de 7 olan milletvekili sayısı, 1954'te 8 ve 1957'de 9 olmuştur.

1950 Seçimleri: Türkiye'de İktidar Değişiyor ve İçel'de Seçimleri DP Kazanıyor

Dört yıllık muhalefet döneminin ardından DP Dönemini başlatan tarihi seçimler, 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşmiştir. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP 4.241.393 oy alırken, CHP 3.176.561 oy aldı. Seçime katılım oranının yüzde 89.3 olduğu bu seçimde, yürürlükte olan liste usulü çoğunluk seçim sisteminin de katkısıyla, oyların yüzde 52,7'sini alan DP, 415 milletvekilliği kazanırken, oyların yüzde 39,4'ünü alan CHP sadece 69 milletvekili çıkarabilmişti. CHP, yüzde 39,4 oy oranıyla milletvekilliklerinin yüzde 14,2'sini alırken, DP, yüzde 52,7'lik oy oranıyla milletvekilliklerinin yüzde 85,2'sine sahip olmuştu. Başta Başbakan Yardımcısı Nihat Erim olmak üzere, bakanların büyük bir bölümü meclise giremediler.¹⁰ DP kurucuları arasında

⁸ "Demokratların en kuvvetli oldukları yer: Mersin", Cumhuriyet, 12 Temmuz 1946.

⁹ İçel'de 1946 seçimleri ve VIII. Dönem TBMM İçel milletvekilleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Birgül Bozkurt, "1946 Seçimleri ve TBMM VIII. Dönem İçel (Mersin) Milletvekilleri", I. Uluslararası Mersin Sempozyumu, Bildiri Tam Metinleri Kitabı, C. 3, Mersin, 2018, 90-110.

¹⁰ Demirel, a.g.e., s. 99.

yer alan ve İçel milletvekili olan Refik Koraltan seçim sonuçlarını Mersin’de takip etmiştir. Seçim sonuçları hakkında açıklama isteyen muhabire şu yanıtı vermiştir: *“Türk milleti tarihin en büyük imtihanlarından birini vermiş ve dünyaya demokrasi hayatında en ileri mevkie geçtiğini göstermiştir. Her sahada olduğu gibi bu sahada da üstünlüğünü Türk milleti göstermiştir. Ne mutlu Türküm diyene.”*¹¹

Yeni seçim kanununun kabul edilmesinin¹² ardından seçimlere katılacak partiler tarafından seçim çalışmaları da başlamıştır. Seçim kanununda yer aldığı üzere; 1945 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayıları tespit edilmiş, buna göre; İçel için 7 milletvekili seçilmesi kararlaştırılmıştır.¹³ CHP Genel Sekreterliği çalışmalara başlayarak, seçim komiteleri oluşturulmasını bildirmiştir. Seçim hazırlıklarıyla ilgili yayınlanan genelgede; demokrasinin öncüsü olduğu vurgulanan partinin, fikirlerini, vaatlerini, iktidarda iken yaptığı işleri anlatmak ve tanıtmak üzere geniş bir propaganda seferberliğine girdiği vurgulanmıştır. Parti genel merkezi, halk topluluklarıyla ve bilhassa köylerde yaşayan vatandaşlarla temasa özen gösterilmesi, partiye olan sevgiyi arttıracak faaliyette bulunmak ve partilileri seçim çalışmalarında teşvik etmek ve güvenlerini arttırmak gibi uyarılarda bulunmayı da ihmal etmemiştir.¹⁴

Seçimler yaklaştıkça iktidara en büyük aday durumunda olan CHP ve DP’nin propaganda faaliyetleri de artmıştır. Yıldırımaz’ın değerlendirmesine göre, propaganda faaliyetleri iki parti arasında farklılaşmaktadır. Özellikle seçmene yaklaşım tarzları incelendiğinde bu fark daha açık biçimde görülmektedir. Devleti kuran ve ülkeyi yöneten parti olarak CHP’nin halka ulaşmada ve derdini anlatmada daha avantajlı olduğu söylenebilir. Ancak CHP, diğer partilere göre daha az miting yaptığı gibi, uzun yıllardır ülkeyi yönetmenin verdiği özgüvenle etkin bir propaganda faaliyeti içinde olmamıştır. Öte yandan DP, ülke genelinde, seçimlerde yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. DP’li adaylar seçmenlerin bulunduğu her yere giderek konuşmalar yapmakta ve kendilerini tanıtmaktaydılar.¹⁵

1946’da İçel’de seçimleri kaybeden CHP, 1950 seçimlerinde farklı toplum kesimlerinin desteğini sağlamak üzere faaliyette bulunmuştur.

¹¹ Yeni Mersin, 16 Mayıs 1950.

¹² BCA. 490-1-0-0/62-236-4. (21.02.1950).

¹³ BCA. 30-18-1-2/ 122-27-2. (25.03.1950)

¹⁴ BCA. 490-1-0-0/10-52-3. (Tarih: 22.02.1950); BCA.490-1-0-0/10-53-2. (Tarih: 04.03.1950).

¹⁵Sinan Yıldırımaz, “1950 Seçimleri ve Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:6, (2004), s. 138. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9909>.

Özellikle çeşitli nedenlerle CHP'den uzaklaşmış olan Mersin tüccar ve çarşı halkının desteğini almak üzere çeşitli toplantılar düzenlemiştir. Yine ithalatçı tüccarlarla yapılan görüşmeler neticesinde şikâyet ve talepleri dinlenerek genel merkeze iletmek üzere raporlaştırılmıştır.¹⁶ CHP Bölge müfettişi Hasan Reşit Tankut hazırladığı raporda, memur ve öğretmenlerin seçimlerde CHP'yi desteklemeleri için parti kademelerinin sürekli bu kesimlerle ilgilenilmesi gerektiğini belirtmişti. İkinci olarak; muhalefete en yakın olan toplumsal grubun, keçi ve orman sorunlarının çözümü konusunda DP'ye güvendikleri için desteklediklerini; büyük bir kısmı bunların boş vaatler olduğunu anlamasına rağmen inat ve gururlarından geri dönemediklerini; köylüleri, CHP'ye çekmek için ince bir siyasetle konferans ve mitinglerle onları kazanmanın en doğru yol olduğunu vurgulamıştı.¹⁷

Seçim kampanyası başladığından itibaren Bölge Müfettişi başta olmak üzere il ve ilçe yöneticileri çeşitli ilçe, bucak ve köylerde toplantılar düzenlemiştir.¹⁸ Tankut, ilçelerdeki durumla ilgili hazırladığı raporda; Silifke'de yapılan çalışmalarda, özellikle Erdemli'de muhalefetin etkili olduğunu belirtmiştir. Uzuncaburç civarında su projesini gündeme getiren CHP'nin büyük bir etki oluşturduğunu söylemiş, muhalefet yönünde eğilim gösteren Anamur'da etkili çalışmalar yapıldığını; Fevzi Bulut'un tekrardan CHP'ye geçmesinin ilçe üzerinde büyük etki oluşturduğu ve DP'nin güçlü olduğu bazı köylerde DP Ocak Teşkilatlarının toplu olarak istifa ederek CHP'ye geçtiğini belirtmişti.¹⁹ CHP seçim hazırlıkları çerçevesinde, ilçelerde gerçekleştirilen toplantı ve mitinglerde katılımın yüksek olduğu kaydedilmiştir. 5 Mayıs 1950'de, Silifke'de düzenlenen bir açık hava toplantısına, yaklaşık 7.000 kişi katılmıştır. Hasan Reşit Tankut başkanlığında 6 Mayıs 1950'de Tarsus Cumhuriyet alanında yapılan seçim toplantısında, Mersin, Tarsus ve Silifke'den özellikle köylerden katılımı birlikte 8.000 kişinin katıldığı tahmin edilmektedir.²⁰

Öte yandan parti yönetiminde ve hükümette yer alan CHP'liler de seçim çalışmalarına katılmışlardır. CHP Genel Başkan Vekili ve aynı zamanda Seyhan Milletvekili Hilmi Uran, Mersin'i de ziyaret ederek seçim

¹⁶ Cemil Koçak, *CHP ve Taşra 1930-1950 Akdeniz Bölgesi*, C. 1, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019, s. 636-637.

¹⁷ Mehmet Pınar, *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat (1923-1950)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2018, s. 514.

¹⁸ Yeni Mersin, 21 Nisan 1950.

¹⁹ Pınar, a.g.e., s. 514-515.

²⁰ Pınar, a.g.e., s. 514-515.

çalışmalarını tetkik etmiştir.²¹ Güneydoğu illerinde seçim gezisinde olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, önce Adana'yı ziyaret etmiş 4 Nisan'da da Tarsus ve Mersin'e gelmiştir.²² Başta Vali Eşref Ergut, Hasan Reşit Tankut, CHP il ve ilçe başkanları, Belediye Başkanı olmak üzere karşılama töreni gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü, önce Tarsuslulara hitap etmiş ardından Mersin'e geçmiştir. Cumhurbaşkanı hem Tarsus'ta hem de Mersin'de halkın büyük ilgisiyle karşılanmıştır. Mersin Halkevi balkonundan "onbinlerce"²³ Mersinli'ye hitap etmiştir. Partili ve halktan farklı temsilcilerle görüşmeler yapanlar arasında "Liman Heyeti" de yer almıştır. İktisadi durumun kötü bir vaziyette olduğunu dile getiren heyete, İnönü, söylenenleri dikkate alacağını belirtmiştir.²⁴ Liman konusu İcel için siyaseti belirleyici unsurlardan biridir. Başbakan Günaltay Ankara radyosunda bir saat on iki dakika süren uzun bir konuşma yapmış,²⁵ ülkede sürdürülen imar ve bayındırlık faaliyetlerinden de bahsetmiştir. Mersin'de limanın yapılacağından da söz etmesi üzerine Mersin Liman İşlerini Takip Komitesi tarafından da memnuniyetle karşılanmış ve Mersin tüccarlarından Şükrü Şihman tarafından komite adına Başbakana çekilen bir telgrafla teşekkür etmişlerdir.²⁶ Bir süredir Gaziantep, Maraş ve Güney illerinde incelemelerde bulunan Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Cemil Sait Barlas'ın Mersin ziyaretinde de yaptığı toplantılarda tüccarla görüşmüştür. Şükrü Şihman Bakan'a liman ve ticari faaliyetlerle ilgili taleplerini ifade etmiştir.²⁷

Seçim Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından partilerin önemli meşgalelerinden biri de partileri adına adayların tespit edilmesi olmuştur. CHP, yedinci kurultayında (17 Kasım 1947)²⁸ yaptığı tüzük değişikliği gereğince her vilayete, yüzde yetmiş oranında adayları tespit etme hakkı tanımıştır. Geriye kalan yüzde otuz da genel merkezce tespit edilecektir.²⁹ CHP adaylarının tespit edilmesi ve listenin parti divanına götürülerek kabul edilmesi sürecine Genel Başkan Vekili Hilmi Uran nezaret etmiştir. Uran'ın

---

²¹ Yeni Mersin, 2 Nisan 1950.

²² Gülek, 4-6 Nisan 1950; Yeni Adana, 4-6 Nisan 1950; Türk Sözü 4-6 Nisan 1950.

²³ Yeni Mersin, 4 Nisan 1950.

²⁴ Yeni Mersin, 4 Nisan 1950.

²⁵ Akşam, 3 Mayıs 1950.

²⁶ Yeni Mersin, 4 Mayıs 1950.

²⁷ Yeni Mersin, 6 Nisan 1950; Gülek, 6 Nisan 1950.

²⁸ Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25 (2012), s. 116.

²⁹ BCA. 490-1-0-0/11-60-19 (Tarih: 00.00.1950).

ifadesiyle parti, birçok vilayetlerde bu yüzdelik hesabı küsuratlı çıktığında da belirleme hakkı vilayetler lehine tercih edilmiştir. Yine Uran'ın ifadesine göre hem vilayetlerde hem de genel merkezde aday belirleme süreci büyük bir titizlikle yürütülmüştür. Aday gösterilmeyenler arasında darılanlar, gücenenler hatta partiye küsenler, DP'ye geçenler de olmuştur.³⁰ İçel'de CHP'den adaylıklarını koyanlar genel merkez tarafından da incelemeye alınmış, CHP Bölge Müfettişi Hasan Reşit Tankut tarafından da iki kişi aday olarak önerilmiştir.³¹ Tüm ülkede olduğu gibi İçel'de de 9 Nisan Pazar günü CHP İl binasında yoklama kurulu toplanmış ve gizli oyla CHP adayları tespit edilmiştir. Yoklama kurulunun tespit ettiği adaylar; Şadi Eliyeşil (sanayici, CHP divanı üyesi), Dr. Ali Menteşoğlu (milletvekili), Süreyya Anamur (Başbakanlık yüksek murakabe kurulu başkanı), Sait Çiftçi (tüccar) ve Şahap Yahşioğlu (Devlet Bakanlığı Tarım ve Gıda maddeleri şube müdürü)'dur.³² 15-16 Nisan tarihlerinde Ankara'da toplanan CHP divanı milletvekili adaylarının yüzde otuzunu belirlemek üzere toplanmıştır. CHP İçel merkez adayları olarak; İçel il idare kurulu başkanı Veysel Arıkol ve Mut ilçe idare kurulu başkanı Mehmet Ali Arslan'ı tespit etmiştir. Böylelikle 1950 seçimleri için CHP adayları belirlenmiştir.³³ Son şekli verilip Yüksek Seçim Kuruluna aday listesinin sunulmasından sonra 1946 seçimleriyle meclise giren milletvekillerinden 190 kişinin yeniden aday gösterilmediği görülmüştür.³⁴

TBMM'de 24 Mart'ta Meclis'in yenilenmesi kararının alınmasının³⁵ ardından Konya İl Kongresine katılan Celal Bayar, konuşmasıyla partisi adına resmen seçim çalışmalarına başladıklarını ilan etmiştir.³⁶ DP İçel teşkilatı ise henüz seçim kararı alınmadan çalışmalarına başlamıştır. Seçimlerde olası usulsüzlüklere karşı vatandaşların haklarını savunmak üzere bir "Avukatlık Bürosu" kurulmuştur.³⁷ Seçim kararının alınmasından itibaren ise çalışmalar hızlanmış, tüm ocak ve il teşkilatı yoğun bir çalışmaya girişmiştir.³⁸ DP İçel milletvekili Aziz Köksal ve milletvekili adayları Hüseyin Fırat seçim

³⁰ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 450-451.

³¹ BCA. 490-1-0-0/341-1428-1. (00.00.1950).

³² Yeni Mersin, 11 Nisan 1950; Gülek, 11 Nisan 1950.

³³ Yeni Mersin, 19 Nisan 1950.

³⁴ Aday gösterilmeyen 190 kişiden 20'si vefat etmiş, 4 kişi partiden ayrılmış, 1 kişi de elçi olmuş, kısaca 160 küsur kişi yeniden aday gösterilmemiştir. Vakit, 23 Nisan 1950.

³⁵ Vakit 25 Mart 1950.

³⁶ Vakit, 27 Mart 1950.

³⁷ Pınar, a.g.e., s. 516.

³⁸ Demokrat, 29 Mart 1950.

faaliyetlerini köylerde sürdürmüş, köylülerin sorunlarını dinleyerek özellikle orman davasını çözecekleri vaadinde bulunmuşlardır. İçel DP İl Başkanı Hamdi Ongun ve teşkilatlarda etkin görev alan Müfide İlhan,³⁹ Fahri Merzeci, toplantılar ve mitingler düzenleyerek seçim çalışmalarını sürdürmüştür.⁴⁰ İçel Milletvekili Salih İnankur'un da katıldığı Tarsus mitingi, kalabalık bir katılımı gerçekleştirilmiştir.⁴¹

İçel'de CHP gibi DP aday listesinde yer almak isteyenlerin sayısı bir hayli fazladır.⁴² DP İçel adaylarını belirlemek üzere önce, her ilçe merkezinde aday yoklaması yapılacak ve toplamına göre il merkezi adaylarını tespit edecektir. Aday yoklamasının ardından, ilden altı aday belirlenecek, bir aday genel merkez tarafından buna eklenecektir. 7 Nisan'da Mersin parti merkezinde ocak, bucak başkanları ile ilçe başkanı, idare heyeti üyeleri toplanarak adaylarını belirlemişlerdir. Toplantıda iki liste üzerinde rekabet oluşmuştur. Mersin merkezden başka, Silifke, Tarsus, Anamur, Gülnar ve Mut'ta ayrı ayrı aday yoklaması yapılarak liste oluşturulmuştur.⁴³ 24 Nisan'da DP aday listesini, Yüksek Seçim Kuruluna vermiştir. Sekiz bağımsız adayın olduğu listede, sekiz aday iki ayrı yerden gösterilmiştir.⁴⁴ İçel adayları arasında yer alan Refik Koraltan ayrıca Balıkesir'den aday gösterilmiştir. VIII. Dönem TBMM'de DP milletvekili olan Haydar Aslan ve 8 Mart 1949'da vefat eden Saim Ergenekon yerine yeni aday belirlenirken, sözü edilen dönemde görev yapan diğer milletvekillerinin yeniden aday gösterildiği görülmektedir. DP İçel adayları; Refik Koraltan (milletvekili ve DP Genel kurulu üyesi), Dr. Celâl Ramazanoğlu (milletvekili ve DP Genel kurulu üyesi), Dr. Aziz Köksal (milletvekili), Salih İnankur (milletvekili), Hüseyin Fırat (avukat), Şahap Tol (Silifke Hukuk Yargıçısı), Halil Atalay (milletvekili)'dir.⁴⁵

1950 seçimlerine katılan bir diğer parti ise Millet Partisi (MP)'dir. Partinin Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur ve beraberinde Vasfi Raşit Sevig,

³⁹ Müfide İlhan'ın seçim çalışmalarında en önde yer alan isimlerden biridir. Mitinglerin en heyecanlı konuşmacıları arasında yer alır, bkz. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Arşivi (KEKBMV), Müfide İlhan Özel Arşivi.

⁴⁰ Gülek, Pınar, a.g.e., s. 516.

⁴¹ Demokrat, 23 Nisan 1950.

⁴² Yeni Adana, 1 Nisan 1950.

⁴³ Yeni Mersin, 8 Nisan 1950; Berdan, 7 Nisan 1950.

⁴⁴ Vakıf, 25 Nisan 1950.

⁴⁵ Yeni Mersin, 26 Nisan 1950.

Tarsus ve Mersin'i ziyaret ederek halka hitap etmişlerdir.⁴⁶ MP İçel milletvekili adayları; Necip Berkal, Dr. İbrahim Demirsoy, Asım Gürsu, Mehmet Kirazlı (tüccar), Yusuf Tuğrul, Emin Ağâh Ünver, Ali Kemal Yeloğlu (tüccar) olmuştur. Seçimlere katılan üç parti dışında bağımsız adaylar da bulunmaktadır. İçel bağımsız adayları; Sabri Dil, Şefik Ergündüz (Seyhan Milli Eğitim Müdürü), Faik Sağbilge, Saime Saliha Özgören, Sinan Tekelioğlu, Vetem Ali Bayer (Eczacı) ve Hasan Özbek (öğretmen)'tir.⁴⁷

Seçim Kanunu'na göre 10 Mayıs'tan itibaren partilerin propaganda faaliyetleri sona ermiş,⁴⁸ 14 Mayıs 1950'de ülke genelinde seçimler gerçekleştirilmiştir. 15-16 Mayıs tarihli gazeteler, seçimlerin ülke genelinde sükûnet içinde geçtiğini yazmaktadır.⁴⁹ İçel'de de seçimlerde sorun yaşanmamış, sonuçlara ilişkin edinilen bilgiler gazetelerde paylaşılmıştır.⁵⁰

DP'nin TBMM'de çoğunluğu aldığı bu seçimlerde, Demokratlar 45 ilde tam liste halinde kazanmışlardır. Bu iller arasında İçel de yer almaktadır. DP, altı ilde; Kastamonu'da ve Tokat'ta dokuz, Kırşehir ve Mardin'de birer, Ordu'da iki ve Trabzon'da üç milletvekilliği kazanmış, Hakkâri'den hiç milletvekili çıkaramamıştır. DP'nin kurucuları iki ilde aday gösterilmişler; Celal Bayar İstanbul ve Bursa'dan; Adnan Menderes, İstanbul ve Aydın'dan; Fuat Köprülü, İstanbul ve Aydın'dan; Refik Koraltan ise Balıkesir ve İçel'den seçimleri kazanmışlardır.⁵¹ Seçim sonuçları DP açısından da sürpriz olmuştur. Her iki parti liderlerinin göstermiş oldukları olgunluk ve sağduyu sayesinde, siyasi iktidar değişimi hiçbir sorun yaşanmadan, ancak demokrasi kültürünün gelişmiş olduğu ülkelerde görülebilecek bir şekilde gerçekleşmiştir.⁵²

Kayıtlı seçmen sayısı 135.205 olan İçel'de 120.410 kişi seçimlere katılmış, ülke genelinde katılıma yakın bir oranda yüzde 89,1 katılım olmuştur. DP adayları; Refik Koraltan, 16.505;⁵³ Dr. Celâl Ramazanoğlu, 16.253; Halil Atalay, 16.101; Salih İnankur, 16.190; Hüseyin Fırat, 15.914; Şahap Tol, 16.183

⁴⁶ Yeni Mersin, 4 Nisan 1950; Berdan, 7 Nisan 1950.

⁴⁷ Berdan, 28 Nisan 1950; Yeni Mersin, 29 Nisan 1950.

⁴⁸ Vakit, 11 Mayıs 1950.

⁴⁹ Vakit, 15 Mayıs 1950.

⁵⁰ Yeni Mersin, 16-18 Mayıs 1950; Gülek, 16-18 Mayıs 1950; Demokrat, 15 Mayıs 1950.

⁵¹ Rezzan Yücer, *Cumhuriyet Gazetesi'nin Bakışıyla Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Dönüm Noktası: 14 Mayıs 1950 Seçimleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016, s.66. Cumhuriyet, 15-16-17 Mayıs 1950.

⁵² Demirel, a.g.e., s. 103.

⁵³ BCA. 30-10-0-0/ 77-512-20. (31.05.1950);

oy olarak IX. Dönem TBMM’de İçel’i temsil etmek üzere seçilmişlerdir. DP’nin aldığı oy sayısı; 73.269, oy oranı ise yüzde 62’dir. CHP, 43.814 oy sayısı ile yüzde 37,1 oranında İçel’de destek bulmuştur. MP’nin oy sayısı; 1.124, oy oranı ise yüzde 1’dir.⁵⁴

1950 yılı içinde gerçekleşen diğer tüm seçimleri de DP kazanmıştır. Genel seçimlerin ardından 13 Ağustos’ta köy, mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleri, 3 Eylül’de de yerel seçimler gerçekleştirilmiştir. Katılımın düşük olduğu tespit edilen muhtar seçimlerinde, CHP İstanbul’da DP’nin önüne geçmiştir. Öte yandan İçel merkez ilçesi Mersin’de sekiz muhtarlıktan yedisini DP, birini CHP kazanmıştır.⁵⁵ Aynı günlerde partiler, belediye meclisi için seçim çalışmalarına başlamıştır. 3 Eylül Pazar günü gerçekleştirilen seçimlerde yüzde 53,2 katılım oranıyla genel seçimlerinin aksine daha düşük olmuştur. Ülke genelinde, DP oy oranını arttırmış yüzde 57,6 oranında oy almıştır. 45 merkez ilçe olmak üzere toplam 356 ilçe ve belde de seçimleri kazanmıştır. İçel’de de seçimleri DP kazanmıştır. İl genelinde 105 Belediye üyeliğinin 81’ini DP, 24’ünü CHP kazanmıştır. Mersin merkez ilçe, Gülnar, Mut, Silifke ve Tarsus’ta DP; Anamur’da CHP kazanmıştır.⁵⁶

1954 Seçimleri: İçel’de Demokratlar Bölünüyor, Seçimi Yine de DP Kazanıyor

1954 yılı Ocak ayından itibaren gazeteler, “seçim sath-ı mailine” giderken başlıklı yazılar yazmaya ve seçimlerle ilgili partilerin hazırlık haberlerini yayımlamaya başlamışlardı. Adnan Menderes’in DP grup toplantısında, seçimlerin Ramazan’dan iki gün önce 2 Mayıs tarihinde yapılması önerisi kabul edilmiştir. Hemen ardından “Seçim Yasası” ele alınarak bazı düzenlemeler yapıldı.⁵⁷ Son nüfus sayımına göre milletvekili sayısının da artması söz konusuydu. 1950 nüfus sayımına göre, yeni mecliste milletvekili sayısının artacağı öngörülmekteydi. Yeni düzenlemeye göre 7 olan İçel’in milletvekili sayısı da 8 çıkmış oldu.⁵⁸

⁵⁴ BCA.30-10-0-0/77-512-8.(26.05.1950); Yeni Mersin, 16 Mayıs 1950; *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012, s.58

⁵⁵ Yeni Mersin, 15 Ağustos 1950.

⁵⁶ Yeni Mersin, 8 Eylül 1950.

⁵⁷ Akşam, 5 Ocak 1954, Turan, a.g.e., s. 87.

⁵⁸ Cumhuriyet, 8 Şubat 1954; TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011*, s. 9-10.

1954 seçimlerine katılım oranı da bir hayli yüksekti. Seçimlere dört parti; DP, CHP, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Türkiye Köylü Partisi (TKP) ile bağımsız adaylar katıldılar. Yüzde 88.6 oranında katılımın gerçekleştiği seçimlerin sonucunda, DP yeniden iktidar oldu. Oyların yüzde 56.6'sını alan DP, Meclis'te 490 milletvekili, yüzde 34.8 oranında oy yüzdesiyle CHP 30, CMP yüzde 4.8 oy oranıyla 4 milletvekiliyle temsil hakkını elde etti. Ayrıca 10 bağımsız aday TBMM'ye katıldı. TKP'nin aldığı oy oranı TBMM'de temsil için yeterli olmadı.⁵⁹

12 Mart 1954 tarihinde Bursa Mebusu Hulûsi Köymen'in TBMM'nin yenilenmesine ilişkin tavrı okunmuş ve 353 müttefikan oyla kabul edilmiştir. TBMM Başkanı ve İçel milletvekili Refik Koraltan IX. Devrenin sona ermesi üzerine bir değerlendirme konuşması yapmıştır. Koraltan, 22 Mayıs 1950'den itibaren çalışmalarını sürdüren Meclis'e 809 layiha ve 625 teklif sunulduğunu, ilgili encümenlere yönlendirilen layiha ve tekliflerle ilgili 405 birleşimde 746 kanun, 6 tefsir ve 148 karar alındığını ifade etmiştir. Ayrıca 1407 şifahi ve tahriri sual tavrınının 1245'inin yanıtlandığını, Dilekçe Komisyonuna havale edilen 19.904 dosyanın karara bağlandığını konuşmasında belirtmiştir. Dört senelik verimli çalışmaların ardından iyi niyet ve temennilerini belirterek konuşmasını sona erdirmiş⁶⁰ ve ilerleyen günlerde Türkiye'de siyasetin ana gündemi seçimler olmuştur.

Yeni seçim dönemi öncesi DP'liler, ülkedeki politik ortam üzerindeki denetimlerini sıkılaştıracak düzenlemelere gittiler. Üniversite profesörlerinin politika yapmasını yasaklayan Üniversiteler Kanunu'ndaki değişiklik ile Vicdan Özgürlüğünü Koruma Kanunu 23 Temmuz 1953'te kabul edildi. Ekim ayından itibaren de Menderes, muhalefete "fiilen savaş ilan etmişti."⁶¹ Öte yandan, 15 Aralık 1953'te CHP'nin sahip olduğu bütün taşınır ve taşınmaz malların Hazine'ye devredilmesi kanunlaşıyordu. Kanunun ardından parti merkezleri, Ulus gazetesi elinden alınan CHP genel başkanlığı yayımladığı bildiride CHP'nin sarsılmadığını⁶² ilan etse de seçimler öncesi gücünü önemli ölçüde yitirmişti. Seçim süreci CHP için bir yandan yeni örgüt binalarına

⁵⁹ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM- X. Dönem (14 Mayıs 1954- 1 Kasım 1957)*, I. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2010, s. 149.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IX, İçtima: 4, C. 29, (12. III: 1954), s. 920.

⁶¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul, 1994, s. 69; Yakup Kaya, "Türk Siyasal Yaşamında 1954 Genel Seçimleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 3, (2018), s. 2283.

⁶² Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*, Bilgi Yayınevi, Birleştirilmiş Birinci Basım, Ankara, 2020, s. 398.

taşınma ve yerleşme, diğler yandan il temsilcilerinin katıldığı toplantılarla, izlenecek siyaseti belirlemek için çalışmalarla başlamıştır.⁶³ 25 Şubat'ta da Kurultay için çağrıda bulunulmuştur.⁶⁴

Cihad Baban, yeni seçim dönemini şu sözlerle ifade eder; "1954 seçimleri heyecanlı geçeceğie benziyordu. Gerçi burunları koku alanlar, ileriye görenler, ufuklarda enflasyon tehlikesinin belirtilerini seçmeye başlamışlardı. Kahve, çay, çivi, nal gibi bazı maddeler karaborsaya düşmüştü, fakat buna rağmen halk Demokrat Partiye bir dört yıllık kredi daha açmak istiyordu. 1950-1954 arası mahsul bereketli olmuştu. Ürünlerin bol oluşunda hem yağmurların etkisi vardı, hem de memlekete bol bol ithal edilen traktörlerin. Ziraat Bankası musluğu birdenbire açılmış, köylü o zamana kadar hiçbir hükümetten görmediği kredi kolaylığını görmüştü..."⁶⁵ DP, 1954 seçimlerinde kampanyasında bir yandan da muhalefetin eleştiri ve propagandalarına yanıt verirken, temel olarak dört yılda gerçekleştirdiği eserler üzerinde durduğu bir propaganda yürüttü. Rıfki Salim Burçak'ın ifadesiyle; liman, baraj, yol ve köprü olarak gerçekleştirdiği büyük eserler seçim kampanyasının önemli bir unsuru olmuştu. Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz'de liman ve iskelelerin inşaatı tamamlananlar ve çalışmaları devam edenler seçim konuşmalarında sıralanıyordu. Mersin limanı da seçim süreci içinde taahhüde bağlanmıştı. 26 Nisan'da Mersin Limanı'nın inşaatına başlandı.⁶⁶

CHP'nin seçim kampanyası daha çok DP'nin dört yıl için vaat ettiklerini gerçekleştirme konusunda başarısızlıkları üzerinde temellendirildi. Eleştiriler hayat pahalılığı, denk bütçe gibi iktisadi konularda olduğu gibi, demokratikleşme ve hürriyetler konusunda gerekli yasal düzenlemelerdeki eksiklikler de dile getirildi. Yeni kabul edilen yabancı sermaye ve petrol kanunları CHP tarafından, kapitülasyonlar devrini yeniden açan düzenlemeler olarak değerlendiriliyordu.⁶⁷

Seçim hazırlıkları başladığı için DP genel idare kurulu, teşkilatına gönderdiği tamimde, parti kongrelerinin seçimlerin sonrasına ertelendiğini ilan ederek, seçim faaliyetlerine gereken çabanın gösterilmesi ve "uyanık

⁶³ Akşam, 17 Ocak 1954.

⁶⁴ Akşam, 30 Ocak 1954; Yeni Adana, 9 Şubat 1954.

⁶⁵ Cihad Baban, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 153.

⁶⁶ Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Degah Yay., Ankara, 1998, akt. Binark, a.g.e., s. 137.

⁶⁷ Fatma Alev Atayakul, *Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.264-265.

olmaları" ihtiarında bulunmuştur.⁶⁸ Öte yandan, DP örgütlerinde seçim çalışmalarının başlaması, parti içi muhalefetin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Ankara'da ve Maraş'ta başlayan hizipleşme⁶⁹ çok geçmeden İçel teşkilatında da ortaya çıkmıştır. İçel milletvekillerinden Salih İnankur, Halil Atalay ve Şahap Tol ile birlikte İçel teşkilâtı kurucularından Hamdi Ongun, Mersin eski Belediye Başkanı Müfide İlhan ve DP ileri gelenlerinden pek çok kişi partiden istifa etmiştir. İstifanın ardında, Hamdi Ongun'un öncülüğünde "kırklar" ile Fahri Merzeci öncülüğünde "yediler" arasında ayrılık yer almaktadır. Partiden ayrılan "kırklar"ın iddiasına göre; parti içinde mücadele şiddetlendikçe hileler artmış, hiç kongre yapılmadan kongre zabıtları düzenlenir olmuştur.⁷⁰ Aslında İçel DP teşkilatının iki gruba ayrılması birkaç yıl öncesine dayanmaktadır. Bekir Uluğ'un ifadesiyle; iki grup arasındaki rekabet parti kongrelerine kadar devam eder, kongreler sonunda söner ve çoğunluğun kararına uyularak, memleket ve parti için çalışmalar devam ederdi.⁷¹

Ulusal basında da yankısı duyulan İçel DP teşkilatı içindeki istifalar ve muhalefet süreci, tarafların karşılıklı beyannameler ilan etmesiyle devam etmiştir.⁷² İçel DP teşkilatı adına ilan edilen "Sayın İçel Halkına ve D.P. mensuplarına" başlıklı beyannamede, istifaların ve ortaya çıkan ayrılığın DP'yi baltalayarak, seçim öncesi CHP'nin "ekmeğine yağ sürmek" amacını taşıdığı vurgulanmıştır. Partiden ayrılanların iddialarının asılsız olduğu belirtilerek, partiden ayrılanların, siyasi hırslar ve şahsi menfaatler nedeniyle partilerini "arkadan hançerlemekte" oldukları dile getirilmiştir. İçel halkına seslenerek, DP'nin dimdik ayakta olduğu ve partinin İçelli seçmenlerin desteğiyle tekrar kazanacaklarını ifade edilmiştir.⁷³

DP'den ayrılarak istifa edenler oldukça uzun bir beyanname ilan etmişlerdir. Beyannamede DP'ye karşı dile getirilen eleştirilerin başında, parti kongrelerinde yaşanan düzensizlikler ve beyannamede belirtildiği haliyle "hileler" yer almaktadır. Kongre yapılmadan kongre zabıtları düzenlendiği iddia edilmektedir. Bu konuda parti merkezine yapılan şikâyetler üzerine alınan önlemlerin yeterli olmadığı, müfettişlerin meseleyi inceledikten sonra

⁶⁸ Akşam, 19 ve 26 Ocak 1954.

⁶⁹ Akşam, 26 Ocak 1954; Yeni Adana, 26-27 Ocak 1954.

⁷⁰ Cumhuriyet, 8 Şubat 1954; Yeni Adana, 8 Şubat 1954; Bugün, 9 Şubat 1954.

⁷¹ Yeni Mersin, 17 Ocak 1954.

⁷² Vakit, 7 Şubat 1954; Akşam, 8 Şubat 1954.

⁷³ Yeni Mersin, 9 Şubat 1954.

aynı biçimde devam ettiği belirtilmiştir. Anamur kongresinde bir partili öldürölüp beş partili tutuklandığı halde parti genel merkezi sorumluluk üstlenmemiş ve ilçede DP'ye olan destek zaafa uğramıştır. İktidarda bulunan bir partinin, idare kurullarında yer alanların, üye olanların parti nüfuzunu kullanmaları da eleştiriler arasındadır.⁷⁴

DP İçel teşkilatında yaşanan ayrılık Türk Sözü gazetesinde "D.P. İçel Teşkilâtı Tam Bir Çöküntü Halinde" başlığıyla ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Gazetede belirtildiği üzere; DP İçel teşkilatı Hamdi Ongun başkanlığında kurulmuş, 1946 ve 1950 seçimlerinde örgüt İçel'de etkili çalışmalar sürdürerek İçel'i DP'nin kalesi haline getirmiştir. 1952 yılından itibaren parti içinde gruplaşma belirgin hale gelerek eleştiri ve suçlamalar parti merkezine de aksettirilmiştir. Parti kongreleri konusunda yaşanan olumsuzluklar en son Anamur kongresinde bir can kaybıyla neticelenmiştir. Başbakan Menderes'in Mersin ziyaretinde dile getirilen karşılıklı iddialar üzerine, Menderes bu durumdan rahatsızlığını dile getirmiş ve konuyu incelemek üzere bir heyet göndereceğini söylemiştir. İl örgütü içinde yaşanan ayrılık İçel milletvekillerine de yansımış ve bir çözüme ulaşamamıştır. Ardından istifalar gelmiştir. Kısa süre içinde milletvekilleri ve il merkez yönetiminden istifalar Tarsus, Anamur, Silifke ve Mut ilçelerine de sirayet etmiş ve DP'den ayrılanlar çoğalmıştır. İstifalar üzerine parti genel merkezi, İçel milletvekilleri Fuat Köprölü, Dr. Celal Ramazanoğlu, Aziz Köksal ve Hüseyin Fırat'ı Mersin göndermiştir.⁷⁵ İhtilafın çözölmesi konusunda tüm girişimler netice vermemiştir.⁷⁶

DP'den istifa eden İçel mebusları, Halil Atalay, Şahap Tol ve Salih İnanur'un parti kütüğünden kayıtları silinmiştir.⁷⁷ 18 Şubat'ta DP'den istifa edenler arasında yer alan Avukat Fethi Elgün imzasıyla vilayet makamına yapılan başvuru ile "Müstakilleri Destekleme Cemiyeti" başlığıyla bir dernek kurulmuştur. Her seçim çevresinde ve bölgesinde, siyasi partilerin girebileceği her türlü seçimde, partilere kayıtlı olmayan kişilerin adaylıklarını desteklemek için, merkezi Mersin'de olmak üzere siyasi bir dernek olarak kurulduğu ilan edilmiştir. Hamdi Ongun, Müfide İlhan, Fethi Elgün, Mustafa Bora, İbrahim Hocoaoğlu başta olmak üzere 39 kişinin kurucular arasında ismi

⁷⁴ Yeni Adana, 8- 9 Şubat 1954.

⁷⁵ Türk Sözü, 9 Şubat 1954;

⁷⁶ Yeni Adana, 11 Şubat 1954.

⁷⁷ Yeni Mersin, 11 Şubat 1954.

yer almaktadır.⁷⁸ İlerleyen günlerde derneğin Silifke ve Tarsus şubeleri de kurulmuştur.⁷⁹ Seçimler boyunca İçel ve ilçelerinde toplantılar düzenleyen dernek üyelerinin çalışmaları yeni istifalara yol açmış⁸⁰ hatta Seyhan ve İçel’de seçimlerle ilgili çalışmalar sürdürdükleri haberleri basına da yansımıştır.⁸¹

1954 seçimleri milletvekili adaylık başvurularının bir hayli yüksek olduğu bir evre oldu. Eroğul’un ifadesiyle, milletvekili olmak isteyenlerin sayısı rekor seviyede idi. Sadece DP ve CHP’ye aday başvurusu 14.000 kişiyi bulmuştu. Her iki partinin aday yoklamaları 28 Mart’ta gerçekleştirildi.⁸² Yoklamalar sonunda DP milletvekili adaylarındaki değişiklik çarpıcıydı. Eski parlamenterlerden sadece 260’ı yeni listede yer alırken 281 yeni aday gösterildi. 1950 seçimlerinde olduğu gibi DP, kurucularını iki yerden aday gösterdi.⁸³

Seçimlerden önce CHP izleyeceği siyaseti belirlemek üzere 64 ilden katılacak birer delege ile oluşturulacak heyetle toplanma kararı almıştır. Seçimlerde CHP adayları ise 1953’te toplanan X. Kurultay’da kabul edilen tüzüğe göre tespit edilecekti. Buna göre; milletvekili adayları, ilgili ildeki partililer arasından teşkil olunan yoklama kurulları tarafından seçilecekti.⁸⁴ CHP listelerinde müstakil adaylara yer verilmesi de kabul edilmiştir. İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük şehirlerde genel kurulun aday gösterme hakkı dışında tüm yetki teşkilatlara bırakılmıştır. Aday yoklamasının 28 Mart’ta yapılmasına karar verilmiştir. Adaylığını koymak isteyenler 500 lira başta bulunacaklardır, yoklamayı kazananlar partinin düzenlediği piyangodan 1500 liralık bilet alacaktır.⁸⁵ Yüksek Seçim Kurulu, partilere 12 Nisan’a kadar başvuru süresi tanıdı. CHP aynı gün adaylarını ilan etti. CHP’in İçel adayları; Mehmet Hamdi Altın (Gülнар Ortaokulu Müdürü), Mehmet Ali Aslan (Çiftçi- CHP Mut İlçe Başkanı), Dr. Yahya Dermancı (Doktor- CHP Merkez İlçe Başkanı), Tevfik Sırrı Gür (Eski Mersin Valisi), Dr.

⁷⁸ *Müstakilleri Destekleme Cemiyeti Ana Nizamnamesi*, Haz. Ayhan Hüseyin Ülgenay, (Basım yeri ve tarih yok).

⁷⁹ Bugün, 24 Şubat 1954; 6 Mart 1954.

⁸⁰ Yeni Adana, 6 Mart 1954.

⁸¹ Bugün, 16 Mart 1954.

⁸² Cem Eroğul, *Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2003, s. 139.

⁸³ Eroğul, s. 139.

⁸⁴ C.H.P. Tüzüğü, (IX uncu Kurultayca Onanmış ve X uncu Kurultay Kararıyla Bazı Maddeleri Değiştirilmiş), Ulus Basımevi, Ankara, 1953, s. 24.

⁸⁵ Akşam, 17 Şubat 1954; Yeni Adana, 1 Mart 1954.

Mahmut Turgut Işın (Doktor- CHP İl Başkanı), Dr. Ali Menteşoğlu (Doktor- CHP Tarsus İlçe Başkanı), Kemal Pehlivan (Çiftçi), Kerim Sami Yund (Orman Mufettiş).⁸⁶

İçel DP teşkilatı, yaşanan ihtilafın ardından Fahri Merzeci öncülüğünde bir heyetle Ankara'ya giderek, Başbakan Adnan Menderes ve Meclis Başkanı Refik Koraltan ile görüşmelerde bulunmuştur. Liman inşaatı ve Erdemli nahiyesinin ilçe merkezi haline gelmesinin seçimlerde öne çıkarılacak konular olması konusunda uzlaşmıştır.⁸⁷ İzleyen günlerde il örgütü, seçim sürecinde parti içinde yaşanan olumsuzlukları da hesaba katarak yaptığı çalışmayı raporlaştırarak Adnan Menderes'e sunmuştur. 155 bin civarında seçmenin yer aldığı İçel'de mevsim özellikleri itibariyle yörüklerin yaylalara çıkması gibi nedenlerle 120 bin kişinin seçimlere iştirak edeceği tahmin edilmektedir. Yapılan tahmini hesaba göre İçel'in merkez ilçesi Mersin başta olmak üzere Mut ilçesi hariç oy kaybı söz konusudur. 1950 seçimlerinde 74. 166 oy alan partinin yaklaşık 16.500 oy kaybı ile 63.500 oy alarak seçimleri kazanacağı planlanmaktadır. Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin çalışmaları sonrası 8.000-12.000 civarında seçmen desteği alınacağı düşünülmektedir.⁸⁸

İçel'de DP'den 22 kişi adaylık başvurusunda bulunmuş, 28 Mart'ta adaylık yoklaması yapılarak yedi aday il ve ilçe örgütleri tarafından, bir kişi de genel merkez tarafından belirlenmiştir.⁸⁹ DP İçel adayları; Refik Koraltan (Dokuzuncu Devre İçel milletvekili-TBMM Başkanı), Hüseyin Fırat (Dokuzuncu Devre İçel milletvekili), Dr. Aziz Köksal (Dokuzuncu Devre İçel milletvekili), Rüştü Çetin (Avukat), İbrahim Gürgen (Yüksek Orman Mühendisi), Yakup Çukuroğlu (Avukat), Mehmet Ünal (Serbest Doktor), Hidayet Sinanoğlu (Yüksek Ziraat Mühendisi).⁹⁰

27 Ocak 1954'te Millet Partisi lağvedilmiş,⁹¹ yeni kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)⁹² örgütlenmesini tamamlayamamıştı. Öte yandan 11 Şubat'ta yapılan ilk toplantısının ardından Genel Başkan Ahmet Tahtakılıç, partisinin seçimlere katılacağını ilan etti.⁹³ CHP ile CMP arasında bazı

⁸⁶ Cumhuriyet, 12 Nisan 1954; Vatan 12 Nisan 1954.

⁸⁷ Yeni Mersin, 10 Mart 1954.

⁸⁸ Vatan 12 Nisan 1954.

⁸⁹ Yeni Mersin, 20-21-30 Mart 1954.

⁹⁰ Cumhuriyet, 13 Nisan 1954; Vatan 13 Nisan 1954.

⁹¹ Akşam, 28 Ocak 1954.

⁹² Eski Millet Partililerin kurduğu, CMP, ilk şubesi Kırşehir'de açılmış, genel başkanlığına Ahmet Tahtakılıç, başkan vekilliğine General Sadık Aldoğan seçilmiştir. Akşam, 12 Şubat 1954.

⁹³ Cumhuriyet, 21 Şubat 1954.

görüşmeler yapılarak, seçimlerde bir işbirliği gündeme getirilmiş olsa da genel başkanlarının açıklamalarına göre bir uzlaşmaya varılması söz konusu olmamıştı.⁹⁴ CMP, 40 ilde seçimlere katılabiliyordu. Seçimlere katıldığı yerlerden biri de İçel olmuştur. Türkiye genelinde 19 ilde seçimlere katılabilen TKP'nin seçimlere katıldığı yerlerden biri de İçel'dir.⁹⁵ Türkiye Köylü Partisi'nin İçel faaliyetleri, Yeni Mersin gazetesinin iddiasına göre; ilgi uyandırmamıştır. Muzaffer Ünsal ve Emekli General Nazmi Oktay'ın ilçelerde yaptığı toplantı ve mitingleri merak nedeniyle takip eden köylüler, "köylüden paşa olur amma paşanın da köylü olduğunu yeni duyduk" sözleriyle tebessümle karşılaşmıştır.⁹⁶

2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleşen seçimler sonucunda ülkede oyların büyük çoğunluğunu alarak seçilen DP, İçel'i TBMM'de temsil hakkına sahip olmuştur. Refik Koraltan, Aziz Köksal, Yakup Çukuroğlu (Çukurova), Hidayet Sinanoğlu, Hüseyin Fırat, İbrahim Gürgen, Mehmet Ünal, Rüştü Çetin 1954-1957 yılları arasında çalışmalarını sürdüreceği olan X. Dönem TBMM'de İçel milletvekilleri olmuştur. İçel'de DP, toplam 73.792 oy alırken, oy oranı yüzde 53,5; CHP, 50.037 oy alırken, oy oranı yüzde 36,3'tür. CMP'nin oy oranı yüzde 0,6 iken Köylü Partisi'nin yüzde 1,6'dır. Bağımsızlar ise 11.485 oy alarak, yüzde 8,3 oranında destek görmüşlerdir. İl Seçim Kurulu 6 Mayıs'ta kesin sonuçlara göre seçilen milletvekilleri listesini Başbakanlığa sunmuştur. DP'nin gösterdiği tüm adaylar milletvekili seçilmiştir.⁹⁷

1957 Genel Seçimleri ve İçel

Türk siyasal yaşamında DP Dönemine ilişkin araştırma yapanlar, on yıllık süreci dönemlere ayırarak incelerken 1954 seçimlerinin ardından başlayan evreyi benzer ifadelerle değerlendirmektedir: Eroğul'un, "Duraklama Devri (1954-1957)"⁹⁸ olarak adlandırdığı dönemi, Demirel, "Yıpranma Süreci" olarak adlandırmakta ve yine 1954 seçimlerini dönüm noktası olarak ele almaktadır. Demirel'e göre; seçim sonuçları dört yıllık DP icraatlarının onaylanması olarak yorumlanmış, hükümet otoriter yönelimlerini sınırlandırma konusunda hissettiği baskıyı daha az hisseder

⁹⁴ Cumhuriyet, 17 Mart 1954; Turan, s.88; Toker, s. 417-418.

⁹⁵ Türkiye Köylü Partisi Genel Başkanı Remzi Oğuz Arık'ın içinde olduğu, Adana'dan kalkan uçak düşmüş ve Arık kazada yaşamını yitirmiştir. Türk Sözü, 4 Nisan 1954.

⁹⁶ Yeni Mersin, 27 Mart 1954.

⁹⁷ BCA. 30-10-0-0/ 78-516-19 (06.05.1954); Yeni Mersin, 4 Mayıs 1954.

⁹⁸ Eroğul, a.g.e.,s. 159-174.

hale gelmiştir. Dolayısıyla yeni dönemin siyaseti bu yaklaşım üzerine şekillenecektir. DP'ye oy vermeyen Kırşehir'in ilçe yapılmasından başlayarak, Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılarak cezaevine girmesi gibi uygulamalar yaşanacaktır. Yargının "millet iradesine tabi olması" anlayışından yola çıkılarak, Yargıtay'da düzenlemeler yapılmıştır. 27 Haziran 1956'da kabul edilen "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun", seçim propaganda devreleri dışında siyasi partilerin açık hava toplantılarını yasaklıyordu. 1957 seçimleri arifesinde, DP, Milletvekili Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, siyasi partilerin karma liste yapmalarının önünün kesilmesi, muhalefet partilerinin radyodan yararlanma olanaklarının zorlaştırılması, basın kanununda yapılan değişikliklerle gazetecilerin cezalandırılmalarının kolaylaştırılması gibi düzenlemeler hayata geçirildi.⁹⁹ Demirel, yıpranma süreci tanımlamasında yer alan bir başka etkenin iktisadi politikaların yarattığı olumsuz sonuçlar olduğu gibi süreci hızlandıran bir başka unsurun da siyasi parti patronajı ve partizanlık açısından gerçekleştirilen tasarruf olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁰ Dönemin tanıdığı olan ve artık DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ne (HP) katılmış olan Cihad Baban da 1954-1957 arası gelişmeleri şu sözlerle değerlendiriyor: "1954-1957 parlamentosundaki büyük D.P. ekseriyeti, kendi iradesini Menderes'in eline verdikten sonra, demokratik düzen, yani murakabe işlemez hale sokulmuştu. Ekonomik durum iflas manzarası gösteriyordu. Dış borçlar kabarmış, ithal ettiğimiz malların bedellerini ödeyemez hale gelmiştik. Hayat pahalılığı almış yürümüş ve bütün sosyal neticeleriyle birlikte kendini hissettirmeye başlamıştı. Yani komisyonculara, partili araçlara gün doğmuştu. Ankara Palas'ın salonları, Demokrat Partili iş çevircilerin devamlı mekânı haline gelmişti. Memur bunalmaya başlamış, rüşvet artmış, iktidar; gazetelere akseden halkın homurtusunu susturmak için gazetecileri hapsetmeye başlamıştı."¹⁰¹

Parti içi muhalefet ve nihayetinde bir dönem birlikte çalışma yapanların zamanla yollarını ayırması siyasetin olağan işleyişinin bir parçası olmakla birlikte 1957 seçimleri öncesi DP içinde yaşanan istifalar dikkat çekiciydi. 17 Temmuz'da DP İstanbul il başkanı Orhan Köprülü'nün istifasını 6 Eylül'de partinin kurucularından olan Fuat Köprülü'nün istifası izledi.¹⁰² İstifaların devamı da gelecektir. İktidar kendi içinde kopmalar yaşarken muhalefet güç

⁹⁹ Cengiz Şavklı, "Maraş Yerel Basınında 1957 Seçimleri ve Siyasi Partiler", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, (2017), s. 479.

¹⁰⁰ Demirel, a.g.e., s. 250-257.

¹⁰¹ Baban, a.g.e., s.301.

¹⁰² Milliyet, 7 Eylül 1957.

birliği yapmak üzere çaba sarf ediyordu. X. Dönem TBMM'nin görev süresi 1958 yılında sona erecek olmasına rağmen parlamentonun yenilenmesi amacıyla XI. Dönem TBMM seçimleri öne alındı. Adnan Menderes 1 Ağustos İnebolu'da yaptığı konuşmada seçimlerin 1957'de gerçekleştirileceğini ilan etti. 5 Eylül'de toplanan DP Genel İdare Kurulu ve Meclis Grubu İdare Heyeti toplanarak Menderes'in işaret ettiği 27 Ekim'de seçimlerin gerçekleştirileceğini resmen ilan etti.¹⁰³ Üç muhalif parti CHP, CMP ve HP temsilcileri İnönü'nün Heybeli Ada'daki evinde ilk toplantılarını yaptılar. Muhalif partiler on gün içinde yedi toplantı yaparak seçim sürecine ilişkin çalışmalarını, ortak ilkelerini saptadılar. CHP'nin XIII. Kurultayı'na da katılan Hürriyet Partisi Genel Başkanı F. L. Karaosmanoğlu ile CMP temsilcileri ittifaklarını pekiştirdiler. Kurultayda yayımlanan "Hürriyet Andı", bir açıdan DP'nin 1947 Kongresi'nde "Hürriyet Misakı"na bir göndermeydi.¹⁰⁴ Öte yandan muhalefetin iş birliği çabası DP'nin muhalefet arasındaki ittifakı engelleyecek kararlar almasına yol açmıştır. Bu doğrultuda 13 Eylül 1957'de yeni seçim kanunu kabul edilmiş ve yeni düzenlemeyle seçimlere katılacak partilerin bütün seçim çevrelerinde tam aday listesi yapmaları ve bir kişinin sadece bir partiden aday gösterilmesi esası kabul edilmiştir.¹⁰⁵ Yeni seçim düzenlemesinin ardından İnönü, 19 Eylül'de resmen iş birliği yapma imkânının kalmadığını ancak muhalefet partilerinin fiilen birbirlerine yardım edebileceklerini bildirmiştir.¹⁰⁶

Türkiye'de siyasal sistemin işleyişinin önemli bir unsuru olmakla birlikte siyasal kültürümüzün bir yansıması niteliğinde de olan seçimler siyasetin olağan akışı içinde değerlendirilmekten ziyade usulsüzlükler ve şaibelerle de anılmaktadır. 1957 seçimleri de büyük tartışmalara sahne olmuştur. Çoğunluk sisteminin yarattığı sonuçlar dışında, seçim günü yapılan usulsüz uygulamalar ve yolsuzluklar birçok ilde seçim sonuçlarına itiraz edilmesine yol açmıştır.¹⁰⁷

---

¹⁰³ Milliyet, 6-7 Eylül 1957.

¹⁰⁴ Eroğul, a.g.e., s. 198-199; Turan, a.g.e., s. 130.

¹⁰⁵ Beral Alacı, "İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhalif Basına Yansıması: Akis Dergisi Örneği", *Belgi Dergisi*, 22 (2021), s. 477.

¹⁰⁶ Dilşen İnce Erdoğan, "Güç Birliği Karşısında Adnan Menderes'in Siyasi Manevrası: Vatan Cephesi (Manisa Örneğinde)", *Belgi Dergisi*, 19 (2020), s.1912-1913; Sedef Bulut, Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Komisyonu", *Akademik Bakış*, C.2, S.4, (2009), s. 130.

¹⁰⁷ Atayakul, a.g.t., s. 409; tasnif işlemleri bitmeden radyodan sonuçların ilan edilmesiyle ilgili itiraz için bkz. BCA. 30-1-0-0/52-312-2 (27.10.1957).

TBMM, 11 Eylül 1957 tarihli toplantısında seçimlerin 27 Ekim Pazar günü gerçekleştirileceği kararını alırken, milletvekili seçimlerinde her seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının 1955 yılı genel nüfus sayımı sonucuna göre belirlenmesini kabul etti.¹⁰⁸ 1950 yılında 20.947.000 olan Türkiye nüfusu 24.121.000 ulaşmıştır. İçel nüfusu da; 317.929'dan 372.932'ye yükselmiştir.¹⁰⁹ Nüfusunun artış oranına göre İçel'in milletvekili sayısı da 9 olmuştur. 1957 genel seçimlerine 12.078.623 seçmenden 9.250.949 kişi seçimlere iştirak etmiştir. Yüzde 76.59 oranda katılım gerçekleşmiş, önceki seçimlere göre katılım azalmış olmakla birlikte seçimlerin meşruiyetinin sorgulanmasını içerek bir netice oluşmamıştır. DP, oyların yüzde 48,62'sini alarak yeniden iktidar olurken; CHP, yüzde 41,35; CMP, yüzde 6,53; HP, yüzde 3,47 oranında oy almıştır.¹¹⁰ DP 44 ilde tamamen ve 3 ilde kısmen olmak üzere toplam 424, CHP 18 ilde tamamen ve 3 ilde kısmen olmak üzere 178, HP bir ilde 4 ve CMP bir ilde 4 milletvekili temin etmişlerdir.¹¹¹

Seçimlerin yaklaşık iki buçuk ay içinde gerçekleşecek olması, partilerin yoğun bir hazırlık sürecine girmesine neden oldu. Eroğul'un ifadesiyle; "*seçim kampanyası olağanüstü bir şiddet içinde cereyan etti. Bu kampanya, ortaya serdiği hırçınlık bakımından Cumhuriyet tarihinin herhalde en sert seçim mücadelesidir*".¹¹² Partiler tarafından propaganda faaliyetleri hemen başladığı gibi bir yandan da aday belirleme süreci başlamıştır. Ağustos ayından itibaren partilere adaylık başvuruları yapılmaya başlanmıştır.¹¹³ Muhalefet partileri CHP, CMP ve HP ülke genelinde aday yoklamalarını 29 Eylül'de tamamladı.¹¹⁴ 5 Ekim'de CHP aday listesinin tamamını ilan etmiştir. CHP listesinde yer alanların mesleki dağılımı; 211 hukukçu, 59 doktor, 30 gazeteci, 58 tüccar, 57 çiftçi, 9 işçi, 20 sanayici, 36 mühendis ve 18 eğitimci şeklinde olmuştur. CHP'nin İçel adayları ise; Mehmet Hamdi Altın, Mehmet Ali Arslan, Şinasi Develi, Yahya Dermancı, Hakkı Ekincioglu, İbrahim Günay, Şuayip Ramazanoğlu, Mustafa Kemal Tanrikulu ve Şahap Yahşioğlu'dur.¹¹⁵ Ancak CHP, Yüksek Seçim Kuruluna başvurarak, Aydın, İçel, İstanbul, Hatay, Mardin ve Sakarya aday

¹⁰⁸ BCA. 30-18-1-2/ 147-48-8 (18.09.1957).

¹⁰⁹ 1955 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1957.

¹¹⁰ BCA. 30-1-0-0/ 52-312-4 (30.10.1957).

¹¹¹ BCA. 30-1-0-0/ 52-312-1 (27.10.1957); *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012, s.58.

¹¹² Eroğul, a.g.e., s. 200.

¹¹³ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1957.

¹¹⁴ Cumhuriyet, 30 Eylül 1957; Milliyet 30 Eylül 1957.

¹¹⁵ Cumhuriyet, 6 Ekim 1957; Milliyet 6 Ekim 1957; Vatan 6 Ekim 1957.

listelerinde tashih yapmıştır. Yapılan değişikliğe göre; İçel listesinde yer alan avukat İbrahim Günay feragat etmiş ve yerine Amerikan Kız Koleji İktisat ve Sosyoloji Profesörü Sahire Çilli parti adayı olarak gösterilmiştir.¹¹⁶

DP genel idare kurulu 6 Eylül'de dört saat süren toplantıyla adayların belirlenmesiyle ilgili çalışmalara başlamıştır.¹¹⁷ DP'de ise adayların belirlenmesi süreci hemen tamamlanamamış, DP genel idare kurulu neredeyse ara vermeden gece gündüz yoğun bir çalışma sürdürdüğü halde il örgütleri ve genel merkez arasında uzlaşma sağlanamamıştır. Aday olmak isteyenler Adnan Menderes'in veya genel idare kurulu üyelerinin peşinde kulis faaliyetleri yapmışlardır. Halen milletvekili olanların yeniden aday gösterilmesi ve yoklama yapılmaması kararı, parti il teşkilatları tarafından kabul edilmemiştir.¹¹⁸ Parti teşkilatının tepkisi üzerine, 40 ilin DP adaylarının merkez tarafından tespit edileceği, diğer iller için aday yoklaması yapılması kararı alınarak, 2 Ekim'de aday yoklamaları gerçekleştirildi. Seçimlere az bir zaman kaldığı halde DP'de ihtilaflar sona ermemiştir. Özellikle yoklama yapılan illerde kazanamayan milletvekillerinin genel merkeze baskıları bir yandan yoklamaların sonucundan memnun olmayan il teşkilatlarının itirazları diğer yandan DP yönetimini oldukça güç duruma düşürmüştür.¹¹⁹

Seçimlerden önce İçel tüccar ve esnafları adına Başbakan Adnan Menderes'e iletilen bir mektup, kentnin siyasal havasını da yansıtmaktadır. Mektupta öncelikle tüccar ve esnafın büyük bir kütle olduğu vurgulanarak, bu kesimin isterse binlerce köylü üzerinde siyaseten etkili olabileceği dile getirilmiştir. Milli Korunma Kanunu ve ekonomiye ilişkin düzenlemeler muhalefetin tepkileri üzerinden eleştirilmektedir. Gerçekte alınan kararları eleştiren, serbest piyasa ekonomisini savunan tüccar ve esnaflar, bunun DP açısından muhalif partilerin "sinsi bir vaziyette, tüccar, esnaf vatandaşları zehirlenmesi"ne fırsat vermesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca daralan ekonomik koşulların memur ve maaşlı kesim üzerinde yarattığı sonuçların tüccar ve esnafı da etkilemesi neticesinde maaşlara zam yapılması gibi talepler de mektupta yer almıştır.¹²⁰

¹¹⁶ Cumhuriyet, 8 Ekim 1957; Milliyet 8 Ekim 1957; Vatan 8 Ekim 1957.

¹¹⁷ Milliyet, 7 Eylül 1957.

¹¹⁸ Vatan, 1 Ekim 1957.

¹¹⁹ Milliyet, 1-2-3-4 Ekim 1957. Vatan, 1-2-3-4 Ekim 1957

¹²⁰ BCA. 30-01/40-238-22 (04.04. 1957).

DP İdare Kurulu'nun seçim tarihini açıklaması üzerine İçel DP teşkilatı kararı olumlu karşılamış ve çalışmalarına hemen başlamıştır.¹²¹ Seçimlere hazırlık sürecinde özellikle adayları belirleme konusunda genel merkezde yaşanan sorunlar İçel'de de yansımaları bulmuştur. Adnan Menderes, Mersin'e çektiği telgrafta, parti haysiyet divanının verdiği kararı iletmiştir. Parti içinde ikilik yaratmakla suçlanan Emin Taylan'ın parti içindeki bütün görevleri iade edilmiştir.¹²² DP İçel milletvekilliğine 25 kişi adaylık başvurusunda bulunmuş, 2 Ekim'de İçel aday yoklaması yapılmıştır. Yapılan yoklamada belirlenen adaylar; Refik Koraltan, Sami Gökner, Rüştü Çetin, Hüseyin Fırat, Hidayet Sinanoğlu, İbrahim Gürgen, Yakup Karabulut, Yakup Çukurova.¹²³ Basında iddia edildiği üzere yoklama süreci tartışmalı geçmiş, "İçelli Demokratlar adaylık için tekme tokat birbirlerine girmiştir." Yoklama sonucunda iki adayın eşit oy alması üzerine başlayan tartışmalar, kavgaya dönüşmüş ve emniyet güçleri duruma müdahale etmiştir. Hâlihazırda DP İçel milletvekili olan Yakup Çukurova il merkezinde yapılan yoklamayı kazanmış ancak Silifke'den gelen oyların neticesinde 13 oy farkla Talip Özdolay ve Mehmet Dölek, Çukurova'yı geçmişlerdir. Öte yandan iki aday da eşit oy almıştır. Adaylardan hiçbiri haktan feragat etmemiş sonucu belirleme parti genel idare kuruluna bırakılmıştır. Genel idare kurulu sonucu belirlemek üzere, oy pusulaları ve zabıtları istemiştir.¹²⁴ Nihayet DP, 7 Ekim'de tüm adaylarını ilan etmiştir. Adayların büyük bir kısmının hukukçulardan oluştuğu ve 314 milletvekilinin tekrar aday gösterildiği görülmüştür.¹²⁵ İçel adayları da ilan edilmiş anlaşmazlığın Mehmet Dölek lehine çözümlendiği ve aday gösterildiği görülmüştür. Buna göre DP İçel adayları; Refik Koraltan (TBMM Başkanı- Hukukçu), Sami Gökner (Yüksek Orman Mühendisi, Rüştü Çetin (Hukuk Doktoru), Hüseyin Fırat (DP Genel Kurul azası), Hidayet Sinanoğlu (Yüksek Ziraat Mühendisi), İbrahim Gürgen (Yüksek Orman Mühendisi), Yakup Karabulut (Hukukçu), Niyazi Soydan (Doktor), Mehmet Dölek (müstafi İslâhiye hâkimi).

1 Eylül'de İçel il kongresini yapan ve seçimlere hazırlanan Hürriyet Partisi,¹²⁶ İçel aday yoklaması sonucunda; Halil Atalay, Mustafa Boro, Lütfi Bilen, Fethi Ergin, Şahap Tol, İbrahim Hocaoğlu, Kemal Hamurlu, Galip

¹²¹ Yeni Mersin, 10 Eylül 1957.

¹²² Yeni Mersin, 28 Eylül 1957.

¹²³ Yeni Mersin, 3 Ekim 1957.

¹²⁴ Vatan, 6 Ekim 1957; Yeni Adana 5 Ekim 1957.

¹²⁵ Vatan 8 Ekim 1957.

¹²⁶ Yeni Adana, 2 Eylül 1957.

Saka'yı aday olarak belirlemiştir.¹²⁷ Gazeteci ve milletvekili olan Cihad Baban, DP'den istifa ederek Hür Parti'ye katılmış ve partinin İçel milletvekili adayı olarak gösterilmiştir. Baban, partisinin Tarsus mitingine katılarak, iktidarın basın hürriyeti, dış politika gibi alanlarda uygulamalarını sert bir dille eleştirmiş, "Menderes bu seçimleri kazanırsa, sertliğini ve diktatörlüğünü millete tasdik ettirmek isteyecektir" diyerek görüşlerini açıklamıştır.¹²⁸

CMP'nin adayları ise; Vasfi Ongun, Abdülaziz Nokay, Turan Aka, Nevzat Yaramış, Emin Balaban, Fevzi Osman Güvenç, Hasan Tahsin Sarıgiloğlu, Salâhattin Şar, İbrahim Dilcioğlu'dur.¹²⁹

İçel'de 190.336 seçmen sayısı olduğu halde seçimlere 143.222 kişi katılmış, katılım oranı Türkiye ortalamasından kısmen düşük olarak yüzde 75,3 olmuştur. XI. Dönem TBMM'de İçel'i DP'den Refik Koraltan, Sami Gökna, Rüştü Çetin, Hüseyin Fırat, Hidayet Sinanoğlu, İbrahim Gürgen, Yakup Karabulut, Niyazi Soydan, Mehmet Dölek temsil edecektir. Seçimlerde, DP, 67.205 oy alarak, oy oranı yüzde 47 olmuştur. CHP, 63,075 oy ile yüzde 44,1 oranında İçel'den destek görmüştür. Hürriyet Partisi, 10.754 ile yüzde 7,5 oranında ve CMP 2.032 oyla, yüzde 1,4 oranına sahip olmuştur.¹³⁰

Sonuç

Bu çalışmada, DP'nin iktidara geçtiği 14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidarda bulunduğu 1954 ve 1957 seçim dönemleri İçel örneğinde incelenmiştir. Türkiye'de demokratikleşme süreci açısından önemli bir tarihsel evreye seçimler üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Seçim döneminde partilerin ülke genelinde sürdürdükleri propaganda faaliyetleri, adayların belirlenmesinde genel merkez ile il örgütleri arasındaki ilişkiler, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki rekabet siyasal sistemin işleyişine dair önemli veriler içermektedir. İçel (Mersin), bir liman kenti olmanın şekillendirdiği ekonomik ve toplumsal koşullara, ekonomik etkinliklerin yarattığı olanaklar ölçüsünde de yüksek nüfus artış hızına sahiptir. 1950'de TBMM'de 7 milletvekili ile temsil edilirken, 1954'te 8 ve 1957 seçimlerinde 9 milletvekili ile temsil imkânına sahip olmuştur. İçel halkı

¹²⁷ Vatan, 3 Ekim 1957; Milliyet, 3 Ekim 1957.

¹²⁸ Yeni Adana, 16 Ekim 1957.

¹²⁹ Vatan, 8 Ekim 1957.

¹³⁰ BCA. 30-1-0-0/ 52-311-1 (27.10.1957); Yeni Mersin, 29 Ekim 1957.

seçimlere önemli ölçüde ilgi göstermiş, seçimlere katılım büyük oranda ülke ortalamasına yakın olmuştur.

İçel’de DP Dönemi 1946 seçimleriyle başlamış, DP’nin tam liste olarak seçimleri kazandığı yerlerden biri olmuştur. 1946’da İçel ile ilgili “İçel DP’nin kalesidir” şeklinde atılan başlık on yıllık dönemde tekrarlanmış, 27 Mayıs sürecine kadar devam etmiştir. 1950 seçimlerinde ülke genelinde DP’nin kazandığı üstünlük İçel’de de karşılık bulmuş, seçimleri kazanmakta bir zorluk yaşamamıştır. Üstelik Türkiye genelinde DP’nin aldığı oy oranı; yüzde 52,7 iken bu oran İçel’de yüzde 62’dir. 1954 seçim döneminde DP için en büyük rekabet kendi içinde ortaya çıkan muhalefet arasında yaşanmıştır. Parti il örgütünün kurucusu Hamdi Ongun, 1950’de ilk il kadın Belediye Başkanı Müfide İlhan, 1950-1954 arasında İçel’i temsil eden Halil Atalay, Şahap Tol ve Salih İnankur’un içlerinde yer aldığı parti içi muhalefet kentte destek görmüş, ancak DP’nin seçimi kazanmasını engelleyememiştir. Türkiye genelinde yüzde 56,6 oranında oy alan DP, İçel’de yüzde 53,5 oranında oya sahip olmuştur. Normal süresinden bir yıl önce gerçekleştirilen 1957 seçimlerinde, DP’nin izlediği ekonomik, toplumsal ve siyasal politikaların yarattığı sonuçlar, parti örgütü içinde muhalefetin yeni bir partiye dönüşmesi gibi etkenler DP’nin oy kaybına yol açmıştır. Ancak çoğunluk sistemine göre, Türkiye genelinde oyların yüzde 48,62’sini alarak iktidar partisi olmuştur. DP, İçel’de de seçimleri yüzde 47 oy oranıyla kazanmıştır. Dolayısıyla İçel’in TBMM’de temsili 1946-1960 arası değişmemiştir.

14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası, DP’nin karşısında en güçlü muhalefet partisi olan CHP, seçim dönemlerinde etkili olmaya çalıştığı propaganda faaliyetlerini sürdürse de İçel’de çoğunluğu elde edememiştir. 1950 seçimlerinde Türkiye genelinde yüzde 39,4 olan oy oranı, İçel’de yüzde 37,1’dir. 1954’te DP’nin kendi içinde yaşadığı muhalefet süreci CHP için bir avantaj yaratmış Türkiye ortalaması yüzde 34,8 iken İçel’de yüzde 36,3 oranında oy almıştır. 1957 seçimlerinde de benzer bir şekilde Türkiye genelinde aldığı yüzde 41,35 oy oranının üstünde yüzde 44,1 oranında olmuştur. Diğer muhalefet partilerinin ise İçel’de temsili çok düşük kalmıştır.

Sonuç olarak, bir liman kenti olan İçel’de, DP’nin izlediği ekonomik, toplumsal ve siyasal politikalar karşılık bulmuş, özellikle Mersin Limanı’nın inşasına başlanması ve diğer iskelelerin DP döneminde yapılması gibi uygulamalar kentin siyasal tercihinde belirleyici olmuştur. Partilerin aldıkları oy ile elde ettikleri milletvekili sayısı uygulanan çoğunluk sistemi nedeniyle

ülke genelindeki çarpık/orantısız dağılım, İçel (Mersin)'de de benzer seçim sonuçlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İçel (Mersin)'de 1950, 1954 ve 1957 Seçimlerine Göre Partilerin Milletvekili Sayısı ve Oy Oranları																	
1950 Seçimi			1954 Seçimi				1957 Seçimi										
Partilerin Aldıkları Oy Yüzdesi (%)	1950 Seçiminde İki Partinin Kazandığı Milletvekili Sayısı	Partilerin Aldıkları Oy Yüzdesi (%)	1954 Seçiminde İki Partinin Kazandığı Milletvekili Sayısı	Partilerin Aldıkları Oy Yüzdesi (%)	1957 Seçiminde İki Partinin Kazandığı Milletvekili Sayısı												
D.P.	C.H.P.	M.P.	D.P.	C.H.P.	D.P.	C.H.P.	D.P.	C.H.P.	C.M.P.	Hürriyet Partisi	D.P.	C.H.P.					
62	37.1	1	7	-	53.5	36.3	0.6	1.6	8.3	8	-	47	44.1	1.4	7.5	9	-

Kaynak: BCA. 30-1-0-0/ 52-311-1 (27.10.1957).

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. 490-1-0-0/11-60-19 (00.00.1950).

BCA. 490-1-0-0/341-1428-1. (00.00.1950).

BCA. 490-1-0-0/62-236-4. (21.02.1950).

BCA. 490-1-0-0/10-52-3. (22.02.1950).

BCA. 490-1-0-0/10-53-2. (04.03.1950).

BCA. 30-18-1-2/ 122-27-2. (25.03.1950).

BCA. 30-10-0-0/ 77-512-8. (26.05.1950).

BCA. 30-10-0-0/ 77-512-20. (31.05.1950).

BCA. 30-10-0-0/ 78-516-19 (06.05.1954).

BCA. 30-01/40-238-22 (04.04. 1957).

BCA. 30-18-1-2/ 147-48-8 (18.09.1957).

BCA. 30-1-0-0/ 52-311-1 (27.10.1957).

BCA. 30-1-0-0/ 52-312-1 (27.10.1957).

BCA. 30-1-0-0/52-312-2 (27.10.1957).

BCA. 30-1-0-0/ 52-312-4 (30.10.1957).

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Arşivi (KEKBMV), Müfide İlhan Özel Arşivi.

II. Resmi Yayınlar

1955 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1957.

C.H.P. Tüzüğü, (IX uncu Kurultayca Onanmış ve X uncu Kurultay Kararıyla Bazı Maddeleri Değiştirilmiş), Ulus Basımevi, Ankara, 1953.

Genel Nüfus Sayımı (22-X-1950), Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1950.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012.

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Berdan

Cumhuriyet

Demokrat

Gölnek

Milliyet

Türk Sözü

Vakit

Vatan

Yeni Adana

Yeni Mersin

IV. Kitaplar, Makaleler, Tezler.

“İçel maddesi”, *Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını, Yurt Ansiklopedisi*, (Genel Yayın Yönetmeni: Taha Parla), C.5, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Ahmad, Feroz; *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul, 1994.

Alacı, Beral; “İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhallif Basına Yansıması: Akis Dergisi Örneği”, *Belgi Dergisi*, 22 (2021).

Atayakul, Fatma Alev; *Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Baban, Cihad; *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Binark, İsmet; *Türk Parlamento Tarihi, TBMM- X. Dönem (14 Mayıs 1954- 1 Kasım 1957)*, I. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2010.

Bozkurt, Birgöl; “1946 Seçimleri ve TBMM VIII. Dönem İçel (Mersin) Milletvekilleri”, *I. Uluslararası Mersin Sempozyumu*, Bildiri Tam Metinleri Kitabı, C. 3, Mersin, 2018, 90-110.

Bulut, Sedef; “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Komisyonu”, *Akademik Bakış*, C.2, S.4, (2009).

Demirel, Tanel; *Türkiye’nin Uzun On Yılı- Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 2011.

Erdoğan, Dilşen İnce; “Güç Birliği Karşısında Adnan Menderes’in Siyasi Manevrası: Vatan Cephesi (Manisa Örneğinde)”, *Belgi Dergisi*, 19 (2020).

Eroğul, Cem; *Demokrat Parti - Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2003.

Karabulut, Sezen; “Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti (DP) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960)”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIX/38, (2019), ss. 221-241.

- Kaya, Yakup; "Türk Siyasal Yaşamında 1954 Genel Seçimleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 3, (2018).
- Kaynar, Mete Kaan; "Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2020.
- Koçak, Cemil; *CHP ve Taşra 1930-1950 Akdeniz Bölgesi*, C. 1, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.
- Müstakilleri Destekleme Cemiyeti Ana Nizamnamesi*, Haz. Ayhan Hüseyin Ülgenay, (Basım yeri ve tarih yok).
- Pınar, Mehmet; *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat (1923-1950)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2018.
- Şavklı, Cengiz; "Maraş Yerel Basınında 1957 Seçimleri ve Siyasi Partiler", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, (2017).
- Toker, Metin; *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*, Bilgi Yayınevi, Birleştirilmiş Birinci Basım, Ankara, 2020.
- Turan, Şerafettin; *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Uran, Hilmi; *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Uzun, Hakan; "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25 (2012).
- Yıldırım, Sinan; "1950 Seçimleri ve Propaganda", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:6, (2004). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9909>.
- Yücer, Rezzan; *Cumhuriyet Gazetesi'nin Bakışıyla Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Dönüm Noktası: 14 Mayıs 1950 Seçimleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11, (2022 Yaz), ss. 333-337.

Geliş Tarihi: 4 Şubat 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Kitap Tanıtımı/Book Review

Halil İnalıcık, Atatürk ve Demokratik Türkiye, Kronik Yayınları, İstanbul, 2020, 240 Sayfa, ISBN 978-605-7635-74-7.

Yenal ÜNAL*

Türkiye'nin tarihçilik sahasında yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biri olan Prof. Dr. Halil İnalıcık tarafından kaleme alınan "*Atatürk ve Demokratik Türkiye*" adlı eser 2020 yılında Kronik Yayınlarından okuyucuyla buluşturulmuştur. Toplam on makale ve 240 sayfadan müteşekkil olarak hazırlanan esere, indeks de eklenmiştir. Kitap, ilk defa 2007 yılında Kırmızı Yayınları tarafında kitaplaştırılarak okuyucu ile buluşturulmuştur. 2020 yılında bu defa Kronik Yayınları tarafından yeniden yayımlanmıştır.

Prof. Dr. Halil İnalıcık özellikle Osmanlı tarihi ve tarihçiliği sahalarında vücuda getirdiği nitelikli metinlerle sadece Türkiye'de değil; dünya genelinde de kabul görmüş bir otoritedir. Eserleri esasında siyasi tarih, sosyal ve ekonomik tarih, müessesesi tarihi, devlet yapısı, demografik yapı, şehir tarihi konuları özelinde Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihini aydınlatmaya dönük çalışmalardır. İnalıcık'ın kaleme almış olduğu çalışmalarından bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: "*Devlet-i Aliyye, Tarihe Düşülen Notlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası, Osmanlılar ve Haçlılar, Osmanlı ve Modern Türkiye, Rönesans Avrupası, Tanzimat, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Kuruluş ve İmparatorluk*

---

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (yenalunal@yahoo.com), Orcid: 0000-0002-4043-8424.

Sürecinde Osmanlı, Osmanlı ve Dünya, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Şair ve Patron ve Atatürk ve Demokratik Türkiye."

İnalcık, burada zikredilen eserlerin dışında, daha birçok kitabın yanı sıra yüzlerce bilimsel makaleye imza atmış bir tarihçidir. Araştırma ve uzmanlık alanı büyük oranda Osmanlı Dönemi Türk tarihi olmakla birlikte bu büyük tarihçi Türkiye Cumhuriyeti tarihini kapsayan konular üzerine de nitelikli kalem tecrübeleri gerçekleştirmiştir. İnalcık bu kapsamda; Atatürk, Atatürkçülük, hilafet, Türk inkılabı, Türk modernleşmesi, cumhuriyet dönemi tarih çalışmaları, Türk düşünürleri, Helenizm ve Megali İdea başta olmak üzere yakın dönem Türk tarihini yakından ilgilendiren birçok konu üzerine düşünmüş ve bu düşüncelerini yazıya dökmüştür.

"Atatürk ve Demokratik Türkiye" işte bu kapsamda değerlendirilmesi gereken en mühim çalışmalardan biridir. Söz konusu kitapta yazar, özellikle erken cumhuriyet dönemine ilişkin birçok konuyu mütekâmil bir tarihçi olarak derinlemesine tahlil etmiştir. *"Atatürk ve Demokratik Türkiye"*, yazarın muhtelif tarihlerde kaleme almış olduğu on farklı makalesinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Adı geçen makalelerin kimisi 1963, kimisi 2005 tarihini taşımaktadır. Görünen gerçek o ki, İnalcık kırk yıllık bir zaman diliminde cumhuriyet dönemine ilişkin olarak kaleme aldığı metinleri bir kitapta toplayarak yeniden okuyucunun ilgisine sunmak istemiştir. Kitapta geçen makalelerin isimleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- *"Atatürk ve Atatürkçülük"*
- *"The Caliphate and Atatürk's İnkılap"*
- *"Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşme Problemi"*
- *"Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı"*
- *"Atatürk ve Atatürk Devrimi Üzerine Yabancı Tarihçiler"*
- *"Türkiye ve Japonya'nın Siyasi Modernleşmesi"*
- *"Türk Tarihi ve Atatürk'te Tarih Şuuru"*
- *"Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür"*
- *"İkinci Bin'de Türkler"*

- “Helenizm, Megali İdea ve Türkiye”

Akademik çevrelerce “Şeyhü'l-Müverrihin” yani “Tarihçilerin Şeyhi” ve “Kutbü'l-Müverrihin” yani “Tarihçilerin Kutbu” olarak ifade edilen İnalçık, bu her biri son derece derinlikli ve nitelikli metinlerle ele aldığı konuları etraflıca analiz eden bir tarihçidir. Halil İnalçık, dünyanın en önde gelen Osmanlı tarihçilerinden biri olmakla birlikte; ömrünün büyük bir bölümünü cumhuriyet döneminde yaşamış, Atatürk ilke, inkılaplarına ve cumhuriyet değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalmış bir aydındır. Onun yaşamı boyunca vermiş olduğu nitelikli eserlerin, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün “Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesinin üstüne çıkarılması” ideali yolunda ortaya koyulmuş birer büyük adım olduğu kabul edilmelidir. Çünkü gerek Türkçe gerek İngilizce olarak yazdığı eserleri sayesinde Türk tarihine ve kültürüne ön yargılı yaklaşan birçok Batılı insan, başta Osmanlı tarihi olmak üzere Türk tarihini çok daha sağlıklı bir biçimde anlama ve anlamlandırma imkânı yakalamıştır.

Büyük bir tarihçinin kaleminden çıkan ve yakın dönem Türk tarihine ilişkin bazı can alıcı meselelerin masaya yatırıldığı “Atatürk ve Demokratik Türkiye”nin kitap tanıtım yazısında şu bilgilere yer verilmiştir: “Türk tarihini dünya tarihçiliğine kabul ettiren Halil İnalçık'tan Atatürk, inkılaplar, cumhuriyet, modernleşen Türkiye ve Türklerin fikir, şuur, zihin dünyası... Atatürkçülük, İnalçık'a göre yüz elli yıllık bir tarihî gelişimin son ve radikal ifadesidir. Günlük siyasi ve sosyal akımların etkisinden korunduğu ölçüde anlaşılacak, Türkiye'nin problemleri daha gerçekçi çözümlere kavuşabilecektir. Elinizdeki eserde İnalçık; hilafet, inkılaplar, modernleşme problemleri, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş ve yabancı tarihçilerin Atatürk devrimlerine dair yorumları üzerine çok kritik analizler yapıyor. Türkiye için bir tek yükseliş yolu olduğunu söylüyor: 'Atatürk devrimini, gerçek ruhuyla benimsemek ve şaşmaz bir şekilde izlemek.' Türk tarihinin en büyük sorununun Avrupa ile boy ölçüşme olduğunu düşünen İnalçık, bunun bir sorun olarak kalmaması için Batıyı da Doğuyu da iyi anlamak gerektiği üzerinde duruyor. Türkiye ve Japonya'nın siyasi modernleşmesi, Türk tarihi ve Atatürk'te tarih şuurunu, yüzyıla damgasını vuran bir düşünür olarak Ziya Gökalp üzerine yazdığı makalelerle fikir dünyamızı genişletiyor. Atatürk ve Demokratik Türkiye, cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk ile devrimlerinin kaynağını daha iyi öğrenmek, modernleşen Türkiye'nin sorunlarını daha iyi anlamak için eşsiz bir eser.” Tanıtım yazısında da genel hatlarıyla temas edildiği üzere İnalçık, bu eserde Türk

modernleşmesinin en ileri aşaması olan Türk inkılabı ve tesirlerini etkin bir biçimde analiz etmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin yaklaşık yüz elli yılı aşkın bir modernleşme serüveni vardır. Bir bütün halinde değerlendirildiğinde; Atatürk'ün gerçekleştirdiği köklü devrimlere kadar olan süreçte gerçekleştirilen yenileşme faaliyetlerinin ciddi bir derinlik kazanamadığı tarihçiler tarafından genel olarak kabul edilmektedir. Atatürk dönemi köklü yenileşme faaliyetleri ile Türkiye'nin ve Türk tarihinin çehresinin bambaşka bir istikamete evirildiği aşikârdır. Türk inkılabıyla birlikte 1699'dan sonra girilen zorlu süreçten, yaklaşık iki asırdan fazla bir zaman kurtulamayan Türkiye, adeta baştan sona bütün kurumlarıyla birlikte kendini içinde bulunduğu çağa göre yeniden dizayn etmiştir. Temeli Milli Mücadele hareketine dayanan bu kapsamlı yenileşme süreciyle birlikte Türkiye hemen her alanda kendi kendine yetebilecek bir ülke durumuna gelme noktasında dev adımlar atmıştır. Halil İncalcık bu değerli yapıtında erken cumhuriyet döneminde ortaya koyulan işte bu yenileşme hareketlerini çeşitli cephelerden yorumlamaya çalışmıştır.

İncalcık, eserinde sağlam bir metodolojiye sahip, tecrübeli ve derinlikli bir aydın olarak ele aldığı meseleleri son derece mahir bir biçimde irdelediği gibi okuyucuyu şaşırtıcı nitelikte, can alıcı birçok yorum geliştirmeyi de başarmıştır. Örneğin "Atatürk ve Atatürk Devrimi Üzerine Yabancı Tarihçiler" başlıklı bölümde geçen "... Sonuç olarak, Atatürk devrimi ile birlikte Türkiye, yalnız İslam milletleri için değil, İslamiyet'in kendisi için de büyük önemi olan fiili bir durum yaratmıştır ve İslamiyet'in modern dünya önündeki problemlerine samimiyet ve ciddiyetle bir çözüm şekli bulmaya çalışmıştır... 1963 yazında İstanbul'da büyük camilerden birinde dinlediğim bir vaiz, kendisini can kulağı ile dinleyen imanlı vicdanlara hararetle şu fikri aşılamaaya çalışıyordu: Diyordu ki, hakiki bir Müslüman yabancı bir hâkimiyet altında dahi hür olabilir. Fakat Müslümanlığa aykırı hareket eden bir hükümet idaresindeki Müslüman hür sayılamaz. Bu gibi telkinlerin, halk ruhunu nelere hazırladığını açıklamaya lüzum yoktur. Tam bir hürriyet içinde konuşan vaiz efendi, yalnız Atatürk Türkiye'sinde Türklerin hürriyet anlayışından değil, bizzat İslamiyet'teki hürriyet kavramından da ne kadar gafil olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu vaizi dinlerken onun, 1921'de hürriyet için Sakarya'da çarpışanlardan yahut o zaman Büyük Millet Meclisi'ndeki ulema efendilerden birinin karşısına çıkmasını temenni ederdim" kabilinden analizler yazarın incelediği konu üzerine ne denli mütakamil değerlendirmeler yapabildiğinin ispatlarından yalnızca birkaçıdır.

Genel itibariyle değerlendirildiğinde İnalçık'ın, “*Atatürk ve Demokratik Türkiye*” adlı eserinde ortaya koyduğu tespitler; Türk devriminden hareketle hem o dönemde hem de günümüz dünyasında emperyalizmin egemenliği altında bulunan ya da altına almaya çalıştığı toplumların vaziyetinin yorumlanması noktasında derinlikli bir metin olarak tebarüz etmektedir. Ortadoğu, Balkanlar, Asya, Afrika ve Güney Amerika başta olmak üzere emperyalist güç odaklarının üzerlerine sömürgeci politikalar geliştirdikleri coğrafyaların ve kitlelerin daha sıhhatli bir biçimde değerlendirilmesinde “*Atatürk ve Demokratik Türkiye*” nitelikli okuyucunun uğrak noktalarından biri olmalıdır. Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ve cumhuriyetle birlikte ümmet geleneğini geride bırakan Türk toplumunun bir yüzyıl önce nasıl şekillendiğinin anlaşılmasında eserin fevkalade kıymete haiz bir tahlil örneği olduğunu belirtmeliyiz.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11, (2022 Yaz), ss. 339-347.

Geliş Tarihi: 21 Haziran 2022
Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Kitap Tanıtımı/Book Review

Mehdi Fereci, Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Döneminde Türkiye ve İran Siyasi İlişkileri, Editör: Muhammed İbrahimpur Nemin, Tebriz: Aydın Yayınevi, 2021, 408 sayfa, ISBN: 978-622- 6728-03-4.

Murat CELEP*

Tarihi, siyasi, kültürel ve ekonomik olarak çok geniş bir yelpazede ve değişken bir ilişkiler ağına sahip olan Türkiye ve İran arasındaki münasebetler, dönemden döneme farklı niteliklere bürünse de öneminden bir şey kaybetmemektedir. Söz konusu iki ülkenin çok uzun bir komşuluk geçmişine sahip olması ve yine iki bölgenin tarihsel süreçteki etkileşiminin fazlalığına karşın iki ülkenin tarihi münasebetlerini ele alan çalışmalar nicelik açısından henüz olması gereken seviyede değildir. Bu konuyla ilgili özellikle Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle bu ülkenin arşiv kaynakları ile Batılı literatürün ağırlıkta olduğu ve İran arşivlerinden beklenildiği ölçüde istifade edilmediği/edilemediği göze çarpmaktadır. Aynı durum tersi yönde İran’da yapılan çalışmalarda da bir problem olarak kendini göstermektedir. Özellikle İran arşivlerinin nitelik ve nicelik yönünden Türkiye arşivlerinden daha geri bir durumda oluşu da iki ülke ilişkilerini merkeze alan araştırmaların belirli konulara hasredilmekle iktifa edilmelerine yol açmıştır. Yine söz konusu literatüre eklenen bazı yazarların ideolojik kaygı ve güdülerle çalışmalarını kaleme almaları da iki

---

* Tahrir Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, (muratclp29@gmail.com), Orcid: 0000-0003-2435-6530.

ülke ilişkilerinin mahiyetine dair bazı peşin hükümler ile kısır döngülerin sürekli bir biçimde kendilerini yeniden üretmeleri sonucunu doğurmuştur.

Tebriz Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Mehdi Ferecî tarafından kaleme alınan ve geçtiğimiz yıl yayımlanan “Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Döneminde Türkiye ve İran Siyasi İlişkileri” adlı kitap, İran’da iki ülke ilişkilerinin önemli bir evresini merkeze alan son güncel çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Lisansüstü çalışmalarını Şehid Beheştî Üniversitesi’nde tamamlayan Ferecî, yüksek lisans çalışmasını “Rıza Şah Döneminde Türkiye-İran İlişkileri” doktorasını ise “Kalküta Hable’l Metin Gazetesi Çerçevesinde Hindistan’da Yaşayan İranlı Aydınların Bakış Açılarında Kaçar Dönemi İran’ında Modernleşme ve Reform Olgusu” ismiyle çevirebileceğimiz çalışmasıyla tamamlamıştır. Çalışma alanı olarak daha çok Kaçarlar dönemine yoğunlaşan Ferecî, Kaçar dönemi İran’ının Osmanlılarla olan entelektüel ve kültürel ilişkileri ile Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerine odaklanmaktadır. Yazar çalışmasında tasnif ettiği konuların büyük bir kısmında tarihi olay ve olguları açıklamaya dönük bir metot benimserken ileride değineceğimiz üzere bazı konu başlıklarında ele aldığı konuyu derinlemesine tahlil etmiş ve bazı konularda da daha önce görüş bildirmiş olan yazarları eleştiriye tabi tutmuştur. Türk diline de hakim olan yazarın bu çalışmasında Türkiye ile ilgili ele aldığı bölümlerin kaynaklarını ise büyük oranda ikincil elden kaynaklar oluştururken kısıtlı bir literatürden faydalandığı göze çarpmaktadır. Buna karşın İran ile ilgili kısımlarda hatırı sayılır bir arşiv belgesi ile, ele alınan dönem ve konulara dair kaleme alınan birincil ve ikincil kaynaklara yer verilmiştir. Çalışma, sahip olduğu bu nitelik ile yukarıda iki ülke ilişkilerini hedef alan çalışmaların mahiyetine dair ifade etmiş olduğumuz düşüncelerimizi de destekler niteliktedir. Öte yandan çalışmada İran arşiv belgeleri ve kaynaklarının ağırlıkta olması Türkiye’de söz konusu döneme dair yapılan çalışmaları mukayeseli olarak ele almada takviye etmesi açısından önemi haizdir. Yine yazarın -her ne kadar bazı konularda İran’da Osmanlı ve onun ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne yönelik İran’da cari olan klasik tarih okumasının dışında kalmasa da- ele aldığı konulara mümkün olduğu ölçüde tarafsız şekilde yaklaştığına hükmedilebilir. Oldukça açık ve yalın bir Farsça ile kaleme alınan kitap, toplamda dört bölümden oluşmaktadır.

“Osmanlı ve Kaçar Devletlerinin Dış İlişkilerinin Mirası” adını taşıyan ilk bölümde yazar, önce Osmanlı dış ilişkilerini irdelemekte ve ardından

İran'ın Rusya, İngiltere ve Fransa devletleriyle olan ilişkilerini ele almaktadır. Bu bağlamda iki siyasal yapının özellikle 19. ve 20. yüzyıllardaki dâhili ve dünya konjonktüründeki konumlarına dair genel bir çerçeve sunmaktadır. Böylece İngiltere, Rusya, Fransa ve sonraları Almanya'nın bu iki devlette yaşanan gelişmelerdeki rollerine vurgu yapan yazar, bu bölümün ikinci kısmında, Avrupalı büyük güçlerin İran üzerinde kurdukları nüfuzun nasıl şekillendiğine işaret ederek özellikle İngiltere ve Rusya'nın Kaçar Devleti'nin kaderinde nasıl belirgin bir rol oynadıklarına değinmektedir. Burada dikkati çeken hususlardan birisi büyük Avrupalı güçlerin hemen hemen aynı zamanlara rastlayan (Fethali Şah Kaçar dönemi) dikkatlerini İran'a yönlendirmeleri olmuştur. Denilebilir ki; İran, 19. yüzyılın başından itibaren Rusya, İngiltere ve Fransa arasında cereyan eden sömürgecilik mücadele ve rekabeti arasında sıkışmış bir haldedir. Bu bağlamda Rusya'nın amacı sıcak denizlere inmek (Basra Körfezi), topraklarını genişletmek ve yine Hindistan'a uzanarak buranın servet ve ticaretinden pay elde etmektir. İngiltere'nin amacı ise sömürgesi altındaki Hindistan'ı korumak ve Fransa'nın kendi sömürgelerine tecavüzünü önlemektir. Dolayısıyla İngiltere'nin İran'a yönelik politikalarının ana eksenini bu kaygı oluşturmuştur. Fransa'nın programı ise İngiltere'ye galebe çalmak suretiyle Hindistan'ı ele geçirmek ve bu amaç doğrultusunda İran ile dostane ilişkiler kurmaktır. Bu ilişki aynı zamanda İngiltere'nin İran aleyhine sert girişimlerde bulunmasına da yol açmaktadır. Devamında İngiltere ve Rusya arasında 1907 yılında imzalanan anlaşma ile yine 1917'de Rusya'da yaşanan Bolşevik devriminin ardından İngiltere'nin İran'ı adeta sömürgesi haline getirmeye çalıştığı olayları aktaran yazar, bu anlatıyla İran'da süregelen istikrarsızlığa işaret etmekte ve Rıza Şah Pehlevi'nin işbaşına gelirken nasıl bir mirası devraldığını ortaya koymaktadır. Bu bölümün ardından Osmanlı Devleti'nin son döneminde hakim politikasına dönüştüğü Panislamizm ile Panturanizm politikalarını ele alan yazar İslamcılık politikasına Necef ve Kerbela'da bazı merci taklitlerin olumlu baktığı ve yine 1917 Bolşevik Devriminin ardından ağırlık kazanan Turancılık politikasının ise Hoy, Urmiye, Merağa ve Tebriz'de halk nezdinde taraftar bulduğunu belirtmektedir. Devamında Osmanlı'nın İran Azerbaycan'ını ele geçirmesiyle ilişkilerin bozulduğunu belirten yazar Atatürk'ün İttihat ve Terakki yönetimi politikalarının aksine akılcı ve pragmatist yönde hareket ettiğine vurgu yapıyor.

“Türkiye ve İran'ın Dış İlişkileri ve Taraflar Arasındaki İlişkilerin Şekillenmesi” adını taşıyan ikinci bölümde yazar, Rıza Han'ın darbesi öncesi

dönemlerine dair bilgiler aktarmakta ve İran'daki karmaşık siyasi ve sosyal durumun bu darbeye hazır bir ortam yarattığı şeklindeki modern İran tarihi anlatısında hakim olan görüşü kendisi de paylaşmaktadır. Bu bağlamda İran'ın çok zorlu geçen yakın geçmişini de dikkate alarak dış siyasette barışçıl bir ortama ihtiyaç duyulduğu ve fakat Rıza şahın komşularıyla ilişkilerine bakılırken genellikle iki büyük güç olan Rusya ve İngiltere ile ilişkilerin dikkate alınmakta olduğunu da ifade etmektedir. Bu bakımdan Rıza şahın temel politikalarından biri olan komşularıyla -özellikle kendisinden daha küçük komşularla- iyi komşuluk ilişkileri kurmasının nedeni daha büyük komşularına karşı (Rusya ve İngiltere) bağımsız olabilmek ve gücünü koruyabilmektir. Bu yönüyle İran, Rıza Şah nezdinde komşularıyla iyi ilişkiler tesis etmek suretiyle geçmişteki siyasetinden tamamen farklı bir siyaset takip etmekteydi. Ardından yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin politikasını ele alan yazar Kurtuluş savaşı sırasında Türkiye'nin politikasının müttefiklere karşı Sovyetlere yakınlaşmak olduğunu bununla birlikte Kemalistlerin tutumunun bir nevi komünizme hayır, Sovyetlere evet şeklinde bir yapıya sahip olduğunu da ifade etmektedir. Cumhuriyet dönemi Türkiye dış siyasetini ise özellikle II. Dünya Savaşının gelişim evresiyle ele alan yazar bu bağlamda Türkiye'nin Almanya ve İtalya tehdidi karşısında İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmaktayken Sovyetlerle de ilişkilerini iyi tutmaya çalıştığını belirtmektedir. Yazar özellikle bu bölümde Türk-Sovyet ilişkilerine geniş yer vererek ve çizdiği tabloda ikili ilişkilerde Türk tarafının II. Dünya Savaşı sonuna kadar Sovyetler ile ilişkilerine önem verdiği yönünde vurgu yaparak ileride Sadabad Paktı'nın Sovyetlere karşı imzalanan bir pakt olduğu yönünde ileri sürülen iddiaların asılsız olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Genel bir özetle Türk dış politikasının Lozan Antlaşması'ndan sonra barışçıl, tarafsız, bölgede ve dünyada barışın hâkim olmasına hizmet eden, yayılmacılıktan uzak ve bağımsızlığına yönelik gelebilecek tecavüz ve saldırılara karşı savunma durumunda bir yapıya sahip olduğunu ifade ediyor. Bu bölümün ikinci kısmında Türkiye ve İran ilişkilerini ele alan yazar iki ülkenin yeni dönemde ilişkilerinin 1922 yılında başladığını bununla birlikte tarihsel ihtilafların (siyasi ve dini) etkisi, İttihat ve Terakki döneminde uygulanan Türkçülük politikası, Kürt aşiretleri meselesi ile sınır sorunları, İngiltere etkisi (İran bu dönemde Ankara ile ilişki kurarak İngiltere'nin tepkisini çekmek istemiyordu) gibi çeşitli etkenlerin iki ülke ilişkilerini geliştirmeye engel olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan Ankara, İngiltere'nin İran üzerindeki nüfuzunu kendi menfaatlerine aykırı görse de

Rıza Şah'ın Ankara'ya karşı temayülünden de haberdardı. Yine bu dönemde Türkiye, İran'ın bölünmesinden de endişelidir. Zira İran bölündüğü takdirde iki büyük güç olan Rusya ve İngiltere yanı başında hakim güçler olacaktır.

“Çatışmadan Dostane İlişkilere Türkiye ve İran'ın Siyasi İlişkileri” adını taşıyan ve çalışmanın en uzun bölümünü oluşturan üçüncü bölümde ise yazar ilk olarak Kürt milliyetçiliği ve özellikle bunun I. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişimi ile iki ülke ilişkilerine etkilerini ele almaktadır. Ardından iki ülke arasında cereyan etmekte olan toprak ve sınır anlaşmazlıklarının tarihi seyrini aktaran yazar bu sorunların bertaraf edilmesiyle iki ülke ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasını oluşturacak olan Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretini de ayrı bir başlık altında değerlendirmektedir. Sonrasında yeni görüşler ileri sürdüğünü iddia ettiği Sadabad Paketi'nin hangi gerekçelerle, ne şekilde ve kime/neye karşı şekillendiği konusunu tartışmaktadır. Son kısımda ise Türkiye ve İran arasında imzalanan siyasi ve gayri siyasi anlaşmalara ve içeriklerine yer verilmiştir. Bu bölümün ilk kısmında Kürt milliyetçiliğinin tarihi seyrini ele alırken siyasi amaca sahip olmalarına rağmen Kürtlerin Meyandubu yağmalamalarının onların yağmacılar dışında bir şey olmadıklarını gösterdiğini ifade etmektedir. Öte yandan Avrupalılar tarafından Kürdistan'ın kurulmasının amacının Türkler ile Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk dilli halklar arasında tampon bölge kurmak olduğunu ve bu bölgede kurulacak bir Kürt devletinin, Türkiye, İran ve Irak'ın gücünü azaltacağına ve yine Türkler ve Araplar arasına da bir set çekeceğine işaret etmektedir. İngilizler tarafından Kürt milliyetçiliğinin tahrik edilmesi Türkiye ve İran aleyhineydi. Bu sayede bu ülkeler kendi iç meseleleriyle meşgul olmaktan çevreleriyle ve örneğin İngiltere ve Fransa'nın nüfuzu altında olan Arap yönetimleriyle ilgilenmeye fırsat bulamayacaklardı. Bu dönemde İran-Türkiye ilişkileri de geliştirilmeye çalışılmakla birlikte sınır bölgesinde bazı hassasiyetlerin ortaya çıktığını belirten yazar, önce Simko ardından Şeyh Sait isyanıyla kendini gösteren bu hassasiyetin Ağrı isyanıyla çok ciddi bir boyuta ulaştığını ve Türkiye'nin İran'ı Kürt isyancılara destek vermekle veya onlara engel olmamakla itham ettiğini belirtmektedir. Yazar ise İran Dışişleri Bakanlığının Hoybun ve Teali Kürdistan üyelerinin girişlerinin engellenmesi emrini vermesini Türkiye'nin iddialarının aksine bir durum olduğu ve bunu İran'ın Kürt isyancıları desteklemediğine delil olarak sunuyor. Devamında Timurtaş'ın Ağrı isyanının bastırılmasından sonra sınır memurlarına Kürt ve Ermenilerin faaliyetlerine dikkat edilmesi gerektiği emrini verdiğini belirtiyor. Yazar, Hoybun üyesi İhsan Nuri Paşa'nın hatıratında *Kürtlerin*

kendilerini has İranlı soyundan bildikleri ve İrân devleti tarafından kendileri aleyhine bir teşebbüste bulunulmasını beklemedikleri oysa İrân'ın Türklerin taleplerine muvafakat ettiği şeklindeki ifadesini eleştirerek o dönemde İrân'ın olaylara bu hislerle yaklaşamayacağını eğer Kürtlere destek sağlansaydı sınırın bu yanında (İrân) da çok fazla Türk'ün yaşadığını ve bu durumun Türklerin İrân'ın iç azınlık meselelerine karışmasını sağlayabileceğini belirtmiştir. Yine İrân'da çok fazla Türkün bulunmasının Türk makamlarının elini güçlendireceğini dolayısıyla Türklerin iç işlerine karışmanın veya onlarla işbirliği yapmamanın sınırdaki emniyet sorunlarının çözülmesine engel olacağını düşünmektedir. Ayrıca Kürtlerin İrân'a muti oldukları iddiasını da Simko ayaklanmasını örnek vererek bunun Kürtlerin İrân'a karşı başıboş tutumlarını gösterdiğini ifade etmektedir. İranlı tarihçi Kaveh Bayat'ın Rıza Şah döneminde İrân'ın Türkiye'ye karşı yürüttüğü bu politikanın devletin milli menfaatlerine aykırı olduğu ve bunun küçük Ağrı dağı kaybetmekle sonuçlandığı ve yine İrânlılar ile Kürtler arasında ırkî yakınlık olmasına karşın bu durumun iki unsur arasındaki bağılılığı soldurduğu şeklindeki ifadelerine yönelik ise yazar, Türkiye Kürtlerinin başarılı olması halinde hangi güvenle Kürtlerin İrân politikalarıyla uyumlu olacağını düşünmektedir? Ve hangi garantiyle Türkiye'de Kürdistan kurulduğu takdirde bunun İrân'daki Kürtleri özendirmeyeceği ve İrân'ın toprak bütünlüğü için tehdit oluşturmayacağını düşünmektedir? şeklinde sorular sıralayarak daha önce birçok kez ayaklanmış olan İrân Kürtleri örneğinin yanı sıra İrân'ın Türkiye Kürtlerini desteklemesinin milli menfaatleri açısından hiçbir zaruretinin olmadığını ayrıca milli menfaatleri ırkî yakınlık hissinde takip etmenin milli menfaatlere aykırı ve maceracı sonuçlar doğuracağını ileri sürmektedir. Öte yandan Kaveh Bayat'ın belirttiği gibi İrân'ın Kürtlerle bir yakınlığı vardysa o dönemin yönetimi Kürtlerin haklarını samimi ve iyi niyetle karşılayabileceğini belirterek İrân'ın dolaylı olarak Türkiye ile işbirliğinin milli menfaatlerine uygun bir durum olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte yazar İrân'ın Türkiye ile olan sınır meselelerindeki çekişmelerinin Ağrı dağı Kürtlerinin bastırılmasında İrân'ın Türkiye ile samimi bir işbirliği ve ortak görüşte olmayıp istemeden komşusunda yaşanan hadiseler kapsamında etki altında kaldığını düşünmektedir. Bu bölümün üçüncü kısmında Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretini ve bu ziyaretin etki ve sonuçlarını ele alan yazar, Osmanlı ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin İrân üzerindeki siyasi ve fikri etkilerine değinerek Rıza Han'ın darbeden sonra Atatürk'ü örnek alarak cumhuriyet rejimini getirmek istediğini ancak

özellikle din adamlarının muhalefetiyle karşılaşarak saltanatı Kaçarlardan Pehlevilere taşımakla yetindiğini belirtiyor. Yine Türkiye'deki reformların Rıza Şah üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu belirterek söz konusu muhalefete rağmen özellikle aydınların Türkiye'deki reformlara hayranlık duyduğunu ve Rıza Şah'ın taç giyme merasiminde Atatürk'ün hediyelerini taşıyan uçak ve pilotların geçişlerinde orada bulunanlar üzerinde yarattıkları etkiyi örnek vererek ifade etmektedir. Yazar, Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinin kendisi üzerinde yarattığı etkiyi ve ülkede giriştiği bazı atılımların bu ziyaret sonrası gerçekleştirildiğini ise o döneme tanıklık etmiş Müsteşarüddeve Sadık, İzam Kuddusi, Mehdikuli Hidayet, Mohsin Sadr ve Devletabadi gibi aydın ve devlet adamlarının ifadeleriyle açıklamaktadır. Bu bölümün dördüncü kısmını Sadabad Pakti'na ayıran yazar önce paktın tam metnini vererek bu anlaşmayla ilgili yapılan en önemli yorumlara işaret ediyor. Bu yorumlardan ilki bu paktın modernleşme politikasının ön şartı olan güvenliğini tesis etmek isteyen dört ülkenin ihtiyaçlarından doğduğu şeklindedir. Buna göre söz konusu ülkeler dünyanın bir savaşa doğru gittiği bir ortamda barışçıl ilişkiler tesis ederek aralarındaki anlaşmazlıkları çözmenin gerekliliğini idrak etmişlerdir. İkinci yorumda ise dört ülkenin kendi ihtiyaçlarını dikkate alarak veya almaksızın bu paktın İtalya ya da Sovyetlere karşı olduğu söylemi öne çıkarılmıştır. Yazara göre paktın İtalya ya da Sovyetlere karşı oluşturulduğu tezi temelsizdir. Zira öncelikle anlaşmanın taslağı 1933 yılında yani İtalya'nın yayılmacı siyasetinin ortaya çıkmasından önce Türkiye, İran ve Irak tarafından hazırlanmakta idi. İkinci olarak Afganistan, Irak ve İran İtalya'dan çok uzaktı ve İtalya onlar için doğrudan bir tehdit sayılmıyordu. Üçüncü olarak ise Sadabad anlaşmasından önce 1928 yılında Türkiye ve İtalya birbiriyle tarafsızlık anlaşması imzalamış ve buna göre birbirleri aleyhine hiçbir askeri, ekonomik ya da siyasi bir anlaşma içerisine girmeyeceklerini ve taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğerinin tarafsız kalacağını taahhüt etmişlerdi. Öte yandan paktın Sovyetlere karşı İngiliz etkisiyle oluşturulduğu yönündeki yoruma karşı da yazar iki ülke üst makamlarının pakt ile ilgili yaptıkları konuşmaları ve yine İran basınına söz konusu anlaşmanın hedef ve gerekliliğinin incelenmesinde meselenin aydınlatılmasına yardım ettiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Rıza Şah ile Tefrik Rüştü Aras'ın anlaşma ile ilgili yaptıkları konuşmaların yanı sıra yarı resmi İttılaat gazetesinde Sadabad Pakti hakkında yazılan bir yazıya işaret ederek pakta üye ülkelerin II. Dünya savaşı çıkma ihtimalini öngördükleri ve bu bağlamda stratejik konumlarda yer alan komşuları

tarafından tehdit edilmemeleri ve kafa rahatlığı içerisinde güç ve dikkatlerini içte reformlar yapmaya harcamaları gerektiğini anlamışlardı. Ayrıca yazar anlaşmaya dair aktarılan konuşma ve haberler dışında anlaşmanın içeriğine de dikkat edildiği takdirde anlaşmanın mahiyetinin ortaya çıktığını düşünmektedir. Bu bakımdan anlaşmanın hiç bir yerinde doğrudan veya dolaylı olarak komünizm ya da Sovyetler aleyhine bir işaret bulunmadığını ve dikkate alınan en önemli hususların saldırmazlık ve iç işlerine karışmamak olduğunu ifade etmektedir. Yine anlaşmanın İngiltere'nin çıkarlarıyla uyumlu düşmesi, Tefik Rüştü Aras'ın 1935 yılında Cenevre'de üç ülkenin aralarında yaptığı anlaşma suretini Sovyet Dışişleri bakanına göndererek onayını alması ve Türkiye'nin Sovyetlerle stratejik ilişkiye sahip olması ve son olarak İngiltere'nin anlaşmada herhangi bir rolünün olmadığına dair ileri sürdüğü diğer bir gerekçe olarak İngiltere'nin bu anlaşmanın perde arkasında durmasını gerektirecek bir duruma ihtiyacı olmadığı şeklindeki delillerle görüşlerini ispata çalışmaktadır. Yazar bu kısımda Hüseyin Mekki'nin üç ülkede de yeni kurulan hükümetlerin hepsinin İngiltere tarafından getirildiği iddiasına değiniyor ve bu hususta Irak'taki hükümetin rolünün gerçek olduğu hatta Irak'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra dahi dış ilişkilerinde İngiltere'nin etkili olmaya devam ettiği, İran'da ise Rıza Şah'ın iktidara gelişinde İngiltere'nin rolünün inkar edilemeyeceğini ancak bununla birlikte o dönem siyasi ve sosyal ortamının reformcu bir diktatörü beklediğini vurguluyor. Ancak Mustafa Kemal'in Türkiye'de işbaşına gelişinin tamamen I. Dünya savaşı sonrası iç durumla alakalı olduğunu belirterek Mekki'nin görüşüne katılmamaktadır. Yazar devamında İran'ın II. Dünya savaşında işgale uğramasına atıfta bulunarak Sadabad Paktı'nın başarısız bir anlaşma olduğu iddialarını ileri sürenlere karşı da anlaşmanın muhtevasının askeri yardım ve taahhüt içermediğini hatırlatmaktadır. Yine anlaşmanın askeri bir içeriğe dönüştürülmesi yönünde yapılan bazı haberleri de paylaşmakla birlikte devamında öyle olsa bile Türkiye'nin bu dönemde İngiltere ile olan stratejik işbirliği nedeniyle İran'ın yanında olma pahasına İngiltere'yi karşısına alamayacağını düşünmektedir. Bu bölümün son kısmında yazar İran ve Türkiye arasında imzalanan siyasi ve gayri siyasi anlaşmalara yer vermiştir.

Kitabın dördüncü ve son bölümü ise "Türkiye ve İran Konsolosluk İlişkileri" adını taşımaktadır. Bu bölümde 1925 yılında Türkiye'nin İran'ın Türkiye illerinde konsolosluk açmasına kısıtlama getirdiğini İran elçiliğine bildirmesi ve bunun üzerine İran elçiliği tarafından İran dışişlerinden bu

durum üzerine ne yapılması lazım geldiğini sorusuna verilen cevap dikkat çekicidir. Bakanlık cevaben; İran devletinin kısıtlamalarla çok ilgili olmadığını, İran'daki Türk konsolosluklarının zararlarının İran'ın Türkiye'deki konsolosluklarının faydasından daha çok olduğunu belirterek bu kısıtlamanın belki de İran'ın faydasına olacağını ifade etmektedir. Bunun dışında yazar 1925-1941 yılları arasındaki dönemde İran'ın İstanbul, Trabzon, Erzurum, Hakkâri, Bayezid, Adana, Kars, Samsun ve İzmir'de Türkiye'nin ise Urmiye, Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Reşt ve Meşhed de konsolosluklarının bulunduğu bilgisini paylaşmaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer husus ise Horasan ve Sistan valisi tarafından Türkiye'nin Meşhed de konsolosluk açma gerekçesinin "Horasan'da Türk, Kafkas ve Kürt unsurların bulunması" ve yine Ruslar ve Afganlarla faaliyette bulunması olarak tahmin etmesidir. Yazar devamında İran'ın dışişleri bakanlarını ve bakanlık yaptığı süreleri liste halinde paylaşmıştır. Yine Rıza Şah döneminde Türkiye'de İran elçiliği görevinde bulunanlar ve görev süreleri de liste halinde paylaşmıştır. Bunun yanı sıra Rıza Şah döneminde İran dışişleri bakanlığı görevinde bulunan kişilerle Türkiye'nin dışişleri bakanları da liste halinde tanıtılmış ve devamında İran'da görev yapmış Türk büyükelçilerine de yer verilmiştir. Son olarak iki ülke vatandaşlarının öteki ülkede yaşadıkları bazı problem ve meselelere yer verilerek çalışma nihayete erdirilmiştir. Kitabın sonunda ise 62 tane arşiv belgesi ile Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretine dair çok sayıda görsel paylaşmıştır.

Genel itibariyle derleme diyebileceğimiz türde İran'da yayımlanan ve iki ülkenin siyasi ilişkilerini ele alan bu çalışmada yazar, iki ülke arasındaki kritik mesele ve gelişmeleri iç ve dış dinamikler bağlamında ele almaya gayret etmiş bununla birlikte meselelerin detaylarına inmekten daha çok genel bir perspektif sunmayı hedeflemiştir. İçerdiği İran arşiv belgeleri ve kaynakları ile Türkiye'de yapılan güncel çalışmalardan da faydalanması dolayısıyla iki ülke siyasi ilişkilerinin genel bir panoramasını sunmada önemli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. İran akademisin geniş kanadında müşahede ettiğimiz Türkiye'ye dönük dar bakış açısı ve hükümlerin yanı sıra çeşitli ideolojilerin etkisi altında anlama ve anlamlandırma çabasından nispeten uzak bir görüntü sunmaktadır. Çalışmanın çeşitli tablolarla desteklenmiş olması da ilgili döneme yönelik çalışma yapacaklar içinde fayda sağlayabilir. Öte yandan sınır meseleleri ve Kürt aşiretleri gibi bazı konularda zaman zaman tekrara düşen bir anlatıma sahip olması çalışmanın eksi yönlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11, (2022 Yaz), ss. 349-354.

Geliş Tarihi: 24 Nisan 2022

Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Kitap Tanıtımı/Book Review

Asım Karaömerlioğlu, Orada Bir Köy Var Uzakta, Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2006, 244 s., ISBN: 975-05-0406-2.

Erdal İNCE*

“Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. O halde, herkesten çok refah, saadet ve servete layık olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin iktisadi siyaseti, bu temel hedefi gerçekleştirmektir”¹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üçüncü toplanma yılı açış konuşmasında, 1 Mart 1922 tarihinde, Mustafa Kemal Atatürk; “*Köylü Milletın Efendisidir*” diyordu. Bu söz aynı zamanda, yirminci yüzyıla gelene kadar, uzun yıllar unutulmuş Türk köyüne ve köylüsüne yönelişin de bir başlangıcı oluyordu. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde uzun süren savaşlar, cephelere yapılan insan sevkleri, zaten yoksul olan Türk köylüsünü daha da yoksullaşmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun yabancı devletlere karşı tanıdığı imtiyazlar ve Tanzimat’ın açmış olduğu serbest ticaret hakkı, Anadolu’yu pazar haline getirirken ülkedeki üreticileri de zor duruma sokmuştur. Dışardan gelip mallarını ülkede satan imtiyazlı gruplar kâr vergisi ödemedikleri gibi gümrükleri de ellerinde tutuyorlardı. Ayrıca bu grup, istedikleri eşyayı

---

* Dr., (erdalince11@hotmail.com), Orcid: 0000-0001-5491-7947.

¹ Mustafa Kemal Atatürk’ün TBMM Üçüncü Toplanma Yılı Açış Konuşması, (1 Mart 1922).

Türkiye'ye sokup istedikleri fiyattan da satıyorlardı. Bu düzen, Türk üreticisinin dışardan gelen mallara karşı rekabet gücünü tamamen ortadan kaldırdığı gibi hem Türk sanayisinde hem de tarımında büyük zararlar meydana getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, girdiği Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda, savaştan büyük kayıplar vererek ayrıldı. Diğer yenik ayrılan devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu da yenen devletler tarafından, pay edildi. Ancak bu durumu kabul edemeyen Mustafa Kemal ve Türk Milleti işgalci devletlere karşı girdikleri bağımsızlık savaşını kazanarak yeni bir devlet kurdular. Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları yeni kurulan devletin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması için gerekli tüm atılımları bir adım adım gerçekleştirdiler. Mustafa Kemal'in amacı tam bağımsızlıktı. Mustafa Kemal'e göre ise tam bağımsızlık ancak şu şekilde gerçekleşirdi;

"Efendiler! Bugünkü kutsal savaşımızın amacı tam bağımsızlıktır. Tam bağımsızlık ise ancak mali bağımsızlık ile mümkündür. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan mahrum olunca o devletin bütün hayati alanlarında bağımsızlık felçlidir"².

Mustafa Kemal tam bağımsızlığı, askeri kazanımların yanında mali olarak ta bağımsız olmaya bağlıyordu.

Türk iktisadi hayatının canlanması, üreticinin yoksulluktan kurtulması için öncelikle imtiyazlı grubun haklarına son verilmesine inanan Mustafa Kemal, Lozan Antlaşması'nda, kapitülasyonların kaldırılması için her türlü girişimi, İsmet İnönü ile birlikte yapmışlardır. Bu girişimlerin sonucunda da kapitülasyonlar kaldırılmıştır.

Türk iktisadi ve mali hayatının geri kalmasında etkili olan kapitülasyonların kaldırılmasıyla sanayi çalışanları ve tarım üreticisi az da olsa nefes almıştır. Ancak bu dönem için ülkenin ciddi anlamda ürün çıkartıp istihdam yaratacak kadar sanayisi, gelişmiş değildir. Var olan kuruluşlar da yabancı şirketlere tanınan ayrıcalıklar nedeniyle, rekabet gücü kalmadığından ya kapatılma ya da kendi kendine yetecek kadar gücü kalmış durumundadır. Bu bağlamda, yüzde seksen'i çiftçi olan Türkiye'nin iktisadi ve sosyal yaşamının hareketlenmesinde tarımdan ve köylüden beklenti

---

² Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM Üçüncü Toplanma Yılı Açış Konuşması, (1 Mart 1922).

sanayiye göre daha çok olmuştur. Bu beklenti üzerinden, Mustafa Kemal’in 1922 yılı meclis açış konuşmasında üzerinde durduğu Türk köylüsünün önemi daha da anlaşılmıştır.

Böylelikle Yüzde seksen’i çiftçi olan Türkiye’nin iktisadi ve sosyal yaşamının hareketlenmesinde tarıma ve köylüsüne daha çok önem vermesinin gerekliliği daha iyi anlaşılmıştır. Mustafa Kemal’in 1922’de Meclis açış konuşmasında üzerinde durduğu, Türk köylüsünün önemi daha da anlaşılmıştır.

Köye Yöneliş

Cumhuriyet rejimi halkçılık ideolojisi ile köye yönelmiş, dönemin idarecileri tarafından da köyü ve köylüyü daha müreffeh hale getirebilmek için projeler hazırlanmıştır. Asım Karaömerlioğlu da *“Orada Bir Köy Var Uzakta”* erken cumhuriyet dönemi köycü söyleminin üzerinde durduğu kitabında, Tek Parti İktidarındaki, köyü ve köycülüğu konu edinmiştir.

Türkiye’de köy olgusunun ülkenin toplumsal, siyasal ve entelektüel hayatında belirgin bir etkisi olmuştur. Bu etkileri, bugün bile, Türk toplum yapısında belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Sanayi, evsel ve birçok atıklarla durmadan kirlenen şehir hayatımız, her geçen gün daha yaşanmaz hale gelmektedir. Şehrin bu kirliliği ve kalabalıklılığı insanoğlunun, psikososyal sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum şehir insanlarını, gürültünün olmadığı, temiz havanın ve sakinliğin bol, doğal besin maddelerine ulaşmanın kolay olduğu yerler aramaya yönelir. Bu yöneliş de ilk akla köyleri getirir. Çoğu insanın geçmişte dingin bir yaşama sahip olduğu köy hayatı vardır. İnsanoğlu yaşamının en değerli zamanları olarak değerlendirdiği köy hayatında yediği besinleri, kokladığı temiz havayı hiz bir zaman unutamamıştır.

Asım Karömerlioğlu kitabında, genel olarak Türkiye tarihini özellikle de Tek Parti dönemini anlayabilmek için Halkçılık fikrinin anlaşılmasının ve incelenmesinin çok önemli olduğunu belirtmektedir. Karaömerlioğlu kitabında, merkeze *“Orada Bir köy var uzakta”* köycü söylemini alarak döneme ait halkçılık ideolojisini anlatmaya çalışmıştır. Bu çalışmada erken cumhuriyet dönemindeki halkçılık konusu derinlemesine incelenmiştir.

Yazara göre, bu köycü uygulamaların genel amacı, nüfusunun çoğunlu köylü olan ülkede sosyalist, sınıf temelli ideolojilere karşı milliyetçilik için kitlesel bir taban yaratması bekleniyor olmasıdır.

Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı altında ezilen köylünün durumunun muhakkak düzeltilmesini kendine iş edinen köycü ideoloji, dönemin aydınları tarafından da desteklenmiştir. Bu konuda dönemin önemli tarihçilerinden Ömer Lütfi Barkan, buhran yıllarında köylülüğün öneminin ortaya çıktığını çeşitli yazılarında belirtmiştir.

Orada bir köy var uzakta söylemiyle simgeleşen köycü ideolojiyi Karaömerlioğlu kitabında şöyle tarif etmektedir;

“Aydınların bir ürünü olmasına rağmen, garip bir şekilde sığ bir anti-entelektüalizme dayanak sağlıyor ve ‘gerçek’ Türk’ü köylerde arayan milliyetçi bir mit yaratma sürecini teşvik ediyordu.”

Köycülük üzerinde bu kadar vurgu yapılmasının nedenleri üzerinde duran Karaömerlioğlu, bu durumu köyde kısıtlı olanaklarla yaşamaya çalışan büyük kitlelerin, köylerden şehirlere göç etmeleri ve şehirlerde biriken nüfusun işçi sınıfının siyasal istikrarsızlığa neden olacağı korkusu olarak değerlendirmiştir. Birinci Dünya savaşından sonra, balkanlarda başlayan köylü isyanları ve isyanların sonucunda oluşan olumsuz durum, dönemin siyasi iktidarı tarafından değerlendirilmiştir. Karaömerlioğlu’na göre; siyasi iktidarın, köylünün durumundan daha çok Balkanlar’dakine benzer bir isyan hareketinde, siyasal rejime karşı bir tehdidin olmasından ve siyasal katılım taleplerinin artmasından endişe ettiğini düşünüyordu.

Kemalist halkçılığın en önemli yönlerinden birisi olarak nitelendirilebilecek Köycülük hareketini Karaömerlioğlu, bu hareketin ironik bir şekilde rejimin seçkinci yönünün meşrulaştırılmasına yaradığını belirtmektedir.

Erken cumhuriyet dönemiyle ilgili yapılan akademik çalışmalar köycü söylemle bağlantı kurulmadan yapıldığı için eksik kalmıştır. Yazar bu söylemi merkeze almayan ya da söylemi göz ardı ederek oluşturulan, Tek Parti iktidarının en ilerici halkçı çıkışı olarak değerlendirilen Köy Enstitüleri’nin ve 1945’te gündeme gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun bu nedenden dolayı başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmiştir.

Dönemin iktidarı tarafından ortaya koyulan bu köycü ideoloji, bazı aydınlarca benimsenirken bazı aydınlar tarafından da gerçek Türk’ü köyde arayan milliyetçi bir mit yaratma süreci olarak değerlendirilmiştir.

Yazar, cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki köycülüğü inceleyerek, Türkiye’nin XX. yüzyılda neden bir köylü toplumu olarak kaldığının nedenlerine ulaşmak istemektedir. Türkiye’de köycülük olgusu tam manasıyla anlaşılammıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yüzde seksen’i tarım nüfusundan oluşan ülkede köy ile ilgili atılımların tam anlamıyla yapılmaması, Türkiye’de geçmişte ve bugünlerde yaşanan bazı sorunların bu dönemlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki; *“Orada Bir Köy Var Uzakta”* köycü söylemini, merkeze alarak yazılan bu kitap, giriş ve sonuç bölümleri hariç altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, her şeyin sıfırdan Cumhuriyetle başladığını varsayan resmî ideolojiyi sorgular niteliktedir. Bu bölümde Türkiye’de Halkçılık ve Köycülük meselesini daha iyi anlayabilmek için Osmanlı’nın son dönemindeki gelişmeler tartışılmıştır. Ayrıca yazar, halkçılık ve köycülük hareketlerinin Osmanlı’nın son döneminde nasıl çıktığı ve 1908’te Jön Türk Devrimi üzerinde durmuştur. Bu bölümde Cumhuriyetin erken dönem halkçılığı üzerinde teorik bir değerlendirme yapılarak ileriki bölümlerde anlatılacak konular için zemin hazırlanmıştır.

İkinci bölümde ise, Tek Parti iktidarının propaganda organları olan, rejime sadık, seçkin aydınların bizzat içinde buldukları halkevleri derinlemesine incelenmiştir. Köycülük hareketini yöneten lider ve aydınların köycü faaliyetleri ve düşünsel yapıları üzerinde durulmuştur. Bu bölüm özellikle Tek Parti rejiminin ideolojisi olan Köycülük hareketinin anlaşılması açısından önemlidir.

İlk iki bölümde halkçılığın ve köycülüğün teorik boyutları üzerinde bir sorgulama yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise devletin ideolojik bir aygıtı olarak tasarlanan köylülerin kültürel ve mesleki düzeylerini geliştirerek kırsal dönüşümü amaçlayan Köy Enstitüleri incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise Kemalist radikalliğın dışı vurumu olarak değerlendiren Toprak Reformu incelenmiştir. Bu İncelemede Toprak reformunu gündeme getirmedeki asıl amacın partinin geleceği ve iktidarın otoritesi güçlendirmek düşüncesi üzerinde durulmuştur.

Beşinci bölümde ise Kemalist bir bakış açısı ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu, sosyalist algılayış biçimi ile Sabahattin Ali ve Halkçı bir bakış açısı ile Memduh Şevket Esendal'ın Köycülük ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir.

Kitabın son bölümünde ise Türkiye'deki köycülük ideolojisi ile Almanya ve Bulgaristan gibi köy hareketlerinin hızlı olduğu ülkeler karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir.

Kitabın son bölümü, tamamını özetler durumdadır. Türkiye'nin kuruluşundan bugüne kadar geçen zaman sürecindeki köycülük hareketi, genel olarak değerlendirilerek ülkenin tarihine olan etkilerinden söz edilmiştir.

Her iktidar kendi geleceğini düşünür ve kendisinin yerine geçebilecek çalışmalara karşı bir duruş sergiler. Bunun en açık örneği; Tek Parti döneminin en halkçı atılımlarından birisi olarak değerlendirilen Halkevlerinin, İktidar tarafından sık sık denetlenmesinde görebiliriz. İktidarın bu denetiminin amacı, buralarda kendisine karşı kitlesel bir hareketin olmasını engellemektir. Kemalist seçkinler Tek Parti dönemi boyunca tabandan gelebilecek hareketlerin korkusu içinde oldukları için köy ve köycü söylemlere sık sık başvurmuşlardır. Asım Karaömerlioğlu'nun kitabında üzerinde durduğu konu, bu ideolojiyi ortaya atanların hangi amaçlarla bunu ortaya attıklarını bilinmesi ve bugünleri şekillendiren o zamanki ideolojilerin bilinmesi açısından oldukça önemlidir.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11, (2022 Yaz), ss. 355-359.

Geliş Tarihi: 9 Ağustos 2022
Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Kitap Tanıtımı/Book Review

Mustafa Kırışman, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu, Sentez Yayınları, İzmır, 2022, ISBN: 978-625-7906-58-6.

Murat KAYA*

Dr. Mustafa Kırışman'ın kaleme aldığı "*Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu*" başlıklı kitap, Birinci Dünya Savaşı araştırmalarına yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Yazarın doktora tezinin gözden geçirilmesiyle ortaya çıkan bu eserde, 1914-1918 yılları arasında Fransız kamuoyunun Osmanlı Devleti'ni nasıl algıladığı ortaya konulmaktadır. Kitabın temel kaynağını Fransız basını oluşturmakla birlikte, kullanılan diğerkaynakların çeşitliliği çalışmanın değerini arttırmıştır. Çalışmada kullanılan Fransız süreli yayınlarının sayısı yirmi birdir. Yazar, bu gazete ve dergilerin önemli bir kısmına Gallica isimli veri tabanından ulaşmıştır. Ancak sadece dijital kaynakları kullanmakla yetinmeyerek Fransa Milli Kütüphanesi'nde araştırmalar yapmıştır. Yazar kaynak olarak kullandığı gazetelerle ilgili "*Basın her zaman olayları doğru ve eksiksiz bir şekilde vermeyebilir. Bunda, devletin uyguladığı sansürün payı olduğu gibi, gazetelerin siyasal veya mezhepsel eğilimlerinin de etkisi vardır*" değerlendirmesini yapmıştır. Bu bilinçle yola çıktığı için yapılan değerlendirmeler ve yorumlar oldukça niteliklidir.

Kitabın kapağında 19 Aralık 1915 tarihli Le Miroir gazetesinde yayımlanan bir fotoğraf yer almaktadır. Bu fotoğraf, Çanakkale Savaşları

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, (muratkaya1283@gmail.com), Orcid: 0000-0002-2976-849X.

sirasında bir Türk subayının beyaz bayrak sallayarak, iki tarafın kayıplarını savaş meydanından toplamak için müzakere teklif etmesi sürecini yansıtılmaktadır. İngilizler bu teklifi kabul etmiş ve konuyu görüşmek için Türk subayı İngiliz karargâhına gözleri bağlanarak götürülmüştür. Elindeki beyaz bayrak ise bir İngiliz askeri tarafından alınmıştır. Fransız basınında yer alan bu fotoğraf Osmanlı karşıtı propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında kitap kapağında yapılan fotoğraf tercihi, çalışmayı özetler niteliktedir. Kapağın sağ tarafında ise Enver Paşa, Sultan Reşat ve General Maude'un fotoğraflarıyla birlikte gazete kprleri yer almaktadır.

Kitapta kullanılan dipnotların içeriği sadece kaynak göstermekle sınırlı kalmamıştır. Eserde ismi geçen kişilerle ilgili kısa biyografiler, yer adlarının buldukları bölgeyle ilgili bilgiler, terimlerin anlamları dipnotlarda ek bilgi olarak okurlara sunulmuştur. Böylece konu bütünlüğü bozulmadan, okuyucuların zihninde oluşan sorular cevaplandırılmıştır. Yazar, gazete isimlerini ve gemi isimlerini italik yazarak bu ifadeleri metin içerisinde belirgin hale getirmiştir.

Fransız basınında yer alan bilgilerde zaman zaman hatalar olabilmektedir. Örneğin üç şehzadenin Alman Harp Okulu'na gittiğine dair haberde şehzadelerin isimleri Abdlrahim, Abdülcelil ve Fuad olarak verilmiştir. Yazar Abdülcelil olarak geçen kişinin Abdülhalim Efendi olabileceğini dipnot olarak okurlarına aktarmıştır. Bu ve benzeri düzeltmeler kitabın değerini arttırmaktadır. Kitapta görsellerin metin içerisinde okurlara sunulması okuyucu açısından oldukça faydalıdır. Görseller arasında özellikle karikatrlar dikkat çekmektedir.

Kitap; nsz, giriş, yedi bölüm, sonuç, kaynakça ve indeksten oluşmaktadır. Kitapta yer alan birinci bölüm "*Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Fransa ve Fransız Kamuoyu*", ikinci bölüm "*Savaşa Giden Süreçte Osmanlı Devleti'nin Karşılaştığı Sorunlar İle İttifak Arayışlarının Fransız Basınına Yansımaları*", nc bölüm "*Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması: Fransız Kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne Yönelik Yaklaşımlar*", dördüncü bölüm "*arlık Rusya'sının Kafkasya Harekâtı ve Fransa'daki Etkileri*", beşinci bölüm "*Fransız Kamuoyunda Çanakkale Bombardımanı*", altıncı bölüm "*İngiltere'nin Orta Doğu Taarruzunun Fransa'daki Yankıları*", yedinci bölüm "*Savaştaki Diğer Gelişmeler İle Mütarekenin Fransız Kamuoyundaki İzleri*" başlıklarını taşımaktadır.

Yazar bölümlerin ve başlıkların başında olayların tarihsel arka planıyla ilgili detaylı bilgi vermektedir. Böylece irdelenen konunun, nasıl bir sürecin sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmalıdır. Sonrasında o konunun Fransız kamuoyunda nasıl yankılandığı okurlara aktarılmaktadır. Böylece olayların Fransız basınına yansımaları tarihsel bir zemin üzerinde incelenerek, Birinci Dünya Savaşı’na dair yeni bir bakış açısı ortaya çıkmaktadır.

Kitabın giriş bölümünde araştırmanın amacı *“1914-1918 yılları arasında cereyan eden Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nde yaşananların Fransız kamuoyunda nasıl yankı bulduğunu ortaya çıkarmak”* olarak belirtilmektedir. Savaş öncesindeki ittifak arayışları, diplomatik ziyaretler ve Osmanlı ordusundaki Alman etkisi de irdelenen konular arasında yer almaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde Osmanlı Devleti’nin savaş öncesindeki diplomatik girişimleri ele alınmaktadır. Osmanlı-Rus görüşmeleri, Osmanlı-Fransız görüşmeleri, Osmanlı-İngiliz görüşmeleri ve Osmanlı-Alman yakınlaşması ayrı başlıklarda incelenmiştir. Bu bölümde Osmanlı-Fransız diplomatik temaslarıyla ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Osmanlı Devleti pek çok ülkeyle olduğu gibi Fransa’yla da yakın diplomatik ilişkiler kurdu. Fransızlar, Osmanlı topraklarındaki imtiyazlarını Almanya’ya kaptırmak istemiyordu. Bu nedenle Fransa Osmanlı Devleti’ne borç vermek konusunda istekliydi. Ancak, borç verme karşılığında Adalar meselesiyle ilgili barış ortamının korunması şartı ortaya konuldu. Osmanlı kanadında Fransa’ya yakınlaşma konusunda istekli olan kişilerin başında Bahriye Nazırı Cemal Paşa gelmektedir. Ona göre, Rus tehdidine karşı en akıllı tercih Fransa’yla ittifak yapmaktır. Bu düşüncenin etkisiyle Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti kurulmuş ve İstanbul şubesi başkanı Cemal Paşa, Paris şubesi başkanı ise eski Dışişleri Bakanı Jean Cruppi olmuştur. Cemal Paşa’nın 1914 yılının Haziran ayında Paris’e gitmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin iyiye gittiğini gösteriyordu. Ancak Osmanlı Devleti’nin Almanya’yla ittifak yaparak savaşa girmesiyle birlikte Fransa’yla bütün diplomatik ilişkiler kopmuştur.

Üçüncü bölümde savaşın başlaması ve Fransız kamuoyunun Osmanlı Devleti’ne yaklaşımları değerlendirilmiştir. Burada en dikkat çekici noktalardan birisi Fransız basınının halifenin gücü ve yetkisini sorgulamasıdır. Bir yandan basında çıkan haberler, diğer yandan düzenlenen konferanslarla İslam dünyasında Osmanlı padişahının otoritesinin olup

olmadığı sorgulanmaktadır. Clement Imbault-Huart tarafından verilen bir konferansta Osmanlı Devleti'nin Panislamist siyasetinin önüne geçmek adına şu sözler söylenmiştir: "...Müslüman âleminin başı olduğunu söyleme niteliğine sahip olan kimdir? Kamu hukuku teorisyenlerine göre, bu kişi halifedir. Peki, İstanbul sultanının kendini halife ilan etmeye hakkı var mıdır? Hiçbir mertebede..." Imbault-Huart'un açıklamalarını sütunlarına taşıyan Le Petit Journal, haberde hem Osmanlı padişahı Sultan Reşat'ın hem de Fas Sultanı Muley Yusef'in fotoğrafını kullanmıştır. Haberin içeriğinde Osmanlı hanedanlığının Kureyş'ten gelmediği ve bu nedenle halifelik makamını kullanmalarının mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır. Peygamber soyundan gelen Fas sultanının halife olmaya daha fazla hakkı olduğu ileri sürülmektedir. Kitapta Fransız basınında yer alan bu ve benzeri haberlerle ilgili şu değerlendirme yapılmıştır: *"Almanlar Osmanlı padişahının halifelik vasfına önem veriyor, bunu savaşta kullanabileceklerini düşünüyorlardı. Bunu bilen Fransız basını gerek kendi ülkesinde gerekse egemenliği altında bulunan Müslüman âleminde bu konuyu ısrarla işlemeye devam etti. 1517'deki Ridaniye Savaşı, halifelik Osmanlı Devleti'ne geçiş şekli ve buradan hareketle halifelik Müslümanlar üzerinde bir bağlayıcılığı olamayacağı tezi sıklıkla işlendi. Fransız kamuoyunda yaratılmaya çalışılan algı, Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısının hiçbir geçerliliği olamayacağıydı"*.

Üçüncü bölümde yer alan *"Fransız Kamuoyunda Enver Paşa Algısı"* alt başlığı oldukça önemli bilgiler içermektedir. Yazar, Fransız basınında en çok rastlanan ismin Enver Paşa olduğunu söylemiştir. Fransız basınında Enver Paşa'yla ilgili çıkan dikkat çekici haberlerden birisinde Enver Paşa'nın izlediği siyaset *"Türk Deliliği"* olarak okurlara yansıtılmıştır.

Çanakkale Savaşı süreci kitabın beşinci bölümünde ele alınmıştır. Bu bölümde Fransız basınının cephedeki başarısızlıkları okurlara gecikmeli ve hatalı bilgilerle aktardığı görülmektedir. Örneğin, Osmanlı idarecilerinin Çanakkale Savaşı'ndan umutsuz olduğu için başkenti terk ettiklerine dair haberler yapılmıştır. Yazar, Fransız basınının tutumuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"Fransız gazeteleri, hükûmetin sansür süzgecinden geçen belli başlı resmi tebliğleri ve dış basın içeriklerini sütunlarına taşıyabiliyordu. Cephe muhabiri olan gazeteler de muhabirlerinin bilgi notlarını sansürden geçirebildikleri kadarıyla yayımlayabiliyordu. Tüm bu nedenlerden ötürü, Fransız basını kimi zaman gerçekleri okuyucularıyla paylaşmadı kimi zaman da paylaşmadı. Savaşın propaganda boyutu bir yana, sansürün de yoğun biçimde olduğu göz önünde"*

bulundurulduğunda, zaten yenilgi üzerine haber yapmanın pek de mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır.”

Kitabın son bölümünde Ermeni olayları, Bulgaristan’ın İttifak devletleriyle ilişkisi, İtalya’nın Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtılması ve mütareke süreci gibi çeşitli konular yer almaktadır. Burada Ermeni olaylarının ele alındığı başlık oldukça önemlidir. Yazar Ermeni olaylarının Fransız basınına yansımalarını inceledikten sonra *“Tüm bu veriler alt alta toplandığında Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti’nin Ermenileri katlettiği algısının yaratılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır”* yorumunu yapmıştır.

Yazar sonuç bölümünde Fransız kamuoyunun Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti’ne karşı tutumunu şu sözlerle özetlemiştir: *“Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti’ne ve onun bağlaşıklarına karşı savaşan Fransa’da tam anlamıyla Osmanlı karşıtlığının oluştuğu görülmüştür. Kamuoyunda Osmanlı karşıtlığının oluşmasında basının önemli bir rolü olmuş; gazeteler siyasi eğilimlerini bir kenara bırakarak Osmanlı Devleti’nin hilafında yazılar ve haberler yayımlamışlardır.”*

Dr. Mustafa Kırışman, bu eseriyle Fransız kaynakları ışığında Osmanlı Devleti’nin son yıllarına dair önemli yeni bilgiler ortaya koymuştur. Fransız kaynaklarına dayalı bu ve benzeri çalışmaların artması Türk tarihçiliği için büyük bir kazanım olacaktır.